

6th INTERNATIONAL EUROASIA

Congress on Scientific Researches and Recent Trends

May 18-20, 2020
Baku, Azerbaijan

Edited by
Prof. Dr. Gulzar IBRAHIMOVA
Dr. Təranə NAGIYEVA

BOOK OF FULL TEXTS VOLUME-II

www.baau.edu.az

www.iksad.org.tr

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-6

18-20 May 2020/ Baku Eurasia University, Azerbaijan

BOOK OF FULL TEXTS

VOLUME-II

Edited by

Prof. Dr. Gulzar IBRAHIMOVA

Dr. Təranə NAĞIYEVA

by

FARABI PUBLISHING HOUSE

All rights of this book belong to FARABI Publishing House

Authors are responsible both ethically and juridically

FARABI Publications – 2020©

Issued: 17.06.2020

ISBN: 978-625-7898-08-9

CONGRESS ID

CONGRESS TITLE

EUROASIA Congress on Scientific Researches and Recent Trends-6

DATE and PLACE

18-20 May 2020/ Baku Euroasian University, Azerbaijan

ORGANIZATION

BAKU EUROASIAN UNIVERSITY
IKSAD INTERNATIONAL
FARABI PUBLISHING HOUSE

ORGANIZING COMMITTEE

Nazim HÜSEYNLI

Honorary President

Chairman Of The Board Of Trustees Of Baku Euroasian University

Prof. Dr. Gülzar İBRAHİMOVA

Head Of Organizing Committee

Vice Rector of Baku Euroasian University

Prof. Dr. Mahire HÜSEYNOVA

Head Of Scientific Committee

Azerbaijan State Pedagogical University

NUMBER of ACCEPTED PAPERS

187

NUMBER of REJECTED PAPERS

27

PARTICIPANTS COUNTRY

Azerbaijan-59, Turkey-93, Afganistan-17, Iran-12, Pakistan-1, Montenegro-1,
Meksiko-1, Kazakhstan-1, Russia-1, Uzbekistan-1

SCIENTIFIC BOARD

- ✦ Prof. Dr. Mustafa TALAS – Niğde Ömerhalisdemir University
- ✦ Prof. Dr. Akbar VALADBİGİ – Urumiye University
- ✦ Prof. Dr. Sarash KONYRBAYEVA – Kazak State University
- ✦ Prof. Dr. Osman ERKMEN - Gaziantep University
- ✦ Prof. Dr. Gulsar Isahan- Bakü Avrasya Üniversitesi (Rektör Yardımcısı)
- ✦ Prof. Dr. Afaq SADYGOVA- Azerbaijan State Pedagogical University
- ✦ Prof. Dr. Hacer HUSEYNOVA, Azerbaijan State Pedagogical University
- ✦ Prof. Dr. Jacqueline AYOUB-Lebanese University sector -3- Rector
- ✦ Assoc. Prof. Dr. Kasım KARAMAN - Erciyes University
- ✦ Assoc. Prof. Dr. Sehrane KASİMİ – Azerbaijan National Academy of Sciences
- ✦ Assoc. Prof. Dr. Sevcan YILDIZ- Akdeniz University
- ✦ Dr. Hatice Nur GERMİR- Manisa Celal Bayar University
- ✦ Dr. ZHI Huang- Minzu University of China
- ✦ Dr. Aykar Tekin BOZKURT- Gaziantep University
- ✦ Dr. Canan BİRİMOĞLU OKUYAN - Hatay Mustafa Kemal University
- ✦ Dr.Serkan GÜN - Siirt University
- ✦ Dr. Elena TINIKOVA - Russian Academy of Sciences
- ✦ Dr. MA Yuzhong – Renmin University
- ✦ Dr. Elvan CAFAROV- Nahçıvan Üniversitesi
- ✦ Dr. Bashır SALİH- Al-Jabal Al-Gharbi University – Libya

AVRASIYA ZİRVƏSİ

6-cı Elmi Araşdırmalar və Aktual Problemlər Konfransı
18-20 May 2020/ BAKI AVRASIYA ÜNİVERSİTETİ, AZƏRBAYCAN

AVRASYA ZİRVESİ

6. Bilimsel Araşdırmalar ve Güncel Gelişmeler Kongresi
18-20 Mayıs 2020/ BAKÜ AVRASYA ÜNİVERSİTESİ, AZERBAIJAN

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-6
18-20 May 2020/ BAKU EUROASIAN UNIVERSITY, AZERBAIJAN

PROGRAM

Online (with ZOOM Conference) Presentation Link:

<https://us02web.zoom.us/j/85059681931?pwd=djNMMDhjbzNLTXdlcU16ajkzK2dtQT09>

ID: 850 5968 1931 PASSWORD: 123456

Önemli, Xahiş edirik diqqətlə oxuyasınız

- ❖ Konfransımızda Yazı Qaydalarına uyğun göndərilmiş və elmi komissiyadan keçən məruzələr üçün online (video konfran şəklində) çıxış imkanı veriləcəkdir.
- ❖ Online məruzə üçün <https://zoom.us/join> linki üzərindən daxil olaraq "Meeting ID or Personal Link Name" yerinə ID nömrəsinə daxil olaraq konfransa qoşula bilərsiniz.
- ❖ ZOOM tətbiqi pulsuzdur və yeni hesab açmağa ehtiyac yoxdur
- ❖ ZOOM tətbiqi qeydiyyatdan keçmədən istifadə edilə bilər
- ❖ Tətbiq planşet, telefon və kompyuterlərdə mümkündür
- ❖ Hər iclasda məruzəçilər məruzə saatından 5 dəqiqə əvvəl konfransa bağlanmış olmaları lazımdır
- ❖ Bütün konfrans iştirakçıları canlı qoşularaq bütün məruzələri izləyə bilərlər.
- ❖ Moderator – iclasdakı çıxış və elmi diskussiyalar (sual-cavab) hissəsindən məsuldurlar

Nəzər Yetirilməsi Vaxib Olanlar – TEXNİKİ BİLGİLƏR

- ◆ Kompyuterlərinizdə mikrafon olduğuna və saz vəziyyətdə olmasına əmin olmalısınız.
- ◆ ZOOM-da ekran paylaşma xüsusiyyətini bacarmalısınız
- ◆ Qəbul edilən məqalə sahiblərinin mail adresinə ZOOM tətbiqindəki linkə aid ID nömrəsi göndəriləcəkdir.
- ◆ Sertifikatlar konfransdan sonra sizlərə PDF olaraq göndəriləcəkdir.
- ◆ Konfrans programında yer və saat dəyişikliyi kimi tələblər nəzərə alınmayacaqdır.

Önemli, Dikkətlə Okuyunuz Lütfən

- ❖ Kongremizdə Yazım Kurallarına uyğun göndərilmiş və bilim kurulundan keçən bildiri üçün online (video konfrans sistemi üzərindən) sunum imkanı sağlanmışdır.
- ❖ Online sunum yapabilmək üçün <https://zoom.us/join> sitesi üzərindən giriş yaparak "Meeting ID or Personal Link Name" yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- ❖ Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- ❖ Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- ❖ Uygulama tablet, telefon ve PC'lerde çalışıyor.
- ❖ Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden 5 dk öncesinde oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- ❖ Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- ❖ Moderator – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

Dikkət Edilməsi Gerekenler- TEKNİK BİLGİLER

- ◆ Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
- ◆ Zoom'da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- ◆ Kabul edilen bildiri sahiplerinin mail adreslerine Zoom uygulamasında oluşturduğumuz oturuma ait ID numarası gönderilecektir.
- ◆ Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir
- ◆ Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- ❖ To be able to attend a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID "Meeting ID or Personal Link Name" and solidify the session.
- ❖ The Zoom application is free and no need to create an account.
- ❖ The Zoom application can be used without registration.
- ❖ The application works on tablets, phones and PCs.
- ❖ The participant must be connected to the session 5 minutes before the presentation time.
- ❖ All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- ❖ Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

- ◆ Make sure your computer has a microphone and is working.
 - ◆ You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
 - ◆ Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
 - ◆ Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.
-

-Açılış Məruzələri-Açılış Konuşmaları-Opening Ceremony-

Mustafa Latif Emek
Chairman of IKSAD

Prof. Dr. Gülzar İBRAHİMOVA
Vice Rector of Baku Euroasian University

Date: 18.05.2020	Hall-1	Time/ Az: 11⁰⁰ -13⁰⁰/Tr: 10⁰⁰ -12⁰⁰
Moderator: Dos. Ruslan ABDULLAYEV & Assist. Prof. Dr. Farid HUSEYNOV		
Yazarlar	Kurum	Konu Başlığı
Samed SOY Yılmaz Türker SANDIKCI	<i>Süleyman Demirel Üniversitesi</i>	SİYASAL İLETİŞİM SÜRECİNDE ADAYLARIN INSTAGRAM KULLANIMLARINA BİR BAKIŞ: 31 MART 2019 İSTANBUL YEREL SEÇİMLERİ ÖRNEĞİ
Eyüp Mithat AÇIKGÖZ	<i>Hasan Âli Yücel Sosyal Bilimler Lisesi</i>	SOSYAL MEDYADA DİN ALGISI VE GENÇLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ
Dr. Öğr. Üyesi Engin SARI	<i>Ankara Üniversitesi</i>	BİR KÜLTÜR POLİTİKASI ARACI OLARAK KAMU YAYINCILIĞI: TRT'NİN İLK DÖNEM YAYINCILIĞINDA KÜLTÜR, KAMU, KİMLİK
Sharifa Taqi	<i>University of Nangarhar</i>	WOMEN IN THE JOB MARKET AND ITS BARRIERS
Tayebeh Partovi Rad	<i>Isfahan University</i>	CHALLENGES OF TEACHING PERSIAN LITERATURE TO NON-PERSIAN SPEAKERS
Arş. Gör. Dr. Zuhul AKBAYIR	<i>Marmara Üniversitesi</i>	KENT KİMLİĞİ ALGISININ OLUŞUMUNDA SLOGANLAR
Özge ÖZÇELİK BALOĞLU	<i>Süleyman Demirel Üniversitesi</i>	GÜNDEM BELİRLEME KURAMI BAĞLAMINDA SAĞLIK BAKANLIĞI ve SAĞLIK BAKANI'NIN TWITTER COVID-19 MESAJLARINA BAKIŞ
Assist. Prof. Dr. Farid HUSEYNOV	<i>Gebze Technical University</i>	MOBILE APPLICATION USAGE ANALYSIS of ANDROID USERS in TURKEY
Hasan ŞAKA	<i>Dokuz Eylül Üniversitesi</i>	BIST 100 İÇERİSİNDE YER ALAN BANKALARIN PAZARLAMA İLETİŞİM FAALİYETLERİ KAPSAMINDA SOSYAL MEDYA ANALİZİ: INSTAGRAM ÖRNEĞİ
Mehdiyeva Almaz Mobil qızı Rüstəmovə Dürdanə Fərhad qızı	<i>Qərbi Kəspı Universiteti</i>	ENERJİ KEYFİYYƏTİNƏ NƏZARƏT ÜÇÜN İNFÖRMASİYA-ÖLÇMƏ SİSTEMİNİN İŞLƏNMƏSİ

Date: 18.05.2020**Hall-2****Time/ Az: 11³⁰ -13³⁰/Tr: 10³⁰ -12³⁰****Moderator: Dr. Murat EYVAZ & Dr. Derviş ÖZTÜRK**

Autors	University	Title
Arş. Grv. Devran COŞKUN Prof. Dr. Enver YAZAR	<i>Siirt Üniversitesi Selçuk Üniversitesi</i>	İVERMEKTİN ZEHİRLİLİĞİ
Arş. Grv. Devran COŞKUN Prof. Dr. Enver YAZAR	<i>Siirt Üniversitesi Selçuk Üniversitesi</i>	İVERMEKTİNİN ANTİPARAZİTER DIŞI ETKİLERİ
Rəsmiyyə Vəriş qızı Şirinova	<i>AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu</i>	AQRAR SAHƏDƏ İSTEHLAKÇININ KEYFİYYƏTLİ ƏRZAQ MƏHSULLARI İLƏ TƏMİN OLUNMASI YOLLARI
Dr. Derviş ÖZTÜRK	<i>Eskişehir Osmangazi Üniversitesi</i>	<i>Limodorum apertivum</i> (L.) Sw. (ORCHIDACEAE) TAKSONUNUN KÖK və GÖVDE ANATOMİK YAPISININ İNCELENMESİ
Zhansaya BOLATOVA Prof. Dr. Sait ENGİNDENİZ	<i>Ege University</i>	SUSTAINABLE CORN PRODUCTION IN KAZAKHISTAN
Assist. Prof. Venhar CELİK Nagehan KAN	<i>Firat University</i>	ON-OFF CONTROL of SYNTHETIC MOTILITY GENE CIRCUIT in <i>Escherichia coli</i> MG1655 with <i>FimBE</i> GENETIC SWITCH MECHANİSM
Assist. Prof. Venhar CELİK Muhammet Ali UYGUT Prof. Dr. Muhammet Şaban TANYILDIZI	<i>Firat University</i>	DEVELOPMENT of RECOMBINANT <i>Escherichia coli</i> W STRAINS for GLUCONIC ACID PRODUCTION by USING SYNTHETIC BIOLOGY and METABOLIC ENGINEERING APPROACHES
Aynur İbrahimova Məsim qızı	<i>Naxçıvan Dövlət Universiteti</i>	NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA SU-BATAQLIQ BİTKİLİYİNİN NADİR, İTMƏK TƏHLÜKƏSİNƏ MƏRUZ QALAN NÖVLƏRİNİN MÜHAFİZƏSİ
Dr. Öğr. Üyesi Murat EYVAZ	<i>Gebze Teknik Üniversitesi</i>	SULARIN DEZENFEKSİYONUNDA ELEKTROKOAGÜLASYON PROSESİ

Date: 18.05.2020**Hall-3****Time/ Az: 11³⁰ - 13³⁰/Tr: 10³⁰ - 12³⁰****Moderator: Elvan CAFAROV & Rashad Ahmadi**

Autors	University	Title
Daniel Ahmadi	<i>Islamic Azad University</i>	A REVIEW OF VIOLENCE IN PUBLIC HEALTH
Zahid Wolosi	<i>University of Parwan</i>	INNOVATION EXAMPLES IN NARSANG
Murad Aaq	<i>University of Gawarshad Begum</i>	PSYCHOLOGICAL PREJUDICE AND DISCRIMINATION
Nafisa Begum	<i>University of Faryab</i>	DOMESTIC VIOLENCE AND THE ELDERLY
Jan Muhammed Iman	<i>University of Badakshan</i>	CONTENT ANALYSIS OF DOMESTIC NEWS RELATED TO THE 9/11 TERRORIST ATTACKS AT THE WORLD TRADE CENTER
Yaqub Ansari	<i>University of Payam i Nur</i>	SOCIOLOGICAL EVALUATION IN THE SENSE OF SOCIABILITY
Rashad Ahmadi	<i>University of Isfahan</i>	AFGHANISTAN'S FIRST POWER SYSTEM
Narjes Hamidi	<i>University of Tehran</i>	FROM THE PERSPECTIVE OF IMAM KHOMEINI, THE LEGITIMACY, ACCEPTABILITY AND EFFICIENCY OF THE ISLAMIC PEOPLE'S RULE OF DEMOCRACY MODEL
Mehdi Ghasemi	<i>University of Tehran</i>	AN INTRODUCTION TO IDENTIFYING INTERNET MARKETING AND ONLINE MEDIA

Date: 18.05.2020**Hall-1****Time/ Az: 13³⁰ - 15³⁰/Tr: 12³⁰ - 14³⁰****Moderator: Dr. Leyla ƏLİYEVƏ & Dr. Müslim ALANOĞLU**

Autors	University	Title
Dr. Öğr. Üyesi Fuat BAŞÇIFTÇİ Öğr. Gör. Sevgi BÖGE	<i>Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi</i> <i>Selçuk Üniversitesi</i>	TÜRKİYE' DE MESLEK YÜKSEKOKULU MEZUNLARINDAN HARİTA SEKTÖRÜNÜN BEKLENTİLERİNİN BELİRLENMESİ
Sevda KAYA Doç. Dr. Hasan BAKIRCI Doç. Dr. Hüseyin ARTUN Doç. Dr. Murat CANCAN	<i>Milli Eğitim Bakanlığı</i> <i>Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi</i>	MATEMATİK ÖĞRETMENLERİNİN 2018 LİSELERE GEÇİŞ SINAVI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ
Arş. Gör. Alper DURUKAN Doç. Dr. Hüseyin ARTUN Prof. Dr. Atilla TEMUR	<i>Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi</i>	SANAL GERÇEKLİK DESTEKLİ FEN ÖĞRETİMİ ETKİNLİKLERİ
Arş. Gör. Dilara ÇAYCI Dr. Öğr. Üyesi Özge MAVİŞ SEVİM	<i>Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi</i>	EĞİTİM BİLİMLERİ ALANINDA YER ALAN DOKTORA PROGRAMLARINDA ARAŞTIRMA EĞİTİMİNİN YERİ
Gülşən MEHDİZADƏ	<i>Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Univeriteti</i>	İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ FƏNLƏRARASI İNTEQRASIYA (IV sinif Azərbaycan dili və Həyat bilgisi dərslikləri əsasında)
Dr. Metin SÜRME	<i>Gaziantep Üniversitesi</i>	TURİZM EĞİTİMİ VEREN AKADEMİSYENLERİN ELEKTRONİK ÖĞRENME SİSTEMİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Aysel Balasultan qızı Şeydayeva	<i>ADPU-nun Quba Filialı</i>	İNTERAKTİV TƏLİM METODLARI İLƏ OXU MATERİALLARI ÜZƏRİNDƏ MÜŞAHİDƏNİN TƏŞKİLİ
Dr. Müslim ALANOĞLU	<i>Türkiye Cumhuriyeti</i> <i>Podgoritsa Būyūkelçiliği</i>	ÖĞRETMENLERİN SOSYAL BAĞLILIK VE ÖRGÜTSEL SİNİZM ALGILARI ARASINDAKİ İLİŞKİ
Dr. Leyla ƏLİYEVƏ	<i>Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Univeriteti</i>	TƏLƏBƏYÖNÜMLÜ TƏDRİS VƏ TƏLİM

Date: 18.05.2020 Hall-2 Time/ Az: 14 ⁰⁰ -16 ⁰⁰ /Tr: 13 ⁰⁰ -15 ⁰⁰		
Moderator: Doç. Dr. Babayeva Mələhət & Doç. Dr. Kamala Tahsin KARİMOVA		
Autors	University	Title
Arş. Gör. Dr. Ceren SELVİ	<i>Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi</i>	ANLAMSAL ALAN KAVRAMI BAKIŞ AÇISI İLE ÂŞIK VEYSEL'DE AŞK UNSURU
Doç. Dr. Kamala Tahsin KARİMOVA Aysel Şahin	<i>Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi</i>	N. V. GOGOL'UN "ÖLÜ CANLAR" ROMANININ SANATSAL TARZI
Göyərçin Abid qızı MUSTAFAYEVA	<i>Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi</i>	MAHMUD KAŞĞARLININ "KAŞĞARLI MAHMUDUN "DİVANI LÜĞƏT-İT TÜRK" ƏSƏRİ HAQQINDA
Nəzakət Rza qızı İsmayilova	<i>Naxçıvan Dövlət Universiteti</i>	ƏYYUB ABBASOVUN YARADICILIĞININ ƏSAS İDEYASI VƏ BƏDİİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ
Dr. Təranə NAĞİYEVA	<i>Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti</i>	BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ METAFOR SÖZÜN LEKSİK İNTENSİVLİYİNİ ARTIRAN MƏCAZ KİMİ (Mikayıl Müşfiqin şeirləri əsasında)
Dr. Halil KAYA	<i>Hakkari Üniversitesi</i>	GAZZALİ'NİN KAYNAKLARI
Doç. Dr. Babayeva Mələhət	<i>ADPU</i>	XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANDA FOLKLORŞÜNASLIQ ELMINİN TƏŞƏKKÜL PROBLEMLƏRİ
Nurullah Begi	<i>University of Jawzjan</i>	THE IMPACT OF CYBER THREATS ON THE MARITIME INDUSTRY
Dr. Mehparə ƏHMƏDOVA	<i>Naxçıvan Dövlət Universiteti</i>	MƏMMƏD ARAZ YARADICILIĞINDA VƏTƏNDAŞLIQ TƏRBİYƏSİ VƏ ONUN MAHİYYƏTİNƏ NƏZƏRİ BAXIŞ

Date: 18.05.2020**Hall-1****Time/ Az: 16⁰⁰ - 18⁰⁰/Tr: 15⁰⁰ - 17⁰⁰****Moderator: Prof. Dr. Mahirə HÜSEYNOVA & Dr. Güləhməd İMANOV**

Autors	University	Title
Assoc. Prof. Dr. Kadriye Dilek BACANAK Gizem IŞIK	<i>Gazi University</i>	A CONVERSATIONAL ANALYTIC INVESTIGATION INTO SNIFFING SEQUENCES IN ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE INTERACTION
Doç. Dr. Könül SƏMƏDOVA	<i>Azərbayan Dövlət Pedaqoji Universiteti</i>	AZƏRBAYCAN DİLİNİN ŞİMAL LƏHÇƏSİNİN ŞİVƏ QRUPLARINDA SAITLƏRİN ARTIMI VƏ DÜŞÜMÜ FONETİK HADİSƏSİ
Prof. Dr. Həcər Hüseynova	<i>Azərbayan Dövlət Pedaqoji Universiteti</i>	AZƏRBAYCAN-TÜRK TOPONİMLƏRİ BEYNƏLXALQ AREALDA
Gülnaz SATBAY	<i>Abay Kazak Milli Pedaqoji Üniversitesi</i>	KAZAKÇA HAYVAN ADLARIYLA YAPILMIŞ DEYİMLƏRİN YAPI VE ANLAM ÖZELLİKLERİ
Mehman Zeynalli	<i>Gəncə Dövlət Universiteti</i>	20-30-CU İLLƏRDƏ TÜRKİYƏ TÜRKÇƏSİNİN AZƏRBAYCAN DİLİ NORMASINA QRAMMATİK SƏVİYYƏDƏ TƏSİRİ
Dr. Güləhməd İMANOV	<i>Bakı Dövlət Universiteti</i>	DİL NƏDİR? ÜSLUB NƏDİR?
Dos. Ruslan ABDULLAYEV	<i>AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu</i>	TÜRK VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ EYNİ SƏSLİ SÖZLƏRİN SEMANTİK İNKİŞAFI İLƏ DİFERENSİASİYASI
Sevda Rzayeva	<i>Bakı Avrasiya Universiteti</i>	XÜSUSİ ADLARININ SEMANTİKASININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ
Prof. Dr. Mahirə HÜSEYNOVA	<i>Azərbayan Dövlət Pedaqoji Universiteti</i>	AZƏRBAYCAN DİLİNİN DIALEKT VƏ ŞİVƏ SÖZLƏRİNİN MƏNQOL DİLİNƏ QARŞILIQLI İNTEQRASİYASI

Date: 18.05.2020**Hall-2****Time/ Az: 16³⁰ - 18³⁰/Tr: 15³⁰ - 17³⁰****Moderator: Prof. Dr. Alfiya YUSUPOVA & Dos. Şərafət Aram qızı Baxışova**

Autors	University	Title
Нурида Ганбарова	<i>Нахчыванский Государственный Университет</i>	ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ АКАДЕМИКА МАМЕДДЖАФАРА ДЖАФАРОВА. НАУЧНО – ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
Нурида Ганбарова	<i>Нахчыванский Государственный Университет</i>	ТВОРЧЕСТВО АКАДЕМИКА МАМЕДДЖАФАРА ДЖАФАРОВА В ОСВОЕНИИ РУССКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ. КНИГА «РУССКИЕ КЛАССИКИ»
Ayətəxan Ziyad İsgəndərov	<i>Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti</i>	Z. XƏLİLİN “ÇİNARLARIN YUXUSU” MƏNZUM NAĞİLİNİN SƏNƏTKARLIQ MƏZİYYƏTLƏRİ
Гошгар Алиев Рена Гаджиева Бахар Аскерова Эсмира Ахмедова	<i>Западно-Каспийский Университет</i>	НОВЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ON-LINE ОБРАЗОВАНИИ
Ləman Dadaşova	<i>“Hədəf” kurslarının müəllimi</i>	İMADƏDDİN NƏSİMİ YARADICILIĞINDA SUFİ-HÜRUFİ DÜŞÜNCƏLƏR VƏ BU DÜŞÜNCƏLƏRİN FƏRQLİLİYİ
Dos. Şərafət Aram qızı Baxışova	<i>Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti</i>	MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL İNKİŞAFETDİRİCİ TƏLİM PARADIQMASINDA
Olim KAYUMOV	<i>(Uzbekistan)</i>	ABOUT MORPHOLOGY OF THE SHAMAN RITE “SURPA YANGILASH”
Şəbnəm AXUNDOVA	<i>Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti</i>	ABREVIASIYA HADİSƏSİ
Prof. Dr. Alfiya YUSUPOVA	<i>Kazan Federal Universitiesi</i>	XIX. YÜZYILA AİT TATARCA-RUSÇA SÖZLÜKLER

Date: 19.05.2020

Hall-1

Time/ Az: 11⁰⁰ - 13⁰⁰/Tr: 10⁰⁰ - 12⁰⁰

Moderator: Doç. Dr. Könül SƏMƏDOVA & Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖZDEMİR

Autors	University	Title
Sergen GÜR SOY Dr. Öğr. Üyesi Ayten YAĞMUR	<i>Akdeniz Üniversitesi</i>	TÜRKİYE'DEN ALMANYA'YA İŞÇİ GÖÇÜNÜN SOSYOLOJİK VE EKONOMİK ANLAMDA İNCELEMESİ
Prof. Dr. Edip ÖRÜCÜ İtir HASIRCI	<i>Bandırma OnYedi Eylül Üniversitesi</i>	ÖRGÜTSEL DESTEK ALGISI, ÖRGÜTLERDE İŞE TUTKUNLUK, ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI İLİŞKİSİ: BANDIRMA İLÇESİNDE BULUNAN BANKALAR ARASI ARAŞTIRMA ÖRNEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi Arzu MERİÇ	<i>İnönü Üniversitesi</i>	MUHASEBE ÖĞRENCİLERİNİN HİLE ALGISININ İŞLETMEDE KABUL GÖRME DÜZEYİNE GÖRE ANALİZİ
Əmrah Cəfərli	<i>Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti</i>	GÖMRÜK REJİMLƏRİNİN ÖLKƏNİN İQTİSADİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏKİ ROLU
Dalya HASANCA	<i>İstanbul Ticaret Üniversitesi</i>	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN FİNANSAL OKURYAZARLIK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ
Neslihan DERELİ	<i>Azteca Universidad</i>	NÖROMUHASEBE VE PSİKOFİZYOLOJİK TEKNİKLERİN ADLİ MUHASEBE ALANINDA SUÇUN ORTAYA ÇIKARILMASINDA KULLANILMASI
Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖZDEMİR	<i>Giresun Üniversitesi</i>	ÜRETİM MALİYETLERİNDE DÖNGÜSEL EKONOMİ YAKLAŞIMI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA
Dr. Uğur URSAVAŞ	<i>Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi</i>	TÜRKİYE'DE EKONOMİK KÜRESELLEŞMENİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ UZUN DÖNEMLİ ETKİSİ: BEŞERİ SERMAYENİN ROLÜ
Dr. Öğr. Üyesi Ferdi KESİKOĞLU	<i>Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi</i>	TÜRKİYE'DE UYGULANAN BÖLGESEL KALKINMA PROJELERİNİN ETKİNLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Date: 19.05.2020**Hall-2****Time/ Az:11³⁰ -13³⁰/Tr: 10³⁰ -12³⁰****Moderator: Prof. Dr. Murat YÜCEL & Dr. Şükrü KALAYCI**

Autors	University	Title
Dr. Şükrü KALAYCI	<i>Gazi University</i>	PREPARATION of NEW URIC ACID SENSORS BASED on IODIDE SELECTIVE ELECTRODE
Dr. Şükrü KALAYCI	<i>Gazi University</i>	PREPARATION of a NEW SOLID STATE MOLYBDENUM-SELECTIVE ELECTRODE and APPLICATION
Ayten DİNCER Prof. Dr. Murat YÜCEL	<i>Türk Standardları Enstitüsü Gazi Üniversitesi</i>	S-BAND TULYUM KATKILI FİBER YÜKSELTECİN KAZANÇ ve GÜRÜLTÜ SPEKTRUMLARININ İNCELENMESİ
Arş. Gör. Dr. Yaşar AY	<i>Dicle Üniversitesi</i>	KÜRESEL PLAZMA ODAK CİHAZI İÇİN PLAZMA DİNAMİĞİNİN FARKLI GAZ BASINÇLARI VE VOLTAJLAR KULLANILARAK İNCELENMESİ
Hasan CİHANGİR Prof. Dr. Murat YÜCEL	<i>Gazi Üniversitesi</i>	PRASEODİMYUM KATKILI FİBER YÜKSELTEÇLERDE POMPA LAZER GÜÇ VE GİRİŞ SINAYLI GÜÇ ANALIZI
Dr. Öğr. Üyesi Dilşad AKGÜMÜŞ GÖK Prof. Dr. Rasim İPEK	<i>İstanbul Aydın Üniversitesi Ege Üniversitesi</i>	KRİYOJENİK İŞLEM UYGULANAN SOĞUK İŞ TAKIM ÇELİĞİNİN MİKROYAPISAL KARAKTERİZASYONU VE RİETVELD METODU İLE FAZ ANALİZİ İNCELEMESİ
Ahmad Ahmadi	<i>University of Farhangian</i>	THE EFFECTS OF ECONOMIC VIOLENCE ON WOMEN'S LIVES
Hassan Tabriz	<i>University of Tehran</i>	THE ROLE OF TEXTS IN GERMAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Date: 19.05.2020**Hall-1****Time/ Az: 13³⁰ - 15³⁰/Tr: 12³⁰ - 14³⁰****Moderator: Prof. Dr. Mehmet ÖNAL & Dr. Öğr. Üyesi Selahattin BAYRAM**

Autors	University	Title
Əli Fərhadov	<i>Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi</i>	XIX ƏSRİN II YARISINDA İRANDA DİNİ-SİYASİ DURUMA BAXIŞ (MİRZƏ MÜLKÜM XANIN YARADICILIĞI ƏSASINDA)
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz CEYLAN	<i>Muş Alparslan</i>	MODERN DÜNYADA DEĞİŞEN DEĞERLER ve AİLE
Dr. Öğr. Üyesi Abdulvehhab GÖZÜN	<i>Gümüşhane Üniversitesi</i>	AZERBAJCAN'LA İLGİLİ RİVÂYETLERİN TESPİT ve TAHRİCİ
Dr. Öğr. Üyesi Abdulvehhab GÖZÜN	<i>Gümüşhane Üniversitesi</i>	AZERBAJCANLI MUHADDİSLERDEN BERDİCİ ve HADİS İLMİNDEKİ YERİ
İbrahim Muradi	<i>University of Kabul</i>	UMAYYAD Umayyad Caliph Omar Ibn Abdul Aziz's Social Service
Dr. Öğr. Üyesi Selahattin BAYRAM	<i>İstanbul Üniversitesi</i>	OSMANLI NÜFUS SAYIMI VERİLERİNDE MAHALLELER: LEFKOŞE AYASOFYA MAHALLESİ ÖRNEĞİ (1831-1839)
Dr. Fariz Xəlilli	<i>"Orta əsr Ağsu şəhəri" Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğu</i>	AĞSU XƏLVƏTİ XANƏGAHLARI: ŞIXMƏZİD VƏ ŞEYX DURSUN XANƏGAHI
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep KANTARCI BİNGÖL	<i>Muş Alparslan Üniversitesi</i>	ÇOCUKLARIN YETİŞTİRİLMESİ: PLATON'CA BİR DEĞERLENDİRME
Prof. Dr. Mehmet ÖNAL	<i>İnönü Üniversitesi</i>	ANTİK ÇAĞ FELSEFESİNDE AYLAKLIK

Date: 19.05.2020**Hall-2****Time/ Az:14⁰⁰ -16⁰⁰/Tr: 13⁰⁰ -15⁰⁰****Moderator: Dr. Taran NAĞIYEVA & Dr. Öğr. Üyesi Beyza ŞİRİN ÖZDEMİR**

Autors	University	Title
Dr. Öğr. Üyesi İlkay BAHÇECİ	<i>Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi</i>	GENİŞLEMİŞ SPEKTRUMLU BETA-LAKTAMAZ ÜRETEEN GRAM NEGATİF ENTEROBAKTERİLERDE blaCTX-M BETA-LAKTAMAZ DİRENÇ GENLERİNİN ARAŞTIRILMASI
Dr. Öğr. Üyesi Kezban KORAŞ SÖZEN	<i>Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi</i>	AYAK MASAJININ AMELİYAT SONRASI AĞRI DÜZEYİNE ETKİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Beyza ŞİRİN ÖZDEMİR	<i>Akdeniz Üniversitesi</i>	RADYOTERAPİ SONRASI EKSTREMİTE LENFÖDEMİ GELİŞİMİ
Öğr. Gör. Gülpınar ASLAN Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Berivan BAKAN	<i>Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi</i>	SAĞLIK EĞİTİMİ ALAN ÖĞRENCİLERİN HUMAN PAPIİLLOMA VİRÜSÜ, TARAMA TESTLERİ VE HUMAN PAPIİLLOMA VİRÜSÜ AŞISI HAKKINDAKİ BİLGİ DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ
Öğr. Üy. Dr. Halil Can GEMALMAZ	<i>Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi</i>	KALÇA OSTEONEKROZU TEDAVİSİNDE HASTAYA ÖZEL ÜRETİLMİŞ KILAVUZLARLA YAPILAN DEKOMPRESYON AMELİYATLARIMIZIN ÖN DEĞERLENDİRMESİ
Doç. Dr. Kerim SARIYILMAZ Öğr. Üy. Dr. Halil Can GEMALMAZ	<i>Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi</i>	KEMİK YAŞI TAYİNİNDE KULLANILAN GREULICH-PYLE YÖNTEMİNİN GÜVENİLİRLİĞİNİN DOKUZ YAŞ ALTI POPÜLASYONDA DEĞERLENDİRİLMESİ
Dr Öğr Üyesi Ahmet YILMAZ Dr Öğr Üyesi Muhammet Akif GÜLER	<i>Atatürk Üniversitesi</i>	ERZURUM BÖLGESİNDE 0-18 YAŞ ARASI ÇOCUKLARDA SİTOMEGALOVİRÜS SEROPREVALANSININ ARAŞTIRILMASI
Dr. Öğr. Üyesi Semra ŞEN Uzm. Dr. Fatoş ALKAN Prof. Dr, Şenol COŞKUN	<i>Manisa Celal Bayar Üniversitesi</i>	KAWASAKİ HASTALIĞI TANISI ile TAKİP EDİLEN OLGULARIMIZIN KLİNİK ÖZELLİKLERİ

Date: 19.05.2020**Hall-1****Time/ Az: 16⁰⁰ -18⁰⁰/Tr: 15⁰⁰ -17⁰⁰****Moderator: Dos. Sehranə KASİMİ & Doç. Dr. Ersoy YILMAZ**

Autors	University	Title
Assist. Prof. Dr. Bilcan GÖKCE	<i>Iğdır University</i>	MYTHOLOGICAL CREATURES IN URARTIAN RELIGIOUS RITUALS
Matin Suri	<i>University of Balkh</i>	RELATIONS BETWEEN POVERTY, MIGRATION AND RURAL NATURAL PESTS "OLIVE FIRE SAMPLE
Dos. Hacıyeva Münəvvər	<i>Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası</i>	AZƏRBAYCAN XALQ ÇALĞI ALƏTLƏRİNİN XALÇALARIMIZDA TƏKRAROLUNMAZ YERİ
Dos. Sehranə KASİMİ	<i>AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu</i>	AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİ VƏ PANDEMİYA
Leyla Mammadkarimova	<i>Milli İlimlər Akademisi</i>	EPİGRAFINİN AZERBAIJAN DEKORATİF-UYGULAMA SANATINDAKI YERİ (SENDUQELER)
Adilə Saleh Qızı İsmayılova	<i>AMEA Folklor İnstitutu</i>	KOROĞLU VƏ ROBİN QUD OBRAZLARININ BƏDİİ XARAKTER TİPOLOGİYASI: DÖYÜŞCÜ KODEKSİ
Dr. Xalidə Mete	<i>Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu</i>	TÜRK MƏHƏBBƏT DASTANLARINDA SINAQ NÖVLƏRİNİN SİSTEMLƏŞDİRİLMƏSİ
Doç. Dr. Ersoy YILMAZ	<i>Çankırı Karatekin Üniversitesi</i>	İDEOLOJİK AÇIDAN CUMHURİYET DEVRİ TÜRK ÇİNİSİ/ÇİNİCİLİĞİ: TÜRK'ÜN ÖZ MALI BİR SANATTAN İSLAM SANATININ BİR ŞUBESİNE
Əsədov Heydər Bayram Oğlu	<i>Naxçıvan Dövlət Universiteti</i>	ƏCƏMİ YARADICILIĞINDA ÇATMA TAĞ VƏ GÜNBOZ KONSTRUKSİYALARININ EN KƏSİK PROFİLLƏRİ

Date: 19.05.2020 Hall-2 Time/ Az:16 ³⁰ -18 ³⁰ /Tr: 15 ³⁰ -17 ³⁰		
Moderator: Doç. Dr. Səba NAMAZOVA & Assist. Prof. Dr. Güzide ŞENEL		
Autors	University	Title
Assist. Prof. Dr. Güzide ŞENEL	Amasya University	MORE ON METHODS FOR DEALING WITH UNCERTAINTIES
Assist. Prof. Dr. Güzide ŞENEL	Amasya University	A STUDY ON NEUTROSOPHY
Doç. Dr. Hülya DURU Dr. Öğr. Üyesi Serkan İLTER Arş. Gör. Aygül BİLGİN	İstanbul University İstanbul University Haliç University	SOME RESULTS ABOUT UNIFORM SPACE
Ramin Zeynalov Nurlan Huseynzade	AMEA-nın İdarəetmə Sistemləri İnstitutu Qərbi Kaspi Universiteti	ELLİPTİK TİP TƏNLİK ÜÇÜN STEKLOV MƏNADA SƏRHƏD MƏSƏLƏSİ
Assist. Prof. Dr. Güzide ŞENEL	Amasya University	NEUTROSOPHICATION FOR THE PROXIMITY SENSOR DATA AND THE FORCE SENSOR DATA
Assist. Prof. Dr. Güzide ŞENEL	Amasya University	ON SOME SOFT DECISION-MAKING ALGORITHMS
Əli Həsənov	Naxçıvan Dövlət Universiteti	UÇQUN VƏ UFANTILARIN COĞRAFİ YAYILMA QANUNAUYGUNLUĞU VƏ LANDŞAFTLARA VURDUĞU ZİYANIN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ
Musa MURSAQULİYEV Sədat ƏLİYEVƏ	"Keşikçidağ" Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu "Avey" Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu	CEYRANÇÖLDƏ İLK YAŞAYIŞ MƏSKƏNLƏRİ
Elsevər Cəlilov	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	YAŞMA YARIMADASININ FİZİKİ-COĞRAFİ SƏCİYYƏSİ

Date: 19.05.2020 Hall-3 Time/ Az:16 ³⁰ -18 ³⁰ /Tr: 15 ³⁰ -17 ³⁰		
Moderator: Firoz FAOZİ & Dr. Abdullah Kargar		
Autors	University	Title
Dr. Massoud Mobasheri	University of Mashhad	TROJAN HORSE TRADING STRATEGY
Firoz FAOZİ	Kabul University of Afghanistan	THE EFFECTS OF THE WORKS OF HAZRAT MAULANA ABDUL RAHMAN JAMI ON THE YOUNG STUDENTS OF UNIVERSITIES AND SCHOOLS OF AFGHANISTAN
Firoz FAOZİ	Kabul University of Afghanistan	THE INFLUENCE OF PERSIAN IN AFGHANISTAN
Dr. Abdullah Kargar	Kabul University	فقہی مضمون چہار از پس مقننہ الہی متون بودن جامع اوشیلی مطالعہ یک: بعد چہار از معاصر
Dr. Ehsanullah Amani	Balh University of Afghanistan	کودکان بر کودکان از استفاده سوء تبلیغاتی تأثیرات

Date: 20.05.2020**Hall-1****Time/ Az:11⁰⁰ -13⁰⁰/Tr: 10⁰⁰ -12⁰⁰****Moderator: Dr. Elnur KELBİZADE & Doç. Dr. Ekrem Yaşar AKÇAY**

Autors	University	Title
Dr. Namig Mammadov	<i>Azerbaijan National Academy of Sciences</i>	ACTIVITIES OF THE PKK DURING THE 2015 PARLIAMENTARY ELECTIONS IN TURKEY AND ITS RESULTS
Doç. Dr. Ekrem Yaşar AKÇAY	<i>Hakkari Üniversitesi</i>	AVRUPA BİRLİĞİ İNTİHAR MI EDİYOR?
Dr. Öğr. Üyesi Mehtap SÖYLER	<i>İzmir Katip Çelebi Üniversitesi</i>	‘ORDUNUN SİYASİ ETKİSİ’ ENDEKSLERİNDE KAVRAMSALLAŞTIRMA VE GEÇERLİK İLİŞKİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Halil Emre DENİŞ	<i>Hakkâri Üniversitesi</i>	TÜRK SİYASAL HAYATINDA “RESMİ İLÂNLAR”IN BASIN ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ
Dr. Arş. Gör. Merve Suna ÖZEL ÖZCAN	<i>Kırıkkale Üniversitesi</i>	RUS-JAPON İLİŞKİLERİNDE JEOPOLİTİK DÜELLO: KURİL ADALARI SORUNU
Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÇELİK	<i>Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi</i>	COVID-19 KRİZİNİN TAYVAN’IN ULUSLARARASI SİSTEMDEKİ DURUMUNA ETKİSİ
Yegana Bakhshiyeva	<i>Institute of Caucasus Studies</i>	HYDROLOGICAL PROBLEMS OF AZERBAIJAN IN THE CAUCASUS REGION
Nabila Shahin	<i>University of Balkh</i>	INVESTIGATING THE INCOME OF MUNICIPALITIES IN TURKEY
Yrd. Doç. Dr. Elnur KELBİZADE	<i>Baku Avrasya Üniversitesi AMBA Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü</i>	SİYASET BİLİMİ ARAŞTIRMALARINDA DEVLETLERARASI İLİŞKİLERİN DİNAMİĞİNİ BELİRLEYEN İNDİKATÖRLERİN UYGULANMASI (Ermenistan-İran ilişkileri örneğinde)

Date: 20.05.2020**Hall-2****Time/ Az:11³⁰ -13³⁰/Tr: 10³⁰ -12³⁰****Moderator: Dos. Sakibə İsmayıl qızı Ələsgərova & Dr. Ali Erdem CİĞERCİ**

Autors	University	Title
Dr. Öğr. Üyesi Ali Erdem CİĞERCİ	<i>Kastamonu Üniversitesi</i>	FARKLI SAYIDA UYGULANAN PLİOMETRİK ANTRENMANLARIN BASKETBOL OYUNCULARININ BAZI FİZİKSEL VE FİZYOLOJİK ÖZELLİKLERİNE ETKİSİ
Musa ALTIN Göktaş MUGAN Prof. Dr. Metin KAYA	<i>Gazi Üniversitesi</i>	TÜRKİYE ATLETİZM MİLLİ TAKIMINDA YERELAN KISA MESAFE KOŞUCULARININ BESLENME BİLGİ DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ
Lale ARAS Prof. Dr. Osman İMAMOĞLU	<i>Ondokuz Mayıs Üniversitesi</i>	COVID 19 VE SPORDA BAĞIŞIKLIK SİSTEMİ: SERBEST RADİKALLER VE ANTİOKSİDAN SİSTEMİ ARASINDAKİ DENGESİZLİK
Mert ÇALOĞLU Özlem MENTEŞ YALÇIN	<i>Ondokuz Mayıs Üniversitesi</i>	SPORCU EĞİTİM MERKEZLERİNDEKİ GÜREŞÇİLERİN SPORCU TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ
Ender EREN Muhammet KUSAN Gül ÇAVUŞOĞLU Ali Kerim YILMAZ	<i>Ondokuz Mayıs Üniversitesi</i>	SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ VE DİĞER FAKÜLTE ÖĞRENCİLERİNİN KARAR VERME STİLLERİNİN BAZI DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ
Muhammet KUSAN Ender EREN Ali Kerim YILMAZ Gül ÇAVUŞOĞLU	<i>Ondokuz Mayıs Üniversitesi</i>	SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN DOPİNG BİLGİ DÜZEYLERİNİN ARAŞTIRILMASI
Özlem MENTEŞ YALÇIN Mert ÇALOĞLU	<i>Ondokuz Mayıs Üniversitesi</i>	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN UTANGAÇLIK DÜZEYLERİ İLE İLİŞKİLERLE İLGİLİ BİLİŞSEL ÇARPITMA DÜZEYLERİNİN İLİŞKİSİ
Haji Murad	<i>University of Herat</i>	HUMAN NUTRITIONAL PROBLEMS AND BIOLOGICAL DIVERSITY
Ilyas Wais	<i>University of Faryab</i>	OBESITY TAX PROGRAMS FOR COUNTRIES

Date: 20.05.2020**Hall-1****Time/ Az: 13³⁰ -15³⁰/Tr: 12³⁰ -14³⁰****Moderator: Prof. Dr. Gülzar İBRAHİMOVA & Doç. Dr. Adem KARA**

Autors	University	Title
Doç. Dr. Adem KARA	<i>Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi</i>	İNGİLİZLER DÖNEMİ KIBRIS ŞER'İYYE SİCİLİ
Doç. Dr. Adem KARA	<i>Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi</i>	SADRAZAM BALTAÇI MEHMED PAŞA'NIN GÜLNÜŞ EMETULLAH VALİDE SULTAN'A YAZDIĞI MEKTUPLAR
Adıgözəlova Məleykə Zahir qızı	<i>Bakı Avrasiya Universiteti</i>	LİVİYA BÖHRANI—BÖYÜK DÖVLƏTLƏRİN QƏDDAFİ REJİMİNƏ MÜNASİBƏTİ VƏ YANAŞMALARI
Ali Muhammedi	<i>University of Kabul</i>	COMPETITION RULES IN TERMS OF WHERE THE EVENT OCCURS
Mustafa Karimi	<i>University of Tehran</i>	RESTRICTIONS ON FREEDOM OF EXPRESSION AND INSULT TO RELIGIOUS SANCTITIES IN TERMS OF MODERN AND ISLAMIC LAW
Tayebəh Partovi Rad	<i>University of Isfahan</i>	CULTURAL RELATIONS BETWEEN IRAN AND AFGHANISTAN
Yarəliyeva Təhminə Yasin qızı	-	KAFKASYA ve ORTA ASYA'NIN TÜK DİLLİ DEVLETLERİNİN BATIYA ENTEGRASYONUNDA TÜRKİYE MODELİ
Zamin Əliyev	<i>Naxçıvan Dövlət Universiteti</i>	XIX ƏSRİN SONU XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ ERMƏNİLƏRİN ŞƏRQİ ANADOLUYA VƏ QƏRBİ AZƏRBYCANA ƏRAZİ İDDİALARI
Şahalı Cəlilov	<i>Qərbi Kaspı Universiteti</i>	ABŞERONUN İNCİSİ – “QALA”
Prof. Dr. Gülzar İBRAHİMOVA	<i>Bakı Avrasiya Universiteti</i>	AZƏRBAYCANDA OTLAQ SAHƏLƏRİNİN ERMƏNİSTANA VERİLMƏSİ PROSESİ (1920-1930- CÜ İLLƏR)

Date: 20.05.2020**Hall-2****Time/ Az:14⁰⁰ -16⁰⁰/Tr: 13⁰⁰ -15⁰⁰****Moderator: Dr. Günel MEMMEDOVA & Doç. Dr. Gülüzar TUNA KELEŞTEMUR**

Autors	University	Title
Dr. Öğr. Üyesi Feridun DUMAN Ferhat EREN	<i>Batman Üniversitesi</i>	YİYECEK VE İÇECEK İŞLETMELERİNDE GİRİŞİMCİLİK YÖNELİMİNİN İŞLETME PERFORMANSINA ETKİSİ
Hamdi Orhun GÜLBAHAR Dr. Öğr. Üyesi Fatih Ferhat ÇETİNKAYA	<i>Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi</i>	ALGILANAN ÖRGÜTSEL POLİTİKANIN ÖRGÜTSEL GÜVEN ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: 4 VE 5 YILDIZLI OTEL ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Doç. Dr. Emine ÖZPOLAT	<i>Fırat Üniversitesi</i>	BALIK ETİNDEN SOSİS ÜRETİMİ
Dr. Ulduz Babayeva	<i>Azərbaycan Texnologiya Universiteti</i>	BADYAN (ULDUZVARI CİRƏ) QATQILI ÇAYLARIN İSTEHSAL TEXNOLOGİYASI VƏ İNSAN ORQANİZMİNƏ TƏSİRİ
Doç. Dr. Gülüzar TUNA KELEŞTEMUR	<i>Fırat Üniversitesi</i>	KÜLTÜR BALIKLARININ RASYONLARINDA STARTER KÜLTÜRLERİN KULLANIM OLANAKLARI
Öğr. Gör. Yasin AKKEMİK Prof. Dr. Ahmet GÜNER	<i>Selçuk Üniversitesi</i>	A NEGLECTED ZONOSIS: BRUCELLOSIS
Aylin ÖZTİMUR Prof. Dr. Dilayer TENGİLİMOĞLU Doç. Dr. Aykut EKİYOR Öğr. Gör. Fatih ALTAN	<i>Atılım Üniversitesi Atılım Üniversitesi Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Erciyes Üniversitesi</i>	TIBBİ CİHAZ SEKTÖRÜNÜN ETİK SORUNLARI: ANKARA ÖRNEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi Nisa Gökden KAYA	<i>Hitit Üniversitesi</i>	ÖZEL EĞİTİM GEREKSİNİMİ OLAN ÇOCUKLARIN RESİMLERİNİN ANALİZİ
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Berivan BAKAN Dr. Öğr. Üyesi Betül AKTAŞ	<i>Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi SANKO Üniversitesi</i>	NİKOTİN BAĞIMLILIK DÜZEYİ İLE SİGARA BIRAKMA YORGUNLUĞU ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ

Date: 20.05.2020**Hall-1****Time/ Az:16⁰⁰ -18⁰⁰/Tr: 15⁰⁰ -17⁰⁰****Moderator: Dr. Xalidə Mete & Dr. Kadir ÖCALAN**

Autors	University	Title
Arş. Gör. Dr. Caner DEGER	<i>Marmara University</i>	THE STRENGTH of DZYALOSHINSKII-MORIYA INTERACTION in CoGd and CoFe MONOLAYERS on Pt SUBSTRATE
Assist. Prof. Dr. Kadir ÖCALAN	<i>Necmettin Erbakan University</i>	HIGHER-ORDER DIFFERENTIAL CROSS SECTION CALCULATIONS for ELECTROWEAK BOSON PLUS JETS PRODUCTION at 13 TeV
Dr. Öğr. Üyesi M. Nuri URAL Doç. Dr. Alaaddin VURAL Doç. Dr. Ali ÇİFTÇİ	<i>Gümüşhane Üniversitesi</i> <i>Gümüşhane Üniversitesi</i> <i>Amasya Üniversitesi</i>	NÜKLEER ve ALTERNATİF ENERJİ KAYNAKLARININ N-Gram ANALİZİ ile TARİHİ ve SİYASİ SEYRİNİN İNCELENMESİ
Doç. Dr. Ali ÇİFTÇİ Doç. Dr. Alaaddin VURAL Dr. Öğr. Üyesi M. Nuri URAL	<i>Amasya Üniversitesi</i> <i>Gümüşhane Üniversitesi</i> <i>Gümüşhane Üniversitesi</i>	KÖMÜR ve İLİŞKİLİ ANAHTAR KELİMELERLE SANAYİLEŞME/SANAYİ DEVRİMİ İLİŞKİSİNİN N-Gram ANALİZİ
Sayed Qalandari	<i>University of Qunduz</i>	MEDIA AND CHILD EXPLOITATION
Emal Mubarez	<i>University of Herat</i>	MODERNISM, URBANISM AND TURKEY
Ahmed Nezhadpour	<i>University of Shiraz</i>	INDIVIDUAL WEAPONS AND THEIR CONSEQUENCES IN THE UNITED STATES
Res. Asst. Savaş OKYAY Res. Asst. Ahmet ALKILINÇ	<i>Eskişehir Osmangazi University</i> <i>Mersin University</i>	USING VARIOUS LEARNING ALGORITHMS in an AUTHOR RECOGNITION APPLICATION
Rahman Mustafayev	<i>Baku Engineering University</i>	GENERAL OVERVIEW OF THE BLOCKCHAIN TECHNOLOGY. INVESTIGATION OF ITS SECURITY ISSUES AND ITS PRACTICAL USES
Dr. Hüseyin YENER	<i>Maltepe University</i>	SYSTEM THINKING in SCIENCE and ENGINEERING: OSMOSIS

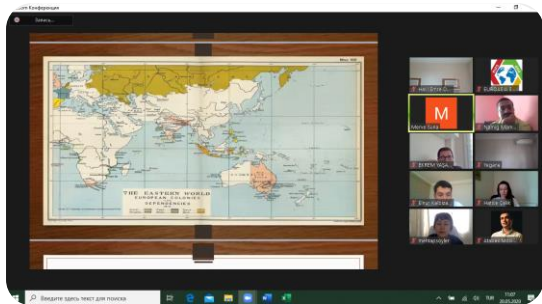
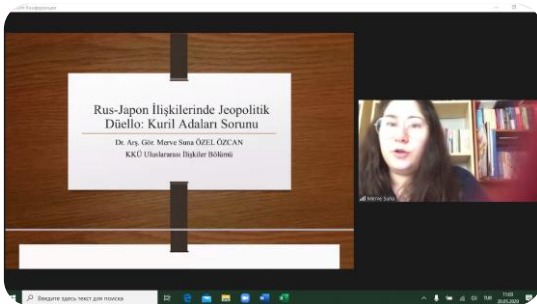
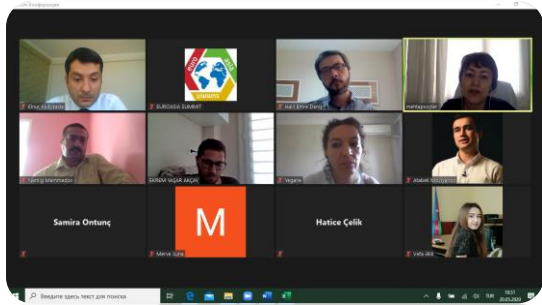
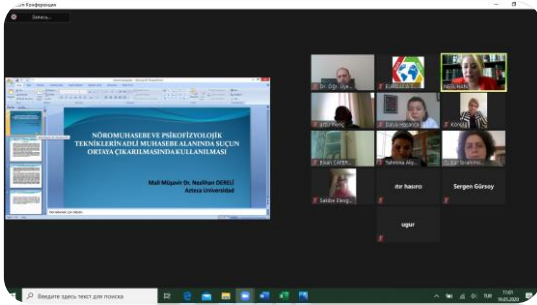
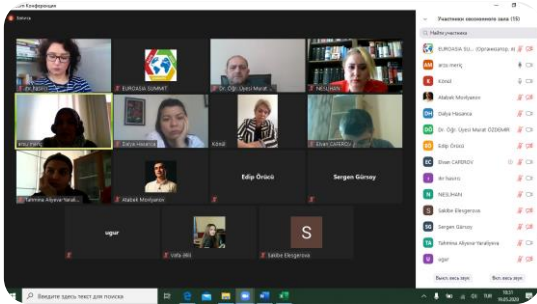
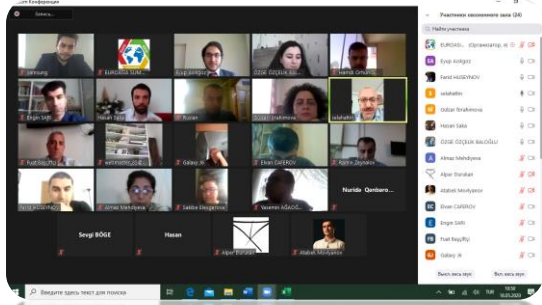
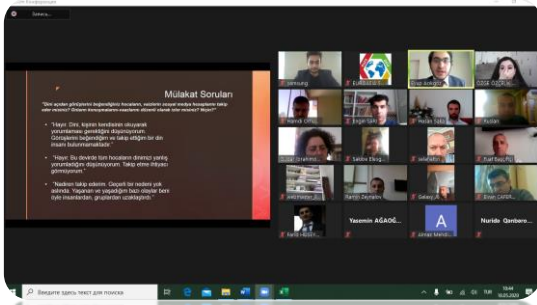
Date: 20.05.2020**Hall-2****Time/ Az:16³⁰ -18³⁰/Tr: 15³⁰ -17³⁰****Moderator: Prof. Dr. Həcər Hüseynova & Doç. Dr. CEYHUN MAHMUDOV**

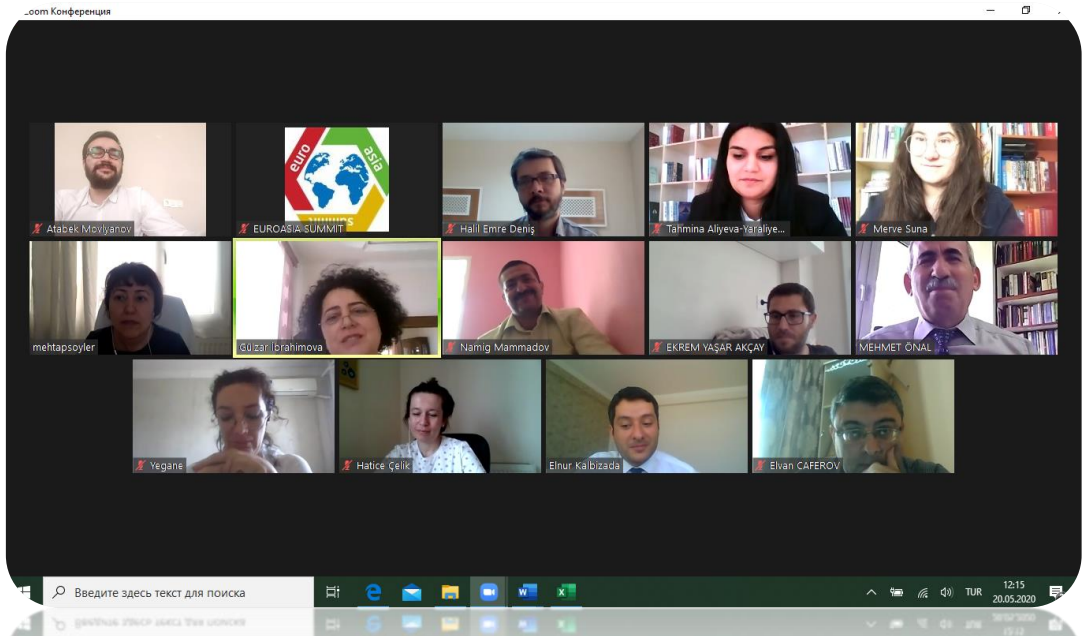
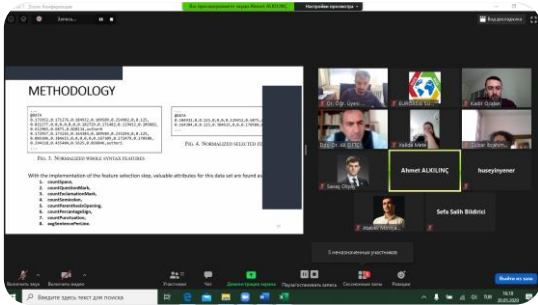
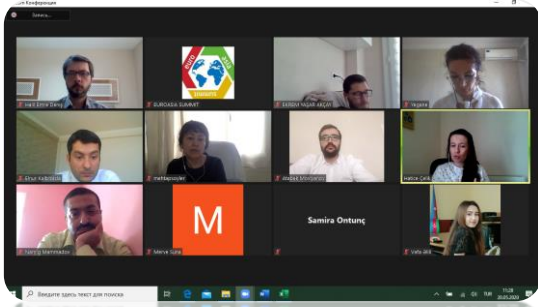
Autors	University	Title
Öğr. Gör. Mehmet Seyda OZAN Prof. Dr. S. Mustafa ÖNEN	<i>Erciyes Üniversitesi İnönü Üniversitesi</i>	TÜRKİYE'DE ULUSAL E-DEVLET STRATEJİSİ VE EYLEM PLANININ BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ
Öğr. Gör. Mehmet Seyda OZAN Prof. Dr. S. Mustafa ÖNEN	<i>Erciyes Üniversitesi İnönü Üniversitesi</i>	KAMU YÖNETİMİNİN SALGIN HASTALIKLARLA MÜCADELESİNDE E-DEVLETİN ROLÜ VE ÖNEMİ
Dr. Öğr. Üyesi Kemal YAMAN	<i>Karabük Üniversitesi</i>	AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE 'DE GÜRÜLTÜ KİRLİLİĞİ
Doç. Dr. CEYHUN MAHMUDOV	<i>Naxçıvan Dövlət Universiteti</i>	REGIONUN TARAZLAŞDIRILMIŞ İNKİŞAFINA TƏSİR EDƏN AMİL VƏ ŞƏRTLƏR
Dr. Çetin Önder İNCEKARA	<i>BOTAŞ Genel Müdürlüğü</i>	TURKEY'S NATURAL GAS DEMAND PROJECTIONS
Dr. Öğr. Üyesi Sedat YALÇINKAYA	<i>İzmir Katip Çelebi Üniversitesi</i>	ARAÇ ROTALAMA PROBLEMİ İLE KATI ATIK TOPLAMA SİSTEMİ PERFORMANSININ DEĞERLENDİRİLMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Ersin AKYÜZ	<i>Balıkesir Üniversitesi</i>	WEIBULL PARAMETRELERİNİN BERLİRLENEREK YILLIK ÜRETİM MİKTARLARININ BELİRLENMESİ: BALIKESİR SUSURLUK ÖRNEĞİ
Öğr. Gör. İpek ÖZENİR Dr. Öğr. Üyesi Gülsün NAKİBOĞLU	<i>Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Çukurova Üniversitesi</i>	ELEKTRİKLİ ARAÇLAR, LOJİSTİK SÜRECİNDE KULLANIMI ve ELEKTRİKLİ ARAÇLAR İÇİN ARAŞTIRMA ALANLARI
Öğr. Gör. Dinçer ATASOY	<i>Iğdır Üniversitesi</i>	ANGİNA PEKTORİS RAHATSIZLIĞINDAKİ RİSK FAKTÖRLERİNİN LOJİSTİK REGRESYON ANALİZİ İLE MODELLENMESİ

Date: 20.05.2020**Hall-3****Time/ Az:17⁰⁰ -18³⁰/Tr: 16⁰⁰ -17³⁰****Moderator: Dos. Dr. Səadət ŞIXIYEVA & Əlvən CƏFƏROV**

Autors	University	Title
Dos. Dr. Səadət ŞIXIYEVA	<i>Bakı Avrasiya Universiteti</i>	QAZI BÜRHANƏDDİN VƏ NƏSİMİ DIVANLARINDA ORTAQ JANRLAR VƏ POETİKASI
Doç. Dr. Səba NAMAZOVA	<i>Gəncə Dövlət Universiteti</i>	ƏLİ BƏY HÜSEYNZADƏNİN PUBLİSİSTİKASI
Dr. Günel MEMMEDOVA	<i>ADPU</i>	AZƏRBAYCANDA SAĞLAM TƏHSİL
Dos. Sakibə İsmayıl qızı Ələsgərova	<i>Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti</i>	CƏNUBİ AZƏRBAYCAN POEZİYASI PUBLİSİSTİKADA (1944-1945-Cİ İLLƏR)
Elmira MƏHƏRRƏMOVA	<i>Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Univeriteti</i>	ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ FƏNDAXİLİ VƏ FƏNLƏRARASI İNTEQRASIYA
Res. Assist. Dr. Mustafa Yasin BAŞÇETİN	<i>Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi</i>	ŞERİF MEHMED EFENDİ'İN TERCEME-İ MİFTÂHU CİFRÜ'L-CÂMÎ ADLI ESERİ
Əlvən CƏFƏROV	<i>Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Univeriteti</i>	QƏRBİ AZƏRBAYCANDA ETNİK TƏMİZLƏMƏLƏR, ŞƏRQİ ANADOLU PLANLARININ DAVAMI
Renad KAZIMOV	<i>Gence Devlet Üniversitesi</i>	THE ORGANIZATION OF SOCIAL WORK WITH LONELY ELDERLY PEOPLE
Shems ABDULLAYEV	<i>Gence Devlet Üniversitesi</i>	THE ORGANIZATION OF SOCIO- PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL WORK WITH CHILDREN WITH CHALLENGING BEHAVIOUR
Prof. Dr. Qızxanım Nizaməddin qızı Qəhrəmanova	<i>Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti</i>	GƏNCLƏRİN GENDER TƏSƏVVÜRLƏRİNİN FORMALAŞMASINA MÜƏLLİMİN CİNS XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN PSİXOLOJİ TƏSİRİ

PHOTO GALLERY

EUROASIA

Euroasia Summit Congress on Scientific Researches and Recent Trends-6

CONTENT

CONGRESS ID	I
PROGRAM	II
PHOTO GALLERY	III
CONTENT	IV

VOLUME-1

Author	Title	No
Samed SOY Yılmaz Türker SANDIKCI	SİYASAL İLETİŞİM SÜRECİNDE ADAYLARIN INSTAGRAM KULLANIMLARINA BİR BAKIŞ: 31 MART 2019 İSTANBUL YEREL SEÇİMLERİ ÖRNEĞİ	1-13
Eyüp Mithat AÇIKGÖZ	SOSYAL MEDYADA DİN ALGISI VE GENÇLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	14-25
Zuhal AKBAYIR	KENT KİMLİĞİ ALGISININ OLUŞUMUNDA SLOGANLAR	26-31
Farid HUSEYNOV	MOBILE APPLICATION USAGE ANALYSIS of ANDROID USERS in TURKEY	32-36
Mehdiyeva Almaz Mobil qızı Rüstəmovə Dürdanə Fərhad qızı	ENERJİ KEYFİYYƏTİNƏ NƏZARƏT ÜÇÜN İNFÖRMASİYA-ÖLÇMƏ SİSTEMİNİN İŞLƏNMƏSİ	37-38
Devran COŞKUN Enver YAZAR	İVERMEKTİN ZEHİRLİLİĞİ	39-45
Devran COŞKUN Enver YAZAR	İVERMEKTİNİN ANTİPARAZİTER DİŞİ ETKİLERİ	46-52
Rəsmiyyə Vəriş qızı Şirinova	AQRAR SAHƏDƏ İSTEHLAKÇININ KEYFİYYƏTLİ ƏRZAQ MƏHSULLARI İLƏ TƏMİN OLUNMASI YOLLARI	53-55
Zhansaya BOLATOVA Sait ENGİNDENİZ	SUSTAINABLE CORN PRODUCTION IN KAZAKHISTAN	56-61
Aynur İbrahimova Məsım qızı	NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA SU- BATAQLIQ BİTKİLİYİNİN NADİR, İTMƏK TƏHLÜKƏSİNƏ MƏRUZ QALAN NÖVLƏRİNİN MÜHAFİZƏSİ	62-66
Fuat BAŞÇİFTÇİ Sevgi BÖGE	TÜRKİYE' DE MESLEK YÜKSEKOKULU MEZUNLARINDAN HARİTA SEKTÖRÜNÜN BEKLENTİLERİNİN BELİRLENMESİ	67-75
Gör. Dilara ÇAYCI Özge MAVİŞ SEVİM	EĞİTİM BİLİMLERİ ALANINDA YER ALAN DOKTORA PROGRAMLARINDA ARAŞTIRMA EĞİTİMİNİN YERİ	76-83

EUROASIA

Euroasia Summit Congress on Scientific Researches and Recent Trends-6

Metin SÜRME	TURİZM EĞİTİMİ VEREN AKADEMİSYENLERİN ELEKTRONİK ÖĞRENME SİSTEMİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	84-92
Aysel Balasultan qızı Şeydayeva	İNTERAKTİV TƏLİM METODLARI İLƏ OXU MATERIALLARI ÜZƏRİNDƏ MÜŞAHİDƏNİN TƏŞKİLİ	93-96
Müslim ALANOĞLU	ÖĞRETMENLERİN SOSYAL BAĞLILIK VE ÖRGÜTSEL SİNİZM ALGILARI ARASINDAKİ İLİŞKİ	97-104
Ceren SELVİ	ANLAMSAL ALAN KAVRAMI BAKIŞ AÇISI İLE AŞIK VEYSEL'DE AŞK UNSURU	105-121
Kamala Tahsin KARİMOVA Aysel Şahin	N. V. GOGOL'UN "ÖLÜ CANLAR" ROMANININ SANATSAL TARZI	122-127
Göyərçin Abid qızı MUSTAFAYEVA	MAHMUD KAŞĞARLININ "KAŞĞARLI MAHMUDUN "DİVANİ LÜĞƏT-İT TÜRK" ƏSƏRİ HAQQINDA	128-132
Nəzakət Rza qızı İsmayilova	ƏYYUB ABBASOVUN YARADICILIĞININ ƏSAS İDEYASI VƏ BƏDİİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ	133-137
Halil KAYA	GAZZALİ'NİN KAYNAKLARI	138-147
Babayeva Mələhət	XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANDA FOLKLORŞÜNASLIQ ELMINİN TƏŞƏKKÜL PROBLEMLƏRİ	148-151
Mehman Zeynalli	20-30-CU İLLƏRDƏ TÜRKİYƏ TÜRKÇƏSİNİN AZƏRBAYCAN DİLİ NORMASINA QRAMMATİK SƏVİYYƏDƏ TƏSİRİ	152-159
Güləhməd İMANOV	DİL NƏDİR? ÜSLUB NƏDİR?	160-165
Sevda Rzaeva	XÜSUSİ ADLARININ SEMANTİKASININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ	166-169
Нурида Ганбарова	ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ АКАДЕМИКА МАМЕДЖАФАРА ДЖАФАРОВА. НАУЧНО – ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ	170-173
Нурида Ганбарова	ТВОРЧЕСТВО АКАДЕМИКА МАМЕДЖАФАРА ДЖАФАРОВА В ОСВОЕНИИ РУССКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ. КНИГА «РУССКИЕ КЛАССИКИ»	174-177
Ayətəxan Ziyad İsgəndərov	Z. XƏLİLİN "ÇİNARLARIN YUXUSU" MƏNZUM NAĞİLİNİN SƏNƏTKARLIQ MƏZİYYƏTLƏRİ	178-183
Edip ÖRÜCÜ İtir HASIRCI	ÖRGÜTSEL DESTEK ALGISI, ÖRGÜTLERDE İŞE TUTKUNLUK, ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI İLİŞKİSİ: BANDIRMA İLÇESİNDE BULUNAN BANKALAR ARASI ARAŞTIRMA ÖRNEĞİ	184-190

EUROASIA

Euroasia Summit Congress on Scientific Researches and Recent Trends-6

Dalya HASANCA	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN FİNANSAL OKURYAZARLIK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ	191-206
Şükrü KALAYCI	PREPARATION of NEW URIC ACID SENSORS BASED on IODIDE SELECTIVE ELECTRODE	207-214
Şükrü KALAYCI	PREPARATION of a NEW SOLID STATE MOLYBDENUM-SELECTIVE ELECTRODE and APPLICATION	215-223
Ayten DİNCER Murat YÜCEL	S-BAND TULYUM KATKILI FİBER YÜKSELTECİN KAZANÇ ve GÜRÜLTÜ SPEKTRUMLARININ İNCELENMESİ	224-231
Hasan CİHANGİR Murat YÜCEL	PRASEODİMYUM KATKILI FİBER YÜKSELTEÇLERDE POMPA LAZER GÜÇ VE GİRİŞ SINAYLI GÜÇ ANALIZI	232-237
Dilşad AKGÜMÜŞ GÖK Rasim İPEK	KRİYOJENİK İŞLEM UYGULANAN SOĞUK İŞ TAKIM ÇELİĞİNİN MİKROYAPISAL KARAKTERİZASYONU VE RİETVELD METODU İLE FAZ ANALİZİ İNCELEMESİ	238-243
Əli Fərhadov	XIX ƏSRİN II YARISINDA İRANDA DİNİ-SİYASİ DURUMA BAXIŞ (MİRZƏ MÜLKÜM XANIN YARADICILIĞI ƏSASINDA)	244-248
Yılmaz CEYLAN	MODERN DÜNYADA DEĞİŞEN DEĞERLER ve AİLE	249-256
Abdulvehhab GÖZÜN	AZERBAIJAN'LA İLGİLİ RİVAYETLERİN TESPİT ve TAHRİCİ	257-263
Abdulvehhab GÖZÜN	AZERBAIJANLI MUHADDİSLERDEN BERDİCİ ve HADİS İLMİNDEKİ YERİ	264-268
İlkay BAHÇECİ	GENİŞLEMİŞ SPEKTRUMLU BETA-LAKTAMAZ ÜRETEN GRAM NEGATİF ENTEROBAKTERİLERDE blaCTX-M BETA-LAKTAMAZ DİRENÇ GENLERİNİN ARAŞTIRILMASI	269-273
Gülpınar ASLAN Ayse Berivan BAKAN	SAĞLIK EĞİTİMİ ALAN ÖĞRENCİLERİN HUMAN PAPILOMA VİRÜSÜ, TARAMA TESTLERİ VE HUMAN PAPILOMA VİRÜSÜ AŞISI HAKKINDAKİ BİLGİ DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ	274-278
Bilcan GÖKCE	MYTHOLOGICAL CREATURES IN URARTIAN RELIGIOUS RITUALS	279-287
Sehranə KASİMİ	AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİ və PANDEMİYA	288-292
Leyla Mammadkarimova	EPİGRAFİNİN AZERBAIJAN DEKORATİF-UYGULAMA SANATINDAKİ YERİ (SENDUQELER)	293-296

EUROASIA

Euroasia Summit Congress on Scientific Researches and Recent Trends-6

Adilə Saleh Qızı İsmayılova	KOROĞLU VƏ ROBİN QUD OBRAZLARININ BƏDİİ XARAKTER TİPOLOGİYASI: DÖYÜŞÇÜ KODEKSİ	297-302
Xalidə Mete	TÜRK MƏHƏBBƏT DASTANLARINDA SINAQ NÖVLƏRİNİN SİSTEMLƏŞDİRİLMƏSİ	303-307
Ersay YILMAZ	İDEOLOJİK AÇIDAN CUMHURİYET DEVRİ TÜRK ÇİNİSİ/ÇİNİCİLİĞİ: TÜRK'ÜN ÖZ MALI BİR SANATTAN İSLAM SANATININ BİR ŞUBESİNE	308-315
Əsədov Heydər Bayram Oğlu	ƏCƏMİ YARADICILIĞINDA ÇATMA TAĞ VƏ GÜNBƏZ KONSTRUKSİYALARININ EN KƏSİK PROFİLLƏRİ	316-321
Güzide ŞENEL	MORE ON METHODS FOR DEALING WITH UNCERTAINTIES	322-328
Güzide ŞENEL	A STUDY ON NEUTROSOPHY	329-333
Güzide ŞENEL	NEUTROSOPHICATION FOR THE PROXIMITY SENSOR DATA AND THE FORCE SENSOR DATA	334-338
Güzide ŞENEL	ON SOME SOFT DECISION-MAKING ALGORITHMS	339-346
Əli Həsənov	UÇQUN VƏ UFANTILARIN COĞRAFİ YAYILMA QANUNAUYGUNLUĞU VƏ LANDŞAFTLARA VURDUĞU ZİYANIN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	347-354
Elsevər Cəlilov	YAŞMA YARIMADASININ FİZİKİ-COĞRAFİ SƏCİYYƏSİ	355-358
Namig Mammadov	ACTIVITIES OF THE PKK DURING THE 2015 PARLIAMENTARY ELECTIONS IN TURKEY AND ITS RESULTS	359-368
VOLUME-2		
Ekrem Yaşar AKÇAY	AVRUPA BİRLİĞİ İNTİHAR MI EDİYOR?	369-376
Mehtap SÖYLER	'ORDUNUN SİYASİ ETKİSİ' ENDEKSLERİNDE KAVRAMSALLAŞTIRMA VE GEÇERLİK İLİŞKİSİ	377-383
Halil Emre DENİŞ	TÜRK SİYASAL HAYATINDA "RESMİ İLÂNLAR"IN BASIN ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ	384-397
Merve Suna ÖZEL ÖZCAN	RUS-JAPON İLİŞKİLERİNDE JEOPOLİTİK DÜELLO: KURİL ADALARI SORUNU	398-402
Hatice ÇELİK	COVID-19 KRİZİNİN TAYVAN'IN ULUSLARARASI SİSTEMDEKİ DURUMUNA ETKİSİ	403-406
Yegana Bakhshiyeva	HYDROLOGICAL PROBLEMS OF AZERBAIJAN IN THE CAUCASUS REGION	407-415

EUROASIA

Euroasia Summit Congress on Scientific Researches and Recent Trends-6

Elnur KELBİZADE	SİYASET BİLİMİ ARAŞTIRMALARINDA DEVLETLERARASI İLİŞKİLERİN DİNAMİĞİNİ BELİRLEYEN İNDİKATÖRLERİN UYGULANMASI (Ermenistan-İran ilişkileri örneğinde)	416-421
Lale ARAS Osman İMAMOĞLU	COVID 19 VE SPORDA BAĞIŞIKLIK SİSTEMİ: SERBEST RADİKALLER VE ANTİOKSİDAN SİSTEMİ ARASINDAKİ DENGESİZLİK	422-429
Mert ÇALOĞLU Özlem MENTEŞ YALÇIN	SPORCU EĞİTİM MERKEZLERİNDEKİ GÜREŞÇİLERİN SPORCU TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ	430-441
Muhammet KUSAN Ender EREN Ali Kerim YILMAZ Gül ÇAVUŞOĞLU	SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN DOPİNG BİLGİ DÜZEYLERİNİN ARAŞTIRILMASI	442-453
Özlem MENTEŞ YALÇIN Mert ÇALOĞLU	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN UTANGAÇLIK DÜZEYLERİ İLE İLİŞKİLERLE İLGİLİ BİLİŞSEL ÇARPITMA DÜZEYLERİNİN İLİŞKİSİ	454-469
Adem KARA	İNGİLİZLER DÖNEMİ KIBRIS ŞER'İYYE SİCİLİ	470-482
Adem KARA	SADRAZAM BALTACI MEHMED PAŞA'NIN GÜLNÜŞ EMETULLAH VALİDE SULTAN'A YAZDIĞI MEKTUPLAR	483-499
Adıgözəlova Mələykə Zahir qızı	LİVİYA BÖHRANİ—BÖYÜK DÖVLƏTLƏRİN QƏDDAFİ REJİMİNƏ MÜNASİBƏTİ VƏ YANAŞMALARI	500-506
Şahalı Cəlilov	ABŞERONUN İNCİSİ - "QALA"	507-508
Feridun DUMAN Ferhat EREN	YİYECEK VE İÇECEK İŞLETMELERİNDE GİRİŞİMCİLİK YÖNELİMİNİN İŞLETME PERFORMANSINA ETKİSİ	509-522
Hamdi Orhun GÜLBAHAR Fatih Ferhat ÇETİNKAYA	ALGILANAN ÖRGÜTSEL POLİTİKANIN ÖRGÜTSEL GÜVEN ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: 4 VE 5 YILDIZLI OTEL ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	523-531
Emine ÖZPOLAT	BALIK ETİNDEN SOSİS ÜRETİMİ	532-537
Ulduz Babayeva	BADYAN (ULDUZVARI CİRƏ) QATQILI ÇAYLARIN İSTEHSAL TEXNOLOGİYASI VƏ İNSAN ORQANİZMİNƏ TƏSİRİ	538-541
Yasin AKKEMİK Ahmet GÜNER	A NEGLECTED ZONOSIS: BRUCellosIS	542-552
Aylin ÖZTİMUR Prof. Dr. Dilaver TENGİLİMOĞLU Aykut EKİYOR Fatih ALTAN	TIBBİ CİHAZ SEKTÖRÜNÜN ETİK SORUNLARI: ANKARA ÖRNEĞİ	553-558
Nisa Gökden KAYA	ÖZEL EĞİTİM GEREKSİNİMİ OLAN ÇOCUKLARIN RESİMLERİNİN ANALİZİ	559-571

EUROASIA

Euroasia Summit Congress on Scientific Researches and Recent Trends-6

Ayse Berivan BAKAN Betül AKTAŞ	NİKOTİN BAĞIMLILIK DÜZEYİ İLE SİGARA BIRAKMA YORGUNLUĞU ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ	572-575
Kadir ÖCALAN	HIGHER-ORDER DIFFERENTIAL CROSS SECTION CALCULATIONS for ELECTROWEAK BOSON PLUS JETS PRODUCTION at 13 TeV	576-581
M. Nuri URAL Alaaddin VURAL Ali ÇİFTÇİ	NÜKLEER ve ALTERNATİF ENERJİ KAYNAKLARININ N-Gram ANALİZİ ile TARİHİ ve SİYASİ SEYRİNİN İNCELENMESİ	582-586
Ali ÇİFTÇİ Alaaddin VURAL M. Nuri URAL	KÖMÜR ve İLİŞKİLİ ANAHTAR KELİMELE SANAYİLEŞME/SANAYİ DEVRİMİ İLİŞKİSİNİN N-Gram ANALİZİ	587-591
Savaş OKYAY Ahmet ALKILINÇ	USING VARIOUS LEARNING ALGORITHMS in an AUTHOR RECOGNITION APPLICATION	592-601
Rahman Mustafayev	GENERAL OVERVIEW OF THE BLOCKCHAIN TECHNOLOGY. INVESTIGATION OF ITS SECURITY ISSUES AND ITS PRACTICAL USES	602-605
Hüseyin YENER	SYSTEM THINKING in SCIENCE and ENGINEERING: OSMOSIS	606-614
Mehmet Seyda OZAN S. Mustafa ÖNEN	TÜRKİYE'DE E-DEVLET: ULUSAL E-DEVLET STRATEJİSİ VE EYLEM PLANI ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME	615-620
Mehmet Seyda OZAN S. Mustafa ÖNEN	KAMU YÖNETİMİNDE E-DEVLET: SALGIN HASTALIKLARLA MÜCADELEDEKİ ROLÜ VE ÖNEMİ	621-624
Kemal YAMAN	AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE 'DE GÜRÜLTÜ KİRLİLİĞİ	625-629
CEYHUN MAHMUDOV	REGIONUN TARAZLAŞDIRILMIŞ İNKİŞAFINA TƏSİR EDƏN AMİL VƏ ŞƏRTLƏR	630-638
Ersin AKYÜZ	WEIBULL PARAMETRELERİNİN BERLİRLENEREK YILLIK ÜRETİM MİKTARLARININ BELİRLENMESİ: BALIKESİR SUSURLUK ÖRNEĞİ	639-645
Dinçer ATASOY	ANGİNA PEKTORİS RAHATSIZLIĞINDAKİ RİSK FAKTÖRLERİNİN LOJİSTİK REGRESYON ANALİZİ İLE MODELLENMESİ	646-661
Sakibə İsmayıl qızı Ələsgərova	CƏNUBİ AZƏRBAYCAN POEZİYASI PUBLİSİSTİKADA (1944-1945-Cİ İLLƏR)	662-666
Elmira MƏHƏRRƏMOVA	ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ FƏNDAXİLİ VƏ FƏNLƏRARASI İNTEQRASIYA	667-673
Mehparə ƏHMƏDOVA	MƏMMƏD ARAZ YARADICILIĞINDA VƏTƏNDAŞLIQ TƏRBİYESİ VƏ ONUN MAHIYYƏTİNƏ NƏZƏRİ BAXIŞ	674-678
Abdiyeva Şəms Vəli qızı	ÇƏTİN TƏRBİYE OLUNAN UŞAQLARLA SOSIAL- PEDAQQOJİ VƏ PSIXOLOJİ İŞİN TƏŞKİLİ	679-683

EUROASIA

Euroasia Summit Congress on Scientific Researches and Recent Trends-6

Kazımov Renat Azər oğlu	TƏNHƏ AHİLLƏRƏ SOSİAL XİDMƏTİN TƏŞKİLİ	684-688
Səbə Namazova	ƏLİ BƏY HÜSEYNZADƏNİN PUBLİSİSTİKASI	689-693

AVRUPA BİRLİĞİ İNTİHAR MI EDİYOR?

IS THE EUROPEAN UNION COMMITTING SUICIDE?

Doç. Dr. Ekrem Yaşar AKÇAY

Hakkari Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID No: 0000-0001-9157-6133

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da barış ve refah ortamını sağlamak için kurulan Avrupa Birliği (AB), günümüz dünyasında oldukça önemli bir aktör haline gelmiştir. Kurulduğu andan günümüze kadar geçen sürede Boş Sandalye Krizi, Anayasa Krizi, Irak Savaşına destek krizi gibi önemli kriz süreçlerinden geçen AB, yaşanan bu süreçlerden güçlü bir şekilde çıkmaya ve önemli adımlar atmaya çalışmıştır. Örneğin Soğuk Savaş sürecinin son dönemlerinde ortaya çıkan karışık ortam içinde henüz bir ekonomik güç olarak varlık sürdüren AB, Soğuk Savaş sona erdikten sonra siyasi bir yapıya kavuşmuştur. Ancak yakın geçmişte küresel ekonomik kriz, aşırı sağın yükselişi, Brexit gibi yeni olaylarda AB kurumsal olarak hem sorunları çözmekte hem de halkın taleplerini karşılamada yetersiz kalmıştır. Böyle bir ortamda ortaya çıkan bir sorun başka sorunların da çıkmasına neden olmuştur. Bu durum ise halkın AB'ye olan güven ve inancının azalmasına hatta kaybolmasına yol açmıştır. Brexit sürecinin ortaya çıkmasıyla beraber AB içinde mevcut durumdan rahatsız olan bazı üye ülkeler içinde de bir takım ayrılıkçı fikirlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin tıpkı Birleşik Krallık'ta olduğu gibi İspanya'da Spexit, Yunanistan'da Greexit gibi bir takım söylemler gündeme gelmeye başlamıştır. AB'nin bu yapısını düzeltmemesi durumunda ise uzun vadede AB'nin değerleri ve harmonisinin zarar göreceğinden ve dağılacağından endişe edilmektedir. Yani AB'nin bu sorunları çözmemesi durumunda intihar edeceği ileri sürülmektedir. Bu çalışma da İkinci Dünya Savaşı sürecinde olduğu gibi aşırı sağın yeniden yükselişi, milliyetçi söylemlerin artmaya başladığı, Brexit süreci, ekonomik kriz, yabancı düşmanlığı gibi bazı konular üzerinden AB'nin bu durumuna ilişkin değerlendirmeler yapacak ve söz konusu sorunlara bir çözüm bulamaması durumunda intihar ederek yapısına son verebileceğini ileri sürecektir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, intihar kriz.

ABSTRACT

The European Union (EU), which was established after the Second World War to ensure peace and prosperity in Europe, has become an important actor in today's world. Since its establishment, the EU has gone through significant crises, such as the Empty Chair Crisis, the Constitutional Crisis, and the crisis of support for the Iraq War. For example, although it only gained political structure after the end of the Cold War, the EU had maintained its existence as an economic power even in the politically mixed environment that had emerged during the Cold War period. However, in dealing with recent events, such as the global economic crisis, the rise of the extreme right, and Brexit, the EU has failed to solve the problems and meet the demands of the people. In this tense atmosphere, one problem has led to another. This has caused a decline in or even a loss of public confidence and faith in the EU. The emergence of the Brexit process has also caused a number of separatist movements to appear in some EU member states that are uncomfortable with the current situation. For example, as with Brexit in the United Kingdom, movements like Spexit in Spain and Greexit in Greece have started to spring up. If the EU does not address this situation, the values and harmony of the EU may be damaged, and may disintegrate in the long term. In other words, it is certain that the EU will commit suicide if it fails to solve these problems. This study considers the current challenges faced by the EU, including the rise of the extreme right and nationalist rhetoric (which is reminiscent of the situation preceding the Second World War, the Brexit process, the economic crisis, and xenophobia).

Keywords: The European Union, suicide, crisis.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir yıkıma uğramış olan Avrupa'nın yeniden kalkınması, Avrupa'daki ekonomik ve siyasi sorunların ortadan kalkması için kurulan Avrupa Birliği (AB), Avrupa'nın yeniden gelişip güçlenmesine neden olmuştur (Share, 2000, 16). Avrupa'da kömür ve çeliğin ortak kullanılmasını sağlayan Avrupa Kömür ve Çelik Teşkilatı (AKÇT) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile Avrupa'da yıllarca süren Alman-Fransız düşmanlığı da son bulmuş, devletler arasında ortaya çıkan karşılıklı bağımlılık devletlerin işbirliği ile daha fazla kazanç sağlamalarına neden olduğu için kendi aralarında mücadele etmeyi bir kenara bırakmışlardır (Thody, 1997, 14).

Ekonomik ve teknik alanlarda başlayan Avrupa bütünleşme süreci zaman içinde gelişerek Avrupa'nı ve Avrupa ülkelerinin gelişmesine katkı sağlamıştır (Deeoğlu, 1996, 37). AB tarihin hemen her döneminde krizlerle karşı karşıya kalmış ve sorunları çözmeyi de bilmiştir. Örneğin 1950'lerin başında Avrupa'da bir savunma teşkilatı kurulması için bir plan ortaya atılmış ancak Fransa'nın bu planı reddetmesi üzerin kabul edilmemiş ve başarısız bir girişim olmuştur (Fursdon, 1980, 86). 1965'te ise Fransa'nın bazı nedenlerden ötürü Parlamento'ya gitmemesi, Boş Sandalye Krizi adında bir soruna neden olmuş ve bu sorun da Lüksemburg Uzlaşısı ile çözüme kavuşturulmuştur (Jourdain, 2015).

AB tıpkı geçmişte olduğu gibi günümüzde de küresel ekonomik, kriz, mülteci krizi gibi önemli bir takım sorunlarla karşı karşıyadır. Ancak AB geçmişe oranla günümüzde bu sorunları çözmekten uzaktır. Özellikle 2004 genişlemesinden sonra AB gerek demokratik açık konusunda gerekse derinleşme ve uyum sürecinde önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca 2004'te Anayasa'nın reddedilmesi de AB'nin işleyişini yice zorlaştırmış genişleyen AB'de ortak karar alması iyiden iyiye zorlaşmıştır. Bu durum Avrupa halklarının AB'ye olan güven ve inançlarının zayıflatmıştır. AB'nin mevcut sorunlara çare bulamaması ve halkın taleplerini karşılamaktan uzak olması Brexit gibi bir sürecin yaşanmasına neden olduğu gibi AB karşıtı, milliyetçi ve yabancı düşmanı aşırı sağ partilerin AB içinde ve üye ülkelerde etkisini artırmaya başlamıştır (Tekdemir, 2016, 1213). Bu partilerin mevcut durumda AB kararlarını etkileyecek güçte olmadığı bilinmekle birlikte merkez partilerin iktidarda kalmak için aşırı sağ partilerin politikalarını kullanarak dış politikalarını şekillendirdiği görülmektedir. Bu durum ise AB içinde uyumun ve işbirliğinin zarar görmesine AB'ye olan inanılabilirliğin iyiden iyiye azalmasına neden olmaktadır. Böylesi bir ortamda ise AB'nin geleceğinin çok da uzun olmayacağına dair tartışmalar ortaya çıkmaktadır (Askanius, 2015, 58).

Bu kapsamda söz konusu bu çalışma AB'nin günümüzde yaşamış ve yaşamakta olduğu sorunlara çözüm bulamaması, halkın taleplerini karşılayamaması ve bütün bunları gerçekleştirmek için karar-alma mekanizmasında ve yapısında bir değişikliğe gitmemesi durumunda kendi sonunu hazırladığı , başka bir deyişle intihar edeceği sorunsalı üzerinde bir analiz ve değerlendirme yapacaktır. Çalışma realist bir çerçeveden ele alınacaktır.

Avrupa Birliği'ndeki Tek Seslilik Sorunu: Avrupa Parlamentosu ve AB Bakanlar Konseyine Bir Bakış

Avrupa Birliği kurulduğu andan itibaren nasıl bir yapıda olduğuna dair bir takım tartışmalar yaşamıştır. Avrupa Birliği'nin bir devlet mi yoksa bir örgüt mü olduğu sürekli dile getirilen bir sorun olmuştur. Avrupa Birliği'nin karar-alma sürecinin karmaşık yapısı AB'nin ortak ve tek sesli karar almasını engellemektedir. Bu nedenle Avrupa Parlamentosu ve AB Bakanlar Konseyi'nin yapısı ele alınmalıdır.

1952'de yürürlüğe giren Paris Antlaşması'nda da yer alan Avrupa Parlamentosu, AB içinde demokratik denetimi sağlayan, Avrupa halklarının demokratik bir biçimde temsil edildiği bir kurumdur. Üyeleri beş yıllığına AB halkları tarafından seçilen Avrupa Parlamentosu üyeleri siyasi görüşlerine göre oluşturulan gruplar içinde yer almaktadırlar. Avrupa Parlamentosu'nda ulusal temsil esası yoktur. Tüm siyasi görüşler ulusal parlamentolardan bağımsız olarak temsil edilmektedir. Üye devletlerin parlamenter sayısı ise üyelerin nüfuslarına göre belirlenmektedir. Lizbon Antlaşması'nda üyelerin toplam sayısınının 751'i geçmemesi kabul edilmiştir (Ülger, 2003, 31). 27 üyeli AB'de Avrupa Parlamentosundaki koltuk sayısı 705'tir. (European Parliament, 2020)

Başlangıçta danışma yetkisinden başka bir yetkisi bulunmayan Avrupa Parlamentosu'nun günümüzde yasama, bütçe ve denetim olmak üzere üç yetkisi vardır. Avrupa Parlamentosu AB Bakanlar Konseyi ile birlikte yasama yetkisini paylaşmaktadır. Maastricht Antlaşması ile birlikte işçilerin serbest dolaşımı, tüketicinin korunması, eğitim, kültür, sağlık, Avrupa ötesi ağlar gibi pek çok alanda kanun tüzük ve yönetmeliklerin kabulünde AB Bakanlar Konseyi ile eşit statüdedir. Ayrıca uluslararası antlaşmalar, yeni üye kabulü, ortaklık anlaşması, ikamet hakkı gibi konularda ise AB Bakanlar Konseyi, Avrupa Parlamentosu'nun onayını almaktadır. Burada Avrupa Parlamentosu'nun uygun görüş bildirme yetkisi vardır (Tezcan, 2001, 21).

Üçüncü olarak Avrupa Parlamentosu'nun denetim yetkisi bulunmaktadır. Parlamento AB kurumları üzerinde denetim yetkisine sahiptir. Buna göre Avrupa Parlamentosu'nun soruşturma komisyonu oluşturma, yurttaşların şikayetlerini değerlendirme, üye ülkeler arasındaki sorunlarda arabulucu atama gibi yetkileri bulunmaktadır. Bunun yanında Avrupa Parlamentosu'nun Avrupa Komisyonu Başkanını atama, güven oylamasıyla Avrupa Komisyonu'nu atama, Avrupa Komisyonu'na gensoru verme yetkileri de bulunmaktadır. Bu sayede Avrupa Parlamentosu kurumlar arasında demokratik ve siyasi denetim yapmaktadır (Gönen, 2013, 56-57).

AB Bakanlar Konseyi ise AB'nin temel karar-alma organı olup üye devletlerin dışişleri bakanlarından oluşmakta ve üye devletlerin çıkarı ön planda tutulmaktadır. AB'nin geleceğine ilişkin kararların alındığı Konsey'in Avrupa Parlamentosu ile birlikte AB'nin bütçesini tespit etmek, AB adına uluslararası antlaşmalar imzalamak, ortak dış ve güvenlik politikası ve organize suçlarla mücadele konularında alınacak kararların ana hatlarını belirlemek, dış ilişkiler, tarım, ekonomi, çevre, ulaştırma, enerji, adalet, iç işleri, iç pazar ve güvenlik gibi konularla ilgilenmektedir (Özlenen, 1990, 18).

AB'nin em temel kurumlarından biri olan ve yasama yetkisi Avrupa Parlamentosu ile paylaşan AB Bakanlar Konseyi'nde kararlar basit çoğunluk, oy birliği ve nitelikli çoğunluk olmak üzere üç şekilde alınmaktadır. Söz konusu bu süreçte üye ülkelerin oyları ekonomik ve siyasi durumları ile nüfuslarına göre hesaplanarak belirlenmektedir. Nitelikli çoğunluk en çok kullanılan karar-alma yöntemidir. Lizbon Antlaşması'na göre nitelikli çoğunluk yöntemiyle bir kararın alınabilmesi için, olumlu oyların üye devletlerin % 55'ini, Birlik toplam nüfusunun % 65'ini temsil etmesi ve en az 15 üye devletten gelmesi gerekmektedir (Official Journal of the European Union, 2007). Bununla birlikte bir ülkenin ulusal çıkarını ilgilendiren, vergi, bütçe, dış politika, güvenlik, savunma ve yeni üye kabulü gibi konularda ise oybirliği ile karar alınmaktadır. Bu durum veto hakkı içerdiği için karar-alma sürecini yavaşlatmaktadır (Senemoğlu, 2011, 83).

AB'nin karar-alma mekanizmasındaki karmaşa ve farklılıklar AB'nin nasıl bir örgüt olduğu sorununu da beraberinde getirmektedir. AB'nin sui generis (kendine has) bir yapısı bulunmaktadır (McCormick, 2013, 56). AB kısmen bir ulus-üstü yapıya sahipken kısmen de hükümetlerarası bir nitelik göstermektedir (Tangör, 2008, 365). Lizbon Antlaşması öncesinde Maastricht Antlaşması ile oluşturulan sütunlu yapı içinde bu durumu görmek mümkündür. İlk sütun olan Topluluk sütununda Birlik, ulus-üstü niteliğe sahiptir. Burada kararlar nitelikli çoğunluğa göre alınmakta ve Birliğin ulus-üstü yapısı bağlayıcı kararlar almaktadır. Bu bağlayıcı kararlar üye devletlerin hukuk düzenlerine doğrudan etki etmekte ve AB hukuku ile iç hukukta anlaşmazlık olduğunda AB hukukunun önceliği bulunmaktadır. Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP)'ndan oluşan ikinci sütun ve Adalet ve İçişlerini kapsayan üçüncü sütunda ise Birlik'te hükümetlerarası yapı ağır basmıştır (Wright, 2011, 12). Lizbon Antlaşması ile birlikte sütunlu yapı ortadan kalmış ve üçüncü sütun da ulus-üstü yapıya dâhil edilerek ulus-üstü yapı güçlendirilmeye çalışılmıştır. Buna rağmen ODGP'nda üye devletlerin ulus-üstü bütünleşmeye hazır olmadığı görülmektedir. Lizbon Antlaşması'nın 24. maddesine göre ulus-üstü yapının gücü artırılmış olsa da ODGP alanında kararlar oy birliğiyle alınmaktadır (Official Journal of the European Union, 2007). Yani üye devletler ulusal yetkilerini koruma ve veto hakkını sürdürmeye devam etmektedirler (Büyüktanır, 2010, 92).

Özellikle 2004'te yaşanan genişleme ile birlikte, AB'ye yeni üye olan 10 devletin ekonomik farklılıklarından ötürü AB'nin 2007-2010 arasında büyüyememesi, fakir ülkelerin AB'ye üye olmasından ötürü gelir dağılımında da bir farklılık olması ve bu durumun devletlerin sosyo-ekonomik yapısını etkilemesi, bu genişleme ile birlikte AB'de göçün fazla olacağı ve var olan işsizlik sorununun daha da artacağı endişesi, yeni üye olan ülkelerde hukukun üstünlüğü, demokrasiye dönüş konularında zorluklar yaşanması, yolsuzluk gibi sorunlar AB içindeki uyumun ve düzenin bozulacağına yönelik endişeleri beraberinde getirmiştir. 2004

genişlemesiyle beraber AB üye sayısının 15'ten 25'e çıkması zaten yavaş işleyen AB karar-alma mekanizmasının iyiden iyiye hantallaşmasına neden olmuştur. Üstelik AB'nin karar-alma yapısında bir revizyona gitmemesi demokratik açığa ve tıkanıklıklara neden olmuştur. Bu durum ise AB karar-alma yapısının hızlı ve aktif işlemesine engel olmuştur (Dinç, 2013, 89).

Avrupa Birliği'nin Son Dönemde Yaşanan Krizlerdeki Başarısızlığı

Avrupa Birliği kurulduğu andan itibaren pek çok sorunla ve krizle karşı karşıya kalmış ve mücadele etmiştir. Son dönemde yaşanan krizlere kadar da karşılaştığı her sorunu çözmüş ve daha gelişmiş bir şekilde varlığına devam etmiştir. Ancak son dönemde yaşanan krizlerde etkisiz ve yetersiz kalmıştır. Bu sorunlardan biri küresel ekonomik kriz olmuştur. 2008'de ABD'de başlayan ve kısa zamanda tüm dünyayı etkileyen ekonomik kriz AB üyesi ülkeleri de ciddi biçimde etkilemiştir. 2009'da Euro alanı % 4.1 oranında küçülmüştür. Ekonomide yaşanan bu gerileme nedeniyle AB'nin de geleceği tartışılmaya başlanmıştır. Bazı AB üyesi ülkeler AB'nin sorunları çözmede yetersiz kaldığını ve AB'nin ekonomik koordinasyonu sağlamak için yeni bir yapılanmaya ihtiyaç duyduğunu belirtmişlerdir (Guibernau, 2010, 11).

Ekonomik krizin ilk dönemlerinde bazı üye ülkeler krizden etkilenen diğer üyelere yardım etmede isteksiz olmuşlardır. Örneğin Yunanistan krizinde Almanya Yunanistan'a yardım konusunda isteksiz davranıp kemer sıkma politikası uygulaması istenince bir panik yaşanmıştır. Her ne kadar sonraki dönemlerde bu ülkelere ekonomilerini kurtarmak için yardımlar yapılsa da, bu durum AB'nin yapısal sorunlarına çare olmamıştır. Almanya ve Fransa gibi borç veren ülkeler kendilerini krizin kurbanı olarak nitelendirirken İtalya, Yunanistan ve Portekiz gibi borç alan ülkelerde işsizlik ve ekonomik dengesizlikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durum AB'de yeni bir yapılanmanın gerekli olduğu kendini iyice göstermiştir. Bununla birlikte krizin çözümünde Euro Rekabet Paketi kurulmuş ancak bazı politikaların uygulanmasında görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Almanya ve Fransa Euro bölgesinin güvenliğini sağlamak için mali, ekonomik ve sosyal politikalarda entegrasyon yapılmasını isterken İrlanda AB kurumsal vergilerinin uyumlaştırılması, Belçika fiyat artışlarına bağlı maaş uygulaması, Polonya Euro alanı liderlerinin ayrı bir zirvede buluşmasını AB için zararlı gördükleri için sürece karşı çıkmışlardır (Periklis, 2011). Bu durum AB'nin ortak bir karar almasına ve tek sesli olmasına engel olmuştur. Bu nedenle de AB krizin çözümünde yetersiz kalmıştır.

AB'nin krizlerin çözümünde etkisiz kaldığını mülteci krizinde de görmek mümkündür. 2011'de yaşanan Arap Baharı ve sonrasında yaşanan Suriye Krizi ile birlikte Avrupa'ya ciddi bir göç akını olmuş ve AB bu süreci bir kriz olarak tanımlamıştır. Yaşanan bu süreçte AB, iç güvenliği ile insani güvenliği dengelemeye çalışmıştır. Göçmenlerin Avrupa'ya yasadışı yollarla gelmeye çalıştığı anlarda yaşanan ölümlerle birlikte AB, insani güvenliğe daha fazla önem vermeye çalışmışsa da, kendi sınırlarının güvenliğini sağlamak daha ağır basmıştır. Üstelik kendi güvenliğini sağlamak için yapmış olduğu uygulamalar ise insan haklarını ihlal edici bir düzeyde olmuştur. AİHM, AB üyesi bazı devletleri göçmenlere karşı yapmış olduğu uygulamalardan ötürü suçlu bulmuştur. Avrupa Birliği'nin yasadışı göçle mücadele ederken üçüncü ülkelerle yapmış olduğu anlaşmalar ve AB üyesi ülkelerin sınırların güvenliğini sağlamak için yapmış olduğu uygulamalar da hem hukuki hem de insani boyutları üzerinden tartışılır hale gelmiştir. AB, yasadışı göçle mücadele konusunda tam anlamıyla bir kontrol sağlayamamış ve kimi zaman ölümlerle sonuçlanan trajedik olaylar yaşanmıştır. AB'nin yasadışı göçle mücadelede yetersiz kaldığını ve başarısız olduğunu söyleyen bazı üye devletler de sınıra dikenli tel çekmek, sınır kontrollerini sıklaştırmak gibi önlemler alarak sorunu kendi yöntemleriyle çözmeye çalışmışlardır. Ancak bu önlemler de istenmeyen olayların yaşanmasına engel olamamıştır. Üye ülkelerin bazılarının sınır kontrolleri sırasındaki kötü muameleleri, göçmen sayısına sınırlama getirmeleri, sınırlara dikenli teller çekmeleri gibi uygulamaların insan haklarını ihlal ettiği ileri sürülmüştür. Örneğin Human Rights Watch örgütünün hazırladığı "AB'nin Kirli Elleri" raporunda FRONTEx'in Yunanistan sınırında yakaladığı göçmenleri kötü toplama kamplarına gönderdiği ve göçmenlerin insanlık onuruna yakışmayan bir şekilde yaşadığını ileri sürmüştür (Human Rights Watch, 2011).

AB'nin üçüncü ülkelerle sınır güvenliği ve yasadışı göçle mücadele etmek için yaptığı Geri Kabul Anlaşması'nın Cenevre Sözleşmesi'nin 33. Maddesi'nde, 1984 tarihli İşkenceye ve Diğer Zalimane İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme'nin 3 (1) Maddesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 3. Maddesi'nde yer alan geri gönderme ilkesine aykırı olduğu görülmektedir. AB, geri kabul anlaşması ile

bir ülkede yasadışı olarak bulunan kişilerin, anlaşma yapılmış ülkeye ya da en son transit geçiş yaptığı ülkeye geri göndermeyi hedeflemektedir. Cenevre Sözleşmesi, 33. Maddesi'ne göre hiçbir taraf devletin bir mülteciyi ırkı, dini, vatandaşlığı, herhangi bir gruba mensubiyeti ya da siyasi fikirleri nedeniyle hayatı ya da özgürlüğü tehdit altında olacak ülkelerin sınırlarına her ne olursa olsun geri göndermeyeceği, iade etmeyeceği ifade edilmiştir (UNHCR, 1951). 1984 tarihli İşkenceye ve Diğer Zalimane İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme'nin 3 (1) Maddesi'ne göre hiçbir taraf devletin bir kişiyi işkenceye uğrama tehlikesinde olduğu dair esaslı sebeplerin olduğunu kanaatini oluşturan başka bir devlete geri göndermeyeceği, sınır dışı etmeyeceği ve iade etmeyeceği belirtilmiştir (United Nations Human Rights, 1984). AİHS'nin 3. Maddesi'ne göre ise hiç kimsenin işkenceye ya da insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele ve cezaya tabi tutulamayacağı ifade edilmiştir. Council of Europe, 1950). Üstelik geri göndermeme ilkesinin mülteci olmadıkları sebebiyle akın halinde gelen insanlara uygulanmaması da insan hakları ihlaline neden olacaktır. Ancak AB, üçüncü ülkeler ile yapmış olduğu anlaşmalar nedeniyle geri göndermeme ilkesini ihlal etmektedir. AB üyesi devletlerin hukuka aykırı olarak uyguladıkları sınır uygulamaları da insan hakları ihlali olarak kabul edilmektedir (Yıldırım Mat ve Özden, 2018). Diğer yandan Yıldırım-Mat ve Özden, geri göndermeme ilkesi en önemli insan hakları ilkelerinden biri olarak kabul edildiğinden bu ilkenin jus cogens (emredici/buyruk kural) olarak kabul edilebileceğini belirtmişlerdir. Böyle bir durumda Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 69. Maddesi'nde belirtildiği gibi hiçbir antlaşma milletlerarası hukukun emredici kuralına aykırı olmayacaktır (United Nations, 1969).

Bu uygulamaları açılan davalarda verilen kararlarda da görmek mümkündür. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), 2011'de vermiş olduğu bir kararda Yunanistan üzerinden Belçika'ya giden ve iltica başvurusu yapan bir Afgan mültecinin Yunanistan'a geri gönderilmesi sonucunda Afgan mülteci AİHM'ne başvurmuş ve Mahkeme vermiş olduğu kararda hem Belçika hem de Yunanistan'ı AİHS'nin 3. Maddesi'ndeki işkence yasağını ihlal ettiği için suçlu bulmuştur (European Court of Human Rights, 2011). Bunun dışında AİHM, İtalya'nın 2005'te Libya'dan üç tekneyle yola çıkan 200 Afrikalı göçmeni Libya'ya iade etmesini göçmenleri kötü muamele görmesi ve işkenceye maruz kalmasına neden olduğu gerekçesiyle AİHS'nin 3. ve 4. Maddesi'nde yer alan kölelik ve zorla çalıştırma yasağını ihlal ettiği için suçlu olduğuna karar vermiştir (European Court of Human Rights, 2005). AB'nin gerek aldığı kararlar gerek üye devletler ile göç güzergâhında bulunan devletlerle yürüttüğü politikalar gerekse AİHM'in verdiği kararlar birlikte değerlendirildiğinde AB'nin göç politikasının insani boyuttan ziyade daha çok kendi sınırlarının güvenliğini ön planda tutar nitelikte olduğu ve AB üyesi olmayan devletlerle yaptığı anlaşmalarla bu konudaki bütün yükü bu ülkelere bıraktığı ve bu devletleri tampon bölge olarak kullanmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Üçüncü olarak son dönemde yaşanan COVID-19 salgınında da AB'nin yetersiz ve etkisiz olduğunu görmek mümkündür. Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve kısa sürede bütün dünyaya yayılan COVID-19 salgını AB üyesi ülkeleri de derinden etkilenmiş, İtalya, Fransa, İspanya en çok zarar gören üye devletler olmuşlardır. Salgının yayılmasıyla beraber Schengen bölgesinde sınır kontrolleri başlamış ve daha sonra serbest dolaşıma sınırlamalar getirilmiştir. Bu durum AB içinde ekonomik, siyasi ve toplumsal sorunların çıkması endişelerine neden olmuştur. Yaşanan bu olayda da AB yetersiz ve etkisiz kalmıştır. Çünkü bu olayda da AB ortak bir paydada buluşamamıştır. Salgını önlemek için 27 üye devletin aldığı tedbirlerin uyumsuz ve zamansız olması bu durumun önemli bir göstergesi olmuştur. Ayrıca üye devletler arasında dayanışmanın yetersiz olması, üye devletlerin ulusal düşünce yapısı, AB'nin kriz sürecinde koordinasyonu sağlayamaması, ortak kararın alınamaması AB'yi başarısızlığa itmiştir.

Aslında AB'nin bu tür durumlarda koordinasyonu sağlamaya ilişkin yetkili olduğu AB'nin işleyişine ilişkin Antlaşma'nın 168. maddesinde görülmektedir. Buna göre AB, üye devletlerin politikalarını tamamlamak, sınır ötesi ciddi sağlık risklerini izlemek, erkenden bildirmek ve önünü almakla yükümlüdür (Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2011). Yani AB koordinasyonu sağlamakla görevlidir. Ancak AB bu konuda da yetersiz kalmıştır. Çünkü AB üye ülkelerin ortak hareket etmesini sağlayamamıştır. Örneğin AB Bakanlar Konseyi 6 Mart 2020'de Brüksel'deki bir toplantıda salgınla ilgili alınan tedbirlere ilişkin hiçbir bilgi vermemiştir. Bu yüzden ulusal hükümetler de kendi risk değerlendirmelerini yapmıştır (Rakt ve Christl, 2020).

Salgına yönelik AB, yeni yeni bir takım önlemler almaya başlamıştır. Örneğin AB, üye ülkelerin maliye bakanlarıyla bir araya gelerek kurtarma paketleri üzerinde görüşme yapmaya başlamıştır. Örneğin Avrupa Yatırım Bankası ise üye ülkelere salgın için 240 milyar Avro, işletmelere ise 200 milyar Avro yardım yapacağını

belirtse de, AB eşgüdünden uzak olduğu için bir güven sorunu yaşanmaktadır. Ancak AB'nin yardım yapmakta gecikmesi pek çok eleştiri almasına neden olmuştur. Örneğin İtalya Temsilciler Meclisi Başkan Yardımcısı Pablo Rampelli, kriz sürecinde AB'nin İtalya'nın yanında olmadığını söyleyerek AB bayrağını indirmiştir (Sözcü, 2020). Bu nedenle Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen de COVID-19'a hazırlıksız yakalandığı ve yardım yapmakta geciktiği için İtalya gibi pek çok üyeden özür dilemiştir. Ayrıca yapılan yardım paketleri bazı üye ülkeler tarafından yetersiz bulunmuştur. Örneğin İspanya Başbakan Yardımcısı Pablo Iglesias bu süreci yetersiz bir ilerleme olarak tanımlamış ve AB'nin tek kurtuluş yolunun dayanışmayı sağlaması ve ortak bir çerçevede hareket etmesi gerektiğini söylemiştir (TRT Haber, 2020). Bunun yanında yapılacak yardıma ilişkin üye ülkeler arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Örneğin İspanya İtalya gibi üyeler COVID-19 tahvilleri çıkartılarak faturanın ortak ödenmesi üzerinde dururken Almanya ve Hollanda gibi ülkeler ise buna karşı çıkmaktadırlar. Bu nedenle salgından kötü etkilenen ülkelerin AB'ye olan güvenlerinin azalacağı düşünülmektedir (Özden, 2020). Bu da ortak bir payda da toplanamayan AB'nin geleceğine ilişkin önemli bir sorun olarak görülmektedir.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın yeniden kalkınması ve Avrupa'daki çatışmaların sonlandırılması için kurulan Avrupa Birliği, zaman zaman bir takım sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Ancak bu sorunlardan güçlenerek çıkmışlardır. Bununla birlikte son dönemde yaşanan sorunlar AB'de içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Özellikle 2004'te yaşanan genişlemeden sonra AB içinde uyumun bozulduğu, demokratik açığın iyiden iyiye yaşandığı görülmüştür. Üye sayısını 15'ten 25'e çıkaran AB'nin karar-alma mekanizması ise etkin bir düzenleme yapılmadığı için etkisiz ve yetersiz kalmaya başlamıştır.

Üye sayısının artmasıyla beraber AB'de tek sesli bir yapının olması, ortak bir kararın alınması iyice zorlaşmıştır. Böylesi bir durumda AB krizlere karşı anında önlem alamaz ya da etkili/ortak karar veremez duruma gelmiştir. Hal böyle olunca üye ülkelerin AB'ye olan inancı ve güveni azalmaya başlamıştır. AB karşıtı aşırı sağ partilerin üye ülkelerde ve Avrupa Parlamentosunda oy oranlarını artırması AB için büyük bir tehdit olarak görülmektedir. Dahası AB, var olan sorunları görmekle beraber etkili olmak ve ortak hareket etmek için hiçbir şey yapmamakta ya da yapamamaktadır. AB'nin bu durumdan kurtulmak için karar-alma mekanizmasını ortak hareket edecek bir duruma getirmesi gerekmektedir. Ancak bu durum çok da kolay gözükmemektedir. Bu da AB'nin intihara doğru sürüklendiğini göstermektedir.

Kaynakça

ASKANIUS, T. (2015). Extreme-right Responses to the European Economic Crisis in Denmark and Sweden: The Discursive Construction of Scapegoats and Lodestars. *Journal of the European Institute for Communication and Culture*. 22 (1), 55-72.

AVRUPA BİRLİĞİ GENEL SEKRETERLİĞİ. (2011). AB Antlaşması ve AB'nin İşleyişine Hakkında Antlaşma. <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>

BÜYÜKTANIR, D. (2010). Dış İlişkiler Kapsamında AB'nin Tüzel Kişiliği ve Lizbon Antlaşması. *Uluslararası İlişkiler*. 7 (27), 87-110.

COUNCIL OF EUROPE. (1950). European Convention of Human Rights. Erişim Tarihi: 17.07.2019 https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf

DEDEOĞLU, B. (1996). *Adım Adım Avrupa Birliği*. İstanbul: Çınar Yayınları.

DİNÇ, C. (2013). Avrupa Birliği'nin Beşinci Genişleme Süreci: Ekonomik ve Siyasi Boyutlar. *Ege Akademik Bakış*. 12 (1), 77-94.

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS. (2005). Case of Hırsı Jamaa and Others V. Italy. [https://hudoc.echr.coe.int/.../%3Flibrary%3DECHR%26id%](https://hudoc.echr.coe.int/.../%3Flibrary%3DECHR%26id%3D)

- EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS. (2011). M.S.S. v. Belgium and Greece, No. 30696/09 <https://www.asylumlawdatabase.eu/en/content/ecthr-mss-v-belgium-and-greece-gc-application-no-3069609>
- EUROPEAN PARLIAMENT. (2020). MEP's. <https://www.europarl.europa.eu/portal/en>.
- FURSDON, E. (1980). *The European Defense Community: A History*. New York: St Martin's Press.
- GÖNEN, E. (2013). AB Kurumları. Ayhan Kaya (der). *Avrupa Birliği Hakkında Merak Ettikleriniz*. İstanbul: Hipernik Yayınları.
- GUIBERNAU, M. (2010). Migration and the rise of the radical right. *Policy Network Paper*. (20), 1-19.
- HUMAN RIGHTS WATCH. (2011). The EU'S Dirty Hands. https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/greece0911webwcover_0.pdf
- JOURDAIN, J. (2015). How Crucial was the Empty Chair Crisis in the Course of European Integration. <https://www.semanticscholar.org/paper/How-Crucial-Was-the-'Empty-Chair-Crisis%E2%80%99-in-the-of-Jourdain/ac791d17cabbb19b387d30bf4185fb2e9a162e3c>.
- MCCORMICK, J. (2013). *Avrupa Birliği'ni Anlamak*. Yusuf Şahin ve Hasan Hüseyin Şahin (Çev). Ankara: BigBang Yayınları.
- OFFICIAL JOURNAL OF THE EUROPEAN UNION. (2007). Treaty of Lisbon Amending The Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT>.
- ÖZDEN, B. (2020). COVID-a9 salgınının Avrupa Birliğine etkileri. <https://apostonews.com/story/covid-eu>
- ÖZLENEN, S. (1990). *Avrupa Topluluğu ve Türkiye ile ilişkiler*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- PERIKLIS, G. (2011). The Propesed EU: Competitiveness Pact. <https://businessthinker.com/the-proposed-e-u-%E2%80%9Ccompetitiveness-pact%E2%80%9D/>
- RAKT, E. V. ve CHRISTL, F. (2020). COVID-19 salgını AB'nin ne kadar kırılgan olduğunu gösteriyor. <https://tr.boell.org/tr/2020/04/06/covid-19-salgini-abnin-ne-kadar-kirilgan-oldugunu-gosteriyor>
- SENEMOĞLU, D. (2011). Avrupa Birliği'nin Kurumları. Çağrı Erhan, Burça Kızıllırmak ve Deniz Senemoğlu (Eds). *Avrupa Birliği: Temel Konular*. Ankara: İmaj Yayınları.
- SHARE, C. (2000). *Building Europe: The Cultural Politics of European Integration*. New York: Routledge.
- SÖZCÜ, (2020). İtalya'dan AB'ye tepki: Bayrakları indiriyorlar. <https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/italyadan-abye-tepki-bayraklari-indiriyorlar-5718741/>
- TANGÖR, B. (2008). Avrupa Birliği'nin Dış İlişkileri. Belgin Akçay, Sevilay Kahraman ve Sanem Baykal (eds). *Avrupa Birliği'nin Güncel Sorunları ve Gelişmeler*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- TEKDEMİR, Ö. (2016). Radikal Plüralist Demokratik Parti Olarak HDP'nin Başka Türkiye Önerisi: Hasım Politikası, Agonizm ve Populizm. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 71 (4), 1211-1240.
- TEZCAN, E. (2001). *Avrupa Birliği Kurumlar Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- THODY, P. (1997). *A Historical Introduction to the European Union*. London: Routledge.
- TRT HABER. (2020). AB'nin COVID-19 kurtarma paketi İspanya'yı tatmin etmedi. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/abnin-covid-19-kurtarma-paketi-ispanyayi-tatmin-etmedi-475034.html>.
- UNHCR. (1951). Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees. Erişim Tarihi: 16.07.2019 <https://cms.emergency.unhcr.org/documents/11982/55726/Convention+relating+to+the+Status+of+Refugees+%28signed+28+July+1951%2C+entered+into+force+22+April+1954%29+189+UNTS+150+and+Protocol+relating+to+the+Status+of+Refugees+%28signed+31+January+1967%2C+entered+into+force+4+October+167%29+606+UNTS+267/0bf3248a-cfa8-4a60-864d-65cdfce1d47>

UNITED NATIONS. (1969). Vienna Convention on the law of treaties (with annex). Concluded at Vienna on 23 May 1969. Erişim Tarihi: 17.07.2019
<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201155/volume-1155-I-18232-English.pdf>

UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS. (1984). Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Erişim Tarihi: 17.07.2019
<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cat.aspx>

ÜLGER, İ. K. (2003). *Avrupa Birliği'nin ABC'si*. Ankara: TDV Yayınları.

WRIGHT, N. (2011). The EU: What Kind of International Actor?. *Political Perspectives*. 5 (2), 8-32.

YILDIRIM MAT, T. ve ÖZDEN, S. (2018). AB ile Türkiye arasındaki Geri Kabul Anlaşması'nın İnsan Hakları Açısından Değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 24 (1), 36-49.

'ORDUNUN SİYASİ ETKİSİ' ENDEKSLERİNDE KAVRAMSALLAŞTIRMA VE GEÇERLİK İLİŞKİSİ

Dr. Öğretim Üyesi Mehtap SÖYLER

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

ÖZET

Darbe ve askeri rejimlerin sayısının Soğuk Savaş sonrası dönemde azalmasıyla birlikte ordunun siyasi rejime etkisi konusu sivil-asker ilişkileri literatüründe geri planda kalmış gibi görünmektedir. Oysa günümüzde iki unsur bu trendi değiştirmektedir: Karşılaştırmalı analiz için geliştirilen zamansal ve coğrafi kapsamı geniş veri tabanları; darbe sayısının azalmasına rağmen orduların siyasete etkisinin halen güçlü olduğuna dair bulgular. Croissant, Eschenauer, Kamerling tarafından yeniden düzenlenen “orduların siyasi rejimlerde rolü” başlıklı veri tabanı trendin değiştiğini desteklemektedir. “Orduların siyasi etkisi” kavramına dayanan bu veri tabanı kullanılarak askeri yöneticiler ve askeri destekçiler endeksleri oluşturulmuştur. Endekslerde ölçüm yöntemi olarak Aristotelesçi klasik mantık yapılarına sembolik şekil verme amacını taşıyan Boole cebri kullanılmıştır.

Bildiri askeri yöneticiler ve askeri destekçiler endekslerini kavramsallaştırma ve geçerlik ilişkisi bakımından inceler. İlk olarak, “orduların siyasi etkisi” kavramının türleri olan askeri yöneticiler ve askeri destekçiler kavramlarının içerdiği mantıksal yapıları inceler. Askeri yönetici kavramının boyutları rejimin kökeni, siyasi lider ve savunma bakanı olarak belirlenmiştir; askeri destekçi kavramının boyutları veto güçleri, cezasızlık ve baskı aracıdır. Bildiri endekslerdeki kavram-boyut ilişkilerinin hangi varsayımlar içerdiğini gerek-yeter şart ve aile benzerliği mantıksal yapıları uyarınca tespit eder. İkinci olarak, bu ilişkilere karşılık gelen hipotezlerin kavramsal geçerliğini tartışır. Söz konusu boyutlar ordunun siyasi etkisine karşılık gelmekte midir? Son olarak, kavram yapılarının endekslerde ölçüm sonuçlarına etkisini ele alır.

Bildiri ordunun siyasi etkisini kavramsallaştırmada siyasi kurumların bütüncül bir yaklaşımla incelenmesini, ordunun profesyonel-siyasi-yargısal alanlarda özerkliğinin göz önünde bulundurulmasını önermektedir. Askeri yöneticiler endeksi kavramsal anlamda lider merkezli ve dar bir yaklaşımı benimsemektedir. Askeri destekçiler endeksi ise veto gücünün pek çok heterojen unsuru içermeye ihtimalinin göz ardı edilmesi, cezasızlıkla ordunun yargıya etkisi arasında ilgi kurulmaması bakımından eleştirilmektedir. Askeri yöneticiler ve askeri destekçiler kavramları gerek-yeter şart prensibine dayandırılan eş-sonuçluluk yapısına sahiptir. Bu yapının lider merkezli yaklaşımla birleşerek ölçüme etkisi askeri yöneticiler sayısının azalmasına neden olurken, askeri destekçiler sayısının artan eş-sonuçluluğa bağlı olarak arttığı görülmektedir. Savunma bakanı boyutu dışında hiçbir boyuta ağırlık verilmemesinin sıralı ölçükle çeliştiği ve boyutların göstergelerinin netleştirilmesi gerektiği öne sürülmektedir.

Anahtar kelimeler: sivil-asker ilişkileri, “ordunun siyasi rejimlerde rolü” veri tabanı, endeks, kavramsallaştırma, geçerlik

Darbe ve askeri rejimlerin sayısının Soğuk Savaş sonrası dönemde azalmasıyla birlikte ordunun siyasi rejime etkisi konusu sivil-asker ilişkileri literatüründe geri planda kalmış gibi görünmektedir. Oysa günümüzde iki unsur bu trendi değiştirmektedir: Karşılaştırmalı analiz için geliştirilen zamansal ve coğrafi kapsamı geniş veri tabanları (Gleditsch, Wallensteen, Erickson, & Strand, 2002; Marshall & Marshall, 2019; Powell & Thyne, 2011); darbe sayısının azalmasına rağmen orduların siyasete etkisinin halen güçlü olduğuna dair bulgular (Basedau & Elischer, 2013; King, 2013; Pion-Berlin, 2010). Basedau ve Elischer orduların siyasi etkisi olgusunu “askeri yöneticiler” ve “askeri destekçiler” üzerinden kavramsallaştırmıştır. Askeri yöneticilerin ortaya çıkmasının ön koşulları iç savaş ya da darbedir. İç savaş ya da darbe sonrası dönemde hükümet devrildikten sonra ordunun başka güçlerle koalisyon halinde açıktan ya da gizlice yönettiği rejimlerdir. Askeri destekçilerin ortaya çıkma koşulu hükümetin hayatta kalma stratejisi olarak orduya ayrıcalıklar tanınmasıdır. Basedau ve

Elischer askeri yönetici hükümetleri otokratik rejimler olarak sınıflandırır; askeri destekçiler otokratik ya da demokratik rejimler olabilir (Basedau & Elischer, 2013, pp. 360–361).

Croissant, Eschenauer, Kamerling (2017) tarafından yeniden düzenlenen “orduların siyasi rejimlerde rolü” başlıklı veri tabanına dayandırılarak geliştirilen askeri yöneticiler ve askeri destekçiler endeksleri 1999-2016 yılları arasında 120 demokratik ve otokratik ülkede (bu ülkelerde gerçekleşen toplam 138 rejim süresi)¹ ordunun siyasi etkisini dünya ölçeğinde karşılaştırmıştır. Bildiri bu veri tabanı ve endekslerden yola çıkarak ilk olarak kavramsallaştırma ve geçerlik arasındaki ilişkiyi analiz edecektir, ikinci olarak kavram ve ölçüm arasındaki ilişkiyi analiz edecektir. Bildiri tamamlanmış bir çalışma olmaktan ziyade, yukarıda bahsi geçen iki ilişki hakkında düşünmek üzere tasarlanmıştır.

Endeksleri değerlendirmeden önce kavram yapısının ne olduğuna dair analiz, yani olgunun ontolojisine dayalı analiz yapılacaktır. Ontolojiyi toplumsal ve siyasal dünyanın ve ilişkilerin doğası ve nedensellik ilişkileri hakkında temel varsayımlar olarak tanımlayabiliriz. Endekslerde ordunun siyasi etkisinin ontolojisi hangi varsayımlara dayanmaktadır? Askeri yönetici ve destekçi kavramlarının boyutları hangi nedensellik ilişkilerini ifade eder? Bu soruları yanıtlamak için endekslerde kullanılan Boole cebri ve matematiksel mantığa kısa bir giriş yapalım. Burada ayırt edilmesi gereken üç önemli husus bulunmaktadır: mantıksal kavram yapıları, matematiksel sistem, ölçek türü.

Klasik mantıkta yer alan iki tür mantıksal yapı kavram analizinde kullanılmaktadır: gerek-yeter şart (GYŞ) ve aile benzerliği (AB). GYŞ yapısında boyutlar arasında bağımlılık ilişkisi, yani kavramı teyit için tek tek gerekli (olmazsa olmaz) ve birlikte yeterli olma durumu söz konusudur. GYŞ klasik mantıkta VE iken küme kuramında ise kesişim ile ifade edilir. AB klasik mantıkta gerek şartın olmadığı bir yeterlilik, burada boyutların birbirini ikame ettiği varsayılır. Bu kavram yapısının matematiksel prensibi klasik mantıkta VEYA iken küme mantığında birleşimdir (Goertz, 2006, p. 44; bakınız Söyler, 2020)

George Boole Aristoteles’in temelini attığı klasik mantığı sembolik mantığa ve matematiksel mantığa uyarlamıştır (Boole, 1854; bakınız Braumoeller, 2003). Bilgisayar ve akıllı cihazların işlem sistemi olan Boole cebri sayısal devrelerin analizini sadece 0 ve 1 değerleriyle (doğru ya da yanlış) hesaplar. Elektrik sinyalleri işlem sistemi olarak nitelenebilecek Boole cebri değerler açık ve kapalı devreleri 0 ve 1 ile ifade eder. Değerler ve sonuç her zaman tek bit, yani 0 ya da 1 olarak hesaplanır. Bu matematiksel sistemde ölçümde bir kavramın boyutları GYŞ yapısı ile formüle edilmişse önermenin sonucu boyutlara verilen değerlerin çarpılmasıyla elde edilir. Boyutlar arasında 0 değeri varsa, önermenin değeri 0 olacaktır. Boole cebri AB kavram yapısı için boyutlar arasında toplama yapılır. Bildiğimiz matematikten farklı olarak boyutlar 1 değerindeyse sonuç 1 değerindedir.

Boole cebri ölçek türlerinden ikili ölçekle (*binary scale*) benzer yapıdadır, çünkü matematiksel olarak ikisi de 0 ile 1 değerlerini kullanır. Ancak matematiksel sistem ile ölçek türü aynı şey değildir; birbirine karıştırılmamalıdır. Boole cebri ile yapılan hesaplamada 0 ve 1 değerleri kullanıldığından ikilik ölçeğindeki gibi boyutlar 0-1 olmak üzere kodlanır. Fakat ikili ölçek reel sayıların farklı bir ifadesi olduğundan toplama ve çıkarmada 1 ve 0’dan farklı sonuçlar elde edilebilir. Boole cebri 0 ve 1 dışında değer kabul etmez. Bu değerler arasında kalan (0,25 gibi) değerleri de kullanan süreklilik ölçeği ve bulanık mantık (*fuzzy logic*) kullanır. Süreklilik ölçeğinde boyutlar yok-az-çok gibi bulanık küme mantığıyla (0/ 0,25 / 0,50 / 0,75 / 1 gibi) dereceli kodlanır.

Ordunun siyasi etkisini ölçen endeksler Boole cebriyle matematiksel formül haline getirilmiştir. Mantıksal kavram yapısı ve Boole cebri üzerinden endekslerde kavramsallaştırmanın nasıl yapıldığını bulabiliriz. Askeri yöneticiler endeksini oluşturmada seçilen boyutlar rejimin kökeni, siyasi lider ve savunma bakanı olarak belirlenmiştir; askeri destekçiler endeksini oluşturmada boyutlar veto güçleri, cezasızlık ve baskı aracıdır. İki endekste Boole cebriyle ifade edilen formüller şudur: Askeri yöneticiler = rejimin kökeni VE (siyasi lider VEYA savunma bakanı). Askeri destekçiler = (veto güçleri VE baskı aracı) VEYA (veto güçleri VE cezasızlık) VEYA (baskı aracı VE cezasızlık) (Croissant et al., 2017, pp. 403–407).

¹ Bu siyasi rejimler demokratik ve otokratik (askeri, tek partili, çok-partili, monarşi) olmak üzere kategorize eden Dünyada Otokrasiler Veri Setinden (*Autocracies of the World Dataset*) (Magaloni, 2013) alınmıştır. 1999-2016 yılları arasında kapsayan endekslerde 120 ülkede yaşanan 138 farklı rejim süresi inceleme altındadır.

Formülleri klasik mantıkla ifade edersek, endekste herhangi bir ülkedeki bir hükümetin askeri yöneticiler olarak kategorize edilmesi için rejimin kökeninin iç savaş ya da darbeye dayanması ilk gerek şarttır. Bunun yanında yazarlar iki farklı ikinci gerek şart olduğunu belirtir: siyasi liderin emekli bir ordu mensubu ya da isyan lideri olması VEYA savunma bakanının aktif ordu mensubu olması. Diğer bir deyişle iki farklı gerek-yeter şart birleşimi askeri yöneticiler kavramını teyit eder. Burada eş-sonuçluluğa (*equifinality*), ya da aynı sonuca götüren iki farklı yola işaret edilmektedir: 1) Askeri yöneticiler = Hükümet iç savaş ya da darbe sonrası kurulduysa VE siyasi lider emekli bir ordu mensubu ya da isyan lideri idiyse, 2) Askeri yöneticiler = Hükümet iç savaş ya da darbe sonrası kurulduysa VE savunma bakanı aktif ordu mensubu idiyse. VE bağlacı ile birbirine bağlanan boyutların herhangi biri söz konusu hükümette eksikse askeri yönetici kategorisine girmez.

Endekste bir hükümetin askeri destekçi olarak kategorize edilmesi için üç farklı yol eş-sonuçluluğa işaret eder: 1) Askeri destekçi= ordunun açıkça veto gücü olması ya da ordu etkisi nedeniyle etkin hükümet erkinin kısıtlanmış olması VE ordunun iç siyasette muhalefeti bastırmak için baskı aracı olması, 2) Askeri destekçi= ordunun açıkça veto gücü olması ya da ordu etkisi nedeniyle etkin hükümet erkinin kısıtlanmış olması VE ordunun kanunsuz eylemleri olması ve bunun cezasız kaldığına dair bulgular, 3) Askeri destekçi= ordunun iç siyasette muhalefeti bastırmak için baskı aracı olması VE ordunun kanunsuz eylemleri olması ve bunun cezasız kaldığına dair bulgular. Bu üç formülde askeri destekçi kategorisinin teyidi için her boyut tek tek gerekli ve birlikte yeterlidir. Herhangi bir boyutun eksikliği kavramın teyidini engeller. Kısaca, endekslerde GYŞ yapısından oluşan ve eş-sonuçlulukla tanımlanan nedensellik ilişkileri mevcuttur.

Bu ilişkilere karşılık gelen hipotezlerin kavramsal geçerliği değerlendirmeye açıktır. Söz konusu kavramsallaştırma askeri yönetici ve askeri destekçi olgularına karşılık gelmekte midir? Burada askeri yöneticiler endeksi kavramsal anlamda lider merkezli ve dar bir yaklaşımı benimsemesi nedeniyle eleştirilmektedir. Hükümetin askeri yönetici olarak kategorize edilmesi için belirlenen en önemli gerek-şart onun iç savaş ya da darbe sonrası kurulmuş olmasıdır. Adil ve özgür olmayan seçimler bu yönetimlerin otokratik bir rejimde var olduğuna işaret eder. Bu gerek-şartla birleşen diğer gerek şartlar siyasi lider ve savunma bakanı ile ilgilidir. Siyasi liderin emekli bir ordu mensubu ya da isyan lideri olması, savunma bakanının aktif ordu mensubu olması ilk şartla birleşen gerek şarttır (Croissant et al., 2017, p. 404).

Kurumsalcı bir yaklaşımla, yasama, yürütme ve yargıyı kapsayan siyasi rejim konusu bu endekste sadece tek bir boyutla (rejimin kökeni) ele alınmış ve rejim olasılığı otokrasi ile sınırlanmıştır. Bu tek boyut dışında kurumsal analiz atlanarak lider boyutuna geçilmektedir. Oysa sivil-asker ilişkilerine kurumsal çerçeveden yaklaşan literatür, siyasi rejimlerde gayri-resmi kurumların resmi kurumlarla etkileşiminin önemini (Pion-Berlin, 2010) vurgular. Ayrıca, otokrasiyle demokrasi arasında yer alan “kusurlu demokrasilerde” (Merkel, 2004) de ordu özerkliğinin yüksek düzeyde olma olasılığı, yani ordunun resmi kurumsal alanda yer alan demokratik kurumların arkasında yönetmesinin mümkün olduğu (McCargo & Zarakol, 2012; Méribeau, 2016; Söyler, 2015) iddia edilmektedir.

Askeri destekçiler endeksinde boyutlar veto gücü, baskı aracı ve cezasızlıktır. Burada gerek-şart olan veto gücünün kurumları kapsamı mümkün olsa da bu boyutun pek çok heterojen unsuru içermesi mümkündür. Ordunun siyasi etkisinin bütüncül bir yaklaşımla incelenmesi durumunda, ordunun profesyonel-siyasi-yargısal alanlarda özerkliği göz önünde bulundurulmaktadır (Pion-Berlin, 1992; Söyler, 2013). Veto gücüyle neyin kapsandığını açıklaması beklenen kod kitabında ordunun etkin yürütmenin gücünü kısıtlayıp kısıtlamadığının neye göre belirlendiği açıklanmamıştır (Bakınız Croissant, Eschenauer, & Kamerling, 2016). Kurumsal analizin eksikliğine başka bir örnek olarak cezasızlık boyutu verilebilir. Orduyla yargının etkileşiminin sadece ordu mensuplarının yasal olmayan eylemleriyle kısıtlanması sorunludur. Ordunun çeşitli yollardan yargısal kurumlara siyasi etkisi vesayet rejimlerinde ihtimal dahilindedir (Abad Andrade, 2020; Oldenburg, 2017, p. 91).

Yukarıda açıklandığı üzere klasik mantık yapıları kavramın ontolojisiyle ilgilidir. Kavram ve ölçüm arasındaki bağ nicel korelasyonel mantıkta ve nitel ontolojik mantıkta farklıdır. Ölçme hataları nicel yöntemde bulgulara ve göstergelerin işlemselleştirilmesine dayandırılır. Nitel yöntemde kavramların boyutları ontolojik yapı taşlarıdır. Mantık yapılarının matematiksel mantığa uyarlanması suretiyle ölçüm yapılır. Nitel araştırmada verinin ölçümü kavramın çeşitli boyutlarının arasındaki mantıksal ilişkiyle ilgilidir. Bundan dolayı ölçme

hataları kavramsal yapıdaki soruna işaret eder. Nicel yöntemdeyse hatalar işlemselleştirilen değişkenler üzerinden sorgulanır (Mahoney & Goertz, 2006, p. 229).

Kavram-ölçüm uyumu endeksleri oluşturan boyutların birbirine nasıl bağlandığı ve ölçme yönteminin bu mantıksal ilişkiye uyup uymadığı ile ilgilidir. Ölçekleri ve ölçek verilerini değerlendirirken kavramsallaştırma ve ölçüm uyumu, yani kavramın yapısı ve ölçümün matematiksel yapısının uyumu göz önünde bulundurulmalıdır. Savaş, çatışma, refah gibi olgularla ilişkili olan demokrasiye geçiş (ve demokrasiden çıkış) araştırmalarında sık kullanılan demokrasi endeksleri kavram-ölçüm tutarlılığı hakkında önemli ipuçları verir.

Goertz Polity endeksinden (Marshall & Jaggers, 2018) yola çıkarak kavram-ölçüm tutarlılığı ve içsel geçerlilik ilişkisini değerlendirir. Pek çok demokrasi endeksi arasında, kavram ya da ölçüm tekniğinden bağımsız olarak yüksek korelasyon olması AB ve GYŞ kavram yapıları arasındaki sistematik farkların üstünü örter. Ülkeler tüm boyutlarda yüksek ya da alçak değerde ise, ölçümler korelasyon gösterir. Endeksler arasında korelasyon olması gri alanda² (örneğin ne otokrazi ne demokrasi olarak sınıflandırılabilir, demokrasiye geçiş sürecindeki ülkelerde) ortaya çıkan ciddi farkların üstünü örter. Ölçme tekniği, yani toplama, ortalama, korelasyon matematiği kavram yapısıyla örtüşmeyebilir. Polity endeksinde, kavram GYŞ yapısında olduğu halde, boyutlar 'gerekli olmayan' hale gelmiş ve toplanmıştır. Gerek-şart kavram yapısına uyan en iyi ölçüm yolu En Alçak (EA) değerinin sonuç değeri olarak alınmasıdır, çarpma alternatif bir yoldur. EA kullanıldığında, GYŞ tavan etkisi yaratarak ortalamayı ve vakaların dağılımı arasındaki varyansı azaltır, sistematik olarak düşük değerler üretir. Boyutların gerekliliği arttıkça varyansın oranı daha da azalacak, EA ve toplama değerleri arasındaki varyans artacaktır. Toplamın varyansı sabitken EA'nın varyansı değişkendir (*heteroscedastic*). EA ve çarpma daha çok otokrazi üretir, demokrasi için daha yüksek bir standart koyar. EA daha az gri alan yaratırken, toplama ülkeleri gri alana doğru iter. EA'da boyutların sayısı arttıkça otokrazi sayısı artar, toplama ise daha çok gri alan yaratır (Goertz, 2006, pp. 105, 115–126).

Askeri yöneticiler ve destekçiler endeksinde ölçüm nasıl yapılmıştır? İlk olarak Dünyada Otokrasiler Veri Seti (Magaloni, 2013) verileriyle tüm ülkelerin hangi zaman dilimlerinde hangi rejimde sınıflandırıldıklarını belirlemişlerdir. Böylece boyutlardaki yıl bazlı değişimlerin genel değerlendirmeyi etkilemesi önlenmiş olacaktır. İkinci olarak, 0-3 arasında ülkelere boyutların hangi zaman süresinde var olduklarına bağlı olarak dört kademeli puanlama yapılır (boyut 0 puanı tüm sürenin 25% altında sürede var ise 0; boyut tüm sürenin 25-50% oranında sürede var ise 1; boyut tüm sürenin 50-75% oranında sürede var ise 2; boyut tüm sürenin 75-100% oranında sürede var ise 3 puan verilir). Son olarak, Basedau ve Elischer'in orduların siyasi etkisine dair çizdiği kuramsal çerçeve ve yeniden düzenlenmiş endeksler uyarınca sıralı ölçek geliştirilmiştir. İki endeks 0-3 arasında bir puanlamaya/sıralamaya tabi tutulmuştur. 0 üzerinde puanlama verilmesi için GYŞ olarak yukarıda açıklanan eş-sonuçluluktan en az birinin teyit edilmesi gerekmektedir. İki endeksin puanlarının belirlenmesinde askerin siyasi etkisinin kaç yıl sürdüğü ve kaç boyutun (eşsonuçluluğun) teyit edildiğine bağlıdır (Croissant et al., 2017, pp. 406–407).

Askeri yöneticiler ve askeri destekçiler endekslerinin sıralı ölçekte olması sadece tek boyuta ağırlık verilerek diğerlerine ağırlık verilmemesiyle çelişmektedir. İstisna olarak savunma bakanına 0,8 ağırlığı verilmiştir. Bu istisna dışında yer alan beş boyut eşit ağırlıkta ölçülmüştür. Sıralı ölçek, yani ülkelerin derecelendirmesi yılların oranına göre ve kaç tane boyutun (gerek-şartın) bir ülkede teyit edildiğine göre yapılmıştır. Veto gücüne sahip bir ordunun, yani hükümetin etkin yürütme gücünü zayıflatan bir güce sahip bir ordunun baskı gücü ve cezasızlığı mümkün kılması daha kolay iken bu boyutlar arasında ağırlık farkı gözlemlenmesi sıralı ölçeğin boyutlara uygulanmadığını göstermektedir.

Endekslerin her ikisinde de Boole cebiriyle GYŞ kavram yapısı kullanılmıştır ve çarpma yoluyla ölçüm yapılmıştır. GYŞ tavan etkisi yaratmış ortalamayı ve vakaların dağılımı arasındaki varyansı azaltmış, sistematik olarak düşük değerler üretmiştir. Diğer bir deyişle GYŞ ve çarpma "askeri yönetici" olarak kategorize edilmek için daha yüksek bir standart koymuştur. 138 rejim süresinde 24 rejim süresi askeri yönetici olarak sınıflandırılmıştır. Bunlardan 17'sinde askerin yönetici olarak siyasi etkisi en yüksek puan olan 3 puanına sahiptir. Endekse göre 138 rejim süresinin 56'sı "askeri destekçi" niteliğindedir. (Croissant et al., 2017, p. 408).

² Gri alan süreklilik ölçeğinde karşımıza çıkar. Burada hangi ölçeğin tercih edilmesi hakkında bir tartışma yerine ölçüm tekniğinin sonuçlara etkisine değinmek amaçlanmaktadır. İkili ölçek ve süreklilik ölçeği literatürde farklı perspektiflerden tartışılmaktadır (Bernhard, Bayer, & Örsün, 2017; Elkins, 2000).

Burada sayının azalmasında etken sadece kavram yapısı değildir; boyutların lider odaklı olmasından da askeri yönetici kavramı daraltılmıştır.

Askeri yöneticiler (Ask_Y) formülünü kısaltırsak, $Ask_Y = rej_k\ddot{o}k \vee ((siy_lid) \vee (sav_bak))$. Örneğin Türkiye’de 2020 yılında hükümeti $rej_k\ddot{o}k=0$ değerindedir, tek bir boyutun yokluğu dahi kavramın teyit edilmesini engeller, yani hükümet askeri yönetici olarak kategorize edilmez. Mısır’da 2016 yılında Sisi hükümetinin değerleri, $rej_k\ddot{o}k=1, siy_lid=1, sav_bak=1, VG=1, B=1, C=1$ olduğundan her iki eşsonuçluluk önermesinin değeri Mısır için ($1 \vee 1=1$) 1 olacaktır, yani söz konusu hükümetin askeri yönetici olduğu teyit edilir. 1999-2016 yılları için Azerbaycan’a verilen değerleri inceleyelim: $rej_k\ddot{o}k=1, siy_lid=0, sav_bak=1, VG=0, B=0, C=0$. Endekse göre Azerbaycan rejimin kökeni ve savunma bakanının niteliği bakımından 1999 yılından beri askeri yönetici kategorisinde sayılmaktadır (Croissant et al., 2016).

Askeri destekçiler (Ask_D) formülünü kısaltırsak $Ask_D = (VG \vee B) \vee (VG \vee C) \vee (B \vee C)$.³ Askeri yöneticiler endeksiyle karşılaştırıldığında, askeri destekçiler endeksinde incelenen boyutların sayısının arttığını, iki yerine üç eş-sonuçluluk belirlediğini görürüz. Bu nedenle VEYA ile bağlanan eş-sonuçluluğun artması askeri destekçiler kategorisinin sayısal artışını beraberinde getirir. “Askeri destekçi” endeksinde 138 rejim süresinden 56’sı yer almaktadır. 34 rejim süresinde askerin destekçi rolünde etkisi en yüksek derece olan 3. derecede, 11 rejim süresinde etkisi orta derece olan 2. derecede, 11 rejim süresinde ise etkisi en düşük derece olan 1. derecede olduğu öne sürülmektedir (Croissant et al., 2017, pp. 407–408).

Endeksten bir örnekle, 2000-2016 yılları için Zimbabve’ye verilen değerleri belirtelim: $rej_k\ddot{o}k=0, siy_lid=1, sav_bak=0, VG=1, B=1, C=1$. Zimbabve’de rejimin kökeni 0 değerinde olduğundan başka bir boyuta bakmaya gerek kalmadan askeri yöneticiler kategorisinde olmadığı çıkarımını yaparız. Veto gücü boyutu 1 olduğundan ve baskı aracı ile cezasızlığın da 1 değerinde olmasından ölçüm sonucu her parantez için 1 değerinde ölçülecektir ve Zimbabve hükümeti askeri destekçi olarak değerlendirilecektir (Croissant et al., 2016).

Türkiye’nin 2013-2016 verileri $rej_k\ddot{o}k=0, siy_lid=0, sav_bak=0, VG=0, B=1, C=1$. Askeri destekçiler formülündeki eş-sonuçlulukları hatırlayalım: $Ask_D = (VG \vee B) \vee (VG \vee C) \vee (B \vee C)$. Bu değerler baskı aracı ve cezasızlık boyutlarının varlığı son eş-sonuçluluğu teyit eder şekilde Türkiye’de askerin hükümete siyasi “destekçi” etkisinde olduğunu öne sürer. 2010-2012 yılları arasında boyutların değerleri ($rej_k\ddot{o}k=0, siy_lid=0, sav_bak=0, VG=0, B=1, C=0$) arasında sadece baskı aracı teyit edilmiştir, bu askerin (yönetici ya da destekçi rolünde) siyasi etkisinin olmadığı sonucuna götürür. 1999-2009 yılları arasında veriler ($rej_k\ddot{o}k=0, siy_lid=0, sav_bak=0, VG=1, B=1, C=1$) tüm eş-sonuçlulukları teyit eder şekilde askeri destekçi rolünün var olduğunu iddia etmektedir. Bu verilere yakınlık gösteren Pakistan’ın 2009-2016 yıllarını kapsayan verileri ($rej_k\ddot{o}k=0, siy_lid=0, sav_bak=0, VG=1, B=1, C=1$) askeri destekçi kavramındaki tüm eş-sonuçlulukları teyit etmektedir (Croissant et al., 2016).

Sonuç olarak, askeri yöneticiler ve askeri destekçiler endekslerinde kavramsallaştırmanın dayandığı yapı ölçüme doğrudan etki etmektedir. Bildiri ilk olarak kavram yapıları, matematiksel sistem, ölçek türü arasındaki farka değinerek analizin temellerini belirgin kılmıştır. İkinci olarak endekslerin hangi yapılara dayandığını, Boole matematiksel sistemin nasıl işlem yapıldığını incelemiştir. Kavramsal geçerlik bakımından sorunlara işaret etmiştir. Askeri yöneticiler kavramsallaştırmasında lider merkezli yaklaşımın tercih edildiğini, kurumsal yaklaşımın eksikliğini belirtmiştir. Askeri destekçiler kavramsallaştırmasında ise boyutlara ait göstergelerin netleştirilmesi ve boyutlara ağırlık verilmesi gereğinin altı çizilmiştir. Son olarak, bildiri kavram-ölçüm ilişkisine değinmiştir. GYŞ yapısı lider merkezli yaklaşımla birleşince askeri yöneticiler sayısının azalmasına yol açmıştır. Askeri destekçiler sayısının artan eş-sonuçluluğa bağlı olarak arttığı görülmüştür. Kavramsal geçerlik ile ilgili sorunlar ölçüme ve endeksin geçerliliğine dolaylı olarak yansıtacak sorunlardır. Bildiride Mısır, Azerbaycan, Zimbabve, Türkiye ve Pakistan’dan yıl bazlı değerlerle endekste sınıflandırmanın nasıl yapıldığı gösterilmiştir. Vaka analizleri üzerinden detaylı değerlendirilme yapılarak endekslerin geçerliği hakkında daha kapsamlı bulgular elde edilebilir.

³ veto güçleri (VG), baskı aracı (B), cezasızlık (C)

Kaynakça

- Abad Andrade, M. (2020). Countermajoritarian Institutions in Turkish Constitution Making. In F. Petersen & Z. Yanaşmayan (Eds.), *The Failure of Constitution Making in Turkey* (pp. 218–248). London, New York: Cambridge University Press.
- Basedau, M., & Elischer, S. (2013). Auf Dem Rückzug in die Kasernen? Autoritäre Herrschaft und Militär im Subsaharischen Afrika. In S. Kailitz & P. Köllner (Eds.), *Autokratien im Vergleich* (pp. 354–383). Baden-Baden: Nomos.
- Bernhard, M., Bayer, R., & Örsün, Ö. F. (2017). Democratization in Conflict Research: How Conceptualization Affects Operationalization and Testing Outcomes. *International Interactions*, 43(6), 941–966.
- Boole, G. (1854). *An Investigation on the Laws of Thought on which are founded the Mathematical Theories of Logic and Probabilities*. London: Walton and Maberly.
- Braumoeller, B. F. (2003). Causal Complexity and the Study of Politics. *Political Analysis*, 11(03), 209–233.
- Croissant, A., Eschenauer, T., & Kamerling, J. (2016). Political Roles of the Military (PRM) Dataset. Retrieved May 19, 2020, from https://www.uni-heidelberg.de/politikwissenschaften/personal/croissant/forschung_en.html
- Croissant, A., Eschenauer, T., & Kamerling, J. (2017). Militaries' roles in political regimes: Introducing the PRM data set. *European Political Science*, 16(3), 400–414. <https://doi.org/10.1057/s41304-016-0083-6>
- Elkins, Z. (2000). Gradations of Democracy? Empirical Tests of Alternative Conceptualizations. *American Journal of Political Science*, 44(2), 293–300.
- Gleditsch, N. P., Wallensteen, P., Ericksson, M. S., & Strand, H. (2002). Armed Conflict 1946-2001: A New Dataset. *Journal of Peace Research*, 39(5), 615–637.
- Goertz, G. (2006). *Social Science Concepts: A User's Guide*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- King, S. J. (2013). Ruling But Not Governing: The Military and Political Development in Egypt, Algeria, and Turkey by Steven A. Cook. *Political Science Quarterly*, 123(3), 539–540. <https://doi.org/10.1002/j.1538-165x.2008.tb01798.x>
- Magaloni, B. (2013). Autocracies of the World Dataset. Retrieved May 29, 2020, from https://cddrl.fsi.stanford.edu/research/autocracies_of_the_world_dataset
- Mahoney, J., & Goertz, G. (2006). A Tale of Two Cultures: Contrasting Quantitative and Qualitative Research. *Political Analysis*, 14(3), 227–249.
- Marshall, M. G., & Jaggers, K. (2018). Polity IV Data Set Users' Manual. Retrieved December 24, 2018, from <http://www.systemicpeace.org/inscrdata.html>
- Marshall, M. G., & Marshall, D. R. (2019). Coups d'état Events, 1946-2018. Retrieved May 17, 2020, from <http://www.systemicpeace.org/inscr/CSPCoupsCodebook2018.pdf>
- McCargo, D., & Zarakol, A. (2012). Turkey and Thailand: Unlikely twins. *Journal of Democracy*, 23(3), 71–79. <https://doi.org/10.1353/jod.2012.0055>
- Méreau, E. (2016). Thailand's Deep State, Royal Power and the Constitutional Court (1997 –2015). *Journal of Contemporary Asia*, 46(3), 445–466.
- Merkel, W. (2004). Embedded and defective democracies. *Democratization*, 11(5), 33–58. <https://doi.org/10.1080/13510340412331304598>
- Oldenburg, P. (2017). Loyalty, disloyalty, and semi-loyalty in Pakistan's hybrid regime. *Commonwealth and Comparative Politics*, 55(1), 82–103. <https://doi.org/10.1080/14662043.2017.1261650>
- Pion-Berlin, D. (1992). Military Autonomy and Emerging Democracies in South America. *The Journal of Comparative Politics*, 25(1), 83–102. <https://doi.org/10.2307/422098>

- Pion-Berlin, D. (2010). Informal civil-military relations in Latin America: Why politicians and soldiers choose unofficial venues. *Armed Forces and Society*, 36(3), 526–544. <https://doi.org/10.1177/0095327X09352961>
- Powell, J. M., & Thyne, C. L. (2011). Global instances of coups from 1950 to 2010: A new dataset. *Journal of Peace Research*, 48(2), 249–259. <https://doi.org/10.1177/0022343310397436>
- Söyler, M. (2013). Informal Institutions, Forms of State and Democracy: the Turkish Deep State. *Democratization*, 20(2), 310–334. <https://doi.org/10.1080/13510347.2011.650915>
- Söyler, M. (2015). *The Turkish deep state: State consolidation, civil-military relations and democracy. The Turkish Deep State: State Consolidation, Civil-Military Relations and Democracy*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315769226>
- Söyler, M. (2020). Kavram ve Kuram Analizi Yöntemi: Sartori Geleneği. *Uluslararası İlişkiler*, 66(Online First).

TÜRK SİYASAL HAYATINDA “RESMİ İLÂNLAR”IN BASIN ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Halil Emre DENİŞ

Hakkâri Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-9830-5624

Giriş

İktidarlar faaliyetlerini sürdürebilmek, kalıcı hale gelmek, kamuoyunu etkileyebilmek gibi unsurları gerçekleştirmek için yasama, yürütme ve yargı erklerini ellerinde bulundurmaya amaç edinirken, dördüncü güç olarak da basını etki altına almak istemektedir. Basının etki altına alınması yasal düzenlemeler ile olabileceği gibi daha çok maddi yardımlar vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Medyanın ekonomi politiğinde yıllar içinde gerçekleşen değişim elbette Türkiye’de de görülmektedir. 1950’li yıllara kadar gazete patronlarının gazetecilikten yetişmiş kişiler olduğu bilinmektedir. 1950’den sonra farklı iş kollarında faaliyet gösteren iş insanlarının basın ile ilgilenmeye başladığı, özellikle 1980’den sonra ise geleneksel medya patronlarının piyasadan çekilerek, basının sahiplik yapısının değişmeye başladığı görülmektedir. Böylelikle basın kuruluşları büyük holdinglerin bünyesine geçmiş ve söz konusu holding patronları, ellerinde buldukları bu basın kuruluşlarını adeta bir “silah” olarak kullanmaya başlamıştır. Kamuoyunu etkilemek ve yönlendirmek için büyük bir işlevi olan basın kuruluşlarının, iktidarlar özelinde yaptığı yayınların biçiminin de iktidarlar tarafından büyük önemi bulunmaktadır.

Resmi ilânlar kanun, tüzük ve yönetmeliklerle yayınlanması mecburi kılınmış, devlet kurumlarına ait ilanlardır. Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte de resmi ilânların yayınlanması da gazeteler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu ilânlar 1923-1931 yılları arasında devlet eliyle dağıtılmış ve bu döneme “serbest dönem” adı verilmiştir. 1931 yılında resmi ilânların dağıtımını işini Türk Maarif Cemiyeti (TMC) üstlenmiş ve bu görevi 1943 yılına kadar devam ettirmiştir. Bu tarihten itibaren görevi Türk Basın Birliği (TBB) devralmış ve 27 Mayıs 1960 darbesiyle ülke yönetimine el konulmasına kadar bu Kurum, resmi ilânların dağıtımını işini yürütmüştür. 1960 darbesi ile birlikte Milli Birlik Komitesi (MBK), gazete sahiplerinin de görüşlerini alarak 195 Sayılı Basın İlan Kurumu’nun Teşkiline Dair Kanunu hazırlamış ve yürürlüğe koymuştur. Bu kanunla birlikte günümüze kadar resmi ilânların dağıtımını, Basın İlan Kurumu (BİK) gerçekleştirmiş ve gerçekleştirmeye devam etmektedir.

Bu çalışmanın amacı resmi ilânların iktidarlar tarafından, basını kendi yanına çekebilmek için bir vesayet aracı olarak kullanıp kullanmadığını belirlemeye çalışmaktır. Söz konusu ilân bedelleri ile iktidarların kendi yanında ve lehine yayın yapan gazetelere maddi kaynak aktarımı yapıp yapmadığı konusu, Türk basınının özgürlüğü ve ekonomi politik yapısı ile ilgili tartışmaların temelindeki en önemli konulardan biridir.

1. Serbest Dönem

1923-1931 yılları arası resmi ilânların dağıtılması hususunda herhangi bir kurumun aracılık yapmaması nedeniyle serbest dönem olarak adlandırılmaktadır. 28 Nisan 1925’te ilân edilen 661 sayılı Müzayede, Münakasa (eksiltme) ve İhale (artırma, eksiltme ve ihale) Kanununun dördüncü maddesinde, on bin lirayı geçen meblağı kefil eden artırma veya eksiltmeler (gerekli görülecek yerel gazetelerden başka) **idarelerin belirleyeceği iki gazete ile ayrıca mutlaka yayınlanır** denilmektedir. Burada belirtilmiş olan iki gazetenin aslında Hükümete yakın gazeteler olduğu ve bu gazetelere ilan verilmesinin önünün açıldığı anlaşılmaktadır.

Daha sonra 2 Haziran 1934’te kabul edilen Artırma, Eksiltme ve İhale Kanununun, “ilan başlığı” altındaki yedinci maddesinde artırma ve eksiltme veya pazarlık yapılacağı gündün evvel en az on beş gün içinde, aralıkla her ne olursa olsun dört defa o yerde çıkan gündelik gazete ile ilân olunacağı belirtilmiştir. Ancak gündelik gazete çıkmıyorsa ve on beş gün içinde dört defadan az gazete çıkmış ise o kadar ilânın yeterli görüleceği de belirtilmiştir. Tahmini bedeli on beş bin lirayı aşan artırma, eksiltme ve pazarlıklarda mahalli bir gazeteden

başka, büyük şehirlerde çıkan ve **Hükümetçe seçilecek iki gazetede** daha ilân yapılması istenmektedir. Bu iki gazeteden birinin Devlet merkezinde çıkan gazetelerden biri olması hükmü de ilave edilmiştir. Buradan anlaşılacak nokta Hükümetin bizzat işin içerisine girdiği, ilânın yapılacağı gazeteyi işaret ettiği ve aslında kendi lehine yayınlar yapan gazetelere bu ilânları dağıtacağıdır. Devlet merkezinde bir gazetenin bu ilânları yayınlacağı hükmü de aslında partinin yayın organı olan Ulus Gazetesi'ni işaret etmektedir.

Bir başka yasal düzenleme, 23 Mayıs 1928 günü kabul edilen, Kanunların ve Nizamnamelerin Neşir ve İlânı ve Meriyet Tarihi Hakkında Kanundur. Bu kanun ile birlikte, birinci maddede, kanunların, mukavele ve antlaşmaların, kanunların açıklamalarının, af ilânlarının, cezaların hafifletme, dönüştürme ve ertelemelerinin gibi kamuyu alakadar eden, TBMM kararları ve Meclis zabıtlarının, nizamnamelerin, memuriyet kararlarının vb. Resmî Gazete vasıtasıyla yayınlanması zorunluluğu getirilmiştir. İkinci maddede ise vilayetler ve belediyelerin çıkardıkları talimatnamelerin ve kamuyu alakadar eden mukavelenamelerin mahallerinde resmi veya gayri resmî gazetelerle, bulunmadığı takdirde uygun araçlar vasıtasıyla, neşir ve ilânı mecburidir denilmektedir. Belirttiğimiz iki kanunda, Cumhuriyetin ilânı ile birlikte gerçekleştirilen yasal düzenlemelerle, gazetelerin birer ilân aracı olması sağlanmaya başlanmıştır. Matbuat Müdürlüğünün, resmi ilânların dağıtımını hususunda 1931 yılına kadar çeşitli şekillerde roller aldığını görmekteyiz. Ancak herhangi bir kurala bağlı kalmadan resmi ilânların yayınlatılmasına aracılık etmesi, bu dönemin "*serbest dönem*" olarak adlandırılmasına neden olmuştur.

2. Türk Maarif Cemiyeti

Türk Maarif Cemiyeti 31 Ocak 1928 tarihinde kurulmuş, 12 Ocak 1939 tarihinde de Bakanlar Kurulu kararıyla, kamu yararına hizmet eden cemiyetlerden sayılmıştır (Türk Maarif Cemiyeti, 1940).

Yeni kurulan bu kurumun işlev kazanması, gelişmesi ve büyüebilmesi için doğal olarak maddi kaynağa ihtiyaç duymuştur. TMC'nin 4 Mart 1931 tarihli toplantı kararlarına bakıldığında, resmi ilânların gazetelere verilmesi işinin TMC tarafından yapılması sayesinde Kuruma gelir temin edeceğinin anlaşıldığı, bu nedenle de İstanbul'da bir teşkilat kurulacağı belirtilmiştir (Ballar, 2004, s. 107).

Türk Maarif Cemiyetinin resmi ilânların dağıtımını üstlenmesinin iki farklı önemi bulunmaktadır. Birincisi, "*serbest dönem*" olarak adlandırılan yıllarda, resmi ilânların dağıtımının ne şekilde gerçekleştirildiği bilinmemesi ve herhangi bir kaydının olmaması, keyfi uygulamaların önünü bir nebze kestiği anlaşılmaktadır. Söz konusu dönem Türk basın tarihi açısından büyük önem arz etmiş, birçok kanun, yönerge, kararların alındığı zamanlarda, gazeteleri madden destekleyen resmi ilânların da düzenli bir şekilde dağıtımını, bir kurum üzerinden gerçekleştirmek en sağlıklı kararlardan biri olmuştur. İkincisi ise resmi ilânların dağıtımının kurumsal olarak gerçekleştirilmesinin başlangıcı olmuştur.

Cemiyetin 1928-1940 yılları arasını kapsayan raporunda resmi ilânlardan elde edilen gelirin yıl bazındaki karşılığı da aşağıdaki gibidir (1940, s. 34):

Tablo 1. Türk Maarif Cemiyetinin On Üç Yıllık Gelirinin Yıl ve Gelir Kaynağı Üzerine Ayrımı

Gelir Kaynağı	YILLAR													
	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	TOPLAM
Resmi İlânlar	-	2.000	2.000	4.333	2.095	2.000	4.500	5.000	31.055	73.751	80.740	90.185	90.185	387.844

Tablodan anlaşılacağı üzere 1936 yılına kadar çok düşük gelirler elde eden Kurum, ilerleyen yıllarda daha fazla gelir elde edebilmiştir. Bu gelirler sayesinde de Kurum eğitim alanında yapmış olduğu çalışmalara bir nebze katkı sağlayabilmiştir. Cemiyet bu işi 1943 yılına kadar devam ettirmiştir.

Resmi ilânların dağıtımının gerçekleştirildiği serbest dönem, Türk Maarif Cemiyeti ve Türk Basın Birliğinin ilk 7 yıllık dönemi tek parti iktidarı dönemindedir. Tek parti iktidarı esnasında gerçekleştirilen kanuni uygulamalar, gazete ve gazetecilere yönelik para ve hapis cezaları vasıtasıyla baskılar kurulmuş, aynı zamanda

resmi ilânlar vasıtasıyla basın organlarının iktidarın yanında yer alması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu da güdümlü basının oluşmasına neden olmuştur. Güdümlü basın bir siyasi ideolojinin yaygınlaşması ve kamuoyu tarafından benimsenmesi için oluşturulan basına denilmektedir. Bu açıdan bakıldığında tek parti iktidarı döneminde resmi ilânların vesayet aracı olarak kullanıldığı aşikârdır.

3. Türk Basın Birliği

28 Haziran 1938 tarihinde 3511 sayılı Basın Birliği Kanunu kabul edilmiş, kanun 14 Temmuz 1938 tarihli Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 1942 yılında Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından resmi ve hususi ilanların Türk Basın Birliği'ne verilmesi hakkında kanun projesi hazırlanmış, bu proje ve sebepleri 15 Aralık 1942 tarihinde Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper imzalı bir yazı ile Başvekâlet Yüksek Makamı'na iletilmiştir. Bu kanun projesi dört maddede sunulmuştur:

- 1- Gazetelerde yapılacak resmi ve hususi bilcümle ilânların kabulü ve gazetede neşri Türk Basın Birliği tarafından yapılır.
- 2- Bu ilânların Basın Birliği tarafından kabulü, gazete ve mecmualara tevzii ve sevkinin ne suretle yapılacağı bir talimatname ile tayin olunur.
- 3- Bu kanun neşri tarihinden itibaren geçerlidir.
- 4- Bu kanun hükümlerini tatbika İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

28 Nisan 1943 tarih ve 19828 sayılı İcra Vekilleri Heyetinin ortaya koyduğu kararname ile de 1 Haziran 1943 tarihinden itibaren resmi daire ve müesseselere ait ilânların Türk Basın Birliği vasıtasıyla neşrettirilmesine karar verilmiştir. Bu kararnameye göre resmi daire ve müesseseler, Türk Basın Birliği'nin teşkilatı olan yerlerde yayınlatacakları her çeşit ilânları bu birliğe veya kuracağı müessese verecek ve ilân bedellerini de bunlara ödeyeceklerdir denilmiştir. Bir diğer nokta TBB veya kuracağı müessese kendisine verilen ilânlardan 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu ve ilgili kararname hükümlerine riayet etmesi gerektiği, ancak herhangi bir teknik sebeple veya başka bir zaruretle istenilen mecmua ve gazetelerde yayınlanması mümkün görülmediği takdirde bunu dairesine bildirmekle beraber hizmetin durmaması için ilânı başka bir gazete veya mecmua ile yayınlamaya yetkili kılınmıştır. İlânların Maarif Cemiyeti vasıtasıyla yayınlanması hakkındaki kararname de kaldırılmıştır (BCA, 29.04.1943).

Sonrasında hususi ve ticari ilânların da TBB kanalıyla dağıtılması gündeme gelmiş, başlangıçta TBB'nin bu ilânları dağıtmasına karşı çıkışlar da olmuştur. 22 Aralık 1943 tarihinde Başvekil Şükrü Saracoğlu'na, Akşam, Tan, Tanin, Son Posta, Cumhuriyet, Son Telgraf, İkdam ve Vatan gazetesinin sahipleri, ortak bir mektup yazmışlardır. Mektupta hususi ve ticari ilânların Türk Basın Birliği'ne verilmesinin düşünüldüğünün öğrenildiği ve bununla alakalı belirli maruzatlarının olduğunu bildirmişlerdir. Bu maruzatlardan birincisi gazete ilânlarının alakadarlarının Basın Birliği'nin heyeti değil, gazete sahipleridir denilmiştir. İkincisi ilâncılık gazetelerin belli başlı gelir kaynaklarından biri olduğu, bu mevzunun da tekel olarak değil, serbest rekabete bırakılması gerektiği ifade edilmiştir. Üçüncüsü hususi şahısların oluşturduğu ticarethaneler ile gazeteler arasında gerçekleşen işlemlerin bir tekele devredilmesi, tasarruf hakkını ihlal ettiği ve bu durum Teşkilatı Esasiye Kanunu hükümlerine göre de mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Dördüncüsü ise amacın Basın Birliğine gelir temin etmek olduğuna göre, kanunda yapılacak bir değişiklik ile hususi ve ticari ilânlardan bir damga vergisi alınarak bu verginin Basın Birliği'ne gelir kalemi olarak kaydettirilmesinin Birliğe de fayda sağlayacağı görüşü belirtilmiştir. Sonuç olarak böyle bir uygulamanın matbuata zarar vereceği, hususi ve ticari reklamlar işinin de serbest rekabete bırakılması istenmektedir (BCA, 07.02.1944).

Türk Basın Birliği'nin söz konusu dönemde yapmış olduğu çalışmalarla alakalı faaliyet raporlarının ülkemizin gelişmiş kütüphanelerinde dahi olmaması, söz konusu çalışmaların gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği konusunda net bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Ancak TBB resmi ilân dağıtımında işleri eline almaya başlamasıyla birlikte dönemsel olarak TBMM'de soru önergeleriyle, dönemin hükümetlerine, resmi ilân dağıtımı ve bunların tutarları ile alakalı sorular yöneltilmiş ve bu sorular da cevaplandırılmıştır.

7 Şubat 1951 tarihinde TBMM’de gerçekleştirilen oturumda¹, Kars Milletvekili Sırrı Atalay (DP), soru önergesi vermiş, önergesinde 1950 yılında Ankara ve İzmir gazetelerine verilen resmi ilân ücretlerinin tutarlarını sormuş ve sözlü olarak cevaplandırılmasını istemiştir. Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Samet Ağaoğlu’da resmi ilânlardan gazetelerin aldıkları payları 1 Ocak 1950 ile 31 Mayıs 1950 ve 1 Haziran 1950 ile 31 Aralık 1950 arasında ayrı ayrı açıklamıştır. Bunu da ikiye ayırarak belirtmesinin asıl sebebi, Demokrat Parti’nin 1950’nin Mayıs ayında iktidara gelmesidir. Samet Ağaoğlu’nun açıkladığı rakamlar da şu şekildedir:

Tablo 2. 1950 Yılında Ankara ve İzmir Gazetelerine Aktarılan Resmi İlân Tutarları²

İL	GAZETE	1.1.-	1.6.-31.12.1950	TOPLAM
ANKARA	Ulus	185.219	185.631	370.751
	Zafer	33.647	264.544	298.192
	Kudret	19.601	97.187	116.789
	Haber	-	33.192	33.192
İZMİR	Anadolu	31.795	29.795	61.591
	Yeni Asır	28.845	36.142	64.988
	Ticaret	18.854	20.647	39.502
	Demokrat	9.406	31.045	40.453
	Halkın Sesi	4.582	7.798	12.380

Samet Ağaoğlu bu rakamları verdikten sonra Ankara’da en fazla parayı Ulus gazetesinin aldığını, İzmir’de ise muhalefet yanlısı Anadolu Gazetesi, iktidar yanlısı Demokrat İzmir Gazetesinden 21.000 lira daha fazla aldığını belirtmiştir. Ancak söz konusu tablo dikkatle incelenecek olursa, iktidarın yayın organları olan Zafer ve Demokrat İzmir gazetelerinin, yılın ikinci döneminde aldıkları bedellerin artışı dikkat çekicidir. Bu durum da iktidarın göreve gelmesiyle birlikte besleme basını yaratmaya başladığının kanıtı niteliğindedir.

Tablo 3. 1951-1958 Yılları Arasında Tüm Gazetelerinin Aldığı Resmi İlân Tutarları

Gazete	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958		TOPLAM
	Resmi İlân	Resmi İlân	Resmi İlân	Resmi İlân	Resmi İlân	Resmi İlân	Resmi İlân	Resmi İlân	Resmi	
İstanbul Gazeteleri	1.906.542,86	2.343.775,06	2.514.753,40	2.631.133,03	3.743.620,55	3.562.675,33	4.087.196,00	2.045.750,50	1.917.026,75	24.806.473,48
Ankara Gazeteleri	1.142.565,97	1.289.657,45	1.391.135,21	1.294.900,70	1.642.850,33	1.476.423,90	1.754.125,00	1.533.193,55	292.374,50	11.817.250,86
İzmir Gazeteleri	397.666,82	518.350,77	534.593,51	537.810,77	714.494,40	660.398,05	679.557,05	625.190,73	201.352,38	4.869.474,48
Taşra Gazeteleri	32.392,88	46.167,18	78.669,18	75.915,85	87.316,00	95.716,30	119.270,00	130.400,75	-	665.848,14
TOPLAM	3.479.168,53	4.197.950,46	4.519.151,30	4.539.760,35	6.188.281,28	5.795.213,58	6.640.148,05	4.334.535,53	2.464.753,63	42.159.046,96

Tablo 3’ten anlaşılacağı üzere İstanbul, İzmir, Ankara ve taşra gazetelerinin almış olduğu resmi ilânların tutarları yıl bazında gösterilmiştir. Toplamda bu yıllarda 42 milyon lirayı aşan resmi ilânların dağıtımının olduğu görülmektedir. Taşra gazetelerinin aldığı pay oldukça düşüktür. Ancak hemen hatırlatmakta yarar vardır ki bu tutarlarda 20 ilden veriler bulunmamaktadır. Türk Basın Birliği’nin bu tutarlara aracılık ettiği göz önünde bulundurulduğunda, aslında resmi ilân dağıtımının Türk Maarif Cemiyeti’nden sonra daha da kurumsallaştığı, TMC’nin toplamaya çalıştığı tutarlara bakıldığında yıllar geçtikçe resmi ilânların ne noktaya geldiği ve gideceği de önümüze bir perspektif sunmaktadır.

¹ Detaylı bilgi için TBMM Tutanak Dergisi, 7.11.1951, Dönem: 9, Cilt: 5, s. 59-64’e bakınız.

² İlânların dönemsel tutarları toplandığında, toplamlarındaki tutar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Ancak Zabıt Ceridesinde Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu’nun aksettirdiği gibi yazılmıştır.

Bu tabloda dikkat çeken bir diğer ayrıntı, 1958 yılında resmi ilânlar ile resmi reklamların ayrı ayrı gösterilmiş olmasıdır. Bunun sebebi de 23 Kasım 1957 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'nde alınan 9714 sayılı kararnamedir. Bu kararname ile resmi ilânlar ile resmi reklamların Türk Basın Birliği Resmi İlânlar Limited Ortaklığı'nın teşkilatı bulunan yerlerde, bu teşkilat vasıtasıyla tespit edilecek gazete ve dergilerde, tayin edilecek oran ve miktarlarda yayınlanması hükmü getirilmiştir. Resmi reklamların da artık gazeteler için önemli bir kaynak haline geldiği ve bu yıldan sonra ayrı bir kalemde ele alındığı da böylece anlaşılmaktadır. Hatta tablolar incelendiğinde o yıllarda bazı gazetelerin resmi ilânlardan çok resmi reklamlardan gelir elde ettiği, bazı gazetelerin sadece resmi reklam aldığı da görülecektir.

Türk Basın Birliğinin ilk 7 yılında CHP iktidarı döneminde, sonrasında ise DP iktidarı döneminde faaliyet göstermiştir. DP iktidarı döneminde oluşturulan kanunların dışında resmi ilânları da vesayet aracı olarak kullanmıştır. Bu nedenle besleme basın kavramı ortaya çıkmıştır. Besleme basın iktidarların maddi kaynaklarından yararlanarak, iktidarın görüşlerini sorgusuz sualsiz savunan ve kamuoyuna yansıtan basın türüdür.

Korkmaz Alemdar, ilan ve reklam konusunda DP'nin tutumunu ve besleme basının elde ettiği gelirleri anlayabilmemiz açısından 1950-1959 yılları arasında bazı gazetelerin almış oldukları resmi ilân ve reklam tutarlarını şu şekilde göstermiştir (2009, s. 171-172):

Tablo 4. 1.7.1950-31.12.1959 Arasında Gazetelere Verilen Resmi İlân ve Reklam Tutarları

Zafer-Zafer Akşam Postası	7.114.330
Cumhuriyet	2.653.704
Hürriyet	2.269.643
Milliyet	2.271.437
Son Posta	2.145.394
Yeni İstanbul	1.817.612
Vatan	1.641.145
Havadis	1.146.882
Tercüman	1.139.578
Ankara Telgraf	1.083.296
Hürses	1.021.926
Ulus	930.953
Son Havadis	690.418
Apoveymatini	91.960

Söz konusu tablo resmi ilân ve reklamlar konusunda DP yanlısı gazeteler (besleme basın) ile muhalif gazeteler arasındaki elde edilen kazanımları göstermesi açısından önem arz etmektedir. Özellikle Zafer Gazetesi'nin aldığı tutara bakılacak olursa bu durumun ne derece vahim bir hale geldiği anlaşılacaktır. Demokrasiyi ortaya koymak isteyen ve sürdürülebilir kılmak istediğini başlarda söylemlerinden eksik etmeyen DP'nin, özellikle basın üzerinde resmi ilân ve reklamlar ile oluşturmuş olduğu anti-demokratik uygulamalar Basın İlân Kurumunun kuruluşuna kadar devam etmiştir.

4. Basın İlan Kurumu

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbe ile DP iktidarı devrilmiş, ordu iktidarı devralmış, Kara Kuvvetleri eski Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel Başkanlığında Milli Birlik Komitesi (MBK) ülkeyi yönetmeye başlamıştır. MBK, DP döneminde basına yönelik oluşturulan vesayet ortamının kaldırılması için bir dizi çalışmalar yapmış ve kanun tasarıları hazırlamıştır. Basın üzerinde en büyük etkisi olan resmi ilân ve

reklamların, gazetelere dağıtılması amacıyla 195 sayılı Basın İlan Kurumu Teşkiline Dair Kanun hazırlanmış ve Basın İlan Kurumunun (BİK) kuruluş aşaması başlamıştır.

MBK tarafından hazırlanan bu kanun 2 Ocak 1961 tarihinde yürürlüğe girerek BİK kurulmuş ve göreve başlamıştır. 195 sayılı Kanununun 29. maddesinde kanun, tüzük ve yönetmeliklerle yayınlanması mecburi olan (özel dernekler hariç) veya genel ve katma bütçeli dairelerle il özel idareleri, belediyeler, köyler ve iktisadi devlet teşekkülleri ve sermayesinin yarısından fazlası, kamu hukuku tüzel kişilerine ait bulunan teşekküllerin verdiği reklam mahiyetini taşımayan ilânlar, resmi ilân sayılır denilmektedir.

195 sayılı Kanunda hususi ilânlar, resmi ilân sayılmayan, gerçek ve tüzel kişiler tarafından gazete ve dergilerde yayınlanmak üzere ve reklam mahiyetinde bulunmayan ilanlardır denilmektedir. Satışı artırmak gibi ticari gayelerle veya bir şey ya da bir fikre rağbet sağlamak gibi maddi veya manevi bir menfaat sağlamak amacıyla gazete ve dergilerde yazı, resim veya çizgilerle yapılan ilanların reklam olarak sayıldığı belirtilmektedir.

Genel ve katma bütçeli dairelerle il özel idareleri, belediyeler, köyler ve iktisadi devlet teşekkülleri ve sermayesinin yarısından fazlası, kamu hukuku tüzel kişilerine ait bulunan teşekküller ile kanunla kurulan diğer müesseselerin veya bunların iştiraklerinin Kurumun şubesi bulunan yerlerde yayınlanan gazete ve dergilere verecekleri ilân ve reklamlar, sadece BİK aracılığıyla yayınlanabilmektedir. Kurum tarafından verilmeyen ilân ve reklamlar yayınlanmamaktadır. Hususi ilân ve reklamlar, bunları veren gerçek veya tüzel kişilerin isteklerine uygun olarak gazete ve dergilerde yayınlanır. Daha önce de belirttiğimiz resmi daire ve teşekküllerle, kanunla kurulan diğer müesseseler ve bunların iştiraklerinin vereceği hususi ilân ve reklamlar ise Kurum Genel Kurulunca tespit edilecek esaslar dâhilinde ilgililerin istekleri de göz önünde bulundurularak, gazete ve dergilere verilmektedir.

MBK'nın bu dönem çıkardığı bazı kanunlar üzerine Gazeteciler Sendikası belirli görüşler ortaya koymuştur. DP iktidarı tarafından keyfi olarak kullanılan ve "besleme basın"ın doğmasına neden olan resmi ilânların kaldırılmasını ve Hükümetçe çıkarılacak bir gazete vasıtasıyla bu ilânların yayınlanmasını istemiş, bu sayede milyonlarca liranın hazineye kalacağını beyan etmiştir. Bu ilânların keyfi bir şekilde dağıtılması nedeniyle İstanbul'da 72 gazete yayınlandığını, bu gazetelerin birçoğunun da ciddiyetten uzak yayıncılık yaptıklarını vurgulamıştır (Milliyet, 16.06.1960, s. 3).

23 Haziran 1960 tarihinde Başbakan Cemal Gürsel, Ankara, İstanbul, İzmir, Adana ve Samsun gazetelerinin sahip, başyazar ve yazarlarının katıldığı bir toplantı düzenlemiş, "Şuna inanıyoruz ki; her varlık gibi matbuat da, tam ve kâmil bir hürriyet havası içinde tekâmül eder. Biz matbuatın yolu ve nefesini kesen baskı, tazyik gibi menfur usulleri ebediyen yok ettik ve bunda sonuna kadar sebat edeceğiz." demiştir. Resmi ilânların Devlet tarafından çıkarılacak bir gazetede yayınlanması ile 20 milyon lira tasarruf edilmesinin mümkün olduğunu ancak 5-6 büyük gazete hariç, diğerlerinin bu durumda yayın hayatlarının biteceğini söylemiş, bu durumun fikir hayatımıza bir darbe oluşturacağını, ilân işini besleme basın yaratmak için değil, eşitlik ilkesi dâhilinde dağıtmak suretiyle gazetelerin yaşama faktörü olarak idame ettirmek istediklerini de belirtmiştir (Milliyet, 24.06.1960, s. 1).

Milletlerarası Basın Enstitüsü Müdürü E. Jim Rose, 14 Kasım 1960 tarihinde Gazeteciler Cemiyetinde bir basın toplantısı düzenlemiş, bu toplantıda demokratik rejimle idare edilen ülkelerde basın kanununa ihtiyaç olmadığına, ancak oluşturulacak basın kanununun basını sınırlandırmaması gerektiğini, aksine basın hürriyetini garanti altına alması gerektiğini söylemiştir. Hükümetlerin basın üzerindeki baskılarına da değinen Rose, gazetelerin kâğıt, mürekkep ve ilânlarının dağıtımının hükümet kanalı ile yapılmasının siyasi baskıdan daha tehlikeli olacağını da belirtmiştir (Milliyet, 25.11.1960, s. 1-5).

Basın üzerine çıkarılan kanunlar 9 İstanbul gazetesi tarafından protesto edilmiştir ve yürürlüğe girmesini engellemek istemişlerdir. Bu gazeteler Hürriyet, Akşam, Cumhuriyet, Dünya, Milliyet, Tercüman, Vatan, Yeni Sabah ve Yeni İstanbul gazeteleridir. Bu gazetelerin sahipleri, bu kanunları protesto etmek amacıyla 3 gün gazetelerini çıkarmama kararı almışlardır. Yayınlamış oldukları basın bildirisi de şu şekildedir:

Biz aşağıda adları bulunan gazeteler, M. B. Komitesinin yasama yetkisini Kurucular Meclisi vasıtasıyla milletin diğer temsilcileriyle paylaşmış olmasını Türk Silahlı Kuvvetlerinin insanlık tarihine armağan ettiği bir "hak ve hürriyet zaferi" örneği olarak karışılmış bulunuyoruz.

Ancak Kurucular Meclisinin faaliyete geçtiği günün ikinci akşamı Milli Birlik Komitesi tarafından ilân edilen basınla ilgili kanunlar milletçe girilen bu aydınlık devirde basını emsali görülmemiş bir tehlikenin içine atmıştır.

Halk efkârına öncelikle şunu arz etmek isteriz ki ilk bakışta sadece basını ilgilendirir gibi görünen bu hadise aslında doğrudan doğruya temel hak ve hürriyetlerimizi kısıntıya sokabilecek bir mahiyet taşımaktadır.

Basına devlet elinin karıştığı bir vasilik sisteminin Türk demokrasisinde açtığı yaraları pek yakın bir geçmişte milletçe müşahede etmiş bulunuyoruz.

Bizler, tam manasıyla hür basının devletin her türlü kontrolünün ve vesayetinin dışında kalmak suretiyle amme vazifesini görebileceği inancındayız. Kaldı ki, şikâyet ettiğimiz kanunlar, Temsilciler Meclisinin açılışı arifesinde hiçbir açık tartışmaya imkân bırakılmadan ve sebebi anlaşılmayan bir acele ile çıkartılmıştır. Tasarılar milletin belli başlı siyasi parti ve meslek teşekküllerinin temsilcilerini toplayan Kurucu Mecliste açık görüşme ve tartışma yoluyla millet önünde ele alınabilirdi.

Türk Silahlı Kuvvetlerinin desteğiyle saflarında yer almak mücadelesini yaptığımız Hür Dünya Cephesi basınının hiçbirisinde emsali görülmemiş ve görülemeyecek olan bir kontrol sisteminin Türk Basınının üzerine konulmak istenmesi karşısındaki müteaddit (birçok) müracaatlarımız da neticesiz kaldığından, biz, aşağıdaki gazeteler, teessürümüzün ifadesi olmak üzere yarından itibaren 3 gün çıkmayacağımızı sayın halk efkârına üzüntü ile bildiririz.

Akşam-Cumhuriyet-Dünya-Milliyet-Tercüman-Vatan-Yeni Sabah-Hürriyet (Milliyet, 10.01.1961, s. 1).

Çıkmayan gazetelerden Milliyet, Cumhuriyet, Vatan, Dünya, Tercüman, Akşam ve Yeni Sabah gazetelerinin yazı işleri müdürleri İstanbul Gazeteciler Sendikası kanalıyla bir bildiri yayımlamıştır. Bu bildiri aynen şu şekildedir:

“1. Gazetelerimizin kapatılması konusunda patronlarımız tarafından alınan kararı asla tasvip etmiyoruz.

2. Bu karara mesnet olarak basın ile ilgili kanunlar, patronlar tarafından belirtilen şekilde <<Basının emsali görülmemiş bir tehlikenin içinde olduğu>>, <<temel hak ve hürriyetlerimizi kısıntıya soktuğu>> iddiasına iştirak etmiyoruz.

3. Bu kanunlardan basında çalışanlarla çalıştıranlar arasında münasebetleri düzenleyen <<Fikir İşçileri Kanunu>> sosyal adaletin gerçekleştirilmesine hizmetten başka bir netice sağlamayacak, hak ve hürriyetlerimizi kısmayıp, bilakis garanti altına alacaktır.

Basın İlân Kurumu Kanununda özel ilanlarla ilgili maddenin gazetelerin mali menfaatlerine aykırı bulunduğu, hatta bu maddenin ileride gazetelere bazı ekonomik baskı vasıtası haline getirileceği iddia edilebilir.

Ancak bu iddiaların doğruluğu dahi Türk basın tarihinde görülmemiş bir boykota sebep olamaz. Gazetelerin üç gün kapatılması gibi ağır bir protesto, evvelki rejimlerde temel hak ve hürriyetlerimizin hakikaten kısıldığı, basının hakikaten emsali görülmemiş bir tehlikenin içine sokulduğu günlerde dahi başarılmamış bir harekettir.

Bizler, o zamanlar böyle bir protestoya cesaret edememiş patronların bir ilân kanunu için ittifakla vardıkları bu kararı haysiyetşiken (haysiyet kırıcı) buluyor, amme görevimizi yapmaktan bizi alıkoyan bu durumdan dolayı teessürlerimizi muhterem umumi efkâra açıklıyoruz.

Milliyet, Cumhuriyet, Vatan, Dünya, Tercüman, Akşam, Yeni Sabah Yazı İşleri Müdürleri” (Ulus, 11.01.1961, s. 5).

MBK Üyesi ve çıkan kanunların hazırlayıcısı olan Ahmet Yıldız verdiği demeçte, bu protestoyu üzüntüyle karşıladığını, protesto eden gazetecilerin bu kanunları geri alıp, tedbirleri kaldırdığımız takdirde işlerin düzeleceğini söylediğini, ancak bunun imkânsız ve yersiz bir teklif olduğunu söylemiştir. Ancak kanunlar tatbik edilirken bazı aksaklıklar görülüp değişiklik icap ederse temsilci arkadaşların yapacakları teklife imza koyacağını da açıkça belirtmiştir (Ulus, 13.01.1961, s. 5).

Üç gün sonra tekrar yayın hayatlarına devam eden bu gazetelerin, asıl protesto ettikleri nokta Basın İlân Kurumunun Teşkiline Dair Kanun’dur. Basın İlân Kurumu’na verilen hususi ilân dağıtımının basın özgürlüğüne etki edeceği inancı bu gazete sahiplerini protesto etmeye itmiştir. Örneğin Milliyet Gazetesi yazarı Ercüment Karacan, “Benim Yönümden” başlıklı makalesinde, basınla ilgili olarak çıkarılan kanunlardan özellikle BİK Kanununun, Türk basınının geleceği ve hürriyeti için kendilerini çok ağır bir mesuliyet altına soktuğunu belirtmiştir. Bu kanunla birlikte, Türk basınının kötü niyetli bir iktidarın kölesi olabileceğini, kötü niyetli bir iktidarın, böyle bir kurulu nüfuzu altına alıp istediği gazeteyi rahatlıkla çökertebileceğini de söylemiştir (Milliyet, 14.01.1963, s. 1).

1963 yılında başka bir tartışma belirmiştir. Başbakan İsmet İnönü’nün daveti üzerine, resmi ilân hususunun incelenmesi için Milletlerarası Basın Enstitüsü’ne başvurulmuş, Kurum Oscar Pollak ve Oliver Reverdin’i inceleme için görevlendirmiştir. Pollak ve Reverdin, Türk basını üzerine yaptıkları araştırma sonucunda bir rapor hazırlamış ve dönemin gündemini meşgul eden durumlardan birisi ortaya çıkmıştır.

O dönemde yayın hayatında olan Akis Dergisi’nde çıkan haberde konu ile ilgili çarpıcı hususlar aktarılmıştır (1963, s. 21). Pollak ve Reverdin, 1962 yılında devletin resmi ilân masrafının 16 milyon lirasının İstanbul, Ankara ve İzmir’de yayınlanmak üzere harcadığını ve toplamda 25 milyon liralık bir masraf yaptığını belirtmiştir. Pollak ve Reverdin, görülmemiş bu usulün derhal kaldırılması gerektiğini söylemiştir. Aynı zamanda Türkiye’de çok iyi gazetecilerin bulunmasına karşın, Türk basınının kendi üzerine düşen görevi yapacak seviyede olmadığını, bunun sebebinin lüzumundan çok gazetenin bulunması olduğunu, yüzde 60’ının okuma yazma bilmediği 30 milyon nüfusa sahip Türkiye’de 400 günlük gazete bulunduğunu, bunların da tirajının 1,5 milyon olduğunu söylemişlerdir. Bu tirajın yalnız bir milyonluk kısmı da Hürriyet, Milliyet, Akşam, Tercüman ve Cumhuriyet gazeteleri tarafından oluşturulmaktadır. Bu noktada Pollak ve Reverdin, Türkiye’deki bazı gazetelerin mevcudiyetinin suni olduğunu, hatta resmi ilân sistemi nedeniyle parazit olduklarını söylemişlerdir. Bu gazetelerin yayın hayatından çekilmesi ya da ortadan kalkması aslında Türk basınının da gelişmesini sağlayacağını da belirtmişlerdir. Pollak ve Reverdin’in en çok tartışma yaratan sözleri ise aynen şu şekildedir: “Resmi ilânlar yabancı müşahitler için Türk basınının en hayret verici ve anlaşılmasız cephesidir. Diğer hiçbir memlekette buna benzer bir sistem bulmak mümkün değildir. Büyük şehirlerde resmi ilân tevziinin (dağıtımının) açık sonucu: Gelişmeyen ve münderecatına (içerik) tatminkâr bir seviyeye erişiremeyen çok sayıda günlük gazetenin mevcudiyetidir. Resmi ilânların, bu gazetelerin sahiplerine gelir sağlamakdan başka hiçbir fonksiyonları yoktur.”

Bu noktada BİK, Pollak ve Reverdin’in raporuna eleştiriler getirmiştir. Uzmanların Türkiye’de az süre kaldığını, yabancı bir memlekette yaptıkları incelemenin yüzeysel kaldığını, raporun incelenmesi durumunda bazı hususlara akıl erdiremediklerini ve çelişkiye düşürdükleri belirtilmiştir. Resmi ilân konusunun yalnız basının hükümet karşısındaki bağımsızlığı üzerinden ele alındığı, resmi ilân müessesesinin ortadan kalkmasıyla basının büyük ölçüde tasfiyeye uğrayacağını kabul eden uzmanların, böyle bir durumun Türkiye’ye neler getireceğini sezemedikleri de belirtilmiştir. BİK resmi ilânlar hususunun başka yönlerden ele alınması gerektiğini belirtmek amacıyla, İstanbul Üniversitesi İdare Hukuku Profesörü Lütfü Duran’a başka bir rapor hazırlatmışlardır. Söz konusu raporda Duran, resmi ilânların ortadan kalkmasıyla birçok gazetenin kapanacağını izah etmiş, böyle bir sonucun ortaya çıkmasının memleketin iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel hayatı bakımından desteklenemeyeceğini, demokrasilerde basının kamuoyunun oluşmasına yardım etmek, vatandaşın kültürünün yükselmesine yardım etmek ve düşünce akımlarının açıklanmasına ve yayılmasına aracılık yaptığını belirtmiştir. Basının bu görevlerini yerine getirebilmesi için fikir gazetelerinin yaşamlarını ve gelişmelerinin şart olduğunu da eklemiştir. Bu noktada bir iddia ortaya koyarak, dünyanın her yerinde

olduğu gibi, yayın organlarının bazı menfaat gruplarından gizli yardımlar olarak onların sözcülüğünü ve savunuculuğunu yapacaklarını ya da normal ve açık yollardan sağladıkları resmi ilân ve reklam gelirleriyle bağımsızlıklarını ve tarafsızlıklarını muhafaza ederler demiştir. Mevzuat hükümleri gereğince yayınlanması zorunlu olan metinler bulunduğundan, Devletin bu yayın muamelesini, basını zararlı ve tehlikeli yollara sapmaktan alkoymak için bir araç olarak kullanmasından daha tabii ve normal bir şey olamayacağını da eklemiştir. Ayrıca Fransa'da Le Monde, İngiltere'de The Times ve ABD'de New York Times gibi gazetelerin bile mali güçlüklerle karşı karşıya kaldıkları göz önünde bulundurulduğunda ve Türkiye'de okuyucunun kültür seviyesini artırmak açısından ciddi fikir gazetelerinin varlığını devam ettirmesi gerektiğini belirterek, devletin resmi ilânları basın hürriyetinin korunması uğrunda bir araç olarak kullanmasının kaçınılmaz bir tedbir ve yol olduğunu da söylemiştir (BİK, 1964, s. 73-74).

Bu açıdan bakıldığında bu dönemi meşgul eden Pollak ve Reverdin'in raporu ile BİK'in karşı raporu aslında mevzunun, dönemin şartlarına göre değerlendirildiğini bizlere göstermektedir. Batılı ülkelerde, devletin basını bu şekildeki bir kurumla desteklemediği bir ortamda, uluslararası gözlemcilerin durum değerlendirmesini sağlıklı bir şekilde gerçekleştirmelerinin mümkün olmadığı görülmektedir. Ancak Kurumun yapısı itibarıyla, hükümetlerin istediği an kendine yakın gazeteleri destekleyip, muhalif gazetelere karşı resmi ilânları vermemek gibi bir kozu elinde bulundurmaları da kabul edilecek eleştirilerindedir. BİK'in hazırladığı karşıt raporda Lütfü Duran'ın bahsettiği, batılı muadilleri ve günün şartlarına göre az okuyucu kitlesi olan, sosyal ve kültürel anlamda da o dönem gelişmesi gereken bir toplum için fikir gazetelerinin desteklenmesi fikri de tartışmalıdır. Gazetelerin yalnızca resmi ilân ve reklamlar ile desteklenerek bir yere getirilmesi, bir müddet sonra bu kaynağın kesilmemesi için tarafsızlığını yitirmesine ve üzerlerinde bir vesayet rejiminin kurulmasına neden olabilecek bir durumdur.

Bu süreç naylon gazete ve gazeteci sorununu ortaya çıkarmıştır. Naylon gazeteciler gerçekte bu mesleği yapmadıkları halde, sırf basın kartı alabilmek için herhangi bir gazetede çalışıyor gibi görünen kişilerdir. Bu kişiler basın kartının imkânlarından yararlanabilmek için vergilerini ve sigorta primlerini de kendileri yatırmaktadır. Bu durum da işverenlerin yararına (Atılğan, 1991, s. 28). Naylon basın ise bu kadroları bünyesinde bulunduran, Basın İlan Kurumundan ilân geliri elde etmek için bu kadrolardan faydalanan, gerçekte tiraj kaygısı olmayıp, çeşitli oyunlarla tiraj sayısını fazla gösterip, aslında gösterdiği sayının çok altında baskı yapan, adının doğru dürüst duyulmadığı ve bayilerde satışının görülmediği gazetelerin oluşturduğu grup olarak tanımlanabilir. Bu açıdan bakıldığında naylon basın, Türk gazeteciliği için büyük bir kambur ve önüne geçilmesi gereken bir sorundur. Naylon basın tartışmaları da basın-siyaset ilişkileri içerisinde ciddi bir yer kaplamaktadır.

Tablo 5. 1972-2015 Yılları Arası İlân Alan Gazetelerin Sayısı

Yıllar	Şubelerdeki Gazeteler			Taşra Gazeteleri	Toplam
	Siyasi	Ticari	Diğer		
1972	-	-	-	213	213
1973	-	-	-	207	207
1974	-	-	-	214	214
1975	-	-	-	222	222
1976	66	11	-	227	304
1977	70	10	-	233	313
1978	75	10	-	233	318
1979	68	10	-	434	512
1980	67	9	-	400	476
1981	52	8	-	617	677
1982	53	9	-	534	596
1983	49	10	-	?	59
1984	51	10	-	623	684
1985	49	10	-	629	688
1986	57	10	-	606	673
1987	48	9	-	625	682
1988	47	10	-	621	678
1989	45	11	-	610	666

1990	45	10	-	625	680
1991	44	10	-	649	703
1992	42	11	-	630	683
1993	45	11	-	621	677
1994	53	11	-	670	734
1995	44	11	-	674	729
1996	46	10	-	660	716
1997	51	8	-	656	715
1998	53	7	-	679	739
1999	55	6	-	697	758
2000	59	5	-	697	761
2001	56	4	-	736	796
2002	58	5	-	756	819
2003	68	5	-	798	871
2004	88	5	33	886	1.012
2005	108	5	32	875	1.020
2006	139	5	34	1.014	1.192
2007	143	5	7	1.069	1.224
2008	152	5	22	1.098	1.277
2009	153	5	17	1.106	1.281
2010	203	4	16	1.069	1.292
2011	299	4	16	1.085	1.404
2012	348	4	17	962	1.331
2013	349	4	17	938	1.308
2014	345	3	347	976	1.671
2015	347	6	313	492	1.158

Yukarıdaki tabloya baktığımızda BİK'in faaliyet raporlarından elde edilen veriler ışığında resmi ilân ve reklamların yıl bazında kaç tane gazeteye dağıtıldığı görülmektedir. BİK bu verileri 1972 yılından itibaren paylaşmaya başladığından 1961-1972 yılları arasında kaç gazeteye bu bedellerin dağıtıldığı bilinmemektedir. BİK'in şubesinin bulunduğu yerlerde siyasi ve ticari gazetelerin ayrımının yapıldığı, şubesinin bulunmadığı yerlerde bu bedellerden yararlanan gazetelerin de taşra gazetesi olarak adlandırıldığı görülmektedir. Taşra gazetelerine resmi ilân ve reklam bedelleri valilikler kanalıyla dağıtılmaktadır.

2004 yılından itibaren şubelerdeki gazetelerde diğer bölümüyle yine gazete sayıları verilmektedir. Bunun sebebi 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanununda yapılan değişikliklerle il merkezi dışındaki ilçelerde çıkarılan gazetelerin de resmi ilân ve reklam bedellerinden yararlandırılmaya başlamasından kaynaklanmaktadır. 2014 yılından itibaren de 6360 sayılı kanun ile Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Ordu, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa ve Van illerinin büyükşehir belediyesi statüsüne dönüştürülmesiyle buralarda da BİK'in şube açması sebebiyle gösterilen gazete sayılarında artış meydana gelmiştir.

Tablo 6. 2016-2018 Yıllarında İlân Alan Gazetelerin Sayıları

Yıllar	Şubelerdeki Gazeteler				Taşra Gazeteleri	Toplam
	İl Merkezindeki Gazeteler	5216 Sayılı Kanun Kapsamı	6360 Sayılı Kanun Kapsamı	Büyükşehir Olmayan İllerin İlçeleri		
2016	327	12	277	-	540	1.156
2017	333	11	271	-	507	1.122
2018	332	11	267	83	?	693

2016-2018 yılları arasında ise şubelerde resmi ilân ve reklam alan gazetelerin siyasi ve ticari gazete olarak ayrı şekilde gösterimi yerine il merkezindeki, 5216 sayılı Kanun kapsamı, 6360 sayılı Kanun kapsamı ve büyükşehir

olmayan illerin ilçeleri olarak gösterilmiştir. 2018 yılında resmi ilân ve reklam bedellerinden faydalandırılan gazete sayısı bilinmemektedir. Ortalama her yıl 1.000'in üzerinde gazetenin bu bedellerden yararlandığı görülmektedir.

Tablo 7. 1962-1980 Yıllarında Tüm Gazetelere Dağıtılan İlân Bedelleri

	Resmi İlân	M. Aracılık	Hususi İlân	Ecnebi İlân	TOPLAM
1962	16.063.554,65	3.499.487,53	897.627,37	420.086,50	20.880.756,05
1963	21.133.882,75	6.065.007,75	1.125.052,00	719.635,45	29.043.577,95
1964	21.209.837,60	8.049.174,51	1.919.440,75	856.397,83	32.034.850,69
1965	22.982.191,06	7.410.233,41	985.675,50	1.115.942,86	32.494.042,82
1966	24.317.857,25	6.617.741,69	258.470,00	1.063.770,35	32.257.839,29
1967	25.650.325,45	8.933.223,42	221.363,00	1.666.083,07	35.970.994,94
1968	27.169.207,69	9.925.240,95	201.012,50	1.114.084,26	38.409.545,40
1969	32.006.753,00	11.643.124,60	256.370,50	1.057.339,19	44.963.587,29
1970	44.333.784,50	12.645.886,20	229.600,50	1.098.364,75	58.307.635,95
1971	55.100.831,45	11.507.891,25	135.325,75	1.573.036,71	68.317.085,16
1972	57.248.581,91	13.545.792,50	201.199,00	1.409.257,95	72.404.831,36
1973	81.850.972,25	13.314.709,00	312.774,25	1.794.471,47	97.272.926,97
1974	76.951.239,00	15.846.763,50	498.581,00	2.005.803,24	94.942.386,74
1975	94.857.660,00	16.309.192,62	327.622,00	1.887.145,82	113.381.620,44
1976	170.405.300,00	23.885.422,50	1.009.555,00	2.694.291,51	197.994.569,01
1977	184.418.589,00	32.058.707,50	1.208.495,00	2.374.430,45	220.060.221,95
1978	291.656.865,00	41.228.480,00	2.160.245,00	1.675.906,08	336.721.496,08
1979	173.985.728,00	54.349.337,50	1.881.410,00	2.180.155,58	232.396.631,08
1980	358.649.299,00	168.909.648,00	4.956.820,00	5.001.617,09	537.517.384,09
1981	366.927.230,00	673.125.916,00	9.951.605,00	7.171.511,37	1.057.176.262,37
1982	571.476.100,00	1.383.781.034,00	15.638.400,00	16.144.857,58	1.987.040.391,58
1983	635.954.350,00	1.519.218.357,00	26.638.095,00	34.945.879,33	2.266.756.681,33
1984	822.470.520,00	1.952.390.969,00	64.210.400,00	12.826.037,08	2.851.897.926,08
1985	974.253.105,00	2.694.831.964,00	241.954.056,33	-	3.911.039.125,33
1986	1.996.983.305,00	5.047.203.472,00	214.812.861,00	-	7.258.999.638,00
1987	2.427.843.011,00	10.231.833.104,00	336.526.649,00	-	12.996.202.764,00
1988	4.053.885.052,00	16.614.202.869,00	518.536.668,00	-	21.186.624.589,00
1989	4.738.483.406,00	28.704.611.921,00	578.619.867,00	-	34.021.715.194,00
1990	11.438.487.429,00	61.069.501.597,00	1.708.245.490,00	-	74.216.234.516,00
1991	20.313.777.000,00	74.561.632.278,00	1.894.086.001,00	-	96.769.495.279,00
1992	29.724.905.000,00	148.142.844.356,00	4.375.369.001,00	-	182.243.118.357,00
1993	50.224.383.600,00	368.547.936.524,00	4.068.660.100,00	-	422.840.980.224,00
1994	78.791.746.500,00	648.658.712.446,00	7.230.165.687,00	-	734.680.624.633,00
1995	157.775.877.000,00	1.546.605.219.690,00	10.559.436.120,00	-	1.714.940.532.810,00
1996	260.522.460.800,00	1.328.389.065.698,00	13.802.202.095,00	-	1.602.713.728.593,00
1997	538.887.572.000,00	1.454.854.019.451,00	24.391.810.333,00	-	2.018.133.401.784,00
1998	1.456.128.505.000,00	3.714.873.894.691,00	51.665.321.183,00	-	5.222.667.720.874,00
1999	3.258.328.360.000,00	3.663.933.487.805,00	130.287.917.032,00	-	7.052.549.764.837,00
2000	6.570.837.765.000,00	9.984.507.490.405,00	244.457.958.353,00	-	16.799.803.213.758,00
2001	9.737.947.922.000,00	7.046.287.342.304,00	293.908.386.184,00	-	17.078.143.650.488,00
2002	22.576.084.091.200,00	17.437.929.707.460,00	385.144.988.860,00	-	40.399.158.757.520,00
2003	31.187.963.994.000,00	19.146.308.031.247,00	450.526.584.505,00	-	50.784.798.609.752,00
2004	42.004.816.340.000,00	23.536.617.799.111,00	562.641.303.431,00	-	66.104.075.442.542,00
2005	45.691.561,39	24.512.741,26	440.822,14	-	70.645.124,79
2006	54.862.349,87	17.918.354,55	348.969,87	-	73.129.674,29
2007	69.619.772,30	20.916.816,62	360.422,16	-	90.897.011,08
2008	76.901.376,80	29.313.665,38	347.203,47	-	106.562.245,65
2009	99.976.667,02	22.950.183,10	355.252,11	-	123.282.102,23
2010	117.931.557,23	36.500.039,09	258.611,22	-	154.690.207,54
2011	129.925.105,18	35.871.726,40	235.017,05	-	166.031.848,63

2012	142.834.117,22	66.124.663,80	383.988,75	-	209.342.769,77
2013	162.241.628,88	94.910.071,58	506.034,03	-	257.657.734,49
2014	187.565.596,37	67.361.836,80	644.435,96	-	255.571.869,13
2015	242.118.856,80	88.964.032,83	798.740,80	-	331.881.630,43
2016	265.134.379,41	103.563.281,24	842.851,89	-	369.540.512,54
2017	278.671.820,38	109.935.788,72	988.744,86	-	389.596.353,96
TOPLAM	~ 1.991.432.942,00	~ 809.073.774,00	~ 8.699.782,00	-	~ 2.809.206.652,00

1962 yılından 2017 yılına kadar olan süreçte yukarıdaki tabloda yer alan bedellerin gazetelere dağıtıldığı görülmektedir. Tabloda dört farklı ayırım olduğu görülmektedir. Bunlar resmi ilân, mecburi aracılık, hususi ilân ve ecnebi ilândır. Tam bu noktada bu dört ayırımı tanımlamak konunun anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

“Resmi ilân” 195 sayılı Kanununun 29. maddesinde de belirtildiği üzere *“Kanun, tüzük ve yönetmeliklerle yayınlanması mecburi olan (özel dernekler hariç) veya genel ve katma bütçeli dairelerle il özel idareleri, belediyeler, köyler ve iktisadi devlet teşekkülleri ve sermayesinin yarısından fazlası, kamu hukuku tüzel kişilerine ait bulunan teşekküllerin verdikleri, reklam mahiyetini taşımayan ilânlar, resmi ilân sayılır”* denilmektedir.

“Hususi ilân” ise yine 195 sayılı Kanununun 40. Maddesinde şu şekilde tarif edilmiştir. *“Resmi ilân sayılmayan ve gerçek ve tüzel kişiler tarafından gazete ve dergilerde yayınlanmak üzere verilip de reklam mahiyetinde bulunmayan ilânlar, hususi ilân sayılır. Satışı artırmak gibi ticari gayelerle veya bir şeye veya bir fikre rağbet sağlamak gibi maddi veya manevi bir menfaat temini maksadıyla gazete ve dergilerde yazı, resim veya çizgilerle yapılan ilânlar, reklam sayılır”* denilmiştir. Hususi ilân ve reklamlar, bunları veren gerçek veya tüzel kişilerin isteklerine uygun olarak gazete ve dergilerde yayınlanmaktadır. Doğal olarak bu kurumlar istedikleri gazete ve dergilerde bu ilân ve reklamları yayınlatabilmektedir. Ayrıca resmi daire ve teşekküllerle, kanunla kurulan diğer müesseseler ve bunların iştiraklerinin vereceği hususi ilân ve reklamlar ise Kurum Genel Kurulunca tespit edilecek esaslar dâhilinde ilgililerin istekleri de göz önünde bulundurularak, gazete ve dergilere verilmektedir.

“Mecburi Aracılık” olarak gösterilen ilanlar da aslında bir nevi hususi ilândır. Bu durum 195 sayılı Kanununun 42. maddesinde şu şekilde belirtilmiştir: *“29’uncu maddenin b bendinde anılan daire ve teşekküllerle (bunlar genel ve katma bütçeli dairelerle il özel idareleri, belediyeler, köyler ve iktisadi devlet teşekkülleri ve sermayesinin yarısından fazlası, kamu hukuku tüzel kişilerine ait bulunan teşekküllerdir) kanunla kurulan sair müesseselerin veya bunların iştiraklerinin Kurumun şubesi bulunan yerlerde yayınlanan gazete ve dergilere verecekleri, ilân ve reklamlar, ancak Basın İlân Kurumu aracılığı ile yayımlanabilir”* denilmiştir. Görüldüğü üzere burada bir zorunluluk bulunmaktadır ve bu nedenle bu ilân başlığı mecburi aracılık olarak belirlenmiştir.

“Ecnebi ilân” ile alakalı Kanunda herhangi bir madde bulunmamaktadır. Ancak bu ilânlar da bir nevi hususi ilân statüsündedir ve yabancı kökenli gerçek veya tüzel kişilerin Kurum vasıtasıyla vermiş oldukları ilânlardır.

2005 yılında Türk Lirasından altı sıfırın atılması nedeniyle görülen değişiklik sebebiyle tablo 7’de toplam bedeller yaklaşık olarak belirtilmiştir. Görüldüğü üzere 1962 yılından 2018 yılına kadar en çok dağıtılan bedel resmi ilân bedelidir. Bu süreçte yaklaşık 1.991.432.942,00 Türk Lirası resmi ilân bedeli gazetelere dağıtılmıştır. Yaklaşık 809.073.774,00 liralık mecburi aracılık ve 8.699.782,00 liralık hususi ilân bedelinin de gazetelere dağıtıldığı görülmektedir. 1985 yılından sonra ecnebi ilân ayırımının kalktığı ve bu ilânların gösterilmediği görülmektedir. Bu bedellerin hususi ilân sınıfı içerisinde alındığı değerlendirilmektedir.

Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) döneminde ise başka bir kavramın ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kavram *“yandaş basın”* kavramıdır. Ak Parti muhalifleri tarafından ortaya atılan bu kavram, iktidar yanlısı basını işaret etmek için kullanılmıştır. Bu medya kuruluşları iktidarın gerçekleştirdiği her türlü icraatı, iktidar sözcülerinin her söylemini yayınlamakta, doğrulamakta ve savunmaktadır. Bir diğer taraftan ise muhalefeti kötüledikleri, küçümsedikleri, söylem ve icraatlarını yalanladıkları bir kamuoyu oluşturma sürecini oluşturmaya çalıştıkları görülmektedir. *“Yandaş”* olarak nitelendirilen bu basın kuruluşlarının belirli dönemlerde, tek bir kişinin elinden çıkmış gibi görünen manşetlerinin de olduğu bilinmektedir.

Bu durumun sebebi Ak Parti döneminde Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devredilen batık holdinglerin bünyelerinde bulunan basın organlarının, iktidara yakın holdingler tarafından satın alınmasıdır. Süreç içerisinde iktidara yakın bu holdingler hem devlet ihalelerinden pay almak hem de resmi ilân ve reklamlardan daha fazla kaynak elde edebilmek için iktidar yanlısı yayınlar yapmış ve gün geçtikçe iktidar yanlısı ve muhalif medya kuruluşları arasında kutuplaşmalar da artmıştır.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte basın-siyaset ilişkileri her dönem tartışmalı bir hal içerisinde olmuştur. Bu çalışmanın amacı Türkiye Cumhuriyeti devletinde iktidarların resmi ilânları bir vesayet aracı olarak kullanıp kullanmadıklarını belirlemeye çalışmaktır.

Cumhuriyetin kuruluşundan 1931 yılına kadar herhangi bir kurumun resmi ilânların dağıtımını üstlenmemesi ve devlet eliyle dağıtılması nedeniyle bu dönem "serbest dönem" olarak adlandırılmıştır. 1931 yılından 1943 yılına kadar Türk Maarif Cemiyeti, 1943 yılından 1960 yılına kadar geçen süreçte ise Türk Basın Birliği resmi ilânların dağıtımını işini üstlenmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Milli Birlik Komitesi yeni bir kanun hazırlamış ve resmi ilânların dağıtımını kurulan Basın İlan Kurumuna vermiş ve günümüze kadar bu Kurum resmi ilân ve reklamların dağıtımını işini devam ettirmiş ve ettirmeye devam etmektedir.

Tüm bu süreçte iktidarların çıkardıkları kanuni düzenlemelerin yanı sıra, gazetelerin üzerinde en çok vesayet aracı olarak kullandıkları mekanizma resmi ilân ve reklamlar olmuştur. Bu nedenle tek parti iktidarları döneminde "güdümlü basın", DP iktidarı döneminde "besleme basın" gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Basın İlan Kurumunun kurulmasıyla birlikte öncelikle resmi ilân ve reklamlardan faydalanmak isteyen birçok gazete ortaya çıkmış ve bu gazetelere de "nylon basın" adı verilmiştir. Günümüze gelindiğinde ise Ak Parti iktidarı döneminde çıkan bir başka negatif kavramın "yandaş basın" olduğu görülmektedir. Bu negatif kavramın ortaya çıkmasındaki en büyük etken yine medyanın ekonomi politik durumudur. Günümüzde medya organlarının birçok kuruluşu içerisinde barındıran holdinglerin bünyesinde yer alması, bu holdinglerin iktidarlar ile iyi ilişkiler kurmaya çalışarak hem devlet ihalelerinden önemli pay almak istemeleri hem de resmi ilân ve reklamlardan yararlanmak istemeleri bu kavramın daha çok dile getirilmesine ve medya kuruluşları arasında kutuplaşmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Basın İlan Kurumunun işleyişi ve resmi ilânları dağıtım şekli belirli kriterler doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Lakin hususi ilân ve reklamların, özellikle kamu tüzel kişiliklerinin vermiş olduğu bu tip ilânlarda, yayınlatacak gazeteyi seçmesi ayrı bir tartışma konusudur. Çünkü bu ilânları yayınlayacak gazetelerin seçiminde çoğunlukla iktidara yakın yayın yapan gazetelerin tercih edilebileceği tahmin edilebilmektedir.

Görüldüğü üzere Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte, resmi ilân ve reklamların iktidarlar tarafından basın üzerinde bir vesayet aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Resmi ilân ve reklam bedellerinin günümüzde çok büyük rakamlara ulaşmış olması da bu bedelleri elde etmek için cazip hale gelmekte, bu nedenle de gazete enflasyonu ortaya çıkmaktadır. Bu durum nitelikli gazeteciliği de bertaraf etmektedir. Günümüzde bu ilân ve reklamlar hem gazetelerde hem de Basın İlan Kurumunun oluşturduğu www.ilan.gov.tr adresinde de yayınlanmaktadır. İsteyen herkes bu ilânlara bu site aracılığıyla ulaşabilmektedir. Resmi ilân ve reklamların sadece bu site aracılığıyla yayınlanması, nylon gazeteleri ortadan kaldırarak, gerçekten bu mesleği layıkıyla icra eden basın kuruluşlarının yayın hayatlarına devam etmesini sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Basılı Yayınlar

- Alemdar, K. (2009). "Demokrat Parti Döneminde Resmi ve Özel İlanlar". *Türkiye'de Kitle İletişimi Dün-Bugün-Yarın*. Der: Korkmaz Alemdar. Ankara: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Atılgan, S. (1991), *Türk Basınında İstihdam Sorunları ve Çözüm Yolları Gazetecilerin Korunması*, Ankara: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Ballar, S. (2004). *Bir Atatürk Kurumu Türk Eğitim Derneği*. İstanbul: TED İstanbul Koleji Vakfı Yayınları.
- Basın İlân Kurumu. (1964). *Yönetim Kurulu 1963 Yılı Faaliyet Raporu*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Türk Maarif Cemiyeti. (1940). *Türk Maarif Cemiyeti 1928-1940 Çalışmaları ve Yaptıkları Yardımlar*. Haz: Refet Ülgen. Ankara.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. *Resmi Daire ve Kuruluşlara Ait İlânların Türk Basın Birliği'nce Yayınlanması*. 29.4.1943. Sayı: 19828. Fon Kodu: 30..18.1.2. Yer No: 101.29..14.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, *9 Gazete Patronunun Mektubu ve Basın Yayın Umum Müdürlüğü'nün Cevabı*, 7.2.1944, Dosya: 85297, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 85.561..7.

Gazete ve Dergi

- Akis Haftalık Aktüalite Mecmuası. 6 Temmuz 1963. *Basın*. Sayı: 471. Cilt: XXVII. Yıl: 10. Milli Eğitim Basımevi.
- Milliyet. 16.06.1960. *Gazeteciler Sendikasının Basın Meselelerine Dair Görüşleri*.
- Milliyet. 24.06.1960. *Cemal Gürsel Gazete Sahipleri İle Görüştü*.
- Milliyet. 25.11.1960. *I.P.I. Müdürü Mr. Rose'a Göre: Basın Kanununa İhtiyaç Yoktur*.
- Milliyet. 10.01.1961. *Gazetemizi Üç Gün Kapatıyoruz*.
- Milliyet. 14.01.1963. Ercüment Karacan. *Benim Yönümden*.
- Resmî Gazete. *Basın İlân Kurumu Teşkiline Dair Kanun*. No: 195. Kabul Tarihi: 02.01.1961. İlân: 09.01.1961. Sayı: 10702.
- Ulus. 11.01.1961. *3 Gün Çıkmama Kararı Veren 9 Gazete Protesto Ediliyor*.
- Ulus. 11.01.1961. *Çıkmayan Gazetelerin Yazı İşleri Müdürleri Bir Bildiri Yayınladı*.
- Ulus. 11.01.1961. *Temsilci Gazetecilerin Yayınladığı Tebliğ*.
- Ulus. 13.01.1961. *A. Yıldız'ın Demeci*.

Kanunlar

- 1925 661 Sayılı Müzayede, Münakasa ve İhalat Kanunu.
- 1928 Kanunların ve Nizamnamelerin Neşir ve İlânı ve Meriyet Tarihi Hakkında Kanun.
- 1934 Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu.
- 1938 3511 Sayılı Basın Birliği Kanunu.

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-6

18-20 May 2020/ Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

RUS-JAPON İLİŞKİLERİNDE JEOPOLİTİK DÜELLO: KURİL ADALARI SORUNU

Merve Suna ÖZEL ÖZCAN

Dr. Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

ÖZET

Devletler, teritoryal yayılım alanlarını genişletme eğilimde olmakla birlikte bu yayılımın jeopolitik ve stratejik önemi de devletlere güç alanları sağlamaktadır. XIX. Yüzyılda özellikle Avrupalı büyük güçlerin uluslararası sistemde yarattıkları etkilerin aynı sıra, sisteme hızla giriş yapan yeni güçler düşünüldüğünde, dünya tarihinin önemi ölçüde değişime uğradığı görülecektir. Çünkü XIX. Yüzyılda Avrupa'da İtalya ve Almanya milli birliklerini sağlarken, Asya bölgesinde de önemli bir güç olarak Japonya sistemde yerini almaya başlamıştır. XIX. Yüzyılda sanayileşme ve Meiji Restorasyonları gibi adımlar ile Japonya, Asya bölgesinde hâkim olan Çin ve Rus İmparatorluklarının karşısında bölgede yaşanan savaşlar sonrasında gücünü göstermiştir. Özellikle Rusyaların 1905 yılında Japonlar karşısında aldığı yenilgi önemlidir. Bu yenilgi sonrasında Japonya bölgede daha etkin olmakla birlikte yayılım alanı içinde topraklarını hızla genişletmeye başlamıştır. Nitekim çalışmanın inceleme konusu olan Güney Kuril Adaları sorunu da esasında devletlerin teritoryal yayılımlarının bir göstergesi niteliğindedir. II. Dünya savaşına değin uzanan bu sorunun geçmişi ve jeopolitik konumu düşünüldüğünde, çözümsüz kalmış olması da şaşırtıcı olmayacaktır. Kuril Adaları sorunu esasen, II. Dünya savaşını takip eden dönemde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) Adaları'nın güneyinde yer alan dört adayı (Etorofu, Kunashiri, Shikotan ve Habomai) ilhaki ile başlamıştır denebilir. Bölgenin önemi Rus ve Japon topraklarının stratejik olarak karşı karşıya geldiği bir alan kesişiminde yer almasından kaynaklanmaktadır. Bu açıdan bölgeye bakıldığında, Kuril Takımadaları Rusya'nın Kamçatka Yarımadası'nın güneyinden Japonya'nın Hokkaido Adası'nın kuzeydoğu bölgesine kadar uzanan 1.200 km 'lik bir coğrafi alanı ifade etmektedir. Güney Kuril Adaları üzerinde Rusya ve Japonya arasındaki anlaşmazlık, Doğu Asya'daki en uzun süreli devam eden bölgesel anlaşmazlıklardan biri olarak dikkatimizi çekmektedir. Bu noktada Güney Kuril Adaları sorunu jeopolitik önemi düşünüldüğünde, zamanla kendi kendine çözmeyecek bir konu haline gelmiştir. Çalışma kapsamında odak noktası da Rus-Japon ilişkilerinde bölgenin jeopolitik önemidir. Dolayısı ile sorunun salt jeopolitik yanı değil aynı zamanda bunun tarihsel kökleri ve tarihsel süreç içinde gelişmeler ekseninde incelenmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Japonya, Kuril Adaları

ABSTRACT

While states tend to expand territorial sprawl areas; this provides power fields to states geopolitically and strategically. Along with the effects of the great powers of the European powers in the international system in the century, the new powers that have entered the system rapidly have created a significant change in the history of the world. In the 19th century, while providing Italy and Germany national associations in Europe, Japan has taken its place in the system as an important power in the Asian region. With the industrialization and Meiji Restorations in the 19th century, Japan showed its strength after the wars in the region against the Chinese and Russian Empires, which dominated the Asian region. Especially the defeat of the Russians against the Japanese in 1905 is important. After this defeat, Japan started to expand its spreading area rapidly in the region. Indeed, the South Kuril Islands or the Northern Islands problem, which is the subject of the study, is also an indicator of the territorial spread of states. This problem, which dates back to the 2nd World War, is one of the unsolved problems considering its history and geopolitical position. It can be said that the Kuril Islands issue started with the annexation of four island (Etorofu, Kunashiri, Shikotan and Habomai) by the USSR , after the World War II. The importance of the region is that it is located at the intersection of an area strategically facing Russian and Japanese lands. In this regard, the Kuril Archipelago refers to a geographic

area of approximately 1,250 km from the south of Russia's Kamchatka Peninsula to the northeastern region of Hokkaido Island in Japan. The dispute between Russia and Japan on the Kuril Islands is one of the longest-running regional disputes in East Asia. At this point, considering the geopolitical significance of the South Kuril Islands problem, it is seen that it has become an issue that will not resolve itself over time. The focus of the study is the geopolitical importance of the region in Russian-Japanese relations. Therefore, it is aimed to examine not only the geopolitical side of the problem but also its historical background and developments.

Keywords: Russia, Japan, Kuril Islands

Giriş

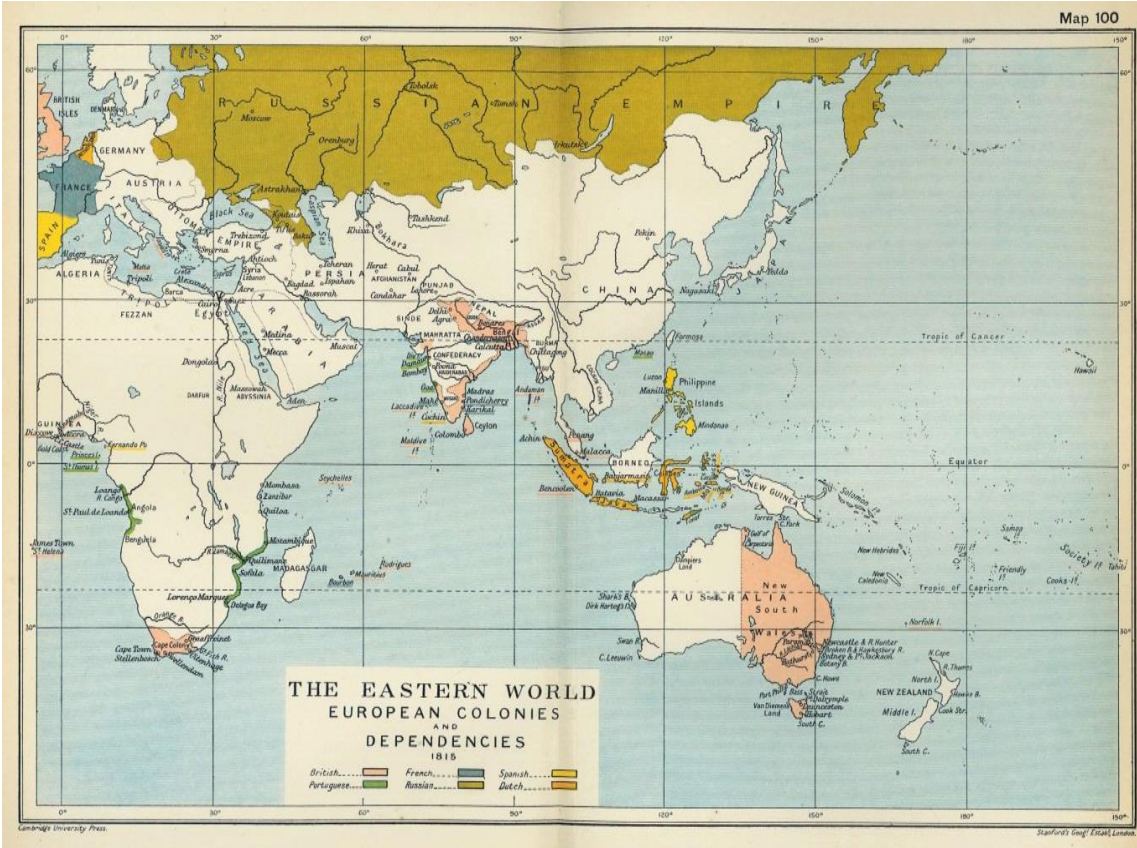
SSCB'nin çöküşü ile jeopolitik kavramı yeniden uluslararası alanda öne çıkmaya ve devletlerin dış politikalarında yerini almaya başlamıştır. Özellikle bu durum Sovyetlerin liderlik ettiği Doğu Blok'unun çöküşü ile bir jeopolitik parçalanma ve yeniden yapılanma süreci yaratmıştır denebilir. SSCB'nin bölünmesini takiben, Balkanlar'da yaşanan süreç bu durumun önemli alanları olmuştur. Bu bağlamda bir diğer konu da ihtilafli bölge ve coğrafyalar olarak sınır konularında karşımıza çıkmaktadır. Dolayısı ile bunlardan biri de Japonya ve Rusya arasındaki Kuril Adaları sorunudur.

Kuril Adaları, Rusya (Kurilskiye Ostrova) ve Japonya'nın (Chishima-rettō) coğrafi olarak ortasında yer alan stratejik bir öneme sahiptir. Adalar konum olarak Rusya'nın Kamchatka ile Japonya'nın Hokkaido bölgeleri arasında yer almakta ve 56 adadan oluşmaktadır. Her iki ülkeye de yakınlığı ve stratejik konumu nedeni ile sorun uzun soluklu bir tarihsel ihtilaf ve uzlaşma sağlanamayan bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel kökeni II. Dünya savaşı akabindeki uluslararası anlaşmalar dönemine dayansa da esasında sorun İmparatorluk Rusya ile İmparatorluk Japonya'sı arasındaki ilişkilere dayanmaktadır. Nitekim çalışmanın ana odağını oluşturan Kuril Adaları sorununda Rus ve Japon ilişkileri bu temelde irdelenecektir. Bu kapsamında sorunun ilk aşamada tarihsel geçmişi incelenecektir. Ardından günümüze kadar geçen süreçte iki ülke arasında sorunun dış politikalarında var olduğu hali ile güncel durumu analiz edilecektir.

19. Yüzyıldan Soğuk Savaş'ın Sonuna Rus-Japon İlişkilerinde Kuril Adaları

Tarihsel olarak adaların durumuna bakıldığında sürecin 19. Yüzyılda öne çıkan bir keşif sonrasında şekillendiği görülmektedir. Bu dönemde Rus ve Japon kâşiflerin Kuril Adalarına ulaşması sonrasında adaların durumu ilişki uzlaşma sağlanamamış ve 7 Şubat 1855'te sınır belirlemeye yönelik anlaşma iki ülke arasında imzalanmıştır. Buna göre imzalanan bu Şimoda Anlaşması ile Kuril Takımadaları Urup Adaları'ndan ayrılarak kuzeyi Rusya'ya, güneyi de Japonya'ya verilmiştir (Akçadağ& Elnur, 2016: 97)

Harita I: 1815 Yılında Asya

Kaynak:“Asia map, 1815” (Erişim:

<https://www.britishempire.co.uk/maproom/asiemap1815.htm>, erişim tarihi: 02.11.2019)

Ancak sorun tam anlamı ile çözülmemiştir. Çünkü 19. yüzyılda Uzakdoğu bölgesinde Çin, Rus ve Japon imparatorluklarının zaman zaman hegemonya ve sömürge elde edinimi noktasında karşı karşıya geldikleri görülmektedir. Bu noktada 1905 yılında Rusların Japonya karşısında aldıkları yenilgi önemlidir. 1904-1905 Rus-Japon Savaşı Rusların yenilgisi sonrasında Japonlar bölgede kendilerini göstermekle birlikte Rus İmparatorluğu gibi büyük güç konumundaki bir devleti de yenmiştir. Böylece savaş sonrasında Portsmouth Barışı 5 Eylül 1905'te ABD Başkanı Theodore Roosevelt aracılığı ile gerçekleşmiştir (Özel Özcan & Goziev, 2019). Nihayetinde ise Japonlar Asya bölgesinde daha hızlı ve rahat şekilde emperyal yayılımlarını gerçekleştirme imkânı elde etmiştir.

II. Dünya Savaşı dönemine bakıldığında sorunun esas olarak uluslararası boyuta taşındığı ve çözümsüz bir sürece girdiği dönemin bu esnada başladığı görülecektir. SSCB ve Japonya II. Dünya Savaşanında iki karşıt grup olarak sistemde yerlerini almıştır. Japonların Alman ve İtalyanlar ile oluşturduğu “Berlin-Roma-Tokyo Mihveri”nin İngiltere, ABD, SSCB ve Fransa karşısında yenilmesi sonrasında, uluslararası alanda yeni düzen arayışı söz konusu olmuştur. Bu noktada yeni düzenin yanı sıra, ihtilafli sınır bölgeleri sorunlarının görüşülmesi noktasında Kuril Adaları önemlidir.

1945 yılında Yalta Anlaşmasını takip eden süreçte pek çok uluslararası anlaşma ve görüşmeler dikkat çekmektedir. Potsdam Deklarasyonunda, Japonya'nın “ele geçirdiği topraklardan çıkarılmasını öngören 1943 Kahire Bildirgesi'nin şartlarının yerine getirilmesi vurgulanmış ve yine Japon egemenliğinin Honshu, Hokkaido adalarıyla sınırlı olması gerektiğini belirtilmiştir (Japan's Northern Territories For A Relationship of Genuine Trust, 2008). Öte yandan 1941 yılında SSCB ve Japonya arasında imzalanan Tarafsızlık Paketi II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Sovyetler Birliği tarafından feshedilmiştir. Akabinde de SSCB 9 Ağustos 1945'te Manchurya ve Sahalin'deki Japon kuvvetlerine saldırmış ve 18 Ağustos'ta Kızıl Ordu, Kuril Adaları'nın işgalini başlatmıştır (Trenin & Weber, 2012).

Soğuk Savaş Döneminde süreç iki ülke arasında sınır sorunlarının devam ettiği ve SSCB'nin soruna ilişkin olarak "ortada sorun olmadığı" politikası ile devam eden bir dönem olmuştur. Brejnev döneminde Rusya ve Japonya arasında Kuril Adaları sorunu olmadığını savunurken 1980'lere gelindiğinde Gorbaçov bu sorunu kabul etmiştir. Soğuk Savaşın sona erişine ile süreç bu sefer yeni uluslararası düzen ve yeni aktör olarak SSCB'nin yerini Rusya Federasyonu'nun alması ile sürmüştür.

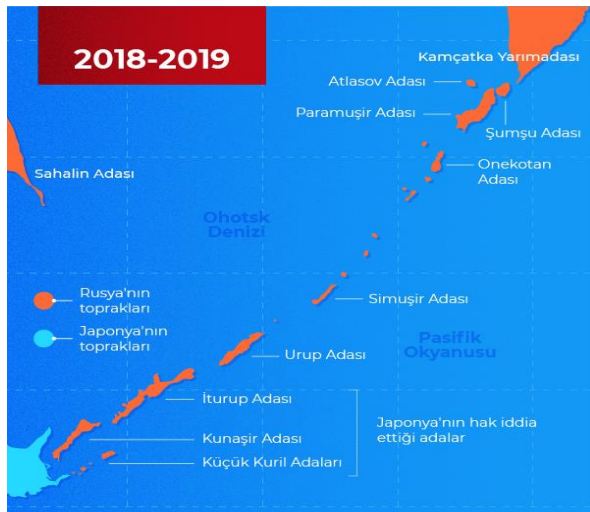
Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya Federasyonu-Japonya İlişkilerinde Kuril Adaları

1990 yılında dünya iki kutupluluğun sona ermesi ile SSCB ve Doğu Blok'unun çöküşüne tanık olurken, sistemde ABD ve Batı Blok'u kazanan taraf olarak devam etmiştir. SSCB'nin yerini alan Rusya Federasyonu 1991 yılından 2000 yılına kadar geçen süreçte dış politikasında çok aktif bir dönem geçirmemiştir denebilir. Rusya Federasyonu'nun ilk devlet başkanı Boris Yeltsin döneminde ülke, sadece dış politik sorunlar ile değil, aynı zamanda alkolizm, işsizlik, artan intihar oranları gibi pek çok toplumsal ve iktisadi sorun ile de karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde Kuril Adaları soruna baktığımızda 1990'lardan sonra gündeme getirilmeye başladığı görülmektedir. 1991 ve 1993 yıllarında Yeltsin, Japonya ziyareti esnasında konuyu dile getirmiş ve Kuril Adalarına ilişkin de gündem oluşturulmuştur (Japan's Northern Territories For A Relationship of Genuine Trust, 2008).

Ancak 2000 yılı sonrasında Vladimir Putin'in iktidara gelişi ile Rusya Federasyonu'nun her alanda olduğu gibi dış politikasında aktif bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Moskova, geçmişe ilişkin nostaljilerin yeniden canlandırıldığı ve sürekli olarak "büyük güç" söylemlerinin öne çıkarılmaya başladığı bir hedef ile dış politikasını şekillendirmeye başlamıştır. Bu noktada da Kuril Adaları sorunu esasında daha komplike bir hal almaya başlamıştır. Elbette eş zamanlı olarak Japonya'da yaşanan gelişmeler de önemlidir. Temmuz 2009'da Japon parlamentosu, güney Kuril Adaları'nın Rusya tarafından yasadışı olarak işgal edilen Japon bölgesi olduğunu belirten bir yasa kabul etmiş ve dönemin Başkanı Medvedev, geçici olarak Moskova büyükelçisini geri çağırmıştır (Gorenburg, 2012, s. 2).

Japonya'da Aralık 2012'de iktidara gelen Şinzo Abe seçimlerini kazandıktan sonra, Rusya ve Japonya arasındaki ihtilafların çözümü için çaba harcayacaklarını açıklamıştır. 2012 yılı sonrasında ise Putin ve Abe Moskova'da 28-30 Nisan tarihleri arasında bir araya gelmiştir. II. Dünya Savaşından kalma sınır anlaşmazlıklarının sona erdirilmesi açısından önemli olsa da sonuçlar düşündürücüdür. İki ülke arasında Adalar üzerine sorunu çözümüne ilişkin adımlar atılmış ancak Barış anlaşmasının imzalanması 2014 yılında Ukrayna'da yaşanan kriz nedeniyle dondurulmuştur (Akçadağ & Elnur, 2016).

Harita II: 2018-2019 Yılı İtibari İle Kuril Adaları

Kaynak: "Kuril Adaları Sorununun Tarihçesi" Sputnik,

(Erişim: <https://tr.sputniknews.com/infografik/201902071037532365-kuril-adalari-rusya-japonya/>)

Öte yandan Abe, 2016'da Putin ile resmi olmayan bir toplantı ile Sochi'de bir araya gelmiş ve ekonomik katılım yoluyla işbirliği alanlarını genişletmeyi amaçlayan Japonya-Rusya ikili ilişkilerine "yeni bir yaklaşım" önermiştir. Süreç 2019 yılına gelindiğinde yeniden öne çıkmış ve 2019 yılının Ocak ayında düzenlenen G20 Zirvesinde Abe ve Putin, barış antlaşması müzakerelerini devam ettirme niyetini açıklamıştır. Ancak 2019 yılında süreç yeniden dondurulmuştur. Japonya'nın Osaka kentinde yapılan G20 Zirvesi'nin internet sitesinde, Kuril Takımadasından Kunaşir, Şikotan, İturup ve Habomai adaları Japonya toprağı olarak gösterilmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır (Moskova'dan Tokyo'ya protesto notası: Güney Kuril Adaları Japonya toprağı olarak gösterildi, 2019). Bu gelişme karşısında Rusya'nın tepkisi gecikmemiştir. Putin, II. Dünya Savaşı sonucu Kuril Adalarının Sovyetler Birliği'ne geçtiğine dikkat çekerek esasında tarihsel olarak bölgenin kendilerine ait olduğu imasını dile getirmiştir denebilir (Putin'den Kuril Adaları cevabı: Babacık (Stalin) her şeyi aldı, bu iş bitmiştir, 2019).

Sonuç Yerine

Kuril Adaları sorunu ilk keşfedildiği dönemden bu yana Ruslar ve Japonlar arasında çözümsüz kalan önemli bir sınır sorunu haline gelmiştir. Bu sorunun esasında ana nedeni bölgenin Japonlar ve Ruslar açısından son derece strateji öneme sahip olmasıdır. Bu açıdan Adalar sorunu sürekli olarak gündeme gelen çözümsüz sorun yumağı haline gelmiştir. İki ülke arasındaki bu sorunun kökleri, uzun bir tarihsel geçmişe dayanmakla birlikte hukuki bir zeminde tamamlanmamış bir sorundur. Kuril Adaları anlaşmazlığı, esasen iki ülke ilişkilerinin kısmen güçsüz olduğunu da ortaya koymaktadır. Ayrıca, Kuril Adaları konusu, 2014 yılında yaşanan Ukrayna Sorunu gibi uluslararası alanda yaşanan konjonktürel gelişmelere karşı hassas bir yapıdadır. Son noktada ise özellikle Rusya açısından stratejik önemi Adaların önümüzdeki süreçte de çözümsüzlük içinde devam edecek bir sorun olarak kalmasına yol açabilir.

Kaynakça:

- Akçadağ, Emine ve Elnur İsmayilov,(2016) "Ukrayna Krizinin Rusya ve Japonya Arasındaki Kuril Adaları Sorununa Etkisi", Uluslararası İlişkiler, Cilt 12, Sayı 48, s. 95-115.
- Gorenburg, D. (2012). The Southern Kuril Islands Dispute. PONARS Eurasia Policy Memo No. 226.
- (2008). Japan's Northern Territories For A Relationship of Genuine Trust. 05 02, 2020 tarihinde <https://www.mofa.go.jp/region/europe/russia/territory/pamphlet.pdf> adresinden alındı
- "Asia map, 1815" <https://www.britishempire.co.uk/maproom/asiemap1815.htm>, adresinden alındı
- "Kuril Adaları Sorununun Tarihi" Sputnik: <https://tr.sputniknews.com/infografik/201902071037532365-kuril-adalari-rusya-japonya/> adresinden alındı
- Moskova'dan Tokyo'ya protesto notası: Güney Kuril Adaları Japonya toprağı olarak gösterildi. (2019, 04 07). Sputnik: <https://tr.sputniknews.com/rusya/201907041039564232-moskovadan-tokyoya-protesto-notasi-guney-kuril-adalari-japonya-topragi-olarak-gosterildi/> adresinden alındı
- Özel Özcan, M.S. & Gaziev, R. (2019) XIX. Yüzyılda Doğu Asya'da Rus-Japon İmparatorluklarının Güç Mücadelesi: 1905 Rus-Japon Savaşı Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi / Sayı: 2 (Kış 2019) s. 46-65.
- Putin'den Kuril Adaları cevabı: Babacık (Stalin) her şeyi aldı, bu iş bitmiştir. (2019, 07 09). Sputnik: <https://tr.sputniknews.com/rusya/201909071040112288-putinden-kuril-adalari-cevabi-babacik-stalin-her-seyi-aldi-bu-is-bitmistir/> adresinden alındı
- Trenin, D., & Weber, Y. (2012). Russia's Pacific Future: Solving the South Kuril Islands Dispute. Carnegie. 2020 tarihinde https://carnegieendowment.org/files/russia_pacific_future_upd.pdf adresinden alındı

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-6

18-20 May 2020/ Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

Covid-19 KRİZİNİN TAYVAN'IN ULUSLARARASI SİSTEMDEKİ DURUMUNA ETKİSİ

Hatice Çelik

Dr. Öğr. Üyesi, Asya Çalışmaları Anabilim Dalı, Doğu ve Afrika Araştırmaları Enstitüsü, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-1409-8865.

ÖZET

2019 yılının son aylarında Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) Wuhan şehrinde görülen ve tüm dünyaya yayılan Covid-19 salgını bölgenin uluslararası siyaseti açısından da önemli bir etki oluşturmaktadır. Salgınla mücadelede şimdiki başarı yakalamış görünen Çin Cumhuriyeti (Tayvan) bugün başta Birleşmiş Milletler (BM) olmak üzere Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) gibi önemli bir örgütün de üyesi değildir. Zira 1949 yılından bu yana ÇHC "tek Çin" prensibini kendine ilke edinmiştir. 1912 yılında bugünkü ÇHC topraklarında kurulan Tayvan yönetimi, yaşanan iç savaş sırasında milliyetçi cephenin komünistlere savaşı kaybetmesinin ardından Tayvan adasına çekilen Çan Kay Şek liderliğinde devletin varlığını devam ettirmiştir. O tarihten itibaren iki Çin'in de temel amacı kendini asil ve tek Çin olarak uluslararası sisteme kabul ettirebilmek olmuştur. Tayvan bunu 1971 yılına dek büyük ölçüde başarabilmişken, 1971 yılı itibarıyla ÇHC, Birleşmiş Milletler nezdinde kabul edilmiş, aynı zamanda BM Güvenlik Konseyi daimî üyesi olmuştur. ÇHC, 1949'dan bu yana diplomatik ilişkiler kurmaya çalıştığı ülkelerle sadece kendilerini tanıma ve Tayvan'ı tanımama şartını vazgeçilmez olarak uygulamaya çalışmaktadır. Bu yüzden de Tayvan uluslararası pek çok örgütün üyesi değildir ve ÇHC'nin karşı çıkması neticesinde de üye olamamaktadır. Uluslararası örgütlerin etkinliği ve yetkinliği ayrı bir çalışma konusu olabilecek iken yine de gerek sembolik gerek psikolojik gerekse uluslararası tanınmanın yolunu açabilecek olması itibarıyla uluslararası örgütlere üyelik önemli bir husustur. Bu bağlamda çalışmada, Tayvan'ın Covid-19 mücadelesinde Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere diğer devletlerden ve uluslararası aktörlerden gelen çağrılar neticesinde DSÖ ile olan ilişkisi incelenecektir. Çalışmanın temel argümanı ise Tayvan'ın salgın sırasında gösterdiği çaba ve tüm uluslararası toplumu ilgilendiren bu olay neticesinde DSÖ üyeliğinin daha yoğun tartışılmaya başlanacağı ve bunun da önümüzdeki süreçte Tayvan'ın tanınma meselesine daha fazla dikkat çekileceğidir.

Anahtar Kelimeler: Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC), Çin Cumhuriyeti (Tayvan), Covid-19, dış politika.

ABSTRACT

The Covid-19 epidemic, which was seen in Wuhan city of the People's Republic of China (PRC) in the last months of 2019, has a significant impact on the international politics of the region. The Republic of China (Taiwan), which has so far been successful in combating the epidemic, is not a member of an important organization such as the United Nations (UN), but neither the World Health Organization (WHO). It is because of the fact that, since 1949, PRC has adopted the principle of "one China". The Taiwan administration, which was established in the current PRC territory in 1912, continued the existence of the state under the leadership of Chiang Kai Shek, who retreated to the island of Taiwan after the nationalist front lost the war to the communists during the civil war. Since then, the main purpose of both China has been to establish itself as the original and only China in the international system. While Taiwan was able to achieve this to a large extent until 1971, the PRC was accepted by the United Nations and at the same time became a permanent member of the UN Security Council in 1971. Since 1949, PRC has been trying to apply the condition of getting to know themselves and not recognizing Taiwan with the countries it has been trying to establish diplomatic relations with. Therefore, Taiwan is not a member of many international organizations and cannot become a member as a result of the opposition of the PRC. While the effectiveness and competence of international organizations may be a separate subject of academic research, membership in international organizations is an important issue, as it can open the way for both symbolic, psychological and

international recognition. In this context, the study will examine Taiwan's relationship with WHO as a result of calls from other states and international actors, especially the United States, in the Covid-19 struggle. The main argument of the study is that as a result of Taiwan's effort during the epidemic and this event that concerns the entire international community, WHO membership will be discussed more intensely and this will draw more attention to the recognition problem of Taiwan in the coming period.

Keywords: People's Republic of China (PRC), Republic of China (Taiwan), Covid-19, foreign policy.

Giriş

2019 yılının son günlerinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Wuhan şehrinde görülmeye başlanan Covid-19 virüsü kısa süre içinde hem ÇHC'de artmış hem diğer komşu Doğu Asya ülkelerine yayılmıştır. Bu salgın elbette Tayvan'a da sıçramıştır. Lakin Tayvan, Covid-19 ile mücadelede sergilediği tutum nedeniyle dünyada salgından etkilenen diğer pek ülkeye kıyasla oldukça başarılı bir çizgi yakalamıştır. Bu başarılı gidişatın, diğer pek çok ülkeyi ilgilendirmeyecek fakat Tayvan'ı çok alakadar eder bir hususta önemli yansımaları olmuştur. Bu da Tayvan'ın uluslararası sistemde tanınması konusudur. Çalışmanın temel argümanı, Tayvan'ın Covid-19 krizi sürecinde DSÖ üyeliğinin tekrar tartışmaya açılması ile birlikte orta ve uzun vadede tanınma konusunun daha sık gündeme geleceği ve Tayvan'ın salgınla mücadeledeki öyküsünün bu sürece katkı sunabileceğidir. Çalışmada ilk olarak 1949'dan itibaren iki Çin'in kısa öyküsünden ve Tayvan'ın Covid-19 mücadelesinden bahsedilecektir. İkinci olarak ise Tayvan'ın tanınması hususunda diğer aktörlerden gelen tepkiler ele alınacak ve bu doğrultuda ortaya çıkabilecek durum değerlendirilecektir.

İki Çin Devleti'nin Varlığı¹

ÇHC, 1949 yılından bu yana "tek Çin prensibi" ilkesini dış politika alanında prensip edinmiş bir ülkedir. 1912 yılında bugünkü ÇHC topraklarında kurulan Tayvan yönetimi, yaşanan iç savaş sırasında milliyetçi cephenin komünistlere savaşı kaybetmesinin ardından Tayvan adasına çekilen Çan Kay Şek liderliğinde devletin varlığını devam ettirmiştir. Bir başka ifade ile 1949 yılından itibaren kendine Çin Halk Cumhuriyeti diyen bir anakara Çin ve kendine Çin Cumhuriyeti diyen bir ada Çin devleti olan Tayvan ortaya çıkmış bulunuyordu. O tarihten itibaren ise iki Çin'in de temel amacı kendini tek ve asıl Çin olarak uluslararası sisteme kabul ettirebilmek olmuştur. Tayvan bunu 1971 yılına dek büyük ölçüde başarabilmişken, 1971 yılı itibarıyla ÇHC, Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde üye olarak kabul edilmiş, aynı zamanda BM Güvenlik Konseyi kalıcı üyesi olmuştur. ÇHC, 1949'dan bu yana diplomatik ilişkiler kurmaya çalıştığı ülkelerle sadece kendilerini tanıma ve Tayvan'ı tanımama şartını vazgeçilmez olarak uygulamaya çalışmaktadır. Bu yüzden de Tayvan uluslararası pek çok örgütün üyesi değildir ve ÇHC'nin karşı çıkması neticesinde de üye olamamaktadır. Uluslararası örgütlerin etkinliği ve yetkinliği ayrı bir çalışma konusu olabilecek iken yine de gerek sembolik gerek psikolojik gerekse uluslararası tanınmanın yolunu açabilecek olması itibarıyla uluslararası örgütlere üyelik önemli bir husustur. Tayvan bugün başta Birleşmiş Milletler olmak üzere Dünya Sağlık Örgütü gibi önemli bir örgütün de üyesi değildir. Defalarca çabalamalarına rağmen ÇHC bu üyeliği engellemektedir.

Öte yandan Covid-19 virüsünün dünya çapında yarattığı panik rüzgârı uluslararası ilişkiler alanına da yansımaktadır. ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan üst düzey bir diplomatın Tayvan'ın Dünya Sağlık Örgütü'ne alınması yönünde desteklerini açıklamasıyla başlayan süreç bazı ülkelere de destek görmüştür/görmektedir. ABD'nin ardından, Kanada Başbakanı Trudeau, 28 Ocak 2020'de yaptığı konuşmada Tayvan'ın Dünya Sağlık Örgütü'ne gözlemci olarak kabul edilmesini desteklediklerini ifade etmiştir. Başbakan Trudeau açıklamasında çok taraflılığı önemsediklerini, sağlık ile ilgili böylesi krizlerde ülkeler arasında iş birliği olması gerektiğini de vurgulamıştır.²

¹ Bu başlık altındaki içeriğin bir kısmı, yazarın 31 Ocak 2020 tarihinde Stratejik Düşünce Enstitüsü'nde yazdığı "Korona Virüsünden Çin Dış Politikasına" başlıklı (<https://www.sde.org.tr/hatice-celik/genel/korona-virusunden-cin-dis-politikasına-kose-yazisi-14839>) yazısından alınmıştır.

² Keoni Everington, "Canada's Trudeau supports Taiwan involvement in WHO", Taiwan News, 30 Ocak 2020, <https://www.taiwannews.com.tw/en/news/3867144>.

Tayvan'a bir diğer destek de komşusu Japonya'dan gelmiştir. Japonya Başbakanı Şinzo Abe de 28 Ocak'ta Japon meclisinde yaptığı açıklamada: "Tayvan'ın Dünya Sağlık Örgütü'ne katılması gereklidir. Böylesi salgın hastalık durumlarında ve halk sağlığı söz konusu olduğunda siyasi duruşlar görmezden gelinmelidir" demiştir. Aksi takdirde tüm bölgenin sağlığının sürdürülebilmesi ve salgının engellenmesi çok zor bir hal alacaktır diye de eklemiştir.³

Bir başka destek ise Avrupa Birliği'nden gelmiştir. AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Sözcüsü Virginie Battu-Henriksson 30 Ocak'ta yaptığı açıklamada mevcut sıra dışı koşullar değerlendirildiğinde Tayvan'ın kayda değer teknolojik ve deneyime sahip olduğu bir konuda çözüme ve Dünya Sağlık Örgütü'ne dahil edilmesinin gerekli olduğunu söylemiştir.⁴

Kendisine gelen destek mesajlarına Tayvan elbette kayıtsız kalmamıştır. 30 Ocak'ta Tayvan Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklama ile Kanada ve Japonya Başbakanlarına teşekkürlerini ifade etmiştir.

Tayvan'ın DSÖ üyeliğine dair açıklanan destek mesajlarının ardından önemli bir gelişme de Dünya Sağlık Asamblesi'nin (DSA; World Health Assembly, DSÖ'nün karar alma organı) 18-19 Mayıs 2020 tarihinde online toplantı şeklinde düzenleneceğinin açıklanması olmuştur. Tüm bu destek mesajları Tayvan'ın DSA'ya davet edileceği beklentisini oluştursa da ÇHC bu konuda tepkisini açıkça belirtmiştir. Tayvan'ın DSÖ'ye üye olabilmesi için "tek Çin" politikasını tanıması gerektiğini vurgulayan Çin pek çok ülkede bu yönde diplomatik faaliyetlerini de artırmıştır. Ancak Tayvan Sağlık Bakanı Chen Shih-Chung bu şartın kendilerince kabul edilemeyeceğini açıklamıştır.⁵ Bu noktada ilginç bir diğer tepki de Asya-Pasifik coğrafyasının önemli ülkelerinden biri olan Yeni Zelanda'dan gelmiştir. Yeni Zelanda Dışişleri Bakanı Winston Peters, ÇHC'den gelen tepkiye rağmen Tayvan'ın DSÖ'ye gözlemci statüsünde katılması gerekliliğini vurgulamıştır. Peters ayrıca, bu konunun en büyük ticaret partnerleri olan ÇHC ile ilişkilerini zedelemeyeceğini düşündüklerini de eklemiştir.⁶

Tayvan'ın Salgınla Mücadelesi

Tayvan, Covid-19 salgını başladığı andan itibaren gösterdiği mücadele ile kısa sürede kontrolü yakalamayı başarmıştır. Dünya ile kıyaslandığında oldukça düşük vaka sayısı ve ölüm sayısı da bunu kanıtlar niteliktedir.⁷ Bu noktada dikkat çekici olan husus salt Tayvan'ın kendi başarı hikayesi değildir. Tayvan aynı zamanda "yeni Güney politikası" sayesinde pek çok ülke ile sağlık alanında iş birliği şansı yakalamıştır. Yeni Güney Politikası (New Southbound Policy); Tayland, Endonezya, Filipinler, Malezya, Singapur, Brunei, Vietnam, Myanmar, Kamboçya, Laos, Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Nepal, Sri Lanka, Butan, Avustralya ve Yeni Zelanda'dan oluşan toplam 18 ülkeyi kapsamaktadır. Bu politikanın temel amacı bu ülkelerle pek çok alanda etkileşimi artırmak ve ilişkileri güçlendirmektir. Bu yolda Covid-19 ile mücadele sırasında önemli adımlar da atılmıştır. Örneğin Tayvan, salgından en fazla etkilenen ülkelere toplam 10 milyon maske yardımında bulunmuştur.⁸ Bu yardımı da "Tayvan Yardım Edebilir (Taiwan Can Help)" sloganı altında somutlaştırmıştır.

Hem kendi içinde gösterdiği başarı hem diğer ülkelere yaptığı yardımlar Tayvan'ın DSA'ya davet edilmesine yardımcı olmamıştır. Tayvan ise bu kararın politik olduğunu ve bunu kınadıklarını açıklamıştır. Ayrıca bu karardan ötürü üzgün ve kızgın olduklarını da eklemiştir.⁹

³ "Japan PM Abe calls for Taiwan's participation in WHO as coronavirus spreads", Kyodo News, 30 Ocak 2020, <https://english.kyodonews.net/news/2020/01/cff2af87f289-abe-calls-for-taiwans-participation-in-who-as-coronavirus-spreads.html>.

⁴ Keoni Everington, "EU backs Taiwan's inclusion in WHO", Taiwan News, 31 Ocak 2020, <https://www.taiwannews.com.tw/en/news/3867764>.

⁵ "Taiwan must accept Chinese status to attend WHO, says Beijing", The Guardian, 15 Mayıs 2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/may/15/taiwan-must-accept-chinese-status-to-attend-who-assembly-says-beijing>.

⁶ "New Zealand backs Taiwan joining the WHO despite China rebuke", The Guardian, 12 Mayıs 2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/may/12/new-zealand-backs-taiwan-joining-the-who-despite-china-rebuke>.

⁷ Tayvan'ın vaka sayısı 400'lerde seyretmektedir; ölüm sayısı ise sadece 7'dir. <https://www.worldometers.info/coronavirus/country/taiwan/>.

⁸ Stacy Chen, "Taiwan to donate 10 million masks to countries hit hardest by coronavirus", ABC News, 2 Nisan 2020, <https://abcnews.go.com/Health/taiwan-donate-10-million-masks-countries-hit-hardest/story?id=69918187>.

⁹ Huileng Tan, "Taiwan 'disappointed and angry' about being excluded from WHO meeting, says it is developing its own coronavirus vaccine", CNBC, 19 Mayıs 2020,

Sonuç

Yetmiş yıldır “tek Çin” politikasını uygulamaya çalışan ÇHC, 2020 yılının başından itibaren yaşadığı Covid-19 krizi yüzünden oldukça zor günler geçirmiştir. Fakat bununla beraber, salgın nedeniyle Tayvan’ın tanınması konusu daha fazla gündeme geldi ve pek çok devlet tarafından da konuşulmaya başlandı. Tayvan’ın DSÖ’ye kabul edilmesi yönünde gelen destek açıklamalarının DSA’ya katılımı konusunda somut bir adıma dönüşmemiş olması yine de bu durumun ciddiyetini ortadan kaldırmamaktadır. Mevcut durum değerlendirildiğinde Tayvan DSÖ üyeliğini veya gözlemci statüsünü kazanamamış olsa da önümüzdeki süreçte Tayvan’ın tanınma hususunun daha sık gündeme geleceği öngörülmektedir.

Kaynakça

Çelik, Hatice, “Korona Virüsünden Çin Dış Politikasına”, Stratejik Düşünce Enstitüsü, 31 Ocak 2020, <https://www.sde.org.tr/hatice-celik/genel/korona-virusunden-cin-dis-politikasina-kose-yazisi-14839>, Erişim: 25.05.2020.

Keoni Everington, “Canada's Trudeau supports Taiwan involvement in WHO”, Taiwan News, 30 Ocak 2020, <https://www.taiwannews.com.tw/en/news/3867144>, Erişim: 26.05.2020

“Japan PM Abe calls for Taiwan's participation in WHO as coronavirus spreads”, Kyodo News, 30 Ocak 2020, <https://english.kyodonews.net/news/2020/01/cff2af87f289-abe-calls-for-taiwans-participation-in-who-as-coronavirus-spreads.html>, Erişim: 27.05.2020

Keoni Everington, “EU backs Taiwan's inclusion in WHO”, Taiwan News, 31 Ocak 2020, <https://www.taiwannews.com.tw/en/news/3867764>, Erişim: 01.06.2020

“Taiwan must accept Chinese status to attend WHO, says Beijing”, The Guardian, 15 Mayıs 2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/may/15/taiwan-must-accept-chinese-status-to-attend-who-assembly-says-beijing>, Erişim: 25.05.2020

“New Zealand backs Taiwan joining the WHO despite China rebuke”, The Guardian, 12 Mayıs 2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/may/12/new-zealand-backs-taiwan-joining-the-who-despite-china-rebuke>, Erişim: 27.05.2020

Tayvan’ın Covid-19 Verileri, <https://www.worldometers.info/coronavirus/country/taiwan/>, Erişim: 05.06.2020.

Stacy Chen, “Taiwan to donate 10 million masks to countries hit hardest by coronavirus”, ABC News, 2 Nisan 2020, <https://abcnews.go.com/Health/taiwan-donate-10-million-masks-countries-hit-hardest/story?id=69918187>, Erişim: 25.04.2020

Huileng Tan, “Taiwan ‘disappointed and angry’ about being excluded from WHO meeting, says it is developing its own coronavirus vaccine”, CNBC, 19 Mayıs 2020, <https://www.cnbc.com/2020/05/19/taiwan-says-it-is-disappointed-and-angry-being-excluded-from-who-meeting.html>, Erişim: 28.05.2020

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-6

18-20 May 2020/ Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

HYDROLOGICAL PROBLEMS OF AZERBAIJAN IN THE CAUCASUS REGION

KAFKASYA BÖLGESİNDEKİ AZERBAYCAN'IN HİDROLOJİK SORUNLARI

Yegana Bakhshiyeva

Research fellow at the Institute of Caucasus Studies of Azerbaijan National Academy of Science

SUMMARY

The unequal distribution of water resources in the South Caucasus has created major problems for the region's environmental security. The Republic of Azerbaijan is the most dependent on transboundary waters in the region, as well as the most sensitive in terms of drinking water supply. The purpose of the article is to draw attention to the current situation with water resources in Azerbaijan and to study the factors that violate the right of the population to a healthy lifestyle and current opportunities of Azerbaijan hydro-policy in the region.

Key words: hydro-policy, littoral states, contaminated Kur-Aras basin, ecological environment, World Water Council.

ÖZET

Güney Kafkasya'daki su kaynaklarının eşitsiz dağılımı, bölgenin çevre güvenliği için büyük sorunlar yaratmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti, bölgedeki sınıraşan sulara en bağımlı olduğu kadar içme suyu temini açısından da en hassas olanıdır. Makalenin amacı Azerbaycan'daki su kaynakları ile ilgili mevcut duruma dikkat çekmek ve nüfusun sağlıklı bir yaşam tarzı hakkını ve bölgedeki Azerbaycan hidro-politikasının mevcut fırsatlarını ihlal eden faktörleri incelemektir.

Anahtar kelimeler: hidro-politika, kıyı devletleri, kirli Kur-Aras havzası, ekolojik çevre, Dünya Su Konseyi.

Introduction

The overview of recent research and publications.

The author reviews the monograph of Gurbanov A. "Hydrocrisis, hydroconflict and hydrostrategy" (Baku, 2013), Evrim Maden T. "Weaponization of Water: the Case of Sarsang reservoir" (Ankara, 2017) and analyzes "Based on the information materials of the Ministry of Ecology and Natural Resources of the Republic of Azerbaijan, assessment of damage to the environment and natural resources resulting from Armenian armed aggression and occupation" (Baku, 2015) in the article.

The used methods in the article.

The methodological basis of the article is based on the basic provisions and categories of the theory of dialectics and cognition, learning the general development of the society. Using sociological survey method, it was concluded that drinking water basins in occupied territories by Armenia have been polluted. In the study, as a result of a comparative and systematic analysis of water resources for the health of the population in the region has been found to be incompatible with international water standards.

The scientific innovation.

The ecological situation around the Kur-Aras basin in the South Caucasus has been investigated from the political point of view. The study found that the ecological environment of Kur-Aras river basins are in a very dangerous situation. In this case, the unilateral increase of water consumption limits by Turkey, Iran, especially Armenia in the areas where the Aras River flows, the construction of new dams, hydropower plants

and reservoirs on the river will further aggravate the problem of fresh water shortage in the Republic of Azerbaijan. In this regard, the joint hydro projects planned by Iran and Armenia are aimed at creating a socio-economic and environmental crisis in the country, with a direct threat to the national interests of the Republic of Azerbaijan and pressure on the political will of the state [10,p.215-229].

Priority areas of work and main activities in hydro-sphere of Azerbaijan

While much attention is paid to the problem of fuel resources, the geopolitical meaning of water resources is underestimated. But water is the strategic resource as oil and gas. As such, it is necessary for all countries for ensuring the well-being of their population and for ensuring social as well as domestic activities. When countries do not have sufficient water, water turns to be strategically important resource. Its use becomes an element of international relations, as the issues of distribution of water supplies and their effective use become an instrument of public policy.

South Caucasus is, in terms of water resources, perhaps one of the most vulnerable region in the world. The situation is also complicated by the fact that main water resources of the region are transboundary in nature. As one of the key issues, water is unfortunately the least regulated and the most dangerous factor for the regional security. Generally, subsoil and surface fresh water resources contain 310 billion m³ in South Caucasus. Azerbaijan, which is the poorest state for this issue, holds only 30 billion m³. Moreover, Azerbaijan fresh water per capita is twice less in comparison with Armenia, seven times less from Georgia in the region.

The fact that the issue of dividing the water resources of the transboundary Aras and Kura rivers between the five bordering states (Turkey, Azerbaijan, Iran, Georgia, Armenia) remains unresolved is due to the maintenance of bilateral agreements between the USSR, Iran and Turkey. Thus, in these agreements - in the Convention on the Use of Border Rivers and Springs (USSR-Turkey, January 8, 1927), in the Agreement on the Construction of a Dam and Reservoir on the Akhuryan River (USSR-Turkey, October 26, 1973), in the Agreement on the Settlement of Border Conflicts (USSR-Iran, May 14, 1957), in the Agreement on the Preparation of Preliminary Projects for the Equitable and Joint Use of the Aras and Atrek Rivers for Irrigation and Electricity Production (USSR-Iran), August 11, 1957) neither the Azerbaijan SSR, nor the Georgian SSR, nor the Armenian SSR had a separate water limit for each of them [6,p.14].

At present, national programs in the field of environmental security are being developed and implemented in all developed countries of the world. Previously, the implementation of this program was aimed at the destruction of accumulated waste. Although the negative consequences of production activities were eliminated, environmental damage was not taken into account. However, over time, there was a need to save the damaged ecosystem. Reliable assessment of resources made it necessary to select a more optimal method that allows to take into account the specific characteristics of water bodies after the analysis of different methods [7,p.45-50].

Azerbaijan is pursuing the follow main aims in its hydro-policy:

- Achieve the security of water resources, including the efficient status of surface and groundwater;
- To provide all segments of the population, including agriculture and industry, with safe water that meets the relevant standards in accordance with the principle of integrated water resources management, ensuring the amount of water needed for the ecosystem and the potential for natural water recovery, as well as the right to use water resources of present and future generations;
- Ensuring the use of water bodies for recreational purposes in accordance with international practice; [8,p.32-39]
- Development of the National Water Strategy for the management of water resources and an action plan for its implementation;
- Harmonisation of water legislation with the EU legislation and IWRM principles;

- Promotion of transboundary water diplomacy and cooperation with neighbouring Georgia, including the finalisation of a bilateral agreement on the management of shared water resources.

The water strategy of the Republic of Azerbaijan for integrated water resources management in 2017-2035 has been developed to ensure sustainable socio-economic development of the country, as well as water security. The water strategy defines the main directions of the development of the water economy, protection of water bodies, protection of the population and territories from the harmful effects of water, as well as the formation and implementation of the country's competitive advantages in the field of water resources. The strategy envisages the main principles of state policy in the field of use and protection of water bodies, the direction of making and implementing administrative decisions on the protection of aquatic ecosystems with great social and economic impact, as well as creating favorable conditions for effective cooperation between water participants.

The Republic of Azerbaijan has ratified 15 international documents in the field of environmental protection, including the UN Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes (2000), and a year later acceded to the Protocol on Water and Health. The protocol came into force in 2005. Within the framework of the above-mentioned Convention, the "Joint River Management" project funded by the TACIS Program was implemented in 2002-2003. The purpose of the project is to conduct observations on transboundary pollution, their assessment and control, to ensure the implementation of appropriate measures to eliminate pollution. During the implementation of the project, 4 transboundary rivers entering the territory of Azerbaijan, including the Kura River, were monitored, and proposals were prepared for the rehabilitation of existing treatment plants and the construction of new ones. In addition, the Republic of Azerbaijan ratified the UN Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Open Justice in 1999 (Aarhus, 1998). Public Information Center (Aarhus Public Environmental Information Center) was established. In 1999, Azerbaijan acceded to the Convention on Environmental Impact Assessment in the Transboundary Context (Espo, 1991), established a working group to implement its obligations under this international document, and drafted a number of guidelines for environmental impact assessment acceded to the Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants in 2003 [6,p.31-48].

Along with all this, the use of transboundary water resources as a threat to Azerbaijan and environmental provocation is reflected in the National Security Concept of the Republic of Azerbaijan dated 2007: "The formation of large volumes of fresh water resources in the neighboring countries of the Republic of Azerbaijan and their intensive contamination with chemical, radioactive and other harmful substances in the territories of these countries create problems in providing the population with drinking water. In addition, the technically obsolete Metsamor Nuclear Power Plant, located in a seismic zone on the territory of Armenia, is a source of danger for the region as a whole. Environmental pollution, degradation of fertile lands, irrational use of natural resources, and untreated industrial and domestic waste are sources of serious problems. Environmental problems have a negative impact on economic and social life, create serious obstacles to public health, the material well-being of society and the activities of relevant government agencies" [5,p.147-157].

Section 11 of the Development Concept "Azerbaijan 2020: Vision for the Future" approved by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated December 29, 2012, entitled "Environmental protection and ecological issues" highlights the solution of important problems in this area. One of the goals of the concept is to define strategic tasks and areas of activity for the new stage of development of the country, to form a diversified, efficient and innovative economy, to ensure progressive development trends in the social sphere and to bring the welfare of the population to international standards [9].

The integrated hydro-relations between Azerbaijan and international organizations

Related to global climate change, prolonged droughts in the world, as well as in Azerbaijan, and floods in rivers over the past 2-3 years have caused significant damage to the country's economy and population. The environmental policy of the Republic of Azerbaijan is primarily aimed at improving the environment and

ensuring environmental safety. In order to achieve this goal, it is reflected in the National Plan for Environmental Protection and approved by the Government of the Republic of Azerbaijan in 1998, and the priority environmental problems of the republic have been identified. In order to achieve positive results in strengthening the environmental protection and control system, Azerbaijan has adopted a number of important laws in line with European legislation, developed and approved normative legal documents.

From 1991 to 2009, 124 laws covering various fields of ecology were adopted in the Republic of Azerbaijan, and 93 decrees of the President of the Republic of Azerbaijan were signed in 1996-2009 [2,p.58-68].

In accordance with the State Program for Socio-Economic Development of the Regions of the Republic of Azerbaijan for 2009-2013, a number of measures were taken to improve water supply, construction and reconstruction of sewerage systems in the Republic of Azerbaijan. In this regard, in addition to budget funds, \$ 35 million in loans from the World Bank, the Asian Development Bank, the German KfW Bank and other financial institutions were involved in the construction work. For example, in Sheki, a pumping station was built in the Kish River, a main water line was laid, and a reservoir was restored. Construction of water sources, reservoirs and main water lines is underway in the direction of reconstruction of water supply and sewerage systems in Ganja. Relevant work has been done in Agdash and Goychay within the framework of the "Urban Water Supply and Sewerage Project" implemented jointly with the Asian Development Bank. For example, 3 subartesian wells were drilled in Agdash, and a new reservoir was built, including a water intake chamber and a chlorinator building. At the same time, a 2-kilometer-long main pipeline was laid and connected to the existing water network, and relevant work was done in Shamakhi and Gabala.

Azerbaijan focuses on the provision of arable lands in the occupied territories with irrigation water and the population with drinking water, and takes measures to improve the water supply of the lands close to the occupied territories. It should be noted that 889 subartesian wells have been drilled and put into operation in Azerbaijan over the past 10 years. In 2014, 250 subartesian wells were drilled and put into operation. According to the distribution of subartesian wells to be drilled in 2014, 19 in Aghdam region, 17 in each of Barda and Zagatala regions, 16 in Gazakh region, 14 in Tovuz region, 13 in each of Agjabadi, Goranboy, Samukh and Shamkir regions are envisaged. The National Coordinating Council for Sustainable Development of the Republic of Azerbaijan was established by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated October 6, 2016 in order to determine the national priorities and indicators relevant to global goals and objectives until 2030. At the same time, the "Strategic Roadmap for the Development of Public Utilities in the Republic of Azerbaijan" approved by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated December 6, 2016 pays special attention to the water sector, including water supply and wastewater management. This document covers the strategic vision until 2020, the long-term vision for the period up to 2025 and the target vision for the period after 2025.

Several Ministries and Open Joint-Stock Companies are involved in the management of water resources in the Republic of Azerbaijan. Azersu OJSC, which is responsible for the organization of water supply and sewerage services in the country and the development of proposals for the implementation of state policy in this area, is carrying out concrete work in the direction of sustainable development goals. Thus, despite the supply of sufficient drinking water to the Absheron Peninsula, problems with uninterrupted water supply, defects in the sewerage system in many settlements, insufficient rainwater systems, lack of sewage treatment plants, obsolescence of water supply and sewerage lines Master Plan for drinking water supply, sewerage and stormwater systems of the peninsula. This Master Plan takes into account the development of urban planning, population growth and density, the development of tourism, the reuse of treated wastewater and the ecological balance. The Master Plan outlines the following key principles:

- The water intended for use must meet the standards of potable water;
- Water must be provided to the population during 24 hours a day;
- It should be taken into account that water taken from sources is a natural resource and the factors that have a negative impact on the environment should be minimized;
- Appropriate work must be done to reduce water losses by 15% till 2035 year.

The following projects have already been implemented in accordance with the recommendations of the Master Plan:

- As a result of restoration and reconstruction works on a number of components of the Kura and Jeyranbatan Water Treatment Plants, one of the main water supply facilities in Baku, the quality of water treated at both facilities has reached the standards of the World Health Organization;
- As a result of the reconstruction work carried out at the pumping stations, the water supply of high-rise buildings has been substantially improved, and the population suffering from the problem of drinking water for many years has been provided with drinking water;
- New water and sewage lines were laid in a number of streets, reservoirs and water treatment facilities were restored and put into operation. Azersu OJSC uses smart technologies along with traditional technologies in the process of both raw water treatment and wastewater treatment. Thus, Jeyranbatan Ultrafiltration Water Treatment Plant Complex (capacity 6.6 m³ / s) is one of the largest of its kind in the world. In these devices, the main cleaning process is carried out on the filter membranes. The water is cleaned of suspended particles, many insoluble salts and heavy metals, as well as pathogenic microorganisms (bacteria) through 0.02 micron filters installed in these membranes, reduces turbidity, and retains natural minerals in the water. The water is mechanically treated without the use of any chemicals in the filter membranes. The quality of drinking water coming out of the filters is monitored online. For this purpose, special analysis panels are installed, which transmit signals about water quality parameters directly to the SCADA room. At the same time, in the laboratory established here, the important parameters of both raw water and treated fresh water are studied more accurately, and the quality indicators are under full control. At the Global Water Summit in Abu Dhabi in 2016, which was attended by 2,500 members of the Leaders Group, the Jeyranbatan Ultrafiltration Water Treatment Plant Complex was assessed as a valuable contribution to the world water industry and included in the top 4 major water projects of the year [6,p.124-138].

In addition to the creation of a certain legislative framework, the protection of the environment, environmental safety, protection of specially protected areas, atmospheric air, etc. in this case, the adoption of a number of laws has allowed for reforms to improve the public administration system.

Water policy in the country is also implemented through National Plans, State Programs and Action Plans. The National Environmental Action Plan for Environmental Protection, prepared by the Government of Azerbaijan jointly with the World Bank in late 1996, pays special attention to the management and protection of water resources. At the suggestion of the World Bank, in April 2004 the Law on Amelioration and Irrigation was supplemented with an entire section consisting of 15 articles, and 11 articles of the law were amended. As a result of completion and changes, the "water users association" institute, a non-governmental organization (operator) for water distribution for irrigation, was included in the water economy in accordance with the legislation. In the future, these water management systems will be transferred to their long-term use or ownership.

In recent years, in connection with the protection of the environment and ensuring environmental safety, President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev has issued an order on the implementation of a number of measures:

1. On approval of the Comprehensive Action Plan for 2006-2010 to improve the environmental situation in the Republic of Azerbaijan (28.09.2006);
2. On some measures to protect the Caspian Sea from pollution (20.06.2007);
3. About some measures to improve the supply of ecologically clean water to the population (20.06.2007);
4. On additional measures to protect the Caspian Sea from pollution (13.06.2008);
5. On improving the management of household waste in Baku (06.08.2008), [5,p.147-157].

Contamination of water sources with industrial and domestic wastes not only makes water unsuitable for drinking and household use, but also has a negative impact on the biological environment of the basins. At

present, the prevention of this process, the cleaning of contaminated areas is one of the priorities of the environmental policy of the Republic of Azerbaijan. Activities in this field are regulated by the laws of the Republic of Azerbaijan "On Hydrometeorological Activities" and "On Approval of the Water Code", the Regulations "On Rules for Monitoring the Environment and Natural Resources" and other documents. In order to protect and effectively use water resources in the country, water composition and pollution are monitored.

In the first decade of the 21 st century, information about the depleting oil reserves in the North Sea and confrontation between the West and Iran, excluded from discussions and the implementation of production and transportation projects, pushed the Caspian hydrocarbons into the limelight. Preservation of the Caspian's biological diversity is one of the outstanding issues. Hydrocarbon resources, their level of production and transportation routes have been and remain the region's main geopolitical factor. The first step in any water resource planning is effective monitoring of water usage in the basins. Some technical level work has already been undertaken through the NATO-OSCE South Caucasus River Monitoring Project, which ended in 2009. Such programs provide access to reliable quality data both locally and regionally. The information exchange has the power to strengthen cooperation by contributing to mutual trust, joint assessment and policy-making. The data gathered could eventually be used for a creation of a basin treaty. Additionally, knowledge sharing and increased cooperation lower the risk of conflict and may later diffuse to upper levels of governments.

US and EU interests in the region are almost similar. The geopolitical presence of US in the area is based on the logic of establishment of an attractive appearance for neighboring countries. EU reforms and activity has grown strongly over the last ten years.

In 2002, USAID elected to expand its bilateral water programs in Armenia, Georgia and Azerbaijan through the Water Management in the South Caucasus program, which addressed transboundary water resource management. USAID selected the two subbasins because of their location between countries with less tense relations. Although the riparian countries involved conducted joint monitoring of water in the subbasins, the data and analyses were openly shared with all three countries and others interested in Kura-Aras basin. The approach offered a less controversial mechanism for bringing regional actors together and revealed the benefits of collaboration on transboundary water resource management USAID believed that countries in the region were ready for national management of water resources, an essential precursor for transboundary cooperation. In 2005, efforts were extended to two subbasins – the Alazani Basin and the Khrami Debed Basin. US worked in close partnership with the three governments, particularly with Armenia's Ministry of Nature Protection, Azerbaijan's Ministry of Ecology and Natural Resources and Ministry of Agriculture and Georgia's Ministry of Environment Protection and Natural Resources. Both regional programs focused broadly on strengthening scientific and analytical capacity and facilitating dialogue on transboundary water management in the region. Water and post-conflict peacebuilding to a larger program of the United Nations Development Programme Global Environment Facility. Through the programs several capacity building initiatives were implemented in Georgia and Azerbaijan to complement bilateral programs in Armenia.

International organizations have implemented a number of projects to promote the environmental security of transboundary waters in the South Caucasus. One of them was the UNDP GEF (United Nations Development Program) Kura Global Environmental Resources Project in 2011-2013. The project involved a river system passing through Georgia and Azerbaijan. During the project, 50 national and 5 international experts were involved in this process [5,p.147-157]. During the "Diagnostic Analysis" of the Kura Basin, 4 important issues were reflected in the plan: reduction and change in hydrological water flow, deterioration of water quality, ecosystem degradation, floods and climate change. Based on the results of the "Diagnostic Analysis", it was found that the decrease in the hydrological flow in the Kura River is a very risky issue for Azerbaijan and Georgia. It turned out that the Republic of Azerbaijan faces 4-5 km² of water shortage (depletion) per year [1,p.70-80].

Moreover, the agreement between the governments of Azerbaijan and Georgia on the use and protection of water resources of transboundary rivers is being finalized with the support of the UN Economic Commission

for Europe and the OSCE. The agreement will be supported by the UN Development Program and the Global Environment Facility's Kura II project to be implemented in Azerbaijan and Georgia in 2017-2021.

For this purpose, it is more important to comprehensively analyze the international and legal problems of environmental protection of the Kura and Aras river basins, to identify environmental security problems in this area and to show ways to solve them.

To achieve these goals, the following tasks are set:

- Study of the process of formation of the international legal status of the Kura and Aras rivers;
- Modern international assessment of the ecological situation of the Kura and Aras river basins research in the context of legal norms;
- Analysis of the provisions of international treaties and agreements related to the ecological safety of the Kura and Aras rivers;
- Analysis of projects related to the ecological safety of the Kura and Aras rivers;
- Analysis of major agreements signed in the field of environmental security;
- Study of the process of formation of the concept of international cooperation in the field of environmental security;
- Identification of problems related to the ecological safety of the Kura and Aras river basins and suggesting their solutions;
- Study of the directions of non-navigable use of the Kura and Aras rivers and their impact on environmental safety, analysis of contracts and agreements in this field; [5,p.147-157].
- To determine the damage caused by Armenia to the ecological security of the Kura and Aras river basins and to investigate its international legal responsibility from various aspects; [2,p.58-68].

It should be noted that the World Water Council was established in 1996 to address water issues on a global scale. The Council is a multidisciplinary international platform uniting international water-related organizations, government agencies, science centers and non-governmental organizations. The World Water Council (WWC) works to protect water resources, ensure fair and integrated management, provide the population with uninterrupted, sustainable and quality drinking water, food security related to water, ensure the sustainability of hydropower resources, and address multifaceted sanitation problems.

The headquarters of World Water Council is in Marseille, France. The organization has 350 members from 51 countries and 24 international organizations. Along with Azersu OJSC which has been a member of the WWC since 2013, the Melioration and Water Management OJSC and some other organizations of the Republic of Azerbaijan are also represented in the Council [7,p.45-50].

The 7th meeting of the General Assembly of the World Water Council (WWC) was held on November 12-14, 2015 in Marseille, France. For the first time, Azersu OJSC was invited to participate in the Assembly and for this purpose the delegation visited France. The General Assembly discussed the main directions of water policy in the world, the current situation and prospects, action strategy for the next 3 years, work plan, financial issues, amendments to the Constitution of the WWC, and held elections to the Board of the Council [1,p.70-80].

Projects implemented in the water sector based on the water security strategy in the Republic of Azerbaijan, development of integrated water resources management programs, creation of legal framework for water sector, accession of the state to a number of international environmental conventions, ratification of the Helsinki Convention on transboundary waters were considered important achievements. These factors have played a major role in supporting Board membership. Representatives of the WWC, as well as representatives of other countries and international organizations noted that they closely follow the projects implemented in the water sector in Azerbaijan in recent years and praised the work done in this direction. It was noted that Azersu OJSC is an organization that has achieved considerable success in the water supply and sewerage sector, and its representation in the supreme body of the WWC

is a logical consequence of the work done. Membership in the WWC and its representation on the Board of Directors are important in terms of defining global water issues, strategic goals, and participation in decision-making. This status allows Azerbaijan to benefit from the experience of developed countries and leading companies around the world, to have easier access to new technologies.

The integrated water resources management scheme should be developed to cover the transboundary river basins of the South Caucasus and the entire territory of the Republic of Azerbaijan, including the Caspian Sea shelf. Forecast targets for the implementation of the integrated water resources management scheme: It is considered expedient to develop an integrated water resources management scheme for short-term (10 years) and long-term (20 and 35 years) goals.

Conclusion

As a result, the key achievements of Azerbaijan's hydro-policy should be marked by a number of important events. So national targets under the UNECE-WHO/Europe Protocol on Water and Health were drafted by the Azerbaijan government in 2015-2016. Moreover, the National Water Strategy has been drafted and it was approved in the Cabinet of Ministers in 2016. A benchmarking study on water utilities has strengthened the capacity of Azeri authorities to monitor the performance of the water supply and sanitation sector. This already contributes to improved policy making in the WSS sector. Developments in negotiating a bilateral agreement with Georgia on joint management of the transboundary Kura river basin have been reported and discussed at the NPD Steering Committee meetings. A pilot project was completed for testing the approach of water-food-energy-ecosystems nexus in transboundary Alazani river basin, which is shared by Azerbaijan and Georgia.

However, supporting to water diplomacy between Azerbaijan and littoral states will continue through an assessment of the potential economic benefits of enhanced transboundary co-operation and through negotiations on a bilateral agreement. Transboundary water management and reforms that will facilitate investment in water infrastructures and water services are promising avenues for further work, in line with the Government's priorities.

Bibliography:

1. Akhundov A. Water strategy of Azerbaijan Republic, providing its water security / Global and regional hydro-political problems in the context of international cooperation and security International Conference. Baku: 2014, p.70-80.
2. Alakbarov A. Transboundary water issues in the Southern Caucasus in the context of international law / Global and regional hydro-political problems in the context of international cooperation and security International Conference. Baku: 2014, p.58-68.
3. Ascher W., Mirovitskaya N. The Caspian Sea: A Quest for Environmental Security. mart 1999, Kluwer Academic Publishers, 364 p.
4. Evrim Maden T. Weaponization of Water: the Case of Sarsang reservoir. Ankara: 2017, 111 p.
5. Gavardashvili G. Water resources of the transboundary rivers Kura and policy of using them / Global and regional hydro-political problems in the context of international cooperation and security International Conference. Baku: 2014, p.147-157.
6. Humbatov M. Threat to the world: hydrological crime and ecological genocide. Vilnius, 2018 199 p.
7. İmanov F. Necessity of cooperation in using and protection of Southern Caucasus transboundary water resources / Global and regional hydro-political problems in the context of international cooperation and security International Conference. Baku: 2014, p.45-50.
8. Qurbanov A. Hidroböhran, hidromünaqişələr və hidrostrategiya. Bakı: 2013, 162 s.

9. Verdiyev R. National Water Strategy of Azerbaijan Republic. Geneva, 2012. https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/npd/Pres_Rafig_Final.pdf.
10. Kəlbizadə E., Baxşıyeva Y., Əzimov Ə. Ermənistan İran İslam Respublikasının Qafqaz siyasətində. Bakı: MTM İnnovation, 2019, 360 s. s.215-229.

SIYASET BİLİMİ ARAŞTIRMALARINDA DEVLETLERARASI İLİŞKİLERİN DİNAMIĞINI BELİRLEYEN İNDİKATÖRLERİN UYGULANMASI (Ermenistan-İran ilişkileri örneğinde)

Yrd. Doç. Dr. ELNUR KELBİZADE

AMBA Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü, Baku Avrasya Üniversitesi

ÖZET

Uluslararası sistemin aktörleri (devletler, devletlerüstü ve uluslararası örgütler vb.) arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi bir süreç olduğundan, belirli değerlendirme kriterlerinin - indikatörlerin tanımlanmasına ihtiyaç vardır. Farklı devletler arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmacılar, çoğu durumda ciddi krizler olmadıkça ilişkileri sıklıkla belirli bir kronolojik çerçevede "gelişen ilişkiler" olarak tanımlarlar. Bununla birlikte, ciddi krizler kendini göstermediğinde, bu tür ilişkiler çeşitli faktörlere bağlı olarak gelişebilir veya zayıflayabilir. Bu açıdan bakıldığında, devletler de dahil olmak üzere uluslararası ilişkiler sisteminin aktörleri arasındaki ilişkilerin gelişimini ve düşüşünü bilimsel yöntemlerle değerlendirmek için indikatörlerin - uluslararası ilişkilerin değerlendirilmesinin göstergelerinin tanımlanması gerekmektedir. Bildiride indikatörler Ermenistan Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler örneğinde pratik uygulamalarla tanımlanmıştır. (200-ə çatdır)

Anahtar kelimeler: Uluslararası ilişkiler, indikatör (gösterge), Ermenistan, İran

GİRİŞ

İstihbarat ve uluslararası ilişkilerin geleceğine yönelik tahmin ve öngörmelerde indikatörlerin önemi rus araştırmacılar M.A.Timofeyeva¹, M.G.Vlasova² N.V.Deryuqin, N.Bystrov, R.Wexman ve diğerleri de dahil olmak üzere bir dizi araştırmacı tarafından tartışıldı. Uluslararası ilişkilerin araştırılmasında matematiksel yöntemlerin uygulanması üzerine yaptığı çalışmada İ.Mikheyev indikatörler yöntemine değindi.³ M.Vlasova indikatör - gösterge kavramını şu şekilde tanımlamıştır:

"Göstergeler, belirli bir sürecin veya senaryonun hareketinin bir göstergesi olarak gözlenen olaylardır".⁴

Ancak, belirtmek gerekir ki, M.Vlasova devletlerarası ilişkilerin indikatörlerinden daha fazla güvenlik ve savunma göstergeleri üzerine yoğunlaşmış ve onları araştırmıştır.

Araştırmalarımız sonucu uluslararası ilişkilerde indikatör (gösterge) kavramını şu şekilde tanımlaya biliriz: "İndikatörler, belirli bir zaman dilimi içinde uluslararası ilişkiler sisteminin aktörleri arasındaki ilişkilerin hareketini değerlendirmeyi sağlayan göstergelerdir". Burada birkaç noktanın açıklığa kavuşturulması gerekiyor. Her şeyden önce, devletlerarası ilişkilerin hareketinin doğasını (gelişme ve düşüş) belirleyen göstergeler olmalıdır. İkinci olarak, bu göstergeler, belirli bir zaman dilimi içinde devletler arası ilişkilere uygulanmalıdır. Üçüncüsü, alınan göstergelerin değerlendirmeleri, araştırmacının aynı göstergeleri başka bir zaman diliminde tanımlananlarla karşılaştırma fırsatı bulduğunda, hareketin doğasını (ilerleme veya düşüş) gösterebilir.

¹ Марина Тимофеева, "Опыт политического прогнозирования в США и России" ["Political Forecasting Experience in the USA and Russia"]. (Автореферат диссертации на соискание учено степени кандидата политических наук. Санкт-Петербургски Государственный Университет, 2005), 14.

² Мария Власова, «Прогнозирование в разведке: метод индикаторов в современных условиях» [Intelligence forecasting: a method of indicators in modern conditions], *Вестник РУДН, серия Международные отношения*, том 15/3 (сентябрь 2015): 35

³ Игорь Михайлович, *Применение математических методов при исследовании системы международных отношений с использованием функциональных пространств* [The use of mathematical methods in the study of the system of international relations using functional spaces]. (Москва, 1997).

⁴ Власова, "Прогнозирование в разведке," 35

Bazen, devletlerarası ilişkilerin gelişim düzeyini belirlemek için, araştırmacılar iki ülke arasındaki ilişkileri üçüncü ülkelerle olan mevcut ilişkilerle karşılaştırmaktadır. Örneğin, Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki ilişkileri İran-Ermenistan ilişkileriyle, Azerbaycan Cumhuriyeti ile İsrail arasındaki ilişkileri Ermenistan-İran ilişkileriyle karşılaştırmak mümkündür. Bununla birlikte, bu karşılaştırmalar iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişimini ve ya düşüşünü belirlemek için nesnel bir indikatör olarak kabul edilemez.

I. İNDİKATÖRLERİN SINIFLANDIRILMASI

Ortalama olarak, devletlerarası ilişkilerin hareketini değerlendirmek için kullanılan yaklaşık yüze kadar indikatörü tanımlamak mümkündür. Bununla birlikte, bu indikatörlerin gruplandırılması sistematik bir analiz yapmak için önemli koşullardan biridir. Bu anlamda devletlerarası ilişkilerin yönünü belirlemek için kullanılan göstergeler üç gruba ayrılabilir:

1. Siyasal indikatörler;
2. Ekonomik indikatörler;
3. Sosyal indikatörler.

Devletler arasındaki ilişkilerin hareketini belirlemek için en önemli indikatörler siyasal göstergelerdir. Temel siyasal indikatörler - iki ülke arasındaki devlet ve hükümet yetkilileri düzeyinde ziyaretlerin sayısı, en üst düzey ziyaretlerin sayısı, imzalanan anlaşmaların sayısı, hükümetler arası ve hükümetler arası komisyonların toplantılarının yoğunluğunu, farklı devlet kurumları arasındaki ortak projelerin sayısı, uluslararası örgüt ve kuruluşlardaki pozisyonların karşılaştırılması ve başkalarıdır.

Önemli ekonomik indikatörler ülkeler arasındaki ticaret cirosu hacmini, bir ülkenin diğerinin ekonomisine yaptığı yatırımların hacmini, ithalat-ihracat operasyonlarının hacmini, ekonomik projelerin yoğunluğunu ve b. göstergeleri içerir.

Devletler arasındaki ilişkilerin yönünü belirlemek için sosyal indikatörler de önemlidir. Sivil toplum örgütleri, dini kuruluşlar, medya, iki ülke vatandaşlarının yakınlığı (işbirliği, akrabalık vb.), vatandaşların karşılıklı ziyaretleri, diaspora ve lobi gruplarının faaliyetlerinin ölçeği önemli sosyal göstergelerdir. Örneğin, bir ülkenin vatandaşlarının başka bir ülkede eğitim görmesi, çalışması, yatırımları ve banka hesaplarının olması, akrabalık bağlarının olması devletler arasındaki ilişkiler üzerinde olumlu bir etkiye sahip olabilir.

II. SİYASAL İNDİKATÖRLERİN UYGULANMASI

Politik ilişkilerin gelişim ve gerilemesi aşağıdaki siyasal indikatörler kullanılarak belirlenebilir:

- 1) Belirlenmiş kronolojik çerçevede üst düzey yetkililerin (devlet ve başbakanlar) ziyaretlerinin sayısı;
- 2) İki ülkenin yabancı ülkelereki üst düzey temsilcileri arasında ve uluslararası kuruluşların toplantıları çerçevesinde yapılan ikitaraflı görüşmelerin sayısı;
- 3) Dış politikadan sorumlu kurumların karşılıklı ziyaretlerinin, istişarelerinin sayısı ve seviyesi;
- 4) Uluslararası kuruluşlarda karar alma sürecindeki pozisyonların çakışması ve önerilen projelerin desteklenmesi;
- 5) İki ülke arasında imzalanan belgelerin sayısı ve kapsamı ile imza sahiplerinin yönetim sistemindeki yeri;
- 6) Parlamentolar arası ilişkilerin düzeyi ve imzalanan ikili anlaşmaların onaylanma sıklığı (genliği);
- 7) Hükümetlerin eylem planlarında diğer ülkelere özel dikkat.

İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişim yönünü (gelişme, gerileme veya istikrar), ele almak için öncelikle ilişkilerdeki kronolojik çerçeveler - dönemler, aşamalar vb. belirlenmelidir. Belirli bir kronolojik çerçevedeki istatistikleri diğer dönemlerle karşılaştırabilmek için bu gereklidir. Yukarıda belirtildiği gibi, bazı durumlarda, nesnel bilimsel sonuçların elde edilmesine izin vermeyen ve öznel sonuçlara yol açan devletlerarası ilişkilerin gelişim seviyesini belirlemek için üçüncü bir ülke ile karşılaştırmalar yapılır. Her şeyden önce, üç ülke

arasındaki ikili ilişkilerin aşamaları kronolojik olarak çakişmayabilir. İkincisi, devletler arasındaki ilişkiyi belirleyen faktörler (coğrafi yakınlık, tarihsel gelenekler, dil, din vb.) aynı olmayabilir. Bu açıdan, Ermenistan ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki ilişkileri incelemek için ilk gösterge, devlet ve hükümet başkanları düzeyinde, belirli kronolojik çerçevelerde karşılaştırılabilecek karşılıklı ziyaretlerin sayısıdır. Örneğin, 1991-1997 yılları arasında Ermenistan'dan devlet ve hükümet başkanları düzeyinde İran İslam Cumhuriyeti'ne yapılan ziyaret sayısı 4'tür (başkan düzeyinde 3, başbakan düzeyinde 1), İran İslam Cumhuriyeti'nden Ermenistan'a ziyaret sayısı sadece 1'dir (başkan yardımcısı düzeyinde). olmuştur. Toplamda, bu sayı 5 ziyaretle sınırlıdır. 1998-2008'de Ermenistan'dan İran İslam Cumhuriyeti'ne yapılan bu tür ziyaretlerin sayısı 2 (başkanlık düzeyinde) ve İran İslam Cumhuriyeti'nden Ermenistan'a yapılan ziyaretlerin sayısı 3'tür (başkanlık düzeyinde).⁵

Genel olarak, bu dönemde iki ülke arasındaki üst düzey karşılıklı ziyaret sayısı 5'tir. Ancak ilk başta Ermenistan'ın İran'la ilişkileri güçlendirmekle ilgilendiği ve İran'ın yeni uluslararası ortamda daha temkinli olduğu gözlemlendi. Bu konu, Kafkas ülkelerinin bağımsızlığının ilk aylarında İran'ın Azerbaycan Cumhuriyeti ile ilişkiler kurmaya ve buradaki prestijini güçlendirmeye daha fazla önem vermesiyle de ilgiliydi. 1991-1996 yıllarında Ermenistan'dan İran İslam Cumhuriyeti'ne yapılan üst düzey ziyaretlerin çoğu, Azerbaycan topraklarının işgali sonucu ortaya çıkan Dağlık Karabağ çatışmasıyla ilgiliydi. Genel olarak, 1991'den beri bu göstergede yapılan karşılaştırmalardan, İran İslam Cumhuriyeti Başkanı Mahmud Ahmedinejad'ın Ermenistan ile ilişkilerin kurulmasına en fazla önem verdiği açıktır. Ermeni tarafında, Serzh Sarkisyan'ın yönetim yılları bu açıdan özellikle dikkat çekicidir. Bazı Ermeni siyasetçilerin gizli Yahudi nefretinin farkında olan Ahmedinejad hükümeti bu meseleden yararlanmaya çalıştı. Örneğin, Ekim 2005'te İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, "Siyonizmsiz Dünya" Konferansı'nda ABD, İsrail ve Yahudiler aleyhinde konuştu. Ermenistan'ın bu konudaki tutumuyla ilgili olarak, arşiv belgelerinden birinde şöyle yazıyor: "Ermeni yetkililer, "Siyonizmsiz Bir Dünya" konulu konferansta İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın İsrail ve ABD hakkındaki açıklamalarını çevreleyen gerilimler hakkındaki görüşlerini de dile getirdiler. Dışişleri Bakanı Vartan Oskanian Erivan Devlet Üniversitesi öğretim üyeleriyle yaptığı görüşmede "bu ifadenin İran-Ermenistan ilişkilerini etkilemeyeceğini" söyledi.⁶

Bu dönemde jeopolitik gerilimlerin iki ülke arasında daha yakın bağlara yol açtığına dikkat edilmelidir. Her iki ülkenin de bölgedeki büyük projelere dahil edilmemesi, bu ülkelerin alternatif projeler uygulama hareketlerini arttırmıştır. Bu açıdan Ermenistan-İran ekonomik ilişkileri tarihindeki en önemli olaylardan biri, İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın Mart 2007'de Erivan'a yaptığı ziyaret sırasında gerçekleşti.⁷ 19 Mart 2007'de iki ülke arasında bir gaz boru hattı açıldı. Ermeni tarafı projeyi "enerji diplomasisi" alanında "büyük başarı" olarak nitelendirdi.⁸ Ve ya İran Cumhurbaşkanı Hassan Ruhani'nin yönetiminin ilk üç yılında Ermenistan ile siyasi alanda ilişkilerin ve tartışmaların azalması hakkında konuşmak mümkündür. Bu dönemde, İran İslam Cumhuriyeti'nden Ermenistana cumhurbaşkanlığı düzeyinde hiçbir ziyaret yapılmamıştır. Ancak, Ağustos 2013'te Ermenistan Cumhurbaşkanı Serzh Sargsyan, İran İslam Cumhuriyeti'ni ziyaret etti ve yeni seçilen İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Hassan Ruhani'nin yemin törenine katıldı.⁹ Jeopolitik gerçekleri iyi anlayan, İran İslam Cumhuriyeti'nde "Diplomasi Şeyhi" olarak bilinen Hassan Ruhani, reformcu tutumuyla biliniyor ve Mahmud Ahmedinejad'ın aksine dış politikayı ırkçı sloganlarla karıştırmadı.

2014 yılının başında Ermenistan ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler daha da gerginleşti. Mesele, 2013'ün sonlarında Ermenistan ve Rusya Federasyonu'nun gaz ithalatı konusunda bir anlaşma imzalamasıydı. Bu anlaşmanın imzalanması, Rusya Federasyonu'nun İran-Ermenistan-Gürcistan güzergahı üzerinden İran gazını Avrupa pazarlarına alternatif olarak çıkmasını istemediği ve İran'ın genel olarak Ermenistan'a gaz ihracatını engellemeye çalıştığı anlamına geliyordu. Buna karşılık İran tarafı, Ermenistan'dan ithal edilen

⁵ "Bilateral Relations with Islamic Republic of Iran," Last accessed: 30 August, 2019, <https://www.mfa.am/en/bilateral-relations/ir/>.

⁶ ARXINA, Qovluq 6, v. 26.

⁷ نظام آبادی، محسن. «روابط فرهنگی ایران و ارمنستان؛ ظرفیتها و پتانسیلها»، فصلنامهانجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات / سال دوازدهم / شماره ۱۴۴ 74.:۸۷-1395:۶۶ تابستان

⁸ Галстян А., «Политические портреты Армении: Роберт Кочарян» [Political Portraits of Armenia: Robert Kocharyan]. Last update 11 Февраля, 2013. <http://www.yerkramas.org/article/51814/politicheskie-portrety-armenii-robort-kocharyan>.

⁹ نظام آبادی، محسن. «روابط فرهنگی ایران و ارمنستان؛ ظرفیتها و پتانسیلها»، 75

enerjiye ihtiyaç olmadığını ve bunun İran'ın Ermenistan'a dostane yardımı olduğunu belirtti. Ardından, İran cumhurbaşkanı Hassan Ruhani planlanan Ermenistan ziyaretini erteledi. İran tarafı çok yüksek düzeyde tartışılan İran-Ermenistan demiryolunun inşasının sorumluluğunu Ermenistan'a koyan bir açıklama yaptı. Sonuç olarak, 2015 yılında İran ve Ermenistan arasında en önemli projeler olarak kabul edilen Mehri Hidroelektrik Santrali, İran-Ermenistan demiryolu, rafineri ve üçüncü yüksek gerilim enerji hattının inşaatı tamamlanmamıştır.

İki ülke arasındaki ilişkilerin yönünü incelemek için üst düzey temsilcilerin yabancı (üçüncü) ülkelerde ve uluslararası örgütlerin toplantıları çerçevesinde görüşmelerini karşılaştırmak da önemlidir. Bu aynı zamanda ilişkilerdeki eğilimleri belirlemenizi sağlar. Örneğin, 2018 yılına kadar Ermenistan ve İran İslam Cumhuriyeti temsilcileri çoğunlukla BM toplantıları ve çeşitli BDT ülkelerindeki uluslararası etkinlikler ve toplantılar çerçevesinde ikili toplantılar düzenledi.

2018 yılında Ermenistan'daki "sokak devrimi" nin ardından, Ermenistan'ın Batı yanlısı bir imaj yaratma arzusundan dolayı komşu İranla görüşmelerin bile Batı ülkelerindeki toplantılar sırasında yapılmasını tercih etme eğilimi oluşmuştur. Örneğin "sokak devrimi" sonrasında Başbakan olan Nikol Paşinyan İran cumhurbaşkanı Hassan Rouhani ile ilk üst düzey toplantısını New York'ta yaptı. Analizler bunun çoğunlukla Ermenistan'ın ABD'ye "İran ile kontrolünüz altında ilişkiler kuruyoruz" mesajını gönderme arzusundan kaynaklandığını gösteriyor.¹⁰

Dış politikadan sorumlu kurumların ve kişilerin karşılıklı ziyaretlerinin, istişarelerinin sayısı ve seviyesi, hem devletlerarası üst düzey ziyaretlerin düzenlenmesinde, hem de önemli dış politika konularında ilkel anlaşmaların sağlanmasında özel önem taşımaktadır. Devlet başkanlarının ziyaretlerinden önce imzalanacak belgelerin ve toplantıların detaylarının kabul edilmesi özellikle önemlidir. Bu nedenle, dış politikadan sorumlu kuruluşların karşılıklı ziyaretlerinin istatistiksel olarak karşılaştırılması, ikili siyasi ilişkilerin yoğunluğunu belirlemek için önemli göstergelerden biri olarak düşünülebilir. 1991-1997 yıllarında Ermeni Dışişleri Bakanları İran İslam Cumhuriyetini 5 kez, 1998-2007 döneminde 6 kez ve 2008-2018 döneminde 7 kez ziyaret ettiler. İran İslam Cumhuriyeti'nden Dışişleri Bakanı düzeyinde Ermenistan'a ziyaret sayısı 1991-1997'de 4, 1998-2007'de 4 ve 2008-2018'de 5 kez olmuştur.¹¹

Uluslararası kuruluşlarda karar alma sürecindeki pozisyonların çakışması ve önerilen projelerin desteklenmesi de iki ülke arasındaki ilişkilerin düzeyini belirlemek için ana göstergelerden biri olarak düşünülebilir. Ermenistan-İran ilişkilerinin analizi, bu konuya yaklaşımın farklı zamanlarda değiştiğini göstermektedir. Örneğin, Ermenistanın Azerbaycan topraklarını işgali sonucu meydana çıkan Dağlık Karabağ sorunu Güney Kafkasyanın komşusu olan İranın da güvenliği için bazı tehditler oluşturmuştur. İran İslam Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ çatışmasına yaklaşımı arabuluculuktan tarafsızlığa, tarafsızlıktan Azerbaycanın haklı konumunun desteklenmesine kadar değişmiştir. Ancak, elbette, bu değişiklikler resmi-diplomatik açıklamalar düzeyinde gerçekleşti. Genel olarak, bağımsızlık ilanından bu yana Ermenistan'ın dış politikasının oluşumu, Rusya ve İran İslam Cumhuriyeti'nin Batı karşıtı cephede bulunması, uluslararası örgütlerde tartışılan birçok konuda iki ülke için örtüşen pozisyonlarla sonuçlandı.

Ermenistan Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki siyasi ilişkileri analiz ederken belirleyebileceğimiz bir diğer indikatör, iki ülke arasında imzalanan belgelerin sayısı ve kapsamı, ayrıca imza sahiplerinin devletin yönetim sistemindeki yeri ve yetkisidir. Doğal olarak, coğrafi olarak komşu olan ve bir dizi konuda benzer ilgi alanlarına sahip ülkeler arasında çok sayıda karşılıklı ziyaret ve tartışma olabilir. Ziyaretlerin ve tartışmaların yararlılığını belirleyen ise anlaşmalar, protokoller ve b. belgelerdir. Sadece imzalı belgelerin sayısı değil, aynı zamanda bunların kapsamı ve imza sahiplerinin devlet yönetimi sistemindeki yeri ve yetkisi de analiz edilmelidir. Bu indikatör üzerine değerlendirme yaparken dikkat etmemiz gereken önemli husus devletler arasındaki siyasi ilişkilerin ilk aşamasında imzalanan belgelerin (anlaşma ve b.) daha çok sayıda olmasıdır. Doğal olarak tüm alanlarda ilişkilerin kurulması için çok sayıda belgenin imzalanması genellikle erken aşamalarda gerçekleşir. Bu bakış açısından, bu gösterge ile karşılaştırmalar yaparken, sonraki aşamalarda imzalanan belgelerin sayısal avantajına değil, önem derecesine dikkat etmek gerekir. Ermenistan

¹⁰ Elnur Kəlbizadə, Yeganə Baxşiyeva, Əliyər Əzimov. *Ermenistan İran İslam Respublikasının Qafqaz siyasətində*. (Bakı:MTM Innovation, 2019), 157-158.

¹¹ "Bilateral Relations with Islamic Republic of Iran," Last accessed: 30 august, 2019, <https://www.mfa.am/en/bilateral-relations/ir/>.

Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığının sitesinde verilen bilgilere dayanırsak iki ülkenin devlet ve hükümet başkanlarının toplantıları çerçevesinde 1992-1997 yıllarında 19, 1998-2008'de 34, 2009-2011'de 10 belge imzalanmıştır.¹² Ortalama olarak, ilk kronolojik çerçevede yılda 4 belge, ikinci kronolojik çerçevede yılda 3 belge ve üçüncü kronolojik çerçevede yılda 3 belge bulunmaktadır.

Parlamentolar arası ilişkilerin düzeyi ve imzalanan ikili belgelerin onaylanma (ratification) sıklığı (genliği), ikili siyasi ilişkilerin düzeyini incelemek için indikatörlerden biri olarak da kullanılabilir. Genellikle, diplomatik protokollere uymak zorunda olan devlet ve hükümet başkanları onay için parlamentoya imzalanmış belgeleri gönderiyorlar. Hem İran İslam Cumhuriyeti, hem de Ermenistan Cumhuriyeti'ndeki mevcut siyasi sistem, parlamentonun diğer hükümet kollarından tamamen bağımsız olmasına ve karar vermesine izin vermiyor. İran İslam Cumhuriyeti'nde mesele devlet sistemi ve geleneği ile bağlantılıysa, Ermenistan'daki durum biraz farklıdır. Özellikle 1998-2018 yıllarında Ermenistan'da iktidarı ele geçiren "Karabağ klanı", parlamentoyu terörizm de dahil olmak üzere çeşitli yollarla önemli ölçüde zayıflatarak cumhurbaşkanına tam bağımlı hale getirdi. Devletlerarası siyasi ilişkilerdeki düşüş veya kriz dönemlerinde, parlamentolar onay sürecini genellikle çeşitli yollarla uzatırlar veya imzalanan belgeleri onaylamazlar. Örneğin, 2018'de Ermenistan'daki sokak gösterileri ve hükümet değişikliklerinden sonra yeni başbakan Nikol Paşinyan'ın İran İslam Cumhuriyeti'ne karşı soğuk bir duruş sergilemesi sebebinden İran tarafı en önemli ortak projelerle ilgili imzalanan bir dizi belgenin onaylanmasını uzatmaya çalıştı. Aynı dönemde iki ülke arasında ticari sirkülasyonda da düşüş yaşandı. O dönemde Theiranproject.com İran İslam Cumhuriyeti'nin ihracat potansiyeli hakkında bir rapor yayınladı. İran İslam Cumhuriyeti resmi gümrük örgütlerinin bilgilerine dayanılarak yayınlanan raporda 2018'in ilk 9 ayında İtalya, İran'dan mal ithal eden ilk ülke olduğu, ikinci ülkenin ise Azerbaycan olduğu açıklandı. Bu dönemde Azerbaycan Cumhuriyeti İran'dan 502 milyon 128 bin 355 dolarlık ürün aldı. Ermenistan İran'dan sadece 160 milyon dolarlık mal ithal etti.¹³ Karşılaştırmak gerekirse, Ermenistan önceki yıllarda İran İslam Cumhuriyeti'nden yapılan ithalatta İtalya'dan sonra ikinci sıradaydı. Doğal olarak, Nikol Paşinyan'ın İran'a karşı olumsuz tutumu ve "ABD korkusu" İran'dan yapılan ithalattaki düşüşün nedenleriydi. Öte yandan, bu durum Ermeni ekonomisinin derin bir kriz içinde olduğunu ve nüfusun satın alma gücünün keskin bir şekilde düştüğünü göstermektedir.

Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın Şubat 2019'da İran İslam Cumhuriyeti'ne ziyaret programında bile, İslam Cumhuriyeti ile imzalanmış belgelerin onay konusunun tartışılması kilit konulardan biri olarak tanımlandı.¹⁴ Ermenistan bunun yerine Avrasya Ekonomik Birliği ile İran İslam Cumhuriyeti arasında imzalanan bir serbest ticaret anlaşmasının parlamentolarının erken onaylanmasına destek sözü verdi. Bu konu Nikol Paşinyan'ın İran İslam Cumhuriyeti İslami Şura Meclisi Başkanı Ali Larijani ile yaptığı toplantıda tartışıldı. O zaman, Avrasya Ekonomik Birliğinde Ermenistan'ın başkanlık sürecinin başlaması İran İslam Cumhuriyeti'nde bu fırsatı kullanma ve süreci hızlandırma arzusu yarattı.

Devletlerarası ilişkileri analiz ederken, hükümetlerin eylem planlarına diğer ülkeyle ilgili olarak atılacak adımları dahil edip etmedikleri ile önemli göstergedir. Örneğin, Ermenistanda Başbakan Tigran Sarkisyan hükümetinin 2008-2012 programında İran İslam Cumhuriyeti ile ilişkilerle ilgili herhangi bir konuya değinilmedi.¹⁵ 2016'da Ermenistan'da kabul edilen hükümet programı, İran İslam Cumhuriyeti ile ilişkilerle ilgili iki noktaya değinildi. Programın "Enerji Altyapısı ve Doğal Kaynaklar" başlıklı bölümünün "Sürdürülebilir Ekonomik Kalkınma" isimli alt bölümünde, 2019'da Ermenistan ve İran arasında yüksek voltajlı bir elektrik hattı inşa edilmesinden bahsedildi (paragraf 8).¹⁶ "Dış Politika, Diaspora, Savunma, Güvenlik, Acil Durumlar, İnsan Hakları, Adalet ve Yolsuzlukla Mücadele" başlıklı bölümde dış politika önceliklerinden biri olarak İran ve Gürcistan gibi komşu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi gösterildi.

¹² "Bilateral Relations with Islamic Republic of Iran," Last accessed: 30 August, 2019, <https://www.mfa.am/en/bilateral-relations/ir/>.

¹³Rabil KƏTANOV, "Paşinyanın İran səfəri və doğrulmayan ümidlər." Son yenilənmə tarixi: 02 Fevral, 2019. https://azertag.az/xeber/Pasinyanın_Iran_seferi_ve_dogrulmayan_umidler-1253526.

¹⁴ "Большие ожидания от секретной повестки: с чем Пашинян вернется из Ирана." [Great expectations from the secret agenda: what will Pashinyan return from Iran with]. Last updated 19 February, 2019. <https://ru.armeniasputnik.am/politics/20190219/17378689/bolshie-ozhidaniya-ot-sekretnoj-povestki-s-chem-pashinyan-vernetsya-iz-irana.html>.

¹⁵ Republic of Armenia Government Program. (Yerevan: SAMARK Printing House, 2008), 55.

¹⁶ Programme of the Government of the Republic of Armenia. (Yerevan, October 2016), 23.

4. SONUÇ

Sonuç olarak, yukarıdaki analiz, indikatör yönteminin modern koşullarda devletlerarası ilişkilerle ilgili bilimles çalışmalarda başarıyla uygulanabileceğini kanıtlamaktadır. Sadece bu durumda devletlerarası ilişkilerin gelişimi, istikrarı veya düşüşüyle bağlantılı olarak ortaya konan tezler bilimsel olarak objektif olarak kabul edilebilir. Burada birkaç noktanın açıklığa kavuşturulması gerekiyor. Her şeyden önce, devletlerarası ilişkilerin hareketinin doğasını belirleyen göstergeler olmalıdır (gelişme ve düşüş). İkinci olarak, bu göstergeler, belirli bir zaman dilimi içinde devletlerarası ilişkilere uygulanmalıdır. Üçüncüsü, alınan göstergelerin değerlendirilmesi, araştırmacının aynı göstergeleri başka bir zaman diliminde tanımlananlarla karşılaştırma fırsatı bulduğunda, hareketin doğasını- ilerleme ve düşüş gösterebilir .

KAYNAKÇA

1. Armeniasputnik, "Большие ожидания от секретной повестки: с чем Пашинян вернется из Ирана." [Great expectations from the secret agenda: what will Pashinyan return from Iran with]. Last updated 19 February, 2019. <https://ru.armeniasputnik.am/politics/20190219/17378689/bolshie-ozhidaniya-ot-sekretnoj-povestki-s-chem-pashinyan-vernetsya-iz-irana.html>.
 2. ARXİNA, Qovluq 6, v. 26.
 3. Azertac. КƏТАНОВ, Rabil. "Paşinyanın İran səfəri və doğrulmayan ümidlər." Son yenilənmə tarixi: 02 Fevral, 2019. https://azertag.az/xeber/Pasinyanın_Iran_seferi_ve_dogrulmayan_umidler-1253526.
 4. KƏLBİZADƏ, Elnur., BAXŞIYEVA, Yeganə., ƏZİMOV, Əliyər. *Ermənistan İnan İslam Respublikasının Qafqaz siyasətində*. Bakı: MTM İnnovation, 2019.
 5. Mfa.am. "Bilateral Relations with Islamic Republic of Iran". Last accessed: 30.08.2019. <https://www.mfa.am/en/bilateral-relations/ir/>.
 6. *Programme of the Government of the Republic of Armenia*. Yerevan. October 2016.
 7. *Republic of Armenia Government Program*. Yerevan: SAMARK Printing House, 2008.
 8. Yerkrmas.org. ГАЛСТЯН А., «Политические портреты Армении: Роберт Кочарян» [Political Portraits of Armenia: Robert Kocharian]. Last update 11 Февраля, .2013. <http://www.yerkrmas.org/article/51814/politicheskie-portrety-armenii-robert-kocharyan>.
 9. ВЛАСОВА, Мария. «Прогнозирование в разведке: метод индикаторов в современных условиях» [Intelligence forecasting: a method of indicators in modern conditions], *Вестник РУДН, серия Международные отношения*, том 15/3 (сентябрь 2015): 34-42.
 10. МИХАЙЛОВИЧ, Игорь. *Применение математических методов при исследовании системы международных отношений с использованием функциональных пространств [The use of mathematical methods in the study of the system of international relations using functional spaces]*. Москва, 1997.
 11. ТИМОФЕЕВА, Марина. "Опыт политического прогнозирования в США и России" ["Political Forecasting Experience in the USA and Russia"]. Автореферат диссертации на соискание учено степени кандидата политических наук. Санкт-Петербургски Государственный Университет, 2005.
 12. / نظام آبادی، محسن. «روابط فرهنگی ایران و ارمنستان؛ ظرفیتها و پتانسیلها»، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات / سال دوازدهم / شماره ۱۴۴ تابستان ۶۶: ۱۳۹۵-۸۷
- [NEZAMABADI, Mohsen. "Cultural Relations between Iran and Armenia; Possibilities and Potentials,» *Iranian Journal of Cultural Studies and Communication / Twelfth Year / No. 144 Summer 2016: 66-87*]

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-6

18-20 May 2020/ Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

COVID 19 VE SPORDA BAĞIŞIKLIK SİSTEMİ: SERBEST RADİKALLER VE ANTIOKSİDAN SİSTEMİ ARASINDAKİ DENGESİZLİK

IMMUNE SYSTEM IN COVID 19 AND SPORTS: IMBALANCE BETWEEN FREE RADICALS AND ANTIOXIDANT SYSTEM

Lale Aras

OMÜ Lisansüstü Sosyal Bilimler Enstitüsü Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Omü'de Uzman Psikolog (Psikolojik Danışma ve Rehberlik Uzmanı)

Osman İmamoğlu

OMÜ Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi Spor Yöneticiliği Bölümü, Profesör Dr. Öğretim Üyesi

ÖZET

Bu çalışmada koronavirüs ve benzeri salgınlara karşı korunmak için bağışıklık sistemini etkileyen egzersiz, oksidatif stres, radikaller ve antioksidanlar arasındaki ilişki araştırılmıştır. Serbest radikaller ile antioksidanlar organizma içinde bir denge içindedir. Bağışıklığın zayıflaması serbest radikallerin artması ve antioksidanların bu radikallerin zararlı etkilerine karşı savunmada yetersiz kalmasından olmaktadır. Serbest radikallerin artmasını engellemek ve antioksidanları arttırmak, güçlü bir bağışıklık ve organizmanın sağlığı açısından iyidir. Sağlığı korumak için organizmayı alışık olmadığı bir şiddette egzersize aşırı ve uzun süreli maruz bırakmak sakıncalıdır. Koronavirüs ve benzeri salgınlara karşı korunmak için bağışıklık sistemini etkileyen egzersiz, oksidatif stres, radikaller ve antioksidanlar arasındaki birbirlerini etkileyen bir ilişki içinde olması günümüzde daha çok önem kazanmıştır. Vücudun bağışıklık sistemini güçlendirmek ve korumak için antioksidan alımında ve egzersizde dengeyi bozacak aşırılıklardan kaçınmak ve bilimsel ölçütlerin ışığında hareket etmek gerekir. Çalışma sonunda elde edilen bilgilere göre fazla egzersizin şiddeti süresi ayrıca sürekli bir alışkanlık olup olmamasına göre farklı sonuçlar elde edilmektedir. Düşük egzersiz, orta şiddette egzersiz, düzenli yapılan egzersiz, düzensiz egzersiz ve düzenli egzersizin aniden bırakılması bireyin bağışıklığı üzerindeki etkileri farklıdır. Spor ve egzersizin türü, şiddeti, yapılış süresi ve bir alışkanlık olarak düzenli yapıp yapılmaması etkilerinin dışında, birey veya sporcunun fiziksel ve psikolojik özelliklerinin de bağışıklık üzerinde etkisi önemlidir. Bu özellikler sporcunun hem sporda ki ve egzersizdeki performansını hem de genel olarak ruhsal ve fiziksel iyilik halini etkiler. Sonuç olarak bireyin hem vücudunun oksidatif stresle başa çıkabilecek hem de zihinsel olarak psikolojik stresle de başa çıkmasına yardımcı olacak kaynaklara, etkinliklere ve davranışlara yönelmesi güçlü bir bağışıklık sistemi için gereklidir. Oksidatif stres, serbest radikaller ve antioksidanlar hakkında bilinçlilik kazanmak, fayda yerine zarar getirecek ve kişinin sağlığını tehlikeye sokacak davranış ve alışkanlıklardan kaçınmak için iyi olabilir. Bu çalışmada sağlık, spor ve egzersizle ilgili olarak çeşitli dergilerde yayınlanan akademik yazılardan faydalanılmıştır. Çıkan sonuçlardan hareketle bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Covid 19 (Koronavirüs), Oksidatif Stres ve Egzersiz, Antioksidan, Spor ve Sağlık.

ABSTRACT

In this study, the relationship between exercise, oxidative stress, radicals and antioxidants affecting the immune system was investigated to protect against coronavirus and similar outbreaks. Free radicals and antioxidants are in balance within the organism. The weakening of immunity is the increase of free radicals and the lack of antioxidants in defending against the harmful effects of these radicals. Preventing the increase of free radicals and increasing antioxidants is good for strong immunity and health of the organism. To protect health, it is inconvenient to expose the organism to excessive and prolonged exposure to exercise at an unfamiliar intensity. In order to protect against coronavirus and similar outbreaks, it has become more important today to have an interrelated relationship between exercise, oxidative stress, radicals and antioxidants that affect the immune system. In order to strengthen and protect the body's immune system,

it is necessary to avoid excesses that will disturb the balance in antioxidant intake and exercise and act in the light of scientific criteria. According to the information obtained at the end of the study, different results are obtained according to the duration of the intensity of excessive exercise and whether there is a continuous habit. Low exercise, moderate exercise, regular exercise, irregular exercise, and sudden abandonment of regular exercise have different effects on an individual's immunity. Apart from the effects of sports, exercise type, severity, duration, and whether it is done regularly as a habit, the physical and psychological characteristics of the individual or athlete are also important. These features affect the performance of the athlete both in sports and exercise, as well as his mental and physical well-being in general. As a result, it is essential for a strong immune system that the individual's body is directed towards resources, activities and behaviors that can both cope with oxidative stress and help mentally cope with psychological stress. Raising awareness about oxidative stress, free radicals, and antioxidants can be good for avoiding behavior and habits that will bring harm to benefit and endanger one's health. In this study, academic articles published in various journals related to health, sports and exercise were used. Based on the results, some suggestions are given.

Keywords: Covid 19 (Coronavirus), Oxidative Stress and Exercise, Antioxidant, Sport and Health.

Giriş

COVID-19 (Yeni Koronavirüs) salgını hızlandıkça, dünya çapındaki insanlar enfeksiyondan kaçınmak için gerekli önlemleri almaları konusunda uyarılırlar. Her gün değişen istatistiklerle, bazı birey gruplarının şiddetli enfeksiyon olma riskinin arttığı açıktır. Özellikle risk altındaki gruplar yaşlılar, diyabet, kanser ve kalp ve damar hastalıkları gibi kronik sağlık sorunları olan kişilerdir. COVID-19 vakalarının çoğu hafif veya orta olarak sınıflandırılır. Bununla birlikte, vakaların % 14'ü şiddetlidir ve enfekte olanlarda akut solunum sıkıntısı sendromuna ve hatta ölüme yol açabilir (Velavan ve Meyer, 2020; 278-280). Bu nedenle, bu virüsün organ hasarına neden olduğu mekanizmayı ve özellikle de enfeksiyona yanıt olarak bağlanan bağışıklık sistemini anlamak çok önemlidir (Saba ve ark.,2020). Oksidatif stresle serbest radikal terimleri birbirinin yerine kullanıldıkları olsa da aynı anlamı ifade etmemektedir Aynı şekilde serbest radikallerle reaktif oksijen türleri (ROT) de aynı anlamda değildir (Aslan ve Karahalil, 2019: 102). Kapsamlı ve / veya yoğun antrenman seansları reaktif oksijen türlerinin (ROS) üretimini artmasına sebep olabilir ve iskelet kaslarında, kanda ve belki de diğer dokularda oksidatif strese (OS) yol açabilir (Finaud ve Filaire, 2006:327-358; Powers ve ark.,2016;5081-5092). Artan kanıtlar, diyabet, belirli kanserler ve kardiyovasküler hastalık gibi çok sayıda hastalığın patogeneğinde oksidatif stresi etkiler. Önemli olarak, egzersize bağlı oksidatif stres, yorgunluk, kas hasarı ve iyileşme süresi artması ile ilişkili olabilir, bunların hepsi de egzersiz performansını etkileyebilirler (Barclay ve Ansel,1991:279-284; Pyne,1994:49-58;Jamurtas,2018; Alessio,1993:218-224).

Oksidatif stres: Oksidatif stres organizmadaki reaktif oksijen tüketimi (ROT) üretimi ile antioksidan savunma sistemi arasındaki dengenin oksidanlar yönünde bozulmasına denmektedir. Serbest radikaller sadece oksijen değil nitrojen kaynaklı da olabilir. Reaktif oksijen türleri (ROS) arasında süperoksit, hidroksil, peroksil, lipid peroksil ve alkoksil radikalleri vardır. Reaktif nitrojen türleri ise nitrik oksit ve nitrojen dioksitir. Serbest radikaller endojen (Hücre ya da sistem içinde gerçekleşen, Dokulardaki yapım ve yıkım olayları) ve eksojen (dışsal, dış kaynaklı; sistem, vücut, vb. dışından gelen etken veya madde) kaynaklar tarafından meydana getirilir. ROS, sürekli olarak hücresel işlemlerin yan ürünleri olarak üretilmektedir. Endojen ROS'un en önemli üretim yeri mitokondridir. Düşük ve orta düzey yoğunlukta ROS hücrelerde enfeksiyöz ajanlara karşı korumada, sinyal iletim yollarını düzenlemede ve mitojenik uyarılara karşı yanıtın başlatılmasında etkilidir. ROS'un aşırı üretilmesi sonucunda eğer hücreler bu aşırılıkları yeterince yok edemezse hücrelerde oksidatif stres ortaya çıkmaktadır. Serbest radikaller ve reaktif nitrojen türleri (RNS) hücresel metabolizmanın ürünleridir. Organizmaya ROS'un hem yararlı hem de zararlı etkileri bulunmaktadır. Fizyolojik açıdan ROS, bulaşma ajanlarından korunmada etkili olduğu ve düşük dozlarda bulunduğu ise mitojenik cevabı arttırdığı belirtilmiştir. Buna karşın, yüksek dozlarda ROS, hücresel yapıları tahrip ederek özellikle lipidlerin, membranların, proteinlerin ve nükleik asitlerin yapısını bozmakta, doku yıkımına ve yağlanmaya neden olmaktadır. Serbest radikallerin biyolojik hasara neden olan zararlı etkileri oksidatif stres, RNS'nin fazla üretimi ve toksik etkileri ise nitrozatif stres olarak adlandırılmıştır (Cincioğlu 2019:11). Organizmada serbest

radikallerin oluşum hızı ve eliminasyon hızları dengededir ve bu duruma oksidatif denge denir. Bu denge sağlandığı sürece, organizma serbest radikallerden etkilenmez. Radikallerin oluşum seviyesinde artış veya eliminasyon seviyesindeki bir azalma, bu dengenin bozulmasına neden olur. 'Oksidatif stres' olarak da adlandırılan bu durum, serbest radikallerin oluşumu ile antioksidan mekanizma arasındaki dengesizliği gösterir ve doku hasarına neden olur (Aktaş ve Çelik, 2019: 47).

Antioksidanlar: Antioksidanlar, radikallerle hızla reaksiyona girerek otoksidasyon / peroksidasyonun ilerlemesini önleyen maddeler olarak tanımlanır(Aktaş ve Çelik, 2019: 47). Antioksidanlar serbest radikallerden kaynaklanan negatif etkilerle başa çıkan maddelerdir. Birincil antioksidanlar, daha zararlı olmalarını engellemek ve yeni serbest radikaller oluşturmalarını önlemek için radikallerle reaksiyona giren bileşiklerdir. Süperoksit dismutaz, glutatyon peroksidaz ve katalaz gibi enzim sistemleri birincil antioksidanlardır ve serbest radikalleri yok edebilir. Genel olarak, bu enzimler DNA, proteinler ve lipitler gibi hücrel bileşenlere verilen zararı sınırlandırarak serbest radikallerin bir hücreden diğerine geçişini önleyebilir. İkincil antioksidanlar, oksijen radikallerini yakalayan ve radikal zincir reaksiyonlarını kıran E vitamini, C vitamini, bilirubin, ürik asit ve polifenoller gibi bileşiklerdir (Öztürk, 2019:54).

Oksidatif Stres bağışıklığın iyi olması kişilerin genetik özellikleri, sağlıklı ve dengeli beslenmeleri, sağlıklı besinlerden uzak durmaları, dinlenme ve uykuya yeterli zaman ayırmaları, egzersiz yapmaları ve aşırı üzüntü gibi duygularla zihinlerini mutsuz edecek, yoracak ve başa çıkamayacak bir biçimde uzun süre zihinlerini meşgul etmemelerine bağlıdır. Kısacası bağışıklık için bedensel ve ruhsal sağlık ve sıhhat içinde olmak gerekir. Spor tanımları içinde bedensel ve ruhsal sağlığın iyiliğinin amaçlandığı geçmektedir. Bu genel bir tanım olarak gerek sporda gerekse spor hekimliğinde bir takım ayrıntıların ve özelliklerin bilinmesini gerektirir. Spor ve egzersiz bireylerin bilinçsizce rastgele yaptığı hareketler olamaz. Bu bağlamda aşırı yoğunluk ve sürede egzersiz düşük yoğunluklu egzersiz veya tamamen hareketsizlik faydadan daha çok zarar da getirebilir.

Günümüzde korona virüs salgını önlenmesi için çalışmalar hızla devam etmektedir. Bunun yanında insanların güçlü bir bağışıklık sistemine sahip olmaları önleme açısından önemli görülmektedir. Bu ve benzeri nedenlerle bu çalışmada egzersiz, oksidatif stres, serbest radikaller ve antioksidanlar arasındaki ilişki araştırılacaktır.

Gelişme

Vücut, antioksidan vitamin ve minerallerin diyetle alınmasına ve serbest radikallerin etkisizleştirilmesi veya uzaklaştırılmasında antioksidan enzimler ve sayısız enzimatik olmayan antioksidan gibi antioksidan bileşiklerin endojen üretimine dayanan bir antioksidan savunma sistemine sahiptir (Powers ve Jackson,2008:1243-1476). Bedensel antrenmanlar egzersiz sırasında ortaya çıkan ROT bloğuna karşı antioksidan savunmanın artmasına yardımcı olabilir (Radak ve ark.,2008:153-159; Radak ve ark.,2017:285-290). Bununla birlikte, vücudun doğal antioksidan savunma sistemi, yüksek yoğunluklu veya uzun süreli aralıklı aerobik veya anaerobik egzersiz sırasında ROS üretimindeki artışa karşı koymak için yeterli olmayabilir (Bloomer ve ark.,2005:276-285;Pingitore ve ark.,2015:916-922).

Egzersizlerin, insanın kan değerlerinde biyokimyasal değişikliklere sebep olduğu görülmüştür. Bu egzersizin sıklığı, süresi ve şiddetine, ayrıca kişilerin bireysel özelliklerine, bedensel ve fizyolojik kondisyonlarına bağlı olarak değişmektedir. Düzenli olarak yapılan egzersiz kan hücreleri üzerinde farklı değişiklikler ortaya çıkarmaktadır (Doruk: 2019:1). Sporcular daha fazla kuvvet ve enerji ihtiyacı içindedir. Bağışıklıklarının iyi olması onların hastalık belirtileri göstermeden iyileşmelerine hem de yoğun çalışmalardan sonra kaslarının kendilerini onarmalarına yardımcı olmaktadır. Bağışıklık sisteminde beyaz kan hücreleri (Akyuvarlar) sporcular için önemlidir. Bağışıklıklarının iyi olması performanslarına da dolaylı yünden katkıda bulunur (Trama and Kaur: 2019:901). Bağışıklığın azalması oksidatif stresi ortaya çıkarmaktadır. Serbest radikaller vücut hücrelerinde bir takım kimyasal tepkimeler sonucu ortaya çıkan atıklar gibidir. Oksidatif stres oluştururlar ve bu stres antioksidanlar ile serbest radikaller dengesinin bozulması ve antioksidanların yeterli olmaması sonucu bu ikisi arasında meydana gelen çatışmadan doğar. Oksidatif stres, çok fazla serbest radikal ve çok fazla hücrel hasar bulunduğu zaman meydana gelir. Oksidatif stres, protein hasarı, yağ hasarı ve nükleik asit hasarlarıyla bağlantılıdır. Oksidatif stresin belirtileri arasında yorgunluk, baş ağrıları, gürültü hassasiyeti,

hafıza sorunları, zihin bulanıklığı, kas ve eklem ağrıları, kırışıklıklar, saçların beyazlaması, görme bozuklukları ve bağışıklık sisteminde zayıflama bulunmaktadır (bilimfili.com).

Sporda Oksidatif Stres

Aşırı yüklemeler spor ve antrenmanlar vücudunun savunma sistemini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Organizma bitkin düştüğünde bağışıklık sistemi yeterli gelmemektedir. Herhangi bir kronik hastalık durumunda ya da bir bulaşma durumunda vücudun denge sistemi bozulmaktadır. Bakteri ve virüslere karşı çalışamaz hale gelmektedir. Aşırı egzersizin serbest radikalleri arttırması buna neden olmaktadır. Bu radikaller bağışıklık sistemini (lökosit ve lenfositleri) azaltabilmektedir. Egzersiz sırasında lökosit sayısı artmaktadır ve bu artış, egzersizin yoğunluğu ve süresi ile ilgilidir. Fiziksel egzersizden sonra ise lökosit ve lenfosit sayısı artmaktadır ve genellikle 24 saat içinde normale dönmektedir. Fakat aşırı zorlama ve bitkinlik hissedecek kadar hazır olmadan yüklenmeler rahatsızlıklara sebep olabilmektedir. Sadece aşırı zorlama değil, aniden sporu bırakma da risk içermektedir. Bazen aşırı egzersiz ile herhangi bir bulaşma durumunda veya psikolojik bir stres altındayken profesyonel ya da hobi olarak spor yapanlarda savunma sisteminin zayıflamış olması nedeniyle gereğinden fazla zorlanmış olurlar. Ani olarak egzersizin durdurulması çeşitli sebeplerle meydana gelebilir. Bir hastalık durumunda, bir sakatlık meydana geldiğinde veya doktor tarafından herhangi bir sebeple spor yasaklandığında ya da kişinin rutinin dışına çıkması gereken başka bir meselesi olduğunda ortaya çıkabilir (Sporbilim.com). Vücudun bağışıklığı normal şartlarda strese neden olan serbest radikallerle başa çıkabilmektedir. Ancak antioksidan sistemi yeterli olamadığında hücreler zarar görmekte yerine yenileri yapılamadığından bu durum meydana gelmektedir. Oysa hafif bir oksidasyon stresinde vücutta yeterli olan antioksidanla hücreler onarılabilmektedir. Bu nedenle tamamen stressiz bir ortam yaratmak değil, stresle baş edebilecek ve keyfi kaçırmayacak bir spor ortamı yaratmak iyi olacaktır (Cincioğlu, 2019:16). Yüksek şiddet veya düşük şiddet yerine orta şiddette spor yapılması bağışıklığa olumlu etki yaptığı belirtilmektedir. Yapılan çalışmalara göre hareket temposu arttıkça hipofiz bezinin salgıladığı adrenokortikotropik hormonunun salınımı da artmaktadır, bu böbrek üstü bezinden kortizol salınımını yükseltmektedir. Kortizölü kandaki bağışıklık sistemi hücrelerinin azalttığı belirtilmektedir (memurlar.net). Aşırı oksijen tüketimi serbest radikalleri ortaya çıkararak oksidatif stres yaratmaktadır. Aşırı zorlama ve yaratılan oksidatif stres ayrıca sakatlanan kasların ya da hasarlanan hücrelerin iyileşmesini de zayıflatmaktadır. Buna rağmen düzenli egzersiz yapanlarda bu stresin getirdiği olumsuz sonuçlar daha azdır. Aşırı zorlanmanın getirdiği negatif etkiler sporcunun ve spor türünün özelliklerine bağlıdır. Bir başka deyişle bu etkiler ne tür egzersiz yapıldığı veya egzersizin niteliklerinden başka kişinin kas lifinin tipi veya sayısı gibi özellikleriyle de ilgilidir (Güngörmez, 2019: 35-37; Simatupang &Harahap, 2019: 24-25).

Sporda Antioksidanlar

Düzenli fiziksel egzersizlerin sağlığı koruyucu etkisi vardır. Diyabetik, kemik erimesi, kolesterol ve kanser bunlar arasında sayılabilir. Bununla birlikte bilinçsiz bir biçimde yapılan spor ve egzersizler bedensel sağlığı riske sokmaktadır. Oksidatif stres olarak bilinen bu risk oksidan /antioksidan arasındaki dengesizlikten ortaya çıkmaktadır. Bilinçsizce yapılan aşırı egzersizler oksidatif strese neden olmaktadır. Sağlık, iyileşme ve iyi bir performans için egzersiz sırasında oksidatif stres ve serbest radikallerin artışıdaki ve bununla başa çıkmayı sağlayan antioksidan dengesi önemlidir. Akut egzersiz oksidan düzeylerini ve oksidatif stresi artırırken uzun süreli egzersizler oksidan ürünlerini azaltıp antioksidan enzim aktivitelerini artırmaktadır. Böylece sağlanan denge bağışıklığın zayıflamasını engelleyebilir ve bağışıklığı kuvvetlendirebilir (Cincioğlu, 2019:41). Serbest radikallerin oluşmasını ve aşırı artan serbst radikallerin meydana getirdiği hasarı önlemek için, organizmada antioksidan savunma sistemleri (antioksidanlar) geliştirilmiştir. Antioksidan savunma esas olarak üç antioksidan enzimle (Süperoksit Dismutaz-SOD, Katalaz-CAT, Glutasyon peroksidaz-GPx) sağlanmaktadır. Egzersizin doğrudan bu enzimleri etkileyerek vücudun savunma sistemini düzenleyeceği düşünülmektedir (Cincioğlu, 2019:1-2).

Enzimatik antioksidanlar, nonenzimatik antioksidanları bütünler ve oksitlenmiş antioksidanları yeniler ya da reaktif oksijen türlerini ortadan kaldıracak tepkimeleri katalize eder. Süperoksit dismutaz (SOD), katalaz

(CAT), glutasyon peroksidaz (GPx) glutasyon-Stransferaz (GST) enzim olan antioksidanlara örnektir. SOD ve CAT gibi antioksidan enzimler vücutta tükenmezler ve ROS ile reaksiyona girecek yüksek ilgiye sahiplerdir. Bu yüzden de enzimlerin oksidatif hasarlara karşı daha etkili bir koruma sağladıkları düşünülmektedir. Nonenzimatik antioksidanlar, enzimatik olmayan mekanizmalar glutasyon (GSH), C vitamini, E vitamini ve benzer antioksidanlar gibi radikal temizleyici olarak rol oynayan basit hidrofobik ve hidrofilik moleküllerden oluşmaktadır. 4000 kadar antioksidan tanımlanmaktadır. Beta-karoten türevleri, lutein, restveratrol, likopen, bitkisel besinler, 33 vitamin, A, C, E vitaminleri ve karatinoidler, glutasyon, ubikinon, flavonoidler en bilinen antioksidanlardır (Güngörmez, 2019: 30-32; bilimfili.com/serbest-radikal-nedir).

Sporun, egzersizin ve bireylerin özelliklerine göre farklı ürünler kullanılması gerekebilir. Bu ürünlerin ancak ilgili uzmanlarca onaylanarak kullanılması uygun olur.1996 yılında gelişmiş oksidasyon protein ürünleri olarak adlandırılan AOPP, oksidatif stresin proteinler üzerindeki etkisini belirtmektedir. Proteinler serbest radikal hasarına karşı hassastır. Serbest radikallerin etkileri ayrıca proteinlerin oksidatif modifikasyonunu içerir. Bu nedenle, plazma AOPP seviyesi protein oksidatif hasar için yararlı bir markör olduğu belirtilmektedir (Aktaş ve Çelik, 2019: 47). Oksidatif stresi azaltan şey sadece bir takım besin olarak alınan antioksidan ürünler değildir. Masajın da etkisi belirtilmektedir. Spor sonrası spor masajı alan grupta, almayan gruba göre bağışıklık sisteminin iyileştiği görülmüştür. Düzenli spor masajı kan akışını normale döndürerek kas sertliğini azaltmaktadır (Simatupang &Harahap, 2019:24-25).

Fiziksel aktivite ve egzersiz sırasında artan kas kontraksiyonları ve enerji tüketimi metabolik aktiviteyi önemli ölçüde hızlandırmaktadır. Metabolik aktiviteye bağlı olarak kullanılan oksijen ve mitokondriyel elektron transport zincirinden elektron sızıntısı artmakta sonuçta süperoksit, hidrojen peroksit ve hidroksil radikali başta olmak üzere birçok reaktif oksijen türü ortaya çıkmaktadır. Egzersize bağlı oluşan serbest radikal jenerasyonu ve bunun başlattığı lipid peroksidasyon organizmaya zarar veren mekanizmalardan sadece birkaçıdır. Oluşan lipid hidroperoksidlerinin aldehit ve karbonil bileşiklerine dönüşmesi sonucunda oluşan malondialdehit (MDA), oksidatif hasarların en iyi bilinen göstergesidir (Cincioğlu, 2019:1-2). Önceki araştırmalar, antioksidan bakımından zengin diyet veya takviye ile elde edilen antioksidanların, oksidatif stresi azaltarak lipid peroksidasyonunu ve kas hasarını azaltabildiğini göstermiştir (Goldfarb ve ark.,2005:234-239; Panza ve ark.,2008:432-442; Ammar ve ark.,2017; Djordjevic ve ark.,2012:382-392; Nieman ve ark.,2018:266-273; Vitale ve ark.,2017:230-239; Santos ve ark.,2016:516-522). Son zamanlarda yapılan bir çalışmada Antioksidan desteklemesiyle oksidatif stres yaşayan sporcuların oranı %71'den %0'a düşmüş ve anti-oksidan seviyesi normal düzeyde seyreden sporcularda ise %14'ten %86'ya artış gözlenmiştir (Baralić ve ark.,2019:729-735).

Hareket etmek yerine doktorlar farklı üretici etkinliklerde bulunmayı tavsiye etmektedir. Kişinin bunun için çok istediği, daha önce yapmaya fırsat bulamadığı sevdiği işlere vakit ayırması iyi olabilir. Ayrıca özellikle de sporu yaşam biçimi haline getirmiş ve geçimini bundan sağlayanlar için belki uğraşlarını spor ortamından kesmeden sosyal ortamı ve ilişkilerini bir şekilde sürdürerek devam ettirmesi iyi olabilir. Belli bir yaşta sonra emekli olanların sporcu eğitimleri ile ilgilenmesi ve güncel konuları takip etmesi ve bunlarla ilgili yazması gibi. Kişi kendisine uygun daha farklı bir spor türünü deneyebilir. Bazen psikolojik, bedensel, ekonomik ve sosyal gibi pek çok yönden bir zayıflık içine girdiklerinde kişiler kendilerini bir rahatsızlık içinde bulabilmektedir. Uyku, dengeli beslenme ve dengeli egzersiz kişinin sağlığını olumlu etkilemektedir. Bu nedenle uğraşların ve hayatın içindeki olaylarla başa çıkmada pek çok yönden denge içinde olmaya ve orta yolu bulmaya dikkat edilmelidir ve bu sıradan bir insan için olduğu kadar sporcu için de geçerlidir. Fakat disiplinli bir program isteyen ayrıca psikolojik ve bedensel sağlığı amaç edinmiş spor, hem bu özelliklerinden hem de egzersizin yarattığı oksidatif stresle başa çıkma bakımından özel bir durum ortaya çıkardığı belirtilebilir. Bu da spora ait farklı değişkenlerin veya özelliklerin ele alınmasını ve bu konuda bilinçlilik içinde olmayı gerektirmektedir.

Sonuçlar

Bu çalışmayla elde edilen sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür.

1- Korona virüs ve benzeri salgınlara karşı korunmak için bağışıklık sistemini etkileyen egzersiz, oksidatif stres, radikaller ve antioksidanlar arasındaki birbirlerini etkileyen bir ilişki vardır.

2. Sporcu ve tüm insanlar için geçerli olan bağışıklığın güçlü olması hem fizyolojik hem de psikolojik stresle de ilgilidir. Fizyolojik stres ve psikolojik stres performans ve sağlık açısından bireysel aktiviteyi etkiler. Kısacası bir performans psikolojik güçlülük, doğru kararlar alma ve fiziksel zorlamalara katlanma kapasitesi gibi yönlerle de ilgilidir.

3. Aşırı stres sadece psikolojik değil, fiziksel yorgunluğun da ortaya çıkardığı vücuttaki savunma sistemleriyle ilgili bir takım biyokimyasal süreçlerdir.

4. Normal şartlarda belli bir dengede fiziksel egzersizlerin yarattığı fizyolojik stresle vücudun savunma sistemi başa çıkabilmektedir. Başa çıkamadığı durumlar zaten ortaya çıkan serbest radikallerin, aşırı artması ve vücutta zaten var olan antioksidanların buna yetersiz kalmasından oluşmaktadır. Fiziksel yorgunluk ve egzersizle ilgili olarak oksidatif stres vücudun savunma sistemi ile ilgili bir durum olarak serbest radikaller ile antioksidanlar arasındaki dengeye bağlıdır.

5. Antioksidanların yetersiz kalması ve serbest radikallerin artması durumunda onların stresle organizma başa çıkamaması vücudun bağışıklık sisteminin zayıf düştüğünü göstermektedir. Bağışıklığın zayıflaması, kasların yorulmasına, hücrelerde oluşan hasarların çabuk onarılamamasına, böylece bitkinlik ve güçsüzlüğe yol açabilir. Ayrıca sakatlıkların kolay iyileşmemesine neden olabilir. Zorlayıcı fiziksel aktivite kişiyi kuvvetlendirmek yerine tam tersine zayıf düşürüp kişiyi farklı hastalıklara açık hale getirebilir.

6. Her egzersiz biraz oksidatif stres yaratabilir. Fakat düzenli egzersizlerin bu stresle başa çıkabilecek bir ortam yarattığı belirtilmektedir. Kısacası vücudun alışık olmadığı bir spor ortamına zorlayıcı bir aktiviteyle başlamak sakıncalıdır. Fakat uyum sağlamış bir bünye ve devamlı spor yapanlar için bu stres zarar verici boyuta ulaşmamaktadır. Fizyolojik olarak vücudu oksidatif stresle başa çıkamayacak duruma getirmemek için, aşırı zorlayıcı egzersizler yapılmamalıdır.

7. Ayrıca düzenli olarak yapılan bir egzersizi durdurmak da oksidatif strese neden olmaktadır. Bu da hastalıklara zemin yaratmaktadır.

8. Serbest radikallerin aşırı üretimi ve antioksidanların yetersiz kalması sadece aşırı zorlamaya bağlı değildir. Sporun türüne, zorlama süresine ve sporcuların özelliklerine mesela kas lifine bağlıdır.

9- Oksidatif stresin zarar verici etkilerinden korumayı sağlayan sadece proteinler veya vitaminler gibi antioksidanlar değildir.

Öneriler

1. Korona virüs ve benzeri salgınlara karşı korunmak için bağışıklık sistemini etkileyen egzersizleri orta yoğunlukta yaparken, antioksidan besinleri yeterli ölçüde almak önerilir.

2. Dışarıdan antioksidan alımı rastgele olmamalıdır. Bunun için sporcuların ve spor türünün özelliklerini bilmek gerektir. Bu nedenle bilimsel bilgiler ışığında ve ilgili bir uzman görüşü alınarak hareket edilmelidir.

3. Oksidatif stres ve serbest radikallerin aşırı üretimiyle başa çıkabilmek için orta şiddette bir egzersiz yapmalı başka bir deyişle ne aşırıya kaçmalı ne de düşük tempoda yapılmalıdır. Düzenli yapılan egzersiz aniden durdurulmamalıdır.

4. Antioksidan besinler insanların ve özellikle performans sporcularının menülerinde bolca bulundurulmalıdır

5. Masaj bazı durumlarda veya spor türünde bu stresi dağıtmak ve kan akışını düzeltmek için önerilebilir.

6. Bir sakatlanma veya herhangi bir sebeple sporu bırakma durumunda bunun yerine farklı seçenekler konabilir. Örneğin, zor hareketleri kesme yerine kolay hareketlerle devam etme yahut fiziksel hareket yerine esneklik sağlayan hareketlere, sakinleştirici aktiviteler içeren yoga gibi sporlara veya düşünme biçimlerine yönelmek önerilebilir.

Kaynaklar

- Alessio HM. (1993). Exercise-induced oxidative stress. *Med Sci Sports Exercise* ,25(2):218–24.
- Aktaş Y, Çelik H. (2019). “Investigation of Oxidative Stress Levels of Male Football Players”. *Journal of Education and Training Studies* Vol. 7, No. 8. 47-52.
- Aslan S. N., Karahalil B. (2019).“Oksidatif Stres ve Parkinson Hastalığı” *Ankara Ecz. Fak. Dergisi*, 43(1): 94-116.
- Ammar A, Turki M, Hammouda O, Chtourou H, Trabelsi K, Bouaziz M, et al. (2017). Effects of Pomegranate Juice Supplementation on Oxidative Stress Biomarkers Following Weightlifting Exercise, *Nutrients*, 9(8).
- Baralić I., Stojmenović T., Anđelković M., Đorđević B., Dikić N., Radojević-Škodrić S., Pejić S. Effect of combined antioxidant treatment on oxidative stress, muscle damage and sport performance in female basketball players, *Srp Arh Celok Lek.* 2019 Nov-Dec;147(11-12):729-735
- Barclay JK, Ansel MH. (1991). Free radicals may contribute to oxidative skeletal muscle fatigue. *Can J Physiol Pharmacol*, 69 (2):279–84.
- Bloomer RJ, Goldfarb AH, Wideman L, McKenzie MJ, Consitt LA. (2005). Effect of acute aerobic and anaerobic exercise on blood markers of oxidative stress. *J Strength Cond Res*, 19(2):276–85.
- Cincioglu, (2019). Basketbolcularda 12 Hafta Dayanıklılık Antrenmanlarının Antioksidan Düzeylere Etkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Bartın Üniversitesi.
- Djordjevic B, Baralic I, Kotur-Stevuljevic J, Stefanovic A, Ivanisevic J, Radivojevic N, et al. (2012). Effect of astaxanthin supplementation on muscle damage and oxidative stress markers in elite young soccer players. *J Sports Med Phys Fitness*, 52(4):382–92.
- Doruk, M. (2019). Sabah Akşam Yapılan Yo-Yo Aralıklı Toparlanma Testinin (Seviye-1) Metabolik Hormonlar Ve Biyokimyasal Parametreler Üzerine Akut Etkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Denizli.
- Finaud J, Lac G, Filaire E. (2006). Oxidative stress: relationship with exercise and training, *Sports Med.* 36(4):327–58.
- Goldfarb AH, Bloomer RJ, McKenzie MJ. (2005). Combined antioxidant treatment effects on blood oxidative stress after eccentric exercise. *Med Sci Sports Exerc*, 37(2):234–9.
- Güngörmez, Y. (2019). Muay Thai Sporcularının Antioksidan Sistem Mekanizmaları Ve Enzim Düzeylerinin (Cat, Gsh, Mda) İncelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi. İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ağrı.
- <https://bilimfili.com/serbest-radikal-nedir/> erişim 10. 4.2020 sa: 10. 00
- <https://www.memurlar.net/haber/179490/uygun-duzeyde-yapilmayan-egzersiz-bagisikligi-dusuruyor.html> erişim 19.04. 2019.
- <https://www.researchgate.net/publication/340756064>
- <http://www.sporbilim.com/sayfa.asp?mdl=haber¶m=374> Erişim 19. 04. 2020 sa: 22.50.
- Jamurtas AZ. (2018). Exercise-Induced Muscle Damage and Oxidative Stress. *Antioxidants (Basel)*. 7(4).
- Nieman DC, Capps CL, Capps CR, Shue ZL, McBride JE. (2018). Effect of 4-Week Ingestion of Tomato-Based Carotenoids on Exercise-Induced Inflammation, Muscle Damage, and Oxidative Stress in Endurance Runners. *Int J Sport Nutr Exerc Metab*, 28(3):266–73.
- Özer, Ö.F., Güler, E. M., Selek, Ş., Çoban G., Türk, H.M. , Koçyiğit, A. (2019). “Akciğer, meme ve kolon kanserli hastalarda oksidatif stres parametrelerinin değişimi” *Harran Üniversitesi Tıp fakültesi Dergisi* [C.16, S. 2](#), 235 – 240.
- Panza VS, Wazlawik E, Ricardo Schutz G, Comin L, Hecht KC, da Silva EL. (2008). Consumption of green tea favorably affects oxidative stress markers in weight-trained men. *Nutrition*, 24(5):433–42.

- Pingitore A, Lima GP, Mastorci F, Quinones A, Iervasi G, Vassalle C. (2015). Exercise and oxidative stress: potential effects of antioxidant dietary strategies in sports. *Nutrition*, 31(7–8):916–22
- Powers SK, Jackson MJ. (2008). Exercise-induced oxidative stress: cellular mechanisms and impact on muscle force production. *Physiol Rev*, 88(4):1243–76.
- Powers SK, Radak Z, Ji LL. (2016). Exercise-induced oxidative stress: past, present and future, *J Physiol*. 594 (18):5081–92.
- Pyne DB. (1994). Exercise-induced muscle damage and inflammation: a review. *Aust J Sci Med Sport*, 26 (3–4):49–58.
- Radak Z, Chung HY, Goto S. (2008). Systemic adaptation to oxidative challenge induced by regular exercise. *Free Radical Biol Mol*, 44(2):153–9.
- Radak Z, Ishihara K, Tekus E, Varga C, Posa A, Balogh L, et al. (2017). Exercise, oxidants, and antioxidants change the shape of the bellshaped hormesis curve. *Redox Biol*, 12:285–90.
- Saba Al Heialy, Mahmood Hachim, Abiola Senok, Ahmad Abou Tayoun, Rifat Hamoudi, Alawi Alsheikh-Ali, Qutayba Hamid. (2020). Regulation of angiotensin converting enzyme 2 (ACE2) in obesity: implications for COVID-19.
- Simatupang N. & Harahap, N.S. (2019). "Effects of Sport Massage in Preventing Decreased Immunity After Sub-Maximal Physical Exercise". Budi Valianto & Imran Akhmad & Yunis Bangubn & Juniastel Rajagukguk (eds.). *Advances in Health Sciences Research*, volume 23, (s.24-25).
- Santos SA, Silva ET, Caris AV, Lira FS, Tufik S, Dos Santos RV. (2016). Vitamin E supplementation inhibits muscle damage and inflammation after moderate exercise in hypoxia. *J Hum Nutr Diet*, 29(4):516–22.
- Trama, S. & Kaur, D. (2019). "Comparative study of blood profile among sportsmen of different games" *International Journal of Physiology, Nutrition and Physical Education*. 4(1): 901-904.
- Velavan TP, Meyer CG. (2020). The COVID-19 epidemic. *Tropical medicine & international health : TM & IH*. 25(3):278-80.
- Vitale KC, Hueglin S, Broad E. (2017). Tart Cherry Juice in Athletes: A Literature Review and Commentary. *Curr Sports Med Rep*, 16(4):230–9.

SPORCU EĞİTİM MERKEZLERİNDEKİ GÜREŞÇİLERİN SPORCU TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF ATHLETE BURNOUT LEVELS OF WRESTLERS IN ATHLETE TRAINING CENTERS

Mert ÇALOĞLU

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi,
Beden Eğitimi ve Spor Öğretmeni, Vezirköprü Gömlekhisar Ortaokulu, Vezirköprü İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, Vezirköprü/ Samsun*

Özlem MENTEŞ YALÇIN

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi,
Rehber Öğretmen, Ordu İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Ordu/ Türkiye*

ÖZET

Yüksek spor performansına ve istenilen hedeflere ulaşmak için, sporcular uzun, zor, yoğun bir yaşam ve baş etmek zorunda oldukları birçok farklı alışık olmadıkları durumla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum sporcuları fiziksel ve psikolojik açıdan oldukça etkilemektedir. Etkilenme sonucunda tükenmişlik kavramı ile karşı karşıya kalınmakta, özellikle sporcular üzerinde sporcu tükenmişlik kavramı çok daha ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada güreşçilerin tükenmişlik düzeylerini bazı değişkenlere göre belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini Türkiye'nin farklı bölgelerindeki sporcu eğitim merkezlerinde aktif spor hayatını devam ettiren 156 gönüllü serbest ve greko-romen stil güreşçileri oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak, "Kişisel Bilgi Formu" ve güreşçilerin sporcu tükenmişlik düzeylerini belirlemek amacıyla Raedeke ve Smith (2001) tarafından geliştirilmiş; Kelecek, Kara, Kazak, Çetinkalp ve Aşçı (2016) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış olan 'Sporcu Tükenmişlik' ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen verilerin değerlendirilmesinde SPSS 22.0 istatistik programı kullanılmıştır. Normallik dağılımı için Kolmogorov-Smirnov testi uygulanmıştır. Verilerin analizi t-test, tek yönlü varyans (One-Way ANOVA) analizi ve Tukey testi ile yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre güreşçilerin millilik durumları, güreş stilleri, yaş, kilo kategorisi değişkenlerine göre, azalan başarı hissi, duygusal fiziksel tükenme, duyarsızlaşma alt boyutlarında anlamlı farka rastlanmazken; spor geçmişi ve haftalık antrenman değişkenlerinde duygusal fiziksel tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutunda; yaşadıkları bölge değişkeninde ise tüm alt boyutlarda anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Araştırmada sonuç olarak; güreşçilerin ölçüm aracına verdikleri toplam puanların analiz sonucunda sporcu eğitim merkezlerindeki güreşçilerin sporcu tükenmişlik düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Güreş, Sporcu Eğitim Merkezi, Sporcu Tükenmişlik

ABSTRACT

In order to reach high sports performance and desired goals, athletes are left face a long, difficult, intense life and many different unfamiliar situations that they have to deal with. This situation affects athletes physically and psychologically. As a result of being affected, the concept of exhaustion is encountered, especially athletes; burnout concept is more prominent on athletes. This study was conducted to determine the burnout levels of wrestlers according to some variables. The sample of the study consisted of 156 free-style and Greco-roman volunteer wrestlers who continue their sports life in athlete training centers in different regions of Turkey. As a data collection tool in the research, "Personal Information Form" and "Athlete Burnout" Scale were used in order to determine the athletes burnout levels of wrestlers, This scale was developed by Raedeke and Smith (2001) and adapted to Turkish by Kelecek, Kara, Kazak, Çetinkalp and Cook (2016). The data obtained were evaluated using the SPSS 22.0 statistical program. Kolmogorov-Smirnov test was applied to test of normality. Analyses of the research data were made with t-test and One-Way ANOVA and Tukey tests. The findings of the research indicated that there was no significant difference between wrestlers; nationality, wrestling styles, age, weight category and decreased sense of accomplishment, emotional physical exhaustion, depersonalization sub-dimensions; significant differences

were found in the emotional physical exhaustion and depersonalization sub-dimensions in sports history and weekly training variable and in all sub-dimensions in the region variable where they lived. As a result of the analysis of the total points given by the wrestlers to the measurement tool, athletes burnout levels of wrestlers in the athlete training centers were found to be low.

Keywords:Wrestling, Athlete Training Center, AthleteBurnout

1.GİRİŞ

İnsanın dünyada oluşumundan günümüze kadar onunla birlikte olan sporun kabul edilmiş evrensel bir tanımı yoktur. Fakat spor olarak kabul edilen aktivitelerin ortak belli unsurları olduğu görülür. Spor belirli kurallar içeren, rekabet ortamı sağlayan, haz veren bir bütündür. Bireysel ve toplumsal olarak yarışma, eğlence amaçlı olarak yapılan belirli kurallara dayanan, düzenli çalışma ve efor gerektiren vücut aktiviteleridir(Zorba ve ark, 2005).Geçmişgünümüze kadar spor birçok farklı aşamadan geçmiş bulunmaktadır. Fiziksel görünümün güzelleştirilmesinden yaşayış tarzına, seçkin sınıfların hoş vakit geçirme alışkanlıklarından savaşlar için ordu ve halkın hazır tutulmasına kadar birçok uygulamanın bu aşamalar içerisinde olduğu görülmektedir (Koruç ve Bayar, 1990). Temel amacı; bireyin sosyal, fiziksel,ruhsal ve çok yönlü olarak gelişimini sağlamaktır. Bununla birlikte spor, çağdaş toplumu meydana getirmede en önemli sosyal olgu olarak görülmektedir (Yetim, 2000).Sporunbirey ve toplum ilişkilerini geliştirdiği gibi, toplumların yüceltilmesinde de önemli bir araç olduğu açıktır. Gelişmiş toplumlar, sporu en önemli propaganda aracı olarak kabul etmiş ve dış ülkelerde kendilerini temsil edecek gençlerin en iyi şekilde yetiştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır (Yetim. 2016).

Her toplumun kendine has olan kültür, örf, adetleri, yaşayış biçimleri o toplumun yapısını göstermektedir. Bu örf ve adetler toplumun yaşayış biçimi konusunda bazı ipuçlarını ortaya koyar. Bu öğelere bakılarak toplumların değer yargıları ve duyarlılıkları da ortaya çıkarılabilir(Şahin,2003). Bu düşüncelerin ışığında Türk toplumu ve ülkemiz içinde bir değer yargısı, örf veâdetolan etken güreş sporudur. Türk kelimesi güreş sporu ile adeta özdeşleşmiştir. Diğer ülke ve ırkların Türk gibi güçlü düşüncesine sebep olan etmen güreş sporudur.Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK' ün;"Benim en çok sevdiğim spor, serbest güreştir. Hangi Türk askerini, köylüsünü isterseniz soyup meydana çıkarınız. Dik omuzları, iyi, kusursuz teşekkül etmiş adaleleri, keskin yüz çizgileri, yanık tatlı renkleri, kafa yapıları, insanın ruhuna itimat ve neşe veren bir eser olarak canlanır"sözleri, Türk ve güreşin özdeşleşmiş olduğunu kanıtlar niteliktedir.Dünya tarihinin en eski spor branşlarından biri olan güreş, karşılıklı olarak iki bireyin herhangi bir malzeme ve araç olmadan birtakım kurallar ışığında ve belirli bir alan üzerinde tüm psikolojik ve fizyolojik güçlerini harekete geçirerek birbirlerinin sırtını yere getirme veya teknik üstünlük sağlama adına yapmış oldukları mücadele olarak adlandırılır(Açak, 2005).

Güreş sporunu kitlelere ulaştırma, toplumda bireylerin güreşi öğrenmesi ve yeteneğini geliştirerek kendini kanıtlaması açısından ve de ülke menfaatleri gereğince toplumsal bir güç olan sporda başarı elde etmek amaçlı bazı politikalar izlenmiştir. Bu politikaların içinde güreş için olanı güreş eğitim merkezleri olarak karşımıza çıkmaktadır.GüreşEğitim Merkezleri hali hazırda Türk güreşinin alt yapı kulvarının can damarı olarak görülür. Güreş eğitim merkezlerinin kuruluşu 1987' li yıllardadır. 1988 yılında uygulamaya konulan karakucak projesi, Türkiye' de kaynağını teşkil eden karakucak güreşçilerini minder güreşine kazandırmayı ve güreşin minder alt yapısını oluşturmayı amaçlamıştır. Bu amaçla sporcu eğitim merkezleri 11-12-13 yaşlarındaki çocukları bünyesine alarak faaliyetlerini sürdürmüştür(Kürkçü, Özdağ, 2005).Sporcu eğitim merkezlerinin ortaya çıkışı güreş eğitim merkezleri şeklinde olmuştur.İlerleyensüreçte sporcu eğitim merkezlerinin amacı "spor dallarına göre spora başlama yaşında bulunan çocukların eğitim ve öğretimlerini aksatmadan üst düzey sporcu olarak yetiştirilmelerini sağlamak için sporcu eğitim merkezleri kurulması ve yönetilmesine ilişkin usul ve esasları belirlemektir" (Türkiye Cumhuriyeti,ResmîGazete Tarihi: 28.01.2010, Sayısı: 27476). Bu Yönetmeliğin adı "Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü Sporcu Eğitim Merkezleri Yönetmeliği" iken, 3/4/2012 tarihli ve 28253 sayılı ResmîGazete'de yayımlanan değişiklik ile "Spor Genel Müdürlüğü Sporcu Eğitim Merkezleri Yönetmeliği" şeklinde değiştirilmiş ve halen bu şekilde devam etmektedir. 2020 yılı Nisan ayı itibariyle 34 adet Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğü bünyesinde, 37 adet ise Sporcu Eğitim Merkezlerinde gündüzlü ve gündüzlü-yatılı şekilde faaliyet göstermektedir. Bu merkezlerde atıcılık, atletizm,

boks, jimnastik, eskrim, güreş, halter, judo, kano, kayak, kürek, tenis ve yüzme branşlarında hizmet verilmektedir.

Sporun rekabet ve başarı amacıyla yapılmaya başlanıldığı andan itibaren şartlar zorlaşmaya başlamıştır. Güç ve emek isteyen güreş sporu bunların başında gelmektedir. Şartların zorlaşması bireyleri maddi ve manevi yönden ağır bir duruma sokmaktadır. Bu zor şartların akabinde en çok görülen durumlardan biri de tükenmişlik halidir. Yapılan araştırmalar, güreş sporunun ağır antrenman; maddi ve manevi fedakârlıkgerektirmesi gibi nedenlerle sporcuların tükenmişlik düzeylerini arttırdığını göstermiştir.

Son zamanlarda üst düzey sportif performansla erişilmesinde büyük önem taşıyan kavramlardan biri de sporcu tükenmişliği olarak görülmektedir. Anlam olarak “başarısız olmak, yorulmak ya da enerji, kuvvet veya kaynaklardaki aşırı talep doğrultusunda tükenmiş hale gelmek” olan tükenmişlik kavramının, ilk olarak Freudenberg (1974) tarafından yetişkin örnekleminde çalışıldığı görülmektedir (Eklund ve Cresswell, 2007). Sonraki yıllarda Maslach ve Jackson (1981) tarafından insanda ortaya çıkan fiziksel bitkinlik, uzun süren yorgunluk, çaresizlik ve umutsuzluk duyguları ile birlikte bireyin yaptığı işe, hayata ve diğer insanlara karşı gösterdiği olumsuz duyguları barındıran fiziksel ve zihinsel boyutlu bir sendrom olarak tanımlanan bu kavram birçok araştırmacının araştırma konusu olmuştur. Daha sonraları Raedeke ve Smith (2001) tarafından sporcu tükenmişliği alanında çalışmalar yapılmış ve de “Sporcular İçin Tükenmişlik Ölçeği” geliştirilmiştir. Ölçeğin azalan başarı hissi, duygusal/fiziksel tükenme ve duyarsızlaşma olmak üzere üç alt boyutu vardır.

Konu ile ilgili yapılan çalışmalarda, tükenmişliğin kişinin yaşam kalitesini ve yaşamdaki duygularını etkileyebileceği ortaya çıkarılmıştır. Adı geçen kavramlar ile ilgili ülkemizde yürütülen çalışmalar araştırılmış ve sporcularda tükenmişlik araştırmalarının nispeten az olduğu dikkat çekmiş; güreşçilere yönelik sporcu tükenmişlik çalışmalarına da pek rastlanılmamıştır. Özellikle ülkemizin kültür yapısı, kazandığımız başarılar, ülkemiz ve de dünyada tüm yaş gruplarında ilgi gören bir spor olan güreş ile performans ve de başarı için önemli bir yeri olan sporda tükenmişlik kavramının hedeflenen kitle üzerinde birlikte çalışılarak mevcut durumu ortaya koyacağı düşünülmektedir. Bu nedenle, amacı güreş eğitim merkezlerinde bulunan güreşçilerin sporcu tükenmişlik durumlarının incelenmesi olan bu araştırmanın alanyazına katkı sağlayacağı söylenebilir.

2. YÖNTEM

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırmamızın evrenini 2020 yılında sporcu eğitim merkezlerinde bulunan güreşçiler oluştururken, örneklemini Samsun-Kavak, Ordu, Amasya, Erzincan, Antalya-Korkuteli sporcu eğitim merkezlerinde bulunan toplam 156 güreşçi oluşturmuştur. Veriler 156 güreşçiden gönüllü olarak toplanmıştır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Sporcu Tükenmişlik Ölçeği

Sporcu Tükenmişlik Ölçeği, Raedeke ve Smith (2001) tarafından sporcuların spora özgü tükenmişlik düzeylerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Beşli Likert tipinde değerlendirilen ölçek, 3 alt boyut ve 15 maddeden oluşmaktadır. Sporcu Tükenmişlik Ölçeği'nin Türkçe uyarlama çalışması Kelecek, Kara, Kazak Çetinkalp ve Aşçı (2016) tarafından yapılmıştır. Uyarlama çalışmasında maddelerin orijinal ölçekte belirtilen alt boyutlarda toplandığı görülmüş ve ölçeğin 3 faktörlü yapısı korunmuştur. Ancak ölçekte yer alan 2 madde düşük faktör yükü nedeni ile çıkarılmış ve ölçek 13 madde üzerinden değerlendirilmiştir. İç tutarlık katsayıları Duygusal /Fiziksel Tükenme alt boyutu için .87; Azalan Başarı Hissi alt boyutu için .75 ve Duyarsızlaşma alt boyutu için .83 olarak belirlenmiştir. Bu çalışma için elde edilen Cronbach Alpha iç tutarlık katsayıları ise sırasıyla .79, .76 ve .60 olarak bulunmuştur.

Kişisel Bilgi Formu

Kişisel bilgi formu, katılımcıların yaş ve spor deneyimi, millilik düzeyleri, güreş kategorileri, güreş sikletleri gibi demografik bilgilerinin yanında, haftada kaç gün antrenman yaptıklarını belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

2.3.Verilerin Toplanması

Ölçekler, çalışmaya katılan güreşçilere araştırma ile ilgili detaylı ve gerekli açıklamalar yapıldıktan sonra, araştırmacı tarafından Google Formlar üzerinden online şekilde uygulanmıştır. Sporcuların ölçekleri tamamlamaları ortalama 5 dakika sürmüştür.

2.4.Verilerin Analizi

Elde edilen verilerin istatistiksel analizinde SPSS 22 istatistik paket programı kullanılmış ve anlamlılık düzeyi ($p < 0,05$) olarak alınmıştır. Araştırmada demografik özelliklerin belirlenmesinde frekans analizi, millilik, güreş kategorisi durumlarının karşılaştırılmasında bağımsız örneklem grupları için t-testi, yaş, spor yaşı, siklet, haftalık antrenman sayısı ve yaşadığı bölge değişkenlerinin karşılaştırılmasında tek yönlü varyans analizi (ANOVA); ortaya çıkan istatistiksel farklılıkların hangi gruplardan kaynaklandığını bulmak için de Tukey çoklu karşılaştırma testinden yararlanılmıştır.

3.BULGULAR

Tablo-1' de katılımcıların yaşlarına ilişkin dağılımlarına bakıldığında, 12 kişi ile %7,7'sini 14 yaş, 35 kişi ile %22,4'ünü 15 yaş, 64 kişi ile %41'ini 16 yaş, 45 kişi ile %28,8'ini 17 yaşında oldukları görülmektedir. Spor yaşlarına ilişkin dağılımlara bakıldığında, 4 kişi ile %2,6'sını 0-2 Yıl, 54 kişi ile %34,6'sı 2-4 Yıl, 81 kişi ile %51,9'u 4-6 Yıl, 17 kişi ile %10,9'u 6 ve Üstü Yıl oldukları görülmektedir. Sikletlerine ilişkin dağılımlara bakıldığında, 34 kişi ile %21,8'ini Hafif siklet, 102 kişi ile %65,4'ünü Orta siklet, 20 kişi %12,8'ini Ağır siklet oldukları görülmektedir. Milli sporcu olma durumlarına ilişkin dağılımlarına bakıldığında 22 kişi ile %14,1'inin milli sporcu; 134 kişi ile %85,9'unun milli sporcu olmadıkları görülmektedir. Güreş stil durumlarına ilişkin dağılımlarına bakıldığında, 87 kişi ile %55,8'inin Serbest stil; 69 kişi ile %44,2'sinin Greko-Romen kategorisinde oldukları görülmektedir.

Haftalık antrenman durumlarına ilişkin dağılımlarına bakıldığında, 26 kişi ile %16,7'sini haftada 5 antrenman, 120 kişi ile %76,9'unu haftada 6 antrenman, 10 kişi ile %6,4'ünü haftada 7 antrenman yapıldığı görülmektedir. Katılımcıların yaşadığı bölgelere ilişkin dağılımlara bakıldığında 21 kişi ile %13,5'i Akdeniz, 80 kişi ile %51,3'ü Karadeniz, 29 kişi ile %18,6'sı Marmara, 26 kişi ile %16,7'si Doğu Anadolu bölgesinde yaşadığı görülmektedir.

Tablo- 1 Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Yaş	N	%
14	12	7,7
15	35	22,4
16	64	41,0
17	45	28,8
Spor Yaşı		
0-2	4	2,6
2-4	54	34,6
4-6	81	51,9
6 ve Üstü	17	10,9
Siklet		
Hafif	34	21,8
Orta	102	65,4
Ağır	20	12,8
Milli Sporcu		
Evet	22	14,1
Hayır	134	85,9
Güreş Stili		
Serbest	87	55,8
Greko-Romen	69	44,2
Haftalık Antrenman		

5	26	16,7
6	120	76,9
7 ve Üstü	10	6,4
Yasadığı Bölge		
Akdeniz	21	13,5
Karadeniz	80	51,3
Marmara	29	18,6
Doğu Anadolu	26	16,7
Toplam	156	100

Tablo-2. Katılımcıların Milli Olma Durumlarına Göre Sporcu Tükenmişliklerinin Karşılaştırılması

Alt Boyutlar	Millilik	N	Ort.	Ss.	t	P(sig.)
Azalan Başarı Hissi	Evet	22	10,36	3,07	-,866	,388
	Hayır	134	11,00	3,21		
Duygusal Fiziksel Tükenme	Evet	22	11,86	2,56	,748	,456
	Hayır	134	11,32	3,24		
Duyarsızlaşma	Evet	22	9,50	2,97	,725	,470
	Hayır	134	8,92	3,56		

Çalışmaya katılanların milli olma durumlarına göre sporcu tükenmişlik alt boyutlarının karşılaştırılmasında; azalan başarı hissi ($p=,388$), duygusal fiziksel tükenme($p=,456$), duyarsızlaşma ($p=,470$) alt boyutlarında anlamlı farklılığa rastlanmamıştır.

Tablo 3. Katılımcıların Güreş Stil Durumlarına Göre Sporcu Tükenmişliklerinin Karşılaştırılması

Alt Boyutlar	Stil	N	Ort.	Ss.	t	P(sig.)
Azalan Başarı Hissi	Serbest	87	11,54	2,528	-,862	,390
	Greko-Romen	69	11,90	2,641		
Duygusal Fiziksel Tükenme	Serbest	89	11,01	3,048	-1,796	,074
	Greko-Romen	69	11,91	3,193		
Duyarsızlaşma	Serbest	87	8,61	3,418	-1,581	,116
	Greko-Romen	69	9,49	3,530		

Çalışmaya katılanların güreş stil durumlarına göre sporcu tükenmişlik alt boyutlarının karşılaştırılmasında; azalan başarı hissi ($p=,390$), duygusal fiziksel tükenme($p=,074$), duyarsızlaşma ($p=,116$) alt boyutlarında anlamlı farklılığa rastlanmamıştır.

Tablo-4' te görüldüğü gibi, çalışmaya katılanların yaşlarına göre sporcu tükenmişlik alt boyutlarının karşılaştırılmasında; azalan başarı hissi($p=,616$), duygusal fiziksel tükenme ($p=,274$) ve duyarsızlaşma ($p=,606$) alt boyutlarında anlamlı farklılığa rastlanmamıştır.

Tablo-4. Katılımcıların Yaşlarına Göre Sporcu Tükenmişliklerinin Karşılaştırılması

Alt Boyutlar	Yaş	N	Ort.	Ss.	F	P(sig.)
Azalan Başarı Hissi	14	12	12,50	2,714	,601	,616
	15	35	12,14	2,851		
	16	64	11,66	2,431		
	17	45	11,20	2,492		
Duygusal Fiziksel Tükenme	14	12	10,50	1,883	1,309	,274
	15	35	11,89	3,763		
	16	64	11,33	3,147		
	17	45	11,40	2,864		
Duyarsızlaşma	14	12	9,75	4,434	,616	,606
	15	35	8,97	3,831		
	16	64	9,23	3,426		
	17	45	8,49	3,035		

Tablo 5. Katılımcıların Kilo Kategorilerine Göre Sporcu Tükenmişliklerinin Karşılaştırılması

Alt Boyutlar	Kilo Kategorisi	N	Ort.	Ss.	F	P(sig.)
Azalan Başarı Hissi	Hafif	34	11,09	2,734	1,226	,296
	Orta	102	11,86	2,506		
	Ağır	20	11,90	2,634		
Duygusal Fiziksel Tükenme	Hafif	34	10,38	2,882	2,392	,095
	Orta	102	11,68	3,096		
	Ağır	20	11,80	3,518		
Duyarsızlaşma	Hafif	34	8,15	3,509	1,523	,221
	Orta	102	9,15	3,259		
	Ağır	20	9,70	4,390		

Çalışmaya katılanların kilo kategorilerine göre sporcu tükenmişlik alt boyutlarının karşılaştırılmasında; azalan başarı hissi($p=,296$), duygusal fiziksel tükenme ($p=,095$) ve duyarsızlaşma ($p=,221$) alt boyutlarında anlamlı farklılığa rastlanmamıştır.

Tablo-6' da görüldüğü gibi, çalışmaya katılanların spor yaşlarına göre sporcu tükenmişlik alt boyutlarının karşılaştırılmasında; azalan başarı hissi($p=,0,89$) alt boyutunda anlamlı farklılığa rastlanmazken; duygusal fiziksel tükenme ($p=,001$) ve duyarsızlaşma ($p=,001$) alt boyutlarında anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Yapılan çoklu karşılaştırma sonuçları Tablo 6.1'de verilmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların Spor Yaşlarına Göre Sporcu Tükenmişliklerinin Karşılaştırılması

Alt Boyutlar	Spor Yaşı	N	Ort.	Ss.	F	P(sig.)
Azalan Başarı Hissi	0-2	4	9,75	5,67	2,21	,089
	2-4	54	8,27	3,18		
	4-6	81	9,64	3,69		
	6 ve Üstü	17	8,05	2,16		
Duygusal Fiziksel Tükenme	0-2	4	11,25	4,27	5,68	,001*
	2-4	54	10,35	2,23		
	4-6	81	12,35	3,52		
	6 ve Üstü	17	10,23	2,10		
Duyarsızlaşma	0-2	4	12,50	2,64	9,84	,001*
	2-4	54	9,74	2,41		
	4-6	81	12,03	3,40		
	6 ve Üstü	17	8,88	1,99		

Tablo 6.1 Katılımcıların Spor Yaşlarına Göre Sporcu Bağlılıkları Farklılıklarına Ait Çoklu Karşılaştırma Sonuçları

Alt Boyutlar	Post Hoc (Tukey Testi)			
		Karşılaştırma	Ortalama Arası Fark	Anlamlılık
Duygusal Fiz. Tükenme	4-6	0-2	-,676	,954
		2-4	,537	,622
		6 ve Üstü	1,898	,028*
Duyarsızlaşma	2-4	0-2	-,898	,939
		4-6	-1,994*	,001*
		6veÜstü	-,001	1,000

Çoklu karşılaştırma sonuçlarına göre; duygusal fiziksel tükenme alt boyutunda 4-6 yıl ile 6 yıl ve üstü ($p=,028$) spor yaşına sahip sporcular arasında anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Buna göre; 4-6 yıl spor yaşına sahip sporcuların, 6 ve üstü spor yaşına sahip sporculara oranla daha yüksek sporcu tükenmişlik düzeyine sahip oldukları görülmektedir.

Çoklu karşılaştırma sonuçlarına göre; duyarsızlaşma alt boyutunda 2-4 yıl ile 4-6 yıl ($p=,001$) spor yaşına sahip sporcular arasında anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Buna göre; 2-4 yıl spor yaşına sahip sporcuların, 4-6 yıl spor yaşına sahip sporculara oranla daha düşük sporcu tükenmişlik düzeyine sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 7. Katılımcıların Haftalık Antrenman Sayılarına Göre Sporcu Tükenmişliklerinin Karşılaştırılması

Alt Boyutlar	Haftalık Antrenman	N	Ort.	Ss.	F	P(sig.)
Azalan Başarı Hissi	5	26	10,92	2,85	,08	,922
	6	120	10,87	3,31		
	7 ve Üstü	10	11,30	2,66		
Duygusal Fiziksel Tükenme	5	26	11,88	2,04	4,88	,009*
	6	120	11,07	3,27		
	7 ve Üstü	10	14,10	2,47		
Duyarsızlaşma	5	26	10,12	3,36	8,53	,000*
	6	120	8,47	3,38		
	7 ve Üstü	10	12,50	2,22		

Çalışmaya katılanların haftalık antrenman sayılarına göre sporcu tükenmişlik alt boyutlarının karşılaştırılmasında; azalan başarı hissi ($p=,847$) alt boyutunda anlamlı farklılığa rastlanmazken; duygusal fiziksel tükenme ($p=,009$) ve duyarsızlaşma ($p=,001$) alt boyutlarında anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Yapılan çoklu karşılaştırma sonuçları Tablo 7.1'de verilmiştir

Tablo 7.1 Katılımcıların Haftalık Antrenman Sayılarına Göre Sporcu Bağlılıkları Farklılıklarına Ait Çoklu Karşılaştırma Sonuçları

Alt Boyutlar	Post Hoc (Tukey Testi)			
		Karşılaştırma	Ortalama Arası Fark	Anlamlılık
Duygusal Fiz. Tükenme	7 ve Üstü	5	2,215	,130
		6	3,017	,009*
		5	2,385	,135
Duyarsızlaşma	7 ve Üstü	6	4,033*	,001*

Çoklu karşılaştırma sonuçlarına göre; duygusal fiziksel tükenme alt boyutunda haftada 7 ve üstü ile haftada 6 antrenman ($p=,009^*$) sayısına sahip sporcular arasında anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Buna göre; 7 ve Üstü haftalık antrenman sayısına sahip sporcuların, haftalık 6 antrenman sayısına sahip sporculara oranla daha yüksek sporcu tükenmişlik düzeyine sahip oldukları görülmektedir.

Çoklu karşılaştırma sonuçlarına göre; duyarsızlaşma alt boyutunda haftada 7 ve üstü ile haftada 6 antrenman($p=,001^*$) sayısına sahip sporcular arasında anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Buna göre; 7 ve Üstü haftalık antrenman sayısına sahip sporcuların, haftalık 6 antrenman sayısına sahip sporculara oranla daha yüksek sporcu tükenmişlik düzeyine sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 8. Katılımcıların Yaşadığı Bölgelere Göre Sporcu Tükenmişliklerinin Karşılaştırılması

Alt Boyutlar	Yaşadığı Bölge	N	Ort.	Ss.	F	P(sig.)
Azalan Başarı Hissi	Akdeniz	21	11,33	2,352	3,862	,011*
	Karadeniz	80	11,24	2,582		
	Doğu Anadolu	29	13,03	2,113		
Duygusal Fiziksel Tükenme	Marmara	26	11,92	2,785	3,211	,025*
	Akdeniz	21	9,81	2,657		
	Karadeniz	80	11,58	3,268		
	Doğu Anadolu	29	12,45	2,785		
	Marmara	26	11,04	3,039		
Duyarsızlaşma	Akdeniz	21	7,05	2,459	4,390	,005*
	Karadeniz	80	8,95	3,659		
	Doğu Anadolu	29	10,55	3,112		
	Marmara	26	9,00	3,359		

Çalışmaya katılanların yaşadığı bölgelere göre sporcu tükenmişlik alt boyutlarının karşılaştırılmasında; azalan başarı hissi($p=,0,11$), duygusal fiziksel tükenme ($p=,025$) ve duyarsızlaşma ($p=,005$) alt boyutlarında anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Yapılan çoklu karşılaştırma sonuçları Tablo 8.1’de verilmiştir.

Tablo 8.1 Katılımcıların Yaşadığı Bölgelere Göre Sporcu Bağlılıkları Farklılıklarına Ait Çoklu Karşılaştırma Sonuçları

Alt Boyutlar	Post Hoc (Tukey Testi)		
	Karşılaştırma	Ortalama Arası Fark	Anlamlılık
Azalan Başarı Hissi	Akdeniz	1,701	,088
	Doğu Anadolu	1,797	,006*
	Marmara	1,111	,359
Duygusal Fiz. Tükenme	Akdeniz	2,639	,017*
	Doğu Anadolu	,873	,557
	Marmara	1,410	,327
Duyarsızlaşma	Akdeniz	3,504	0,02*
	Doğu Anadolu	1,602	,131
	Marmara	1,552	,326

Çoklu karşılaştırma sonuçlarına göre; azalan başarı hissi altboyutunda, Doğu Anadolu bölgesi ile Karadeniz ($p=,006^*$) bölgesinde yaşayan sporcular arasında anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Buna göre; Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan sporcuların Karadeniz bölgesinde yaşayan sporculara oranla daha yüksek sporcu tükenmişlik düzeyine sahip oldukları görülmektedir.

Çoklu karşılaştırma sonuçlarına göre; duygusal fiziksel tükenme alt boyutunda, Doğu Anadolu bölgesi ile Akdeniz ($p=,017^*$) bölgesinde yaşayan sporcular arasında anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Buna göre; Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan sporcuların Akdeniz bölgesinde yaşayan sporculara oranla daha yüksek sporcu tükenmişlik düzeyine sahip oldukları görülmektedir.

Çoklu karşılaştırma sonuçlarına göre; duyarsızlaşma alt boyutunda, Doğu Anadolu bölgesi ile Akdeniz ($p=,012^*$) bölgesinde yaşayan sporcular arasında anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Buna göre; Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan sporcuların Akdeniz bölgesinde yaşayan sporculara oranla daha yüksek sporcu tükenmişlik düzeyine sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 9. Katılımcıların Sporcu Tükenmişlik Ölçeğinin Alt Boyutundan Aldıkları Puanlara Ait Ortalamalar

Alt Boyutlar	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. Sap
Azalan Başarı Hissi	156	6	17	11,70	2,576
Duygusal Fiziksel Tükenme	156	5	19	11,41	3,135
Duyarsızlaşma	156	18	48	32,11	8,101

Tablo 9 incelendiğinde; katılımcıların azalan başarı hissi alt boyutunda ($\bar{x} = 11,70 \pm 1,825$), duygusal fiziksel tükenme alt boyutunda ($\bar{x} = 11,41 \pm 1,780$), duyarsızlaşma ($\bar{x} = 32,11 \pm 5,009$) ortalamalara sahip oldukları görülmektedir. Buna göre çalışmaya katılan sporcu eğitim merkezlerindeki güreşçilerin genel olarak ortalamalarına bakıldığında, sporcu tükenmişlikleri adına branşlarına karşı daha fazla duyarsız oldukları söylenebilir.

TARTIŞMA-SONUÇ

Bu çalışma ülkemize kazandırılan sporcu tükenmişlik kavramının spor eğitim merkezlerindeki güreşçiler üzerinde inceleme yapılmasını amaçlamıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda sporcu eğitim merkezindeki güreşçilerin sporcu tükenmişlik düzeylerinin düşük olduğu görülmektedir. Bu sonuç; Demirci (2018) bireysel ve takım sporcular değişkenleri analizi ile Keleş, Göktürk (2017) ve Haugaasen, Toering ve Jordet (2014) tarafından futbolcular ile yapılan çalışma bulgularıyla paralellik göstermektedir. Analiz sonuçlarında milli olan sporcular ile milli olmayan sporcular arasında anlamlı bir farka rastlanmamıştır.

Aynı zamanda güreşçilerin güreş kategorileri olan serbest ve greko-romen kategorilerinde de sporcu tükenmişlik düzeylerinde anlamlı bir farka rastlanmamıştır. Sporcular güreş sporunda kendi yetenekleri doğrultusunda daha başarılı olacağını düşünerek kategori seçimi yapmaktadır. Bu seçim onları kendi hedeflerine daha iyi götüreceği ve daha çok başarılı olacağı düşüncesine sokmaktadır. Bu düşünceden yola çıkarak iki kategoride de farkın olmayıp sadece başarıya ve üstlerine düşen görevi yapmaya, zihinlerini onunla meşgul etmeye odaklandıkları düşünülebilir. Yapılan analiz sonucunda, yaş değişkeni arasında da sporcu tükenmişlik düzeyleri ile anlamlı bir farka rastlanılmamıştır. Bu durumun, sporcuların daha yolun başında olmasından, kendilerine daha büyük insanları örnek almalarından, branşlarına odaklanıp hedeflerine yönelmeyi daha ön planda tutmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Bir başka düşünce ise, güreşçilerin sportif kabiliyetlerine olan inançları ile spora devam etmeleri veykendilerini branşlarında başarılı olarak görmek istemelerinden dolayı yaş değişkeninin arka planda kalmış olabileceği yorumudur. Çalışmaya katılan güreşçilerin yaşlarının 14-17 arası olmasından dolayı, henüz sportif olgunluğun başında olduğu düşüncesi, branşlarına katılımdan zevk almaları, hevesli olmaları, beyinlerini meşgul eden konuların az olması, buldukları spor eğitim merkezi ortamının farkında olmaları, zihinlerini bununla meşgul etmeleri, branşlarına daha fazla ilgi duymaları ve daha fazla şey öğrenme isteği içinde olmaları diğer nedenler olarak görülebilir. Güreş sporu çoğu bireysel spor gibi siklet denilen kategorilere ayrılarak yapılır. Bu kategorilere katılım yaş ve kilo değişkeni ile yapılır. Kilolar arasında fazla fark yoktur. Minimum farklı olan sporcular bir kategoride toplanır ve güreş müsabakalarını gerçekleştirirler. Çalışmamızda güreşçilerin kilo değişkenleri arasında da yapılan analiz sonucunda anlamlı farka rastlanılmamıştır. Sporcuların azami farkla eşit şekilde yarıştığı müsabakalarda birbirlerine üstünlük kurmaları ile yetenekleri ve fırsatları iyi değerlendirmelerinden dolayı olduğu söylenilebilir. Antrenmanlarda yapılan güreşlerde kilo farkı çoğaldığı zaman sporcuların birbirine olan baskısının arttığı görülmüştür. Bu artış tükenmişlik durumlarını arttıran bir etken olarak düşünülebilir. Bu düşünceden yola çıkarak kilo farkının az olması sporcu tükenmişlik durumlarının üç alt boyutunun hiçbirinde kilo değişkeninde anlamlı farka rastlanılmamıştır. Diğer bir değişkenimiz olan spor yaşı yani sporcuların spor geçmişlerinde ise, yapılan analiz sonuçlarında anlamlı farka rastlanılmamıştır. Bu farkların duygusal fiziksel tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutlarında olduğu görülmüştür. Bu bulgular Kocadağ'ın (2019) yaptığı sporcuların tükenmişliğinin belirlenmesindeki çalışmalarla paralellik göstermiştir. Duygusal fiziksel tükenme alt boyutunda 4-6 yıl spor geçmişine sahip olan sporcuların daha uzun spor geçmişi olan sporculara oranla daha yüksek sporcu tükenmişlik değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Bunun sebebi kırılma noktası ve uzmanlaşma seviyesi olarak görülen durumun bu yıllarda gerçekleşmesi ve daha sonra bu durumun başarının ağır basmasından ve hedefe ulaşma isteğinden dolayı aşılip devam edilmesi olarak

düşünebilir. Diğer bir alt boyut olan duyarsızlaşma alt boyutunda 2-4 yıl sporcu geçmişine sahip güreşçilerin 4-6 yıl arası sporcu geçmişine sahip olan sporculara oranla daha düşük sporcu tükenmişlik düzeyine sahip oldukları gözlenmiştir. Bu sonuç Kargün' ün (2011) futbol hakemleri üzerine yaptığı çalışma ve Kocadağ' ın (2019) adölesan sporcuların spor deneyimlerine göre sporcu tükenmişliklerinin 1-3 yıl spor geçmişi olanların 4 yıl ve üzeri spor deneyimi olanlarda duyarsızlaşma alt boyutunda bulunduğu anlamlı fark ile paralellik göstermiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre güreşçilerin haftalık antrenmana sayıları arasında anlamlı farka rastlanılmıştır. Bu sonuç Gustafsson' un (2007) çalışması ile paralellik göstermiştir. Çalışmamızda bulunan farkların duygusal fiziksel tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutunda olduğu görülmüştür. Haftalık antrenman sayısı 7 ve üstü ile haftalık 6 antrenman arasında anlamlı farka ulaşılmıştır. Her iki alt boyutta da haftalık antrenman sayısı çoğaldıkça sporcu tükenmişlik durumlarının arttığı gözlenmiştir. Sporcuların sportif başarı sağlamları için hiç kuşkusuz ki antrenman olmazsa olmazdır. Yapılan verimli antrenmanlar sporcuları hedeflerine bir adım daha yaklaştırır. Antrenman sayesinde gelişimlerini sağlarlar. Bu gelişim gözle görülüp, performansla döküldükçe sporcular daha da fazla heyecana kapılır ve antrenmanların sayılarını arttırabilirler. Arttırılan antrenman sayısı hem olumlu yönde hem de olumsuz yönde onları etkileyebilir. Antrenman yükleri doğru zamanda arttırılıp doğru şekilde sporculara uygulandığında olumlu şekilde onları etkileyecektir. Yapılan fazla antrenman sonucunda sporcular istenilen hedefe ulaştıklarında tatmin durumları üst düzeye ulaşır ama ulaşamazlarsa olumsuz yönde etkilenebilirler. Tükenme durumu burada ortaya çıkabilir. Hedefe ulaşmak için atılan her adım hedefe ulaştırmadığında psikolojik yok olma etkili hale gelir, buda bransa yönelik olumsuz düşünceleri ortaya çıkararak tükenmişlik seviyesini arttırır. Bir diğer analiz sonucumuzda katılımcıların yaşadıkları bölgeler ile tükenmişlik durumları arasında anlamlı farka ulaşılmıştır. Azalan başarı hissi alt boyutunda Doğu Anadolu bölgesi ile Karadeniz bölgesi ile; duygusal fiziksel tükenme alt boyutunda ise Doğu Anadolu bölgesi, Akdeniz bölgesinde yaşayan sporcular ile anlamlı fark olduğuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Vealey ve ark.(1998) antrenörlerin sporcular üzerinde tükenmişlik seviyelerine yönelik yaptıkları araştırma bulgularıyla paralellik göstermiştir. Antrenör etkisinin sporcunun tükenmişlik düzeyi üzerinde olumsuz etki yaptığı düşünülebilir. Antrenör tarafından ulaşmak istenilen hedefler sporcular üzerinde baskı haline gelebilir. Bu baskı onları tükenmişliğe iten sebepler arasında gösterilebilir. Gould, Tuffey, Udry ve Loehr (1997), genç tenis sporcularının kişiler arası mükemmeliyetçilik ve sporcu tükenmişlik farklarını incelemişlerdir. Bu inceleme sonucunda sporcuların yaptıkları spora karşı ilgilerinin tek bir nedenden değil birden fazla nedenden ortaya çıktığına ulaşılmıştır. Bu sebeplerin ise antrenörlerin kendinden yüksek beklenti, başkalarının beklentisi, sosyal yaşam azlığı, sakatlık, aşırı antrenman gibi durumlar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar çalışmamızda ulaştığımız haftalık antrenman sayısı ile güreşçilerin kaldığı sporcu eğitim merkezlerinin bulunduğu bölgelerdeki sonuçlar ile paralellik göstermektedir. Lonsdale, Hodge ve Rose (2009) yaptığı çalışmada temel ihtiyaçları karşılayan spor ortamlarının tükenmişlik düzeylerini azatlığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçtan yola çıkılarak ülkemizin bir politikası halinde hareket eden sporcu eğitim merkezlerinin sistemli ve ekipman yönünden zengin olmasının eğitim merkezlerinde yaşayan sporcuların sporcu tükenmişlik düzeylerinin düşük olmasını etkilediği düşünülebilir. Yapılan çalışmalara bakıldığında sporcu tükenmişlik seviyelerinin yüksek olmasının sporu bırakmayı artı yönde etkilediği görülmektedir. Sporcu yetiştirmek amacıyla kurulan merkezlerde sporcuları olumsuz yönde etkilemek, spora olan katkıyı ve başarıyı azaltarak hedeflerin tam tersine hareket edilmesi olarak görülebilir. Çalışmadan yola çıkarak sporcu eğitim merkezlerindeki güreşçilerin sporcu tükenmişlik düzeylerinin düşük olması hedeflenen başarıyla pozitif ilişki halinde hareket edecektir diyebiliriz. Literatürde sporcu tükenmişliği ile ilgili detaylandırılmış çalışmaların eksikliği çalışma sonuçlarının alanyazısı ile karşılaştırılmasını olumsuz şekilde etkilemektedir. Bu çalışmanın literatüre katkı sağlamak ve gelecek çalışmalara bir ışık tutmak amacı taşıdığı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, çalışmamız ile ulaşılan veriler ışığında, sporcu eğitim merkezlerindeki güreşçilerin sporcu tükenmişlik düzeylerinin düşük bulunduğu, alınacak önlemlerle bu düzeyin düşük halde seyredileceği ve düşük seviyedeki güreşçilerin başarılarının ve güreşe olan bağlılıklarının artacağı düşünülmektedir.

ÖNERİLER

- Çalışmamızın evren grubunu sporcu eğitim merkezlerindeki güreşçiler oluşturmaktadır. Elit seviyede, klüplerde ve diğer illerde yaşayan güreşçiler bu çalışmalara dahil edilerek kapsam genişliği sağlayıp yeni çalışmalar yapılabilir.

- Literatüre katkı sağlaması açısından sporcu tükenmişlik kavramı çeşitli sportif branşlarla ve yaş gruplarında çalışılabilir.
- Federasyonlar sporcuların tükenmişlik düzeyleri hakkında inceleme yaparak sporculara eğitim ve destek sağlayabilirler.
- Genç sporculara aktif baş etme beceri yöntemleri öğretilir.
- Farklı spor branşlarındaki sporcuların, sporcu tükenmişlik düzeylerinin tespit edilerek güreşçilerin sporcu tükenmişlik düzeyleri ile karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

Açak, M. (2005). Beden Eğitimi Öğretmeninin El Kitabı. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

Demirci, E. (2018). Sporcularda Tutkunluk, Mükemmeliyetçilik ve Tükenmişlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.

Eklund, R. C., Cresswell, S. L. (2007). Athlete Burnout. (G Tenenbaum, R. Eklund Eds.) Handbook Of Sport Psychology, 621-641. John Wiley & Sons Inc.

Gould, D., Tuffey, S., Udry, E., Loehr, J. (1997). Burnout In Competitive Junior Tennis Players: Individual Differences in The Burnout Experience. The Sport Psychologist. 11: 257-276.

Gustafsson, H. (2007). Örebro Üniversitesi, Sağlık Ve Tıp Bilimleri Fakültesi, Örebro Universitets bibliotek, S. 134

Güven, F.C. (1939). Yücel Dergisi. Cilt: X, Sayı: 57, S.130

<http://Sporegitim.Sgm.Gov.Tr/Sayfalar/2889/2888/Sporcugitimmerkezleri.aspx> (Ulaşım Tarihi 23.04.2020)

Kargün, M. (2011). Futbol Hakemlerinin İş Tatmin Ve Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Çeşitli Faktörler Açısından İncelenmesi. İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Güllü).

Kelecek, S., Kara, Fm., Kazak, Çetinkalp, Z., Aşçı Fh. (2016). "Sporcu Tükenmişlik Ölçeği"nin Türkçe Uyarlaması (The Turkish Adaptation "Athlete Burnout Questionnaire") Hacettepe Spor Bilimleri Dergisi, 27(4), 149-161.

Kocadağ, N. H. (2019). "Adolesan Sporcuların Tükenmişliğinin Belirlenmesinde Algılanan Ebeveyn Mükemmeliyetçiliği ve Güdusel İkliminin Rolü" Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi Ve Spor Anabilim Dalı, Egzersiz Ve Spor Psikolojisi Yüksek Lisans Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul (Danışman: Prof. Dr. F. Hülya Aşçı).

Koruç, Z., Bayar, P. (1990). Kitle Spor ve Spor Psikolojisi. Spor Ahlakı ve Spor Felsefesine Yeni Yaklaşımlar Sempozyumu. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 115- 118.

Kürkçü, R., Özdağ, S. (2005). Antrenman Bilimi Işığında Güreş. Ankara: Saray Kağıtçılık ve Matbaacılık.

Lonsdale, C., Hodge, K., Rose, E. (2009). Athlete Burnout In Elite Sport: A Self-Determination Perspective. Journal Of Sports Sciences. 27(8): 785-795.

Maslach J., & Jackson S.E. (1981). The Measurement Of Experienced Burnout. Journal Of Occupational Behaviour, 2, 99-113.

Raedeke, T. D., Smith, A. L. (2001). Development And Preliminary Validation Of An Athlete Burnout Measure. Journal Of Sport And Exercise Psychology, 23, 281-306.

Sözeren, A., Kelecek, S. (2019). Sporcularda Saldırganlık: Tükenmişlik ve Yarışma Kaygısının Rolü. Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi. 1(1): 70-86.

Şahin, H. M. (2003). Türk Spor Kültüründe Aba Güreşi, Gaziantepspor Kulübü Spor Eğitim Yayınları, Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti, Resmî Gazete Tarihi: 28.01.2010 Resmî Gazete Sayısı: 27476.

Vealey, R., Armstrong, L., Comar, W., Yeşilyaprak, C. (1998). Influence Of Perceived Coaching Behaviors On Burnout And Competitive Anxiety In Female College Athletes. *Journal Of Applied Sport Psychology*. 10(2): 297-318

Yetim, A. (2000). Sporun Sosyal Görünümü. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 5(1): 63-72.

Yetim, A. (2016). Sporun Tanımı, Alanı, Amaç ve Fonksiyonları. *Sporda Etkili İletişim*. Spor Kitapevi. Ankara. Bölüm 1.

Zorba, E., İkizler, C., Tekin, A., Miçoğulları, O. ve Zorba, E. (2005). *Herkes İçin Spor*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN DOPİNG BİLGİ DÜZEYLERİNİN ARAŞTIRILMASI

Muhammet KUSAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Spor Yöneticiliği Doktora Öğrencisi

Ender EREN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Spor Yöneticiliği Doktora Öğrencisi, Milli Eğitim Bakanlığı–Beden Eğitimi Öğretmeni

Ali Kerim YILMAZ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Rekreasyon Bölümü, Dr. Öğretim Üyesi

Gül ÇAVUŞOĞLU

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü, Dr. Öğretim Üyesi

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin doping bilgi düzeylerinin araştırılmasıdır. Çalışmaya Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi Antrenörlük Eğitimi, Spor Yöneticiliği ve Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği bölümlerinde öğrenim gören 106'sı erkek, 94'ü kadın olmak üzere toplamda 200 öğrenci katılmıştır. Araştırmaya konu olan veriler kişisel bilgi formu ve doping ile ilgili bilgi düzeyi ve düşünce anket formuyla elde edilmiştir. Çalışmada Cronbach Alpha güvenirlik kat sayısı 0,64 olarak bulunmuştur. Verilerin çözümlenmesi için elde edilen bilgiler frekans/yüzde dağılımları, tek örneklem ki kare testi ve iki değişken için ki kare testi yöntemleri kullanılarak elde edilmiştir. Yapılan çalışma sonucunda 4. Sınıfların doping bilgi düzeylerinin daha yüksek olduğu, antrenörlük bölümü öğrencilerinin yöneticilik ve beden eğitimi öğretmenliği öğrencilerine göre doping hakkında daha fazla bilgiye sahip oldukları görülmüştür. 1., 2., 3. ve 4. Sınıfların "Performans arttırıcı ilaç (doping) hakkında bir bilgiye sahip misiniz?" sorusuna verdiği cevaplar arasında anlamlı fark bulunmuştur. En çok evet cevabını verenlerin 1. Sınıfta olduğu görülmüştür. Okulda doping hakkında yeterli bilgi veriliyor mu sorusuna en fazla evet cevabını 4. Sınıflar vermiştir. Spor yapma süresinin performans arttırıcı ilaç (doping) hakkında bilgi sahibi olmayı etkilediği görülmüştür. 8 yıl spor yapma süresinden başlayarak doping hakkında bilgi varlığının arttığı görülmüştür. Doping kullanımı hakkında ne düşünüyorsunuz? Sorusuna 108 kişi spor ahlakına aykırı olduğu için kullanılmaması gerektiği cevabını vermiştir. Öğrencilerin 179'u (%89.5) doping cezası olarak sporcunun ömür boyu veya 1-2 yıl müsabakalardan men edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Öğrencilerin doping kullanımı hakkındaki görüşlerinin çoğunluğu spor ahlakına aykırı olduğu için kullanılmaması gerektiğidir. Bulgular incelendiğinde, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin doping bilgi düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doping, Spor, Doping Bilgi Düzeyi

GİRİŞ

Güç, performans, fit görünüm, nam ve maddi güç adına yaşamını hiçe sayan insanlar olduğu sürece erkeklik hormonu, anabolikstereoid, kan dopingi, eritropoietin, büyüme hormonu, gen dopingi gibi madde ve yöntemlerle doping kullanımı olabildiğince devam edecektir. Ek olarak farkında olmadan doping alanlar bulunmaktadır. Ayrıca dopingin devlet eliyle sistematik biçimde uygulandığı örneklerde yaşanmıştır (Atasoy, 2005).

Doping, sporcunun performansını doğal olmayan yöntemlerle arttırmak için vücuduna yasal olmayan yabancı bir madde uygulaması, kullanması veya herhangi bir fizyolojik maddeyi olağan dışı miktarda veya olağan dışı yöntemle kullanmasıdır. Sporun kimyasında değerli olan şey "spor ruhu"dur ve sporcuların adalet duygusu içerisinde ve aynı koşullarda yarışmalarını gerektirir. Fakat doping, haksız avantaj kazandıracığından sporun doğasına uymamakta ve sonra ki dönemlerde sağlık açısından zararlı etkilere neden olabilmektedir. Antrenman ve doğal yetenek dışında performansın, ayrıca iş yapma potansiyelinin artırılması için kullanılan

ilaçlar 3 gruba ayrılır; tedavi (terapötik) ilaçlar, ergojenik (performans artırıcı) maddeler ve bağımlılık yapan ilaçlar (Dost, 2006).

Güner (2007) dopingi sporcuların müsabaka esnasında fizik ve zihinsel performansını arttırmak amacı ile “Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC) tarafından yasaklanmış madde veya yöntemlerin sporcular tarafından bilinçli veya bilinçsiz olarak kullanımı” olarak tanımlamaktadır. Doping hem illegal rekabete zemin hazırlaması, hem de sporcu sağlığını kısa ve uzun vadeli olarak bozması ve ayrıca muhtemel ölüm risklerinin oluşumuna sebep olmasından ötürü spor ahlakına aykırıdır. Bu sebeplerle doping WADA, Uluslar arası Olimpiyat Komitesi (IOC), FIFA, UEFA, FIBA, IAAF gibi uluslararası spor organizasyonları tarafından yasaklanmıştır (Judo.gov, 2017).

Doping anlam bilgisi olarak Fflananca dilinde “dop”tan gelmekte olup, adını Afrikalı Zulu savaşçıların savaşlarda cesaret artırmak amacı ile kullandıkları üzüm kabuğundan yapılan alkollü bir içecekten alır. İngilizce de “dope” kelimesi ilaç, uyuşturucu ve özellikle uyarıcı anlamlarını ifade eder (Yıldız ve ark., 2004; Fidan, 2016).

Geçmişten günümüze insanoğlunun doping hakkındaki bilgi düzeyi ve verileri yok denecek kadar azdır. Bu sebeple doping hakkında ki bilgi yetersizliği insanları çoğunlukla bilinçsiz şekilde doping kullanımına sürüklemektedir. Bu durumun başlıca sebepleri olarak da fiziki görünümünden yola çıkarak ilgi görme, ilgi çekme arzularının olması ve fiziki güç olarak üst seviyede olma isteği etkili olabileceği düşünülmektedir (Saribaş, 2016).

Sporun içinde olan akademisyen ve öğrencilerin doping bilgi düzeyleri ve düşünceleri diğer insanlar ile hemen hemen eşdeğer olduğu görülmektedir. Bunun başlıca nedeni olarak araştırmacı bir ruha sahip olmadıkları gözlemlenmektedir. Eğitim almış insanlar bilgilerinin olabildiğince bilinçsiz olan kişilere aktarması, öğretmesi oldukça önemlidir. Çünkü uzun vade de insanların ölüm riskleri olduğundan dolayı insanların bilinçlendirmesi insanlık adına oldukça önem arz etmektedir (Şen, 2018).

Bu çalışmadaki amaç; Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesinde okuyan öğrencilerin performans arttırmak amacıyla kullanılan ilaçlar hakkındaki bilgi düzeylerinin araştırılması ve bu maddelerin sporcular tarafından kullanımı konusunda ki düşüncelerini ortaya çıkarmaktır. Bunu gerçekleştirebilmek için fakültede ki antrenörlük, spor yöneticiliği ve beden eğitimi bölümünde ki öğrencilerde çalışmamızı gerçekleştirdik.

MATERYAL METOT

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesinde okuyan öğrencilerin doping bilgi düzeylerini ve düşüncelerini ortaya çıkarmaktır. Araştırmamız sonucunda elde edilecek veriler neticesinde buradaki görüş ve önerilere dikkat çekilmesi sonucunda doping konusuyla ilgili bilinçli antrenör, yönetici, beden eğitimi öğretmeni ve grup liderleri yetişmesinde katkıda bulunabilmek ana hedefimizdir.

Evren ve Örneklem

Araştırmamızın evreni bütün beden eğitimi bölümlerinde okuyan öğrenciler örnekleme ise Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi’nde okuyan basit tesadüfi örneklem yoluyla seçilmiş öğrenci gruplarıdır.

Veri Toplama Yöntemi

Araştırma 2017/2018 eğitim öğretim yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi’nde beden eğitimi bölümlerinde okuyan öğrenciler üzerinde yapılmış ve araştırmanın amacına dönük anket geliştirilerek kapsam geçerliği, anlaşılabilirliği ve güvenilirliği test edildikten sonra anketin uygulanacağı bölgenin seçilmesinde basit tesadüfi örneklem yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmaya konu olacak veriler doping bilgi düzeyleriyle ilgili anket formlarıyla elde edilmiştir. Anketin birinci bölümünde demografik bilgilerle ilgili sorular, ikinci bölümünde ise doping bilgi düzeylerini ve düşüncelerini ölçmeye yönelik sorulara yer verilmiştir.

Anketin Cronbach Alpha güvenilirlik kat sayısı 0,64 olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Anketin değerlendirilmesinde SPSS paket programından kullanılmıştır. Anketin birinci bölümünde yer alan sorulardan elde edilen bilgiler, frekans/yüzde dağılımları ve çapraz tablolar kullanılarak değerlendirilmiştir. Anketin ikinci kısmında ise yine frekans/yüzde dağılımlarına ve çapraz tablolara bakılacak bunlarla birlikte tek örneklem ki kare testi ve iki değişken için ki kare testi gibi istatistiksel yöntemlere başvurulmuştur.

BULGULAR

Anketin güvenilirlik testi sonucu Cronbach's Alpha değeri 0,64 bulunmuştur.

Tablo 2. Öğrencilerin cinsiyet, medeni durum, sınıf ve bölümlerine göre istatistiki dağılımları.

	Frekans	Yüzde
Cinsiyet		
Erkek	106	53,0
Kadın	94	47,0
Toplam	200	100,0
Medeni Durum		
Evli	4	2,0
Bekâr	196	98,0
Toplam	200	100,0
Sınıf		
1.	62	31,0
2.	13	6,5
3.	44	22,0
4.	81	40,5
Toplam	200	100,0
Bölüm		
Bed. Eğt. ve Spor Öğretmenliği	67	33,5
Rekreasyon	1	,5
Spor Yöneticiliği	33	16,5
Antrenörlük	99	49,5
Toplam	200	100,0

Tablo 3. Öğrencilerin spor dalı, kaç yıl spor yaptıkları, ortalama aile geliri ve spora yönlendiren kişiye göre istatistiksel verileri.

	Frekans	Yüzde
Spor Dalı		
Futbol	56	28,0
Basketbol	20	10,0
Hentbol	13	6,5
Voleybol	20	10,0
Güreş	13	6,5
Atletizm	10	5,0
Jimnastik	2	1,0
Yüzme	16	8,0
Diğer...	50	25,0
Toplam	200	100,0
Kaç Yıl Spor Yaptığı		
1-3	21	10,5
4-5	41	20,5
6-7	37	18,5
8-9	40	20,0
10 ve üzeri	61	30,5
Toplam	200	100,0
Ortalama Aile Geliri		
500TL veya daha az	15	7,5
501-750TL	10	5,0
751-1000TL	11	5,5
1001-1250TL	32	16,0
1251TL veya daha fazla	132	66,0
Toplam	200	100,0
Spora Yönlendiren Kişi		
Kendi isteğimle	101	50,5
Ailem	42	21,0
Arkadaşlarım	17	8,5
Medya	2	1,0

Okuldaki öğretmenim	38	19,0
Toplam	200	100,0

Tablo 4. Öğrencilerin doping kullanımı, kullandıkları doping çeşitleri ve doping kullanım yöntemleri hakkındaki görüşleri.

	Frekans	Yüzde
Doping Kul. Hak		
Herkes kullanabilir	5	2,5
Spor ahlakına aykırı	108	54,0
Gerekirse kullanılmalı	5	2,5
Kesinlikle kullanılmamalı	71	35,5
Hiçbir şey düşünmüyorum	11	5,5
Toplam	200	100,0
Doping Çeşidi		
Uyarıcılar	57	28,5
Narkotik analjezikler	3	1,5
Anabolik ajanlar	24	12,0
Beta bloke ediciler	6	3,0
İdrar söktürücüler	6	3,0
Maskeleyici ajanlar	7	3,5
Peptid hormon ve analoglar	9	4,5
Alkol	6	3,0
Kannabinoidler	1	,5
Hepsi	81	40,5
Toplam	200	100,0
Doping Yöntemi		
Kan dopingi	75	37,5
Bağırsakların şişirilmesi	4	2,0
Damar içi vitamin verilmesi	40	20,0
Elektrostimülasyon	3	1,5
Gen dopingi	14	7,0
Yapay oksijen taşıyıcıları ve plazma genişleticiler	17	8,5
Farmakolojik, fiziksel ve	37	18,5

kimyasal işlemler		
Psikolojik doping	10	5,0
Toplam	200	100,0

Tablo 5. Öğrencilerin doping kullanmalarına etki eden psikolojik sebepler ve doping cezası hakkındaki görüşleri.

	Frekans	Yüzde
Psikolojik Sebepler		
Heyecanı yatıştırmak	5	2,5
Konsantre olmak	11	5,5
Aşırı kazanma hırısı	111	55,5
Kaygıyı yok etmek	5	2,5
Hepsi	64	32,0
Diğer	4	2,0
Toplam	200	100,0
Doping Cezası		
Ömür boyu yarışmalardan men edilmeli	88	44,0
1-2 yıl yarışma cezası verilmeli	91	45,5
Sadece o anki yarışmadan uzaklaştırılmalı	21	10,5
Toplam	200	100,0

Tablo 6. Okulunuzda eğitim ve öğretim süresince ilaç (doping) kullanımı hakkında ders ya da bilgi veriliyor mu sorusu hakkındaki sonuçlar.

		Okulunuzda eğitim ve öğretim süresince ilaç (doping) kullanımı hakkında ders ya da bilgi veriliyor mu?							
		Evet		Hayır		Kısmen		Toplam	
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
Sınıf	1	19	20,7%	29	37,7%	14	45,2%	62	31,0%
	2	6	6,5%	5	6,5%	2	6,5%	13	6,5%
	3	19	20,7%	21	27,3%	4	12,9%	44	22,0%
	4	48	52,2%	22	28,6%	11	35,5%	81	40,5%

Ki-kare=14,495, sd=6, p=0,25** işareti 0,05 anlamlılık düzeyinde önemliliği belirtmektedir.

1., 2., 3. ve 4. Sınıfların soruya verdiği yüzdeler arasında anlamlı fark bulunmuştur. Okulunuzda eğitim ve öğretim süresince ilaç (doping) kullanımı hakkında ders ya da bilgi veriliyor mu? Sorusuna en çok evet diyenlerin 4. Sınıfta olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Öğrencilerin doping kullanımı hakkında ne düşündükleri ile ilgili sonuçlar.

Doping Kullanımı Hakkında Ne Düşünüyorsunuz?	Gözlenen	Beklenen	Artık
Herkes kullanabilir	5	40,0	-35,0
Spor ahlakına aykırı	108	40,0	68,0
Gerekirse kullanılmalı	5	40,0	-35,0
Kesinlikle kullanılmamalı	71	40,0	31,0
Hiçbir şey düşünmüyorum	11	40,0	-29,0
Toplam	200		

Ki-kare=221,900, sd=4, p=0,000** işareti 0,05 anlamlılık düzeyinde önemliliği belirtmektedir.

Öğrencilerin “Doping Kullanımı Hakkında Ne Düşünüyorsunuz?” sorusuna verdikleri cevapların oranları arasında 0,05 önem seviyesinde farklılık vardır. En çok verilen cevap Spor ahlakına aykırı cevabıdır.

Tablo 8. Öğrencilerin performans arttırıcı ilaç (doping) hakkında bir bilgiye sahip misiniz sorusuna verdikleri cevaplar.

Performans arttırıcı ilaç (doping) hakkında bir bilgiye sahip misiniz?	Gözlenen	Beklenen	Artık
Evet	81	66,7	14,3
Hayır	37	66,7	-29,7
Kısmen	82	66,7	15,3
Total	200		

Ki-kare=19,810, sd=2, p=0,000** işareti 0,05 anlamlılık düzeyinde önemliliği belirtmektedir.

Öğrencilerin “Performans arttırıcı ilaç (doping) hakkında bir bilgiye sahip misiniz?” sorusuna verdikleri cevapların oranları arasında 0,05 önem seviyesinde farklılık vardır. Evet ve Kısmen cevapları Hayır cevabına göre çok daha fazla verilmiştir.

Tablo 9. Öğrencilerin sınıflarına göre performans arttırıcı ilaç (doping) hakkında bir bilgiye sahip misiniz sorusuna verdikleri cevaplar.

		Performans arttırıcı ilaç (doping) hakkında bir bilgiye sahip misiniz?							
		Evet		Hayır		Kısmen		Toplam	
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
Sınıf	1	19	23,5%	15	40,5%	28	34,1%	62	31,0%
	2	6	7,4%	0	0,0%	7	8,5%	13	6,5%
	3	13	16,0%	13	35,1%	18	22,0%	44	22,0%
	4	43	53,1%	9	24,3%	29	35,4%	81	40,5%

Ki-kare=16,164, sd=6, p=0,013** işareti 0,05 anlamlılık düzeyinde önemliliği belirtmektedir.

1., 2., 3. ve 4. Sınıfların “Performans arttırıcı ilaç (doping) hakkında bir bilgiye sahip misiniz?” sorusuna verdiği cevap yüzdeleri arasında anlamlı fark bulunmuştur. En çok evet diyenlerin 1. Sınıfta olduğu görülüyor. 2. Sınıftan bir kişi bile hayır cevabını vermemiştir.

Tablo 10. Öğrencilerin bölümlerine göre performans arttırıcı ilaç (doping) hakkında bir bilgiye sahip misiniz sorusuna verdikleri cevaplar.

		Performans arttırıcı ilaç (doping) hakkında bir bilgiye sahip misiniz?			
		Evet	Hayır	Kısmen	Toplam
Bölüm	Bed. Eğt. ve Spor Öğr.	23	13	32	68
	Spor Yöneticisi	8	5	20	33
	Antrenörlük	50	19	30	99

Ki-kare=12,054, sd=4, p=0,017** işareti 0,05 anlamlılık düzeyinde önemliliği belirtmektedir.

Bölümlerin “Performans arttırıcı ilaç (doping) hakkında bir bilgiye sahip misiniz?” sorusuna verdiği cevap yüzdeleri arasında anlamlı fark bulunmuştur.

Tablo 11. Öğrencilerin spor yapma sürelerine göre performans arttırıcı ilaç (doping) hakkında bir bilgiye sahip misiniz sorusuna verdikleri cevaplar.

		Performans arttırıcı ilaç (doping) hakkında bir bilgiye sahip misiniz?							
		Evet		Hayır		Kısmen		Toplam	
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
Spor yapma süresi	1-3	4	4,9%	5	13,5%	12	14,6%	21	10,5%
	4-5	14	17,3%	14	37,8%	13	15,9%	41	20,5%
	6-7	14	17,3%	8	21,6%	15	18,3%	37	18,5%
	8-9	24	29,6%	4	10,8%	12	14,6%	40	20,0%
	10 ve üzeri	25	30,9%	6	16,2%	30	36,6%	61	30,5%

Ki-kare=20,973, sd=8, p=0,007** işareti 0,05 anlamlılık düzeyinde önemliliği belirtmektedir.

Spor yapma sürelerinin “Performans arttırıcı ilaç (doping) hakkında bir bilgiye sahip misiniz?” sorusuna verdiği cevap yüzdeleri arasında anlamlı fark bulunmuştur. Verilen evet cevaplarının 8 yıl spor yapma süresinden başlayarak arttığını görüyoruz.

Tablo 12. Öğrencilerin sınıflarına göre sporcular arasında kullanılan yararlı ve zararlı ilaçlar hakkında yeterli bilgiye sahip misiniz sorusuna verdikleri cevaplar.

		Sporcular arasında kullanılan yararlı ve zararlı ilaçlar hakkında yeterli bilgiye sahip misiniz?							
		Evet		Hayır		Kısmen		Toplam	
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
Sınıf	1	14	25,9%	26	39,4%	22	27,5%	62	31,0%
	2	7	13,0%	0	0,0%	6	7,5%	13	6,5%
	3	7	13,0%	21	31,8%	16	20,0%	44	22,0%
	4	26	48,1%	19	28,8%	36	45,0%	81	40,5%

Ki-Kare=18,605, sd=6, p=0,005** işareti 0,05 anlamlılık düzeyinde önemliliği belirtmektedir.

1., 2., 3. ve 4. Sınıfların “Sporcular arasında kullanılan yararlı ve zararlı ilaçlar hakkında yeterli bilgiye sahip misiniz?” sorusuna verdiği cevap yüzdeleri arasında anlamlı fark bulunmuştur. En çok evet cevabı verenler 4. Sınıf öğrencileridir. 2. Sınıflar 1 kez bile hayır cevabı vermemiştir.

Tablo 13. Öğrencilerin bölümlerine göre sporcular arasında kullanılan yararlı ve zararlı ilaçlar hakkında yeterli bilgiye sahip misiniz sorusuna verdikleri cevaplar.

		Sporcular arasında kullanılan yararlı ve zararlı ilaçlar hakkında yeterli bilgiye sahip misiniz?			
		Evet	Hayır	Kısmen	Toplam
Bölüm	Bed. Eğt. ve Spor Öğretmenliği	15	30	23	68
	Spor Yöneticisi	3	11	19	33
	Antrenörlük	36	25	38	99

Ki-Kare=15,360, sd=4, p=0,004** işareti 0,05 anlamlılık düzeyinde önemliliği belirtmektedir.

Bölümlerin “Sporcular arasında kullanılan yararlı ve zararlı ilaçlar hakkında yeterli bilgiye sahip misiniz?” sorusuna verdiği cevap yüzdeleri arasında anlamlı fark bulunmuştur. Antrenörlük bölümü öğrencilerinin farkındalık yüzdesi en yüksek olduğu görülmüştür.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Çalışmamızın amacını Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin ‘Doping Bilgi Düzeylerinin Araştırılması’ oluşturmaktadır. Yapılan çalışmaya Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi, Antrenörlük Eğitimi, Spor Yöneticiliği, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği bölümlerinde eğitim gören 106 erkek 94 kadın olmak üzere toplam 200 öğrenci katılmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilere doping bilgi düzeylerinin araştırılması amacıyla ‘Performans artırıcı ilaç (doping) hakkında bir bilgiye sahip misiniz?’ sorusu sorulmuştur. Öğrencilerin bu soruya verdikleri cevapların oranları arasında 0,05 önem seviyesinde farklılık vardır. ‘Evet’ ve ‘Kısmen’ cevapları ‘Hayır’ cevabına göre çok daha fazla verilmiştir. Bu sonuçlar Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin doping bilgi düzeylerinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat doping bilgi düzeylerinin yeterli olmadığını ortaya koyan çalışmalar da vardır (Karacabey, 2017; Yüce, 1992; Bozkurt, 2002; Sargın, 2007). Ortaya çıkan bu farklılığın spor türüne göre doping kullanım sıklığı, antrenörün sporculara bilgilerini aktarması ve eğitim ile beraber bu konuda kazanım elde edilebilmesi gibi nedenlerden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Araştırmaya katılan spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin ‘Doping Kullanımı Hakkında Düşündüklerine göre sonuçlar’ incelendiğinde istatistiksel açıdan anlamlı fark bulunmuştur ($p<0.05$). Araştırmaya katılan öğrencilerden 5’i herkes kullanabilir, 108’i spor ahlakına aykırı, 5’i gerekirse kullanılmalı, 71’i kesinlikle kullanılmamalı, 11’i hiçbir şey düşünmüyorum cevabını vermiştir. En çok verilen cevap ‘spor ahlakına aykırı’ cevabı olmuştur. Bu durumun dopingin haksız rekabet oluşturduğu ve olumsuz sağlık etkilerinin yanında etik olmaması gibi nedenlerden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Araştırma sonuçları sınıf değişkeni açısından incelendiğinde istatistiksel açıdan anlamlı fark bulunmuştur ($p<0.05$). Araştırmaya 1. sınıftan 62, 2. sınıftan 13, 3. Sınıftan 44, 4. Sınıftan 81 olmak üzere toplamda 200 kişi katılmıştır.

Sınıf değişkeni açısından ‘Okulunuzda eğitim ve öğretim süresince ilaç (doping) kullanımı hakkında ders ya da bilgi veriliyor mu?’ sorusuna en çok evet cevabını 4. sınıfların verdiği görülmektedir. Bu durumun nedeni 4. sınıfların diğer sınıflara göre daha uzun bir süre eğitim programına tabi tutulması ve almış oldukları bilginin daha fazla olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Kısmen cevabının da yeterli bilgi düzeyine sahip olmadığı düşünülürse beden eğitimi öğrencilerinin eğitimlerinde yeterli düzeyde doping bilgisi almadığı söylenebilir bu durum ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Çetinkaya ve ark., (2007) Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu’ndaki öğrencilerinde yaptığı benzer çalışmada yeteri kadar doping hakkında eğitim verilmediğini söyleyerek çalışmamızla benzer sonuçlar bulmuştur.

Sınıf değişkeni açısından ‘Performans artırıcı ilaç (doping) hakkında bilgiye sahip misiniz?’ sorusuna en çok evet cevabını 4. Sınıfların verdiği görülmektedir. Bu durumu 4. sınıfların doping hakkında bilgiye sahip olabileceği dersleri öğrendikleri ve eğitim süresince bu konuda daha fazla kazanım elde ettikleri şeklinde açıklamak mümkündür. Verilen cevaplar incelendiğinde Dallı ve ark., (2014) Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesinde yapmış oldukları çalışma ile bizim çalışmamızın benzer sonuçlar verdiği görülmektedir. Bu durum beden eğitimi öğrencilerinin doping bilgi düzeylerinin birbirine yakın olduğunu göstermektedir. Eröz’ün (2007) milli sporcular üzerine yaptığı çalışmada sporcuların doping hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları tespit edilmiştir. Ayrıca Öztürk ve arkadaşlarının (2012) hentbolcularda yaptığı çalışmada sporcuların önemli bir kısmının doping hakkında az bilgi sahibi oldukları görülmüştür. Bu durumda da bazı zamanlarda olumsuz etkilerinin olabileceğini söylemiştir.

Sınıf değişkeni açısından ‘Sporcular arasında kullanılan yararlı ve zararlı ilaçlar hakkında yeterli bilgiye sahip misiniz?’ sorusuna en çok evet cevabını 4. Sınıfların verdiği görülmektedir. Bu durum 4. sınıfa gelene kadar öğrencilerin daha fazla sporcu ile bilgi alışverişinde bulunması ile beraber bu konuda eğitim alarak bu kazanımı elde ettikleri şeklinde açıklanabilir.

Bölüm değişkeni açısından 'Performans arttırıcı ilaç (doping) hakkında bilgiye sahip misiniz?' sorusuna en çok evet cevabını antrenörlük eğitimi bölümü öğrencilerinin verdiği görülmektedir. Bu durumu antrenörlük eğitimi alan öğrencilerin daha çok sporla iç içe olduğu ve dolayısıyla doping temasının diğer bölümlere kıyasla daha fazla olabileceği şeklinde açıklamak mümkündür.

Bölüm değişkeni açısından 'Sporcular arasında kullanılan yararlı ve zararlı ilaçlar hakkında yeterli bilgiye sahip misiniz?' sorusuna en çok evet cevabını Antrenörlük Eğitimi Bölümü öğrencilerinin verdiği görülmektedir. Bu durumu antrenörlerin sporcuların her türlü gelişimini ve yönlendirmesini sağlamasından yola çıkarak bu bölümü okuyan öğrencilerin kendilerini bu konuda geliştirmeleri şeklinde açıklamak mümkündür.

Araştırma sonuçları spor yapma süresi değişkeni açısından incelendiğinde istatistiksel açıdan anlamlı fark bulunmuştur ($p < 0.05$). Araştırmaya 1-3 yıl arası spor yapan 21, 4-5 yıl arası spor yapan 41, 6-7 yıl arası spor yapan 37, 8-9 yıl arası spor yapan 40, 10 yıl ve üzeri spor yapan 61 kişi olmak üzere toplamda 200 kişi katılmıştır.

Spor yapma süresi değişkeni açısından 'Performans arttırıcı ilaç (doping) hakkında bilgiye sahip misiniz?' sorusuna en çok evet cevabını 10 yıl ve üzeri spor yapma süresi sahip öğrencilerin verdiği görülmektedir. Spor yapma süresi arttıkça doping bilgi düzeylerinin artmasını tecrübe ile beraber daha fazla kazanım elde etmek şeklinde açıklamak mümkündür.

Spor yapma süresi değişkeni açısından 'Sporcular arasında kullanılan yararlı ve zararlı ilaçlar hakkında yeterli bilgiye sahip misiniz?' sorusuna en çok evet cevabını 10 yıl ve üzeri spor yapma süresine sahip öğrencilerin verdiği görülmektedir. Bu durum spor yapma süresi arttıkça sporcunun gelişiminin yavaşlamasını hızlandırmak amacıyla takviye ilaçlar kullanması ve kullananlar ile bilgi alışverişinde bulunması sonucu bilgi düzeylerinin artması şeklinde açıklamak mümkündür.

Sonuç olarak ülkemizde ve dünyada son yıllarda doping olaylarının sık sık çıktığı görülmektedir. Bazı sporcularımız farkına varmadan doping teması yaşadığını iddia etmektedir. Yapılan çalışmalar da doping bilgi düzeylerinin az olduğunu gösterdiğinden, sporcularımızın böyle hatalar yapabileceği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Gençtürk ve arkadaşlarının (2009) yaptığı araştırmada antrenörler ve yöneticilerin de doping hakkında fazla bilgi sahibi olmadıklarını savunarak sporcuların bu tip hatalar yapmasının mümkün olduğunu söylemiştir. Özellikle antrenörlerin konu hakkında bilinçlendirilerek sporculara kullanılmaması gereken yasaklı maddeler hakkında doğru bilgi vermeleri gerekmektedir. Dolayısıyla beden eğitimi ve spor bölümünde eğitim gören öğrencilerinde doping bilgi seviyelerinin yetersiz oluşu sporun gelişmesini olumsuz yönde etkileyeceği söylenebilir. Doping bilgisi içeren derslerin sayısının artması, mevcut ders içeriklerinin iyileştirilmesi veya doping konulu seminerlerin düzenlenmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Akgün N, Egzersiz Fizyolojisi. Ege Üniversitesi Basım Evi, İzmir, 1993. 5

Akgün N, Egzersiz Fizyolojisi, Ege Üniversitesi Basımevi, 2. Bası, İzmir, 1986.

Altınok K, Çocuk ve Gençlerin Kötü Alışkanlıklardan Korunmasında Sporun Fayda ve Önemi, Neyir Yayıncılık, Ankara, 1995.

Atasoy, Sevil (2005), Dopingte Can Pazarı, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/3486217.asp?yazarid=145,29.04.2007>

Dost, T. (2006), "Doping", *Cerrahi Tıp Bilimleri Dergisi*, 2(46), s.145-151.

Dündar U, Antrenman Teorisi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003.

Ergen E, Demirel H, Güner R, Turnagöl H, Başoğlu S, Zergeroğlu A. M, Ülkar B, Egzersiz Fizyolojisi Ders Kitabı, Star Ofset, Ankara, 2002.

Fidan, A. F. (2016). Bölüm 7: Doping. Spor Atlar: Genel Bilgi, Davranışlar, Egzersiz Fizyolojisi, Antrenman, Besleme, Besin Katkılar, Doping, 122.

- Fox B.F, Çeviri-Cerit M, Beden Eğitimi ve Sporun Fizyolojik Temelleri, Ofset Fotomat, 2. Bası, Ankara, 1999.
- Gülpek D, Coşkunol H, Kesebir Ş, Efedrin Kullanımına Bağlı Psikotik Bozukluk: *Olgu Sunumu, Bağımlılık Dergisi, Dünya Yayıncılık, Cilt 3, Sayı 3, İstanbul, 2002.*
- Güner R, Doping, Tff Doping Mücadele Kurulu, Afşaroğlu Matbaası, yayın no:1, Ankara, 2000.
- Güner, R. "Sorular", http://www.geocities.com/sporda_doping/sorular.html, 2007. Erişim tarihi: 14.03.2018
- International Olympic Committee Olympic Movement Anti-Doping Code. 2000.
- locMedical Commission, Doping Kontrolü, Doping Control, *Sport Medicine Manual, International Olympic Committee loc Medical Commission, Hurford Enterprises, Canada, 1988.*
- Judo.gov. http://www.judo.gov.tr/upload/files/doping_1.pdf , 2017. Erişim tarihi: 14.03.2018
- Kalyon T.A, Spor Hekimliği, Sporcu Sağlığı ve Spor Sakatlığı. 2. Baskı, GATA Basımevi, Ankara. 1994.
- Karacabey, K., Seyhan, S., Öntürk, Y., Apur, U., & Akyel, Y. (2017). Genç Sporcuların Doping Yönelimine Etken Olarak Doping Hakkındaki Bilgi Düzeyleri ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 7(2/2)*, 168-179.
- Kurdak S. S, Sporda Doping ve İlaç Kullanımı, Sporsal Kuram Dizisi-7, Yazarın Kendi Yayını, 1. Bası, Ankara, 1996.
- Özel R, *Haltercilerde Doping Kullanım Metodları ve Yaygınlığının Araştırılması*, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1995.
- Sarıbaş, Ç. Ç. (2016). *15-17 Yaş Elit Ve Amatör Futbolcuların Yeme Tutumu, Benlik Saygısı Ve Kişilik Özelliklerinin İncelenmesi* (Master's thesis, Hasan Kalyoncu Üniversitesi).
- Sevim Y, Antrenman Bilgisi, Göksu-star, 1. Basım, Ankara, 2002.
- Şadan G, Sporda Doping, Akdeniz Üniversitesi BESYO Konferanslar, Gençlik Basımevi, Antalya, 1996.
- Şatır T.T, Kalyoncu A, Pektaş Ö, Kokain Kullanım Bozukluğunda Birbirini Takip İki Sürecin Değerlendirilmesi, *Bağımlılık Dergisi, 1: 1, 2000.*
- Şen, A. (2018). Hakkı Dereköylü Güzel Sanatlar Lisesi öğrencilerinin alan dışı derslere bakış açıları.
- Şirin E.F, *Bireysel ve Takım Sporlarında Yer Alan Sporcuların Doping Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin Belirlenmesi ve Karşılaştırılması*, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2001.
- Şirin E.F, Çağlayan H.S, Sporcularda Enerji İçeceklerinin Kullanımı, *Standart Dergisi, 44: 519, 2005.*
- Türkiye Futbol Federasyonu Futbolda Doping Mücadele Talimatı. Resmi Gazete 25. 08. 1993 21679 1993.
- Vardar E, Kurt C, Vardar A, Sporcular Arasında Anabolik Androjenik Steroid ve Efedrin Kullanımı, *Bağımlılık Dergisi, 5: 1, İstanbul, 2004.*
- Yıldız, Süleyman M., H.Can İközler ve K. Karacabey, (2004), "Üniversite Öğrencilerinin Doping'in Psiko Sosyal Nedenleri ve Doping Yasağı Hakkındaki Değerlendirmeleri" , *Spor ve Tıp Dergisi. 12(5)*, s.4-10.

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-6

18-20 May 2020/ Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN UTANGAÇLIK DÜZEYLERİ İLE İLİŞKİLERLE İLGİLİ BİLİŞSEL ÇARPITMA DÜZEYLERİNİN İLİŞKİSİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE SHYNESS LEVELS OF UNIVERSITY STUDENTS AND THEIR COGNITIVE DISTORTION LEVELS

Özlem MENTEŞ YALÇIN

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi,
Rehber Öğretmen, Ordu İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Ordu/ Türkiye*

Mert ÇALOĞLU

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi,
Beden Eğitimi Öğretmeni, Vezirköprü Gömlekhisar Ortaokulu, Vezirköprü, Samsun/ Türkiye*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin utangaçlık düzeyleri ile ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma düzeylerinin ilişkisini incelemektir. Çalışma ilişki desene uygun olarak yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubunu 2019-2020 akademik yılı bahar döneminde Ordu Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulunda öğrenimlerine devam eden 111 erkek, 91 kız toplam 202 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmada veri toplamak için “Kişisel Bilgi Formu”, “Utangaçlık Ölçeği” ve “İlişkilerle İlgili Bilişsel Çarpıtma Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma verilerinin analizi Pearson korelasyon analizi, ikili karşılaştırmalar t-testi ile Mann Whitney U testi, çoklu karşılaştırmalar Tek Yönlü Varyans Analizi (One-way ANOVA) ve Tukey çoklu karşılaştırma testleri ile yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda; üniversite öğrencilerinin utangaçlık düzeyleri ile ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma, yakınlıktan kaçınma, gerçekçi olmayan ilişki beklentisi ve zihin okuma alt boyutları arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Utangaçlık ve ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma, yakınlıktan kaçınma, gerçekçi olmayan ilişki beklentisi, zihin okuma ile cinsiyet, bölüm, sınıf, kardeş sayısı, parçalanmış aile, yaşamın çoğunun geçirildiği yerleşim, kiminle yaşandığı değişkenleri açısından anlamlı bir fark bulunamamıştır. İlişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma, utangaçlık, yakınlıktan kaçınma, gerçekçi olmayan ilişki beklentisi ve zihin okuma ile gelir değişkeni arasında; utangaçlık ile milli sporcu değişkeni arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın sonuçları üniversite öğrencilerinin utangaçlık düzeyleri ile ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma düzeyleri arasında anlamlı ilişki olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, sonuçlar tartışılmıştır. Benzer çalışmaların farklı yaş gruplarında ve farklı bölgelerde yapılması önerilir.

Anahtar Kelimeler: Utangaçlık, kişilerarası ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma, üniversite öğrencisi

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the relationship between university students' shyness levels and their cognitive distortion levels. The study had a relational design. The sample of the study consisted of 202 university students studying at Ordu University School of Physical Education and Sport during the spring semester of the 2019-2020 academic year. 111 of the participants were male and 91 were female. In order to collect data, Personal Information Form, Shyness Scale, Interpersonal Cognitive Distortions Scale were used. Analysis of the research data were made with Pearson correlation analysis, binary comparisons with Mann Whitney-U and t-test, multiple comparisons with One-Way ANOVA and Tukey tests. According to the results, the shyness levels of the university students showed significant positive

relationship based on interpersonal cognitive distortion, avoiding intimacy, unrealistic relationship expectation, mind reading subscales. No significant difference was found in terms of shyness, cognitive distortion, avoiding intimacy, unrealistic relationship expectation, mind reading and gender, class, department, number of siblings, fragmented family, settlement where most life was spent and whom lived

with. Significant difference was found between interpersonal cognitive distortion, shyness, avoiding intimacy, unrealistic relationship expectation, mind reading and income rate. There is also significant difference was found shyness and national athlete variable. The results of the study showed that there is a significant relationship between university students' shyness levels and their cognitive distortion levels. In accordance with the obtained data, the results have been discussed on. Similar studies can be performed in different age groups and in different regions.

Key Words: Shyness, interpersonal cognitive distortions, university student

GİRİŞ

Sosyal bir varlık olarak insan, öz yeterliliklerini geliştirmek ve sahip olduğu potansiyelleri değerlendirebilmek için sosyal ortamlarda duygu ve düşüncelerini aktararak diğer insanlarla iletişim kurmak durumundadır. Utangaç bireyler, insanlarla iletişim kurmakta zorluk yaşar ve içe çekilerek kendilerini sosyal ortamlardan soyutlarlar (Caprara, Steca, Cervone & Artistico, 2003; Hermann & Betz 2004).

Utangaçlık, bireylerin iş ve eğitim yaşantılarını etkileyen bir durum ve iletişim ihtiyacının önünde bir engeldir. Utangaçlık tüm bireylerin olduğu gibi üniversite öğrencilerinin de, kimlik krizi, kuşak çatışması, sosyal beklentiler, karşı cinsle olan ilişkiler ve yerine getirilmesi gereken gelişimsel görevler nedeniyle yaşamını olumsuz etkiler (Onur, 2001). Utangaçlık, bireyin toplumsal etkileşimlerden kaçınması, geri çekilmesi ve toplumsal ortamlarda güçlük yaşaması durumudur (Zimbardo, 1990; Pilkonis, 1997; Umeh, 2013; Zolten & Long 1997). Utangaçlık bireyin olaylara ve kişilere yönelik bilişsel yorumlamalarını da etkiler; kişinin bilişsel anlamda bir rahatsızlık yaşamasına neden olur (Henderson & Zimbardo, 1988). Utangaç bir kişi sosyal bir ortamda zihninde kendisiyle ilgili olumsuz düşüncelere sahiptir (Pilkonis et al. 1980). Utangaçlık bireyin içinde bulunduğu sosyal durumlarla ilgili gerçekçi olmayan düşünceler içermesi bakımından psikolojik, davranışsal ve bilişsel boyutları olan bir kişilik özelliğidir (Melchio & Cheek, 1990; Schmidt & Fox, 1995; Weyer & Carducci, 2001). Utangaçlık, bireylerin çarpıtılmış algılamalarından etkilenir. Bireyin kendini suçlaması, başkalarının kendilerini olumsuz değerlendireceğinden korkması utangaçlığın nedenlerinden biridir (Demirbaş, 2009). Bilişsel çarpıtmalar kişinin sadece başkalarına değil, kendisine yönelik olarak da olumsuz anlamlar yüklemesine neden olur (Beck, 1999). Bireyler kendisine yönelik olumsuz inançları aklına geldiğinde utangaçlıkları daha da artmaktadır (Carducci & Zimbardo, 1995; Henderson & Zimbardo, 1998). Kişiler arası ilişkilerde bozulmalarda, ilişkilere dair yanlış veya çarpıtılmış düşüncelerin ve beklentilerin önemli rol oynadığı bilinmektedir (Gizir, 2013). Lange & Jakubowski'ye (1976) göre, utangaç davranışların nedeni gerçekçi olmayan düşüncelerdir. Henderson & Zimbardo (1998) a göre, utangaçlıkla ilgili bilişsel belirtiler, kendisiyle, durumla ve başkalarıyla ilgili olumsuz düşünceler geliştirme, olumsuz değerlendirilmekten korkma ve başkalarına aptal görünme korkusu, endişe duyma, mükemmeliyetçilik, özellikle sosyal etkileşimleri sonrasında kişinin kendi kendini suçlaması, kendisinin zayıf ve başkalarının güçlü olduğuna dair olumsuz inançlar geliştirmesidir.

Beck (2001) bilişsel çarpıtmayı, kişinin bilgi işleminde hatalı ya da yanlış olduğu anda ortaya çıkan, kişinin inançlarından veya şemasından kaynaklı bilişsel yapılar şeklinde tanımlamıştır. Kişi, yeni bilgi işleme sürecinde daha önce oluşturmuş olduğu şemaya uydurarak çarpıtma yapar. Bilişsel çarpıtma, kişinin belli durumlara karşı olumsuz bir şekilde düşünmesi, algılaması ve bunu yorumlamasıdır. Bilişsel çarpıtmaların temelinde olaylar ve durumlardan çok kişinin o duruma yüklediği anlam vardır (Güven, 2019). Bilişsel kurama göre, duygularımız ve davranışlarımız olaylara ilişkin algılarımızın ürünüdür. Davranışın en büyük belirleyicisi düşüncelerdir (Kovacs & Beck 1986). Kişi, çarpıtılmış olduğu düşünceleri gerçekmiş gibi değerlendirip, ona göre davranır. Yeni bilgi işleme süreci ortaya çıktığında, birey geçmişteki şemasına bağlı kalarak işlem sürecini çarpıtarak, inkâr ederek, kendi şemasına uydurmaya çalışır, çarpıtılan işlem otomatik düşünce olarak bilinç düzeyine çıkar ve kişinin davranışlarına yansır (Çörüş, 2001). Bilişsel çarpıtmalar 12 başlık altında toplanmıştır. Bunlar; keyfi çıkarsamalar, seçici soyutlama (filtreleme), aşırı genelleme, aşırı büyültme-küçültme ya hep ya hiç tarzı düşünme, kişileştirme, felaketleştirme, meli-malı tarzında düşünme, zihin okuma, etiketleme ve tünel bakıştır. Ellis' e (1994) göre, duygular kişinin belli durumlarda sahip olduğu inançlar, yaptığı değerlendirmelerle oluşur. İnsanlar, kendisine zarar verici duygulara neden olan pek çok olumsuz inanış

geliştirme eğilimindedir (Corey, 1996). Utangaç kişilerin en belirgin özellikleri kendilerine yönelik olarak geliştirdikleri olumsuz ve akıl dışı düşüncelerdir (Van Der Molen,1990).

Utangaçlık ile ilgili alanyazın incelendiğinde, utangaçlık ve yalnızlık (Maroldo, 1981; Jackson, et al., 2002; Yılmaz, 2012); utangaçlık ve sosyalleşme (Cheek & Buss, 1981; Schmid et al., 1995; Santesso et al., 2004; Wadman, et al., 2008; Ruby, 2011); utangaçlık, içe dönüklük ve nevrotiklik (Briggs, 1988); utangaçlık, benlik saygısı ve dışa dönüklük (Kamath & Kanekar, 1993; Erözkan, 2009); utangaçlık, sosyal değerlendirme ve sosyal beceri (Mounts et al., 2006); utangaçlığın, sosyal fobi ve diğer psikiyatrik bozukluklarla ilişkisi (Heiser et al., 2003); depresyon, yaşam doyumu, utangaçlık ve benlik saygısı (Mowrer & Parker, 2004); sosyal öz-yeterlik, utangaçlık ve depresif belirtiler arasındaki ilişki (Hermann & Betz,2004); sosyal beceri eğitiminin öğrencilerin utangaçlık düzeylerine etkisi (Hasdemir, 2005; Kozanoğlu, 2006); üniversite öğrencilerinin utangaçlık düzeylerine göre stresle başa çıkma stratejileri (Koç, 2006; Altıok, 2011); utangaç olan ve olmayan öğrencilerin algıları (Durmuş, 2007); yetişkinliğe geçiş süresinde utangaçlık ile içselleştirilmiş davranış ve dışsallaştırılmış davranış arasındaki ilişki (Nelson et al., 2008); utangaçlık ve inançlar (Koydemir & Demir, 2008); utangaçlık ve benlik saygılarının fonksiyonel olmayan tutumlar açısından incelenmesi (Hamarta & Demirbaş, 2009); sevgi tarzları, utangaçlık ve duygusal olarak kendini ifade etme örüntüleri (Ervin & Presler, 2011); üniversite öğrencilerinde utangaçlık; benlik saygısı ve kişilerarası yetkinlik değişkenlerinin rolü (Şahin & Gizir, 2014); yaratıcı dramının ergenlerin utangaçlıkla baş etme ve atılğanlıklarını geliştirmeye yönelik etkisi (Abacı, 2014); ilk ergenlikte utangaçlık ve sosyal anksiyete ile bilişsel önyargılar arasındaki ilişki (Weeks et al., 2015); sosyal görünüş kaygısı ile utangaçlık arasındaki ilişki (Kara, 2016); ergenlerde iletişim becerileri ve utangaçlık arasındaki ilişki (Yetişkin, 2016); utangaçlığın sonuçları, yanlış inançlar ve yönetimi (Hughes, 2017); öz-yönetim tekniklerinin ortaokul öğrencilerinin utangaçlıkları üzerine etkisi (Oguzie et al., 2019) gibi çok çeşitli değişkenlerin incelendiği araştırmalara rastlanmıştır. Alanyazın bulguları göz önünde bulundurulduğunda; utangaçlığın, kişilerin sosyal hayatlarına ve kişiler arası ilişkilerine olumsuz etkilerinin olduğu söylenebilir.

Literatürde bilişsel çarpıtmalarla ilgili araştırmalar ise; öz saygı ve akıl dışı inançlar (Daly & Burton, 1983); akılcı olmayan inançların bilişsel davranışsal özellikler ve depresyonla ilişkisi (Cash, 1984; Marcotte, 1996; Eryüksel & Akün 2003; Wilson et al., 2011; Rnic et. al., 2016); düşük ve yüksek başarılı bireylerin akılcı olmayan inançları (Orman, 1986); yetişkin bağlanma biçimleri, cinsiyete bağlı akılcı olmayan inançlar ve genç yetişkinlerin romantik ilişki doyumu (Stackert & Bursik, 2003); ergenlerin yalnızlık düzeyleri ve kişilerarası ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaları (Kılınç, 2005); sosyal beceriler, işlevsel olmayan tutumlar, akılcı olmayan inançlar, ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar ve yalnızlık (Hamamcı & Duy, 2007); üniversite öğrencilerinin ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalarını yordamada yalnızlık, benlik saygısı, yaş, cinsiyet ve romantik ilişki yaşama durumunun rolü (Turan, 2010); öz-duyarlık ve ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar (Akın, 2010); üniversite öğrencilerinin akılcı olmayan inançları ve öz güvenleri arasındaki ilişki (El-Salameh, 2011); ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaların üniversite öğrencilerinin problemleri internet kullanımı üzerindeki yordayıcılığı (Kalkan, 2012); ilişkilere ilişkin bilişsel çarpıtmalar, ilişkiye dair inançlar, kişilerarası öfke, kişiler arası problem çözme ve evlilik çatışması (Erok, 2013); üniversite öğrencilerinin kişilerarası ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaları ile başkalarını bağışlama davranışları (Çivan, 2013); ergenlerde kişilik ve ego gelişimi arasında ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaların rolü (Liu, 2013); bilişsel çarpıtmaların dini yönelim ve cinsiyet ile ilişkisi (Amirsardari et al., 2014); ilişkilerde bilişsel çarpıtmalar ve öz-kontrol ilişkisinde sürekli öfkenin aracılık rolü (Kuzucu ve ark., 2015); üniversite öğrencilerinin bilişsel çarpıtma ve sosyal kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin aile ile ilgili değişkenler açısından incelenmesi (Karabacak ve ark., 2015); ergenlerin bilişsel çarpıtma düzeyleri ile stres düzeyleri arasındaki ilişki (Çoban, 2013; Muhtaroglu, 2016); üniversite öğrencilerinin cinsiyet ve toplumsal cinsiyet rollerine göre ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma, psikolojik dayanıklılık ve duygusal yetkinlik inancı (Çelikkaleli & Kaya, 2016); sosyal-duygusal beceriler ile akılcı olmayan inançların ilişkisi (Malhotra & Kaur, 2016); bilişsel çarpıtmaları azaltarak sosyal yeterliliği geliştirme (Finne & Svartdal, 2017); üniversite öğrencilerinin akılcı olmayan inançlarının benlik kurgularıyla ilişkisi (Bulğur, 2017); çocuklarda ve ergenliğe geçişteki problemleri içselleştirme, sosyal çekingenlik ve akıl dışı inançlar arasındaki karmaşık ilişki (Ooi, 2018); üniversite öğrencilerinin sahip olduğu değerler, sosyal görünüş kaygısı ve akılcı olmayan inançlar arasındaki yordayıcı ilişki (Yücesoy, 2019) gibi farklı değişkenlerle yapılmış araştırmalardır. Araştırmaların sonuçlarından ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaların kişilerin davranışlarında önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, alanyazında yapılan çalışmalara ek olarak, üniversite örnekleminde utangaçlık

ile ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaların ilişkisini araştıran bu çalışmanın, öğrencilerin bilişsel çarpıtmalarının düzeltilmesine ve daha sosyal ilişkiler geliştirebilmelerine yönelik yapılacak psikososyal eğitimlerin etkinliğinin artırılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Buradan hareketle araştırma kapsamında aşağıdaki hipotezler sıranmıştır:

Hipotez 1: Üniversite öğrencilerinin utangaçlık düzeyleri ile ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 2: Üniversite öğrencilerinin utangaçlık düzeyleri, cinsiyet, bölüm, parçalanmış aileye sahip olma, milli olma, gelir düzeyi, sınıf düzeyi, kardeş sayısı, önceki yerleşim yeri ve şu an kiminle yaşadığı değişkenlerine göre farklılık göstermektedir.

Hipotez 3: Üniversite öğrencilerinin ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma düzeyleri, cinsiyet, bölüm, parçalanmış aileye sahip olma, milli olma, gelir düzeyi, sınıf düzeyi, kardeş sayısı, önceki yerleşim yeri ve şu an kiminle yaşadığı değişkenlerine göre farklılık göstermektedir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin utangaçlık düzeyleri ile ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma düzeyleri arasındaki ilişki, ilişkisel tarama türü kapsamında incelenmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Ordu Üniversitesi Beden Eğitim ve Spor Yüksek Okulu öğrencileri; çalışma grubunu da 2019-2020 akademik yılı bahar döneminde Ordu Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulunda spor yöneticiliği ve beden eğitimi öğretmenliği bölümünde her sınıf düzeyinde öğrenimlerine devam eden 111 erkek, 91 kız toplam 202 öğrenci oluşturmuştur.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada öğrencilerin cinsiyet, bölüm, parçalanmış aileye sahip olma, milli olma, gelir düzeyi, sınıf düzeyi, kardeş sayısı, önceki yerleşim yeri ve şu an kiminle yaşadığına ilişkin bilgileri araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu ile elde edilmiştir.

Utangaçlık Ölçeği

Araştırmada, Cheek (1990) tarafından geliştirilmiş ve Güngör (2001) tarafından Türkçe 'ye çevrilerek geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılan "Utangaçlık Ölçeği" kullanılmıştır. Utangaçlık ölçeği maddeleri çeşitli durumlarda genelde bireylerin kendilerini ne kadar utangaç olarak algıladıklarına ilişkin 5'li Likert tipi bir ölçektir. Bireylerden ölçekteki her bir maddenin altında yer alan (1) bana hiç uygun değil, (2) uygun değil, (3) kararsızım, (4) bana uygun ve (5) bana çok uygun seçeneklerinden birisini tıklayarak işaretlemeleri istenmiştir. Utangaçlık ölçeği 20 maddeden oluşmuştur. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 100 en düşük puan ise 20'dir. Puanın yüksek olması bireyin kendisini utangaç olarak algıladığı biçiminde değerlendirilmektedir.

İlişkilerle İlgili Bilişsel Çarpıtma Ölçeği

Hamamcı & Büyüköztürk (2003) tarafından geliştirilip geçerlilik güvenilirlik çalışması yapılan bu ölçek, 5'li likert tipinde 19 maddeden ve gerçekçi olmayan ilişki beklentisi, yakınlıktan kaçınma, zihin okuma olmak üzere 3 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar, 'Yakınlıktan Kaçınma' (8 madde: 1, 2, 3, 4, 10, 12, 13, 19. maddeler), 'Gerçekçi Olmayan İlişki Beklentisi' (8 madde: 5, 9, 11, 14, 15, 16, 17, 18. maddeler) ve 'Zihin Okuma (3 madde: 6, 7, 8. maddeler)' dir. Hamamcı ve Büyüköztürk (2003) tarafından yapılan geçerlik güvenilirlik çalışmasında Cronbach alfa katsayısı .67, alt boyutlarda ise yakınlıktan kaçma .73, gerçekçi olmayan ilişki beklentisi .66, zihin okuma. 49 olarak bulunmuştur. Test tekrar test güvenilirlik kat sayısı ise .74 bulunmuştur. Bireylerden ölçekteki her bir maddenin altında yer alan (1) Hiç katılmıyorum, (2) Çok az katılıyorum, (3) Kısmen katılıyorum, (4) Oldukça katılıyorum ve (5) tamamen katılıyorum seçeneklerinden

birisini tıklayarak işaretlemeleri istenmiştir. Bu ölçekten alınabilecek en yüksek puan 95, en düşük puan ise 19'dur. Ölçekten alınan yüksek puan kişinin ilişkilere yönelik bilişsel çarpıtmalara sahip olduğunu göstermektedir.

Verilerin Toplanması

Kişisel bilgi formu, utangaçlık ölçeği ve ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma ölçeği Google formlarda hazırlanarak öğrencilere online olarak uygulanmıştır. Veriler Google Formlar üzerinden toplandığı için katılımcıların gönüllü olarak araştırmaya katılımı esas alınmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini analiz etmek için Kolmogorov- Smirnov normallik testi uygulanmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özelliklerine göre utangaçlık ölçeği puanları ve ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma durumlarının alt boyutlarından elde edilen toplam puanlar arasındaki farklılıklarda, iki değişken (cinsiyet gibi) kıyaslaması için Independent-Samples T test ve Mann Whitney U test, ikiden fazla değişken (sınıf seviyesi, okuduğu bölüm, gelir durumu vb.) kıyaslaması için Tek Yönlü Varyans Analizi (One-way ANOVA) ve Tukey çoklu karşılaştırma testi ile analiz yöntemi kullanılmıştır. Öğrencilerin utangaçlık durumları ile ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma durumları ve alt boyutları arasındaki ilişki düzeyi ise Pearson sıra korelasyon katsayısı ile incelenmiştir. Araştırma bulguları n, ortalama (\bar{x}) ve standart sapma (ss) olarak ifade edilmiş olup, bulgular $P < 0,005$ önem seviyesinde anlamlı kabul edilmiştir. Tüm istatistiksel hesaplamalar SPSS 22.0 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Öğrencilerin kullanılan ölçek maddelerine verdikleri cevapların kendi iç tutarlılığını ortaya koymak amacıyla yapılan güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayıları; utangaçlık ölçeği .92; ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma ölçeği .85; yakınlıktan kaçınma .77; gerçekçi olmayan ilişki beklentisi .76; zihin okuma .70 olarak bulunmuştur. Çalışmaya katılan 202 öğrencinin utangaçlık puanları, ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma puanları ile yakınlıktan kaçınma, gerçekçi olmayan ilişki beklentisi ve zihin okuma puanları hesaplanmış ve analiz edilmiştir ve Tablo- 1'de öğrencilerin aldıkları puanların standart sapması, aritmetik ortalamaları, maksimum ve minimum puanlara göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 1: Utangaçlık, İlişkilerle İlgili Bilişsel Çarpıtma, Yakınlıktan Kaçınma, Gerçekçi Olmayan İlişki Beklentisi ve Zihin Okuma Puanları Standart Sapması, Aritmetik Ortalaması, Maksimum ve Minimum Puanları

	n	\bar{x}	SS	Min.	Max.
Utangaçlık Puanı	202	53,2	16,99	20	100
İlişkilerle İlgili Bilişsel Çarpıtma Puanı	202	51,6	11,22	19	85
Yakınlıktan Kaçınma Puanı	202	23,89	6,19	11	40
Gerçekçi Olmayan İlişki Beklentisi Puanı	202	23,41	6,22	8	40
Zihin Okuma Puanı	202	23,41	6,22	8	40

Tablo- 1' de görüldüğü gibi araştırmaya katılan öğrencilerin utangaçlık ölçeğinden aldıkları puanlardan hesaplanan standart sapma 16,99' dur. Alınan en yüksek utangaçlık puanı 100 ve en düşük puan 20 olmuştur. Öğrencilerin aldıkları utangaçlık puanlarının ortalaması da 53,2'dir. Öğrencilerin ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma ölçeğinden aldıkları puanlardan hesaplanan standart sapma 11,22'dir. Alınan en yüksek ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma puanı 85 ve en düşük puan 19 olmuştur. Öğrencilerin aldıkları ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma puanlarının ortalaması da 51,6'dır. Öğrencilerin yakınlıktan kaçınma puanlarının standart sapması 6,19' dur. Alınan en yüksek yakınlıktan kaçınma puanı 40 ve en düşük puan 11 olmuştur. Öğrencilerin aldıkları gerçekçi olmayan ilişki beklentisi ve zihin okuma puanları standart sapması 6,22'dir. Alınan en yüksek gerçekçi

olmayan ilişki beklentisi ve zihin okuma puanı 40 ve en düşük puan 8 olmuştur. Öğrencilerin aldıkları yüksek gerçekçi olmayan ilişki beklentisi ve zihin okuma puanlarının ortalaması da 23,41'dir.

Çalışmaya katılan 202 öğrencinin utangaçlık ile ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma puanları ile yakınlıktan kaçınma, gerçekçi olmayan ilişki beklentisi ve zihin okuma arasında ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla uygulanan Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısı analizine ilişkin bulgular Tablo 2' de verilmiştir.

Tablo- 2' de görüldüğü gibi yapılan Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısı analizi sonrasında; utangaçlık ile ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma ($r=.40$, $p<.001$), yakınlıktan kaçınma ($r=.48$, $p<.001$), gerçekçi olmayan ilişki beklentisi ve zihin okuma ($r=.27$, $p<.001$) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Buna göre, üniversite öğrencilerinin utangaçlık düzeyleri arttıkça, ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma düzeylerinin de arttığı söylenebilir.

Tablo 2: Utangaçlık ile İlişkilerle İlgili Bilişsel Çarpıtma, Yakınlıktan Kaçınma, Gerçekçi Olmayan İlişki Beklentisi ve Zihin Okuma Puanlarının Karşılaştırılması

	1	2	3	4	5
1. Utangaçlık Puanı	1				
2. İlişkilerle İlgili Bilişsel Çarpıtma Puanı	.405**	1			
3. Yakınlıktan Kaçınma Puanı	.487**	.819**	1		
4. Gerçekçi Olmayan İlişki Beklentisi Puanı	.274**	.868**	.483**	1	
5. Zihin Okuma Puanı	.274**	.868**	.483**	1.000**	1

** $P<.001$

Araştırmaya katılan öğrencilerin utangaçlık düzeyleri ile cinsiyet değişkenine ilişkin istatistiksel analiz Mann Whitney- U Test, milli olma durumu, bölüm ve parçalanmış aile değişkeni t-testi ile; gelir, sınıf düzeyi, kardeş sayısı, önceki yerleşim ve kiminle yaşadığı değişkenleri arasındaki ilişki One Way Anova testi ile yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo-3' te verilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin utangaçlık düzeylerinin, gelir değişkenine ve milli olma durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği görülmüştür ($p<0.05$). Farkın kaynağını saptamak için Tukey testi yapılmış ve grup ortalamalarına bakıldığında, yüksek gelirli öğrencilerin ($\bar{x}=59,2$), düşük gelirli öğrenciler ($\bar{x}=56,96$) ile orta gelirli öğrencilere ($\bar{x}=51,11$) göre utangaçlık düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Milli olmayan öğrencilerin ($\bar{x}=54,10$) milli olan öğrencilere ($\bar{x}=46,76$) göre daha utangaç oldukları bulunmuştur. Öğrencilerin utangaçlık puanları ile cinsiyet ($p=0,93$), bölüm ($p=0,93$), parçalanmış aile ($p=0,96$), sınıf düzeyi ($p=0,06$), kardeş sayısı ($p=0,83$), önceki yerleşim ($p=0,92$), kiminle yaşadığı ($p=0,48$) değişkenleri ile anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Öğrencilerin ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma düzeyleri ile cinsiyet, millilik durumu, bölüm ve parçalanmış aile değişkeni t-testi ile, gelir, sınıf düzeyi, kardeş sayısı, önceki yerleşim ve kiminle yaşadığı değişkenleri arasındaki ilişki One Way Anova testi ile yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo-4' te verilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma düzeylerinin, gelir değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği görülmüştür ($p<0.01$). Farkın kaynağını saptamak için Tukey testi yapılmış; grup ortalamalarına bakıldığında, yüksek gelirli öğrencilerin ($\bar{x}=62,50$), düşük gelirli öğrenciler ($\bar{x}=51,91$) ile orta gelirli öğrencilere ($\bar{x}=50,64$) göre, ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Öğrencilerin ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma puanları ile cinsiyet ($p=0,71$), milli olma durumu ($p=0,66$), bölüm ($p=0,36$), parçalanmış aile ($p=0,18$), sınıf düzeyi ($p=0,55$), kardeş sayısı ($p=0,40$), önceki yerleşim ($p=0,15$), kiminle yaşadığı ($p=0,93$) değişkenleri ile anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Tablo 3: Utangaçlık Düzeylerinin Bağımsız Değişkenlere Göre t-Testi, Tek Yönlü Varyans Analizi, Tukey Testi ve Mann Whitney -U Testi Sonuçları

Bağımsız	Gruplar	n	\bar{x}	Ss	IQR	F	P Değişkenler
Cinsiyet	Kız	91	53	18,34		31	2,88 0,87
	Erkek	111	53,29	15,89		22	
Bölüm	Öğretmenlik	87	53,08	18,30			2,94 0,93
	Yöneticilik	115	53,28	16,01			
Parçalanmış Aile	Evet	20	53,05	14,77			2,29 0,96
	Hayır	182	53,21	17,25			
Millilik	Evet	25	46,76	13,26			2,24 0,04
	Hayır	177	54,10	17,29			
Gelir	Yüksek	10	59,2	23,56			3,11 0,04
	Orta	134	51,11	16,22			
	Düşük	58	56,96	16,89			
Sınıf Düzeyi	1.Sınıf	28	60,75	18,64			2,54 0,06
	2.Sınıf	84	51,80	16,31			
	3.Sınıf	51	50,56	17,61			
	4.Sınıf	39	54,23	15,31			
Kardeş Sayısı	1	54	50,96	8,97			0,29 0,83
	2	58	50,22	11,27			
	3	35	51,54	13,22			
	4 ve üzeri	55	53,69	11,76			
Önceki Yerleşim	Köy	42	57,38	16,25			2,42 0,92
	İlçe	73	53,93	18,25			
	İl Merkezi	87	50,56	15,93			
Kiminle Yaşadığı	Aileyle	108	54,36	16,23			0,81 0,48
	Yurtta	37	53,05	18,67			
	Arkadaş ile evde	51	51,88	17,65			
	Evde yalnız	6	44,33	14,08			

Tablo 4: İlişkilerle İlgili Bilişsel Çarpıtma Düzeylerinin Bağımsız Değişkenlere Göre t-Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Bağımsız	Gruplar	n	\bar{x}	SS	F	P	Değişkenler
Cinsiyet	Kız	25	50,52	11,67		0,130	0,71
	Erkek	117	52,46	10,50			
Bölüm	Öğretmenlik	87	52,42	11,46		0,47	0,36
	Yöneticilik	115	50,96	11,03			
Parçalanmış Aile	Evet	20	54,75	11,17		0,24	0,18
	Hayır	182	51,24	11,20			
Millilik	Evet	25	50,36	10,55		0,17	0,55
	Hayır	177	51,76	11,32			
Gelir	Yüksek	10	62,50	15,94		5,46	0,00
	Orta	134	50,64	10,54			
	Düşük	58	51,91	11			
Sınıf Düzeyi	1.Sınıf	28	50,57	10,68		0,70	0,55
	2.Sınıf	84	52,73	10,71			
	3.Sınıf	51	51,64	11,66			
	4.Sınıf	39	49,79	12,15			
Kardeş Sayısı	1	54	50,96	8,97		0,98	0,40
	2	58	50,24	11,27			
	3	35	51,54	13,22			
	4 ve üzeri	55	53,69	11,76			
Önceki Yerleşim	Köy	42	54,14	13,46		1,86	0,15
	İlçe	73	51,87	11,02			
	İl Merkezi	87	50,12	10,03			
Kiminle Yaşadığı	Aileyle	108	52,06	11,15		0,14	0,93
	Yurtta	37	50,91	14,60			
	Arkadaş ile evde	51	51,21	8,83			
	Evde yalnız	6	50,50	8,57			

TARTIŞMA

Araştırma sonucunda, üniversite öğrencilerinin utangaçlık düzeyleri ile ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır, bu çalışmanın sonuçları ilgili literatür ile tutarlılık göstermektedir. Bireylerin akıl dışı inançları, bilişsel çarpıtmaları, fonksiyonel olmayan tutumları utangaç ya da çekingen olmalarına, kişilerin sosyal ortamlarda kaygı yaşamalarına neden olarak sosyalleşme sürecini olumsuz etkilemektedir (Wichman et al., 2004; Hamarta & Demirbaş, 2009; Aliyev & Kalgı, 2014; Kara, 2016; Kılınc, 2005; Altıntaş, 2006; Çivitçi, 2006 ; Hamamcı & Duy, 2007; Ağır, 2007; Kurtoğlu, 2009; Turan, 2010; El-Salameh, 2011; Pérez-Edgar et al., 2011; Erok, 2013; LoBue, & Pérez-Edgar, 2014; Karabacak ve ark., 2015; Muhtaroglu, 2016; Malhotra & Kaur, 2016; Şahan & Çapan, 2017; Bulğur, 2017; Ooi, 2018). Araştırmamızda cinsiyete göre utangaçlık puanları farklılık göstermemektedir. Literatür incelendiğinde, araştırmanın bu sonucunu destekleyen ve desteklemeyen bulgular olduğu görülmektedir. Genç (2008) yaptığı çalışmada cinsiyetin utangaçlığın anlamlı bir yordayıcısı olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Cinsiyet değişkenine göre utangaçlık düzeyleri farklılık göstermemektedir (Pilkonis, 1977; Cabak, 2002; Gökçe, 2002; Caprara et al., 2003; Crozier, 2003; Koydemir, 2006; Demirbaş, 2009; Çivitçi, 2010; Altıok, 2011; Gökmenoğlu, 2011; Yılmaz, 2012; Deniz ve ark., 2014;). Hermann & Betz (2004) ile Olorunfemi-Olabisi & Akomolafe (2013); tarafından yapılan çalışmalarda utangaçlık düzeyleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Kız öğrencilerin utangaçlık düzeyleri erkek öğrencilerin utangaçlık düzeylerinden daha yüksektir (Stanley & Beck, 2000; Kalkan ve ark., 2003; Akdoğan, 2007; Durmuş, 2007; Erol & Temizer, 2015; Atan ve ark., 2018). Bireylerin buldukları ortamlardaki sosyalleşme sürecinde cinsiyet rolleri değişebilmektedir. Buna göre her cinsiyetten kendisini utangaç hissedenden bireylerin olabileceği söylenebilir.

Bu çalışmada öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıf düzeyleri ile utangaçlık puanları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Araştırma sonuçlarını destekleyen çalışmalar literatürde mevcuttur. Gökçe, (2002); Genç, (2008) ve Gökmenoğlu (2011) çalışmalarında, sınıf düzeyinin utangaçlığın anlamlı yordayıcıları olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Kalkan ve ark. (2003) farklı fakültelerde öğrenim gören üniversite öğrencileri

üzerinde yaptıkları araştırmada utangaçlığın 1.sınıfta öğrenim gören öğrencilerde 4.sınıfta öğrenim gören öğrencilere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bizim araştırmamız aynı fakültede öğrenim gören öğrenciler üzerinde yapılmıştır. Ulaşılan yurt dışı literatüründe ise utangaçlık ile sınıf düzeyi arasındaki ilişkiyi inceleyen herhangi bir araştırmayla karşılaşmamıştır. Öğrencilerin utangaçlık düzeyleri ile önceki yerleşim yeri değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Gökmenoğlu (2011) da yaptığı araştırmada bu araştırmayla benzer sonuçlara ulaşmış; utangaçlık ile yaşan yerleşim birimi değişkeni arasındaki farkı anlamlı bulmamıştır. Erol & Temizer (2015), üniversite yaşamından önce yaşamının çoğunu şehirde geçiren öğrencilerin utangaçlık düzeylerinin, yaşamının çoğunu ilçede ve kasabada geçiren öğrencilerden daha düşük düzeyde olduğu; yaşamının çoğunu ilçede ve kasabada geçiren öğrencilerin utangaçlık düzeylerinin ise yaşamının çoğunu köyde geçiren öğrencilerden daha düşük düzeyde olduğu bulmuşlardır. Bu sonucu destekleyen başka çalışmalara da rastlanmıştır (Güneysu & Bilir, 1988; Güngör, 2000; Erdal, 2003; Altıok, 2011). Kılıççı'nın (1981) araştırmasında; büyük şehirde yaşayan kadınların utangaçlık düzeyinin küçük şehirde yaşayan kadınların utangaçlık düzeyinden daha düşük olduğu saptanmıştır. Araştırmamızda gelir düzeyi ile utangaçlık puanları arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Buna göre yüksek gelirli öğrenciler orta ve düşük gelirli öğrencilere göre daha utangaçtır. Güngör (2000), gelir düzeyleri daha düşük olan kişilerin daha utangaç olduğunu bulmuştur. Gökçe (2002) çalışmasında utangaçlık ile algılanan gelir durumu arasında olumsuz düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Gelir düzeyi düştükçe bireylerin utangaçlık düzeyi artmaktadır (Cabak, 2002; Yılmaz, 2012; Atan ve ark., 2018). Bizim araştırmamızın örneklem grubunda orta gelirli 134, düşük gelirli 58 öğrenci mevcut iken yüksek gelirli 10 öğrenci vardır. Araştırma sonucumuz gruplardaki öğrenci sayılarının dengeli dağılmamasından kaynaklanmış olabilir. Gökmenoğlu, (2011) ve Genç (2008) utangaçlık puanları ile sosyoekonomik düzey arasında fark bulamamıştır. Araştırmamızda kardeş sayısı ve utangaçlık puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Erol & Temizer (2015) yaptıkları çalışmada kardeşi olmayan tek çocuklu öğrencilerin utangaçlık düzeylerinin, kardeşi olan öğrencilerden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Araştırma bulgularına göre milli sporcu olmayan öğrenciler milli sporcu olan öğrencilerden daha utangaçtır. Bu değişkenle ilgili literatürde bir çalışmaya rastlanmamıştır. Carducci (2000) utangaçlığı yenmek için sosyal ortamlarda bulunmayı ve sosyal yaşamı programlamayı önermektedir. Buna göre farklı sosyal ortamlarda bulunmak, kişilerle iletişimde bulunmak durumunda kalmak utangaçlığı yenmede etkilidir. Milli sporcu olan öğrenciler milli sporcu olmayan öğrencilere göre, müsabakalar ve maçlardan dolayı hem yurt içi hem de yurt dışında pek çok organizasyonda bulunmakta, yerli ve yabancı kişilerle daha çok iletişim kurmaktadır. Bu nedenle milli sporcu olan öğrencilerin utangaçlık puanları, milli olmayan öğrencilerden daha düşük bulunmuş olabilir. Bu araştırmada, öğrencinin öğrenim gördüğü bölüm, parçalanmış aileye sahip olma, şu anda kiminle yaşadığı değişkenleri ile utangaçlık arasında bir fark bulunmamıştır. Atan ve ark., (2018) çalışmasında, ailesi ile ve yurttaki kalanların utangaçlık düzeyi puan ortalamalarının evde yalnız kalanlardan daha yüksek olduğunu, ayrıca yurttaki kalanların puan ortalamalarının arkadaş ile evde kalanlara göre daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Araştırmamızda öğrencilerin cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenlerine göre ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Literatürde bu sonucu destekleyen, akıl dışı inançların cinsiyete göre farklılık göstermediğini gösteren bazı araştırmalara rastlanmıştır (Lee et al., 1979; Hooper & Layne, 1983; Marcotte, 1996; Stackert & Bursik, 2003; Şahin & Sarı, 2010; Turan, 2010; Muhtaroglu, 2016). Bu bulgular, araştırmamızın bulguları ile uyumludur. Çivitçi (2006), araştırmasında sınıf, yaş değişkenlerine göre akıl dışı inanç düzeylerinde bir değişme gözlememiştir. Ağır (2007) yaptığı çalışmada, bilişsel çarpıtma ölçeği alt boyutlarının, yaş değişkenine göre anlamlı derecede farklılaşmadığını bulmuştur. Yurtal (1999) tarafından, gerçekçi olmayan inançlara sahip üniversite öğrencilerinin, ebeveyn tutumu, cinsiyet, sınıf düzeyi, yerleşim yerine göre değişkenlik gösterip göstermediği incelenmiştir. Sınıf düzeyi ile yerleşim yeri, akılcı olmayan inançlar açısından anlamlı olarak farklılık göstermemiştir. Araştırma sonucumuzu desteklemeyen çalışmalara da rastlanmıştır. Elman (2002), ergenlerin akılcı olmayan tutumlarında cinsiyetin bir etken olduğunu değerlendirmiştir. Çoban & Karaman (2013), kadın ve erkek üniversite öğrencilerinin bilişsel çarpıtma düzeyleri incelendiğinde, her iki cinsiyet grubunda 21–25 yaş aralığında bulunan kadın ve erkek öğrencilerin gerçekçi olmayan ilişki beklentisi ve ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalarının diğer yaş gruplarına göre yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. İlişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar boyutunda gerçekçi olmayan ilişki beklentisinin erkeklerde kadınlara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Şahan & Çapan (2017) tarafından yapılan çalışmada, öğrencilerin kişilerarası ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaları cinsiyet değişkenine

göre farklılık göstermektedir. Buna göre kızlar erkeklerden daha çok ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaya sahiptir. İlişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma düzeyleri toplumsal cinsiyet rollerine göre farklılık göstermektedir; kızların bilişsel çarpıtma düzeyleri erkeklerden daha yüksektir (Sprecher & Sedikides 1993); Altıntaş, 2006; El-Salameh, 2011; Çivan, 2013; Kurtoğlu, 2009; Çelikkaleli ve ark., 2016; Şahan & Çapan, 2017). Sinclair & Nelson (1998), boşanmış olan ebeveynlerin erkek çocuklarının, kız çocuklarına oranla daha az yakın ilişkiler kurduğu aynı zamanda daha çok ilişki inançları kullandığı sonucuna ulaşmışlardır. Boysan (2012) üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmasında, gerçekçi olmayan temel inançlarla ilgili puanların cinsiyet bakımından farklılaşım farklılaşmadığını araştırmıştır. Erkek öğrencilerin, kız öğrencilere göre daha yüksek bilişsel çarpıtma puanı aldığını bulgulamıştır. Hamamcı & Duy (2007) üniversite öğrencileri ile yaptığı çalışmada depresyon ve kaygı düzeyleri ve işlevsel olmayan tutumlarının cinsiyet ve yaş ile ilişkisini araştırmışlar ve üniversite öğrencilerinin işlevsel olmayan tutumlarında cinsiyetin önemli bir etken olduğunu bulmuşlardır. Araştırmamızda öğrencilerin kiminle yaşadığı değişkeni ile ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Rosnay et al., (2006), aile dışında yaşayan üniversite öğrencilerinde bilişsel çarpıtmanın daha fazla olduğu sonucunu bulgulamıştır. Araştırmamızda öğrencilerin öğrenim gördükleri bölüm, parçalanmış aileye sahip olma, milli sporcu olma, kardeş sayısı, önceki yerleşim yeri değişkenleri ile ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamış; yüksek gelirli öğrencilerin orta ve düşük gelirli öğrencilere göre daha yüksek ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma puanına sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde bu değişkenlerle bilişsel çarpıtmaların karşılaştırılmasının yapıldığı araştırmalara pek rastlanmamıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmanın sonuçlarına bakıldığında, üniversite öğrencilerinin ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalarının ve fonksiyonel olmayan akıl dışı inançlarının utangaçlık düzeylerini etkilediği görülmektedir. Kişilerin kendileriyle ilgili algıları, inançları, benlik saygısı düşüklüğü onların sosyal kaygı düzeylerini artırmakta, kendilerinin gülünç bulunacağı, küçük düşürüleceği gibi düşünceleri nedeniyle, sosyal ortamlarda iletişimi başlatma ya da sürdürmeden çekinme gibi davranışlar gösterebilmektedir. Bireylerin yakınlık kurma ve ilişki beklentisi ile ilgili olumsuz ve çarpıtılmış düşünceleri onların sosyal ortamlardan kaçınmalarına etki edebilir, kendilerini değersiz ve yetersiz hissetmelerine neden olabilir. Sosyal ortamlarda küçük düşeceğine ve yetersiz kalacağına dair düşüncelere sahip birey, sosyal ilişkiler bağlamında da kendini yetersiz hissedebilir. Sosyal ilişkilerde gerçeğe uzak beklentilerin olması kişide eleştirileceğine dair bazı duyguların oluşmasına zemin hazırlayabilir (Karabacak ve ark, 2015). Üniversiteyi bitirdikten sonraki iş yaşamı, kariyer, evlilik yaşamına girecek olan öğrencilerin çarpıtılmış inançlarına bağlı düşüncelerinin üniversite döneminde düzeltilerek, utangaçlıklarının engellenmesi önem kazanmaktadır. Bilişsel davranışçı terapinin amaçlarından biri bireyin bilişsel olarak yaptığı çarpıtmaları bulup, düşünce yapısını değiştirmektir (Branson et al., 2015). Araştırmalarda bilişsel çarpıtma süreçleri ve algıları değiştirmeye odaklı sosyal algı ve beceri eğitimlerinin öğrencilerin sosyal becerilerini geliştirdiği, utangaçlıklarını azalttığı belirtilmektedir (Finne et al., 2017). Bu bağlamda, üniversitelerde öğrencilerin bilişsel çarpıtmalarının düzeltilmesine ve daha sosyal ilişkiler geliştirebilmelerine yönelik psikososyal eğitim etkinlikleri düzenlenebilir. Benzer araştırmalar farklı yaş gruplarında ve farklı bölgelerde yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Abacı, S. (2014). *Yaratıcı dramının ergenlerin utangaçlıkla baş etme ve atılganlıklarını geliştirmeye yönelik etkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Üniversitesi: Konya.
- Ağır, M. (2007). *Üniversite öğrencilerinin bilişsel çarpıtma düzeyleri ile problem çözme becerileri ve umutsuzluk düzeyleri arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi: İstanbul.
- Akdoğan, R. (2007). *Farklı cinsiyet rollerine sahip üniversite öğrencilerinin öfke yaşama biçimleri ve utangaçlık düzeylerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi: Eskişehir.
- Akın, A. (2010). Öz-duyarlık ve ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39:01-09.

- Aliyev, R., & Kalgı, M. E. (2014). İlköğretim öğrencilerinin utangaçlık ve benlik saygısı düzeylerini etkileyen faktörler. *Turkish Journal of Education*, 3(2), 60-69.
- Altıntaş, G. (2006). *Liseli ergenlerin kişilerarası iletişim becerileri ile akılcı olmayan inançları arasındaki ilişkinin bazı değişkenler açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi: Ankara.
- Altıok, S. (2011). *Üniversite Öğrencilerinin Utangaçlık ve Başa Çıkma Stratejileri İlişkilerinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Osmangazi Üniversitesi: Eskişehir.
- Amirsardari, L., Azari, S. & Kooraneh, A.E. (2017). The relationship between religious orientation, and gender with a cognitive distortion. *Iranian journal of psychiatry and behavioral science*, 8(3):84-9.
- Atan, T., Ünver, Ş., & Arslan, H. (2018). Üniversite öğrencilerinin utangaçlık düzeylerinin incelenmesi. *Journal of International Social Research*. 2018, Vol. 11 Issue 61, p1256-1260. 5p.
- Beck, A. T., (1999). *Prisoners of hate: The cognitive basis of anger, hostility and violence*. New York, Harper Collins.
- Beck, J.S. (2001). *Bilişsel terapi temel ilkeler ve ötesi* (Çeviren: N.H. Şahin) Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Boysan, M. (2012). Üniversite öğrencilerinde erken dönem uyumsuz şemalar, başa çıkma stilleri ve öznel iyi oluş arasındaki ilişkilere yönelik bir model sınaması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi: Ankara.
- Branson, A., Shafran, R., & Myles, P. (2015). Investigating the relationship between competence and patient outcome with CBT. *Behaviour Research and Therapy*, 68, 19–26. doi:10.1016/j.brat.2015.03.002.
- Briggs, R.S. (1988). Shyness: introversion or neuroticism. *Journal of Research in Personality*, 22, 290-307.
- Bulğur, E. (2017). *Üniversite öğrencilerinin akılcı olmayan inançlarının benlik kurgularıyla ilişkisinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çaç Üniversitesi: Adıyaman.
- Cabak, H. (2002). Lise öğrencilerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi: Malatya.
- Caprara, G. V., Steca, P., Cervone, D., & Artisticco, D. (2003). The contribution of self-efficacy beliefs to dispositional shyness: On social-cognitive systems and the development of personality dispositions. *Journal of Personality*, 71(6), 943-970.
- Carducci, J.B., & Zimbardo, G.P. (1995). Are you shy? *Psychology Today*, 33, 39- 40.
- Carducci, J.B. (2000). Shyness: The new solution. *Psychology Today*, 33, 38-46.
- Cash, T.F. (1984). The irrational beliefs test: Its relationship with cognitive-behavioral traits And depression. *Journal of clinical psychology*, 40(6), 281-94.
- Cheek, J.M., & Buss, A.H. (1981). Shyness and sociability. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2, 330-339.
- Corey, G. (1996). *Theory and practice of counseling and psychotherapy*. Fifth Edition. USA: Brooks/Cole Publishing Company.
- Crozier, W.R., & Birdsey, N. (2003). Shyness, sensation seeking and bird-order position. *Personality and Individual Differences*. 35; 127-134.
- Çelikkaleli, Ö. & Kaya, S. (2016). University students' interpersonal cognitive distortions, psychological resilience and emotional self-efficacy according to sex and gender roles. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 6(2).
- Çivan, İ. (2013). *Üniversite öğrencilerinin kişilerarası ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaları ve başkalarını bağışlama davranışlarının incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi: Ankara.
- Çivitci, A. (2006). *Ergenlerde mantıkdışı inanç ve sürekli kaygı ilişkisi*. Eğitim Fakültesi Dergisi, 7, 27–39.

- Çivitçi, N. (2010). Ergenlerde sosyal karşılaştırma ve utangaçlık. *Eğitim Araştırmaları*, 38, 90-107.
- Çoban, A.E. (2013). Interpersonal cognitive distortions and stress coping strategies of laate adolescents, *Eurasian Journal of Educational Research*, 51, 65-83.
- Çoban, A.E. & Karaman, N.G. (2013). Üniversite öğrencilerinin umutsuzluk, kaygı ve ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmaları*, 2(2), 78-88.
- Çörüş, G. (2001). *Son ergenlikte öz-değeri etkileyen ailesel değişkenler: Bilişsel kuram açısından bir değerlendirme*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi: İstanbul.
- Daly, M.J. & Burton, R.L. (1983). Self-esteem and irrational beliefs: An exploratory investigation with implications for counseling. *Journal of Counseling Psychology*, 30(3), 361–366. doi.org/10.1037/0022-0167.30.3.361.
- Demirbaş, E. (2009). *Lise öğrencilerinin utangaçlık ve benlik saygılarının fonksiyonel olmayan tutumlar açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Üniversitesi: Konya.
- Deniz, S., Yıldırım, E. A., & Çobanyıldız, M. (2014). Ergenlerde problemlili mobil telefon kullanımı ile utangaçlık ve sosyal anksiyete ilişkisi. *Online Journal Of Technology Addiction ve Cyberbullying*, 1, 1-16.
- Durmuş, E. (2007). Utangaç olan ve olmayan öğrencilerin algıları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 40 (1), s. 243-268.
- Ellis, A. (1994). *Reason and emotion in psychotherapy*. New York: Carol Publishing Group.
- Elman, S. (2002). *An anger management intervention for adolescents males in a residential treatment center: The impact of treatment for cognitive distortion deficiencies*. University of Wisconsin. Milwaukee: A.B.D.
- El-Salameh, E.M. (2011). Irrational beliefs among Jordanian college students and relationships with self-confidence. *Asian Social Science*, 7(5), 137-144. doi.org/10.5539/ass.v7n5p137.
- Erdal, H. (2003). *Çalışan ve çalışmayan kadınların utangaçlıklarının bazı değişkenler açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi: Ankara.
- Erok, M. (2013). *İlişkilere ilişkin bilişsel çarpıtmalar, ilişkiye dair inançlar, kişilerarası öfke, kişilerarası ilişkiler, problem çözme ve evlilik çatışması*. Yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi: İstanbul.
- Erol, M & Temizer, D.A. (2015). Ergenlerin utangaçlık düzeylerinin incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2015, 5 (44), 97-108.
- Erözkan, A. (2009). Ergenlerde yalnızlığın yordayıcıları. *İlköğretim Online*, 8(3), 809-819.
- Ervin, P. G., & Presler, S. J. (2011). Love styles, shyness and patterns of emotional selfdisclosure. *Psychological Reports*, 108(3), 737742.
- Eryüksel, G N. & Akün, E. (2003). Depresyonu olan ergenler ile ana-babalarının aile ilişkilerinin ve bilişsel çarpıtmalarının incelenmesi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 18(51), 59–73.
- Finne, J.N. & Svartdal, F. (2017). Social perception training: Improving social competence by reducing cognitive distortions. *Special Issue*, 9 (2), 44-58.
- Genç, A.B. (2008). Ergenlerde bilişsel çarpıtmaların, anne baba ilişkilerinin ve bazı kişisel değişkenlerin utangaçlığı yordaması. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi: Ankara.
- Gizir, C.A. (2013). Üniversite öğrencilerinin ilişki inançlarının cinsiyet ve romantik ilişki yaşama durumlarına göre incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 38(170), 372–383.
- Gökçe, S. (2002). *Lise öğrencilerinin utangaçlık düzeylerinin yordanması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi: Ankara.
- Gökmenoğlu, E. (2011). *Üniversite öğrencilerinin utangaçlık düzeyleri ile algıladıkları anne-baba tutumları arasındaki ilişkiler*. Yüksek lisans tezi. Maltepe Üniversitesi: İstanbul.

- Güneysu, S. ve Bilir, Ş. (1988). Üniversite gençlerinin kendini kabul düzeyine algılanan ana-baba tutumlarının etkisi. *Psikoloji Dergisi*, 6(22), 127-133.
- Güngör, A. F. (2000). *Üniversite öğrencilerinin utangaçlık düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi*. Araştırma Raporu. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Güngör, A. (2001). Utangaçlık ölçeğinin geliştirilmesi geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2 (15), 17-22.
- Güven, H.İ. (2019). *Üniversite öğrencilerinin bilişsel çarpıtma düzeyleri, stresle başa çıkma stratejilerinin psikolojik dayanıklılık üzerindeki rolü*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Yakın Doğu Üniversitesi: Lefkoşe.
- Hamamcı, Z. & Büyüköztürk, Ş. (2003). İlişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar ölçeği: Ölçeğin geliştirilmesi ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (25), 107-111.
- Hamamcı, Z. & Duy, B. (2007). The relationship among social skills, dysfunctional attitudes, irrational beliefs, interpersonal cognitive distortions and loneliness. *Eurasian Journal of Educational Research*, 26, 121-130.
- Hamarta, E., & Demirbaş, E. (2009). Lise öğrencilerinin utangaçlık ve benlik saygılarının fonksiyonel olmayan tutumlar açısından incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 239-247.
- Hasdemir, A. (2005). *Sosyal beceri eğitiminin lise öğrencilerinin utangaçlık düzeylerine etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi: Ankara.
- Heiser, N.A., Turner, S.M., & Beidel, D.C. (2003). Shyness: Relationship to social phobia and other psychiatric disorders. *Behaviour Research and Therapy*, 41, 209–221. [doi.org/10.1016/S0005-7967\(02\)00003-7](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(02)00003-7)
- Henderson, L., & Zimbardo, G.P. (1998). Shyness. *Encyclopedia of mental health*. San Diego: Academic Press CA.
- Hermann, K. S., & Betz, N. E. (2004). Path models of the relationships of instrumentality and expressiveness to social self-efficacy, shyness, and depressive symptoms. *Sex Roles*, 51, 1(2), 55-66.
- Hooper, S.R. & Layne, C.C. (1983). The common belief inventory for students: A measure of rationality in children. *Journal of Personality Assessment*, 47, 85–90.
- Hughes, E. (2017). *The voices of the shy: The consequences, misconceptions and management of shyness*. University of Manchester: UK.
- Jackson, T., Fritch, A., Nagasaka, T., & Gunderson, J. (2002). Towards explaining the association between shyness and loneliness: A path analysis with American college students. *Social Behavior and Personality*, 30(3), 263-270.
- Kalkan, M., Odacı H., Balcı S. & Yılmaz M. (2003). Üniversite öğrencilerinin utangaçlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *VII. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi*. 73.
- Kalkan, M. (2012). Predictiveness of interpersonal cognitive distortions on university students' problematic internet use, *Children and Youth Services Review*, 34 (2012) 1305–1308.
- Kamath, M., & Kanekar, S. (1993). Loneliness, shyness, self-esteem and extraversion. *Journal of Social Psychology*, 133(6), 855-858.
- Kara, A. (2016). Sosyal görünüş kaygısı ile utangaçlık arasındaki ilişkilerin incelenmesi *Birey ve Toplum*, 6 (11).
- Karabacak, A., Yıldırım, N., Adıgüzel E. & Kurt, E. (2015). Üniversite öğrencilerinin bilişsel çarpıtma ve sosyal kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin aile ile ilgili değişkenler açısından incelenmesi. *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 10(2).
- Kılıççı, Y. (1981): *Üniversite öğrencilerinin kendini kabullerini etkileyen bazı değişkenler*. (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi) Hacettepe Üniversitesi: Ankara.
- Kılınç, H. (2005). *Ergenlerin yalnızlık düzeyleri ve kişilerarası ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi : Ankara.

- Koç, H. E. (2006). *Üniversite öğrencilerinin utangaçlık düzeylerine göre stresle basa çıkma stratejilerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi: Samsun.
- Kovacs, M., & Beck, A.T. (1986). Maladaptive cognitive structures in depression. *Essential papers on depression*, 240-258.
- Koydemir, S. (2006). *Predictors of shyness among university students: Testing a self-presentational model*. Unpublished Doctoral Dissertation, Middle East Technical University: Ankara.
- Koydemir, S., & Demir, A. (2008). Shyness and cognitions: An examination of Turkish university students. *The Journal of Psychology*, 142(6), 633-644. doi.org/10.3200/JRPL.142.6.633-644.
- Kozanoğlu, T. (2006). *Utangaçlıkla baş edebilme sosyal beceri eğitim programının ergenlerin utangaçlık düzeylerine etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi: Adana.
- Kurtoğlu, E. (2009.) *Lise öğrencilerinde gözlenen saldırganlık düzeylerinin otomatik düşünceler, cinsiyet ve sınıf düzeyi açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ondokuzmayıs Üniversitesi: Samsun.
- Kuzucu, Y., Tunçer, İ. & Aksu, Ş. (2015). İlişkilerde bilişsel çarpıtmalar ve öz-kontrol ilişkisinde sürekli öfkenin aracılık rolü. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 48–56.
- Lange, A. J., & Jakubowski, P. (1976). Responsible assertive behavior: *Cognitive/behavioral procedures for trainers*. Champaign, IL: Research Press.
- Lee, D. Y., Hallberg, E. T. & Haase, R. F. (1979). Endorsement of Ellis's irrational beliefs as a function of age. *Journal of Clinical Psychology*, 35 (4), 754-756.
- Liu, Y.L. (2013). The mediating role of interpersonal cognition on the relationships between personality and adolescent ego development, *The Journal of Genetic Psychology: Research and Theory on Human Development*, 174:2, 137-152. doi:10.1080/00221325.2011.647932.
- LoBue, V., & Pérez-Edgar, K. (2014). Sensitivity to social and non-social threats in temperamentally shy children at-risk for anxiety. *Developmental Science*, 17, 239-247.
- Malhotra, N. & Kaur, R. (2016). Examining the relationship of irrational beliefs with social-emotional skills, *Indian Journal of Health and Wellbeing*, 7(7), 714-716.
- Marcotte, D. (1996). Irrational beliefs and depression in adolescence. *Adolescence*, 31 (124), 935-955.
- Maroldo, G.K. (1981). Shyness and loneliness among college men and women. *Psychological Reports*, 48, 885-886.
- Melchior, L.A., & Cheek, J.M. (1990). Shyness and anxious self-preoccupation during a social interaction. *Journal of Social Behavior and Personality*, 5, 117-130.
- Mounts, N. S., Valentiner, D. P., Anderson, K. L., & Boswell, M. K. (2006). Shyness, sociability, and parental support for the college transition: Relation to adolescents' adjustment. *Journal of Youth and Adolescence*, 35(1), 71-80.
- Mowrer, R. R., & Parker, K. N. (2004). Revised multicultural perspective index and measures of depression, life satisfaction, shyness, and self-esteem. *Psychological Reports*, 95(3), 1227–1228.
- Muhtaroğlu, G. (2016). *Ergenlerin bilişsel çarpıtma düzeyleri ile stres düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Nişantaşı Üniversitesi: İstanbul.
- Nelson, L.J., Padilla-Walker, L. M., Badger, S., Barry, C. M., Carroll, J. S., & Madsen, S. D. (2008). Associations between shyness and internalizing behaviors, externalizing behaviors, and relationships during emerging adulthood. *Journal of Youth and Adolescence*, 37(5), 605-615.
- Oguzie, A.E., Obi, J.S.C., Nnadi, G.C.B. (2019). Effects of systematic desensitization technique on generalized anxiety among adolescents in Enugu East Local Government, Enugu State, Nigeria. *iJournals: International Journal of Social Relevance & Concern*, 7(5), 1-9.

- Olorunfemi-Olabisi, F.A. & Akomolafe, M.J. (2013). Effects of self-management technique on academic self-concept of under-achievers in secondary schools. *Journal of education and Practice*, 4(6), 138-141.
- Onur, B. (2001). *Gelişim psikolojisi, yetişkinlik, yaşlılık, ölüm*, (5. Baskı). Ankara: İmge Kitapevi.
- Ooi, L. (2018). *What are they thinking? Examining complex links among social withdrawal, maladaptive cognitions, and internalizing problems in children and emerging adults*. Doctorate thesis, Ottawa, Carleton University: Canada.
- Orman, T.E. (1986). *The relationship between irrational beliefs and higher and lower achievers*. Unpublished doctoral thesis. Texas A&M University.
- Pérez-Edgar, K., Reeb-Sutherland, B. C., McDermott, J. M., White, L. K., Henderson, H. A., Degnan, K. A. Et al. (2011). Attention biases to threat link behavioral inhibition to social withdrawal over time in very young children. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 39, 885-895.
- Pilkonis, P. A. (1977). The behavioral consequences of shyness. *Journal of Personality*, 45(4), 596-611.
- Pilkonis, P. A., Heape, C., & Klein, R. H. (1980). Treating shyness and other psychiatric difficulties in psychiatric outpatients, *Communication Education*, 29, 250-255.
- Rnic, K., Dozois, D.J.A. & Martin, R.A. (2016). Cognitive distortions, humor styles, and
- Rosnay, M., Cooper, P.J., Tsigaras, N. & Murray, L., (2006). Transmission of social anxiety from mother to infant: an experimental study using a social referencing paradigm, *Behaviour Research and Therapy*, 44, 1165– 1175
- Ruby, R. (2011). *Shyness and sociability re-examined: Psychometrics, interactions and correlates*. A thesis for the Degree Master of Science, McMaster University.
- Santesso, D. L., Schmidt, L. A., & Fox, N. A. (2004). Are shyness and sociability still a dangerous combination for substance use? Evidence from US and Canadian sample. *Personality and Individual Differences*, 37(1), 5-17.
- Schmidt, L.A., & Fox, N.A. (1995). Individual differences in young adults' shyness and sociability: Personality and health correlates. *Personality and Individual Differences*, 19, 455–462.
- Sinclair, S.L. & Nelson, E. S. (1998). The impact of parental divorce on college students' intimate relationships and relationship beliefs. *Journal of Divorce and Remarriage*, 29 (1/2), 103-129,
- Sprecher, S., & Sedikides, C. (1993). Gender differences in perceptions of emotionality: The case of close heterosexual relationships. *Sex Roles*, 28:511-530.
- Stackert, R. A. & Bursik, K. (2003). Why am I unsatisfied? Adult attachment style, gendered irrational relationship beliefs, and young adult romantic relationship satisfaction. *Personality and Individual Differences*, 3(8), 1419–1429. doi.org/10.1016/S01918869(02)00124-1.
- Stanley, M.A. & Beck, J.G. (2000). *Anxiety Disorders*, Clinical Psychology Review. 20(6), 731-734.
- Şahan, M. & Çapan, B.E. (2017). Ergenlerin problemleri internet kullanımında kişilerarası ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaların ve sosyal kaygının rolü, *Ege Eğitim Dergisi*, (18) 2: 887-913.
- Şahin, M. & Sarı, S.V. (2010). Ergenlerde görülen zorbalık eğiliminin bilişsel çarpıtmalar ve fonksiyonel olmayan tutumlarla ilişkisi. *Akademik Bakış Dergisi*, 20,1-14.
- Şahin, E. E. & Gizir, C. A. (2014). Üniversite öğrencilerinde utangaçlık: Benlik saygısı ve kişilerarası yetkinlik değişkenlerinin rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(41), 75-88.
- Turan, A.F. (2010). *Üniversite öğrencilerinin ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalarını yordamada yalnızlık, benlik saygısı, yaş, cinsiyet ve romantik ilişki yaşama durumunun rolü*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Anadolu Üniversitesi: Eskişehir.
- Umeh, C. (2013). Assessment and management of shyness using group cognitive behavioural therapy among selected Nigerian adolescents. *Ife Psychologia*, 21(3), 268.

- Van Der Molen. (1990). *A Definition of shyness and its implications for clinical practice* (Editör: W.R. Crozier). Shyness and embarrassment. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wadman R., Durkin K., & Conti-Ramsden G. (2008). Self-esteem, shyness and sociability in adolescents with specific language impairment. *Journal of Speech, Language and Hearing Research* 51: 938-52.
- Weeks, M., Ooi, L.L., & Coplan, R.J. (2015). Cognitive biases and the link between shyness and social anxiety in early adolescence. *The Journal of Early Adolescence*, 36, 1–23. doi:10.1177/0272431615593175.
- Weyer, C. Y., & Carducci, B. J. (2001). The three-component model of shyness: Conceptual, correlational and treatment consideration. *The Annual Meeting of American Psychological Association*. San Fransisco: August, 24-28.
- Wichmann, C., Coplan, R.J. & Daniels, T. (2004). The social cognitions of socially withdrawn children. *Social Development*, 13, 377–392.
- Wilson, C.J., Bushnell, J.A, Rickwood, D.J., Caputi, P. & Thomas, S.J. (2011). The role of problem orientation and cognitive distortions in depression and anxiety interventions for young adults. *Advances in Mental Health*, 10(1), 52-61.
- Yetişkin, G. (2016). *Ergenlerde iletişim becerileri ve utangaçlık arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek lisans Tezi, Beykent Üniversitesi:İstanbul.
- Yılmaz, M.G. (2012). *Ortaöğretim öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri ile utangaçlık düzeyleri arasındaki ilişki (İstanbul ili Tuzla ilçesi örneği)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Yeditepe Üniversitesi: İstanbul.
- Yurtal, F. (1999). *Üniversite öğrencilerinin akılcı olmayan inançlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Çukurova Üniversitesi: Adana.
- Yücesoy, Ö. (2019). *Üniversite öğrencilerinin sahip olduğu değerler, sosyal görünüş kaygısı ve akılcı olmayan inançlar arasındaki yordayıcı ilişkiler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sabahattin Zaim Üniversitesi: İstanbul.
- Zimbardo, G.P. (1990). *Shyness: What is it and what to do about it?* Cambridge, MA: Perseus Publishing.
- Zolten, K., & Long, N. (1997). *Shyness*. USA: Department of Pediatrics, University of Arkansas for Medical Sciences.

İNGİLİZLER DÖNEMİ KIBRIS ŞER'İYYE SİCİLİ

BRITISH PERIOD CYPRUS SHER'IYYE REGISTRY

Doç. Dr. Adem KARA

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ORCID: 0000-0002-2042-4199

ÖZET

Kadı sicilleri, kadı ya da naibi tarafından tutanaklara geçirilen, ait olduğu şehre ait her türlü belgeleri içermektedir. Osmanlı devletinde merkez ve taşrada yaşayan her statüde insanlar arasındaki hukuki ilişkileri içeren bu defterler Osmanlı devletinde aile, toplum, iktisadi, hukuki pek çok konuda içerdiği belgeler ile oldukça önemli kaynaklardır.

Kent tarihi çalışmalarında içerdiği bilgiler ile oldukça önemli olduğunu kabul etmemiz gereken kadı sicilleri, şehir tarihi çalışmalarında mutlaka dikkate alınması gereken kaynaklar arasında yer almalıdır.

Kıbrıs, Osmanlı devleti hakimiyetine girmeden önce ve sonrasında da coğrafi stratejik özellikleri ile her zaman önemli bir bölgedir. Kıbrıs'a ait bir numaralı 1647 yılına tarihlenen sicil ile başlayan ve 1883 yılına kadar tarihlenen 54 sicili bulunmaktadır.

İngiltere'nin 1878 yılında Kıbrıs'ta yönetimi ele geçirerek başlattığı işgal dönemine ait sicil 1878 yılından başlayarak bu döneme ait 166 belgeden oluşan bir defterdir. Çalışmamızda İngilizlerin Kıbrıs'ta yönetimi ele geçirmesi ile başlayan süreçte yaşananları ifade etmek adına önemli olacaktır. Kıbrıs toplumunun İngilizlerin adada başlayan egemenliği sürecinde yaşadığı, maruz kaldığı süreçte yer alan sosyal, iktisadi, idari ve hukuki belgelerin sunduğu bilgilerle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışmamızda ilgili defteri inceleyerek, belgelerde yer alan bilgiler ışığında vereceğimiz örneklerle bu dönemde bölgede yaşananlara dair bilgileri sunmaya çalışacağız. Çalışmamız bu döneme ait Kıbrıs yerel tarih çalışmaları için faydalı olacak bilgiler içerecektir.

Anahtar Kelimeler: Kadı Sicilleri, Kıbrıs, Osmanlı Devleti, İngiltere, Kıbrıs Halkı

ABSTRACT

Kadı registers contain all kinds of documents belonging to the city to which they belonged and recorded in minutes by the kadi or his regent. These notebooks, which contain legal relations between people in all statuses living in the central and rural areas of the Ottoman state, are very important sources with the documents they contain in many subjects in the Ottoman state in family, society, economic and legal matters.

Kadı registries, which we have to accept that the information contained in urban history studies are very important, should be among the sources that should be taken into consideration in city history studies.

Cyprus is always an important region with its geographical strategic features before and after the Ottoman state rule. It has 54 registers, dating back to 1883, starting with the number one registry dated 1647 and belonging to Cyprus.

The record of the occupation period started by England by taking over the administration in Cyprus in 1878 is a notebook consisting of 166 documents belonging to this period starting from 1878. In our study, it will be important to express what happened in the process that started with the British taking control of Cyprus. The process in which the Cypriot community lived and exposed to the British domination process on the island will be tried to be revealed through the information provided by the social, economic, administrative and legal documents in the book.

In our study, we will examine the relevant notebook and try to present the information about what happened in the region in this period with the examples we will give in the light of the information contained in the documents. Our study will contain information that will be useful for Cyprus local history studies of this period.

Key Words: Kadi Records, Cyprus, Ottoman State, England, People of Cyprus

GİRİŞ

Kıbrıs, 1839'dan itibaren Cezayir-i Bahri Sefid eyaletine bağlı bir liva haline getirilmiştir. 1861- 1868 yılları arasında merkeze bağlı müstakil bir mutasarrıflık haline getirilip doğrudan doğruya İstanbul'dan atanmaları gerçekleştirilmiştir. 1868 yılından itibaren de iki yıl müddetle Çanakkale valisine bağlı bir mutasarrıf tarafından idare edilen Ada, yaşanan şikâyetler üzerine tekrar merkeze bağlanmıştır. Bu durum 1878'e kadar devam etmiştir.¹ Kıbrıs'ta Tanzimat'tan sonra kurulan mahkemeler şunlardır: Nizami, Ticaret, Şeriyye ve Temyiz mahkemeleri. 1839 ve 1856 reformları sonrasında kurulan mahkemelerde Hıristiyanlar da temsil edilmeye başlanmıştır. Kıbrıs'ın Osmanlı ülkesine dahil olması sonrasında adada Şeriyye mahkemelerin kurulduğunu görüyoruz. Adanın İngilizlere devredilirken Osmanlı ve İngiliz hükümetleri arasında imzalanan konvansiyonda, şer'i mahkemelerin İngiliz yönetiminde de işlevini sürdüreceği karara bağlanmıştır. Nitekim 1882'de yayınlanan Mahkemeler Emirnamesi, Şeriyye Mahkemelerinin varlığını ve işlevini kabul etmiştir.² 1878 yılı sonlarında adada adli teşkilat değişmiş, 252 maddelik Yüksek Mahkeme Nizamnamesi yapılmıştır. Bu o zamana kadar yürürlükte olan Osmanlı kanunlarının yerini almıştır. Lefkoşa, Mağusa, Larnaka, Limasol, Baf ve Girne'de mahkemeler kuruldu. Bu mahkemelerin başkanı İngiliz'di. Her mahkemede biri Türk, biri Rum olmak üzere iki yerli hakim bulunmakta idi. 1882'de Kıbrıs'taki Türk Hukuk Mahkemeleri kaldırıldı. Şeriyye Mahkemelerinin yetkileri 4 Haziran 1878'de yapılan ittifak anlaşmasına aykırı olarak tahdit edildi.³ Kıbrıs Vakıflar İdaresi Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Osmanlı dönemine ait 54 adet Şeriyye Sicil Defteri, 9 adet İngiliz Dönemi Şeriyye Sicil Defteri bulunmaktadır.

Defterlerde bulunan hükümleri genel olarak şu başlıklar altında toplayabiliriz:

- 1- Merkezî yönetimden (İstanbul'dan) Kıbrıs Mutasarrıflığına, Kıbrıs Kadılığı'na ve diğer devlet görevlilerine yazılan emir ve fermanlar,
- 2- Kıbrıs'ta ikamet etmekte iken vefat eden Osmanlı Devleti vatandaşlarının miraslarının tespit ve mirasçıları arasında taksimi; mirasçısı olmayanların mallarının devlet hazinesine teslimi,
- 3- Kıbrıs'ta faaliyet gösterecek olan tacirlere verilen ticaret beratları,
- 4- Emlak, arazi vs. satışları; bunlara ait kiralama, kullanım hakkı ve diğer muameleler,
- 5- Rumlar tarafından çıkartılan isyanlar ve bunlara karşı alınan tedbirler,
- 6- Çarşı ve pazarlarda satılan her tür yiyecek, içecek ve emtiaya uygulanacak olan fiyatlar (narhlar),
- 7- Osmanlı Ordusu için asker, erzak, mühimmat ve silah temini,
- 8- Kadılara intikal eden her türlü adli olayların çözüme kavuşturulması ve karara bağlanması ile ilgili kayıtlar,
- 9- Kıbrıs adası genelinde kurulan vakıfların vakfiye kayıtları, vakıflarla ilgili işlemler,
- 10- Devlet görevlerini yürütecek olan idarecilerin tayin, görevlendirme, yer değiştirme, cezalandırılma, sürgüne gönderilme gibi konularla ilgili kayıtlar,
- 11- Gayrimüslim ahaliden İslâmiyet'i seçen ve isim değiştiren şahısların kayıtları,
- 12- Yabancı devlet konsolosları ve yanlarında çalışanlarla ilgili muafiyet kayıtları,
- 13- Cami, medrese, tekke ve zaviyelerle kalelerin tamir, bakım ve onarımı, buralarda görev alacak olanların tayin ve azilleri,
- 14- Hazine için Kıbrıs adasından toplanacak vergilerin kayıtları ve taksimi,
- 15- Değişik konulara ait belgeler yer almaktadır.⁴

¹ İlhan Akbulut, Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Osmanlı ve Kıbrıs Adalet Düzeni, Girne 1998, s.86

² Age, s.87.

³ Age, s.88-89.

⁴ Hacı Haldun Şahin, "Arşiv Belgeleri Işığında Kıbrıs Adası", Arşiv Dünyası Dergisi, s. 12, Kasım 2009 İstanbul, s.5.

İngilizlerin Kıbrıs'ta Hakimiyeti

19. yüzyılın sonlarında dönemin iki sömürge imparatorluğu olan İngiltere ile Rusya, Ortadoğu'daki menfaatleri bakımından birbirleriyle büyük bir çatışmanın içine girmişlerdi. Rusya nihaî hedefi olan İstanbul'a girmek ve Boğazlan almak düşüncesinin yanı sıra, Kafkasya üzerinden İskenderun ve Basra Körfezlerine inmeyi de tasarlamaktaydı. Rusya'nın bu politikası, Osmanlı Devleti'nin güneyini hayatî bölge olarak gören İngiltere'nin menfaatlerine uygun düşmemekteydi. 1875'de başlayan Hersek İsyanının sonunda Osmanlı Ordusu başarı kazanmasına rağmen Rusya'nın 31 Ekim 1876'da verdiği ultimatom ile mütareke imzalamak zorunda bırakıldı. Bosna-Hersek ve Bulgaristan meselelerinde Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, Almanya ve İtalya tarafından akdedilen Londra Protokolü'nün (31 Mart 1876) Osmanlı Devleti tarafından reddedilmesi sonucu zaten içte ve dışta büyük sıkıntılar içinde olan Osmanlı Devleti, 1877 yılı başında Avrupa devletlerinin desteğini de tamamen kaybetmiş oldu. Bunun üzerine Rusya, Osmanlı Devleti'ne 24 Nisan 1877'de savaş ilan etti. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, büyük toprak kayıplarına sebep olan Ayastefanos Anlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı.

Ayastefanos Anlaşması ile Rusya'nın elde ettiği askeri ve politik güç, İngiltere'nin Ortadoğu'daki emellerini tehdit etmekte idi. 19. yüzyılın başlarından itibaren Mısır ve Doğu Akdeniz'le yakından ilgilenmeye başlayan ve Kıbrıs üzerinde de hesapları olan İngiltere, harekete geçmek ihtiyacı duydu ve bu günlerde mevcut statükoda Kıbrıs'ın yeri ve adanın kıyı ile bağlantısını sağlayacak İskenderun'un alınması fikri İngiliz kabinesinde tartışıldı.

Hariciye Nazırı Salisbury 16 Mayıs 1878'de İngiltere'nin Kıbrıs'a yerleşmesini sağlayacak şartları araştırmak üzere İstanbul Elçisi Henry Layard'a bir talimat gönderdi ve bu tarihten sonra Londra ile İstanbul arasında gizli bir haberleşme trafiği başladı. Öte yandan, 22 Mayıs 1878'de Rusya'dan aldığı cevapla İngiltere'nin, Ayastefanos Anlaşması'nın ağır olan şartlarının tadili veya Rus emellerinin durdurulması gibi vaatlerle Osmanlı'ya nüfuz imkanı doğmuştu. 25 Mayıs 1878'de Layard, hükümeti tarafından gönderilen ve Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında ittifak teklifini içeren mektubu saraya sundu. Bunu, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni destekleyebilmesi için Anadolu'ya Malta adasından daha yakın bir üs verilmesi gerektiğini bildiren ikinci mektup ve nihayet bu yakın yerin Kıbrıs olabileceğini belirten üçüncü mektup takip etti. Bu mektuplarla İstanbul'un olaya yeteri derecede ısındırıldığını düşünerek Mabeyn Müşiri Sait Paşa'nın tavassutuyla II. Abdülhamit ile gizli bir görüşme yapan Henry Layard, gelirin yine Osmanlı Hazinesi'ne verilmesi şartıyla Kıbrıs adasının geçici olarak İngiltere'ye terk edilmesi konusunda padişahı ikna etti. İngiltere müdahalesini o günkü şartlarda uygun bulan II. Abdülhamit, Sadrazam Sadık Paşa ile Hariciye Nazırı Saffet Paşa'yı İngiliz Elçisi Layard'la görüşmek üzere görevlendirdi. 26 Mayıs tarihinde taraflarca varılan mutabakat üzerine, Osmanlı Devleti adına Hariciye Nazırı Saffet Paşa, Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı adına Elçi Layard iki maddelik anlaşmayı 4 Haziran 1878'de imzaladılar. Anlaşmayla Kıbrıs idaresi İngiltere'ye bırakılmakla beraber Osmanlı Devleti'nin ada üzerindeki mülkiyet hakkı ortadan kalkmıyordu. Ayrıca, 1 Temmuz 1878'de yapılan sekiz maddelik bir ek anlaşmayla Rusya'nın Kars ve Doğu Anadolu'yu terk etmesi durumunda İngiltere'nin Kıbrıs'ı tahliye edeceği kayd altına alındı.⁵

Kıbrıs'ın İngiltere'ye bırakılması için en önemli sebep; Rusya'nın Anadolu'da ilerlemesine engel olmaktı. Eğer Rusya, Anadolu'da askeri harekate girişecek olursa, İngiltere Kıbrıs'ı askeri üs olarak kullanarak, Osmanlı Devleti'ne kuvvet gönderecekti. Şayet Rusya, Batum, Kars ve Ardahan'ı Osmanlı İmparatorluğuna bırakırsa, İngiltere de Kıbrıs'ı geri verecekti.⁶

Kıbrıs'ın İngiltere'nin idaresine geçmesi 12 Temmuz 1878 tarihinde gerçekleştirildi. Bu tarihte Amiral Lord John Hay bir İngiliz filosu ile Larnaka açıklarına geldi. Aynı gün 17. 00 'de Lefkoşa saray önünde Osmanlı valisi Sami Paşa ile Lord John Hay ve Mr. Walter Baring'in hazır buldukları bir törende, Türk bayrağı indirilerek yerine İngiliz bayrağı çekildi. Bu tarihten sonra adadaki 308 senelik Osmanlı idaresinin yerini, İngiliz idaresi aldı.⁷

⁵ Kıbrıs Meselesi, Hariciye Nezâreti yay., İstanbul 1335.

⁶ H. Fikret Alasya, *Tarihçe Kıbrıs*, Lefkoşa, 1988, s. 125-126.

⁷ a,g,e, s. 130.

Sir Garnet Wolseley, 1878'de Kraliçe tarafından adanın yönetimine tayin edildi. Adadaki Türk Valisinden görevi devraldıktan sonra altı kazadaki Türk Kaymakamlarının yerine İngiliz memurları tayin ederek mahkemelerde ve idari işlerde İngilizcenin yanı sıra Türkçe ve Rumca'yı da resmi dil olarak kabul etti. İngiltere'de Kraliyet kolonileri için çıkarılan "Konsey Emirnamesi'ne" göre yüksek komiser, Kavanin Meclisi'nin onayıyla kanun yapabilecektir. Kavanin Meclisi, dört İngiliz ve üç halk temsilcisinden oluşuyordu. Daha sonra bu meclisin yerini Teşrii Meclisi aldı. Bu meclis ise dokuz Rum, üç Türk ve altı İngiliz'den oluşuyordu.⁸ Artık Adada yeni bir dönem başlıyor ve sorunlarda Müslüman ahali adına gün geçtikçe derinleşmeye başlayacaktı.

Dönemin Şer'iyye Sicilleri

Kıbrısın İngilizlerin egemenliğine geçmesi ile birlikte şer'iyye sicillerine yansıyan konuları tahlil ettiğimizde karşımıza çıkan konular arasında alacak verecek davaları çoğunluk teşkil etmekle birlikte tereke, vakfi, mehir, darb, anlaşmazlık, arazi, vergi, kaçakçılık, borç, mala zarar ve el koyma, ev yapımı konusunda yaşanan sorunlar, hakaret, ırza geçme hırsızlık gibi adi suçlar, miras, ihtida, nafaka, sınır anlaşmazlıkları gibi konularda tutulmuş kayıtlar görmekteyiz.

Adanın İngilizlerin denetimine geçmesi pek çok konuda olduğu gibi özellikle vakıflar konusunda sorunları beraberinde getirmiştir. 1878 Kıbrıs mukavelenamesine göre Kıbrıs Evkafına biri Türk, diğeri İngiliz olmak üzere iki Evkaf murahhası tayin edildi. Bu uygulama İslami bir müessese olan Evkaf tarihinde görülmemiş bir şekil olup o zamanla Kıbrıs'ın içinde bulunduğu ikili yönetimin bir sonucu idi. 1878 yılında Ada'da İngiliz sömürge yönetimi başlayınca murahhaslara başkanlık hakkı verildi. Murahhasların bir başkan gibi davranmaları sonucunda Türk toplumu tedirgin olmuştu. Murahhaslar Evkaf müdürlüklerinin işlerine karışıyorlardı.⁹

Osmanlı Devletinde müsadere usülü nedeni ile başvuru olan evkaf-ı zürriye yoluna burada da başvurulduğunu söyleyebiliriz. 16. Yüzyıldan itibaren uygulamalarına tanıklık ettiğimiz kişisel mülkiyetin devredilemez aile vakıflarına, evkaf-ı zürriye'ye dönüştürülmesidir. Bu vakıflardan elde edilen gelirler bir sonraki kuşağın varislerine devredilebiliyordu.¹⁰

İngiliz sömürge yönetimi ile Kıbrıs Türk toplumu arasında ilk ciddi anlaşmazlık ve mücadele konusu Evkaf ve Şer'i mahkemelere ait konular idi. Türk toplumu doğrudan doğruya kendini ilgilendiren; din, müftülük, eğitim, Evkaf ve mahkemelerle ilgili konuların yeni bir düzenleme ile kendi idaresine bırakılmasını ister.¹¹

İngiliz sömürge yönetimi, Evkaf konusunu bir karara bağlama için bir komisyon oluşturmakla beraber, bu komisyon çalışamaz ve bir karar alınamadan dağılır. 1902 yılında Kıbrıs Valisi, Evkaf İdaresinin Kıbrıs kadılığına ait olduğunu kadiya bildirirse de bu uygulama da gerçekleşmez. Sonrasında Hafız Ziyai Efendi'nin mebusluktan çekilmesi ve Musa İrfan Beyin Evkaf murahhaslığına getirilmesi sonrasında, Evkaf yönetiminin kadılık makamına bağlanması önlenecektir. 1925 yılında İngiliz Sömürge yönetimi Evkaf murahhaslığına Mehmet Münir Bey'i atar. Mehmet Münir Bey kendisini bir İngiliz memuru gibi sayarak Evkafın Türk Halkının malı olduğu gerçeğini unutmuş ve yaptığı çalışma ve aldığı kararlar ile hayal kırıklığına sebep olmuştur.¹²

Mehmet Münir Bey, Yasama ve İcraat meclisinde Evkaf murahhaslığında bütün icraatında sömürge yönetiminin istekleri doğrultusunda hareket etmeye özen gösteriyordu. 1925-30 yılları arasındaki mecliste görev yapan üç üyenin de lideriydi. Sömürge yönetimi yıllar süren uygulamaları esnasında Türk toplumunun Türk kimliğini değil Müslüman kimliğini öne çıkarmaya Birleşik Krallığın menfaatleri açısından daha uygun görmüştür.¹³

Osmanlı devletinde hukukta şer'i ve örfi hukuk tatbik edilmekteydi. İngilizlerin 1878 itibari ile adanın yönetimini ele almaları ile bu noktada bir farklılık yaşanmadığını söyleyebiliriz. 1879'da Konsey Emirnamesi

⁸ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:43, Ankara, 2000, s.27-28.

⁹ Demiray Doğasal-Kemal Tekakpınar, *Dr. Fazıl Küçük*, 2. Cilt 1991, s. 419.

¹⁰ Rifa'at Ali Abou-El-Haj (2011). 1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin İç Yapısı, çev: Çağdaş Sümer, İstanbul, s.26.

¹¹ Hüseyin Mümtaz, *Kıbrıs'ın Kitabı*, 10 Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 94.

¹² Demiray Doğasal-Kemal Tekakpınar, *Dr. Fazıl Küçük*, 2. Cilt 1991, s. 420.

¹³ Mümtaz, a,g,e, s. 420.

ile adada bir yüksek mahkeme (Divan) kuruldu. Bu mahkeme, hukuk davaları ile ağır ceza davalarına bakacaktı. Bu divanda Yüksek Komiser ve Kıbrıs'ın altı valisi bulunmaktaydı. Divan, adanın bütün adli mekanizması yeniden düzenleninceye kadar çalışacaktı.¹⁴ Şer'i mahkemelerin faaliyetlerinin devamı noktasında 1878 tarihi anlaşmanın ek maddeleri ile güvence altına alındığını biliyoruz. Fakat Osmanlı Devleti'nin Adada uyguladığı adalet ve hukuk sitemine dair bazı değişiklikler yapmışlardır li ilk değişiklik yüksek mahkemenin kurulması noktasında olmuştur.

1881 yılında adanın tamamına hükmedecek yeni ve kalıcı bir hukuk sisteminin hazırlanmasına karar verilecek, bu mahkemelerde adada yaşayan bütün halk, Müslüman veya Hristiyan olduğuna bakılmaksızın yargılanacaktır. 1881 yılında başlanan bu çalışmalar 1882 yılında tamamlandı. 1882 yılında bu çalışmalar "Kıbrıs Mahkemeler Adliyesi Kanunu" adı altında yürürlüğe girdi. Bu kanuna göre yüksek mahkemenin görevlerini yerine getirecek yeni mahkemeler kurulmuştur.¹⁵

Müslüman halkı ilgilendiren evlenme, boşanma, miras, vasiyet, vakfiyelerin kaydı, yetimlere ait malların yönetimi ve benzeri konulara bakan Şer'ie Mahkemelerine kadılar bakardı. Adadaki Şer'i Mahkemelerinden birisi Lefkoşa olup, Lefkoşa'da ikamet eden Başkadı bu mahkemeye başkanlık ederdi. Başkadı, İstanbul'daki Şeyhülislam tarafından seçilmekte ve yüksek komiser tarafından tayin edilmektedir. Ayrıca Girne ve Lefkoşa bölgelerine de kadı tayin edilmiştir. Mağusa ve Larnaka'daki kadının merkezi ise Larnaka idi. Limasol ve Baf'taki kadının merkezi de Limasol'du. Bu kadılar kendi bölgeleri için birer naib kadı tayin etmekte idiler.¹⁶ İngilizlerin Adada hakimiyeti sonrası Yüksek mahkeme, Kaza mahkemesi, Zabıta mahkemesi, Gezici mahkemeler ve köy mahkemeleri kurulmuştur. Bu mahkemelerde Kadı, Naib, şahitler, Katib, odacı, zabtiye, muhızır, mübaşir, kassam ve tercümanlar görev yapmışlardır.

Tüm bu açıklamalardan sonra İngiliz dönemi şer'iyeye sicilinde yer alan belgelerden bazı örnekler vererek çalışmamızı bu örneklerle devam ettirelim. Bahse konu sicilde genel olarak vakıf konusunda zabıtların tutulduğunu görmekle birlikte ilk belge 27 Nisan 1884 tarihli olup Girinye'ye bağlı Kazabifan köyünden Mesud Hasbi Efendi bin Lütfullah'ın mütevelliliği önce kendisinde olmak, kendisi vefat ettikten sonra sırasıyla hanımı Hatike'ye ve oğullarına geçmek şartıyla vakfettiği mallarına ait vakfiyesinin kaydına dairdir. 81. ve son hüküm ise 10 Ocak 1909 tarihli olup Lefkoşalı Âliye Âkile Hanım ibnet-i Şeyh Mustafa Efendi'nin otuz İngiliz lirasını vakfederek mütevelliliğine Lefkoşalı Yorgancıbaşı Sâmî Efendi ibn-i Ahmed Ağa'yi tayin ettiğine dairdir.¹⁷

Kıbrıs için su konusu oldukça önemlidir. Bu sicilde de, Değirmenlik'e bağlı Abuhor köyünden Hacı Ömer Ağa bin Hasan'ın Başpınar suyundan mülk hissesi olan suyunu harkı ile birlikte vakfederek hayatta olduğu sürece kendisini müteveli tayin ettiğine dair¹⁸ belge su vakıflarına dair bir örnek olarak verilebilir.

Bir başka belgede ise, Limasonlu Hasan Kaptan bin İsmail'in terekisinin üçte birini Câmî'ikebir'e vakfettiğine dair vasiyetnamesi kaydı yer almaktadır.¹⁹ Ayrıca taşınmaz gayrimenkul, bah ve bahçelerin vakfedildiğine dair belgeler bulunmakta olup, Girinye'ye bağlı Kazabifan köyünden Mesud Hasbi Efendi bin Lütfullah'ın Çatal köyündeki 442 adet keçiboynuzu ile 45 adet zeytin ağacını vakfederek mütevelliliğine önce kendisini, öldükten sonra ise karısı Hatike Hanımı ta'yin ettiğine dair belge²⁰ buna bir örnek teşkil etmektedir. Yine Mesud Hasbi Efendi'nin karısı Hatike Hanım bint-i Hacı Mustafa'nın Lapta köyündeki 7 adet zeytin ağacı ile 15000 kuruşunu vakfederek mütevelliliğine önce kendisini öldükten sonra ise kız kardeşi Fatma'nın oğlu Fehim bin İbrahim'i tayin etmiştir.²¹

Mülk vakfı konusunda ise, Lefkoşalı Seyyid Mehmed Salih Efendi bin Hacı Hatib Ali Efendi Lefkoşa'nın Ömeriye mahallesindeki mülk menziline müştemilatıyla birlikte vakfetmiş, İmâm-ı Sâlis Muhammed ibn-i Hasan eş-Şeybânî ve Hilâl bin Yahya el-Basrî mezheplerinde vakf bâtil olduğu emr-i mukarrerde vakf-ı mezkûrdan rücû'

¹⁴ Nasim Zia, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçiş ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1975, s. 90.

¹⁵ Gökhan Şengör vd. *Kıbrıs Mahkemeleri*, Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Girne, 2003, s.4.

¹⁶ Nasim Zia, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçiş ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1975, s.93.

¹⁷ İDKŞS, Hüküm No: 1-81

¹⁸ İDKŞS, Hüküm No: 3, 11 Şevval 1312.

¹⁹ İDKŞS, Hüküm No: 4, 25 Kanunısâni 1296.

²⁰ İDKŞS, Hüküm No:5, 13 Şaban 1303.

²¹ İDKŞS, Hüküm No:6, 13 Şevval 1303.

idüp menzil-i mezbûru kemâ-kân mülkûme istirdâd ederim şeklinde ifadesi mahkeme tutağına geçirilmiştir. İfade etmeye çalıştığımız vakıfları kuranların, vakıf ile alakalı sürecü belirlediklerini, kendi vefatlarından sonra da vakfın devamı noktasında irade ortaya koyduklarını ifade edebiliriz. Ayrıca tüm bu tür belgelerde vakıf kurucularının kendi vefatları sonrasında özellikle mübarek üç aylarda ve cumalarda ruhları için dua ve yasin okunması noktasında beklentilerini ifade ettiklerini görüyoruz.

Kıbrıs'ın İngiltere'ye devri biraz aceleye gelmişti. Bu nedenle Adada kuracakları yönetim üzerinde herhangi bir ön hazırlığı yoktu İngilizlerin. Hem bu yüzden hem de adanın İngiltere'ye devrinin şart olması yani Batum, Kars ve Ardahan illeri Ruslar tarafından Türkiye'ye geri verilirse Kıbrıs'taki İngiliz işgali sona ereceğinden dolayı kendilerini Kıbrıs'ta geçici sayan İngilizler idari alanda pek bir değişiklik yapmadılar. Zaten İngilizler, yakından inceleyince Türk idare sistemiyle mevcut kanun ve nizamları yerel ihtiyaçlara uygun ve pratik bulmuşlar ve biraz da hayretle karşıladıkları bu durum karşısında pek gerekli gördükleri dışında idare sisteminde ve kanun ve nizamlarda değişikliğe girişmemişlerdi.

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında ilk ek antlaşma 1 Temmuz 1878'de imzalanmıştı. Altı maddeden oluşan bu ek antlaşmada,²²

"1. Madde: Adadaki Şer'î Mahkeme varlığını sürdürecektir ve mahkeme adanın Müslüman halkının yalnız Şer'î işlerine bakacaktır.

2. Madde: Camilerin, İslâm okul ve mezarlıklarının ve adada bulunan öteki İslâm dinsel kurumlarının mallarını, malî kaynak ve topraklarını, İngiltere Hükümeti tarafından atanacak bir memurla birlikte yönetmesi için, Evkaf Yönetimi tarafından bir memur atanacaktır.

5. Madde: İngiltere Devleti, bayındırlık işleri ve öteki kamu hizmetleri için gereken toprakla ekilmemiş toprakları, uygun bir bedel karşılığında almak için, görevlilerine gerekli yetkiyi verebilecektir.

Görüleceği gibi vakıf mallarının uluslararası garanti altında korunaklı olması bir noktada bu dönemde Müslüman Türk Ada sakinlerini yoğun bir şekilde taşınır taşınmaz mal varlıklarının vakıf eliyle korunmasına yöneltmiştir dememiz mümkündür.

II. Abdülhamit, yayınlamış olduğu ferman ile Kıbrıs adasında Müslümanların davalarına bakacak olan bir Şer'îye Mahkemesinin devamını istemiştir. Adadaki Müslümanlara ait mezar, camii, okul gibi tüm yerlerin idaresinin ise kurulacak Vakıflar Bakanlığı ve İngiltere tarafından atanacak birer memur vasıtasıyla yapılacağı buyurmuştur. Vakıflar Bakanlığı'nın atayacağı memur ada halkından seçilecektir.²³

Sicilde özellikle Kıbrıs Beylerbeyi Kaptan Cafer Paşa'nın pek çok emlakını vakfettiğine dair belgeler mevcuttur. Vakıflar dışında bir başka belgede İstironcelo köyünden Molla Hüseyin Mustafa'nın Hıfzı Efendizâde Mehmet Sâmî'nin kefâletiyle Karamanlıkızı Hacce Fatma Kadın Vakfı'ndan 1150 kuruş borç aldığına dair olup, vakıfların sened karşılığında borç verdiğini de göstermektedir.²⁴ Bu alınan borç 1000 guruş olup senelik 150 guruşta faiz olarak istenmektedir. Aynı şekilde 6 gün sonra aynı kefalet ile bu vakıftan 500 guruş borç aldığı bir vadeli bu rakamın 575 guruş olarak tahsil edileceğine dair sened düzenlenmiştir. Düzenlenen bu iki senetten hareket ile Kıbrısta 1884'de faiz oranının %15 olaak görülmekte olduğunu ifade edebiliriz. Bu borç olayı davlık olmuş görülmektedir. Neticede 575 guruş aldığını ifade eden İstironcelo karyeli Molla Mehmed bin Mustafadan, senet mucebince dört lira on dört şilin altı guruşa mazbata alınmış fi 8 Şubat sene [12]98 târîhine kadar yüzde dokuz fâ'iziyle, Fî 8 Şubat sene [12]98'den 8 Ağustos sene [12]98[e] kadar iki buçuk şilin fâ'iz zamm olunarak dört lira on yedi şilin bir buçuk guruş merkûmdan tahsil olunarak mazbatası 25 Mart sene 1904 kapatılmıştır.²⁵

Aslında vakıfların parasal olarak iyi olduğunu gösteren, *Limason Kasabası'ndaki Câmiikebir'e vakfedilen ve mütevellisi Mehmed Raif Efendi'nin görevden ayrılmasıyla Limason Evkaf Vekili Hacı Hafız Raşid Efendi'ye teslim olunan paranın miktarını gösteren belge bize bu konuda fikir verebilecek niteliktedir.*²⁶

²² Rifat Uçarol, 1878 Cyprus Dispute & The Ottoman-British Agreement, Lefkoşe 2000, s.76.

²³ Ali Fuat Türkgeldi, Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye, (yay. haz: Bekir Sıtkı Baykal), II. Cilt, 3. Baskı, Ankara 1987, s.106.

²⁴ İDKŞS, Hüküm No:26, 13 Rebiülâhir 1301.

²⁵ İDKŞS, Hüküm No:27, 19 Rebiülâhir 1301.

²⁶ İDKŞS, Hüküm No:30, 17 Cemaziyelevvel 1316 [3 Ekim 1898]

Limason Kasabası ahâlî-i mu'teberânıyla hâkimü'ş-şer' fazîletlü Ebûbekir Efendi ma'rifetleriyle sâbık mütevellî Mehmed Raif Efendi'nin vukû'-ı infisâline mebnî tarafıma teslîm olunan sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenâtın vakf eyledikleri mebâliğin rıbhından Limason Kasabası câmi'-i kebîrinin ehl-i mürtezikalarıyla mütevellîsinin meşrûta cedvelidir.

	Mebâliğin nemâsından meşrûtası		Asl-ı mâl	
	Guruş	Para	Guruş	Para
Limason parası İngiliz lirası yüz otuz iki guruş hesabıyla olduğu				
Kalavasonlu Hacı Mehmed Ağa Vakfı			5000	
İmâm efendiye Cum'a ve Pazartesi gecelerinde Yâsin-i şerîf tilâveti için meşrûtası	1000			
Mevlûd-i şerîf 1 aded hatm-i şerîf tilâveti için mütevellînin re'yine	1000			
Mü'ezzin-i evvel 2 aded ve imâm efendi 2 aded ve mü'ezzin-i sâni 1 aded hatm-i şerîf tilâveti için meşrûta	1000			
Musluğa su çeken kimesneye verilmek üzere meşrûta	0500			
Musluk ve bî'r-i mâ ve sakaya masrafı için meşrûta	0500			
Kademhânelere masraf-ı meşrûta	0500			
Devr iden mütevellîsine	0500			
Meblağ-ı mezbûrların rıbhlarından alınup ashâb-ı meşrûtalara verileceği	5000			
Limasonlu Na'ibend Mehmed Usta Vakfı			6000	
Kürsî-i şerîfde va'z idecek taşradan gelen vâ'iz efendilere meşrûta	3750			
Mevlûd-i şerîf 1 aded tilâveti için meşrûta	0750			
İki aded hatm-i şerîf tilâveti için imâm efendiye meşrûta	0250			
Bir aded hatm-i şerîf Cum'a ve Pazartesi gecelerinde Yâsin-i şerîf tilâveti için mü'ezzin-i evvele meşrûta	0250			
Bir aded hatm-i şerîf ile Cum'a ve Pazartesi gecelerinde Yâsin-i şerîf tilâveti için mü'ezzin-i sâniye	0250			
Musluğa su çeken sakaya meşrûta	0375			
Devr iden mütevellîsine meşrûta	0375			
Meblağ-ı mezbûrların rıbhlarından alınup ashâb-ı meşrûtalara verileceği	6000			
Limasonlu Hacı Molla Hasan Zeydan meşrûtası			2250	
İki hatm-i şerîf tilâveti için imâm efendiye meşrûta	270			
Dört hatm-i şerîf kayyım efendiye meşrûta	540			
Dört hatm-i şerîf mü'ezzin-i evvele meşrûta	540			
Bir hatm-i şerîf mü'ezzin-i sâniye meşrûta	135			
Pazartesi ve Cum'a geceleri Yâsin-i şerîf tilâveti için imâm efendiye meşrûta	480			
Devr iden mütevellîsine meşrûta	285			
Meblağ-ı mezbûrların rıbhlarından alınup ashâb-ı meşrûtalara verileceği	2250			
Limasonlu müteveffâ Kahveci Hacı Mehmed İbrahim Vakfı			2310	
Dört hatm-i şerîf imâm efendiye meşrûta	910	00		
Mevlûd-i şerîf 1 aded meşrûta	900	00		
Musluğa su çekene meşrûta	200	00		
Devr iden mütevellîsine meşrûta	300	00		
Meblağ-ı mezbûrların rıbhlarından alınup ashâb-ı meşrûtalara verileceği	2310	00		
Kastallu Ali Baba Vakfı			2000	
İki hatm-i şerîf tilâveti için imâm efendi ve bir hatm-i şerîf mü'ezzin-i evvele ve bir hatm-i şerîf mü'ezzin-i sâniye meşrûta	1250	00		
Câmi'-i şerîfde va'z ve nasihat iden efendilere meşrûta	0500	00		
Devr iden mütevellîsine meşrûta	0250	00		
Meblağ-ı mezbûrların rıbhlarından alınup ashâb-ı meşrûtalara verileceği	2000	00		
Hacı Ali Ağa ile Muhsin Ağa'nın Vakfı			690	
Mekteb kurbunda olan küpe kifayet mikdârı mâ-i leziz ve fazla kalursa musluğa ve kuyusuna ve su çekene meşrûta meblağ-ı mezbûrun rıbhından alınup ashâb-ı meşrûtalara verilecek	690	00		
Limasonlu Abdülhadi Efendi pederi ve vâidesi rûhlarına meşrûta			172	20
Hatm-i şerîf iki mütevellîsinin re'yine üç guruş mütevellîsine bâkisi dahi mü'ezzin efendilere meblağ-ı mezbûrun hâsıl olan rıbhından alınup ashâb-ı meşrûtalara verileceği	172	20		
Limasonlu müteveffiyeye Topcubaşı haremî Emetullah Kadın Vakfı			603	30
Mevlûd-i şerîf 1 aded icrâsı mütevellîsine meblağ-ı mezbûrun hâsıl olan rıbhından alınup ashâb-ı meşrûtalara verileceği	603	30		
Limasonlu müteveffiyeye Meyrûka Kadın Vakfı			777	00

Mevlûd-i şerîf 1 aded icrâsı mütevellîsine meblağ-ı mezbûrun hâsıl olan rıbhından alınup ashâb[-ı meşrûtalara] verileceği	777			
Limasonlu İbrahim Kahveci Vakfı			258	30
Hatm-i şerîf iki imâm efendiye üç gurus mütevellîsine mütebâkî imâm efendiye meblağ-ı mezbûrun hâsıl olan rıbhından alınup ashâb-ı meşrûtalara verileceği	258	30		
Ayo Ali oğlu Mehmed Ağa Vakfı			258	30
Hatm-i şerîf iki imâm efendiye mütevellîsine üç gurus mütebâkî imâm efendiye meşrûta meblağ-ı mezbûrun hâsıl olan rıbhından alınup ashâb-ı meşrûtalara verileceği	258	30		
Merhûm Mustafa Nazif Efendi Vakfı			172	20
Sabah namazı akabinde câmi'-i şerîfde Yâsin-i şerîf kırâ'eti için imâm efendiye dört gurus mütevellîsine meşrûta meblağ-ı mezbûrun hâsıl olan rıbhından alınup ashâb-ı meşrûtalara verileceği	172	20		
İmâm Hacı Ahmed Efendi Vakfı			172	20
Hatm-i şerîf 1 aded mütevellîsinin re'yine dört gurus mütevellîsine meşrûta meblağ-ı mezbûrun hâsıl olan rıbhından alınup ashâb-ı meşrûtalara verileceği	172	20		
Merhûm Mustafa Mestan Ağa Vakfı			540	30
Mevlûd-i şerîf bir, tilâveti için dört buçuk gurus mütevellîsine meşrûta meblağ-ı mezbûrun hâsıl olan rıbhından alınup ashâb-ı meşrûtalara verileceği	540	30		
Merhûm Torun Molla Mehmed Vakfı			57	20
Hatm-i şerîf bir imâm efendiye üç buçuk gurus imâm efendiye ve üç gurus mütevellîsine meşrûta meblağ-ı mezbûrun hâsıl olan rıbhından alınup ashâb-ı meşrûtalara verileceği	57	20		
Merhûm Tosun Molla Mehmed Vakfı			57	20
Hatm-i şerîf bir imâm efendiye beş gurus imâm efendiye ve altmış para mütevellîsine meşrûta meblağ-ı mezbûrun hâsıl olan rıbhından alınup ashâb-ı meşrûtalara verileceği	57	20		
İbrahim Efendi kerîmesi merhûm Fatma Hâtûn Vakfı			35	20
Leyle-i isneyn ve Cum'a'da Yâsin-i şerîf ve sûre-i Mülk mü'ezzin efendilere mü'ezzinlere altmışar para ve bir gurus mütevellîsine meşrûta meblağ-ı mezbûrun hâsıl olan rıbhından alınup ashâb-ı meşrûtalara verileceği	35	20		
Alâiyeli Abdülkerim Ağa Vakfı			57	20
Hatm-i şerîf bir mü'ezzin efendilere yüzer para ve altmış para mütevellîsine meşrûta meblağ-ı mezbûrun hâsıl olan rıbhından alınup ashâb-ı meşrûtalara verileceği	57	20		
Limasonlu müteveffîye Havva Kadın Vakfı			115	
Hatm-i şerîf iki mü'ezzin efendilere beşer buçuk gurus ve yüzer para da mütevellîsine meşrûta meblağ-ı mezbûrun hâsıl olan rıbhından alınup ashâb-ı meşrûtalara verileceği	115			
Limasonlu Yorgancı kızı müteveffîye Emetullah Hâtûn Vakfı			86	10
Hatm-i şerîf iki mü'ezzin efendileri dörder gurus mütevellîsine iki gurus meşrûta meblağ-ı mezbûrun hâsıl olan rıbhından alınup ashâb-ı meşrûtalara verileceği	86	10		
Müteveffâ Seyyid Mehmed zevcesi Emine Hâtûn Vakfı			63	10
Hatm-i şerîf iki mü'ezzin efendilere iki gurus da mütevellîsine meşrûta meblağ-ı mezbûrun hâsıl olan rıbhından alınup ashâb-ı meşrûtalara verileceği	63	10		
Müteveffîye Emine Hâtûn Vakfı			46	00
Hamâmda olan küpe mâ-i leziz konulması için meşrûta meblağ-ı mezbûrun hâsıl olan rıbhından alınup ashâb-ı meşrûtaya verileceği	46			
Mutyaka [Mutluyaka] karyeli müteveffîye Fatma Hâtûn Vakfı			51	30
Mahfil-i şerîfde beher Cum'a Kur'ân-ı şerîf okunması için mü'ezzin efendilere meşrûta meblağ-ı mezbûrun hâsıl olan rıbhından alınup ashâb-ı meşrûtaya verileceği	51	30		
Mütevellî-i sâbık mehmed Raif Efendi'nin hîn-i tesliminden sonra ehl-i hayrât ve'l-hasenâtın vakfeyledikleri				
Limasonlu Hacı AboAli zevcesi müteveffîye Belkis bint-i Devenci Osman Vakfı			1000	
Mevlûd-i şerîf 1 aded hatm-i şerîf 1 aded Câmi'-i Kebîr mütevellîsi re'yine ve fazlası mütevellîye aiddir meblağ-ı mezbûrun hâsıl olan rıbhından alınup ashâb-ı meşrûtaya verileceği	1000			
Limasonlu Köseoğlu Kara Hasan Vakfı			0700	
Mevlûd-i şerîf 1 aded hatm-i şerîf 1 aded Câmi'-i Kebîr mütevellîsi re'yine ve fazlası mütevellîye aiddir meblağ-ı mezbûrun hâsıl olan rıbhından alınup ashâb-ı meşrûtaya verileceği	0700			
Limasonlu müteveffâ Kahveci-zâde Süleyman Ağa Vakfı			2150	

Mevlûd-i şerîf bir	0900			
Hatm-i şerîf iki imâm efendiye meşrûta	0500			
Hatm-i şerîf iki, birisi mü'ezzin-i evvele birisi mü'ezzin-i sâniye meşrûta	0500			
Devr iden mütevellisine	0250			
Meblağ-ı mezbûrların hâsıl olan rıbhından alınıp ashâb-ı meşrûtalara verileceği	2150			
Ankastina karyeli olup maslûben vefât iden Hasan bin İsmail Vakfı			1000	
Mevlûd-i şerîf bir hatm-i şerîf bir Câmî'-i Kebîr mütevellîsi re'yine ve fazlası mütevellîsine â'id meşrûta meblağ-ı mezbûrun hâsıl olan rıbhından alınıp ashâb-ı meşrûtaya verileceği	1000			
Limasonlu Bekir Ağa Hacı Eşhani Vakfı			0515	
Mevlûd-i şerîf bir hatm-i şerîf bir Câmî'-i Kebîr mütevellîsi re'yine ve fazlası mütevellîsine â'id meşrûta meblağ-ı mezbûrun hâsıl olan rıbhından alınıp ashâb-ı meşrûtaya verileceği	0515			
Limasonlu Hacı Hüseyin Ağa Hacı Kandil Vakfı			1300	
Senevî rûhuna üç hatm-i şerîf mü'ezzin-i evvele meşrûta leyle-i kadrde ve îd-i fitrda ve mevlûd gecesi müteveffânın karındaşı Hacı Mehmed rûhuna hatm-i şerîf üç mûmâ ileyh Hacı Hüseyin Ağa ile karındaşı Hacı Mehmed'in ve Züeybir*[Zübeyir] oğlu Mehmed Ağa'nın beher Cum'a gecelerinde birer Yâsin-i şerîf okunmasına meşrûta meblağ-ı mezbûrun hâsıl olan rıbhından alınıp ashâb-ı meşrûtaya verileceği	1300			
Hacı Hüseyin Ağa Hacı Yatakcı zevcesi Emine Hatun Vakfı			1000	
Mevlûd-i şerîf 1 aded hatm-i şerîf 1 aded meblağ-ı mezbûrun hâsıl olan rıbhından alınıp ashâb-ı meşrûtaya verileceği	1000			
Limasonlu Hacı AboAli oğlu Mustafa Kambur Vakfı			2600	
Mevlûd-i şerîf	900			
Hatm-i şerîf 2 aded Cuma ve Pazartesi gecelerinde Yâsin-i şerîf tilâveti için imâm efendiye meşrûta	1000			
Su çeken sâkiyeye meşrûta	300			
Devr iden mütevellîsine meşrûta	400			
Meblağ-ı mezbûrun hâsıl olan rıbhlarından alınıp ashâb-ı meşrûtaya verileceği	2600			
Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenâtın Câmî'-i Kebîr'e vakf eyledikleri meblâğın taşrada bulunan zimemâtın esâmîsiyle nakd-i mevcûdunu mübeyyin defterdir.				
Kalavasonlu Hacı Mehmed Ağa'nın vakf etmiş olduğu meblâğdan taşrada bulunan zimemâti ve nakd-i mevcûdu			5000	
Mütevellî-i sâbık Mehmed Raif Efendi'nin teslim ettiği Kalavasonlu Hacı Pandeli zimmeti	320			
Mümteni' bâ-sened				
Limasonlu Bakkâl Kostanti Şerbetçi Yani zimmeti bâ-sened	1400			
Tarih-i sened 4 / 16 Kânûn-ı Sâni sene [18]98 va'de fi 3 Ağustos sene [18]98				
Limasonlu Salih Kasım zimmeti bâ-sened 14 Mart sene [18]98 va'de fi 14 Mart sene [18]99	264			
Limasonlu Hacı Salih Şeyh Kunduri zimmeti bâ-vekâlet-i devriye bağçesi	872			
1 Teşrîn-i Evvel sene [18]96 va'de fi 1 Teşrîn-i Evvel sene [18]98				
Palmadyeli Hasan Hüseyin Koru zimmeti mümteni' 1 Teşrîn-i Evvel sene [18]96 va'de fi 1 Teşrîn-i Evvel sene [18]98	528			
Limasonlu Ahmed Vasfi Efendi zimmeti bâ-sened fi 2 Mart sene [18]98 va'de fi 2 Mart sene [18]99	1616			
	5000			
Limasonlu Na'lbend Mehmed Usta'nın vakf etmiş olduğu meblâğdan taşrada bulunan zimemâti ve nakd-i mevcûdu			6000	
Limasonlu Sâdik Hoca zimmeti bâ-vekâlet-i devriye ez-gayr-ı teslim fi 5 Mart sene [18]92 fi 7 Mart sene [18]95	2628			
Silkou karyeli Mehmed Ali Mustafa bâ-hüccet-i şer'iyye deynine mukâbil dokuz sâk zeytun eşcârı	1103			
Müteveffâ Türk Yusuf'un vekâlet-i devriyede olan emlâki bi'l-müzâyede fûrûht olunup mütebâki kalan zimmeti mümteni'	0158			
Palmadye karyeli Hasan Nuri'nin emlâki fûrûht olunup mütebâki deyni mümteni'	0111			
Piskopili Ahmed Asım Efendi bâ-sened deyni	1182			
Târîh-i sened 31 Kânûn-ı Sâni sene [18]97, fi 1 Temmuz sene [18]98 târîhine kadar				
Limasonlu Ahmed Vasfi bâ-sened deyni	0377			
Fi 2 Mart sene [18]98 fi 2 Mart sene [18]99				
Nakd-i mevcûd	0441			
	6000			

Limasonlu Hacı Molla Hasan Zeydan'ın vakf olduğu mebâliğden taşrada bulunan zimemâti ve nakd-i mevcûdu			2250	
Adliye Kâtibi Mehmed Kâmil Efendi zimmeti bâ-sened Tarih-i sened fi 10 Kânûn-ı Sâni sene [18]96 va'de fi 1 Kânûn-ı Sâni sene [18]97	0715			
Limasonlu İbrahim Çolak Ali zimmeti mümteni' olduğu hâlde oğlu Hacı Mehmed Bayram Ağa'nın teslim eylediği sened 20 Temmuz sene [18]96 va'de fi 20 Temmuz sene [18]99	1440			
Nakd-i mevcûd	0095			
	2250			
Limasonlu müteveffâ Kahveci Hacı Mehmed İbrahim Ağa'nın vakf etmiş olduğu mebâliğden taşrada bulunan zimemâti nakd-i mevcûdu			2310	
Limasonlu Hacı Hasan Ağa-zâde Nusret Efendi deyni bâ-sened Târîh-i sened fi 4 Kânûn-ı Evvel sene [18]95 fi 4 Kânûn-ı Evvel sene [18]96	0413			
Palmadye karyeli Hasan Hüseyin Kuru zimmeti mümteni'	0528			
Zehra Hanım Hacı Mehmed Efendi'nin deyninden dolayı vekâlet-i devriyede olan hânesi fûrûht olunup alacağı olan 330 guruşdan hissesi mümteni'	0209			
Nakden mevcûdu	1160			
	2310			
Kastanbollu Ali Baba'nın vakf etmiş olduğu mebâliğden taşrada bulunan zimemâti ve nakd-i mevcûdu			2000	
Mütevelli-i sâbık Mehmed Raif Efendi'nin teslim ettiği Limasonlu Mehmed Şermî'nin bâ-sened deyni Târîh-i sened fi 27 Rebî'ulevvel sene [18]84 târîh-i va'de altı ay va'de	1060			
Silkou karyeli Halil Türk Ali'nin bâ-mazbata deyni mümteni' Mazbata numarası 418 / 95 fi 9 Kânûn-ı Evvel sene [18]95	1118			
	2178			
Hacı Ali Ağa ile Muhsin Ağa'nın vakf etmiş olduğu mebâliğden taşrada bulunan zimemâti ve nakd-i mevcûdu			690	
Nakden mevcûd	0690			
Limasonlu Abdülhadi Efendi'nin pederi ve vâlidisi için vakf eylediği mebâliğden taşrada bulunan zimemâti ve nakd-i mevcûdu			172	20
Limasonlu Emetullah Kadın Osman Onbaşı bâ-vekâlet-i devriye zimmeti Vekâlet-i devriye numarası 358 ve fi 20 Kânûn-ı Evvel sene 1897	0092	20		
Nakden mevcûd	0080			
	172	20		
Limasonlu müteveffiyeye Topcubaşı haremi Emetullah Kadın'ın vakf etmiş olduğu mebâliğden taşrada bulunan zimemâti ve nakd-i mevcûdu			603	30
Limasonlu Emetullah Kadın Osman Onbaşı bâ-vekâlet-i devriye zimmeti 358 ve fi 20 Kânûn-ı Evvel sene 1897	0603	30		
Limasonlu müteveffiyeye Meyrûka Kadın'ın vakf eylediği mebâliğden taşrada bulunan zimemâti ve nakd-i mevcûdu			777	
Limasonlu Ata Efendi Hacı Ahmed Ağa'nın bâ-vekâlet-i devriye deyni 32 numaralı ve fi 30 Teşrîn-i Evvel sene 1896 ilâ sene 1899	0777			
Limasonlu İbrahim Kahveci'nin vakf etmiş olduğu mebâliğden taşrada bulunan zimemâti ve nakd-i mevcûdu			258	30
Limasonlu Emetullah Kadın Osman Onbaşı bâ-vekâlet-i devriye deyni fazlasından 358 ve fi 20 Kânûn-ı Evvel sene 1897	0258	30		
Abo Ali oğlu Mehmed Ağa'nın vakf etmiş olduğu mebâliğden taşrada bulunan zimemâti ve nakd-i mevcûdu			258	30
Limasonlu Emetullah Kadın Osman Onbaşı'nın bâ-vekâlet-i devriye fazlasından deyni numara 358 fi 20 Kânûn-ı Evvel sene 1897	0258	30		
Merhûm Mustafa Nazif Efendi'nin vakf etmiş olduğu mebâliğden taşrada bulunan zimemâti ve nakd-i mevcûdu			172	20
Nakd-i mevcûd	0172	20		
İmâm Hacı Ahmed Efendi'nin vakf etmiş olduğu mebâliğden taşrada bulunan zimemâti ve nakd-i mevcûdu			172	20
Nakden mevcûd	0172	20		
Merhûm Mustafa Mestan Ağa'nın vakf etmiş olduğu mebâliğden taşrada bulunan zimemâti ve nakd-i mevcûdu			540	30
Adliye Kâtibi Mehmed Kâmil Efendi zimmeti bâ-sened târîh-i sened fi 10 Kânûn-ı Sâni sene [18]96 târîh-i va'de fi 1 Kânûn-ı Sâni sene [18]97	0540	30		
Limasonlu müteveffiyeye Havva Kadın'ın vakf etmiş olduğu mebâliğden taşrada bulunan zimemâti ve nakd-i mevcûdu			115	

Zehra Hanım Hacı Mehmed Efendi'nin deyninden dolayı vekâlet-i devriyede olan hânesi fûrûht olunup alacağı olan 115 guruşdan hissesine isâbet iden mümteni'	0067			
Nakd-i mevcûd	0048			
	0115			
Limasonlu Hacı Abo Ali zevcesi Hâce Belkis'in vakf etmiş olduğu mebâligden taşrada bulunan zimemâtı ve nakd-i mevcûdu			1000	
Limasonlu Emetullah Kadın Osman Onbaşı deyni bâ-vekâlet-i devriye numara: 358 ve fi 20 Kânûn-ı Evvel sene 1897	1050			
Limasonlu Köseoğlu Kara Hasan'ın vakf etmiş olduğu mebâligden taşrada bulunan zimemâtı ve nakd-i mevcûdu			0700	
Limasonlu Mahmud Şevket bin Sâ'atci Mehmed Efendi bâ-sened deyni keffili Mehmed Kâmil Efendi târîh-i sened fi 11 Kânûn-ı Evvel sene [18]95 târîh-i va'de fi 10 Haziran sene [18]96	0700			
Limasonlu müteveffâ Kahveci-zâde Süleyman Ağa'nın vakf etmiş olduğu mebâligden taşrada bulunan zimemâtı ve nakd-i mevcûdu			2150	
Limasonlu Feride Hanım bint-i Rifat Efendi'nin bâ-vekâlet-i devriye deyni numara: 1454 ve fi 20 Eylül sene 1898 ilâ sene 1899	0891			
Limasonlu Zehra Hanım Hacı Mehmed Efendi'nin deyninden dolayı vekâlet-i devriye için hânesi fûrûht olunarak alacağı olan 1782 guruşdan hissesine isâbet iden mümteni'	1133			
	2024			
Nakden mevcûdu	0126			
	2150			
Ankastinalı olup maslûben vefât iden Hasan bin İsmail'in vakf etmiş olduğu mebâligden taşrada bulunan zimemâtı ve nakd-i mevcûdu			1000	
Limasonlu Ata Efendi Hacı Ahmed Ağa'nın bâ-vekâlet-i devriye deyni numara: 30 ve fi 30 Teşrîn-i Evvel sene 1896 ilâ sene 1899	0924			
Nakden mevcûdu	0076			
	1000			
Limasonlu Bekir Ağa Hacı İşhan'ın vakf etmiş olduğu mebâligden taşrada bulunan zimemâtı ve nakd-i mevcûdu			0515	
Limasonlu Ali Molla Salih Ağa deyni bâ-sened târîh ve fi 26 Şubat sene [18]91 târîh-i va'de fi 1 Ağustos sene 1898	0515			
Limasonlu Hacı Hüseyin Ağa Hacı Kandili'nin vakf etmiş olduğu mebâligden taşrada bulunan zimemâtı ve nakd-i mevcûdu			1300	
Nakd-i mevcûd	1300			
Hacı Hüseyin Ağa Hacı Yatakcı zevcesi Emine Hâtûn'un vakf etmiş olduğu mebâligden taşrada bulunan zimemâtı ve nakd-i mevcûdu			1000	
Limasonlu Hüseyin Hüsnü Efendi bin Ahmed Şükrü Efendi deyni bâ-sened târîh-i sened fi 11 Mart sene [18]98	1000			
Limasonlu Hacı Abo Ali oğlu Mustafa Kamuyen vakf etmiş olduğu mebâligden taşrada bulunan zimemâtı ve nakd-i mevcûdu			2600	
Limasonlu Halim Bey Hacı Abo Ali zimmeti bâ-sened târîh-i sened fi 11 Mart sene [18]98 ilâ sene 1899	2600			
Merhûm Torun Molla Mehmed Vakfı			57	20
Merhûm Tosun Molla Mehmed Vakfı			57	20
İbrahim Efendi kızı müteveffiye Fatma Hâtûn Vakfı			35	20
Alâiyeli Abdülkerîm Ağa Vakfı			57	20
Limasonlu Yorgancı kızı Emetullah Hâtûn Vakfı			86	10
Seyyid Mehmed zevcesi Emine Hâtûn Vakfı			63	10
Müteveffiye Emine Hâtûn Vakfı			46	00
Mutyaka [Mutluyaka] karyeli müteveffiye Fatma Hâtûn			51	30
			455	10

Sâbık mütevellî Mehmed Raif Efendi'nin ahâlî-i mu'teberân ve hâkimü's-şer' ma'rifetleriyle vakf defterini tarafıma hîn-i teslîmlerinde bâlâda isimleri zikr olunan sekiz kimesnenin vakf etmiş oldukları mebâlig yalnız defterde gösterilüp paraları tarafıma teslîm olunmadığı yedimde bulunan defter-i mahsûs mücebince işbu mahalle şerh ve imzâ eylerim.

Fî 3 Teşrîn-i Evvel sene [18]98

Vekîl-i Evkâf-ı Limason

[mühür]

Hacı Hâfız Raşid

İlginç bir vakfedilme hadiseside şu şekildedir. Kazabifanlı merhum Kara Mustafa'nın başkalarında olan 6000 kuruş alacağını vakfetmesi üzerine vereseleri tarafından mahkemeye yapılan itiraz kayıtlara geçmiştir.²⁷

Vakıflara ait belgelerden mürekkebe bu defterde bir başkla belgede Hicrî 1259 senesinden beri Magosa çevresinde bulunan Tekyeli toprağında bulunan vakıf haneler ile bahçelerin kiracılarının ismi ile verdikleri senelik kira bedellerine ait olup, bize kiracıların kimlikleri ve ödedikleri rakamlar noktasında bilgiler sunması açısından kayda değerdir.²⁸

Magosa'nın [12]59 senesinden altmış ve daha ziyâde senelere kadar olan kassâm defterinde Magosa varoşunda kâ'in Tekyeli toprağından vakf haneler ile bahçeler beher sene îcâre-i mü'eccelelerinin veren ashâbın esâmileridir.

	Guruş
Demirci Hacı Dimitri bağçesi	10
Haralambo Tuğlu	05
Topal Yorgi	05
	20
Hacı Mihaili veled-i Luyizi bağçesi	01
Yorgi Berodo Papa hânesi	01
Nikola veled-i Laifi	01
Mihaili Hacı Anno	01
	24
Dülger Haralambo	01
Selonas Atye	01
Dülger Hacı Luka	01
Berber Tombo	01
	28
Hacı Yorgi Semora	01
Hacı Anetto nasrâniyye	01
Haralamboros	01
Hacı Marya	01
	32
Enzo Kebredi	01
Enzo Hacı Enzo	01
Lemo İlyas nasrâniyye	01
Topal Masyo hâne	01
	36
Zenyo İlyasa nasrâniyye	01
Markanto Tomari	01
Nikoli Hacı Zorzi	01
Hacı Zorzi Haykaci	01
	40
Varoşda Kapudân Cafer Paşa Evkâfi'ndan olup Molla Ali bin Hacı Ahmed yedinde olan bağçe	05
	45

²⁷ İDKŞS, Hüküm No:35, 6 Nisan 1297.

²⁸ İDKŞS, Hüküm No:49, 1 Rebiülâhir 1271.

Sonuç

İngilizlerin Kıbrıs adasında egemenliğinin başladığı 1878 yılından 1916 yılına kadar 81 hükmün yer aldığı İngiliz Dönemi şer'iyye sicilinde ifade ettiğimiz gibi vakfiyelerden oluşmaktadır.

Öncelememize konu olan sicilin dikkate değer bir yönü de Müslüman - gayri Müslim, ya da Türk ve Rum kökenli insanların hakları ile ilgili bütün teferruatın kayıtlara konu edilmesidir. Aralarındaki sınır anlaşmazlıkları, ticari uyumsuzluklar, alacak verecek meseleleri için düşünülen kayıtlar önemlidir.

Kıbrıs Vakıflar İdaresi Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Osmanlı dönemine ait 54 adet Şer'iyye Sicil Defteri, 9 adet İngiliz Dönemi Şer'iyye Sicil Defteri bulunmaktadır. Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerinde adanın tarihi, vakıfları, Türkler ve Rumlar arasında meydana gelen idarî ve adlî olayların incelenmesi bakımından önemli tarihi kaynaklardır. Özellikle vakıf hukuku ve vakıf mal varlıkları ile ilgili işlemlerin Şer'iyeye Sicillerinde kayıtlı vakfiyelere dayanılarak yapılması ve vakıf hukukunun Türk ve Rum mahkemeleri tarafından aynen kabul edilmesi, Şer'iyeye Sicilleri'nin önemini bir kat daha artırmaktadır.

İngiltere'de Kraliyet kolonileri için çıkarılan "Konsey Emirnâmesi"ne göre yüksek komiser, adada kraliyet hükümeti tarafından tayin edilecek "Kavanîn Meclisi"nin onayıyla kanun yapabilecekti. Başlangıçta, Osmanlılardaki "Divan"a benzeyen Kavanîn Meclisi; dört İngiliz memur ve üç halk temsilcisinden oluşuyorken, daha sonraları bu meclisin yerini 9 Rum, 3 Türk ve 6 İngiliz'den oluşan "Tesrii Meclisi" almıştır. Kıbrıs'ta İngiliz döneminde ortaya çıkan en mühim konu vakıflara dairdir. Osmanlı'da zaten önemli bir husus olan vakıfların bu dönemde daha da yoğunlaştığını görmekteyiz. Malum olduğu üzere vakıflar uluslararası hukuka dahil olup her devletçe kabul edilmesi gereken bir gerçekliktir. Adada yaşanan "gelişmeler neticesi artan endişeler üzerine Türk vatandaşların mallarını vakfetme yoluna gittikleri böylece malları ve gelecekleri konusundaki endişeleri ortadan kaldırmayı düşündüklerini görmekteyiz.

Kıbrıs vakıfları 1878'den 1915 yılına kadar Türkiye'deki Evkaf Nezareti'nce Kıbrıs Türkleri arasından seçilen bir temsilci ve İngiliz yetkililerince tayin edilen bir delege tarafından idare edilmiştir. 1915 yılında İngilizler Türk temsilciliğini iptal etmişler ve kendileri tarafından tayin edilmek üzere bir Türk ve bir İngiliz'den oluşan iki evkaf delegesi sistemini kurmuşlardır. Bu değişiklik, Kıbrıs vakıflarının Türkiye ile olan bağlantısını tamamen koparmıştır. 1928 yılında ise Kıbrıs Evkaf Dairesi, Kıbrıs koloni hükümetine bağlanmış ve evkaf resmî bir hükümet dairesi şekline sokulmuştur.

Kaynakça

İngiliz Dönemi Ser'iyeye Sicil Defteri

Akbulut, İlhan (1998). *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Osmanlı ve Kıbrıs Adalet Düzeni*, Girne.

Alasya, H. Fikret. (1988). *Tarihte Kıbrıs*, Lefkoşa.

Demiray Doğasal-Kemal Tekakpınar, (1991). *Dr. Fazıl Küçük*, 2. Cilt.

Kıbrıs Meselesi, (1335). Hariciye Nezâreti yay., İstanbul.

Mümtaz, Hüseyin. (2003). *Kıbrıs'ın Kitabı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, (2000). T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:43, Ankara.

Rifa'at Ali Abou-El-Haj (2011). 1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin İç Yapısı, çev: Çağdaş Sümer, İstanbul

Şahin, Hacı Haldun. (2009). "Arşiv Belgeleri Işığında Kıbrıs Adası", *Arşiv Dünyası Dergisi*, s. 12, İstanbul.

Şengör, Gökhan vd. (2003). *Kıbrıs Mahkemeleri*, Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Girne.

Türk geldi, Ali Fuat. (1987). *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, (yay. haz: Bekir Sıtkı Baykal), II. Cilt, 3. Baskı, Ankara.

Uçarol, Rıfat. (2000). 1878 Cyprus Dispute & The Ottoman-British Agreement, Lefkoşa.

Zia, Nasim. (1975). *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçiş ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-6

18-20 May 2020/ Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

SADRAZAM BALTACI MEHMED PAŞA'NIN GÜLNÜŞ EMETULLAH VALİDE SULTAN'A YAZDIĞI MEKTUPLAR

LETTERS SADRAZAM BALTACI MEHMED PAŞA WRITES TO GÜLNÜŞ EMETULLAH VALİDE SULTAN

Doç. Dr. Adem KARA

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ORCID: 0000-0002-2042-4199

ÖZET

Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa Çorum İli Osmancık İlçesinde doğan ve XVIII. Yüzyılın başlarında Osmanlı bürokrasinde önemli vazifeler ifa eden bir devlet adamıdır. Saraya girdikten sonra baltacılık, yazıcılık ve müezzinlik gibi görevlerde bulunan Mehmed Paşa, Şehzade Ahmed ile de yakın münasebet kurmuştur.

1703 Edirne Vakası ve Sultan Ahmed (III)'in tahta geçişinde gösterdiği gayretlerle öne çıkmışsa da saraydaki iç çekişme sebebi ile atandığı görev sonrası saraydan bir süreliğine uzak kalmıştır. 1704 yılında kaptan-ı derya olarak ataması yapıldıktan kısa bir süre sonra Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın sadareten azline sebep olan birtakım tertiplere girişmiş ve 25 Aralık 1704'te sadarete geçmeyi başarmıştır. Bu kendisinin ilk sadaretidir.

1706 yılında azledilip Erzurum valiliği ve Sakız Adası muhafızlığı görevlerine getirilmiştir. Halep valiliği sırasında 18 Ağustos 1710 yılında ikinci kez sadaret makamına getirilmiştir ki kendisinin tarihe geçmesini beraberinde getirecek olaylarda bu dönemde yaşanacaktır.

Sadarete geldikten sonra, İsveç Kralı XII. Şarlı'nın Osmanlı topraklarına ilticası ile başlayan ve gerginleşen Osmanlı-Rus sorunu ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Zaten devam eden süreçte, Ruslara karşı yapılacak Prut Seferi'ne serdâr-ı ekrem olarak 19 Şubat 1711'de tayin edilecektir.

Prut seferi ve kazanılan başarının devamında Çar ile imzalanan antlaşmanın hususlarını Rus tarafının yerine getirmediği bir sürecin sorumlusu olarak aleyhinde başlayan entrikalar neticesinde Aralık 1711'de kalebent olarak Midilli'ye sürülmüştür. Temmuz 1712'de de Limni adasına gönderilen Baltacı, eylül ayında vefat edecektir.

Çalışmamızda Baltacı Mehmet paşanın bu süreçte kendisini anlatabilmek için Gülnüş Emetullah Valide Sultana yazmış olduğu mektupları ve bu mektuplardan hareketle olayları izah etmeye çabalayacağız.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Baltacı Mehmed Paşa, Gülnüş Emetullah Sultan, Ahmed (III), Rusya

ABSTRACT

Grand Vizier Baltacı Mehmed Pasha was born in Osmancik District of Corum Province and XVIII. He was a statesman who performed important duties in the Ottoman bureaucracy at the beginning of the century. After entering the palace, Mehmed Pasha, who worked in axeship, writing and muezzin, also established a close relationship with Prince Ahmed.

Although he came to the fore with the efforts of 1703 Edirne Case and Sultan Ahmed (III) on the throne, he remained away from the palace for a while after his appointment due to the internal strife in the palace. Shortly after his appointment as captain-ı derya in 1704, he entered into a series of schemes that caused the dismissal of Kalaylıkoz Ahmed Pasha and succeeded to go to the government on December 25, 1704. This is his first merit.

He was dismissed in 1706 and appointed as the governor of Erzurum and the guardian of Chios. During the Aleppo governor's office, he was brought to the administrative authority for the second time on August 18, 1710, which will lead to his history going on in this period.

After coming to the fame, King of Sweden XII. He had to deal with the Ottoman-Russian problem, which started with the asylum of Tharl to the Ottoman lands and became tense. Already in the ongoing process, it will be assigned to the Prut Campaign against the Russians on 19 February 1711 as serdâr-ı ekrem.

As a result of the intrigue that started against him as the responsible of a process that the Russian side did not fulfill the matters of the agreement signed with the Tsar in the continuation of the Prut campaign and the success achieved, he was exiled to Midilli in Kalebent in December 1711. Baltacı, who was sent to Limni Island in July 1712, will die in September.

In our study, we will try to explain the letters that Baltacı Mehmet Pasha wrote to Gülnüş Emetullah Valide Sultan and to explain the events in this process.

Keywords: Ottoman Empire, Baltacı Mehmed Pasha, Gülnüş Emetullah Sultan, Ahmed (III), Russia

Baltacı Mehmed Paşa

Baltacı Mehmed Paşanın ilginç bürokratik hayatı bir yana bırakılacak olursa, ikinci kez sadarete tayini ve ordunun başında çıktığı Prut seferi ve sonrasındaki gelişmeler kişiliğinden daha ön plana çıkmış görünmektir. Günümüzde dahi tarihsel akademik yaklaşımdan uzak bir şekilde Katarina konusunda ayyuka çıkarılan mesnetsiz cümlelerin gölgesinde kalmıştır.

Çalışmamızda Baltacı Mehmed Paşa ve Prut seferine kısaca değinerek Gülnüş Emetullah Valide Sultan ve Baltacının gönderdiği mektuplar üzerinde yoğunlaşmaya çaba sarf edeceğim.

Çorum iline bağlı Osmancık ilçesinde dünyaya gelmiş olan Baltacı Mehmed Paşa Trablus, Tunus ve Cezayir'de ilim tahsil etmiştir. İstanbul'a döndükten sonra akrabalarından Hacı Sefer Ağa vasıtası ile saraya girmiş sırasıyla baltacılık, yazıcılık ve müezzinlik görevlerini ifa etmiştir. Baltacının şehzade Ahmed ile yakın ilişkiler kurması da bu dönemde gerçekleşmiştir. 1703 isyanında asilerle yakın ilişkiler kurmuş olan Baltacının Şehzade Ahmed'in tahta çıkışında da büyük gayretler gösterdiğini görmekteyiz. Bu sürecin devamında Ahmed'in tahta çıkmasıyla birlikte mevki olarak yükseleceğine dair tasavvurları, Sadrazam Moralı Damad Hasan Paşa tarafından terfisi uzun süre engellenmiştir. Bir ara sarayda mirahurluğa getirilmiş ardından da Trablus ve Haleb'e tahsildar görevi ile saraydan uzaklaştırılmıştır.¹

Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın sadareti döneminde İstanbul'a dönen Baltacı Mehmed Paşa, 6 Kasım 1704'te vezaretle kaptan-ı derya olarak göreve getirilmiştir. Bu süreçten sonrası Mehmed Paşanın asıl hesabını yaptığı sadrazamlık payesine erişebilmek adına Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın sadarettten azline sebep olan birtakım tertiplerin içinde yer aldığını ve 25 Aralık 1704'te sadarete getirildiğini görüyoruz. Kısa süren bu ilk dönem sadrazamlığı sırasında bürokratik değişimler dışında fazlaca bir etkinliği olmamıştır. Neticede beş ay gibi kısa bir sürede 3 Mayıs 1706'da azledilmiştir.

1707 yılında önce Erzurum valiliğine sonra Sakız adası muhafızlığına tayin edilmiştir. 21 Ocak 1709'da Halep valisi olan Baltacı Mehmed Paşa, 18 Ağustos 1710'da Köprülüzâde Numan Paşa'nın yerine ikinci defa sadrazamlığa getirilmiştir ki bu dönem Osmanlı Rus çekişmesinin artık sıcaklaştığı Prut seferi hazırlıklarının başladığı dönemdi. 19 Şubat 1711'de Ruslara karşı yapılacak sefer için serdar-ı ekrem olarak tayin edilecekti.²

Prut Seferi konusunda şimdiye kadar ortaya konuların dışında başka bir şeyler ifade etme gereği olduğunu düşünmüyorum. 9 Nisan 1711'de İstanbul'dan ayrılan Baltacı Mehmed Paşa, 18 Nisan'da Prut nehri bataklıklarında sıkıştırdığı ve 4 gün muhasara ettiği Ruslarla 1711'de imzaladığı barış antlaşması paşa için yeni bir süreci beraberinde getirecekti.

¹ Münir Aktepe, (1992), "Baltacı Mehmed Paşa", İA, c.5, s.35.

² Age, s.35.

Padişah III. Ahmed, herhangi bir komutanlık tecrübesi olmayan sadrazamı böyle önemli bir seferin başkomutanlığına tayin ederken, Rusya ile devamlı mücadele halinde olan ve Rusları çok iyi tanıyan Devlet Giray'ın bilgi ve tecrübesine güvenmiştir.³

Baltacı Mehmed Paşanın ordu komutası konusundaki zafiyeti yazıla gelen hususlardan olmakla birlikte, sefer devam ederken kararların alınmasında komuta kademesini bir araya getirerek istişare ile süreci devam ettirmiştir. Bu noktada en büyük gafleti Kırım hanının öngörü ve taleplerini dikkate almamış olmasıdır. Yapılan antlaşmanın devrin padişahı Ahmed III tarafından coşku ile karşılanmış olduğu, kendisine iltifat edilerek İstanbul'a çağrıldığı da yine bildiğimiz hususlardan biridir.

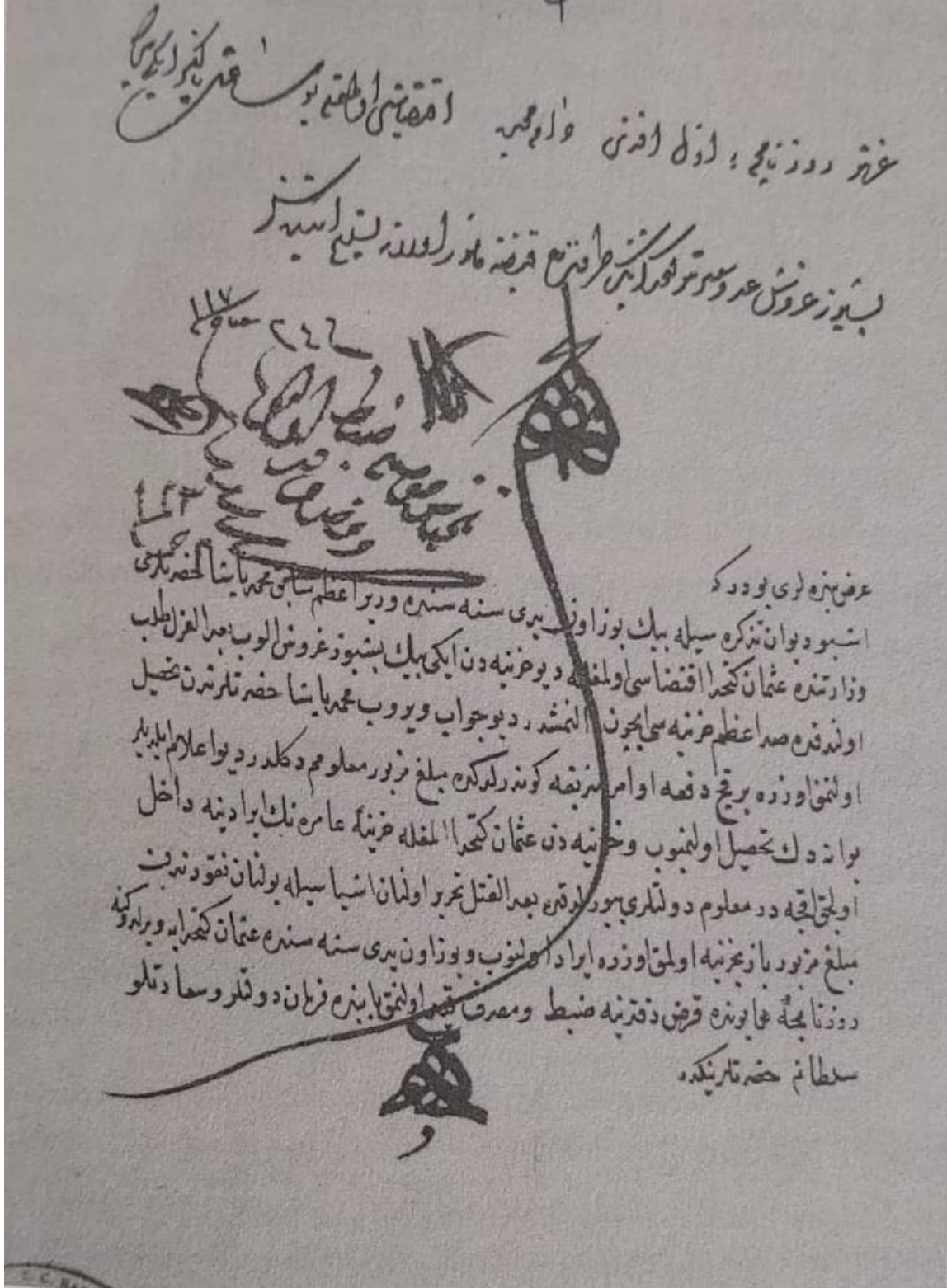
Devlet Giray Hanın Baltacının kendisine karşı tavrına rağmen davetine icabet ederek yaptığı görüşmede, Rusların kurtulmak için yalan söylediklerini, hiçbir sözlerine güvenilmemesini, hilesini çok gördüğünü ve fırsat yakalanmışken çarın mutlaka ezilmesi gerektiğini belirtmiştir. Fikirleri sorulan Tatar beyleri ise düşmanın sulh isteğine bir süre cevap verilmeyerek durumu padişaha arz etmek üzere İstanbul'a haberci gönderilmesini ve cevap gelene kadar geçecek yaklaşık yirmi gün zarfında Rus ordusunun açlığa dayanamayarak teslim olacağını söylemişlerdir. Bu ikazlara önce hak veren sadrazam, han ve Tatar beylerinin meclisten ayrılmasından sonra diğer devlet adamlarının, özellikle de yardımcısı Osman Kahya'nın telkinleriyle fikrini değiştirerek barışa yanaşmıştır.⁴

Hakan Yıldızın kaleme aldığı Prut seferi beyanımı adını taşıyan Yeniçeri Kâtibi Hasan'ın yazmış olduğu defterde savaş meclisinde yaşananlar, Baltacının efradının bu süreçteki etkisi gözler önüne serilmektedir. Savaş meclisinde olanların etkisinde oldukça fazla kaldığını gördüğümüz sadrazamın kararlarını alırken yaşadığı tereddütler, hanlara karşı olan reflekslerinin sebebini izah etmek bir noktaya kadar mümkündür. Yeniçeri Katibinin kaleme aldığı notlarda ordumuzun nefesinin çarın ensesinde olduğu ifade edilmekte öncü kuvvetlerin yardım talebine sadrazamın cevaz vermek istemesine karşın huzurda yapılan istişarede bu kararın alınmadığı ifade edilmektedir. Sulh konusunda ortaya çıkan yeni durum üzerine Sadrazam ve Kırım hanının hazır bulunduğu mecliste, faailer Baltacı Mehmed Paşanın kethüdası Osman Ağa, mektupçu Ömer Efendi, Çavuşlar Katibi Abdülbaki Efendi padişahın huzuruna getirilmiş, Kırım hanı bu kişilerin sulh müzakereleri sırasında ve antlaşma yapılırken devletin menfaatlerini korumayarak, görevlerini suiistimal ettiklerini delillerle ortaya koymuştur. Suçlulukların kendilerini savunacak cümlelerinin bile olmadığını ifade ile cezalandırılmaları için şeyhülislamdan fetva istenmiş Osman Ağa ve Ömer Efendi idam edilmişlerdir. Baltacı Mehmet Paşa'nın anlamaya çaba sarf etsek te belgesi olmadığı için adını koyamadığımız ve onu sona götüren isimlerin başında gelen Kethüdası Osman Ağa ile ilişkisi izaha muhtaçtır. Baltacı Mehmet paşanın ilk

³ Hakan Yıldız, 2019. "1711 Osmanlı-Rus Savaşında Kırım Tatarları" Tarih-Toplum-Hukuk Bağlamında Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Yazıları, s.454.

⁴ Akdes Nimet Kurat,(1951-53). Prut Seferi ve Barışı I-II, Ankara, s, 510; Yıldız, agm, s.467.

sadrazamlığı zamanında Osman Ağanın hazineden Baltacı Mehmed Paşanın adını kullanarak aldığı 2500 gurus konusudur. Baltacının ilk sadareti bittiğinde kendisinden bu para talep edilmiş fakat kendisi bu konuda bilgi sahibi olmadığını ifade etmiştir. İkinci sadareti dolayısı ile bir türlü tahsil edilemeyen bu para için Osman Ağanın idamı sonrası mallarına el konularak paranın hazineye iadesi gerçekleştirilebilmiştir.⁵ Baltacının kethüdası olan Osman Ağa ile olan ilişkisi ortaya çıkarıldığında eminim ilginç veriler oluşacaktır. Ama şu muhakkak ki sadrazamın hazin sonunu hazırlayan baş aktör olduğu da gerçektir.

⁵ Daha fazla bilgi için bkz. Hakan Yıldız, (2011). Yeniçeri Katibi Hasan Prut Seferi Beyanıdır, İstanbul, s.87-88.

Fakat, kendisinin saray bürokrasisinde hızlıca yükselmesi, sabık sadrazamın görevinden alınması konusunda yaptığı entrikaların kendisine de hesap edileceğini mutlak öngörememiştir. Nitekim kuşatma içinde yok olmaktan kurtulmuş olan Rus çarının antlaşma şartlarını yerine getirmemesinden de istifade ile padişahın etrafındaki güruhun Baltacı aleyhindeki eylemler azline ve kalabend olarak Midilliye sürgüne gönderilmesine neden olacaktıdır. Hızlı bir yükselişin aynı şekilde düşüşü belki kellesinin kurtulduğu bir hazin son olmuştur.

Gülnüş Emetullah Valide Sultan

Hakkında fazlaca bir bilgi sahibi olmayan önemli bir kimlik olarak Venedikli Verzizzi ailesinden olup 1640'lı yıllarda Girit'te doğduğu sanılmaktadır. Rabia Emetullah Gülnüş ve Emetullah Gülnüş adlarıyla da anılır. Girit serdari Deli Hüseyin Paşa'nın Resmo'yu fethi sırasında esir düşerek İstanbul'a götürülmüş ve saraya takdim edilmiş, kendisine güzelliği dolayısıyla Gülnüş adı verilmiştir.⁶

Gülnüş Emetullah Valide Sultan, TSM, Portreler, nr. 17/144

IV. Mehmed döneminde sarayda başkadın olan Şehzade Mustafa ve Şehzade Ahmed'in annesi olup oldukça uzun bir dönem valide sultan olarak etkin olmuştur. Valide Hatice Turhan Sultanın 1683'te ölümü üzerine harem tek hâkimi olacaktır. Oğulları Mustafa II ve Ahmed III'ün saltanata gelmesi ile 1695'ten 1715'te vefatına kadar gücünü muhafaza etmiştir.

Gülnüş Emetullah Valide Sultanı, Osmanlı sarayında özellikle on yedinci asırda gördüğümüz güçlü Valide sultanların sonuncusu olarak ifade edebiliriz. Valide sultan olarak güçlü olduğu süre zarfı dikkate alınır, sağlam mevkiine rağmen genellikle siyasetten ve nispeten de saray entrikalarından uzak kalan Gülnüş Valide Sultan'ın muhtemelen bu tutumundan dolayı hakkında fazla bir bilgi olmadığını ifade edebiliriz.

Valide Sultanın eşi Mehmed (IV), oğulları Mustafa (II) ve Ahmed (III) döneminde tüm sessizliğine rağmen etkin olduğunu söylememiz gerekir. 1702 yılında yaşanan bir olay, iktidarda bir değişiklik sağlamaya dönük kimi çabaların bulunduğu işaret etmektedir. Amcazade Hüseyin'in sadrazamlıktan çekilmesinden birkaç ay önce, iki adamı görevlerinden alındı ve idamları emredildi. Bunlardan biri olan Hüseyin'in yeğeni Kiblelizade Ali, II. Mustafa'nın kardeşi Şehzade Ahmed ile görüşmeye çalışırken yakalanmıştı. Hemen mirahoru evlilik

⁶ Mehmet İpşirli, (1996). "Gülnüş Emetullah Valide Sultan", İA, c.14, s. 248-249.

görevinden uzaklaştırılarak Edirne'den İstanbul'a getirildi ve idam edildi. Amcasının hayatının bağışlanması için yalvarması boşunaydı. Aslında, sadrazamın kendisi de Valide Sultanın sultana yakarılarının sonucunda kurtulmuştu.⁷ Aynen aşağıda mektuplarını neşrettiğimiz Baltacının mektupları ile hayatının bağışlanmasında olduğu gibi...

Baltacı Mehmed Paşa'nın Gülnüş Emetullah Valide Sultan'a Mektupları

Baltacı Mehmed Paşanın Prut seferi sonrası yaşadığı süreç, iddia edilen rüşvet alınması iddiası ki, yedi araba dolusu mücevherat, para ve hediyeler yollanmıştı. Bu paralardan nasibini alan Sadaret Kethüdası Osman Ağa ve Sadaret Mektupçusu Ömer Efendi idam edilecekler kendisi de Midilliye sürgün edilecek ve 1712'de burada vefat edecekti. Filhakika bu sefer dolayısı ile Katerina'nın sadrazamın çadırına bu hediyeleri getirenler arasında olduğu ve tarihin değil masal kitaplarına konu olabilecek bir hadisenin ya da efsanenin yaratılması Rusların gülererek geçtikleri, fiziken bu durumun gerçekleşmesine imkan olmadığı dile getirdikleri gerçeğini bizde halen algılamayanların olduğu gerçeği...

Baltacı Mehmed Paşanın Prut seferi sonrası İstanbul'da ortaya çıkan yeni durum ve kendisine karşı oluşan tutumun yanı sıra padişahın kendisinin katline dair hattı hümayunu üzerine İstanbul'a doğru yolda iken Valide sultana yazdığı iki mektubu paylaşarak kendisini nasıl ifade ettiğini ortaya koymak gereklidir. Müdafaname niteliği taşıyan ve kendisinin günahı olmadığı noktasında Valide sultana hitaben yazılan bu iki mektup şu şekildedir. İlk mektubu sadeleştirerek sunmak ve Baltacının en baştan itibaren başladığı kendisini savunduğu cümleleri olduğu gibi vermek istiyorum. 17 Ağustos 1711 tarihli ilk mektubun bire bir sadeleştirilmiş hali aslında pek çok şeyi ortaya koymaktadır.⁸

Bu kulunuz buluş çağına erişip aklının iyi ve kötüyü ayırt etme seviyesine ulaştıktan sonra etrafımızdaki beldeleri seyahat etmek amacıyla Trablus, Tunus ve Cezayir memleketlerine vardığım zaman bu memleketlerde hürmet edilen ve aziz olarak kabul edilen Mağripli bir kişi ile karşılaşım sohbet ettiğim vakit; senin Osmanlı Devleti'nde veziriazam olacağın alından ve yüzünden anlaşılmaktadır. Boşuna bu memleketlerde zahmet ve sıkıntı çekme ve kısmetini Osmanlı Devleti'nin payitahtında aramaya çalışıyarak beni müjdeledi. Hakkımdaki bu mübarek sözlerini can u gönülden dinleyip kabul edip ve geri dönüp İstanbul'da padişaha intisap etmek sevdasına düşerek, Valide Sultan'ın baş ağaları Mehter Osman Ağa ve bazen de çerağları Afife Kadın'ın pazarcısı Habeşî Ali Ağa'nın yanında iffetli efendimin hizmetinde olanların defterlerini yazarak Allah'ın emriyle merhûm gâzi Mehmed Han efendimizin vefatından sonra Saray'ı Atik'e (Eski Saray'a) gidildiği zaman Hattât Beşir, Baltacı Mehmet, Cebeci İbrahim ve Habeşî Ali Ağaların bilgisi dahilinde valide sultanın hizmetinde iken Habeşî Ali Ağa'nın oda lalalığı için Edirne'ye davet vardığı sırada padişah efendimizin huzuruna çıkıp Eski Saray'da ileri gelecek bilgin bir adamım vardır, ismi Mehmet Halife'dir Darüssade ağasından bir çiraklık aliverin çerağınız olsun diye rica ettikten sonra padişah efendimiz de Darüssade Ağası Ahmet Ağa'dan çiraklık olarak Baltacılar Ocağına çirak olarak girdim. Bundan sonra Valide Sultan'ın pazarcuları olan Küçük Mehmet Ağa ve Eyüb Ağa'nın defterlerini yazıp efendimin hizmetinde iken merhum Sultan Mustafa Han efendimiz tahta çıktığı zaman valide sultanın yüksek himmetleriyle Ali Ağa Mısır'dan gelip Darüssade Ağası olunca ben de ikinci yazıcı ve Baltacıların ocak yazıcılığı ve Darüssade Ağası eminliğinde görevlendirildim. Aynı zaman valide sultanın okçuluk hizmetinde iken ocağımızın önde gelenleri bana yapılan bu iltifatı kabul edemeyip eğer Mehmet Halife yazıcı olursa Darüssade Ağasını eline alır ve bütün ayıplarımızı açığa çıkarır düşüncesiyle kin ve hasetlerinden dünyada ne kadar bitmeyen işler varsa birini bitirdikten sonra diğerine tayin ederek dur durak vermeden tam dokuz sene bütün Osmanlı coğrafyasında seyahat ettim. Hatta göç Karıştıran'da iken Solak Nezir Ağa bu kulumuzu Mısır'dan getirip gökte ve yerde Allah'ın ne kadar mahluku var ise soru ve cevap şeklinde Feyzullah Efendi'nin bütün sorularına cevap verdikten sonra yaratılışım gereği "kurtuluş doğrulukta olduğu gibi helakin de yalancılıkta olduğunu" bilerek sadakat ve istikameti düstur edinip Sultan Mustafa efendimizin padişahlığında diğer efendilerle birlikte avlanmak için dolaşmaya çıkarak Feyzullah Efendi'nin azledilmesi padişahın rahat ve saltanatının devamı için gereklidir dediğinde bu söz Darüssade ağasının gücüne gidip bu adamın çok bilgisi vardır, böyle ileri görüşlü

⁷ Rifa'at Ali Abou-El-Haj (2011). 1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin İç Yapısı, çev: Çağdaş Sümer, İstanbul, s.88.

⁸ Belge Kodu: TSMA_E_2989/1_2, Dosya No: 562/2, Tarih: 03 Receb 1123, (17 Ağustos 1711)

ve işin sonunu düşünen insanlardan devlet içerisinde hoşlanılmadığı ve görevliler arasında müzakere edilen durumları da bir şekilde ifşa eder düşüncesiyle beni Amasya'da Şehzâdegân ve Sultân Bayezid-i Veli Evkâflarının işlerini yürütmek üzere tevliyetlerine tayin edip gönderdikleri zaman görev yerine gitmek üzere yola çıkıp Üsküdar'a vardığımızda ulufeyi bahane ederek elli kadar cebeci İstanbul'da toplanıp ve Asitane kaymakamı da tedbirsiz ve beceriksizliği nedeniyle ne yapacaklarını kestiremeyip korkusundan firar etmesi isyancıların cesaretini artırıp ve sayılarını çoğalttığı ve İstanbul'u Moskov keferesine vermeye vesile olmak için Yenikale'yi yapmaya izin veren Şeyhülislam'dır diyerek bin türlü iftira ve anlamsız kelimeler söyleyerek sonunda padişahımızı da zor durumda bırakarak kimisi Âl-i Cengiz'den Eyüb'de olan Sultan'dan ve kimisi İbrahim Han-zâde'den biat edelim diyerek yer yüzündeki haşereler gibi ağızlarından çıkan kulakları iştirmeyip her biri ağızlarına geleni söyledikten sonra otuz günde fazla aralarında istişare ettikten sonra Allah korusun Sultan Mehmet Han efendimizin sülbünden kimse tahta çıkmaması üzerine ittifakla karar verilip Sultan İbrahim'e de saltanat mümkün olmayıp daha sonra validelerinden biat etmeye hep beraber karar verip ve üç gün devamlı olarak yedişer Fatıha suresi okunup gerçek niyetlerini anladıktan sonra aklım başımdan giderek şaşkına döndüm, bütün bu sıkıntılar ve hastalığın ilacını efendimize bütün detaylarıyla anlatmak ve baltacıların defterleri Yeniçeri Ocağı'nda olup ocağın yazıcısı olduğum için hepsine aşına olduğumdan Allah'a tevekkül ederek Yeniçeri Ağası olan Çalık Ahmed Ağa ve yedi çorbacı ve ulemeden Kadıasker Tevfikî-zâde ve diğerlerine günde farklı kıyafete girerek ben Şehzade Sultan Ahmed efendimiz tarafından geldim her birinizin görevi ölünceye kadar devam edip öldükten sonra da çocuklarınıza verilecektir diye taahhütte bulunduğum zaman Sultan Mustafa Han'dan ne lütuf ve kerem gördük ki kardeşinden de görelim. Onlar meramlarına kavuşunca bizlerden intikam alma sevdasına düşerek bizlere rahat vermezler.

Böyle sözleri ağzıma almamı aksi takdirde beni öldüreceklerini söyleyerek hepsinin huzurundan kovulduktan sonra elime kitaplar alıp işlerini kanunlar dairesinde yürüttüklerini iddia edenlere şöyle cevap vermiştir. Kanun gereği henüz özü keskinleşmeyen kâmil, akıl ve baliğ bir imamın yerine çocuk imama biat etmek caiz midir? diyerek fetvaya müracaat ettiğimde âkil ve baliğ varken çocuğun imameti caiz değildir konusunda elime fetva alıp nakit ve eşya olarak neyim varsa tamamını sarfedip daha sonra da padişahımızın saltanatında malik olacaklarımı da kendilerine vereceğimi vaat edip kendime itimat ettirip bahsedilen çorbacılarla ve diğer tarafımıza meyledenlerin her birine fetvanın suretleri verildiği zaman şer-i şeriften ve kanunlardan ayrılmayalım diyerek göz göre göre kitabullah'a aykırı harekete cesaretleri olmayıp Allah'a hamt olsun kudretli padişahımız efendimiz hiçbir zorluk çıkmadan meramına nail olup tahta çıktıktan sonra benim de kendi uğruna mal ve canımı heba ettiğimi hakikatiyle cülusunda haber alıp önce Mirahur ve kapudanlık ile beni mutlu ettikten sonra yaptığım hizmetlere mükafat olarak Veziriazam tayin etti. Yüce Allah padişahımızın vücudunu bütün keder ve üzüntüden ve sıkıntılardan korusun ve saltanatında ömrünün sonuna kadar daim eylesin ve gölgesini ve inayetlerini üzerimizden eksik etmesin, âmîn bi-hürmeti Tahâ ve Yâsîn.

İffetli sultanım, veli nimetim efendim bu türlü boş kelimelerle mübarek başınızı ağrıtmaktan maksadım şudur ki, devlet kapınıza geldikten sonra yetişmiş bir beslemeniz gibi bana sağladığınız bütün nimetlere karşı şükürümü eda etmek üzere elimden gelen her şeyi yaptığımı anlatmak içindir.

Uzun zamandır kethüdalık hizmetinizde olan Mehmet Efendi'den başka eski yoldaşım ve arkadaşım kalmadı, haset insanların ve münafıkların şerrinden yüce Allah onu da muhafaza eylesin.

Sonunda Halep muhassıllığından Veziriazamlığa davet olunup geldiğim sırada Moskova sefer etmelisin diye ferman buyurulduğu zaman işittim ve itaat ettim diyerek gece gündüz uyku ve rahatımı terk ederek eskiden Tersane-i Amire'de olanlardan başka topları ve yelkenleri ve donanmayı tamamen kusursuz takımlarıyla hazırlayarak doksan gün içinde üç yüz on beş pare gemi yaptırıp Azak ve Taygan ve Özü taraflarına gönderdim. Daha sonra padişahımızın duası ve himmetleriyle İslam askeri ile birlikte ben de gidip Prut nehri sahilinde Moskov taburlarıyla karşılaştık. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri yapılan tabur savaşlarında iki, iki buçuk ve en nihayet üç saatten fazla savaş olmadığı halde Temmuz'un sıcaklığında ilk gün öğleden akşama kadar ve Pazar günü sabahtan akşama kadar ve Pazartesi de sabahtan yatsıya kadar ve Salı günü şafak vaktinden öğlene kadar öyle bir savaş ve muharebe olmuştur ki Allah'ın Tevfik ve inayeti ve melaikelerin yardımıyla düşman askerinin kalbine korku salıp İslam askerinin kanına girmesinler mahşer gününde cevabını veremem mülahazasıyla Rusya tarafının sulh ve barış teklifi için elçiler gönderince ilk önce tekliflerini reddedip arkasından tekrar gelerek şeriatınız gereği sizden eman dileriz dediklerinde, eğer tekliflerimiz kabul edilirse sulh ve anlaşma yaparız denilmiştir.

Çar adına gelen elçinin her türlü yetkiye sahip olduğunu bildirmesi üzerine şart ve tekliflerimiz kendisine iletildikten sonra merhum Sultan Mehmed Gazi Han efendimizin zamanlarında nasıl ise Azak Kalesini aynen teslim edersiniz, sonradan yapılan Kamange Kalesini yıkıp top ve cephanesini Osmanlı devletine verirsiniz, Taygan ve Samad bölgesinde bulunan yeni kaleler yıkılarak Osmanlı'ya sığınan İsveç kralının serbest bırakılması, bundan sonra Leh ülkesine ve Leh halkına Berabaş ve Potkalı kazaklarına karışmayıp tamamen serbest bırakılmaları şartıyla iki taraftan senetler alınıp verilerek Allah'ın fazl ve keremiyle galip ve isteğimiz üzere tekliflerimizi kabul ettirerek anlaşma yaptık.

Daha sonra şiddetli düşmanla karşılaşınca bu kadar uzun bir savaş kimsenin aklından geçmezken bu kesin zafer neticesinde Boğdan memleketi ile İbrail kalesini yüce Allah yeniden bize verip ihsan ettikten başka Osmanlı askeri düşman askeri karşısında muzaffer olup dört adet kalenin alınması hiçbir şekilde akıllara gelmezdi. Bu sebeple bütün İslâm askeri bu büyük zafer karşısında yüzlerini ve gözlerini yerlere sürüp sevinç ve mutluluk içinde yüce Allah'a teşekkür ve secdeye kapandılar. Ben de yüce Allah'ın bu sonsuz lütuf ve ihsan karşısında kusur etmemek ve şükürünü eda etmek üzere Rabia-i Adeviyye gibi valide sultan efendimize sağlık sıhhat ve afiyetler dileyerek görevimi yerine getirmeye gayret ettim.

İnsanın elinde hareket etmeye güç ve kudret ve gençlik olmayınca sevap kazanmak mümkün değildir, her zaman beden kuvvetine muhtaçtır, bütün askerimiz bu şekilde beklediği bir zamanda Köprülü-zade Ahmet Paşa Girit adasına geçip ritme isimli palangayı feth edip müjdesiyle kethüdasını İstanbul'a gönderdiği zaman merhum Sultan Mehmet Han-ı Gazi efendimiz vezirimin kethüdası gelmiştir diyerek hiçbir soru sormadan üç tuğ ile Halep'i ihsan etmiş ve daha sonra Mısır Kahiresi'ni kendine hediye olarak vermiştir.

Bu büyük zafere göre padişahımızın bu veziriazama yapacağı ihsan ve inayete nihayet yoktur ama kethüdasına bile nasıl lütuf ve ikram edip vezaret ile hangi görev verilecektir diye büyük ve küçük herkesin gözü yolda iken İstanbul'dan menzil ile orduya gelenlere karşı varıp kafirlerin bozgunu ve diğer mutlu haberler İstanbul'a ulaştı mı sorusuna karşılık evet geldi denilince müjde ile gelen Osman Kethüda'ya padişahımız nasıl ihsan ve inam etti diye sorulunca ihsan ve inamı bilemem ama büyük mirahur eyledi deyince, Osman Ağa kethüda olmadan önce zaten büyük mirahur idi, şimdi müjde ve tebşir ile vardığı zaman yine mirahur etmek kesinlikle Vezir-i azama hakaret etmekten ileri gelir. Allahı teşbih ederim bu adamın hizmeti bilinmez mi diye çadır çadır insanlara teşhir edilmekteyiz. Benim merhametli sultanım veli nimetim efendim Moskov taburunun hezimete uğratılması ve alınan kalelerin haberi İstanbul'a varıncaya kadar padişahımızın bu kullarına gönderdiği hatt-ı hümayunlarında Liva-i Resulullah sana tanrı emaneti ve seni de İslam askeri ile birlikte Allahü tealaya emanet eyledim, bu benim ilk seferim ve savaşımdır, görevim seni düşmandan intikam alarak şan ve şevketime bir şey getirme dediğinden başka bir emir ve fermanı yoktu. Hazreti Süleyman'ın mührü ile Mevlâna'nın külahı benim yanımda eşit ve beraber olduğunu Hak teala bilir. İki cihanda yüzün ak olsun, on dört seneden beri Ümmet-i Muhammed'in Moskov keferesi yüzünden kederli olan kalpleri sevinç ve mutlulukla değiştirilip Allah'a hamt ve minnet olsun ki İstanbul bizim ve daha yeni padişah olan Sultan Ahmet'in hayır dualarına mazhar olmaktan başka bir murat ve maksadım olmayıp gece gündüz böyle güzel haberleri beklerken düşman askerinin bozguna uğradığı haberi vardığı zaman haseki ağa, kozbekçi ve Silahşor Kara Mehmet ve Süleyman Ağalar ile peşpeşe gelen hatt-ı hümayunların içeriğinde senden başka padişahın gazabına mazhar olacak bir kişi yoktur. Yüce Allah'a yemin olsun ve ahir zaman peygamberi hakkı için seni eman vermeden katleddim, hayatın bir şekilde tasavvur edilemez ve son pişmanlık fayda etmez diyerek yazılıp emir geldiği zaman gece ve gündüz beklediğim hayır dualarından bir harf bile yazılıp gönderilmemiştir. Cenabı Allah ismetli efendimin vücudunu hatalardan muhafaza eyleyip gölgenizi bir an üzerimizden ayırmasın.

Allah'ın inayet ve keremiyle kendinin kabahatini önüne koyup burnunu batırırlar da kabahatine göre ceza verirler. Bu fakirin kabahati, bütün maiyyetim ile ve malik olduğum her şeyi bu uğurda sarf edip beş yüz keseden fazla borçlandım. Top ve humbara yağmur gibi yağarken göz göre göre ölümümü müşahede ederek yalın kılıç metrislerin üzerine yürüyüp Allah'ın inayet ve yardımı ile düşmanın taburlarını bozup ve bu kadar kalelerini alıp aman dilediğim için bu cezaya layık görüldüm ise ve aldığım kalelerin geri verilmesi ferman buyurulur ise o saatte sahibine geri verilir. Yok eğer bir kafirden az almışsın Moskov'un ta hükümet karargahına varıncaya isterim diye ferman buyurulur ise ferman efendimindir.

Allah'ın lütuf ve ihsanı, bütün efendilerimin yüce himmetleri ve hayır duaları bereketiyle bu da mümkündür. Lakin kış mevsiminde burada kışlayıp ilkbahar olduğu zaman buradan hareket olunup gidilmesi gerekir, zira

bulduğumuz yerde altı buçukta sabah namazı kılınır, Moskov'un hükümet merkezinden daha ilerde akşam namazından bir saat sonra sabah namazı vakti oluyor, yatsı namazına vakit kalmıyor. Bu kadar uzak bir memlekete yol ortasında kışlamadıktan sonra ağır asker ile İstanbul'dan doğruca gitmek bir şekilde mümkün olmayıp Süleyman Paşa zamanında askeri bozguna uğrayıp kendisi de firar edip geri kalan asker ve reisleri kesin suçlarını örtbas etmek için kırk yıllık velinimetimiz olan merhum padişah efendimize nasıl hiyanet edip çeşitli melanet ve fesada sebep oldukları efendimin malumlarıdır. Allah korusun bu kulunuzun ihmal ve beceriksizliği sebebiyle işler bu raddeye gelmeyip alınımız açık, bütün dostumuz olan Hristiyan devletlerin imparatorlarının beklediği bir savaşta böyle büyük bir fethe vesile olduğumuz için mi katli ve idama müstahak olduk. İslam askeri ile İstanbul'dan hareketimizden sonra bu sene İslam ordusunun yenileceği ve hezimete uğrayacağı fikriyle Venedik keferesi donanmasıyla birlikte Körfez'de toplanmasındaki maksadının ne olduğu basiret sahiplerine gizli değildir. Allah biliyor suçumu bilsem bu sözü söyleyen padişah efendime zahmet vermeden kendi kendimi helak ederdim. İnsanoğlu üç dört evladını aynı derecede tutmayı elbette baba oğlundan kederlenir, oğlu babasından üzüntü duyar. Durum böyle iken binlerce İslam askeri başımızda her biri bir memlekettten ve her biri bir insan evladı olup bunların birbirlerine benzemeyen dil ve tavırlarıyla beraber kardeş gibi bir yerde toplamak ve kendilerinden zerre kadar bir yanlışlık ve hata ortaya çıkmadan memleketlerine göndermek çok zor ve müşkül bir iş olduğu herkese gizli olsa bile padişahımız efendimize ayandır. Bunların mevaciplerinin temini ve bir taraftan Boğdan memleketinin her bakımdan bozulan düzeni ve bir taraftan düşmandan alınacak kalelerin hususiyetleri ve bir taraftan birkaç türlü kargaşa ve karışıklıklarla meşgul iken böyle bir zamanda bir de padişah efendimizden gelen azarlama ve suçlanma fikriyle hangi işe girişeceğim konusunda kararsız kalıp hayatımdan ümitsizliğe düştüm. Yirmi seneden beri padişah efendimizin hizmetinde meşgul iken bütün hareket ve düşüncüleri malumumdur, suçsuz yere bu kullarına kıyıp böyle kesin bir hatt-ı hümayun yazması kendi emriyle olmadığını düşünüyorum. Daha önce padişah efendimizin mübarek yüzünü görmeden ve hizmetinde bulunmadan birkaç devlet erkanı peyda olup akılları bir şeye ermeyip ve gözleri görmediği konular hakkında şöyle böyle diyerek efendimizi gazaba getirip böyle bir hatt-ı hümayun yazdırmışlar. Hak teala şerhlerinden efendimizi ve bütün kullarını muhafaza eylesin.

Benim ismetli velinimetim efendim sultanım hazretleri Cenabı Allah vücudunuzu her türlü hata ve kusurdan korusun ve kollasın ve ömrünüzü uzun eylesin. Siz çok savaş ve çok vezir gördünüz, Allahü zülcelale yüz bin kere hamt ve sena olsun, böyle büyük bir yardımı hiç kimseye ihsan etmemiştir. Allah aşkına ve Resulü hürmetine yazdığım maddelerin nizam ve intizamı ve İslam askerini yerlerine dağıtıp İstanbul'a ulaşıncaya kadar olur olmaz kişilerin sözlerini dikkate almayın. Bütün işler tamamlandıktan sonra yaptığımız hizmetlere bakıverin, eğer yanlış bir şey görürseniz ona göre beni cezalandırın. İşin gerçeği malumunuz olduğu zaman bu kulunuzun hatırı için olsun padişah efendimiz hazretlerine yazı ile bildirmek zahmetli olursa bir kulunuz ile ifade ve beyan etmeniz hususunda emir ve ferman lütuf ve ihsan devletli merhametli, varlığımın sebebi efendim valide sultan hazretlerindir.

3 Receb sene 1123 [17 Ağustos1711]

Mehmet Paşa

Sabık Veziriazam Mehmet Paşa'nın kamesidir.

Sonuç

Çalışmamız Baltacı Mehmed Paşa'nın Prut seferi sonrası Valide sultana yazmış olduğu iki mektubu baz alarak kurgulanmaya çalışma kaygısı gütmektedir. Valide Sultanların bürokraside etki olduğu sürecin son halkası olarak ifade edebileceğimiz Gülnüş Emetullah Valide Sultanın aslında pekte ortada görünmemekle birlikte bürokrasideki etkinliği bu süreçte oldukça belirgindir.

Prut seferi sonrası ortaya çıkanlar ve yapılan sorgu sonrası kafası giden devlet adamları gerçeği ortada olup Baltacının bu süreçte İstanbul'a dönerken yazmış olduğu bu mektuplar kendisinin kellesini kurtarmış olduğu gerçeği alalen ortadadır. Mektuplar Baltacının en başından itibaren sadakatini ifade ettiği bire müdafaaaname niteliğinde olup, dönemin bürokratik yapısı hakkında bize önemli bilgiler vermektedir.

Bürokraside etkinlik, fetva geleneği ve Valide sultanın etkinliği üzerinde durulması gereken noktalardır. Fakat şu bir gerçek ki entrikalar ile geldiği makamdan yine aynı şekilde ayrılmak zorunda kalış, devlet adamlığı noktasındaki liyakatsizlik ve efradında olan yanında taşıdığı insanların ehliyetsizliğinin yol açtığı vahamet asıl ders alınması gerek nokta olarak görülmektedir. Mektupların birebir transkriptlerini ekte sunuyorum.

Kaynakça

Osmanlı Arşivi, TSMA No: 2989/1-2

Aktepe, Münir (1992), "*Baltacı Mehmed Paşa*", İA, c.5.

İpşirli, Mehmet (1996). "*Gülnüş Emetullah Valide Sultan*", İA, c.14.

Kurat, Akdes Nimet (1951-53). Prut Seferi ve Barışı, I-II, Ankara.

Rifa'at Ali Abou-El-Haj (2011). 1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin İç Yapısı, çev: Çağdaş Sümer, İstanbul

Yıldız, Hakan (2011). Yeniçeri Katibi Hasan Prut Seferi Beyanıdır, İstanbul.

Yıldız, Hakan 2019. "1711 Osmanlı-Rus Savaşında Kırım Tatarları" Tarih-Toplum-Hukuk Bağlamında Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Yazıları.

Belge Kodu: TSMA_E_2989/1_2

Dosya No: 562/2Tarih: 03 Receb 1123

Benim devletlü mürüvvetlü merhametlü veliyye-i ni'metim bâ'ise-i devletim efendim sultânım hazretleri bu abd-i dirîneleri sinn-i bülûğa vâsıl ve fikir ve şu'ûrum nîk ü bedi temyîze müsta'id ve kâbil oldukdan sonra etrâf-ı bilâdı seyahat tarîki ile ta Trablus ve Tunus ve Cezayir memleketlerine vardığım esnada mazınna-ı kirâmdan bir azîzü'l-vücûd mağribî ademi ile mülâki ve hem-sohbet olduğumda senin Devlet-i Âl-i Osman'da vezîr-i a'zam olacağıın cebhe-i sadâkatinden lâyh ve nümâyândır bu diyârlarda beyhûde zahmet ve ta'ab çekme var kısmetini Devlet-i Aliyye'ye cûyân ol deyü tebsîr etmekle hakkımda zuhûra gelen nâtika-i müteberrikelerin cân u gönülden sem'-i kabul ile isgâ edüp avdet ve gelüp âstân-ı büleud unvânlarında intisâb sevdasına düşüp ismetlü efendimizin baş ağaları Mehter Osman Ağa ve gâh çerâğları Afife Kadın câriyenizin pazarcısı Habeşî Ali Ağa'nın yanlarında iffetlü efendimin horendelerinin pazarlık defterlerini tahrîr ederek bi-emri hudâ cennet-mekân merhûm Gâzi Sultân Mehmed Hân efendimizin ahvâli suret-i âhar olup Saray-ı Atîki ma'mûreye varıldıkda merhûm Hattât Beşir ve Baltacı Mehmed ve Cebeci İbrahim ve Habeşî Ali Ağalar ma'rifetleriyle devletlü efendimizin hizmet-i şerîflerinde iken Habeşî Ali Ağa oda lalağı için Edirne'ye da'vet olunup vardığı gibi şevketlü veliyyü'n-ni'am efendimizin efendiliğinde varup Eski Saray'da ilerü gelecek bir ma'rifetlü âdemim vardır ismi Mehmed Halîfedir Darû's-Saâdeti's-şerîfe ağasından bir çıraklık aliverin çerağınız olsun deyü ricâ eyledikde kerâmetlü efendimiz dahi Dârüssaâde Ağası Ahmed Ağa'dan çıraklığın alup Baltacılar Ocağına çerâğ buyurdukları haberi bu kulunuza geldiği gibi du'â-yı hayırları hizmetine istigâl ve ba'dehu devletlü efendimin pazarcıları Küçük Mehmed Ağa ve Eyyüb Ağa'nın defterlerini yazup hizmet-i veliyyü'n-ni'amîde merhûm Sultân Mustafa Hân efendimiz taht-ı saâdet-baht üzere cülûslarında ismetlü efendimin himmet-i aliyyeleriyle Ali Ağa kulunuz Mısır'dan gelüp Dârüssaâdeti's-şerîfe Ağası oldukda bu kulunuzu ikinci yazıcı ve Baltacıların ocak yazıcılığı ve kendü emâneti hizmetlerine istihdâm ve yine şevketlü efendimizin tîr ü kemân hizmetlerinde iken ocağımızın serkârde olan ricâli bu iltifâtı hazm edemeyüp bu fehm ve kiyâset ile Mehmed Halîfe eğer yazıcı olursa ağayı bütûn kabzasına alup ayıplarımızı ayân eder deyü kemâl-i hakad ve hasedlerinden dünyada her ne kadar bitmez işler var ise suret-i hakda kulunuzu ta'yîn etdirdüp fazlı hak ve cenâb-ı kâdir-i mutlak ile tahmîlen geldiğimde birine dahi irsâl ve biribiri ardınca aslâ meks ve râhat olunmayup kâmil dokuz sene menzil ile seyyâh-ı dâr u diyâr olup varmadığım memleket ve görmediğim iş kalmayup hatta göç Karıştıran'da iken Solak Nezir Ağa bu kulunuzu Mısır'dan getürdüp gökde ve yerde Allah'ın ne gûne mahlûkı var ise su'âl ve cevap zımında Feyzullah Efendi'ye müte'allik ba'zı ahvâl su'âl eylediğinde muktezâ-yı asra göre her su'âlîne cevap verildikten sonra iktizâ-yı fıtrat ve tiynetim üzere en-necâtü fi's-sıdkî kemâ inne'l-helâki fi'l-kizbi mağzâsınca dehân-ı sadâkat ve istikâmeti bâz edüp Sultân Mustafa Efendimiz pâdişâhlığında ve ben ağalığımda efendilerimiz ile sayd u şikârımızda safâ-yı hâtır ile geşt ü güzâr edelim deyü tefekkür buyurulur ise Feyzullah Efendi'nin azli mücerred sizin ârâm ve râhatınız ve bâ'is-i devâm-ı devletinizdir didikde el-hakku kurretün mazmûni üzere bu söz gücüne gelüp bu âdemin katı çok ma'lûmâtı var imiş böyle âkıbet-endîşâne dûr fikirlü âdemin dâire-i devletde hazzı olmadığından gayri beynimizde müzâkere olunan ahvâller dahi bir tarîk ile keşf ve ifşâ olunup kimesne vâkıf olmasun deyü suret-i zâhirde ikrâm ve ma'iyetde nefy misillü bu kulunuza Amasya'da merhûmün şehzâdegân ve Sultân Bayezid-i Velî Evkâfları nizâmalarını sipariş ve tevliyetlerin verüp Amasya'ya gönderdiklerinde şevketlü veliyyü'n-ni'am efendimiz takdîr buyurup sarayda benim bir âdemim gözlerine diken oldu buyurmuşlar bu kulunuzun nefy ve iclâ yollu Amasya'ya gönderildiğim şevketlü efendimizin mükedder-i tab'-ı şerîflerinden mâ'adâ bu kulunuza dahi eğerçi su'ûbet ve girye görünmüşüdi lâkin "asâ en-tekrehû şey'en fe-hüve hayrûn leküm" nazm-ı kerîmi mefhûm-ı münîfi üzere müfârakat-ı hizmet-i veliyyü'n-ni'amî ile mahzûn ve perîşân olan kalb-i hazîni teselli ederek tevliyetlerin İstanbul'da umurların görüp savb-ı maksûda revâne olmak üzere Üsküdar'a ubûrumuzda ulûfeyi bahâne edüp İstanbul'da elli kadar cebeci tecemmu' ve Astâne kâ'immakâmı olan bendeleri dahi re'yy ve tedbîrden kâsır olmak takrîbi ile mudâfa'aları semtini fehm ve idrâk edemeyüp kemâl-ı havf u herâs ile firâr etmeğin anın sebât ve temkîni rütbesini halk görüp anladıktan sonra dahi yüz bulup cem'iyetlerin teksîr ve İstanbul'ı Moskov keferesine vermeğe vesîle olmak için Yenikale'yi yapmaya izin veren şeyhülislâm efendidir deyü nice dürlü türrehât ve bî-ma'nâ kelimât ederek nihâyetinde pâdişâhımızı dahi esnemezüz deyü feryâd ve vâyli edüp hâsılı kimi Âl-i Cengiz'den Eyüb'de olan Sultân'den ve kimi İbrahim Hân-zâdeden bey'at edelim deyü haşerâtün minhü fi'l-arzike ağızlarından çıkanı kulakları işitmeyüp her birleri hâtırlarına geleni

söyleyüp ve bu güft ü şenî'den beyinlerinde otuz gündün ziyâde istişâreden sonra ne'üzü billâh mine's-sâmî'în merhûm Sultân Mehmed Hân efendimizin sübllerinden iclâs olunmamak üzere cümle ittifâkıyla karar verilüp Sultân İbrahim'e dahi destres mümkün olmayup bilâhire vâlidelerinden bey'at etmeğe ittihâd ile karar ve üç gün ale't-tevâlî birbiri ardınca yedişer fâtiha okunup mâ-fi'z-zamîrleri ne yüzden olduğu bu abd-i kemterinizin ma'lûmı olduğu gibi olanca aklım başımdan gidüp bu derd-i mûrisü'l-âlâmın ilacını cüst ü cûya dâmen-dermiyân ve baltacıların defterleri Yeniçeri Ocağında olup ocağın yazıcısı olduğum hasebiyle ekseriyle âşinâ olduğumdan mütevekkilen allâhi'l-meliki'l-müte'âl Yeniçeri ağası olan Çalık Ahmed Ağa ve yedi çorbacı ve ulemâ gürûhundan Kâdiasker Tefvîkî-zâde ve sâirlerinin her birlerine günde birer kıyâfete girüp varup ben necâbetlü Sultân Ahmed efendimizin tarafından geldim her birlerinizin mansıbları ilâ mâ-şâallahü te'âlâ mü'ebbed ve ecel-i müsemânız vakti hulûl edince azl olunmayup vefâtlarınızdan sonra bile mansıblarınız evlâdlarınıza verilmek üzere ben müte'ahhid olurum deyü hazîn ve nâle günân-dîdelerimden yaş ile kan revân oldukda Sultân Mustafa Hân hazretlerinden ne lütf ve kerem müşâhede eyledik ki hatta karındaşımdan dahi göreyüz anlar hiç ele avuca sığmayup ba'de husûlî'l-meram bizlerden ahz-ı intikâm sevdasına düşüp bizlere râhat vermek değil helâkımız ile ancak müteselli olur bu makûle sözi ağzına alma yoksa seni katl ve i'dâm ederiz deyü envâ'-ı kahr ve gazab birle her birlerinin meclislerinden birer kaçır def'a tard olunduktan sonra elime kitaplar alup çünkü sizler bizim işimiz şer'ledir deyü iddi'â edersiz deyü şer'î üzere henüz özri sâbit ve zâhir olmayan kâmilü'l-aklil-bâliğ imamın yerine sabî imama bey'at câiz midir deyü men'iyetlerinden fetvâya mürâcaat eylediğimde âkil ve bâliğ var iken sabînin imâmeti câiz değildir deyü yedime fetvâ alup nukûd ve eşyâdan neye mâlik isem bi'l-cümle bezl edüp ba'dehu devletlerinde mâlik olacağımı dahi kendilere vereceğimi hezâr va'd-ı dilfirîb ile itimâd etdirüp zikr olunan çorbacılar ve sâir tarafımıza meyl ve tergîb olunanların her birlerine fetvânın suretleri verildikde hoş imdi şer'-i şerîfden ayrılmayalım deyü göz göre kitâbullâha mugâyir harekete cesâretleri olamayup lillâhi'l-hamd ve'l-minne kudretlü veliyyü'n-ni'am efendimiz bilâ ta'ab nâ'il-i merâm olup ba'dehu bu kullarının uğûr-ı hümâyûnlarında bezl-i mâl ve cân ile kulluğumu cülûs-ı hümâyûnlarında hakîkati üzere haber alup evvelâ mîrâhûr ve kapudanlık ile ser-efrâz buyurduktan sonra vezîr-i a'zamlık ile çerâğ ve sebkât eden hizmetimden ziyâde ecr ve mükâfât buyurup ser-i iftihârımı evc-i âsumâna beraber eyledi. Hak tebâreke ve te'âlâ vücûd-ı hümâyûnların cemî' ahtâr ve ekdârdan sâlim ve serîr-i saltanat-ı cihân-bânîlerinde medde'l-eyyâm dâim ve kâim eyleyüp sâye-i inâyet-i aliyye-i şâhânelerin bir an üzerimizden eksik eylemeye âmîn, bi-hürmeti Tâhâ ve Yâsîn.

Devletlü merhametlü iffetlü veliyye-i ni'metim efendim bu makûle beyhûde kelimât ile mübârek ser-i saâdetlerini tasdîf'den maksûdum budur ki ol azîzin nefes-i mübâreki sebebi ile bâb-ı devlet-me'âbinıza konduktan yetişmiş beslemeniz gibi ni'am-i celîle-i aliyyenizle perveriş-yâfte olan bende-i ser-efkendeniz olduğımı tefhîm ve ta'rîfdir az değil katı çok zaman oldu bâb-ı saâdetleri hizmet-i şerîfde kethüdâ-yı mükerrerleri olan Mehmed Efendi kullarından gayri eski yoldaşım kalmadı hasûd ve münâfik şerrinden o derd-mendi dahi Allah hıfz eyleye. Nihâyet mâl-i Haleb'den bu def'a vezâret-i uzmâyâ da'vet olunup geldiğim gibi Moskov'a sefer eylemelisinin deyü fermân-ı hümâyûn-ı veliyyü'n-ni'ami buyuruldukdan sem'an ve tâ'aten ile imtisâl ve gece gündüz hâb u râhatı terk edüp topları ve yelkenleri ve donanmayı ve bi'l-cümle bî-kusûr takımlarıyla eskiden Tersane-i Amire'de olanlardan mâ'adâ doksan günün içinde üç yüz on beş pâre gemi yapırup Azak ve Taygan ve Özü taraflarına gönderdikden sonra meyâmin-i himem-i aliyye ve teveccüh-i derûn ve du'â-yı hayr-icâbet eser-i evliyâ-yı ni'amî berekâtıyla asâkir-i İslâm ile bu kulları dahi gelüp nehr-i Purut sâhilinde Moskov taburıyla mülâkî olup Âl-i Osman devleti zuhûrundan berü vâkî olan tabur cenklerinde iki iki buçuk nihâyeti üç sâatden ziyâde cenk olmuş değil iken Temmuz'un ikinci Cum'aertesi öyleden akşama dek ve Pazar günü sabahdan akşama dek ve Pazartesi sabahdan iki yatsuya dek ve Salı günü şafakî vaktinden tâ beyne's-salâteyne değin bir mertebe cenk ve muhârebe olunmuşdur ki ne'üzü billâhi te'âlâ asâkir-i İslâm Elmas Paşasına seni müşâhedeğe bir ramak kalmış iken tevîk-i melik-i allâm ve imdâd-ı melâike-i kirâm ile düşmen-i dînin kalplerine ra'b u herâs el verüp mâbeynde telef olan ibâdullâhın kanına girmesünler rûz-ı mahşerde cevabı nice verilür mülâhaza ve teemmül eylesünler deyü sulha rağbetini i'lâm birle âdemler gönderdikde şevketlü kudretlü pâdişâh-ı dîn-penâh efendimizin kılıcı keskin ve uzundur askerimiz kavî hazînemiz çok cebehâne mühimmâtımız kadr-i kifâyeden on beş kat ziyâdedir bize cenkden evsân gelmedi deyü red olunduklarından sonra der-akeb yine gelüp şerî'at-i mutahharınız muktezâsınca istîmân ederiz dedikde teklîfleri kabul ederler ise sulh olalım yoksa başbaşa sulh olunmaz heman vaktine hâzır ve kahr-ı bâriye müterakkîb olsun dediğimizde meğr gelen kişi emr-i sulha murahhas imiş çarları tarafından yedine verilen ruhsatnâmesin ibrâz ve her ne sözünüz var ise benimle müzâkere edin dedikde hezâr mükâleme ve

tarafeynden red ve kabul müstelzim cevabı verildikten sonra mağfur ve mebrûr Sultân Mehmed Gâzi Hân efendimizin eyyâm-ı saâdet-encâmalarında nice ise Azak Kalesini öylece verirsene ve sonradan yaptığınız Kamange Kalesini hedm edüp top ve cebehânesini Devlet-i Aliyye'ye vermelüsiz ve Taygan ve Samad dimağındaki Yeni Kaleler hedm olunup Devlet-i Aliyye'nin sâye-i şefkat ve merhametine ilticâ eden İsveç kralının gitmesine dahi bir tarîk ile mûmâna'at etmeyüp ba'de'l-yevm Leh memleketine ve Lehlü'ye ve Berabaş ve Potkalı Kazaklarına karışmayup külliyyet ile kat'ı yed etmek şartıyla iki cânibden temessükler alınup verilüp bi-fazlillâhi ve keremihim düşmenimize gâlib ve hem dilhâhımız üzere teklîflerimizi isgâ ve icrâ etdirdik fe-hamden sümme hamden şevketlü efendimizin kuvvet-i baht-ı hümâyûnlarının eseridir. Ancak bu sene küffâr-ı eşrâr ile mukâbele olundukda beraber kalınmak dahi cümlemin cânına minnet-i azîme olup bu kadar cenk ve cidâl bir ferdin hâtırına gelmez iken bu sefer-i zafer-rehberde bütün Boğdan memleketi ile İbrail Kalesini cenâb-ı Allah yeniden itâ ve ihsân etdikden gayri üç bölük tabur-ı menhûsuna dahi zafer-i rûzi ve müyesser olduktan sonra dört kıt'a kalelerin alınması hiçbir takrîb ile hâtırlara hutûr etmez iken kâdir-i lâ-yezâl bu feth ve nusretin edâ-yı şükrünü bize müyesser eyleye deyü cümle asâkir-i İslâm yüzlerini ve gözlerini yerlere sürüp sürûr ve hubûr ile şâd u handân cenâb-ı Hakka teşekkür ve teseccüde ve bu fakîr-i müstemend-i bî-çâre kulunuz iyâzen billâhi te'âlâ İstanbul'ı küffâra vermiş gibi bakiyye-i hayâtımdan me'yûs olup yemeden ve içmeden kalup geceyi gündüzden ve gündüzi geceden fark ve temyîzden kalup harekât ve sekenâtımı fehm edemeyüp bî-şu'ûr ve mütehayyir kalmışdır. Bire şaşkın tevârih-i sâlifeye nazar eyle gör cenâb-ı Hakkın sana eylediği lütf-i bî-hesâb kime vâkî olmuşdur seraskerleri bulunduğun guzât-ı Müslimîn ile nâil olduğumun böyle bir fütûhât-ı kesîretü'l-berekâtın edâ-yı şükründe kusûr edecek olursan ni'am-i celîle-i ilâhiyi inkâr etmiş olursuz deyü hitâb buyrulur ise Hak sübhânehu ve te'âlâ şefâ'atine muhtâc olduğumuz Rabia-i Adeviyye'ye mu'âdil ve mûmâsil olan ismetlü efendimin vücûd-ı şerîflerin hatâsız eyleye ilmü'l-ebedân sümme'l-edyân mîsdâkınca yedinde harekete tâb u tuvân olmayınca mesûbât-ı diniyye ihrâzı nice mûmkündür beher hâl kuvvet-i bedeniyyeye mahtâcdır cümle guzât-ı muvahhidîn bu minvâl üzere vehn-güşâ-yı intizârdır ki Köprülüzâde Ahmed Paşa Girid ceziresine geçüp Ritme nâm palankayı feth edüp müjdesiyle kethüdâsını der-i devlete gönderdikde merhûm Sultân Mehmed Hân-ı Gâzi efendimiz kethüdâ-yı mûmâ-ileyh geldiği sâat vezîrimin kethüdasıdır deyü aslâ ve kat'â bir nesne su'âl etmedin üç tûğ ile Haleb mansıbını ihsân ba'dehu Mısır-ı Kahire'yi dahi inâyet ve itâ eyledi. Bu gazâ-yı garrâya göre şevketlü pâdişâhımızın bu vezîr-i a'zama edeceği iltifât ve inâyete nihâyet yokdur ammâ kethüdâsına ne güne lütf ve kerem buyrulup vezâret ile kangı menâsıb itâ olunacaktır deyü sığâr ve kibârın gözleri yolda iken İstanbul'dan menzil ile ordu-yı hümâyûnlarına gelenlere karşı varup küffârın inhizâmı ve sâir ahbâr-ı meserret-âsâr İstanbul'a vardı mı belî geldi dediklerinde Allahı seversen müjde ile giden Osman Kethüdâ'ya şevketlü pâdişâhımız ne vechile ihsân ve in'âm eyledi deyü su'âlinde in'âm ve ihsânı bilmem büyük mîrâhûr eyledi deyü haber verdiğinde be canım Osman Ağa kethüdâ olmazdan evvel büyük mîrâhûr idi şimdi müjde ve tebşîr ile vardukda yine mîrâhûr etmek mutlak vezîr-i a'zamı hakâretden nâşîdir subhânallâh bu adamın hizmeti dahi bilinmez mi ola deyü çadır beçadır teşhir-i âlem olmakdayuz benim devletlü merhametlü veliyye-i ni'metim efendim Moskov taburunun kahr ve inhizâmı ve alınan kalelerin haberi İstanbul'a varıncaya değin şevketlü kerâmetlü efendimin bu kullarına gelen hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnlarının mefhûm-ı inâyet-mersûmunda Livâ-i Resûlüllâh sana tanrı emâneti ve seni dahi asâkir-i İslâm ile Allâhü te'âlâyâ emânet eyledim ibtidâ seferimdir göreyim seni adûdan intikâm almakla şân ve şevketime bir hâlel getürme demekden gayri fermânları yok idi hazreti Süleyman mühri ile külâh-ı Mevlânâ indimde müsâvî ve beraber idüğüne Hak alîm ve dânâdır iki cihânda yüzün ağ olsun on dört seneden berü ümmet-i Muhammed'in Moskov keferesi sebebiyle mütekedder olan kalbleri inşirâh ve sürûra mübeddel olup lillâhi'l-hamd ve'l-minne İstanbul bizim ve henüz pâdişâh oldum deyü hayır du'âlarına mazhar olmakdan gayri bir dürlü murâd ve maksûdum olmayup şeb ü rûz böyle bir enfâs-ı tayyibelerine muntazır ve müterakkıb iken taburların hezîmeti haberi vardığı gibi haseki ağa kozbekçi ve silahşorlardan Kara Mehmed ve Süleyman Ağalar ile birbiri ardınca gelen hatt-ı şerîflerinin mefhûm-ı münifinde senden gayri itâb-ı şâhânedan mazhar olacak bir ferd yokdur vallâhü'l-azîm ve billâhi'l-kerîm resûl-i âhiri'z-zamân hakkı için seni bilâ emân katl ederim hayâtın bir vechile mutasavver değildir son pişmanlık fayda etmez deyü tahrîr buyrulup gece ve gündüz intizârında olduğım hayır du'âlarından bir harf tahrîr olunup geldiği yokdur cenâb-ı Allâhü azîmü's-şân ismetlü efendimin vücûd-ı şerîflerin hatâlardan hîz eyleyüp gölgenizi bir an üzerimizden ayırmaya bi-mennihi ve keremihi kedinin kabahatini önüne koyup burnunu batırırlar da kabahatine göre cezâ tertip ederler bu fakîrin kabahatim etbâ'im ve kendü mâlik olduğımı bu uğurda sarf ve bezl edüp beş yüz kîseden mütecâviz düyûna dahi giriftâr olup top ve humbara yağmur gibi

yağarken re'yü'l-ayn mevtimi müşâhede ederek yalın kılıç metrîse yürüyüp bi-avnillâhi te'âlâ taburların bozup ve bu kadar kalelerin alup amân dedirdiğim için ise aldığı kaleleri gerü veresin deyü fermân buyurulursa ol sâat sâhibine verilür yok yok bir kâfirden az almışsın Moskov'un ta hükümetgâhına varınca isterim deyü fermân buyurlar ise fermân efendimindir Allâhü azîmü's-şânın lütf ve ihsânı ve evliyâ-yı ni'am efendilerimin himmet-i aliyye ve du'â-yı hayırları berekâtıyla ol dahi mümkündür lâkin bu kış yerinde kışlayup evvel bahâr olduğu gibi bu taraftan hareket olunup gidilmeye muhtâcdır zîrâ hâlâ olduğumuz mahalde altı buçukda sabah namâzı kılınur Moskov'un makarr-ı hükümetinden öte yerde akşam namâzından bir sâat sonra sabah olup yatsu namâzına vakit yokdur öyle ba'îd memlekete yol ortasında kışlamadıktan sonra ağır asker ile İstanbul'dan doğru gitmek bir vechile mümkün Süleyman Paşa senesi bozulup kendisi firâr edüp kusûr kalan asâkir ve rü'esâ mücerred cürmlerin setr için kırk yıllık veliyyü'n-ni'amîleri olan merhûm efendimize ne gûne hıyânet edüp envâ'-ı mel'anet ve fesâdları hap ma'lûm-ı devletinizdir iyâzen billâhi te'âlâ bu kulunuz tarafından ihmâl ve tekâsül sebebi ile iş ol kıyâfete varmayup alımız açık cemî' dostumuz geçinen mülûk-ı Nasârânın matmah-ı nazarı olan bir cenkden bu mertebe fütûhât-ı azîmeye vesîle olduğumuz için mi katle müstahak olduk. Asâkir-i İslâm ile İstanbul'dan hareketimizden sonra bu sene asâkir-i İslâmın inkisâr ve inhizâmı fikriyle Venedik keferesi donanma-yı menhûsiyla Körfez'de tecemmu'unun illeti ve kasd-ı mel'aneti ne için olduğu erbâb-ı besâyirine nihân değildir alimallâhü te'âlâ cürmümi bilsem bu sözi söyleyen efendime zahmet vermeyüp kendi kendimi helâk ederdim kişi üç dört evlâdını bir karâr tutamayup elbette baba oğlundan mütekedder oğlı babasından mütedaccer olur böyle iken bu kadar bin İslâm askeri başımızda her biri bir diyârdan ve her biri bir kişi evlâdı olup bunların birbirlerine mütehâlif lisân ve etvârlarıyla kardaşlar gibi bir yerde cem' etmek ve kendülerden zerre denlü bir zelle sudûr etmeden memleketlerine dağıtmak katı pek müşkül iş olduğu kime nihân ise bâri merhametlü efendime ayândır bunların mevâcibleri ahvâli bir taraftan Boğdan memleketinin muhtel olan nizâmı fikri bir taraftan kefereden alınacak kalelerin husûsları bir taraftan birkaç dürlü dağdağa ile âlûde ve meşgûl iken efendim tarafından olan itâb fikriyle kangı işe evvel şurû' edeceğimde dembeste ve hayrân kalup hayâtımdan me'yûs oldum. Yirmi seneden berü şevketlü veliyyü'n-ni'am efendimin hizmet-i celîleriyle me'lûf olduğumdan cümle harekât ve sekenâtları ma'lûm-ı fakîrânemdir bilâ cürm bu kullarına kıyup bu mertebe kat'î hatt-ı hümayûn tahrîri re'y-i isâbet-ârâları olmadığını dahi fehm ve iz'ân ederim evvelden kudretlü efendimin mübârek cemâl-i şerîflerin görmeyüp ve hizmet-i celîlerinde olmayup şevketlü efendimizden evvel birkaç devletlülere dahi cenâb-ı bâri bana senden gayrinin yüzün göstermesün deyü îmân-ı mugallaza ve şeddâd ile yemînler edenlerden birkaç nev-zuhûr kimesneler peydâ olup akli erişmeyüp gözi görmediği mevâddi şöyle idi böyle idi deyü mehâbetlü efendimizi ağzâb idüp tahrîr etdirirler. Hak te'âlâ şerlerinden şevketlü veliyyü'n-ni'am efendimi ve cemî' ibâdını hıfz eyleye şevketlü efendimiz olduğu için ne işlesün men-yesma'u yehal mantûki zâhirdir benim ismetlü veliyyü'n-ni'am efendim cenâb-ı perverdikâr vücûd-ı şerîfinizi hatâlardan mahfûz ve masûn ve devâm-ı ömr ü devletiniz yevmen feyevmen efvân eyleye çok sefer ve çok vezîr gördünüz Allâhü zü'l-celâle nice yüz bin hamd ve senâ olsun böyle bir nusret-i azîmeyi kime ihsân etmişdir Allah aşkına ve resûl-i müctebâ hürmetine bâlâda tahrîr eylediğim mevâdların nizâm ve intizâmı ve asâkir-i İslâmı yerlü yerine dağıdup in-şâallâhü te'âlâ İstanbul'a varup vâsıl oluncaya dek olur olmaz kimesnelerin sözlerini isgâ buyurmayup itmâm ve ikmâl üzere işler tekâmül olduktan sonra gördüğümüz hizmetlere nazar buyursunlar eğer bir hilâfî zuhûr ederse ana göre te'dîb ve ta'zîr buyursunlar hakîkat-i hâl ma'lûm-ı devletleri oldukda bu kulunuzun ednâ hâtırı için olsun şevketlü veliyyü'n-ni'am efendimiz hazretlerine lisânen takrîre zahmet olur ise bir kullarıyla ifâde ve tefhîme himmet buyurmaları bâbında emr ü fermân ve lütf ve ihsân devletlü mürüvvetlü merhametlü sebab-i devletim efendim sultânım hazretlerindedir.

Fî 3 Recebü'l-mürecceb sene 1123 [17 Ağustos 1711]

Mehmed Paşa

Vezîr-i sâbık Mehmed Paşa'nın kâ'imesidir.

Belge Kodu: TSMA_E_2989/1_2

Dosya No: 562/2

Tarih: 03 Receb 1123

Asiye sîret Meryem serîret devletlü saâdetlü iffetlü merhametlü veliyye-i ni'metim bâ'ise-i re'fetim sebebi devletim efendim sultânım,

Sultân-ı âliyetü's-şân semiyetü'l-mekân hazretlerinin mübârek paşmakları turâbına rûymâl ve kemâl-i ihlâs ve ubûdiyet ile hizmet-i du'â-yı devâm-ı ömr ü devlet ve izdiyâd-ı menzilet ve haşmetleri hilâlinde arz-ı bende-i sâfi taviyyet budur ki,

Şevketlü azametlü ciğer-kûşe-i vâlâ güherleri veliyyü'n-ni'am efendimiz pâdişâh-ı bahr ü ber ve şehensâh-ı heft kişver hazretlerinin fermân-ı hümâyûn-ı şâhâne ve yümn-i himmet-i mülûkâne ve hüsn-i teveccüh ve du'â-yı hayr-icâbet eser-i hüsvâneleri berekâtıyla işbu sâl-i meymenet-iştîmâlde Rumeli cânibinden ve Anadolu yakasından bu abd-i derm-harîdeleriyle sefer-i hümâyûna me'mûr olan eyâlet ve elviye paşaları ve beyleri ve sâir esnâf-ı ecnâd-ı zafer-i'tiyâd ile bi-tevfikillâhi'l-meliki'l-mennân Moskov keferesiyle cihâd kasdıyla savb-ı maksûda teveccüh ve azîmet ve kat'-ı menâzil ve tayy-i merâhil ederek mâh-ı Cumedelâhire'nin ikinci sebt gününde Boğdan memleketinde nehr-i Purut'un berü cânibinde Kalcı geçidinden bir buçuk sâat mesâfe mahalle ordu-yı hümâyûn ile nüzûl olundukda a'dâ-yı dîn dahi nehr-i mezkûrun karşı yakasında nisf sâat yerde bulunmakla asâkir-i İslâmın ubûrları için nehr-i mezbûr üzerine iki üç yerden cisirler inşâsına mübâşeret olunmak tedârikinde iken ordu-yı hümâyûn tarafından şecâ'at nihâd olan erbâb-ı cihâd nehr-i mezbûrun umk ve vus'una bakmayup kimi piyade senâverlik ile ve kimi atların yüzdürüp karşı yakaya ubûr edüp ve melâ'în-i hâsirîn tarafından dahi asâkir-i nusret-şî'ârın ubûrî için inşâsına mübâşeret olunan cisirleri i'mâleden men' ve râhların sedd için gönderilen Şermetoğlu'nun gürûh-ı mekrûhi ile ba'de'z-zuhr çarha cengine mübâşeret ve vakt-i gurûba değin tarafeynden nâ'ire-i harb u kitâl işti'âl bulup ve bi-avnillâhi'l-meliki'l-müte'âl a'dâ-yı hüsrân-me'âl mütezil-i ikdâm olmalarıyla şevketlü kerâmetlü efendimiz hazretlerinin müsâ'ade-i kuvvet-i baht-ı hümâyûn ve yümn-i tâli-i rûz-efzûnları berekâtıyla niceleri hayyen ahz ve niceleri tu'me-i şîr-i şimşîr-i âbdâr-ı mücâhidîn-i nusret-şî'âr olup bakiyyetü's-suyûf olanları tersân ve lertzân ve haybet ü hüsrân ile tabur-ı makhûrlarına girizân olup ba'dehu ordu-yı nusret-makrûnlarında mevcûd olan tonbazlardan alâ sebîli'l-isti'câl mahall-i mezbûra birkaç tonbaz ihzâr ve gece içinde üç yerden cisirler inşâsına mübâşeret ve sabaha değin terk-i hâb ve râhat ile itmâmına bezl-i kudret olunup ve bi-avnihi te'âlâ cisirler tekmi'l ve ba'zı tavâ'if-i asker karşı yakaya ubûr etdirildikten sonra mukâbelemizde olan tabur-ı makhûrun piyade askeriyle cebehâne ve ağırlığın beş saatlik mesâfede olan orta taburuna karşı gönderüp ve asâkir-i İslâmın mudâfa'asına kalan sâlit ve sebûkbâr asâkir-i hezimet-âsârı alayların bağladığı müşâhede olduğu gibi kalblerinde şecâ'at muhammer olanlardan ve sâirlerinden otuz binden mütecâviz süvâri asker ta'yîn ve irsâl olundukda melâ'în-i duzah-mekîn kuvvet-i şevket-i ecnâd-ı gazâ i'tiyâda tâkat ve tâb getüremeyüp beş altı sâat gerüde olan tabur-ı makhûrlarının arzûsıyla yollarda ağırlıkların bırakup sür'at ve şitâb ile gitmekde ve gâh gâh kelb-i akûr gibi dönüp cüyûş-ı muvahhidîne hamle etmekde iken bi-hamdihi ve subhânehu ve te'âlâ nesîm-i feth ve zafer perçem-i a'lâm-ı asâkir-i İslâma vezzân ve küffâr-ı hâksâr makrûn-ı hazelân ve idbâr olmalarıyla ganâyim-i mevfüreleri nasîb-i ehl-i îmân olup ve hayyen giriftâr-ı kayd u âsâr olanlarından mâ'adâ geşteleri hâric add u şumâr olup vakt-i gurûb hulûlünde asâkir-i İslâm âsâyîş ve ârâm için gerü çekilüp ale's-sabâh umûmen süvâri ve piyade asâkir-i nusret-encâm ile mütevekkilen ale'l-meliki'l-allâm nehr-i mezbûr üzerine akd olunan üç kît'a cisirden ubûr ve düşmen taburı üzerine atf-ı inân-ı azîmet olunup çarha cengi ederek melâ'în-i hâsirîn hem gidüp ve hem bî-tâb olan davarların ve arabaların bırakarak hezâr haybet ve hüsrân ile ikindiye karîb nehr-i Purut kenarında Huş geçidi nâm mahalle inüp tabur-ı makhûrun etrâfını der-akeb hendek ile metris edüp ve çarh-ı feleklerin kurup şaranpolar çekmekle bu abd-i kemterînleri dahi piyade guzât-ı muvahhidîn ve sancağ-ı şerîfe mahsûs sipâh ve silahdâr ve sağ ve sol kol paşaları ve ma'an ta'yîn olunan beylerbeyiler ve sâir tavâ'if-i asker ile makhûr ve merdûdun kafasına düşüp bir sâat mesafeye nüzûl ve yeniçeri ağası ve bu kullarının kethüdâsı ve sâir zâbitân ile piyade kulları tertip olduğu üzere metris için ilerüye gönderildikde kefer-i mezbûre âteş-bâzlıkda olan bi'l-cümle hilesini sarf edüp lâkin kuvvet-i İslâmiye berekâtıyla mahzûl-i bî-dînin ateşine ve metrisine bir ferd bakmayup yeniçeri ve serdengeçdi dilâverleri heman açıktan Allah Allah gûyân-ı tekbîr ederek yürüyüp tarafeynden atılan top ve

tüfeğin sadâsından kulaklar tutulup ve duhândan iki asker fark olunmaktan kalup bilâhire yeniçeriler metris almak üzere iken küffâr-ı bed-girdâr derûn-ı taburdan asâkir-i İslâma hücum ve def'a be-def'a guzât-ı İslâma ateşler saçup gürûh-i müslimîn dahi göğüs verüp ne hâl ise ol gece metrisler alınıp ve kol kol toplar vaz' olunup ale's-seher cenk ve peykâra mübâşeret ve on dört sâat mikdârı geceler ve gündüzler harb u kitâle fasl u ârâm olunmayup ve cünûd-ı nusret-numûdun cümlesi dîdelerine hâb u râhatı harâm eylediklerinden sonra melâ'în-i dûzah-mekîn asâkir-i nusret-karînin hamle ve sadmesine tâb u tâkat getüremeyüp çar-ı bed-girdâr nâçâr bi'l-cümle asâkir-i hezîmet-âsârıyla metris başına gelüp emân bayrağın diküp birkaç koldan beşer onar âdemlerin taşra döküp ve serdâr-ı murdârları olan Şermetoğlu dedikleri la'în iki kıt'a kağıdı ile çarları ve cümle lisânından istîmân ve tâlib-i sulh ve emân olmalarıyla muktezâ-yı şer'-i mutahhar üzere cân-ı habîslerine emân verilüp ve çarları tarafından kançiliyero olan Petro Şafrof ve Şermetoğlu'nun oğlu Mihail veled-i Boris akd-i sulh-i murâd husûle gelince rehn olmak üzere ordu-yı zafer-numûna gelmekle mâh-ı Cumâdelâhire'nin altıncı Salı günü akd-i musâlaha olunup ve tarafeynden memhûr temessükler alınıp verilüp ve derûn-ı temessükde şurût-ı musâlahadan olan mevâddan Azak Kalesi mukaddemâ nice alınmış ise ke'l-evvel arâzi ve sâir tetimmâtıyla taraf-ı Devlet-i Aliyye'ye teslîm ve Taygan ve Yeni Kalesi külliyyet ile hedm ve Yeni Kale'nin içinde olan top ve cebehânesi bi'l-küllîye cânib-i Devlet-i Aliyye'ye teslîm olunmak üzere Moskov Çarı tarafından memhûr kağıdlar ile Mayor Vasil Pavlov nâm ceneral ta'yîn ve irsâl olunmakla Azak ve Taygan Kaleleri husûsu için kapudan paşaya ve Yeni Kale husûsu için hâlâ Ur muhâfazasında olan Vezîr İsmail Paşa kullarına hitâben emr-i âlîşân tahrîr ve menzil ile irsâl olunup ve bi-avnihi te'âlâ şurût-ı musâlahaya dâhil olan mevâd husûle geldikde ahidnâmeler İstanbul'da teslîm olunmak üzere karar verildiği bu kulunuz şevketlü kerâmetlü efendimiz pâdişâhımın rikâb-ı kâmyâblarına arz ve i'lâm edüp devletlü iffetlü şefkatlü efendimizin dahi ma'lûm-ı şerîfleri olup meserret ve inşirâh-ı tab'ı latîfelerine bâ'is olmak ricâsıyla mübârek paşmakları hâkine arz ve inhâya cesâret olundu merâhim-i aliyyelerinden bu abd-i kemîneleri üzerinden nazar-ı âtifet ve merhametleri bî-dirîğ buyurulmak bâbında fermân devletlü saâdetlü iffetlü ismetlü efendim sultân-ı âlîşânım hazretlerindir.

Bende

Mehmed

Vezîr-i sâbık Mehmed Paşa'nın kâ'imesidir.

LİVİYA BÖHRANI—BÖYÜK DÖVLƏTLƏRİN QƏDDAFİ REJİMİNƏ MÜNASİBƏTİ VƏ YANAŞMALARI

THE LIBYAN CRISIS — THE ATTITUDES AND APPROACHES OF THE MAJOR POWERS TO THE GADDAFI REGIME

Adigözəlova Mələykə Zahir qızı

AMEA, A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu (doktorant)

XÜLASƏ

XX əsrin II onilliyi dünyanın siyasi həyatında növbəti gərginlik ocaqlarının yaranması ilə tarixə düşdü. 2011-ci ilin başlanğıcında Tunisdə başlayan etiraz dalğası çox maraqlıdır ki, qısa müddət ərzində Yaxın və Orta Şərq regionunu öz ağışına aldı. Dövrün kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələrinin Ərəb baharı adlandırdığı bu rejim dəyişikliklərinin görünən tərəfləri ilə yanaşı, səhnə arxası məqamları da kifayət qədər dünya ictimaiyyətinə məlum idi.

Şimali Afrikanın siyasi xəritəsində özünəməxsus yeri və rolu olan Liviya Ərəb Cəmahiriyyəsindəki siyasi münaqişə 2011-ci ilin fevral ayında vüsət aldı. Hakimiyyət əleyhinə başlayan etirazlar qısa müddət ərzində ölkəni vətəndaş müharibəsinə sürüklədi.

BMT Təhlükəsizlik Şurasının 17 mart 2011-ci il tarixli 1973 sayılı qətnaməsinə, həmçinin Qərb dövlətlərində fəal şəkildə inkişaf etdirilən "müdafiə etmək öhdəliyi" prinsipinə əsaslanaraq NATO və Aİ ölkələrinin koalisiyası bu Afrika ölkəsindəki vəziyyəti sabitləşdirmək üçün humanitar məqsədlərlə əməliyyata başladı.

Liviya müdaxilənin başlaması üçün bəhanə Qərbdə geniş yayılmış olan insan hüquqlarını müdafiə etmək öhdəliyi oldu. Bu konsepsiyanın praktiki tətbiqi bizə müasir dövlətlərdə daxili siyasi böhranların həllində beynəlxalq birliyin müdaxiləsinin səviyyəsi məsələsini qaldırmağa imkan verir. Koalisiyanın Liviyadakı nisbi müvəffəqiyyəti belə düşünməyə əsas verir ki, qərb dövlətləri "təmamsız rejim dəyişikliyi"ni uzunmüddətli və bahalı dövlət quruculuğu prosesini əvəz etmək imkanı verən bir vasitə kimi nəzərdən keçirməyə davam edəcəklər.

Liviyada "Ərəb baharı" Qəddafi rejiminin devrilməsinə səbəb oldu. Bu prosesdə əsas rolu M. Qəddafinin Liviya ordusunu sıxışdırmaq üçün hava və quru qüvvələrindən istifadə edərək hərbi əməliyyat keçirən NATO qoşunları oynadı. NATO-nun Liviyada fəaliyyəti onlara hüquqi xarakter verən BMT qətnaməsinə əsaslanırdı. Alyansın hərbi dəstəyi olmadan silahlı müxalif qrupların siyasi uğur və Qəddafi rejiminin devrilməsi üçün kiçik bir şansı belə yox idi. Liviyada "ərəb baharı" nəticəsində ölkənin şəriət dövlətinə çevrilməsi perspektivi ilə islamçı qüvvələr hakimiyyətə gəldi.

Açar sözlər: Qəddafi, Avropa Birliyi, müdafiə etmək öhdəliyi, R2P, birləşmiş müdafiəçi.

ABSTRACT

The political conflict in Lebanon, which has a special place and role on the political map of North Africa, escalated in February 2011. The protests begun against the government soon dragged the country into a civil war.

Opponents of Muammar Gaddafi's regime invaded a number of eastern provinces, however the fierce fights with Lebanon troops, including mercenaries from other African countries, Chad, Guinea, Nigeria, Cote, and Ivory Coast, turned the country into a battlefield.

The approach of the major powers and international organizations which defending their interests in the region indirectly was ambiguous.

Keywords: Gaddafi, European Union, commitment to defend, R2P, united defender.

Giriş

XX əsrin II onilliyi dünyanın siyasi həyatında növbəti gərginlik ocaqlarının yaranması ilə tarixə düşdü. 2011-ci ilin başlanğıcında Tunisdə başlayan etiraz dalğası çox maraqlıdır ki, qısa müddət ərzində Yaxın və Orta Şərq regionunu öz ağışına aldı. Dövrün kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələrinin Ərəb baharı adlandırdığı bu rejim dəyişikliklərinin görünən tərəfləri ilə yanaşı, səhnə arxası məqamları da kifayət qədər dünya ictimaiyyətinə məlum idi.

Şimali Afrikanın siyasi xəritəsində özünəməxsus yeri və rolu olan Liviya Ərəb Cəmahiriyyəsindəki siyasi münaqişə 2011-ci ilin fevral ayında vüsət aldı. Hakimiyyət əleyhinə başlayan etirazlar qısa müddət ərzində ölkəni vətəndaş müharibəsinə sürüklədi. Müəmmər Qəddafi rejiminin əleyhdarları ölkənin şərqindəki bir sıra əyalətləri ələ keçirərək, Liviya qoşunları o cümlədən də Afrikanın digər ölkələri, Çad, Qvineya, Nigeriya, Kot d'İvuardan olan müddətli döyüşçülərlə olan amansız döyüşlər ölkəni müharibə meydanına çevirdi.

Böyük dövlətlərin və onların regiondakı mənafelərini dolayısıyla müdafiə edən beynəlxalq təşkilatların məsələyə yanaşması birmənalı olmadı.

BMT Təhlükəsizlik Şurasının 17 mart 2011-ci il tarixli 1973 sayılı qətnaməsinə, həmçinin Qərb dövlətlərində fəal şəkildə inkişaf etdirilən "müdafiə etmək öhdəliyi" prinsipinə əsaslanaraq NATO və Aİ ölkələrinin koalisiyası bu Afrika ölkəsindəki vəziyyəti sabitləşdirmək üçün humanitar məqsədlərlə əməliyyata başladı. BMT Təhlükəsizlik Şurası, qəti şəkildə müəyyən edilmiş mandat çərçivəsi daxilindəki bu əməliyyatı təsdiqlədi. Mandat birbaşa hərbi müdaxilə qadağan edildiyi təqdirdə Liviya hava məkanını bağlamaq üçün koalisiya tərəfindən birgə hərbi-hava tədbirlərinin həyata keçirilməsini nəzərdə tuturdu [6, s.77]. Beynəlxalq ictimaiyyət bu əməliyyatı fərqli şəkildə qarşıladı. Hərbi əməliyyatların müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi haqqında xəbərlər yayıldığı halda, bir sıra ekspertlər qətnamənin mətnini açıq şəkildə şərh etmək üçün koalisiyanın hərəkətlərini və eləcə də beynəlxalq hüquq prinsiplərinin açıq şəkildə pozulmasını tənqid etdilər [7, s.70]. Bundan başqa, Liviya hadisələrindən sonra beynəlxalq statusunun və təsirinin çox sarsıldığı Birləşmiş Millətlərin ünvanına da tənqidlər səsləndi. Liviya əməliyyatının "dövlət suverenliyi" konsepsiyasının pozulduğuna əyani sübut olduğu və bu nəticədə beynəlxalq əlaqələr sistemində bir xaos vəziyyətinə gətirib çıxaracağı haqqında da fikirlər söylənilirdi [8, s.58]. Eyni zamanda, NATO-nun Liviya əməliyyatları dünya ictimaiyyətində iki fərqli tendensiyanı ortaya çıxardı: 1) ittifaqa üzv dövlətlərin müəyyən bir hissəsinin "hümanist xarakter" daşmasına və NATO himayəsi altında aparılmasına baxmayaraq, yeni hərbi əməliyyatlarda iştirak etmək istəməməsi. Liviya əməliyyatında 18 ölkənin birləşmiş qüvvələri iştirak edirdi, bunlardan 4-ü NATO (İordaniya, Qatar, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, İsveç) tərəfdaşı idi. Müqayisə üçün qeyd edək ki, Əfqanıstan əməliyyatında koalisiya qüvvələri 49 ölkədən ibarət idi, onların da yarısından çoxu NATO üzvü idi; 2) Afrika ölkələrinin qitədə münaqişənin həllində fəal iştirak edə bilməməsi. Liviya faciəsi əslində Afrika qitəsində böhranların qarşısını almaq və aradan qaldırmaq üçün Afrika İttifaqı təşkilatının çarəsizliyini ortaya qoydu. Bölgədəki əksər ölkələrin Liviya əməliyyatına bu və ya digər şəkildə təsir etmək cəhdlərinin boşa çıxdığını təhlil edərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, heç bir Afrika ölkəsi bundan sonra özünü təhlükəsiz hissə edə bilməyəcəyi şübhə doğurmurdu. Qəddafi rejiminin devrilməsində və regional rəqibin zəiflədilməsində bir sıra dövlətlərin marağı olmaqla yanaşı, Liviya əməliyyatı, Afrika ölkələrinin parçalanmasını, bölgədə təhlükəsizliyin təmin edilməsi və beynəlxalq əlaqələr sistemində daha fəal rol oynamaq üçün birləşə bilməmələrini nümayiş etdirdi.

Liviya müdaxiləsinin başlaması üçün bəhanə Qərbdə geniş yayılmış olan insan hüquqlarını müdafiə etmək öhdəliyi oldu. Bu konsepsiyanın praktiki tətbiqi bizə müasir dövlətlərdə daxili siyasi böhranların həllində beynəlxalq birliyin müdaxiləsinin səviyyəsi məsələsini qaldırmağa imkan verir. Koalisiyanın Liviya əməliyyatında nisbi müvəffəqiyyəti belə düşünməyə əsas verir ki, qərb dövlətləri "təmatsız rejim dəyişikliyi"ni uzunmüddətli və bahalı dövlət quruculuğu prosesini əvəz etmək imkanı verən bir vasitə kimi nəzərdən keçirməyə davam edəcəklər.

Böyük dövlətlərin vətəndaş müharibəsinə müxtəlif istiqamətli yanaşmaları

Liviya əməliyyatı həyata keçirilən hərbi əməliyyat beynəlxalq birlik üzvləri tərəfindən müxtəlif cür qiymətləndirildi. ABŞ-ın XVII hərbi hava qüvvələrinin komandiri, general-mayor M. Vudvardın fikrinə görə, Liviya əməliyyatı keçirilən

"Birləşmiş müdafiəçi" əməliyyatı beynəlxalq münasibətlərdə əsl inqilab oldu və BMT-nin beynəlxalq arenada aparıcı rolunu möhkəmləndirdi. Əməliyyat faktiki olaraq, istənilən bir dövlətin vətəndaşlarının müdafiə üçün beynəlxalq birliyə müraciət edə biləcəyi bir nümunə yaratmışdır. Humanitar müdaxilə gələcəkdə də ən son vasitə kimi nəzərdən keçirilməlidir. Lakin çox sayda insanların həyatı üçün təhlükə yaranarsa, bu imkandan imtina edilə bilməz [5, s. 21].

2001-ci ildə Kanada Hökuməti tərəfindən Müdaxilə və Dövlət Suverenliyi üzrə Beynəlxalq Komissiya yaradıldı. Bu komissiya tərəfindən isə "Müdafiə etmək öhdəliyi" adlı hesabat hazırlanmış və BMT Baş Assambleyasına nəzərdən keçirilmək üçün təqdim olunmuşdur. Komissiyanın hesabatı, dövlət öz vətəndaşlarının həyatına təhlükə yaratdıqda və ya onların təhlükəsizliyini təmin edə bilmədikdə, beynəlxalq birlik hər hansı bir ölkənin vətəndaşlarını qorumaq üçün məsuliyyəti öz üzərinə götürə biləcək hüquqi çərçivənin hazırlanması üçün başlanğıc nöqtəsi olmuşdur. "Müdafiə etmək öhdəliyi" ideyası özü o inama əsaslanır ki, suverenlik- dövlətlərin əhalini terror, aclıq və s. qorumaq vəzifələrini yerinə yetirərək müstəqil idarəçilik imkanındır. Beynəlxalq birlik "Müdafiə etmək öhdəliyi"ndən dövlət öz vətəndaşları qarşısında öhdəliklərini yerinə yetirə bilmədikdə və ya onlardan imtina etdikdə istifadə etməlidir. "Müdafiə etmək öhdəliyi" anlayışı üç əsas elementdən ibarətdir: "qarşısını almaq öhdəliyi", "cavab vermək öhdəliyi", "yenidən qurmaq öhdəliyi". 2005-ci ildə Baş Assambleya Komissiyanın müdaxilələr və dövlətlərin suverenliyi barədə məruzəsinin 138 və 139-cu bəndlərini yekdilliklə ratifikasiya etmişdir. BMT-nin baş katibi Pan Ki-mun "Müdafiə etmək öhdəliyi"ni praktikada tətbiq etmək ideyasının tərəfdarı kimi 2009-cu ildə nəşr olunan eyniadlı hesabatında bu konsepsiyayı daha da inkişaf etdirmişdir. Zərurət yarandıqda istənilən dövlətin vətəndaşlarını qorumaq üçün beynəlxalq birliyin vaxtında və qətiyyətli əməliyyatlarına hesabatda xüsusi diqqət verilir [2]. Liviya vətəndaşlarının özlərinin etiraz çıxışları beynəlxalq birliyin diqqətini çəkməmişdir. BMT yalnız polkovnik Qəddafinin başçılıq etdiyi Liviya hökumətinin etirazları boğmaq üçün həyata keçirdiyi tədbirlərə reaksiya verməyə məcbur olmuşdu. Bu gün "Müdafiə etmək öhdəliyi" humanitar müdaxiləni qanuniləşdirmək üçün yeni bir vasitədir¹ [1, s.11]. Liviya hökuməti üçüncü ölkələrdən əhəmiyyətli dəstək ala bilmədiyi və kifayət qədər hərbi qüvvə və vasitələrə malik olmadığı üçün Qərb ölkələri Liviyada "Müdafiə etmək öhdəliyi" bəhanəsi ilə əməliyyat keçirə bildilər. Üstəlik, ərazinin çöllük olması da hava hücumları üçün çox əlverişli idi. Həmin vaxt Rusiya Federasiyasının Baş naziri V.V. Putin bəyan etdi ki, müdafiəni təmin etmək öhdəliyi prinsipi bu regionda siyasi və iqtisadi maraqlarını güdən ABŞ, Böyük Britaniya və Fransa üçün yalnız bir pərdə idi. [5, s.22]. Bu gün inamla demək olar ki, öz silahlı qüvvələri üçün əhəmiyyətli itki təhlükəsi yaranarsa, heç bir dövlət "Müdafiə etmək öhdəliyi" bəhanəsi ilə belə hərbi əməliyyata başlamaz.

"Müdafiə etmək öhdəliyi" konsepsiyasının tətbiqi "humanitar müdaxilə" anlayışı demək deyil. R. Skidelski məqaləsində bildirmişdi ki, BMT Təhlükəsizlik Şurasının mandatı "beynəlxalq hüquq sahəsində tamamilə qarışıqlıq və qeyri-müəyyənliyin yaranmasına səbəb olmuş" [12, s.63], "humanitar müdaxilə" anlamını daha da mürəkkəbləşdirmişdir". Əvvəllər, bütün BMT üzvlərinin üzərinə düşən yeganə konkret öhdəlik, Təşkilatın üzvü olan digər ölkələrə qarşı təcavüzə yol verməmək idi. Qalan məsələlər isə "dövlətin daxili işi" kateqoriyasına daxil edilirdi [12, s.64]. Ancaq bu gün ənənəvi olaraq konkret bir dövlətin yurisdiksiyasında olan bir sıra məsələlər çıxarılaraq digər ölkələrin, yəni beynəlxalq birliyin səlahiyyətinə aid edilmişdir. Belə olan təqdirdə, "Müdafiə etmək öhdəliyi" bəlkə də 1648-ci ildə imzalanmış Vestfaliya Sülhündən bəri suverenlik anlayışına edilən ən əhəmiyyətli düzəlişdir. Bu gün suverenlik yalnız dövləti və dövlət sərhədlərini qorumaq kimi deyil, həm də zərurət yaranarsa, vətəndaşları öz dövlətindən qorumaq kimi də başa düşülür. Bəzi ekspertlərin fikrincə, BMT Təhlükəsizlik Şurasının mandatına uyğun olaraq icra edilən Liviya əməliyyatı Təşkilatın özünə və onun icra orqanının- Təhlükəsizlik Şurasının nüfuzuna ciddi zərbə vurdu [8, s.57]. "R2P" konsepsiyasının sonrakı istifadəsi Təhlükəsizlik Şurasının rolunu yenidən nəzərdən keçirmək istiqamətində BMT-nin islahat prosesinə səbəb ola bilər ki, bu da bir çox ölkələrin maraqlarına uyğun deyil. "Rusiya global siyasətdə" jurnalının baş redaktoru F.Lukyanovun sözlərinə görə, bu proseslər beynəlxalq münasibətlər sistemində kaos vəziyyətinə gətirib çıxara bilər [9].

Liviya münaqişəsində Avropa dövlətlərinin mövqeyi kifayət qədər birmənalı deyildi. H.Klinton və S. Rays nəinki Liviyada hərbi əməliyyatları fəal dəstəkləmişlər, həm də BMT-nin mandatını "genişləndirməkdə" mühüm rol oynayıb, Fransa və Birləşmiş Krallığın dəstəyi ilə M.Qəddafi rejiminin devrilməsinə təmin etmişlər

[3]. Bundan əlavə, hərbi müdaxiləni sırf Amerika maraqları baxımından əsaslandırmaq üçün B.Klintonun hakimiyyəti dövründə olduğu kimi humanitar müdaxilə tezisi səslənməyə başlamışdı (qiyamçıların mərkəzi - Binqazinin - Qəddafi qoşunları tərəfindən tutulmaqdan və qırğınların qarşısını almaqdan müdafiə etmək).

Prezident N. Sarkozinin başçılığı ilə Fransanın hadisələrdə aparıcı rol oynamaq istəyi onun Liviya hadisələrində iştirakını xeyli dərəcədə artırır. ABŞ və Körfəz monarxiyaları arasındakı siyasi əlaqəni və NATO daxilindəki Amerika dövlətinin siyasi və hərbi gücünü tamamilə nəzərə almayan Sarkozi ümid edirdi ki, ABŞ-ın bölgədəki mövqelərini əhəmiyyətli dərəcədə sıxışdırma biləcəkdir. ABŞ isə əksinə, bilərəkdən təşəbbüsü NATO üzrə müttəfiqləri Fransa və Böyük Britaniyaya güzəştə gedərək ehtiyatlı bir mövqe tutdu.

Liviyada etiraz nümayişləri 2011-ci ilin fevral ayının ortalarında başladı. Bu çıxışların əsasında ölkədə siyasi rejimin dəyişdirilməsi və Liviya cəmiyyətinin demokratikləşdirilməsi zərurəti ilə bağlı siyasi şüarların arxasında gizlənmiş qəbilə-tayfa motivi dururdu. Hakimiyyətin iğtişaları yatırmaq cəhdləri silahlı üsyan xarakteri almış silahlı müqavimətə çevrildi. Yaranmış münaqişədə NATO-nun mövqeyi demək olar ki, dərhal təyin olundu. NATO-nun baş katibi Andres Foq Rasmussenin 24 fevral 2011-ci il tarixli rəsmi açıqlamasında qeyd edilirdi: "Bir təşkilat olaraq NATO bu vəziyyətə müdaxilə etməyi planlaşdırmır. Bununla bağlı heç bir sorğu almamışıq və hər hansı bir hərəkət BMT-nin mandatına əsaslanmalıdır" [13]. Eyni zamanda Liviyadakı hökumət əleyhinə qüvvələr, Benqazini müxalifət mərkəzinə çevirərək ölkənin şərq əyalətlərinə nəzarəti ələ keçirə bildilər. Üsyançı müxalif qüvvələr Avropa Birliyi və ABŞ-dan siyasi dəstək alan Milli Keçid Şurasını yaratdılar. Qəddafi Əl-Qaidə qüvvələri və xarici iştirakçıların təşkil etdiyi çıxışı yatırmaq qərarına gəldiyini açıqladı. Nizami bölmələrdən, aviasiyadan və artileriyadan istifadə edərək, Qəddafi 2011-ci ilin mart ayının əvvəlində üsyançıları Aralıq dənizi sahillərindəki əsas yaşayış məntəqələrindən, o cümlədən Ras Ter-Nur, Mars al-Breq neft terminallarından çıxarmağı bacardı. Üsyançıların silahlı qüvvələri Benqaziyə geri çəkilməyə başladı. Üsyançıların hərəkətləri silahlı qüvvələrin və Tripolitaniya əhalisinin çox hissəsi tərəfindən dəstəklənmədi. Beləliklə, bütövlükdə üsyançılar üçün vəziyyətin inkişaf perspektivləri parlaq deyildi. Belə bir vəziyyətdə Liviya ordusunun uğurları Qərb dövlətlərinin narahatlığına səbəb oldu. Qəddafinin üsyanı yatırmaq üçün atılan uğurlu addımlarının ABŞ və Avropa Birliyi tərəfindən kəskin bir şəkildə qınanması məhz bununla izah edilir. Onlara Qətər və Səudiyyə Ərəbistanının aparıcı rol oynadığı Ərəb Dövlətləri Liqasına üzv ölkələr də qoşuldu. Prezident B.Obamanın və Dövlət Katibi H. Klintonun simasında Amerika rəhbərliyi Liviyada davam edən vətəndaş müharibəsinə müdaxilə etmək üçün ilkin şərtlər yaratmaq üçün humanitar fəlakət ideyasını əsaslandırmağa və Qəddafinin üsyanı yatırmaq siyasətini pisləməyə başladı. Bildirildi ki, "Qəddafi rejimi öz xalqına qarşı hərbi güc tətbiq etməklə qeyri-qanuni hala gəldi və əhali arasında itkilərə yol verməmiş təxirə salınmadan getməlidir." [14]. Fransa Prezidenti N. Sarkozi Liviya üzərində "qapalı hava məkanı" yaratmaq təşəbbüsü ilə çıxış etdi ki, bu təkcə Liviya hakimiyyətinin üsyançılara hücum etmək üçün təyyarələrdən istifadə etməsinin qarşısını almamalı, eyni zamanda hava yolu ilə Qəddafiyə hərbi təchizatın çatdırılmasının qarşısını almaq üçün bir vasitə rolunu oynamalı idi. Bütün bunlara baxmayaraq NATO-ya üzv ölkələrin 28 fevral 2011-ci il tarixli iclasında Qəddafi rejiminə qarşı silahlı güc tətbiq edilməsinə dair fikir birliyi əldə olunmadı. Bundan əlavə, müzakirə Liviyaya münasibətdə NATO üzvləri arasındakı siyasi mövqələrdəki fərqi ortaya çıxardı. Almaniya, İtaliya və Türkiyə Liviyaya qarşı NATO-nun hərbi imkanlarından istifadə edilməsinin arzuolunmaz olduğunu bəyan etdi. Bu məsələni BMT Təhlükəsizlik Şurasında müzakirə edərəkən Rusiya və Çin də əks mövqe tutdular. 18 Mart 2011-ci ildə BMT Təhlükəsizlik Şurasında hava məkanını bağlamaq barədə qətnamə ilə bağlı keçirilən yekun səsvermə zamanı 5 bitərəf (Rusiya, Çin, Almaniya, Hindistan və Braziliya), lehinə 10 səs ilə qəbul edildi. Heç bir ölkə bu qətnamənin əleyhinə çıxış etmədi. BMT-nin 1973 sayılı qətnaməsinin qəbul edilməsi NATO-nun Liviya hadisələrinə silahlı müdaxiləsini mümkün etdi. 2011-ci il martın 19-da Parisdə ABŞ dövlət katibi, Fransa Prezidenti və Böyük Britaniyanın Baş nazirinin, habelə Ərəb Dövlətləri Liqası nümayəndələrinin iştirakı ilə fəvqəladə sammit çağırıldı. Sammit nəticəsində NATO qüvvələrinin Qəddafinin Liviya rejiminə qarşı hərbi əməliyyatlara başladığı açıqlandı. "Odissey. Sübh" adlandırılan əməliyyatında NATO-nun hərbi potensialından istifadə çərçivəsində Fransa və Böyük Britaniyanın, daha sonra isə ABŞ-ın silahlı birləşmələri fəal iştirak edirdi. Liviya hərbi texnikasına ilk zərbə 19 Mart 2011-ci ildə Fransa aviasiyası tərəfindən həyata keçirildi və bununla Alyansın Liviyadakı vətəndaş müharibəsinə fəal şəkildə müdaxiləsi başlandı. Üsyançıların mövqələrinin zəifləməsi ilə Liviyada vəziyyətin gərginləşdiyi bir zamanda ABŞ Prezidenti B.Obama 2011-ci il martın sonunda Milli Müdafiə Universitetindəki çıxışında ABŞ-ın qətiyyətli fəaliyyətə hazır olduğunu bildirdi: "Xalqımızı, ölkəmizi, müttəfiqlərimizi və mənafelərimizi qorumaq lazım gələrsə, hərbi qüvvəmizdən dərhal, qətiyyətli və birtərəfli qaydada istifadə

etməkdən heç vaxt çəkinməyəcəyəm." [15]. Prezidentin çıxışını şərh edən Yaxın Şərq məsələləri üzrə ekspert K. Pollakın dediyi kimi Amerika liderinin açıqlamasında dünya birliyinə xəbərdarlıq əks olunub: "Diqqət edin: Amerikanın Liviyaya daha çox müdaxiləsini planlaşdırmıram, eyni zamanda da Qəddafini əbədi olaraq hakimiyyətdə saxlamaq niyyətində deyiləm" [16]. NATO rəhbərliyinin Liviya problemi ilə bağlı mövqeyi bir neçə gün sonra, BMT qətnaməsinin qəbulundan sonra bəlli oldu. NATO-nun 22 mart 2011-ci il tarixli rəsmi məlumatında qeyd edilirdi: "NATO Liviyaya silah göndərilməsinə embarqonun yerinə yetirilməsi üçün əməliyyata başlamağa qərar verdi" [] iki gün sonra, martın 24-də qəbul edilən yeni bir qərarla isə qeyd edilirdi ki, "bütün NATO ölkələri BMT qətnaməsi üzrə öhdəliklərini yerinə yetirməyə məcburdurlar. Buna görə uçuşlar üçün qadağan olunmuş əraziyə nəzarəti təmin etməyi öz üzərimizə götürməyi qərar verdik. Hazırda koalisiya qüvvələrinin və NATO-nun əməliyyatları davam etdiriləcək, lakin BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnaməsinə uyğun olaraq NATO-nun daha geniş əraziləri nəzarəti götürməsi ehtimalını nəzərdən keçiririk. Lakin hələ belə bir qərar verilməyib" [18]. Nəhayət, martın 27-də NATO-nun Liviya hadisələrində iştirak etməsi ilə bağlı izahat verildi. Alyans qeyd edirdi ki, "məqsədimiz Qəddafi rejiminin hücum təhlükəsi altında olan mülki əhalini və mülki əhalinin yaşadığı əraziləri qorumaqdır" [19] Martın 31-də Liviyanın hava məkanında beynəlxalq aviasiya əməliyyatlarına vahid komandanlığı öz üzərinə götürməsi barədə NATO bəyanat verdi. 2011-ci ilin yazında nizami qoşunlarla üsyançılar arasındakı qarşıdurmalar sonuncunun xeyrinə inkişaf etmirdi. Bu isə Qərb dövlətlərinin və NATO-nun bu münaqişədəki mövqeyinin sərtləşməsinə səbəb oldu. 1 iyun 2011-ci ildə NATO bölgədəki missiyasını daha 90 gün uzatdı. Təşkilatın rəsmi məlumatında qeyd olunduğu kimi: "bu qərar Qəddafi rejiminə açıq bir signal göndərir: Liviya xalqını qorumaq üçün fəaliyyətimizi davam etdirməkdə qərarlıyıq. BMT mandatını yerinə yetirmək üçün səylərimizi davam etdirəcəyik. Məsələni sona çatdırmaq üçün təzyiq göstərməyə davam edəcəyik" [21]. NATO-nun baş katibi Rasmussen 1 iyun 2011-ci il tarixli nitqində Liviya hadisələri Yaxın Şərq və Şimali Afrikada siyasətində əsaslı dönüş nöqtəsi ilə əlaqələndirdi. "Şimali Afrika və Yaxın Şərqdəki dramatik hadisələr mənə Berlin divarının yıxılmasını və soyuq müharibənin bitməsinə xatırladır. Ancaq bəzi ölkələrdə və xüsusilə Liviyada azadlıq və ləyaqət çağırışının dövlət tərəfindən zorakılıqla qarşılandığını görəndə şok oldum." Rasmussen NATO-nun Liviya qoşunlarına hava zərbələrini BMT mandatının müddəalarının yerinə yetirilməsi kimi izah edirdi. "Bəziləri soruşurlar ki, niyə NATO Liviyada hərəkət etdi və bunu başqa yerlərdə, xüsusən də Suriyada etməyib? Bu suala dəqiq cavabım var. Biz Təhlükəsizlik Şurasının mandatı və bölgə ölkələrinin güclü dəstəyi olduğuna görə Liviyada hərəkətə keçdik. Bu, başqa yerlərdə müşahidə etmədiyimiz unikal bir birləşmə idi." NATO ultimativ şəkildə Qəddafidən üsyançıların hərəkətlərinə silahlı müqaviməti dayandırmağı tələb etdi. Rasmussen bəyan edirdi ki, "mülki şəxslərə edilən hücumlar və onlara qarşı təhdidlər dayandırılana, bu rejim qoşunlarını və muzdlularını bazalarına geri çəkənə, Liviyada köməyə ehtiyacı olan bütün insanlara təhlükəsiz və maneəsiz humanitar yardım göstərilənə qədər bu əməliyyatı davam etdirəcəyik." Ərz edilmişdir ki, bu vəziyyətdə yeganə çıxış yolu siyasi qərarın qəbul edilməsində, Qəddafisiz Liviyada demokratik islahatlardadır. "Yalnız siyasi qərar uzunmüddətli və Liviya xalqının qanuni istəklərinə uyğun ola bilər. NATO üzrə müttəfiqlər və tərəfdaşlar bu yolu davam etdirmək üçün təzyiqi artıracaqlar. Sual Qəddafinin ayrılıb-ayrılmayacağında deyil - sual nə vaxt ayrılacağındadır." Baş katib sonunda demişdir: "Demokratiyaların birliyi olaraq, əsas dəyərlərin sabitliyin əsil təməli olduğuna inanırıq. Buna görə də əminəm ki, Şimali Afrika və Yaxın Şərqdə təhlükəsizlik və rifah yalnız bu bölgədəki xalqlar bizim üçün çox vacib olan təməl dəyərlərə - azadlıq, demokratiya və insan haqlarına sahib olduqda mümkündür." [13]. NATO rəhbərliyi bölgədəki hərbi əməliyyatlarını BMT mandatını yerinə yetirməklə əsaslandırır. Bu, ittifaq qüvvələrinin keçirdiyi "Birləşmiş Müdafiəçi" əməliyyatına hüquqi dəstək idi. NATO-nun 8 iyun 2011-ci il tarixli kom bu müddəə ən inandırıcı və ardıcıl şəkildə vurğulanır. NATO rəhbərliyi göstərir ki, "biz öz mandatımızı yerinə yetiririk. Biz əhəmiyyətli və davamlı tərəqqi əldə etmişik və nəticədə saysız-hesabsız insanları xilas etmişik. Mülki əhali arasında itkilərə yol verməmək üçün əməliyyatlarımız son dərəcə ehtiyatla aparılır. Bizim qəti BMT mandatımız və onu sona çatdırmaq üçün vasitə və əzmimiz var". [22]

Nəticə

Bir ay sonra, 13 iyul 2011-ci il tarixində, NATO rəhbərliyi ilə Liviya Keçid Milli Şurasının nümayəndə heyəti arasındakı görüşdən sonra NATO Baş katibi bəyan etmişdi: "Birincisi, NATO-nun mülki şəxsləri qorumaq tədbirləri davam etdirilməlidir. Qəddafi qüvvələri əvvəlki kimi mülki şəxsləri təhdid etməkdə davam edir. Bu

təhlükə nə qədər ki davam edir, biz ona qarşı çıxmağı davam etməliyik. İkincisi, Qəddafi rejimi legitimliyini itirib. Üçüncüsü, siyasi qərar olmalıdır. Bunu isə beynəlxalq birliyin dəstəyi ilə liviyalıların özləri tapmalıdır” [22]. NATO-nun fəaliyyəti nəticəsində Qəddafinin silahlı qüvvələrinə ciddi zərbə vuruldu. NATO rəhbərliyinin hava zərbələrinin Liviyanın mülki əhalisinə təsir etməməsi barədə açıqlaması isə həqiqətə uyğun deyildi. Müxalifətin uğuru əsasən NATO-nun münaqişəyə hərbi müdaxiləsi ilə bağlı idi. Bu iştirakın nə qədər ciddi olduğunu təkcə bu fakt sübut edir ki, "Birləşmiş Müdafiəçi" əməliyyatı çərçivəsində Alyans qüvvələri tərəfindən 22 min döyüş uçuşu həyata keçirilmiş və mülki hədəflərdə baş verən dağıntılar nəzərə alınmadan, 5.000 hərbi hədəf məhv edilmişdi. Tripoli uğrunda gedən döyüşlərdə üsyançılara Fransa Xarici Legionunun döyüşçüləri və ingilis Xüsusi Hava Xidmətinin 22-ci alayı, həmçinin Qətər və BƏƏ-nin hərbiçiləri əsaslı kömək etmişdilər [11]. Y.M.Primakovun fikrincə, "yarım il irəliləyə bilməyən, bir yerdə ayaq döyən pis silahlanmış və hərbi işi bilməyən adamlar tərəfindən tez bir zamanda paytaxtın tutulmasını bəzi müşahidəçilər, ingilis və fransız xüsusi təyinatlı qüvvələrinin Tripoliyə hücumda iştirak etmələri ilə izah edirlər. [10, s. 386]. Amerika tərəfinin fikrincə, NATO qüvvələri tərəfindən Liviyada hərbi əməliyyatların keçirilməsinə trilyonlarla xərc çəkilmişdir [11]. 2011-ci ilin oktyabrında Sirta şəhərinin üsyançılar tərəfindən tutulması və 21 oktyabrda M.Qəddafinin vəhşicəsinə öldürülməsi Liviya tarixində yeni bir səhifə açdı. Beləliklə, Liviyada demokratiya quruculuğu açıq-aydın şəriət forması aldı. Bu gün ölkə hələ də siyasi sabitlikdən uzaqdır və hava hücumlarının təsirini yaşayır. Liviyada "Ərəb baharı" Qəddafi rejiminin devrilməsinə səbəb oldu. Bu prosesdə əsas rol M.Qəddafinin Liviya ordusunu sıxışdırmaq üçün hava və quru qüvvələrindən istifadə edərək hərbi əməliyyat keçirən NATO qoşunları oynadı. NATO-nun Liviyada fəaliyyəti onlara hüquqi xarakter verən BMT qətnaməsinə əsaslanırdı. Alyansın hərbi dəstəyi olmadan silahlı müxalif qrupların siyasi uğur və Qəddafi rejiminin devrilməsi üçün kiçik bir şansı belə yox idi. Liviyada "ərəb baharı" nəticəsində ölkənin şəriət dövlətinə çevrilməsi perspektivi ilə islamçı qüvvələr hakimiyyətə gəldi.

KAYNAKÇA

1. Barry B. Libya's Lessons. International Institute for Strategic Studies, Survival: Global Politics and Strategy 53, № 5, October—November, 2011. P. 11.
2. Ban Ki-moon. Implementing the Responsibility to Protect, Assembly Report. New York UN, 2009.
3. Cooper H., Myers S. L. Obama Takes Hard Line With Libya After Shift by
4. Clinton / Helene Cooper, Steven Lee Myers // The New York Times. 2011. March
5. Woodward M.H. The Libya Test Case. JFQ: Joint Force Quarterly. 2013 4th Quarter, Issue 71, P. 20—24
6. Володина МЛ. Международно-политические процессы в Северной Африке // МЭМО. 2013. № 1. С. 77-84.
7. Галицкий В.П. Международное право по-натовски // Обозреватель. 2012 ,Апрель. С. 68-75
8. . Кузнецевский В.Д. Казус Ливии и проблема суверенитета // Международная жизнь. 2011. Май. С. 53-61.
9. Лукьянов Ф.А. Ливийская воронка. Россия в глобальной политике // <http://www.globalaffairs.ru/redcol/Liviiskaya-voronka-15153>.
- 10.Примаков Е.М. Конфиденциально. Ближний Восток на сцене и за кулисами (вторая половина XX - начало XXI века). 2-е изд., перераб. и доп. - М., 2012. - 400 с.
- 11.Подцероб А.Б. Ливийская трагедия. причины и последствия// www.iimes.ru/?p=13368#more-13368 [режим доступа - 22.03.2013г.]
- 12.Скидельски Р. Парадоксы гуманитарной войны // Россия в глобальной политике. 2011. Т. 9. № 2. Март/ Апрель. С. 63-68
- 13.http://www.nato.int/cps/ru/natolive/press_releases. [режим доступа - 22.03.2013 г.]

14. La Monde, 02.03.2011.
15. <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/03/28/remark-president-address-nation-libya-28.04.2013r.>]
16. Reuters 0058 290311 GMT - 23.03.2013 г.
17. Коммюнике НАТО (2011) 033//1 http://www.nato.int/cps/ru/natolive/press_releases. [- 22.03.2013 г.]
18. Коммюнике НАТО (2011) 035//1 http://www.nato.int/cps/ru/natolive/press_releases. [- 22.03.2013 г.]
19. Коммюнике НАТО (2011) 036//1
20. http://www.nato.int/cps/ru/natolive/press_releases. [22.03.2013 г.]
21. Коммюнике НАТО (2011) 068// http://www.nato.int/cps/ru/natolive/press_releases. [- 22.03.2013 г.]
22. Коммюнике НАТО (2011) 071/http://www.nato.int/cps/ru/natolive/press_releases. [- 22.03.2013 г.]

ABŞERONUN İNCİSİ – “QALA”

Şahalı Cəlilov
Qərbi Kaspi Universiteti

XÜLASƏ

Azərbaycan Respublikası ərazisində tarixi əhəmiyyəti böyük olan kifayət qədər qiymətli obiyektər, materiallar vardır. Ölkəmizin tarixi dərin köklərə dayanır. Tariximizi bilmək üçün öyrənilməsi vacib olan ərazilərdən biri isə Abşeronunun incisi olan “Qala”-dır. Abşeronun hər bir kəndinin özünəməxsus tarixi keçmişi, təsərrüfat-məişət həyatı, qiymətli memarlıq abidələri olmuşdur. Diqqətəlayiq keçmişi olan belə yaşayış məntəqələrindən biri də Qala kəndidir. Coğrafi mövqeyinə görə Qala Abşeron yarımadasının şimali-şərqində yerləşir. Sahil yaşayış məntəqələrinə nisbətən yayda havası azca isti və quru təsir bağışlayır. Qəsəbənin ərazisi gilli-qara-sərt torpaqlıdır.

Qoruq ərazisində 228 abidə qorunub saxlanılır. Bunlara 5 məscid, 1 qala, 3 hamam, 2 türbə, 3 ovdan, 22 samanlıq, 5 tövlə, 13 sərdabə, 173 həyət-bacalı yaşayış evi aiddir. Arxeoloji qazıntılar zamanı Qala qoruğu ərazisindən e.ə. III minilliyə aid olan qədim insan yaşayış məskəni, tunc dövrünə aid qayaüstü rəsmlər, orta əsrlərə aid yeraltı yollar, təndirlər, ovdanlar, quyular, ox və nizə ucluqları, sikkələr, saxsı qalıqları və s. tapılmışdır. Bu tapıntılar Qala kəndinin 5000 il əvvələ aid qədim yaşayış məskəni olduğunu sübuta yetirmişdir. Bu onu göstərir ki, Qala kəndi ərazisində insanlar 5 min il əvvəl məskunlaşmışdılar.

Açar söz: Qala, qoruq, kənd, qəsəbə, türbə

Hal-hazırda əsas fondada saxlanılan eksponatlardan: xalça və tikmə nümunələri, metal əşyalar, əski əlifba ilə yazılmış kitab vərəqləri və əlyazmalar, milli geyim nümunələri, ağac məmulatı, silah, sikkələr, foto şəkillər, saxsı nümunələri, mis qablar, daşlar və digər arxeoloji artefaktları misal çəkmək olar.

Qeyd edək ki, 2008-ci ildə Qala qoruğunda 1,2 hektarlıq ərazidə açıq səma altında muzey kompleksi yaradıldı və az öncə qeyd etdiyimiz fond nümunələrinin bir qismi burada turistlərə nümayiş etdirilir.

Daha sonra 2009- cu ildə Qala qəsri ətrafında başlayan arxeoloji qazıntılar zamanı qəsrin X-XII əsrlərə aid olması subut edildi. Bizim dövrümüze kimi onun yalnız bir hissəsi və divar qalıqları gəlib çatmışdır. Burada aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı üst təbəqədən orta əsrlərə dair yeraltı yollar, təndir qalıqları, keramika qalıqları (boyalı və boyasız), dəmir alətlər, heyvan bağlamaq üçün dəliklər, XIII- XIV əsrdən, Azərbaycanda çarizm dövrünə qədər yəni XIX əsrə qədər olan numizmatik materiallar aşkar olunmuşdur. Qəsr 2011-ci ildə H.Əliyev Fondu tərəfindən yenidən bərpa olunaraq ziyarətçilərinin istifadəsinə verilmişdir.

2012-cı ildə “Qala” qəsrinin ətrafında dağılmış vəziyyətdə qalan bir ərazidə arxeoloji qazıntılar aparılmışdır. Bu ərazilərdə orta əsrlərə aid edilən ev qalıqları ilə yanaşı təsərrüfat quyusu da aşkarlanmışdır. Eyni zamanda məişətdə istifadə olunan əşyalar, lövbər daşı, bir neçə keramika nümunəsi də üzə çıxarılmışdır.

Yuxarıda vurğuladığımız kimi qoruq ərazisində 3 hamam mühafizə edilir. 2010-cu ildə burada yerləşən ən qədim hamamlardan birinin-Qum hamamının arxeoloji qazıntılarına başlandı. Qazıntılar zamanı müəyyən olundu ki, hamam XII-XIV əsrlərə aid edilir. Orada gildən düzəldilmiş su boruları, hamamın kanalizasiya sistemi, su xəzinəsi və qazanxanası aşkarlandı. Eyni anda hamamın isidilməsində istifadə olunun təbii qazın hamama ötürülməsi üçün istifadə olunmuş üstü oyuqlu daşlarda aşkarlanmışdır. Arxeoloji tədqiqatlar zamanı hamamdan XII-XIV əsrlərə aid keramik qab qalıqları ilə yanaşı XIX əsrə şamil edilən bir gil çıraq da tapılmışdır.

2012-ci ilin noyabr ayından “Qala” Qoruğu ərazisində Şor hamamı kimi tarixə düşən hamamın ərazisində arxeoloji qazıntılar başlanılıb. Həmin hamamın ərazisində daş divar qalıqları və daşdan düzəldilmiş sütunlar da aşkar edilmişdir. Qazıntılardan məlum olur ki, hamam 2 iri zaldan ibarətdir. Ola bilsin ki, digər hamamlarda

olduğu kimi zalların biri yuyunmaq digəri isə istirahət üçün istifadə olunmuşdur. Eyni zamanda hamam ərazisindən navalçaya oxşar iri daşlardan düzəldilmiş su axan kimi əşyalar da tapılıb. Vizual görünüşə görə hamam düzbucaqlı formasındadır. Hamam 9 tikili otaqlardan ibarətdir.

Hal-hazırda əsas fondun eksponatlarının inventarlaşması, foto fiksasiyası, elmi təsvir vərəqələrinin və kartotekalarının yazılması tələblərə uyğun aparılır.

Qala ərazisində çəkilən filmlərin və verilişlərin arxiv materialı kimi videotekasının yığılması davam etdirilir. Abidələrin anatasiyası aparılır. 3D rəqəmsal formatında abidələr hazırlanır bu sahədə artıq Qala Qəsri tam şəkildə hazırdır və gələcək üçün bütün qoruğun ərazisinin 3D rəqəmsal formatı şəklinə salınması planlaşdırılır.

Ədəbiyyat:

1. Əliyeva Rəhibə Unikal Qala kəndi. Bakı: Təknur MMC, 2007, 134 s.
2. Səlimov T., Abdullayev F. Qala və qalalılar. Bakı: 1992.
3. Səlimov T. Qala. Bakı: 2002.
4. İnformator: Abdullayeva Dilgüşə (Qala qoruğunda elmi işçi)

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-6

18-20 May 2020/ Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

YİYECEK VE İÇECEK İŞLETMELERİNDE GİRİŞİMCİLİK YÖNELİMİNİN İŞLETME PERFORMANSINA ETKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Feridun DUMAN

Batman Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu

Ferhat EREN

Batman Üniversitesi / Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı / Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

Girişimcilik, bireysel ve örgütsel düzeyde ortaya çıkabilmektedir. Bununla birlikte 'girişimcilik yönelim' kavramı, stratejik ve örgütsel düzeyde girişimciliği tanımlamak ve ölçmek için kullanılmıştır. Girişimcilik yönelimi literatürü incelendiğinde araştırmacılar tarafından büyük ilgiyle araştırıldığı görülmektedir. Ayrıca girişimcilik yönelimi araştırmalarının, girişimcilik yönelimi ile işletme performansı arasındaki ilişkiye yoğunlaştığı görülmektedir. Nitekim girişimcilik yönelimi, örgütsel başarının anahtar bileşeni olarak kabul edilmektedir. Ancak dünyanın en büyük sektörü olarak kabul edilen turizm sektöründeki işletmelerin, girişimcilik yönelimlerini nasıl geliştirdikleri ve performansı nasıl etkilediği belirsizliğini korumaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı; Batman ilinde faaliyet gösteren yiyecek ve içecek işletmelerinin girişimcilik yönelimlerinin (yenilikçilik, proaktiflik ve risk alma) işletmenin performansına etkisini ortaya koymaktır.

Bu araştırmanın çalışma evrenini, Batman ilindeki 166 tane restoran ve kafeterya işletmesinin yöneticileri/sahipleri oluşturmaktadır. İşletme yöneticilerinden/sahiplerinden toplamda 145 adet geçerli anket elde edilmiştir. Her anket yalnızca 1 işletmeden elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler; faktör analizi (AFA), güvenirlik ve regresyon analizleri yapılarak değerlendirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda girişimcilik yöneliminin proaktiflik ve yenilikçilik boyutunun işletmenin finansal performansını anlamlı ve pozitif yönde etkilediği buna karşın risk alma boyutunun anlamlı bir etki göstermediği tespit edilmiştir. Yine, yapılan analizler sonucunda girişimcilik yöneliminin proaktiflik, yenilikçilik ve risk alma boyutlarının, işletmenin finansal olmayan performansı üzerinde anlamlı bir etki göstermediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik yönelimi, işletme performansı, restoran ve kafeterya işletmeleri, Batman, Türkiye

ABSTRACT

Entrepreneurship can emerge at an individual and organizational level. In addition, the concept of 'entrepreneurship orientation' has been used to define and measure entrepreneurship at the strategic and organizational level. When the literature on entrepreneurship orientation is examined, it is seen that it has been researched with great interest by the management researchers. In addition, it is seen that the studies on entrepreneurship orientation concentrate on the relationship between entrepreneurship orientation and business performance. Indeed, entrepreneurship orientation is considered as the key component of organizational success. However, it remains unclear how the businesses in the tourism industry improve their entrepreneurial orientation and how this affects their performance. In this context, the aim of the thesis is to reveal the effect of entrepreneurship orientation (innovation, pro-activeness and risk taking) of the food and beverage companies on their performance operating in the province of batman, Turkey.

The targeted population of this research is the managers / owners of 166 restaurant and cafeteria companies in Batman. A total of 145 valid questionnaires were obtained from business managers/ owners. Each survey was obtained from only 1 business. These data which obtained was evaluated by conducting factor analysis (AFA), reliability and regression analysis. As a result of the analysis, it has been determined that the proactiveness and innovation dimension of entrepreneurship orientation significantly and positively affects the financial performance of the business, but the risk taking dimension does not show a significant effect. Again, as a result of the analysis, it was determined that dimensions of entrepreneurship orientation

(proactiveness, innovativeness and risk taking) did not have a significant effect on the non-financial performance of the business.

Keywords: Entrepreneurship orientation, business performance, restaurant and cafeteria businesses, Batman, Turkey

GİRİŞ

Küreselleşme ile birlikte günümüzde işletmeler arasındaki rekabet her geçen gün daha da artmaktadır. İşletmelerin iç ve dış çevreleri karmaşık olup ve belirsiz bir şekilde sürekli değişmektedir (Hughes & Morgan, 2007). Yaşanan bu değişimler işletmeleri yoğun, dinamik ve şiddetli bir ortamda faaliyet göstermeye itmektedir (Erdem, Gökdeniz & Met, 2011; Çakıcı, Çalhan & Karamustafa, 2016). Bu durum işletmelerin büyümesini ve rekabet gücü elde etmesini olumsuz etkilemektedir (Winklund & Shepherd, 2005; Hughes & Morgan, 2007; Boabeng & Li, 2018). Ayrıca ürün ve hizmetlerin yaşam döngüleri de her geçen gün daha da kısalmaktadır (Winklund & Shepherd, 2005; Rauch vd., 2009; Munawar, 2019). Hızlı değişim, kısalmış ürün, hizmet ve iş modeli döngüleri ortamında mevcut operasyon ve süreçlerden elde edilecek kâr akımları da belirsizlik göstermektedir (Rauch vd., 2009). Dolayısıyla işletmeler, sürekli yeni fırsatlar arayarak bu aşırı rekabetten güçlü çıkmak, büyümek ve yaşamlarını sürdürmek istemektedirler. Ayrıca pazardaki değişiklikleri öngörerek kendilerini konumlandırmak ve gelecekteki durumunu şekillendirebilmek için aktif rol almak istemektedirler (Kreiser vd., 2013). Bununla birlikte yeni fırsatlar arama, değişimi yaratma ya da değişim hızına ayak uydurabilme söz konusu olduğunda girişimcilik yönelime ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim girişimcilik yönelimi, işletmelerin hayatta kalmasına ve performansına katkıda bulunan örgütsel bir süreç olarak kabul edilmektedir (Tajeddini, 2010). Bunun yanı sıra girişimcilik yönelimi; yeni ürün, hizmet ve pazarları deneyerek risk alma ve rakiplerinden önce hareket etme yani proaktif davranma istekliliğini içermektedir (Covin & Slevin, 1991). Daha açık bir şekilde girişimcilik yönelimi, performans artırma ve büyüme amacıyla çevredeki fırsatları değerlendirerek risk alma, yenilikçilik ve proaktif boyutları temelinde işletme düzeyindeki eğilim ve davranışları ifade etmektedir (Bulut vd., 2008; Fiş & Çetindamar, 2009).

Girişimcilik yönelim, örgütsel başarının anahtar bileşeni olarak kabul edilmektedir (Lumpkin & Dess, 1996). Bu bağlamda her sektörde olduğu gibi turizm sektöründe de işletmelerin girişimcilik yönlü olmaları önem arz etmektedir. Çünkü turizm sektörü yenilik, yerel ürünler, hizmet süreci ve içeriği yüksek belirsizlik ve turist tercihi ile karakterizedir (Tang vd, 2020). Bu noktada, ulaşım şirketleri, oteller, restoranlar, kafeteryalar ve turistik hizmetlerle ilgili diğer turizm işletmelerinin girişimcilik yönlü olmaları önemli ve zorunlu hale gelmektedir (Fauzen, İqbal & Abdillan, 2019; Tang vd, 2020). Nitekim turizm sektöründen ekonomik olarak daha çok fayda sağlanması, fırsatların değerlendirilmesi, istihdam alanlarının yaratılması, değişen sosyal, kültürel ve fiziksel çevreye ayak uydurabilmesi için turizm işletmeleri kilit rol oynamaktadır (Işık vd., 2019). Ancak dünyanın en büyük sektörlerinden biri olarak kabul edilen turizm sektöründeki işletmelerin girişimcilik yönelimlerini nasıl geliştirdikleri ve performansı nasıl etkilediği belirsizliğini korumaktadır (Roxas & Chadee, 2013, Shayo & Uiso, 2019). Tüm bu hususlar bağlamında, turizm işletmeleri kapsamında yer alan restoran ve kafeterya işletmelerinin girişimcilik yönelimlerinin işletme performansına etkisini inceleyecek olan bu çalışmanın gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı; 'Batman ilinde faaliyet gösteren yiyecek ve içecek (restoran ve kafeterya) işletmeleri yöneticilerinin veya sahiplerinin, girişimcilik yönelimlerinin (yenilikçilik, proaktiflik, risk alma) işletmenin performansına etkisini ortaya koymaktır.

LİTERATÜR TARAMASI

1. Girişimcilik Yönelimi

Girişimcilik yönelimi literatürü incelendiğinde son yıllarda araştırmacılar tarafından büyük ilgiyle araştırıldığı görülmektedir (Rauch vd., 2009; Miller, 2011; Piirala, 2012; Alegre & Chiva, 2013; Mason vd., 2015). Bununla birlikte 'girişimcilik yönelim' kavramı örgütsel düzeyde girişimciliği tanımlamak ve ölçmek için kullanılmıştır (Gali vd., 2016). Başka bir deyişle girişimcilik yönelimi, girişimcilik faaliyetlerini tercih eden işletmelerin strateji oluşturmak için örgütsel karar alma eğilimi olarak düşünülmüştür (Lumpkin & Dess, 2001; Covin &

Wales, 2012). Minzberg (1973) ve Khandwalla'nın (1976) temelleri üzerine inşa edilen (Fiş & Çetindamar, 2007; Altuntaş & Dönmez, 2010; Edmond & Wiklund, 2010; Miller, 2011; Alejandro, 2014), Miller ve Freize (1982) tarafından geliştirilen ve stratejik bir bakış açısını yansıtan girişimcilik yönelim kavramı, 'ürün-pazar stratejilerinde önemli riskler alırken cesur ve düzenli bir şekilde yenilik yapma' olarak tanımlanmıştır. Miller (1983) ise proaktif niteliğini de ekleyerek girişimcilik yönelim tanımını, 'ürün, pazar yeniliğini yürüten, az riskli girişimlerde bulunan ve rakiplerini yumruklamak için proaktif yeniliklerle ilk ortaya çıkan' olarak genişletmiştir. Miller (1983), girişimcilik yönelimi proaktif, yenilikçilik ve risk alma olmak üzere üç boyuttan oluşan tek bir yapı şeklinde kavramsallaştırmış ve bu üç boyuttan oluşan firma düzeyinde girişimciliği ölçen bir ölçek geliştirmiştir (Zahra, Jennings & Kuratko, 1999; Gali vd., 2016). Proaktiflik, çevresel değişimlere karşı reaktif olmaktan ziyade gelecekteki talebi öngörmek; yenilikçilik, deneyimlemeye ve yaratıcılığa katılmak; risk almak ise belirsizlikle birlikte cesur kararlar almak ve eylemlerde bulunmak olarak tanımlanmıştır (Miller, 1983). Lumpkin ve Dess (1996) ise girişimcilik yönelimi, 'yeni bir girişe yol açan süreçler, uygulamalar ve karar verme faaliyetleri' olarak tanımlamıştır. Vurgulamak gerekirse girişimcilik yönelimi; bir işletmenin yönetim felsefelerini, strateji oluşturma uygulamalarını ve girişimcinin stratejik davranışlarını yakalayan firma düzeyinde örgütsel bir eğilimdir (Shah & Ahmad, 2019).

Girişimcilik yönelimi, stratejik yönetim ve girişimcilik literatüründe önemli bir yapı olarak ortaya çıkmış ve girişimcilik araştırmalarının merkezi konumunda yer almaktadır (Anderson vd., 2015; Mason vd., 2015; Palmer vd. 2019). Ancak yapılan bazı girişimcilik yönelimi çalışmaları; 'girişimcilik tarzı', 'stratejik duruş', 'girişimcilik yoğunluğu', 'girişimcilik eğilimi' ve 'kurumsal girişimcilik' başlıkları altında incelenmiştir (Zahra, 1999; Wiklund, 1999; Covin & Lumpkin, 2011). Girişimcilik yönelimin farklı başlıklar altında ele alınmasını, bazı araştırmacılar kabul görmüş ortak bir tanımın olmamasına dayandırmaktadır (Covin & Wales, 2012). Ortak bir tanımın oluşturulamamasına karşın girişimcilik yönelim ile kurumsal girişimcilik kavramlarının birbirleri ile özdeşleştirilmesinin yanlışlığının düzeltilmesi özellikle önemlidir (Fiş & Çetindamar, 2007; Altuntaş & Dönmez, 2010). Temelde girişimcilik yönelimi, kurumsal girişimciliğin bir parçası olarak düşünülmektedir (Wales, 2016). Kurumsal girişimcilik kısaca, işletme içerisindeki yeni süreç, ürün, yönetim ve pazarlama gibi tekniklerin geliştirilmesine yönelik çabalar olarak tanımlanabilir. Girişimcilik yönelim ise stratejik bir şekilde var olan ürün ve hizmetleri yeni pazarlara sunabilmek için uygulama ve karar alma gibi süreçlerin nasıl gerçekleştirileceği ile ilgilidir (Altuntaş & Dönmez, 2010). Bu bağlamda girişimcilik yönelimi, işletmelerin kurumsal girişimlerini tanımlamak veya başlatmak için başvurdukları strateji oluşturma uygulamalarını ifadelerini etmektedir (Dess & Lumpkin, 2005).

Özetle kurumsal girişimcilik 'ne iş yapıyoruz?' sorusunun cevabına odaklanırken, girişimcilik yönelimi 'yeni iş nasıl başarılı olur' sorusunun cevabına odaklanmaktadır (Lumpkin & Dess, 1996). Yani girişimcilik yönelim, bir işletmenin yaptıklarından ziyade nasıl işlediğini yansıtmaktadır (Platin & Ergün, 2017).

2. İşletme Performansı

Girişimcilik yönelimi çalışmalarının ana amaçlarından biri de girişimcilik yönelimin işletme performansı ile ilişkisi incelenip performansın geliştirilmesi yönünde tespitlerde bulunmak ve öneriler sunmaktır (Altuntaş & Dönmez, 2010).

İşletme performansı tanımlarının genel olarak işletmenin amaç ve hedeflerine ulaşma düzeyi ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Buradan hareketle işletme performansı, işletme stratejilerinin belirli bir zaman aralığı sonunda uygulamalardaki ve çıktılardaki görevlere, faaliyetlere ve amaçlara ulaşma düzeyini yani başarı düzeyini ifade etmektedir (Bulut, Yılmaz & Alpkın; 2009; Erdem, Gökdeniz & Met, 2011; Özkara, 2017). Başka bir şekilde işletme performansı, işletmenin önceden belirlediği ya da daha sonra değişime tabi tuttuğu belirli hedef ve amaçları gerçekleştirmek suretiyle rekabet stratejilerini ve kaynaklarını koordineli bir şekilde hareket ettirerek elde ettiği sonuçlar veya uygulama sürecinde sağladığı kazanımlar olarak tanımlanmaktadır (Keskin, Zehir & Hayat, 2016). Ayrıca işletme performansı, esas amaçlara ulaşmakla birlikte değişen çevre koşullarına uyumun göstergesi olarak kabul edilebilmekte ve sürdürülebilir rekabet sağlamadaki yenilikçiliğin başarısı ile de yakından ilişkilendirilmektedir (Bulut, Yılmaz & Alpkın, 2009).

Birçok araştırmacı tarafından işletme performansı çok boyutlu bir yapı olarak kabul edilmektedir (Lumpkin & Dess, 1996; Wiklund & Shepherd, 2005; Turunç, Erkuş & Polat, 2005; Fiş & Çetindamar, 2007; Çanakçıoğlu & Demirbaş, 2009;). Lumpkin ve Dess (1996), çok boyutlu yapıyı benimseme gerekçelerini, bir girişimcilik faaliyetin ya da sürecin tek bir boyutta olumlu sonuçlar gösterebileceğini ancak başka bir performans boyutunda olumlu sonuç elde edilemeyebileceğini ifade ederek açıklamaktadır. Daha açık bir şekilde ifade edecek olursak, işletme performansının incelenmesinde sadece finansal ölçütlerin kullanılması çok dar bir performans alanını kapsayacağını düşünmektedirler. Vij ve Bedi'de (2012), Lumpkin ve Dess'e (1996) paralel olarak işletme performansını tek boyutta ele almanın yanıltıcı sonuçlar doğurabileceğini açıklamaktadırlar. Ayrıca günümüzde işletmelerin kullandığı finansal ölçütlerin, performans değerlendirme ve ölçümlerinde artık yetersiz kalmaktadır (Turunç, Erkuş & Polat, 2005). Buna karşın çok boyutlu yapının benimsenmesi, elde edilen verilerin geçerliliğinin ve güvenilirliğini arttıracaktır (Akbaba, 2013). Buradan hareketle birçok çalışmada performansın birden çok boyut altında ele alındığı görülmektedir (Yeşil, Doğan & Doğan, 2016). Bu noktadan hareketle Lumpkin ve Dess'in (1996), işletme performansının birden çok boyut altında ele alınması önerisini benimsiyor ve bu çalışmada işletme performansını finansal ve finansal olmayan boyut şeklinde inceliyoruz. Yine Kaplan ve Norton (2001), Van Veen-Dirks ve Wijn (2001) gibi araştırmacılar turizm sektörü söz konusu olduğunda, yapılan çalışmalarda finansal ve finansal olmayan ölçütlerin birlikte kullanılmasının önem ve gerekliliğini belirtmektedir (Akt. Akbaba, 2013). Yapılan birçok çalışmada da işletme performansının birden fazla boyutlar altında ele alındığı ve finansal ve finansal olmayan boyutların kullanıldığı görülmektedir (Fiş ve Çetindamar, 2007; Altuntaş ve Dönmez, 2010; Dönmez, Altuntaş & Birgören, 2011; Özer, Yılmaz & Avcı, 2017; Duman vd., 2019). Finansal boyut, işletmede hedeflenen ve planlanan bütçelere ulaşma düzeyini, çalışanların görev ve sorumluluklarını yapıp yapmadıklarını, istenilen üretim, hizmet ve satış hedeflerinin gerçekleştirilme düzeyini, belirlenen stratejiye yönelik yürütme ve uygulamaların işletmeyi büyütme katkıını belirtmektedir. Geçmişten beri sıkça kullanılan finansal olmayan performans boyutu ise (Yeşil, Doğan & Doğan, 2016), işletmenin etkinliğini ölçmektedir (Montiel – Campos, 2018).

3. Girişimcilik Yönelimi ve İşletme Performansı İlişkisi

1980'lerden beri girişimcilik yönelimi, stratejik yönetim ve girişimcilik alanında kavramsal ve ampirik açıdan büyük ilgi görmüştür (Tang vd., 2008; Rauch vd., 2009; Miller, 2011; Xu & Xu, 2012; Samantha & Premaratne, 2013; Palmer vd., 2019). Bununla birlikte girişimciliği inceleyen araştırmacılar girişimcilik yönelimi araştırarak işletme performansını açıklamaya çalışmışlardır (Wiklund & Shepherd, 2005; Samantha & Premaratne, 2013; Gupta & Wales, 2017). Girişimcilik yönelimi ve performans arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda genel olarak girişimcilik yönelimi bağımsız, işletme performansı ise bağımlı değişken olarak ele alındığı görülmektedir (Covin & Slevin, 1991; Edmond & Wiklund, 2010; Montiel-Campos, 2018). Buna ek olarak girişimcilik yönelimi çalışmaları incelendiğinde en önemli değişkenin işletme performansı olduğu görülmektedir (Gupta & Wales, 2017). Yapılan çalışmaların genelinde girişimcilik yöneliminin, işletme performansı üzerinde olumlu ve doğrusal bir etkisi olduğunu göstermektedir (Covin & Slevin, 1989; Zahra & Covin, 1995; Wiklund, 1999; Lyon, Lumpkin & Dess, 2000; Hughes & Morgan, 2007; Wiklund & Shepherd, 2005; Jogaratman & Tse, 2006; Rauch vd., 2009; Tajeddini, 2010; Wales, Gupta & Mouse, 2013; Lechner & Gudmundson, 2014; Mason vd., 2015). Buna karşın Munawar (2019) yaptığı çalışmada, girişimcilik yöneliminin işletme performansını doğrudan etkilemediğini saptamış ve aracı değişkenle bu etkinin ortaya çıkabileceğini belirtmiştir. Diğer taraftan bazı araştırmalarda girişimcilik yönelim ve işletme performansı arasında doğrusal olmayan bir ilişki olduğu iddia edilmiştir (Tang vd., 2008; Gali vd. 2016). Nitekim Tang ve arkadaşları (2008), girişimcilik yönelimi ile işletme performansı arasındaki ilişkinin gelişmekte olan ekonomilerde ve KOBİ'ler bağlamında ters U bir ilişki olarak daha iyi temsil edileceğini öne sürmenin daha uygun olduğunu bulmuşlardır. Yine Tang ve Tang (2012), Tsui ve arkadaşları (2007) ve Wales ve arkadaşları (2013), yaptıkları çalışmalarda girişimcilik yönelim ile işletme performansı arasında doğrusal olmayan bir ilişkinin olduğu belirtilmiştir (Kreiser vd., 2013). Son olarak Kreiser ve arkadaşlarının (2013) 9 ülkedeki 13 sektörü kapsayan ve 1688 KOBİ'nin oluşturduğu örnekleme, girişimcilik yöneliminin boyutlarının işletme performansı ile doğrusal olmayan (ters U ve U ilişkisi) ilişkisini araştırmışlardır. Diğer taraftan girişimcilik yönelim ile performans arasında ilişki bulamayan ya da düşük bir ilişki bulan çalışmalarda bulunmaktadır. Örneğin; Santra'nın (2018) otel işletmelerinin hedef seçildiği çalışmasında, girişimcilik yönelim ile performans arasında düşük bir ilişki

bulunmuştur. Smart ve Conant (1994) ve Auger vd., (2015) ise girişimcilik yönelim ve performans arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmada anlamlı bir ilişki bulamamıştır (Winklund & Shepherd, 2005; Wang, 2008; Mason vd., 2015). Bu çalışmalar dışında girişimcilik yönelimin işletme performansı arasında olumlu ilişki bulamayan başka çalışmalar da (Slevin & Covin, 1990; Hart, 1992; Matsuno, Mentzer, & Özsomer, 2002; Morgan & Strong, 2003) bulunmaktadır (Hughes & Morgan, 2007; Wang, 2008). Bu bağlamda girişimcilik yönelimi ve işletme performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların sonuçlarındaki çeşitlilik, birçok meta analiz çalışmasının yapılmasına gerekçe gösterilmiştir (Rauch vd., 2009; Xu & Xu, 2012; Zur, 2013; Samantha & Premaratne, 2013).

Bunun yanı sıra girişimcilik yönelimin üç boyutu olarak kabul edilen proaktiflik, yenilikçilik ve risk alma ile işletme performansı arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalardan bahsetmek önemlidir. Literatür incelendiğinde proaktiflik boyutunun işletme performansı ile pozitif yönde etkilediği ya da ilişkili olduğu görülmektedir (Lumpkin & Dess, 2001; Hughes & Morgan, 2007; Altuntaş & Dönmez, 2010; Kreiser & Davis, 2010; Jalali, Jaafar, & Thurasamy, 2013; Kreiser vd., 2013; Mason vd., 2015; Özer, Yılmaz & Avcı, 2017; Shah & Ahmad, 2019). Diğer taraftan Lencher ve Gundmundsson (2014) yaptıkları çalışmada, proaktifliğin işletme performansı üzerindeki etkisinin düşük kaldığını yani proaktifliğin işletme performansı üzerindeki etkisinin önemsiz olduğunu saptamışlardır. Görüldüğü üzere istisnai sonuçlar söz konusu olsa da proaktifliğin işletme performansı ile genel olarak pozitif etki ya da ilişki sergilemektedir. Yenilikçilik boyutunun işletme performansı ile ilişkisini ele alan çalışmalar incelendiğinde ise sonuçların benzerlik gösterdiği görülmektedir. Yapılan birçok çalışmada yenilikçiliğin işletme performansını pozitif yönde etkilediği ya da pozitif bir ilişkide olduğu (Miller & Friesen, 1982; Quince & Whittaker, 2003; Hult, Hurley & Knight, 2004; Hughes & Morgan, 2007; Lee & Lim, 2009; Lumpkin & Dees, 2001; Kreiser vd., 2013; Alegre & Chiva, 2013; Jalali, Jaafar, & Thurasamy, 2013; Lechner & Gudmundsson, 2014; Mason vd., 2015; Rua, França & Ortiz, 2017, Özer, Yılmaz & Avcı, 2017) görülmektedir. Son olarak risk alma boyutunun işletme performansı ile ilişkisini ele alan çalışmaların sonuçları incelendiğinde, risk alma boyutu bazı çalışmalarda işletme performansını pozitif yönde etkilediği ya da ilişki gösterdiği (Winklun & Shepherd, 2005; Jogaratnam, Ching & Tse, 2006; Jalali, Jaafar, & Thurasamy, 2013; Mason vd., 2015; Smith, 2018; Munawar, 2019; Hernandez-Perlines vd., 2019) görülmektedir. Buna karşın Lencher ve Gudmundsson'un (2014), girişimcilik yönelim boyutlarının rekabetçi strateji ve firma performansı arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediğini inceleyen çalışmasında, risk alma boyutunun işletme performansı ve işletmenin hayatta kalması üzerinde negatif etki gösterdiği saptanmıştır. Başka bir çalışma ise Hughes ve Morgan'ın (2007) geliştirmekte olan ileri teknoloji firmalarının yöneticileriyle yaptığı çalışmadır. Bu çalışmada risk alma boyutunun işletme performansını olumlu yönde etkilemediği aksine olumlu performansını engellediği tespit edilmiştir. Fadda (2018), Özer ve arkadaşlarının (2017) yapıları çalışmalarda da risk alma boyutunun işletme performansını pozitif etkilemediği ya da düşük ilişki gösterdiği görülmektedir.

Yukarıdaki çalışmaların sonuçlarından ve literatürden elde edilen bilgiler doğrultusunda girişimcilik yönelimin işletme performansına etkisi üzerine oluşturulan hipotezler aşağıdadır;

H1: Girişimcilik yönelimin proaktiflik boyutu, işletmenin finansal performansını anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

H2: Girişimcilik yönelimin proaktiflik boyutu, işletmenin finansal olmayan performansını anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

H3: Girişimcilik yönelimin yenilikçilik boyutu, işletmenin finansal performansını anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

H4: Girişimcilik yönelimin yenilikçilik boyutu, işletmenin finansal olmayan performansını anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

H5: Girişimcilik yönelimin risk alma boyutu, işletmenin finansal performansını anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

H6: Girişimcilik yönelimin risk alma boyutu, işletmenin finansal olmayan performansını anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

4. Araştırmanın Yöntemi

4.1. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın çalışma evrenini, Batman/Merkez ilinde faaliyet gösteren Yiyecek/İçecek işletmeleri kapsamında yer alan restoran ve kafeterya işletmeleri oluşturmaktadır. Batman Belediyesi Zabıta Amirliğinden elde edilen verilere göre Batman/Merkez ilinde restoran statüsünde 54 işletme, kafeterya statüsünde ise 112 tane olmak üzere toplamda 166 işletme bulunmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda yeterli örneklem sayısına ulaşmak için ulaşılabilen ve gönüllü olarak ankete katılmayı kabul eden işletme yöneticileri/sahipleriyle anket yapılmıştır. Anket uygulanırken işletme sahiplerine/yöneticilerine, kişi veya işletme isminin yazılmaması gerektiği ve ankette yer alacak bilgilerin kesinlikle gizli kalacağı belirtilerek anketin en doğru ve samimi bir şekilde doldurulması sağlanmaya çalışılmıştır. Nihayetinde anket uygulaması sonucunda, araştırma kapsamında değerlendirilecek toplamda geçerli 145 tane anket elde edilmiştir. Her bir anket yalnızca 1 işletmeden elde edilmiştir. Daha açık bir ifadeyle 145 işletmeden veri toplanmıştır. Diğer taraftan Batman Belediyesi Zabıta Müdürlüğünden elde verilere göre yukarıda da belirtildiği gibi faaliyette olan 166 tane restoran ve kafeterya işletmesi olduğu görülmektedir. Ancak işletmelerin buldukları adreslere gidildiğinde 11 tane işletmeden bazılarının faaliyetlerini durdurduğu diğer bazılarının ise kafeterya işletmesi olarak faaliyet göstermediği tespit edilmiştir. Daha açık bir ifadeyle kafeterya işletmesi olarak faaliyete başlayan bazı işletmelerin sonradan çeşitli nedenlerle kahvehaneye/kıraathaneye dönüştükleri görülmüştür. Diğer taraftan gönüllük esasına dayanarak uyguladığımız ankete 10 işletme sahibi/yöneticisi ise katılmayı reddetmiştir. Bununla birlikte faaliyetini durduran ve iş tanımını değiştiren 11 işletme çıkarıldığında çalışma evreni 155 işletme olarak değişmektedir. Dolayısıyla elde edilen 145 tane anket çalışma evreninin yaklaşık olarak yüzde 94'üne denk gelmektedir. Bu bağlamda oranın oldukça yüksek düzeyde olması, tüm evrenin temsil edildiğinin göstergesi olarak kabul edilmiş ve tam sayım yapıldığı kararına varılmıştır.

4.2. Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmış olup anketler yüz yüze görüşme şeklinde uygulanmıştır. Anketler, yiyecek ve içecek işletmeleri kapsamında yer alan restoran ve kafeterya işletmeleri yöneticilerine/sahiplerine uygulanmıştır. Kullanılan anket 2 bölümden oluşmaktadır. Birince bölümde ankete katılanların demografik bilgilerine ilişkin sorular yer almaktadır. Anketin ikinci bölümünde ise girişimcilik yönelimi ve işletme performansı ölçeklerine ilişkin sorular yer almaktadır. Araştırma anketi 5'li Likert şeklinde (1=Kesinlikle katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Orta Düzeyde Katılıyorum, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum) derecelendirilmiştir.

Araştırma anketinde iki ölçek kullanılmıştır. Söz konusu girişimcilik yönelimi ölçeği, Eggers ve arkadaşları (2013) tarafından yapılan, 'Implications of customer and entrepreneurial orientations for SME growth' isimli çalışmadan alınmıştır. Girişimcilik yönelimi ölçeği 3 alt boyuttan ve 14 ifadeden (madde) oluşmaktadır. Söz konusu ölçekte; girişimcilik yönelimin alt boyutları olan proaktiflik ve yenilikçiliğe ait 5'er, risk alma boyutuna ait ise 4 ifade (madde) bulunmaktadır. Araştırmada kullanılan ikinci ölçek ise performans ölçeğidir. Performans ölçeği; Duman ve arkadaşlarının (2019), 'Does Quality Standards Certification Truly Matter on Operational and Business Performances of Firms? Evidence from Resort Hotels' isimli çalışmasından alınmıştır. Performans ölçeği 'finansal' ve 'finansal olmayan' iki boyuttan oluşmakta ve her boyuta ait 5'er ifade bulunmaktadır. Ancak 'finansal boyut' altında yer alan 'işletmemiz en fazla kapasiteye sahiptir' ifadesi (madde), anketin demografik bölümünde işletmenin kapasitesi sorulduğu için çıkarılmıştır.

4.3. Veri Analizi

Araştırmanın istatistiksel analizi SPSS 23.0 programı kullanılarak yapılmıştır. Araştırmanın anket tekniğiyle elde edilen verileri faktör analizi (AFA), güvenilirlik ve regresyon analizlerine tabii tutularak değerlendirilmiştir.

Söz konusu bu analizler yapılmadan önce veri setinin normal dağılıma uygunluğu basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) değerleri baz alınarak incelenmiştir. Yapılan normal dağılım testinden elde edilen veriler şöyledir; Girişimcilik yönelim ölçeğinin basıklık ve çarpıklık sırasıyla -,412 ve -,592 şeklinde ortaya çıkmıştır. İşletme performansı ölçeğinin ise basıklık ve çarpıklık değerleri sırasıyla -,466 ve -,484 şeklinde ortaya çıkmıştır. İlgili değerler incelendiğinde veri setinin söz konusu analizlerin yapılmasına uygun olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle bu değerler Tabachnick ve Fidell (2013) araştırmacılarının belirttiği +1,5 ve -1,5 değer aralığında yer aldığı için veriler normal dağılım göstermektedir (Akt: Aracı, 2019).

4.4. Bulgular ve Analiz

4.4.1. Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan 145 işletme yöneticilerin/sahiplerin %93,8'ini (N=136) erkekler, %6,2'ini (N=9) ise kadınlar oluşturmaktadır. Yaş değişkeni incelendiğinde ise katılımcılar; 20-29, 30-39, 40-49 ve 50 yaş üstü şeklinde kategorileştirilmiştir. Katılımcılardan 57'si 20-29, 60'ı 30-39, 17'si 40-49 ve son olarak 11'i ise 50 ve üstü yaş kategorisinde yer aldığı görülmektedir. Bu verilerden görüldüğü üzere katılımcıların büyük bölümü genç kişilerden (20-40 yaş grubu) oluşmaktadır. Katılımcılar 'eğitim düzeyi' açısından değerlendirildiğinde, eğitim düzeyi ortaöğretim (lise) olanlar, katılımcıların %48,3'ünü oluşturduğu görülmektedir. Yani, 145 katılımcıdan 70'inin eğitim düzeyi ortaöğretim olduğu tespit edilmiştir. 'Eğitim düzeyi' değişkeninin verilerinden yapılan çıkarım ise katılımcılar iş deneyimine önem ve öncelik vermektedirler. Başka bir değişken işletmelerin 'yönetim şekli' değişkenidir. Bu değişkene ait veriler incelendiğinde katılımcıların %16,6'sı (N=24) franchising, %83,4'ü (N=121) ise bağımsız işletmelerde yer almaktadırlar. Sandalye sayısı ölçülen 'kapasite' değişkeni incelendiğinde ise 10-29 kategorisinde 16 (%11), 30-59 kategorisinde 37(%25,5), 60-89 kategorisinde 38 (%26,2), 90-119 kategorisinde 20 (%13,8), 120-159 kategorisinde 19 (%13,1), 160-200 kategorisinde 5 (%3,4) ve son olarak 201 ve üzeri kategorisinde 10 (%6,9) işletme yer almaktadır. Buna göre 30-59 ve 60-89 sandalye kategorisinde yer alan işletmelerin sayısı 85 olup, toplam işletme sayısının %51,7'sini oluşturmaktadırlar. Son olarak faaliyet süresi değişkeni ise beş alt grupta kategorileştirilmiştir. Bu kategorilerden ilki 1-12 ay şeklinde olup katılımın %35,2'sini (N=51) oluşturmaktadır. Diğer kategoriler ise 13-36, 37-60, 61-84 ve 85 ve üzeri olarak sıralanmaktadır. Bu değişkene ait veriler incelendiğinde 1-12 ve 13-36 kategorisi toplan katılımın %62,8'ini (N=91) oluşturmaktadır. Bu oran oldukça fazladır.

4.4.2. Faktör (AFA) ve Güvenirlik Analizi

Araştırmada kullanılan girişimcilik yönelimi ve işletme performansı ölçeklerinin güvenirlik değerleri kabul edilebilir düzeydedir. İşletme performansının alt boyutu olan finansal olmayan performansın güvenirlik düzeyi ,558 olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu değer düşük olarak tanımlansa da kabul edilebilir düzeydedir. Tespit edilen güvenirlik değerleri Tablo 1'de verilmiştir. Çalışmada kullanılan söz konusu 2 ölçeğin teorik olarak öngörülen faktör bileşenlerine ayrılıp ayrılmadığını tespit etmek için açımlayıcı faktör analizi (AFA) başka bir deyişle keşifsel faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi sonucunda öz değeri (eigen value) 1'den yüksek olarak ortaya çıkan faktörler kabul edilmiştir. Elde edilen veriler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1

Ölçek	Madde Sayısı	Cronbach Alpha
• Girişimcilik Yönelim	14	,849
Proaktiflik	6	,792
Yenilikçilik	4	,803
Risk Alma	4	,676
• İşletme Performansı	9	,790
Finansal Performans	6	,820
Finansal Olmayan Perf.	3	,558

Araştırmada kullanılan girişimcilik yönelim ölçeğinin faktör analizi sonucunda; proaktiflik, yenilikçilik ve risk alma boyutlarından oluşan orijinal ölçek yine 3 boyut altında ortaya çıkmıştır. Bu üç boyutun öz değerleri (eigen value) 1'den büyüktür. Ancak yenilikçilik boyutuna ait bir madde (ifade) proaktiflik boyutu altında toplanmıştır. Bunun dışındaki tüm maddeler (ifadeler) orijinal ölçekte olduğu gibi ait olduğu boyutun altında toplanmıştır. Maddelerin faktör yükleri ise en düşük 524, en yüksek ise 853 olarak ortaya çıkmıştır. Girişimcilik yönelim ölçeğinin faktör analizi sonuçlarına göre ölçeğin toplam varyansı açıklama oranı %56,889'dur. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri ,852 ve Bartlett testi sonucu ise anlamlıdır (Tablo 2). Tablo 1'de görüldüğü üzere girişimcilik yönelim ölçeğinin toplam güvenilirlik düzeyi ,849 olarak ortaya çıkmış ve bu değer oldukça yüksektir.

Araştırmada kullanılan diğer bir ölçek olan işletme performansı ölçeğinin ise faktör analizi sonucunda orijinal ölçekte olduğu gibi 2 boyut olarak ortaya çıkmıştır. Bu 2 boyutun öz değerleri (eigen value) 1'den büyüktür. Söz konusu ölçeğe ait maddeler (ifadeler) orijinal ölçekte ait oldukları boyutlar altında toplanmamıştır. Literatür ve orijinal ölçek bağlamında maddeler toplandıkları boyut altında kabul edilmiş ve finansal performans boyutu ve finansal olmayan performans boyutu şeklinde isimlendirilmiştir (Tablo 2). Ölçeğe ait maddelerin faktör yük değerleri en düşük 602, en yüksek 825 olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu ölçeğin toplam varyansı açıklama oranı %55,705'tir. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri ,795 ve Bartlett testi sonucu da anlamlıdır (Tablo 2). Ölçeğin toplam güvenilirlik değeri ise Tablo 'de görüldüğü gibi ,790 olup kabul edilebilir düzeydedir.

Tablo 2

Faktör(ler)	Girişimcilik Yönelimi		
	Madde Sayısı	Faktör Yük Aralığı	Açıklanan Varyans (%)
Girişimcilik Yönelimi	14	,524 - ,853	56,889
1. Proaktiflik	6	,524 - ,772	20,255
2. Yenilikçilik	4	,535 - ,853	20,000
3. Risk Alma	4	,593 - ,800	16,634

Kaiser-Meyer-Olkin: ,852 Bartlett: ki-kare =732,774; df =91; p = ,000

Faktör(ler)	İşletme Performansı		
	Madde Sayısı	Faktör Yük Aralığı	Açıklanan Varyans (%)
İşletme Performansı	9	,602 - ,825	55,705
1. Finansal Performans	6	,602 - ,825	34,080
2. Finansal Olmayan Performans	3	,668 - ,721	21,625

Kaiser-Meyer-Olkin: ,795 Bartlett: ki-kare =393,055; df =36; p = ,000

4.4.3. Regresyon Analizi

Araştırmanın bağımsız değişkeni olarak girişimcilik yönelimin alt boyutları olan proaktiflik, yenilikçilik ve risk alma boyutlarının, bağımlı değişken olarak belirlenen finansal ve finansal olmayan performans boyutlarına etkisini incelemek amacıyla doğrusal (linear) regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 3

Girişimcilik Yönelim Boyutlarının İşletmenin Finansal Performansı Üzerindeki Etkisini İncelemeye Yönelik Regresyon Analizi			
Bağımlı Değişken: Finansal Performans Boyutu	β	t	p
Proaktiflik Boyutu >> Finansal Performans B.	,220	2,761	0,007*
Yenilikçilik Boyutu >> Finansal Performans B.	,538	7,465	,000*
Risk Alma Boyutu >> Finansal Performans B.	,025	,345	,731

*p<0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 3'te yer alan bulgular incelendiğinde; girişimcilik yönelimin proaktiflik ($\beta=,220$, $p=0,007$) ve yenilikçilik ($\beta=,538$, $p=0,000$) boyutunun işletmenin finansal performansını anlamlı ve pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Risk alma boyutuna ilişkin bulgular incelendiğinde söz konusu boyutun finansal performans üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki göstermediği görülmektedir. Bu bulgular bağlamında H1 ve H3 hipotezleri kabul edilmiş, H5 hipotezi ise reddedilmiştir.

Tablo 4

Girişimcilik Yönelim Boyutlarının İşletmenin Finansal Olmayan Performansı Üzerindeki Etkisini İncelemeye Yönelik Regresyon Analizi			
Bağımlı Değişken: Finansal Olmayan Performans Boyutu	β	t	p
Proaktiflik Boyutu >> Finansal Olmayan B.	196	1,883	0,062
Yenilikçilik Boyutu >> Finansal Olmayan B.	,041	,433	,665
Risk Alma Boyutu >> Finansal Olmayan B.	,156	1,642	,103

Tablo 4'te yer alan bulgular incelendiğinde ise girişimcilik yönelimin alt boyutları olan proaktiflik, yenilikçilik ve risk alma boyutlarının, işletmenin finansal olmayan performansına istatistiksel olarak anlamlı bir etki göstermediği görülmektedir. Dolayısıyla kurulan H2, H4 ve H6 hipotezleri reddedilmiştir.

Özetle araştırmada kurulan 6 hipotezden H1 ve H3 olarak isimlendirilen hipotezler kabul edilmiş, diğer 4 hipotez olan H2, H4, H5 ve H6 olarak isimlendirilen hipotezler reddedilmiştir.

5. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma, hizmet sektörünün kolu olan turizm sektöründe, girişimcilik yönelimi boyutlarının (proaktiflik, yenilikçilik, risk alma) işletmenin finansal ve finansal olmayan performansı üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın verileri Batman ilindeki yiyecek ve içecek işletmeleri kapsamında yer alan restoran ve kafeterya işletmelerinin yönetici ve sahiplerinden elde edilmiştir. Veriler anket tekniğiyle toplanmış ve toplamda 145 geçerli anket elde edilmiştir. Araştırmanın hipotezleri basit doğrusal (linear) regresyon yöntemiyle test edilmiştir.

Girişimcilik yönelim boyutlarının (proaktiflik, yenilikçilik, risk alma) işletmenin finansal performansı üzerindeki etkisine ilişkin regresyon analizi sonucu, boyutlar arasında farklılık olduğunu göstermektedir. Proaktiflik ve yenilikçilik boyutlarının işletmenin finansal performansını anlamlı ve pozitif yönde etkilediği görülürken, risk alma boyutunun istatistiksel olarak anlamlı bir etki ifade etmediği ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlarla birlikte literatürde yer alan 3 çalışmadan bahsetmek önemlidir. Söz konusu bu üç çalışma; Altuntaş ve Dönmez'in (2010), Özer ve arkadaşlarının (2017) ve Fadda'nın (2018) yaptıkları çalışmalardır. Bu üç çalışmada turizm işletmeleri hedef seçilmiştir. Bu çalışmalarda yapılan regresyon analizleri sonucunda, proaktiflik ve yenilikçilik boyutlarının işletmenin finansal performans boyutunu anlamlı ve pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Nitekim bu çalışmada yapılan regresyon analizi sonucu da söz konusu boyutların işletmenin finansal performansını anlamlı ve pozitif yönde etkilediği görülmektedir (H1, H3). Bu çalışmaların risk alma boyutunun işletmenin finansal performansı üzerindeki regresyon analizlerinin sonuçları incelendiğinde ise yine bu çalışmadaki sonuçla (H5) örtüştüğü görülmektedir. Bu bağlamda turizm işletmelerinde finansal performansın

iyileştirilmesi ve artırılması için proaktif ve yenilikçi davranışların sergilenmesinin önem arz ettiği görülmektedir. Diğer taraftan bu sonuçlar, risk alma boyutunun turizm işletmelerinde, proaktif ve yenilikçilik boyutlarından daha az önem verildiğinin ya da daha az dikkat edildiğinin göstergesi olarak kabul edilebilir.

Girişimcilik yönelim boyutlarının (proaktiflik, yenilikçilik, risk alma) işletmenin finansal olmayan performansına etkisine ilişkin regresyon analizi verileri incelendiğinde bu sonuçların boyutlar arasında farklılık göstermediği görülmektedir. Daha açık bir şekilde ifade edilecek olursa; proaktiflik, yenilikçilik ve risk alma boyutları, işletmenin finansal olmayan performansı üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etki gösterememiştir (H2, H4, H6). Proaktiflik ve yenilikçilik boyutlarının işletmenin finansal performansı üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi göstermesi buna karşın söz konusu bu iki boyutun işletmenin finansal olmayan performansı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etki göstermemesi dikkat çekicidir. Diğer dikkat çeken sonuç ise risk alma boyutunun işletmenin finansal ve finansal olmayan performansına istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etki göstermediğidir. Bu sonuç işletme yönetici veya sahiplerinin risk alma davranışlarına yönelik algılarında temkinli olduklarını göstermektedir. Bunun yanı sıra söz konusu üç boyutun işletmenin finansal olmayan performansına etkisi üzerine yapılan regresyon analizi, turizm işletmelerinin hedef seçildiği iki çalışmada yapılan regresyon analizi sonuçlarıyla karşılaştırıldığında, sonuçların farklılık gösterdiği görülmektedir. Özer ve arkadaşlarının (2017) yaptığı çalışmada, proaktiflik ve yenilikçilik boyutlarının işletmenin finansal olmayan performansı üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etki gösterirken risk alma boyutu anlamlı ve pozitif yönde bir etki gösterememiştir. Altuntaş ve Dönmez'in (2010) yaptığı çalışmada ise finansal olmayan performans üzerinde sadece yenilikçilik boyutunun etkili olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ise söz konusu her üç boyutun da işletmenin finansal olmayan performansı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etki göstermediği görülmektedir. Bu noktada dikkat çeken, risk alma boyutunun her üç çalışmada da finansal olmayan performans üzerinde anlamlı veya pozitif yönde bir etki göstermediğidir. Bu sonuçlar bağlamında turizm işletmelerinde risk alma boyutunun, proaktiflik ve yenilikçilik boyutlarına oranla daha az önem teşkil ettiği ya da daha az dikkat edildiği görülmektedir.

Özetle yapılan regresyon analizi sonucunda söz konusu girişimcilik yönelimin üç boyutu, işletmenin finansal performansı üzerindeki etkide farklılık göstermektedir. Proaktiflik ve yenilikçilik boyutları istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir etki göstermiştir. Ancak Risk alma boyutu işletmenin finansal performansı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etki göstermemiştir. Boyutlar arasındaki bu farklılık birçok çalışmada ortaya çıkmıştır (Hughes & Morgan, 2007; Altuntaş & Dönmez, 2010; Mason ve Arkadaşları, 2013; Özer ve arkadaşları, 2018; Fadda, 2018; Koç, 2019; Shayo & Uiso, 2019). Diğer yapılan regresyon analizinde ise söz konusu üç girişimcilik yönelim boyutlarının, işletmenin finansal olmayan performansı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir etki göstermediği görülmektedir. Dolayısıyla üç boyut işletmenin finansal olmayan performansı üzerinde farklılık göstermemiştir.

Bu araştırma çevresel unsurlar göz ardı edilerek girişimcilik yönelimin doğrudan işletme performansına etkisi bütünsel bir bakış açısıyla incelenmiştir. Bu bağlamda bundan sonra yapılacak olan araştırmalarda girişimcilik yönelimin işletme performansı üzerindeki etkisini çevresel unsurları da değerlendirmeye dahil ederek bütünsel olarak incelenmesi önerilmektedir. Diğer taraftan bu araştırma, yiyecek ve içecek işletmeleri kapsamında yer alan restoran ve kafeterya işletmeleriyle ve Batman iliyle sınırlandırılmıştır. Bundan sonra yapılacak araştırmalarda restoran ve kafeterya dışında da başka turizm işletmelerinin çalışmaya dahil edilip çalışma evreninin daha geniş tutulması yine var olan bilgi birikimini arttıracak ve söz konusu ilişkiye dair sonuçların genelleştirilmesine katkı sağlayacaktır. Bunun yanı sıra araştırmanın verileri anket tekniğiyle, restoran ve kafeterya işletmeleri yöneticileri ve sahiplerinden yüz yüze görüşülerek toplanmıştır. Bu görüşme sonucunda yöneticilerin ve sahiplerin, teorik bilgi olarak yeterli düzeyde olmadıkları görülmüştür. Bu bağlamda yapılacak araştırmalarda, girişimcilik yönelim ölçülürken mülakat (görüşme) tekniğiyle verilerin toplanması, elde edilecek bilgilerin daha geçerli ve güvenilir olacağı düşünülmektedir.

6. Kaynakça

- Akbaba, A. (2013). Küçük Ölçekli Turizm İşletmelerinde İşletme Performansı: Akçakoca'da Bir Araştırma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(25), 17-56.
- Alegre, J., & Chiva, R. (2013). Linking Entrepreneurial Orientation And Firm Performance: The Role Of Organizational Learning Capability And Innovation Performance. *Journal Of Small Business Management*, 51(4), 491-507.
- Altuntaş, G., & Dönmez, D. (2010). Girişimcilik Yönelimi ve Örgütsel Performans İlişkisi: Çanakkale Bölgesinde Faaliyet Gösteren Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Istanbul University Journal Of The School Of Business Administration*, 39(1).
- Anderson, B. S., Kreiser, P. M., Kuratko, D. F., Hornsby, J. S., & Eshima, Y. (2015). Reconceptualizing Entrepreneurial Orientation. *Strategic Management Journal*, 36(10), 1579-1596.
- Aracı, Ü. E. (2019) Hizmet Sektöründe Psikolojik Güçlendirme, Duygusal Bağlılık ve Yapıcı Ses Çıkartma Davranışı Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 16(2), 229-243.
- Bulut, Ç., Aktan, B., Yılmaz, S., & Fiş, A. M. (2008). Kurumsal Girişimcilik: Kavramsal Yapı Üzerine Bir Tartışma. *Journal Of Yaşar University*, 3(10), 1389-520.
- Bulut, Ç., Yılmaz, C., & Alpkan, L. (2009). Pazar Oryantasyonu Boyutlarının Firma Performansına Etkileri. *Ege Academic Review*, 9(2).
- Covin, J. G., & Lumpkin, G. T. (2011). Entrepreneurial Orientation Theory And Research: Reflections On A Needed Construct. *Entrepreneurship Theory And Practice*, 35(5), 855-872.
- Covin, J. G., & Slevin, D. P. (1989). Strategic Management Of Small Firms İn Hostile And Benign Environments. *Strategic Management Journal*, 10(1), 75-87.
- Covin, J. G., & Slevin, D. P. (1991). A Conceptual Model Of Entrepreneurship As Firm Behavior. *Entrepreneurship Theory And Practice*, 16(1), 7-26.
- Covin, J. G., & Wales, W. J. (2012). The Measurement Of Entrepreneurial Orientation. *Entrepreneurship Theory And Practice*, 36(4), 677-702.
- Çakıcı, A., Çalhan, H., & Karamustafa, K. (2016) Yiyecek ve İçecek İşletmelerinde İnovasyon ve İşletme Performansı İlişkisi. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 2(1), 51-84
- Çanakçıoğlu, M., & Demirbaş, M. (2009). Performans Ölçüm Yöntemleri ile Kurumsal Karne Yaklaşımı. *Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 59(2), 213-238.
- Dess, G. G., & Lumpkin, G. T. (2005). The Role Of Entrepreneurial Orientation İn Stimulating Effective Corporate Entrepreneurship. *Academy Of Management Perspectives*, 19(1), 147-156.
- Dönmez, D., Altuntaş, G., & Birgören, T. (2011). Girişimci Yönetim Biçimi ve Finansal Performans İlişkisi: Çanakkale Bölgesi'nde Faaliyet Gösteren Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Istanbul University Journal Of The School Of Business Administration*, 40(2).
- Duman, F., Ozer, O., Koseoglu, M., Altin, M., & Okumus, F. (2019). Does Quality Standards Certification Truly Matter On Operational And Business Performances Of Firms? Evidence From Resort Hotels. *European Journal Of Tourism Research*, 23, 142-155.
- Edmond, V., & Wiklund, J. (2010). The Historic Roots Of Entrepreneurial Orientation Research. *The Historical Foundations Of Entrepreneurship Research*, 142-160.
- Erdem, B., Gökdeniz, A., & Met, Ö. (2011). Yenilikçilik ve İşletme Performansı İlişkisi: Antalya'da Etkinlik Gösteren 5 Yıldızlı Otel İşletmeleri Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), 77-112.

- Erdem, B., Gökdeniz, A., & Met, Ö. (2011). Yenilikçilik ve İşletme Performansı İlişkisi: Antalya'da Etkinlik Gösteren 5 Yıldızlı Otel İşletmeleri Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), 77-112.
- Fadda, N. (2018). The Effects Of Entrepreneurial Orientation Dimensions On Performance In The Tourism Sector. *New England Journal of Entrepreneurship*, 21(1), 22-44.
- Fauzen, A., Iqbal, M., & Abdilllah, Y. (2019). The Effect Of Entrepreneurial Orientation, Customer Orientation, And Knowledge Sharing On Innovation Capability And Business Performance (Study On Tourism-Based Msmes In Banyuwangi Regency). *Wacana, Jurnal Sosial Dan Humaniora*, 22(1).
- Fiş, A. M., & Çetindamar, D. (2007). Girişimcilik Oryantasyonu, Kurum İçi Girişimcilik ve Bağlı Ölçeklerin Türkiye'de Geçerliliği. *XV. Ulusal Yönetim Organizasyon Kongresi, Sakarya, Mayıs*.
- Gali, N., Hughes, M., Mallet, O., & Karam, A. (2016). Entrepreneurial Orientation And Firm Performance In The Context Of Upper Echelon Theory. *Universitat Politècnica De València*.
- Gupta, V. K., & Wales, W. J. (2017). Assessing Organisational Performance Within Entrepreneurial Orientation Research: Where Have We Been And Where Can We Go From Here?. *The Journal Of Entrepreneurship*, 26(1), 51-76.
- Hernández-Perlines, F., Ibarra Cisneros, M. A., Ribeiro-Soriano, D., & Mogorrón-Guerrero, H. (2019). Innovativeness As A Determinant Of Entrepreneurial Orientation: Analysis Of The Hotel Sector. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 1-17.
- Hughes, M., & Morgan, R. E. (2007). Deconstructing The Relationship Between Entrepreneurial Orientation And Business Performance At The Embryonic Stage Of Firm Growth. *Industrial Marketing Management*, 36(5), 651-661.
- Hult, G. T. M., Hurley, R. F., & Knight, G. A. (2004). Innovativeness: Its Antecedents And Impact On Business Performance. *Industrial Marketing Management*, 33(5), 429-438.
- Işık, C., Küçükaltan, E. G., Çelebi, S. K., Çalkın, Ö., Enser, İ., & Çelik, A. (2019). Turizm ve Girişimcilik Alanında Yapılmış Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 119-149.
- Jalali, A., Jaafar, M., & Thurasamy, R. (2013). Influence Of Entrepreneurial Orientation On The Financial Performance: Evidence From Smes In Iran. *Middle East Journal Of Management*, 1(2), 168-185.
- Jogaratanam, G., & Tse, E. C. Y. (2006). Entrepreneurial Orientation and The Structuring of Organizations. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 18(6), 454-468.
- Keskin, H., Zehir, S., & Hayat, A. Y. A. R. (2016). Pazar Yönelimi ve Firma Performansı İlişkisi: Farklılaştırma Stratejisinin Aracı Rolü. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(1), 111-127.
- Kreiser, P. M., & Davis, J. (2010). Entrepreneurial Orientation And Firm Performance: The Unique Impact Of innovativeness, Proactiveness, And Risk-Taking. *Journal Of Small Business & Entrepreneurship*, 23(1), 39-51.
- Kreiser, P. M., Marino, L. D., Kuratko, D. F., & Weaver, K. M. (2013). Disaggregating Entrepreneurial Orientation: The Non-Linear Impact Of innovativeness, Proactiveness And Risk-Taking On Sme Performance. *Small Business Economics*, 40(2), 273-291.
- Lechner, C., & Gudmundsson, S. V. (2014). Entrepreneurial Orientation, Firm Strategy And Small Firm Performance. *International Small Business Journal*, 32(1), 36-60.
- Lee, S. M., & Lim, S. (2009). Entrepreneurial Orientation And The Performance Of Service Business. *Service Business*, 3(1), 1.
- Lumpkin, G. T., & Dess, G. G. (1996). Clarifying The Entrepreneurial Orientation Construct And Linking It To Performance. *Academy Of Management Review*, 21(1), 135-172.

- Lumpkin, G. T., & Dess, G. G. (2001). Linking Two Dimensions Of Entrepreneurial Orientation To Firm Performance: The Moderating Role Of Environment And Industry Life Cycle. *Journal Of Business Venturing*, 16(5), 429-451.
- Lyon, D. W., Lumpkin, G. T., & Dess, G. G. (2000). Enhancing Entrepreneurial Orientation Research: Operationalizing And Measuring A Key Strategic Decision Making Process. *Journal Of Management*, 26(5), 1055-1085.
- Mason, M. C., Floreani, J., Miani, S., Beltrame, F., & Cappelletto, R. (2015). Understanding The Impact Of Entrepreneurial Orientation on Smes' Performance. The Role of The Financing Structure. *Procedia Economics and Finance*, 23, 1649-1661.
- Miller D, Friesen PH. (1982). Innovation In Conservative And Entrepreneurial Firms: Two Models Of Strategic Momentum. *Strategic Management Journal*, 3(1): 1-25.
- Miller, D. (1983). The Correlates Of Entrepreneurship In Three Types Of Firms. *Management Science*, 29(7), 770-791.
- Miller, D. (2011). Miller (1983) Revisited: A Reflection On Eo Research And Some Suggestions For The Future. *Entrepreneurship Theory And Practice*, 35(5), 873-894.
- Montiel-Campos, H. (2018). Entrepreneurial orientation and market orientation: Systematic literature review and future research. *Journal of Research in Marketing and Entrepreneurship*, 20(2), 292-322.
- Munawar, F. (2019). The Role of Entrepreneurial Orientation and Adaptive Capability to Performance of SME Food & Beverages. *Global Business & Management Research*, 11(1).
- Opoku Boabeng, Felix & Li, Cai. (2018). Entrepreneurial Innovation And Risk Taking On Firm Performance: Empirical Evidence From Entrepreneurial Enterprises In Ghana. *International Journal of Business and Management Invention (IJBMI)*, 7(12), 65-77.
- Özer, Ö., Yılmaz, B. S., & Yılmaz, A. (2017). Kurumsal Girişimciliğin Otel Performansı Üzerine Etkileri: Türkiye'deki Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 6(2), 25-50.
- Özkara, B. (2017). İşletme Kültürünün Finansal Performansa Etkisi Eleştirel Bir Literatür Taraması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 353-391.
- Palmer, C., Niemand, T., Stöckmann, C., Kraus, S., & Kailer, N. (2019). The İnterplay Of Entrepreneurial Orientation And Psychological Traits In Explaining Firm Performance. *Journal Of Business Research*, 94, 183-194.
- Piirala, P. (2012). The impact of entrepreneurial orientation on firm performance: a comparative study of Finnish and German SMEs (Master Dissertation, School of Business, Aalto University).
- Platin, N., & Ergun, H. S. (2017). The Relationship Between Entrepreneurial Orientation And Performance; Evidence From Turkish Smes. *Business And Management Studies*, 3(2), 78-89.
- Quince, T., & Whittaker, H. (2003). Entrepreneurial orientation and entrepreneurs' intentions and objectives. *University of Cambridge, ESRC Centre for Business Research*.
- Rauch, A., Wiklund, J., Lumpkin, G. T., & Frese, M. (2009). Entrepreneurial Orientation And Business Performance: An Assessment Of Past Research And Suggestions For The Future. *Entrepreneurship Theory And Practice*, 33(3), 761-787.
- Roxas, B., & Chadee, D. (2013). Effects Of Formal İstitutions On The Performance Of The Tourism Sector In The Philippines: The Mediating Role Of Entrepreneurial Orientation. *Tourism Management*, 37, 1-12.
- Samantha, G., & Premaratne, G. (2013). Exploring Curvilinear Relationship Between Entrepreneurial Orientation And Firm Performance. *Global Journal Of Business And Social Science Review*, 1(3), 17-25.
- Santra, I. K. (2018). Entrepreneurial Orientation and Marketing Performance of Budget Hotel SMEs in Bali Island. *International Journal of Entrepreneurship*. 22(4), 1-11

- Shah, S. Z. A., & Ahmad, M. (2019). Entrepreneurial Orientation And Performance Of Small And Medium-Sized Enterprises. *Competitiveness Review: An International Business Journal*.
- Shayo, F., & Uiso, H. (2019). Entrepreneurial Orientation And Tourism Firm's Performance In Tanzania: Reflections Into The Future. *Of Tourism (Icft)*, 347.
- Tajeddini, K. (2010). Effect Of Customer Orientation And Entrepreneurial Orientation On Innovativeness: Evidence From The Hotel Industry In Switzerland. *Tourism Management*, 31(2), 221-231.
- Tang, J., Tang, Z., Marino, L. D., Zhang, Y., & Li, Q. (2008). Exploring An Inverted U-Shape Relationship Between Entrepreneurial Orientation And Performance In Chinese Ventures. *Entrepreneurship Theory And Practice*, 32(1), 219-239.
- Tang, T. W., Zhang, P., Lu, Y., Wang, T. C., & Tsai, C. L. (2020). The Effect Of Tourism Core Competence On Entrepreneurial Orientation And Service Innovation Performance In Tourism Small And Medium Enterprises. *Asia Pacific Journal Of Tourism Research*, 25(2), 89-100.
- Turunç, Ö., Erkuş, A., & Polat, M. (2005). İşletmelerde Örgütsel Performansın Değerlendirilmesinde Nicel-Nitel Kriterler: Savunma Sanayiinde Bir Araştırma, 15. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, 761-768.
- Rua, O. L., França, A., & Ortiz, R. F. (2017). Entrepreneurial Orientation And Firm Performance. *Entrepreneurship-Trends And Challenges*, 24-35.
- Vij, S., & Bedi, H. S. (2012). Relationship Between Entrepreneurial Orientation And Business Performance: A Review Of Literature. *The Iup Journal Of Business Strategy*, 9(3), 17-31.
- Wales, W. J. (2016). Entrepreneurial Orientation: A Review And Synthesis Of Promising Research Directions. *International Small Business Journal*, 34(1), 3-15.
- Wiklund, J. (1999). The Sustainability Of The Entrepreneurial Orientation—Performance Relationship. *Entrepreneurship Theory And Practice*, 24(1), 37-48.
- Wiklund, J., & Shepherd, D. (2005). Entrepreneurial Orientation And Small Business Performance: A Configurational Approach. *Journal Of Business Venturing*, 20(1), 71-91.
- Xu, T., & Xu, Y. (2012, November). A Literature Review Of Relationship Between Entrepreneurial Orientation And Firm Performance. In *2012 International Symposium On Management Of Technology (Ismot)* (Pp. 128-131). IEEE.
- Yeşil, S., Doğan, İ., & Doğan, Ö. (2016). Örgüt Kültürünün Girişimcilik Yönelimi ile Örgütsel Performans Üzerindeki Etkisi: Kahramanmaraş İli Tekstil Sektörü Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 150-172.
- Zahra, S. A., & Covin, J. G. (1995). Contextual Influences On The Corporate Entrepreneurship-Performance Relationship: A Longitudinal Analysis. *Journal Of Business Venturing*, 10(1), 43-58.
- Zahra, S. A., Jennings, D. F., & Kuratko, D. F. (1999). The Antecedents And Consequences Of Firm-Level Entrepreneurship: The State Of The Field. *Entrepreneurship Theory And Practice*, 24(2), 45-65.
- Žur, A. (2013). Entrepreneurial Orientation And Firm Performance: Challenges For Research And Practice. *Entrepreneurial Business And Economics Review*, 1(2), 7-28.

**ALGILANAN ÖRGÜTSEL POLİTİKANIN ÖRGÜTSEL GÜVEN ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: 4 VE 5 YILDIZLI OTEL
ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

Hamdi Orhun GÜLBAHAR

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı

Fatih Ferhat ÇETİNKAYA

Dr. Öğretim Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, algılanan örgütsel politika ile örgütsel güven ilişkisini incelemektir. Ankara ilinde faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otel çalışanlarının katılımıyla yapılan araştırmada nicel veri analizi yöntemi ve yüz yüze anket tekniği kullanılmıştır. Katılımcılardan toplanan verilere keşfedici faktör analizi ve güvenilirlik analizi yapılmış, akabinde yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucu, algılanan örgütsel politikanın örgütsel güven üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü, yüksek düzeyde etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Algılanan Örgütsel Politika, Örgütsel Güven, 4 ve 5 Yıldızlı Oteller

1. GİRİŞ

Günümüz dünyasında artan rekabet koşulları karşısında çalışanların verimliliği örgütler için hayati bir öneme sahiptir. Örgütler için ciddi sonuçları olan örgütsel politika ve örgütsel güven kavramları rekabetin arttığı bir ortamda her geçen gün daha fazla önem kazanmaktadır. Çalışanlarına önem veren işletmeler daha verimli olmakta ve artan rekabet koşulları karşısında daha güçlü bir şekilde faaliyet gösterebilmektedirler.

Politika kelimesi, “bir grup insanın, bir iş organizasyonun, bir hükümetin veya bir siyasi partinin belirli durumlarda ne yapması gerektiğine dair bir dizi fikir veya bir plan” anlamına gelmektedir (www.dictionary.cambridge.org/dictionary/english/policy, 2020).

Güven, kelimesi, “birisinin iyi ve dürüst olduğuna ve size zarar vermeyeceğine inanmak veya bir şeyin güvenli ve emniyetli olduğuna dair inanç” anlamına gelmektedir (<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/trust>, 2020).

Güven türleri literatür incelendiğinde, araştırmacılara göre değişiklik göstermektedir.

McAllister (1995: 25), güveni bilişsel temelli güven ve duygusal temelli güven olarak ikiye ayırmıştır.

Bilişsel temelli güven, belirli koşullara ve nedenlere dayanmaktadır. Güvenen kişinin güveni, güvenilen birey ya da varlığın sahip olduğu belirli özelliklerden kaynaklanmaktadır (McAllister 1995: 25-26).

Duygusal temelli güven ise, bireyler arasındaki duygusal bağlar vasıtasıyla oluşan güven çeşididir. Duygusal temelli güvende, bireyler duygusal bağlar vasıtasıyla birbirilerine bağlanmakta ve birbirilerinin refahı için özen göstermekte ve endişe etmektedirler (McAllister 1995).

Shapiro, Sheppard ve Cheraskin (1992: 375), güveni üçe ayırmışlardır. Araştırmacılara göre güven, caydırma temelli, bilgi temelli ve özdeşleşme temelli güven olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Caydırma temelli güven, bireylerin vadettiklerini yapmasına ve sahip oldukları güç vasıtasıyla yaptırım uygulama yeteneklerine dayalı güvendir (Shapiro, Sheppard ve Cheraskin 1992: 366-367).

Bilgi temelli güven, güvenilen kişinin ya da kuruluşun geçmişte yapmış olduğu faaliyetlerden kaynaklanan güven çeşididir. Güvenen bireyler, güvenilen bireyin ya da kuruluşun geçmişte yaptığı olumlu faaliyetlerden dolayı güven duygusuna sahiptirler (Shapiro, Sheppard ve Cheraskin 1992: 371).

Özdeşleşmeye dayalı güven, belirli bir amaç için bir araya gelen, aynı grupta olan birey ya da kuruluşların birbirlerine, diğer gruplardaki birey ya da kuruluşlardan daha fazla güvenmesidir (Shapiro, Sheppard, ve Cheraskin 1992:371-72).

Bu çalışmanın amacı, algılanan örgütsel politikayla örgütsel güven arasındaki ilişkiyi Ankara ilinde faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otel çalışanları üzerinde incelemek ve literatüre katkı sağlamaktır.

1.1. Kavramsal Çerçeve

1.1.1. Algılanan Örgütsel Politika

Örgütsel politika, arzulanan hedeflere ulaşmak için, etki edilecek hedefleri belirleyerek bu hedeflere belirli taktikler vasıtasıyla nüfus etme ve onları etki altına alma girişimi sürecidir (Mayes ve Allen 1977:676)

Örgütsel politika algılarını inceleyen araştırmacılar ise örgütsel politikanın sübjektif bir kavram olduğunu, bir birey tarafından örgütsel politika olarak tanımlanabilecek faaliyetlerin başka bir birey tarafından aynı şekilde nitelendirilemeyeceğini savunmuşlar, örgütsel politika faaliyetleri ile bireylerin niyet ve politik yeteneklerinden ziyade bireylerin örgütsel politikaya dair algılarını incelemiştir (Ferris vd. 2002; Ferris, Russ, ve Fandt 1989; Ferris ve Kacmar 1992; Gandz ve Murray 1980; Kacmar ve Carlson 1997; Kacmar ve Ferris 1991).

Örgütsel politika algısı, bireylerin gerçekte sergilediği davranışların bir başkası tarafından gözlemlenmesi ve bu gözlem sonucunda gözlemci bireyin zihninde, gözlemlenen davranışların politik olup olmadığına dair oluşan öznel izlenimdir (Miller, Rutherford, ve Kolodinsky 2008:210).

1.1.2. Örgütsel Güven

Örgütsel güven, yöneticiye güven, çalışma arkadaşlarına güven ve örgütün kendisine güven boyutlarını içeren üç boyutlu bir kavramdır (Guinot, Chiva, ve Mallén 2013:560-61; Joseph ve Winston 2005:7).

Örgütsel güvenin yöneticiye güven boyutu, yöneticilerin sahip olduğu belirli özellikler ve kabiliyetlerden dolayı, çalışanların yöneticilere güvenmesini açıklamaktadır (Özdemir 2020:26).

Örgütsel güvenin çalışma arkadaşlarına güven boyutu, bireylerin iş arkadaşlarının kabiliyetlerinin yeterli olduğuna ve kendisine karşı olumlu tutum ve davranışlar sergileyeceğine olan inancı açıklamaktadır (Dağlı 2019:35).

Örgütsel güvenin örgüte güven boyutu, bireylerin örgütlerinin taahhütlerine, kurumsallığına, ve davranışlarına yönelik olan güveni açıklamaktadır (Durgun 2019:62).

2. GELİŞME

2.1. Yöntem

Nicel araştırma deseni kullanılan araştırmanın evrenini, Ankara ilinde faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otel çalışanları oluşturmaktadır. Ankara ilinde 28 adet 5 yıldızlı otel ve 56 adet 4 yıldızlı otel olmak üzere toplamda 84 adet 4 ve 5 yıldızlı otel faaliyet göstermektedir. Araştırmanın örneklemini, Ankara ilinde faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otellerin 407 çalışanı oluşturmaktadır. Veri toplamak için yüz yüze anket tekniğinden faydalanılmıştır.

Araştırmada daha önce geçerlilik ve güvenilirliği kanıtlanmış anketler kullanılmıştır. Örgütsel politika algısı boyutunu ölçen sorular (Kacmar ve Ferris 1991), tarafından geliştirilmiş olup, Mohan Bursalı (2008)'nin " Örgütsel Politikanın İşleyişi: Örgütsel Politika Algısı ve Politik Davranış Arasındaki İlişkiler" adlı doktora tezi çalışmasında Türkçe'ye çevrilmiştir. Örgütsel güven boyutunu ölçen sorular, Omarov (2009) tarafından çeşitli yabancı ölçekler aracılığıyla oluşturulmuştur.

Bu araştırma, Ankara ilinde faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otel çalışanlarıyla ve araştırmanın yapıldığı 2019 yılıyla sınırlıdır.

2.2. Araştırmanın Hipotezi

H1: Ankara ilinde faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otellerin çalışanlarının örgütsel güven düzeyi örgütsel politika algılarından etkilenmektedir.

2.3. Verilerin Analizi

2.3.1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Değişkenler	Frekans (407)	%(100,0)	Değişkenler	Frekans (407)	%(100,0)
Cinsiyet			Eğitim Düzeyi		
Erkek	295	72.5	İlkokul	36	8.8
Kadın	112	27.5	Lise	197	48.4
Yaş			Lisans	163	40.0
20-29	187	45.9	Lisansüstü	11	2.7
30-39	136	33.4	Mesleki Kıdem Yılı		
40-49	54	13.3	1-3 yıl	134	32.9
50-59	27	6.6	4-6 yıl	78	19.2
60 ve üzeri	3	.7	7-9 yıl	53	13.0
Medeni Durum			10 yıl ve üzeri	142	34.9
Evli	226	55.5	Kurumdaki Çalışma Yılı		
Bekâr	181	44.5	1-3 yıl	225	55.3
Aylık Gelir			4-6 yıl	73	17.9
300-599 Euro	321	78.9	7-9 yıl	28	6.9
600-899 Euro	78	19.2	10 yıl ve üzeri	81	19.9
900-1199 Euro	8	2.0			

Tablo 1: Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Araştırmaya katılan katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde, Ankara ilinde faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otel çalışanlarının erkek ağırlıkta olduğu görülmektedir. Katılımcıların yarıya yakını %45.9 oranı ile 20-29 yaş aralığındadır. Evli ve bekar sayısı %55.5 ve %44.5 oranı ile yakınlık göstermektedir. Katılımcıların %78.9'unun 300-599 Euro gelir seviyesine sahip olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların lise ve lisans düzeyinde toplamda %88.4 oranı ile çoğunun lise ve lisans düzeyinde eğitim seviyesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mesleki tecrübe incelendiğinde, katılımcıların ağırlıklı olarak, %32.9 oranında nispeten meslekte yeni elemanlar ile %34.9 oranında 10 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip tecrübeli çalışanlardan oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların kurumda çalışma süreleri incelendiğinde, katılımcıların %55.3 oranı ile yarısından fazlasının kurumda 1 ile 3 yıl arasında çalışma tecrübesine sahip olduğu görülmektedir.

2.3.2. Ölçeklerin Geçerlilik Bulguları

2.3.2.1. Algılanan Örgütsel Politika Ölçeğinin Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

Kaiser Meyer Olkin (KMO)	0,913
χ^2	9556.725
Bartlett Küresellik Testi	171
p ; Anlamlılık düzeyi	0,000*

*: $p < 0,05$

Tablo 2: Algılanan Örgütsel Politika Ölçeğinin KMO Değeri ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları

Tablo incelendiğinde, Kaiser Meyer Olkin (KMO) değeri 0,913 olarak bulunmuştur. Böylece örneklem sayısının, verilere faktör analizi uygulayabilmek için yeterli olduğu görülmüştür. Bartlett Küresellik testi sonucunda ise değişkenler arasında anlamlı düzeyde yüksek ilişkiler bulunduğu ve verilerin faktör analizi uygulamak için uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p < 0,05$).

Alt Boyutlar	Başlangıç Öz değerleri			Toplam Faktör Yükleri (Döndürülmüş)		
	Toplam	Açıklanan Varyans %	Birikimli %	Toplam	Açıklanan Varyans %	Birikimli %
Genel Politik Davranışlar	10.951	57.637	57.637	9.246	48.663	48.663
Çalışma Arkadaşlarının Davranışları	1.678	8.834	66.471	3.122	16.430	65.093
Terfi ve Ücret Uygulamaları	1.441	7.582	74.053	1.702	8.960	74.053

Tablo 3: Algılanan Örgütsel Politika Ölçeğinin Varyans Açıklama Tablosu

Yapılan keşfedici faktör analizi kapsamında algılanan örgütsel politika ölçeğinin genel politik davranışlar, terfi ve ücret uygulamaları ile çalışma arkadaşlarının davranışları olmak üzere 3 boyuttan oluştuğu, açıklanan toplam varyansın %74 olduğu görülmektedir.

Ölçek Maddeleri	Genel Politik Davranışlar	Çalışma Arkadaşlarının Davranışları	Terfi ve Ücret Uygulamaları
AÖP17	0.890		
AÖP14	0.888		
AÖP16	0.886		
AÖP15	0.885		
AÖP6	0.843		
AÖP2	0.832		
AÖP22	0.796		
AÖP21	0.784		
AÖP4	0.780		
AÖP5	0.758		
AÖP25	0.678		
AÖP7	0.675		
AÖP23	0.579		
AÖP12		0.856	
AÖP10		0.855	
AÖP24		0.766	
AÖP13			0.765
AÖP11			0.700
AÖP9			0.689

Tablo 4: Algılanan Örgütsel Politika Ölçeğinin Madde Faktör Yükleri

Madde faktör yüklerinin 0.890 ile 0.579 arasında değerler aldığı görülmüştür.

2.3.2.2. Örgütsel Güven Ölçeğinin Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

Kaiser Meyer Olkin (KMO)		0,955
	χ^2	18620,686
Bartlett Küresellik Testi	sd	231
	p; Anlamlılık düzeyi	0,000*

*: $p < 0,05$ **Tablo 5: Örgütsel Güven Ölçeğinin KMO Değeri ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları**

Tablo incelendiğinde, Kaiser Meyer Olkin (KMO) değeri 0,955 olarak bulunmuştur. Böylece örneklem sayısının, verilere faktör analizi uygulayabilmek için yeterli olduğu görülmüştür. Bartlett Küresellik testi sonucunda ise değişkenler arasında anlamlı düzeyde yüksek ilişkiler bulunduğu ve verilerin faktör analizi uygulamak için uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p < 0,05$).

Faktör	Başlangıç Öz değerleri			Toplam Faktör Yükleri (Döndürülmüş)		
	Toplam	Açıklanan Varyans %	Birikimli %	Toplam	Açıklanan Varyans %	Birikimli %
Yönetici ve Örgüte Güven	17.175	78.067	78.067	13.824	62.835	62.835
Çalışana Güven	2.026	9.208	87.276	5.377	24.441	87.276

Tablo 6: Örgütsel Güven Ölçeğinin Varyans Açıklama Tablosu

Yapılan keşfedici faktör analizi kapsamında örgütsel güven ölçeğinin yönetici ve örgüte güven ile çalışma arkadaşlarına güven olmak üzere 2 boyuttan oluştuğu, açıklanan toplam varyansın %87 olduğu görülmektedir.

Ölçek Maddeleri	Yönetici ve Örgüte Güven	Çalışana Güven
ÖG5	0.928	
ÖG4	0.926	
ÖG7	0.922	
ÖG6	0.914	
ÖG10	0.910	
ÖG22	0.893	
ÖG2	0.888	
ÖG8	0.887	
ÖG1	0.882	
ÖG9	0.880	
ÖG3	0.862	
ÖG18	0.862	
ÖG21	0.861	
ÖG17	0.857	
ÖG19	0.843	
ÖG20	0.841	
ÖG16	0.802	
ÖG15		0.933
ÖG14		0.927
ÖG12		0.909
ÖG11		0.750
ÖG13		0.619

Tablo 7: Örgütsel Güven Ölçeğinin Madde Faktör Yükleri

Madde faktör yüklerinin 0.933 ile 0.619 arasında değerler aldığı tespit edilmiştir.

2.3.2.3. Ölçeklerin Güvenilirlik Bulguları

Algılanan örgütsel politika ölçeğinin Cronbach's Alpha katsayısı 0.951 olarak bulunmuştur. Örgütsel güven ölçeğinin Cronbach's Alpha katsayısı ise, 0.986 olarak bulunmuştur. Bu değerlerden dolayı ölçeklerin yüksek derecede güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

2.3.2.4. Araştırmanın Hipotezine Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları

Araştırma modeli kapsamında, bağımsız değişken olan algılanan örgütsel politikanın bağımlı değişken olan örgütsel güven üzerindeki etkisini test etmek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizinden elde edilen değerler Tablo 9 ve Tablo 10'da yer almaktadır.

Model Özeti				
Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahmin Edilen Standart Hata
1	-0.931 ^a	-0.867	0.866	0.47479

a. Belirleyici: (Sabit), Algılanan Örgütsel Politika

Tablo 9: Model Özeti

Tablo 9'da yer alan model özetine bakıldığında algılanan örgütsel politikanın örgütsel güven ile yüksek düzeyde negatif yönlü bir ilişkiye ($R=-0.931$, $p<0.01$) sahip olduğu gözlenmiştir. Bunun yanında bağımlı değişken olan örgütsel güven algısındaki negatif yönlü değişimin %87'sinin algılanan örgütsel politika ile açıklanabileceği görülmektedir ($R^2=0.867$).

Katsayılar ^a						
Model		Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
	(Sabit)	6.511	0.071		91.761	0.000
1	Algılanan Örgütsel Politika	-1.155	0.023	-0.931	-51.330	0.000

a. Bağımlı Değişken: Örgütsel Güven

Tablo 10: Değişkenlerin Etki Katsayısı

Tablo10'da yer alan değişkenler arasındaki etki katsayılarına bakıldığında ise, algılanan örgütsel politikanın örgütsel güveni % 1'lik anlamlılık düzeyinde ($p<0.01$) % 93 (Standardize $\beta = -0.931$, $p<0.01$) azalttığı gözlenmiştir.

3. SONUÇ

3.1. Bulguların Değerlendirilmesi

Verilere uygulanan keşfedici faktör analizi sonrası Algılanan Örgütsel Politika Ölçeğini oluşturan ifadelerin üç faktör altında toplandığı görülmüştür.

Keşfedici faktör analizi ile edilen Algılanan Örgütsel Politika Ölçeğinin alt boyutları, genel politik davranışlar, çalışma arkadaşlarının davranışları ve terfi-ücret uygulamaları olarak isimlendirilmiştir, saptanan üç boyut toplam varyansın %74.053' ünü açıklamaktadır.

Genel politik davranışlar alt boyutu, varyansın %48.663' ünü açıklamaktadır. Bu boyut, kendi kendine hizmet etme amacıyla hareket eden bireylerin örgüt içerisindeki değişik faaliyetlerini içeren ifadelerden oluşmaktadır (Gull ve Zaidi 2012:159).

Çalışma arkadaşlarının davranışı alt boyutu, varyansın %16.430'ünü açıklamaktadır. Bu boyut, örgütteki çalışma arkadaşlarının ve meslektaşların faaliyetlerine yönelik politik algılamaları içeren ifadelerden oluşmaktadır (Mohan Bursalı 2008:112).

Terfi ve ücret uygulamaları alt boyutu, varyansın %8.960'ünü açıklamaktadır. Bu boyut, örgütte uygulanan terfi ve ücret uygulamalarına dair çalışanların politik algılarını açıklamaktadır (Mohan Bursalı 2008:112).

Verilere uygulanan keşfedici faktör analizi sonucunda Örgütsel Güven Ölçeğini oluşturan ifadelerin iki alt boyut altında toplandığı görülmüştür. Saptanan iki alt boyut, yöneticiye-örgüte güven boyutu ve çalışma arkadaşlarına güven boyutu olarak isimlendirilmiştir. İki boyutlu yapı toplam varyansın %87.276'ını açıklamaktadır.

Örgütsel güven ölçeğinin yöneticiye- örgüte güven alt boyutu, varyansın %62.835'ini açıklamaktadır. Bu boyut, çalışanların yöneticilerine ve örgütlerine olan güven düzeylerini ölçmeyi amaçlayan ifadelerden oluşmaktadır.

Örgütsel güven ölçeğinin çalışma arkadaşlarına güven alt boyutu, varyansın %24.441'ini açıklamaktadır. Bu boyut çalışanların çalışma arkadaşlarına ve meslektaşlarına olan güven düzeylerini ölçmeyi amaçlayan ifadelerden oluşmaktadır.

Araştırmanın hipotezini test etmek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucu, bağımsız değişken olan örgütsel politika algısının bağımlı değişken olan örgütsel güven ile yüksek düzeyde negatif bir ilişkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, örgütsel politika algısının arttığı örgütlerde örgütsel güven düzeyinin azaldığını ortaya koymaktadır.

Literatür incelendiğinde, daha önce yapılan çalışmalarda da algılanan örgütsel politika ile örgütsel güven arasında, negatif yönde ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Yalaza 2019:132; Gürce 2018:77; Aybar ve Marşap 2018:768)

Daha önce yapılan çalışmalarla benzer şekilde algılanan örgütsel politika ile örgütsel güven düzeyi arasında negatif yönde bir ilişkinin olduğu bu çalışmada da tespit edilmiştir. Bu araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcılar ile diğer çalışmaların örneklemini oluşturan katılımcılar farklı sektörlerde faaliyet göstermektedirler. Algılanan örgütsel politika ile örgütsel güven düzeyi arasındaki ilişki düzeyinin diğer çalışmalardan farklı olarak yüksek düzeyde çıkmasının nedeninin sektör farklılığı olduğu düşünülmektedir. Bu durum aynı zamanda, konaklama sektöründe faaliyet gösteren örgütlerde, örgütsel politika algısı ile örgütsel güven düzeyinin yüksek derecede ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Yapılan araştırmalar sonucunda, örgütsel politika algısının çalışanlar arasında artmasının, çalışanların örgütsel güven düzeyinde bir düşüşe neden olduğu görülmektedir. Konaklama sektörü bir turizm cenneti olan ülkemiz için çok büyük öneme sahiptir. Çalışan verimliliğinin hayati öneme sahip olduğu konaklama sektöründe, araştırmamız sonucunda örgütsel politika algısının örgütsel güven düzeyini yüksek derecede ve negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Örgütsel güven düzeyinin düşmesi örgüt içerisinde çatışmaya ve örgütsel strese neden olmakta, iş gören devamsızlığını ve iş devrini arttırmaktadır. Örgüt içerisindeki kontrol azalmakta ve çalışanlar arasında işten ayrılma niyeti artmaktadır Soner Polat 2009 (akt. Erdal 2020:15).

Ferris vd. (2002:235) tarafından tasarlanan, "Örgütsel Politika Algısı Modelin" ne göre, algılanan örgütsel politikanın nedenleri örgütsel, iş-meslek çevresi ve kişisel faktörler altında toplanmaktadır.

Resmileşmiş, hiyerarşik düzeyler arasında sağlıklı iletişimin olduğu, belirsizliğin az olduğu, katılımın ve pozitif ilişkilerin yüksek olduğu örgütlerde örgütsel politika algılarının daha düşük olacağı düşünülmektedir. Örgütsel politika algılarının düşük olduğu örgütlerde çatışmalar ve örgütsel stres daha az olacak, iş gören devamsızlığı ve iş devri azalacaktır. Bu durum örgütlerinin verimliliğinin artmasına neden olmakta ve örgütlerin tecrübeli eleman kaybını önlemektedir.

Türk alanyazını incelendiğinde örgütsel politika algısı ile örgütsel güven düzeyi arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmaların az olduğu görülmektedir. Bu çalışma Ankara ilinde faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otel çalışanlarının katılımıyla yapılmıştır. Benzer çalışmaların farklı çevresel koşullara sahip değişik araştırma evrenlerinde ve değişik sektörlerde yürütülmesinin konuyla ilgili literatüre daha fazla katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Anonim. t.y. "POLICY | meaning in the Cambridge English Dictionary". Geliş tarihi 06 Haziran 2020 (<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/policy>).

Anonim. t.y. "TRUST | meaning in the Cambridge English Dictionary". Geliş tarihi 06 Haziran 2020 (<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/trust>).

Aybar, Sibel, ve Akin Marşap. 2018. "Örgütsel Politika Algısı ile Örgütsel Bağlılık İlişkisinde Örgütsel Güvenin Düzenleyici Rolünün Belirlenmesine Yönelik İstanbul daki Üniversitelerde Bir Araştırma - The Moderating Role of Organizational Trust On The Relationship Between Perception of Organizational Politics and Organizational Commit". İşletme Araştırmaları Dergisi 10(2):758-82.

Dağlı, Kübra. 2019. "Otel İşletmelerinde İşgörenlere Sağlanan Çalışma Haklarının, Örgütsel Güven İklimi Algısı Üzerine Etkisi: Kuşadası Örneği". Yüksek Lisans Tezi, T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Afyonkarahisar.

Durgun, Gamze. 2019. "Örgüt Kültürünün Örgütsel Güvene Etkisi". Yüksek Lisans Tezi, T.C. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İzmir.

Erdal, Nurgül. 2020. "Sağlık Çalışanlarında Örgütsel Güven Ve Örgütsel Vatandaşlığın İş Tatmini Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi: Bir Üniversite Hatanesi Örneği". Doktora Tezi, T.C. Beykent Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İşletme Yönetimi Bilim Dalı, İstanbul.

Ferris, Gerald R., Gail S. Russ, ve Patricia M. Fandt. 1989. "Politics in organizations". Ss. 143-70 içinde Impression management in the organization. Hillsdale, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Ferris, Gerald R., Garry Adams, Robert W. Kolodinsky, Wayne A. Hochwarter, ve Anthony P. Ammeter. 2002. "Perceptions of Organizational Politics: Theory and Research Directions". Ss. 179-254 içinde Research in Multi Level Issues. C. 1. Bingley: Emerald (MCB UP).

Ferris, Gerald R., ve K. Michele Kacmar. 1992. "Perceptions of Organizational Politics". Journal of Management 18(1):93-116.

Gandz, Jeffrey, ve Victor V. Murray. 1980. "The Experience of Workplace Politics". The Academy of Management Journal 23(2):237-51.

Guinot, Jacob, Ricardo Chiva, ve Fermín Mallén. 2013. "Organizational Trust and Performance: Is Organizational Learning Capability a Missing Link?" Journal of Management & Organization 19(5):559-82.

Gull, S. ve Zaidi, A. A. 2012. "Impact of Organizational Politics on Employees' Job Satisfaction in the Health Sector of Lahore Pakistan". Interdisciplinary Journal Of Contemporary Research In Business, 4(2): 156-170.

Gürce, Evren. 2018. "Örgütsel Politika Algısı Ve Örgütsel Güven Arasındaki İlişkide Güç Mesafesinin Düzenleyici Rolü". Yüksek Lisans Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Uluslararası İşletmecilik Bilim Dalı, İstanbul.

Joseph, Errol E., ve Bruce E. Winston. 2005. "A Correlation of Servant Leadership, Leader Trust, and Organizational Trust". Leadership & Organization Development Journal 26(1):6-22.

Kacmar, K. Michele, ve Dawn S. Carlson. 1997. "Further Validation of the Perceptions of Politics Scale (Pops): A Multiple Sample Investigation". Journal of Management 23(5):627-58.

- Kacmar, K. Michele, ve Gerald R. Ferris. 1991. "Perceptions of Organizational Politics Scale (POPS): Development and Construct Validation". *Educational and Psychological Measurement* 51(1):193-205.
- Mayes, Bronston T., ve Robert W. Allen. 1977. "Toward A Definition of Organizational Politics". *Academy of Management Review* 8.
- McAllister, D. J. 1995. "AFFECT- AND COGNITION-BASED TRUST AS FOUNDATIONS FOR INTERPERSONAL COOPERATION IN ORGANIZATIONS." *Academy of Management Journal* 38(1):24-59.
- Miller, Brian K., Matthew A. Rutherford, ve Robert W. Kolodinsky. 2008. "Perceptions of Organizational Politics: A Meta-Analysis of Outcomes". *Journal of Business and Psychology* 22(3):209-22.
- Mohan Bursalı, Yeliz. 2008. "Örgütsel Politikanın İşleyişi: Örgütsel Politika Algısı Ve Politik Davranış Arasındaki İlişkiler". Doktora Tezi, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İzmir.
- Omarov, Azad. 2009. "Örgütsel Güven Ve İş Doymu: Özel Sektörde Bir Uygulama". Yüksek Lisans Tezi, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yönetim Ve Organizasyon Programı, İzmir.
- Özdemir, Gökhan. 2020. "Örgütsel Güvenin Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkisi Üzerine Bir Araştırma". Yüksek Lisans Tezi, T.C. Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Karabük.
- Shapiro, Debra L., Blair H. Sheppard, ve Lisa Cheraskin. 1992. "Business on a Handshake". *Negotiation Journal* 8(4):365-77.
- Yalaza, Orhan Bayram. 2019. "Öğretmenlerin Örgütsel Politika Algısının Örgütsel Güven Düzeyine Etkisi". *Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi* 2(2):120-36.

BALIK ETİNDEN SOSİS ÜRETİMİ

SAUSAGE PRODUCTION FROM FISH

Emine ÖZPOLAT

Fırat Üniversitesi, Su Ürünleri Fakültesi, Balıkçılık Teknolojisi, Elazığ, Türkiye

ÖZET

Balıklar ve diğer su ürünleri, insanların protein ihtiyaçlarını karşılama açısından oldukça önemlidirler. Günümüzde, insanların çalışma koşullarına bağlı olarak, tüketilmesi kolay ve pratik olan işlenmiş ürünlere karşı talebi giderek artmaktadır. Balıkların işlenmiş ürünler şeklinde değerlendirilmesi de giderek yaygınlaşmaktadır. Bu bağlamda özellikle balık köfteleri, sandviçleri, kroketleri, salam ve sosis gibi ürünler öne çıkmaktadır. Kılçıklı yapısından dolayı tüketimi sınırlı olabilen balık türlerinin ve fileto ayrımı sonrası iskelet üzerinde kalan yenilebilir kısımların bu tarz işlenmiş ürünlere dönüştürülerek ekonomiye kazandırılması mümkün olmaktadır. Bu çalışmada, işlenmiş balık ürünlerinden olan sosisin; üretimi, yapım aşamaları ve kalite özellikleri verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Balık, Sosis, Beslenme, İşlenmiş Ürün

ABSTRACT

Fish and other aquaculture are very important in meeting people's protein needs. Today, people are increasingly demanding for processed products that are easy and practical to consume, depending on the working conditions. The evaluation of fish in the form of processed products is becoming more and more common. In this context, especially fish meatballs, sandwiches, croquettes, salami and sausages come to the fore. It is possible to transform the fish species, which can be limited in consumption due to the stringy structure, and the edible parts remaining on the skeleton after the fillet to be transformed into processed products of this type and to be brought into the economy. In this study, sausage which is one of the processed fish products; production, production steps and quality features are given.

Keywords: Fish, Sausage, Nutrition, Processed Product

1. GİRİŞ

Balık etini diğer gıdalardan üstün kılan bazı özellikleri mevcuttur. Bunlar; aminoasit bileşimi nedeni ile yüksek biyolojik değere sahip olmaları, yağlarının doymamış yağ asitleri bakımından zengin olması, iyot selenyum ve diğer mineralleri içermeleri, D, B₆, B₁₂ ile niasin gibi vitaminlerin önemli kaynaklarından biri olmaları ve karbonhidrat içeriğinin düşük olmasıdır (Rustad, 2003; Varlık vd., 2004; Çaklı, 2007; Keleştemur, 2012)

Balıklar ve diğer su ürünleri insanların protein ihtiyaçlarını karşılama açısından oldukça önemlidirler. Hayvansal kaynaklı proteine duyulan ihtiyacın yaklaşık dörtte birini su ürünleri karşılamaktadır. Fakat bazı ülkelerde balık tüketimi oldukça azdır. Örneğin ülkemizde kişi başı yıllık tüketim oranı 5,5 kg'dır (Tarım ve Orman Bakanlığı, Su Ürünleri İstatistikleri, 2018). Balık etinin yapısının kılçıklı oluşu ve hazırlanmasındaki zorluklarda insanların balık eti tüketimini sınırlandıran sebeplerden biridir (Özpolat, 2012).

İnsanların çalışma koşullarının değişmesi kolay ve pratik olduğundan işlenmiş ürünlere olan talebi arttırmaktadır. Balıkların işlenmiş ürünler halinde değerlendirilmesinde günümüzde çeşitli ürünler oluşturulmuştur. Bunlar balık köfteleri, sandviçleri, kroketleri, salam, sosis gibi ürünlerdir (Regenstein ve Regenstein, 1991; Dinçer, 2008).

Bu çalışmada da balık etinden sosis üretimi, aşamaları ve kalite özellikleri verilmiştir.

2. SOSİS VE SOSİS TEKNOLOJİSİ

2.1. TARİHÇE

Sosis yapımı ve tarihçesi oldukça eskilere dayanmakla birlikte orjini tam olarak bilinmemektedir. Bugün kullanılan sosis adı latince 'salsus' kelimesinden gelmekte olup tuzlanmış ve muhafaza edilmiş et demektir. Baharatlı içeriği sebebiyle ilk olarak Ortadoğu-Hint bölgesinde ve Çin'de üretildiği düşünülmektedir. Et kültürü bulunan her ülkede benzer ürünleri görmek mümkündür. M.Ö 500'lü yıllarda Roma imparatorluğunda sosis benzeri ürünlerin üretildiğine dair bulgulara rastlanmaktadır. M.Ö. 9 y.y.'da Hommer'in Odyssey adlı eserinde Sausage ve Salami kelimelerine rastlanmıştır. Roma İmparatorluğunun yükselme dönemlerinde özellikle Akdeniz ülkelerinde bugünkü bilinen tipte sosis üretimi başlamıştır. Kıbrıs'ın doğusunda bulunan Salamis kasabasından köken aldığı ve buradan İtalya, Fransa, Macaristan, Almanya, Danimarka ve İspanya gibi ülkelere yayıldığı bilinmektedir. Günümüzde oldukça gelişme göstererek birçok sosis şekli ortaya çıkmıştır. Farklı formülasyonlar ve şekiller kullanılarak çeşitli tipte ve görünümde sosisler üretilmektedir (Göğüş, 1986; Dinçer, 2008; Anar, 2010; Özpolat, 2012).

2.2 SOSİS ÇEŞİTLERİ

Et endüstrisindeki gelişmelerle birlikte sosis çeşitlerinde de artış olmuştur. Özellikle yapay kılıfların kullanılmaya başlanması, vakum paketlemenin yaygınlaşması ile bu artış daha da hızlanmıştır. Çeşitli kalibredeki bağırsak veya yapay kılıflarla üretilen sosisler farklı uzunluk ve görünümde değişik isimlerle piyasaya sürülmektedir. Kılıflarından soyularak piyasaya sunulan sosisler zarsız veya soyulmuş sosis adıyla vakum paketlenerek piyasaya sürülmektedir. Farklı formülasyonlar kullanılarak hazırlanan Debreziner, Hordog, Frankfurter, Viyana (winer), Münih usulü beyaz sosis, Alman usulü kızartmalık sosis gibi bazı çeşitleri görmek mümkündür. Aynı formülasyon ile farklı kalibrelerde veya farklı uzunluklarda tumbul sosis, piknik sosis veya koktely sosis gibi ürünlerde üretilmektedir (Gökalp vd., 2002; TSE, 2002; Öztan, 2008).

2.2. SOSİS ÜRETİMİ

Sosis üretiminde uygulanan işlem basamakları şöyle sıralanabilir (Tekinşen vd., 2000; Anar, 2010);

- Et seçimi
- Parçalama ve karıştırma
- Emülsifikasyon
- Kılıflara doldurma
- Ön kurutma
- Dumanlama
- Haşlama- Pişirme
- Soğutma
- Ambalajlama
- Muhafaza

2.2.1. SOSİS HAMURUNUN (EMÜLSİYONUNUN) HAZIRLANMASI

Sosis hamuru; hayvanların gövde etlerinin eti ve yağının kıyım halinde çekilmesi, tuz beyaz şeker, aroma maddeleri, kıvam ve lezzet verici maddelerle katkı maddelerinden birkaçının katılması sonra zaman zaman buz katılmak suretiyle kuterlenerek, homojen bir emülsiyon haline gelinceye kadar inceltilmesiyle elde edilen karışımdır. Sosis hamurunun hazırlanmasında kullanılan yağ ve katkı maddeleri ile tavsiye edilen kullanım miktarları aşağıdaki tabloda verilmiştir (TSE, 1980).

Tablo 1. 100 kg'lık sosislik ete katılabilecek yağ ve katkı maddeleri ile tavsiye edilen miktarları (TSE, 1980).

Katılacak maddeler	Miktarı (Gram)
Soya unu (en çok)	5000
Patates unu veya nişastası	5000
Kırmızı biber	100
Karabiber	200
Yenibahar	50
Kişiş	100
Zencefil	50
Toz şeker	200
Sodyum veya potasyum nitrat (en çok)	30
Sodyum veya potasyum nitrit (en çok)	15
Askorbik asit (en çok)	30
Sodyum polifosfat (en çok)	300
Tuz (en çok)	2000
Buz	24000
Yağ	15000

Sosis hamurunun hazırlanmasında kullanılacak olan et ve yağların dondurulmuş olması önerilmektedir. Ayrıca kuter sıcaklığı 13-15 °C'nin üzerine çıkmamalıdır. Bunun için belirli aralıklarla hamur içerisine buz ilave edilir (Tekinşen vd., 2000; Gökalp vd., 2002; Öztan, 2008).

Balık etlerinden sosis hazırlanırken, kullanılacak katkı maddeleri ve miktarları; kullanılan balık türüne ve isteğe bağlı olarak değişim gösterebilmektedir (Dinçer, 2008; Özpolat ve Patır, 2016; Özpolat vd., 2014; Özpolat ve Güran, 2017).

2.2.2. SOSİS HAMURUNUN KILIFLARA DOLDURULMASI

İçerisine salam, sosis ve sucuk hamurunun doldurulduğu ve ürünün belirli bir şekil almasını sağlayan ve ürünü sonraki aşamalarda (ön kurutma, dumanlama, haşlama gibi işlemlerin yapılabilmesi) koruyucu bir görev yapan doğal veya yapay malzemeye kılıf denmektedir. Doğal kılıflar kasaplık büyükbaş ve küçükbaş hayvanların özellikle sığır, koyun ve domuz bağırsaklarından elde edilir. Koyun ince bağırsakları sosislerde kullanılmaktadır. Yapay kılıflar mikrobiyolojik açıdan tamamen temiz, kolay taşınabilir ve uygun koşullarda yıllarca saklanabilen kullanışlı ürünlerdir. Yapay kılıflarda sentetik materyalden üretilenler ve doğal materyalden üretilenler şeklinde ikiye ayrılır.

Hazırlanan sosis hamuru kuterden basınç veya vakum esasına göre çalışan dolum makinalarına aktararak dolum gerçekleştirilir. Dolum sonrası eşit aralıklarla uzunluk veya ağırlık esas alınarak porsiyonlama işlemi yapılır (Tekinşen vd., 2000; Gökalp vd., 2002; Öztan, 2008; Anar, 2010; Özpolat ve Patır, 2017).

2.2.3. ÖN KURUTMA İŞLEMİ

Sosisler dumanlama işleminden önce, yüzey neminin giderilmesi için 50-60 °C'lik kuru sıcaklıkta 10 -20 dakika süreyle kurutulurlar. Uygulanan ön kurutma işlemi ile yüzeydeki fazla suyun giderilmesi, hafif bir kabuk oluşumu ile dumandaki bileşenlerin ürünün yüzeyinde aşırı birikimi ve duman kokusu da önlenmiş olur (Öztan, 2008; Anar, 2010).

2.3. 4. TÜTSÜLEME (DUMANLAMA)

Salam ve sosis gibi ürünlerde hem sıvı hem de doğal duman uygulaması yapılabilmektedir. Tütsüleme uygulaması ile ürünlerde hoş bir görünüm ve renk, karakteristik tütsü tat ve aroması kazandırılmış olur. Ayrıca tütsü bileşenlerinin bakteriyostatik etkisi ile ürünün raf ömrü uzar ve antioksidatif etkisiyle oksidasyon gecikir.

Sosis ürünlerinde, ürünün çeşidine göre değişmekle beraber 65 °C'de 30 dakikalık bir tütsü uygulaması yapılmaktadır. Sıvı duman uygulamasında ise hamura katılma miktarı ürünün konsantrasyonuna göre değişmekle birlikte 250-5000 ppm bazı özel ürünler için 1 g/kg kadardır (Öztaş, 2008; Anar, 2010; Özpolat ve Patır, 2016).

2.3.5. HAŞLAMA (PIŞİRME) İŞLEMİ

Piştirme işlemi ile proteinlerin koagülasyonu ve kısmi bir dehidrasyon sonucunda üründe stabil bir yapı ve tekstür oluşur. Ayrıca ürün pastörize olduğundan raf ömrü uzar ve ürüne tipik pişmiş tat ve lezzet kazandırılmış olur. Piştirme işlemi 74-85 °C'de 10-20 dakika süre ile sosislerde merkez sıcaklığı 71 °C olacak şekilde uygulanır. Haşlama işlemi basınçlı su altında ya da haşlama kazanlarında yapılabilir. Günümüzde, modern işletmelerde ön kurutma, tütsüleme, haşlama işlemleri aynı fırında yapılabilmektedir (Gökalp vd., 2002; Öztaş, 2008; Anar, 2010).

2.3.6. SOĞUTMA VE PAKETLEME İŞLEMİ

Isıl işlem uygulanan sosisler 10-15 dakika kadar soğuk su ile duşlanarak merkez sıcaklığının 5 °C'nin altına düşmesi sağlanır. Soğutma üründeki ozmotik basınca çok yakın olan %6'luk tuzlu su solüsyonuna batırarak ya da bu solüsyonu ürüne püskürterek de uygulanabilir.

Ürün yüzeyindeki su süzdürüldükten sonra 2-4 °C'deki soğu muhafaza ortamlarına alınarak tamamen kurutulur. Gaz ve su buharı geçirgenliği çok az olan ambalaj materyali ile vakum ambalajlanarak soğuk zincir altında tüketime sunulur. Sosisler 5- 1 °C arasında muhafaza edilmelidirler. Satışa sunuldukları ortamın sıcaklığının 9 °C'yi aşmaması önerilmektedir (Gökalp vd., 2002; Öztaş, 2008; Anar, 2010).

3. SOSİSLERİN KALİTE ÖZELLİKLERİ

Sosisin içerdiği nem en çok %65, tuz en çok %3, toplam hayvansal protein en az %15, nişasta en çok %5 olmalıdır. pH ise en çok 6,3 olmalıdır. Aşağıdaki tabloda sosislerin taşımaları gereken kimyasal özellikler verilmiştir (MEB, 2013).

Tablo 2. Sosislerin taşınması gereken kimyasal özellikler (MEB, 2013).

ÖZELLİKLER	SINIR DEĞERLER
Su, %(m/m), en çok	65
Tuz, % (m/m), en çok	3
Toplam protein (Nx6.25), % (m/m), en az	16
Toplam yağ, % (m/m), en çok	40
Sodyum Nitrit, mg/kg, en çok	150
Demir, mg/kg, en çok	15
Kurşun, mg/kg, en çok	1
Kalay, mg/kg, en çok	250
Hidroksiprolin, mg/100, en çok	225
Nişasta, % (m/m,) en çok	5
pH, en çok	6,3

Mikrobiyolojik açıdan, Türk Gıda Kodeksi Mikrobiyolojik Kriterler Tebliğinde, ısıl işlem görmüş et ürünleri (sosis, salam, kavurma, döner, köfte, jöle işkembe vb.) dair mikrobiyolojik kriterler aşağıdaki tabloda verilmiştir (Türk Gıda Kodeksi, 2009).

Tablo 3. Sosislerin taşınması gereken mikrobiyolojik özellikler (Türk Gıda Kodeksi, 2009).

Gıda	Mikroorganizmalar	Numune Alma Planı		Limitler	
		n	c	m	M
Isıl işlem görmüş et ürünleri (sosis, salam, kavurma, döner, köfte, jöle işkembe vb.)	Maya - Küf	5	2	10 ²	10 ³
	S. aureus (4)	5	2	10 ²	10 ³
	C. perfringens	5	2	10 ²	10 ³
	Salmonella spp.	5	0	0/25 g-mL	
	L. monocytogenes			0/25 g-mL	
	E. coli O157:H7			0/25 g-mL	

Fiziksel olarak; bir partideki boy farkı partinin %90'nında 2cm'yi geçmemelidir. Kaliteli sosiste duyuşal özellikler ise şöyle olmalıdır; yapı dolgun olmalı, gevşek olmamalıdır, kabuk rengi parlak koyu pembemsi kırmızı, kesit yüzeyi pembe kırmızı olmalıdır, düzgün bir görünüşe sahip olmalıdır, tekstürü çok sert veya aşırı yumuşak olmamalı, belirli bir gevrekliğe sahip olmalıdır. Ayrıca, kabuk üzerinde ve kesit yüzeyinde lekeler, çillenmeler olmamalıdır. Sosis dış yüzeyi ve iç kısmında yapışkanlaşma, sümüksü bir yapı olmamalı, kesit yüzeyinde hava boşlukları, yağ ve jelatin kesecikleri bulunmamalı, dilimlenme özelliği iyi olmalıdır (MEB, 2013).

KAYNAKLAR

- Anar, Ş.** 2010. Et ve Et Ürünleri Teknolojisi. Uludağ Üniversitesi, Dora Yayınları, Bursa.
- Çaklı, Ş.** 2007. Su ürünleri işleme teknolojisi. 1., Ege Üniversitesi, Bornova-İzmir, Türkiye, 696 s. ISBN: 978-975-483-761-2.
- Dinçer, M.T.** 2008. Alabalık filetosu kullanılarak balık sosisi üretimi ve soğuk muhafaza (4±2°C) şartlarında kalite özelliklerinde meydana gelen değişimlerin incelenmesi. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Bornova- İzmir.
- Göğüş, A.K.** 1986. Et Teeknolojisi. Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayınları No:991, Ankara.
- Gökalp, H.Y., Kaya, M., Zorba, Ö.** 2002. Et Ürünleri İşleme Mühendisliği, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayın No: 320, Erzurum.
- Keleştemur, G.T.** 2012. Effects of dietary supplementation of β -carotene on tissue MDA level of juvenile rainbow trout (*Oncorhynchus mykiss*, W. 1792). Sağlık Bilimleri Veteriner Dergisi, Fırat Üniversitesi. 26 (2): 61-64.
- MEB, 2013.** T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Gıda Teknolojisi, Et ve Ürünleri Analizleri 2, Ankara.
- Özpolat, E.** 2012. Bazı Tatlı Su Balıklarından Farklı Tütsüleme Yöntemleriyle Sosis Üretimi ve Raf Ömrünün Belirlenmesi. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Özpolat, E., Güran, H.Ş.** 2017. Combined Effect of Sodium Polyphosphate and Smoking on Quality Parameters of Fish (*Capoeta umbla*) Sausage. Iranian Journal of Fisheries Sciences; 16(1):86-95.
- Özpolat, E., Patır, B.** 2016. Determination of Shelf Life for Sausages Produced from Some Freshwater Fish Using Two Different Smoking Methods. Journal of Food Safety; 36(1): 69-76.
- Özpolat, E., Patır, B.** 2017. Combined Effect of Different Casing and Liquid Smoked Concentration on The Shelf-Life of Sausages Produced from Fish (*Capoeta umbla*). Indian Journal of Animal Research; 51(5): 956-961.
- Özpolat, E., Patır, B., Güran, H.Ş., Gül, R. M.,** 2014. Effect of vacuum-packing on the shelf-life of *Capoeta umbla* sausages. Iranian Journal of Fisheries Sciences, 13 (1), 178-184.
- Öztan, A.** 2008. Et Bilimi ve Teknolojisi, Gıda Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara.

Regenstein, J.M. ve Regenstein, C.E. 1991. Introduction to Fish Technology, Von Nostrand Reinhold, New York.

Rustad, T., 2003. Utilisation of marine by- products, Elektronik Journal of Enviromental, Agricultural and Food Chemistry, 2, 4, 458-463.

Tarım ve Orman Bakanlığı, Su Ürünleri İstatistikleri. 2018. V. Su Ürünleri Değerlendirme Toplantısı, Su Ürünleri İstatistik ve Bilgi Sistemleri, 17-19 Nisan 2018, Antalya.

Tekinşen, C. O., Doğruer, Y., Güner, A. 2000. Et ve Ürünleri Hijyen ve Üretim Teknolojisi, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya.

TSE, 1980. Et Sosisi Standardı, , T. S., Türk Standartları Enstitüsü, 868, Ankara.

TSE, 2002. Sosis, T. S. 980, Türk Standartları Enstitüsü, Ankara.

Türk Gıda Kodeksi, 2009. Mikrobiyolojik Kriterler Tebliği. Tebliğ No: 2009/6 Değişiklik 2010/16.

Varlık, C., Erkan, N., Özden, Ö., Mol, S., Baygar, T. 2004. Su ürünleri işleme teknolojisi. İstanbul Üniversitesi, Su ürünleri Fak., İşleme Teknolojisi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye, 490 s. ISBN: 975-404-715-4.

BADYAN (ULDUZVARI CİRƏ) QATQILI ÇAYLARIN İSTEHSAL TEXNOLOGİYASI VƏ İNSAN ORQANİZMİNƏ TƏSİRİ

Ulduz Əli qızı Babayeva

*Texnika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent əvəzi, elmlər doktoru proqramı üzrə dissertant
Azərbaycan Texnologiya Universiteti "Oida mühəndisliyi və Ekspertiza" kafedrası*

ÖZƏT

Araşdırmada badyan (ulduzvari cirə) qatılmış qara və yaşıl məxməri çayların istehsal texnologiyasından, bu məhsulların kimyəvi tərkibindən, insan orqanizminə göstərdiyi müsbət təsirlərdən bəhs olunur. Çay dünyada ən çox istifadə olunan içkilər arasında sudan sonra ikinci yeri tutmaqla əksər insanlara müsbət təsir göstərən, yorgunluğu aradan qaldıran, suzuzluğu yox edən, sakitləşdirici təsirə malik məhsullardandır. Tərkibinin 300-dən çox maddə və birləşmələrlə zəngin olması çayın gündəlik qida rasionumuzda əvəzəlməz içkiləri sırasında ön cərgələrə alınmasına əsas verir. Güclü antioksidant təsirə malik olan çayın sağlamlığa demək olar ki, ziyanı çox azdır. Çayın xolesterol səviyyəsini aşağı saldığı mütəxəssislər tərəfindən təsdiqlənmişdir. Tərkibində olan antioksidant təsir orqanizmdən zərərli maddələrin xaric olunmasına kömək edir, ağciyər, mədə, bağırsaqda xərcəngin, gözdə isə kataraktanın yaranmasının qarşısını alır. Son illərdə qara və yaşıl çayla yanaşı müxtəlif ədviyyələr, dərman bitkiləri, xüsusi ətir və dad verən meyvə quruları ilə zənginləşdirilmiş çaylar da istehsal olunmaqdadır.

Tədqiqat işində qara və yaşıl məxməri çayların istehsal texnologiyasında qatqı olaraq badyan digər adı ilə ulduzvari cirə və ya hind razyanası adlanan ədviyyatdan istifadə olunmuşdur. Texnoloji ardıcılıqda qablaşdırmadan əvvəl və ya sortlaşdırmadan sonra qatqının əlavə edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Badyan maqnoliya fəsiləsinə aid həmişəyaşıl bitkinin qurudulmuş meyvəsidir. Meyvəsi 6-8 ədəd meyvə yarpaqcıqlarının birləşməsi nəticəsində ulduza bənzər formada olur. Meyvəsinin içərisində qəhvəyi rəngli xırda toxumlar yerləşir. Qabıq hissədə 5%, toxumunda isə 2% efir yağı vardır. Həmçinin tərkibində tanin, terpenlər, vitaminlər, makro və mikroelementlər olduğundan çaya qatıldıqda məhsulun tərkibini zənginləşdirir. Əsasən yaşıl çayı içmək üçün daha xoş dada və ətrə gətirir. Tərkibi badyanla daha da zənginləşdirilmiş çayı içməklə mövsümi qrip xəstəliklərindən qorunmaq mümkündür. Eyni zamanda bu cür çayın davamlı istifadəsi bağırsaqların peristaltikasını təmin edir, köpməni aradan qaldırır, mədə və bağırsağın ağrılarını yox edir. Çay insanlarda yorğunluğu aradan qaldırır, badyan qatıldıqda isə gümrəhləşdirici ətri stresin və depressiyanın da aradan qaldırılmasına yardımçı olur.

Açar sözlər: qara məxməri çay, yaşıl çay, antioksidant, badyan, efir yağları

GİRİŞ

Çay dünyada ən çox istifadə olunan içkilər arasında sudan sonra ikinci yeri tutmaqla əksər insanlara müsbət təsir göstərən, yorgunluğu aradan qaldıran, suzuzluğu yox edən, sakitləşdirici təsirə malik məhsullardandır. Dünya Çay Komitəsinin 2016-cı ilin yekunları üzrə hazırladığı "Dünya Çay Hesabatı"nda Türkiyə illik adambaşına düşən çay istehlakında 3,5 kiloqramla dünyada birinci yeri tutur. Daha sadə dildə desək Türkiyə ən çox çay içən ölkələr arasında birinci yerdədir. Azərbaycan da çaya ən çox üstünlük verən ölkələr sırasındadır. Respublikamızda hər il 10 min ton çay içilir. Digər bir statistikaya görə dünyada hər saniyədə 10 min fincan çay içildiyini nəzərə alsaq bu bitkinin becərilməsi və emalının nə qədər vacib olduğunu görə bilərik. Bildiyimiz kimi çayın vətəni Çindir. Eramızın III - IV əsrlərində Çində plantasiyalarda becəriləyə başlamışdır. Hazırda Çin, Hindistan, Keniya, Şri-Lanka, Türkiyə, İndoneziya kimi ölkələrlə ən böyük çay istehsalçılarıdır. Becərilməsi üçün tropik və subtropik iqlim qurşağına ehtiyac olan çay bitkisi dünyanın bir sıra bu tələblərə cavab verən ərazilərində becərilir. O cümlədən, həm Qara dəniz sahili ərazilərdə, həm də Xəzər sahillərinin subtropik iqlimi bu bitkinin becərilməsinə uyğundur.

Hazırda Azərbaycanda 21 min hektara yaxın ərazinin təbii iqlim şəraiti, torpaqlarının mövcud vəziyyəti çay bitkisinin becərilməsinə imkan verir. 2018-ci ildə Azərbaycan Respublikasında çayçılığın inkişafına dair 2018–2027-ci illər üçün DÖVLƏT PROQRAMI qəbul edilib [1]. Azərbaycanda daxili tələbat hər il 10 min ton olsada, yerli istehsal yalnız bunun 5 faizini ödəyə bilər. Halbuki ötən əsrdə daxili tələbatın 70 faizini ödəyə bilirdi. Dövlət proqramında məhz həm əkin sahələrini artırmaq, həm yeni texnologiyalardan istifadə etmək, həmçinin yeni çeşidli çayların istehsalı nəzərdə tutulur.

Materiallar və müzakirələr

Ümumilikdə bütün dünyada istehsal olunan çayların 80-90 faizini qara məxməri çaylar təşkil edir. Lakin son illərdə qara çayla yanaşı, yaşıl çay, ağ çay və müxtəlif qatqılarla hazırlanmış çaylara da maraq böyükdür. Çində sarı və qırmızı çaylar istehsal olunur və içilir. Tərkibinin zənginliyi və emal texnologiyasının fərqliliyi, eləcə zəif fermentasiya prosesindən keçməsi yaşıl çayı insan orqanizmi üçün daha əhəmiyyətli hala gətirir. Kimyəvi tərkibinə görə olduqca zəngin olan çayın tərkibindən 300-dən artıq müxtəlif birləşmələr və maddələr var. Çayın dadını, ətrini, rəngini və insan orqanizminə fizioloji təsirini təmin edən mühüm tərkib hissələri bunlardır: fenol birləşmələri, o cümlədən tanin, katexin və onların fermentativ oksidləşməsindən əmələ gələn maddələr; alkaloidlər – kofein, teofillin və teobromin; efir yağları; karbohidratlar; pektin maddələri; vitaminlər; qlükozidlər və piqmentlər; üzvi turşular; zülallar və aminturşular; mineral maddələr və vitaminlər. Suyun miqdarının yaşıl çay yarpağı üçün böyük əhəmiyyəti vardır, çünki yuxarıda adları çəkilən maddələrin əksər hissəsi suda həll olmuş şəkildədir. Yaşıl çay yarpağında 73-81% su, 19-27% quru maddə vardır. Qurudulmuş əmtəəlik çayda isə 3-7% su, 93-97% quru maddə olur. Yaşıl çay yarpağında olan quru maddələrin 41-58%-ni ekstraktlı maddələr təşkil edir [3].

Çayın əsas tərkib hissələrinə aşı maddələri aiddir. Bu birləşmələrin əsasını çay tanini təşkil edir. Tanin çayın orqanoleptik xassələrini və çay içkisinin bioloji dəyərliliyini müəyyən edir. Qara məxməri çay istehsalı texnologiyasının əsasını aşı maddələrinin oksidləşməsi təşkil edir. Üç yarpaqlı çay fleşində quru maddəyə görə 11,5-30% aşı maddəsi vardır. Quru çayda isə 5-20% tanin olur. Çay tanini (C22 H18 O10) doymuş məhlulda rəngsiz iynəvari kristallar əmələ gətirir. Kristallar soyuq suda pis, isti suda yaxşı həll olur. Çayın aşı maddələrində 12%-ə yaxın sərbəst qallat turşusu, 78% katexin qallat və bir qədər sərbəst katexin vardır. Bunlar oksidləşdirici fermentlərin təsiri ilə oksidləşib yüksək molekullu aşı maddələri əmələ gətirirlər. Çay istehsalının texnoloji proseslərində aşı maddələri mürəkkəb biokimyəvi çevrilməyə uğrayır, nəticədə qara məxməri çay ekstraktının dadı, ətri, rəngi əmələ gəlir. Çayın keyfiyyəti təyin edildikdə suda həll olan çay tanininin miqdarı həlledici rol oynayır [2].

Çayın insan orqanizminə təsiri ilk olaraq tərkibindəki tanin, kofein, eləcə də minerallar və vitaminlərlə bağlıdır. Eksperimentlər nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, çay katexinləri P vitamini fəallığına malikdir. Ona görə də çay qan damarlarının möhkəmliyini və keçiricilik qabiliyyətini artırır [5]. Çayda tanin digər polifenollar kimi antioksidant və antimikrob xassələrinə malikdir. Bu maddə qidanın həzmini yaxşılaşdırır və büzüşdürücü təsir göstərir. Ona görə də kəskin ishal və bağırsağın digər pozuntularında xəstələrə tünd çay verilir. Bu zaman çay dəminin müalicəvi təsiri taninin bakterisid xassələrindən də asılıdır. Çayın tərkibindəki vitaminlər orqanizmin yoluxucu xəstəliklərə qarşı müqavimətini artırır. Çay qidanın həzminə, qan damarları və sinir sistemə müsbət təsir edir, qantəziqini nizamlayır [7]. Çay dişlərin xarab olmasının qarşısını alır. İnsan üçün çox əhəmiyyətli olan orqanizmin müqavimətini artıran C vitamini yaşıl çay yarpaqlarında sitrus meyvələrində olduğunda 4 dəfə çoxdur. C vitamini istinin təsirindən parçalandığından yaşıl çayın tərkibində C vitaminin miqdarı daha çox olur. 100 qr quru çayın tərkibində 134 mq C vitamini vardır. Dəmləmə zamanı C vitamininin 70-90%-i dəmə keçir [6]. Qaynadılmış suyun təsiri nəticəsində C vitamini taninlər ilə birləşmədə olduğundan, demək olar ki, parçalanmır. Suyun miqdarının yaşıl çay yarpağı üçün böyük əhəmiyyəti vardır, çünki yuxarıda adları çəkilən maddələrin əksər hissəsi suda həll olmuş şəkildədir. Yaşıl çay yarpağında 73-81% su, 19-27% quru maddə vardır. Qurudulmuş əmtəəlik çayda isə 3-7% su, 93-97% quru maddə olur. Yaşıl çay yarpağında olan quru maddələrin 41-58%-ni ekstraktlı maddələr təşkil edir. Bu sayılanlar çayın orqanizmə təsirinin yalnızca bir hissəsidir. İstər qara məxməri, istərsə yaşıl çaya müxtəlif qatqılar bu müalicəvi xassələri daha da artırır.

Tədqiqat işində çayın tərkibini zənginləşdirmək, insan orqanizminə faydalılığını artırmaq, eləcə də bir sıra narahatlıqları aradan qaldırmaq üçün badyandan (digər adı ulduzvari cirə, hind razyanası) istifadə olunmuşdur. Bu məqsədlə qara və yaşıl çaya texnoloji prosesin son mərhələsinə yaxın badyan tozu əlavə olunmuşdur. Badyan maqnoლიya fəsiləsinə aid həmişəyaşıl bitkinin qurudulmuş meyvəsidir. Tropik bitkidir. Meyvəsi 6-8 ədəd meyvə yarpaqcıqlarının birləşməsi nəticəsində ulduza bənzər formada olur. Meyvəsinin içərisində qəhvəyi rəngli xırda toxumlar yerləşir. Qabıq hissədə 5%, toxumunda isə 2% efir yağı vardır [4]. Badyan makro və mikro elementlərlə, vitaminlərlə, tanin və terpenlərlə zəngindir.

Tədqiqat işində badyan tozunun texnoloji prosedə çay sortlaşdırıldıqdan sonra qablaşdırılmadan əvvəl çaya qatılması nəzərdə tutulmuşdur. Bu məqsədlə 3 variantda məhsul hazırlanmışdır.

I variantda 100 qr Azərbaycan istehsalı "Azərçay" markalı qara çaya 8 qram badyanın döyülmüş qabıq hissəsi, II variantda 100 qram çaya 8 qr badyanın döyülmüş toxum hissəsi. III variantda 100 qr qara çaya badyanın 9 qram döyülmüş toxum və qabıq hissəsi birlikdə əlavə edilmişdir.

Alınan çayların dequstasiyası zamanı 3-cü variant daha yüksək qiymətləndirilmişdir.

Badyan qatqılı qara məxməri çayın istehsalı aşağıdakı ardıcılıqla gedir:

- çay yarpağının yığılması və saxlanması;
- yaşıl çay yarpağının soldurulması;
- çay yarpağının eşilməsi (burulması);
- yaşıl sortlaşdırma;
- çayın fermentasiyası;
- çayın qurudulması;
- qurudulmuş çayın sortlaşdırılması;
- badyan tozunun çaya qatılması;
- badyan qatqılı çayın qablaşdırılması.

Qara məxməri çay istehsalından fərqli olaraq, yaşıl məxməri çay istehsalında çayın yarpaqları soldurulmadan və fermentləşdirilmədən birbaşa emal edilir. Nəticədə yaşıl çay yarpağının tərkibindəki xlorofil, aşı maddələri, C vitamini miqdarca çox qalır. Tədqiqat işində eyni zamanda yaşıl çaya da həmçinin, eyni qatqıdan istifadə olunmuşdur.

Badyan qatqılı qara məxməri çayın istehsalı aşağıdakı ardıcılıqla gedir:

Yaşıl məxməri çayın istehsalı aşağıdakı ardıcılıqla gedir:

- yaşıl çay yarpağının buxara verilməsi (fiksasiyası);
- azacıq qurudulması; eşilməsi;
- yaşıl sortlaşdırılması və qurudulması;
- qurudulmuş çayın sortlaşdırılması;
- yaşıl məxməri çayın qablaşdırılması.

Nəticə

Aparılan tədqiqat nəticəsində məlum olmuşdur ki, badyan qatmaqla hazırlanan yeni çeşidli çay bir sıra xüsusiyyətlərinə görə qatqısız çaylardan fərqlənir. Burada məqsədlərdən biri odur ki, Azərbaycanda becərilən çaylarda taninin miqdarı seylon çaylarına nisbətən daha azdır. Adətən Final, Məryəm kimi çaylara məhz taninin miqdarını artırmaq üçün seylon çayları qarışdırılır.

Hazırlanan yeni çeşidli qatqılı çaylarda badyan istifadə etməklə həm də taninin miqdarını artırmış oluruq. Eyni zamanda məhsulun tərkibi zənginləşir. Antioksidant dəyəri yüksəldiyindən orqanizmdən zərərli maddələrin xaric olunmasına kömək edir və ağciyər, mədə, bağırsaqda xərçəngin, gözdə kataraktın yaranmasının qarşısını alır. Yaşıl çayda qara çaya nisbətən taninin miqdarı daha azdır. Həm də əsasən yaşıl çayı içmək üçün daha xoş dada və ətrə gətirir. Tərkibi badyanla daha da zənginləşdirilmiş çayı içməklə həm xoş dad və xüsusi ətrə malik çay əldə olunması ilə yanaşı, həmçinin mövsümi qrip xəstəliklərindən qorunmaq mümkündür. Eyni zamanda bu cür çayın davamlı istifadəsi bağırsaqlarda hərəkətliliyi təmin edir, köpməni aradan qaldırır, mədə və bağırsaq ağrılarını yox edir. Çay insanlarda yorğunluğu aradan qaldırır, badyan qatıldığıda isə gümrəhləşdirici ətri stressi və depressiyanın da aradan qaldırılmasına yardımçı olur.

Ədəbiyyat

1. "Azərbaycan Respublikasında çayçılığın inkişafına dair 2018–2027-ci illər üçün Dövlət Proqramı", Bakı 2018
2. Babayeva U.Ə., Əsədova G.V. Çayının tərkibindəki antioksidantlar və onların orqanizmə təsiri. Azərbaycan texnologiya Universitetinin Elmi Xəbərlər jurnalı, Gəncə, 2019, №4(27) səh. 25-28
3. Əhmədov Ə.İ. Azərbaycan çayı. / monoqrafiya, Bakı- ADİU. 2010- 170 səh.
4. Əhmədov Ə.İ. Ərzaq mallarının əmtəəşünaslığı./ II nəşr. Bakı."İqtisadiyyat Universiteti" nəşriyyatı. 2006.- 480 s.
5. Барнаулов О. Д. Лекарственные растения - суррогаты чая/ Издательство Информ-Навигатор, Москва, 2016 , 210 стр.
6. Цоциашвили И.И., Бокучава М.А. Химия и технология чая./ Москва ВО «Агропромиздат» 1989.391 стр.
7. Теленкова Н.А. Чай – великий целитель. сорта и их лечебные свойства, профилактика заболеваний. травяные чаи, лечебные свойства/ Рипол-Классик, Москва, 2010 , 192 стр.

A NEGLECTED ZONOSIS: BRUCELLOSIS

İHMAL EDİLMİŞ BİR ZOONOZ: BRUSELLOZ

Öğr. Gör. Yasin AKKEMİK

Selçuk Üniversitesi, Karapınar Aydoğanlar MYO, Gıda İşleme Bölümü, Konya, Türkiye, <https://orcid.org/0000-0002-9086-0324>

Prof. Dr. Ahmet GÜNER

Selçuk Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Besin Hijyeni ve Teknolojisi Bölümü, Konya, Türkiye, <https://orcid.org/0000-0001-9661-555X>

ABSTRACT

Brucellosis is a zoonotic disease that causes significant economic losses in many developing countries, especially small-scale farms. It progresses with nonspecific symptoms. There are acute, subacute and chronic forms. It is a multi-system zoonotic disease seen as endemic in our country. Where the disease is most endemic is part of the Mediterranean basin countries, the Persian Gulf, India, Mexico and part of South America. In domestic animals with economic value, such as sheep, goats, cattle, rams, and pigs, especially the agents that settle in the genital organs such as testicles, breast, uterus, cause abortion and infertility, causing great economic losses.

Six species have been identified in the *Brucella* genus. *Brucella melitensis* is the most common cause of the disease in humans. The passing of disease agents to people occurs from human to human, from contaminated environment, with vocational contaminants and foods. However, Brucellosis agents are transmitted to humans; especially with unpasteurized milk and dairy products, to a lesser extent, through direct contact with infected animals. It can cause different clinical symptoms by attaching to the reticuloendothelial, cardiovascular, gastrointestinal, musculoskeletal and nervous systems in the human body. The most effective way to eliminate the agents is to apply an effective pasteurization process to milk. In this study, Brucellosis etiology, transmission routes and current information about the incidence of Brucellosis in Turkey are given.

Keywords: Brucellosis, *Brucella* spp., Zoonosis, Food Safety, Public Health.

ÖZET

Bruseloz, gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda, özellikle küçük ölçekli hayvancılık işletmelerinde önemli ekonomik kayıplara neden olan, non-spesifik semptomlarla seyreden, akut, subakut ve kronik formları olan, ülkemizde endemik olarak görülen, multisistemik zoonotik bir hastalıktır. Hastalığın en fazla endemik olarak görüldüğü yerler Akdeniz havzası ülkeleri, Basra körfezi, Hindistan, Meksika ve güney Amerika'nın bir kısmıdır. Koyun, keçi, sığır, koç domuz gibi ekonomik değeri olan evcil hayvanlarda özellikle testis, meme, uterus gibi genital organlara yerleşen etken, yavru atmalarına ve infertiliteye neden olarak büyük boyutlarda ekonomik kayıplara neden olmaktadır.

Brucella soyu içinde 6 tür tanımlanmıştır. *Brucella melitensis* insanlarda hastalığın en sık nedenidir. İnsanlara bulaş; insandan insana, kontamine çevreden, mesleki bulaş ve gıdalar ile olmaktadır. Bununla birlikte Bruselloz etkenleri insanlara özellikle pastörize edilmemiş süt ve süt ürünleri ile daha az olarak da enfekte hayvanlara direk temas yolu ile bulaşır. İnsan vücudunda retikuloendotelial, kardiyovasküler, gastrointestinal, kas-iskelet ve sinir sistemlerine tutunarak, farklı klinik semptomlara neden olabilir. Etkenleri yok etmenin en etkili yolu süte etkin pastörizasyon işleminin uygulanmasıdır. Bu çalışmada Bruselloz etiyolojisi, bulaş yolları ve Türkiye'deki Bruselloz insidansı hakkında güncel bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bruselloz, *Brucella* spp., Zoonoz, Gıda Güvenliği, Halk Sağlığı

1. INTRODUCTION

A large number of microorganisms between humans and animals are transmitted from animal to human and from human to animal, creating many forms of disease. These diseases called zoonoses are important in many ways (eg, economic, nutrition, occupational disease, public health). Brucellosis is a chronic anthroozoonosis that causes economic losses in the milk and meat sector as a result of mainly reproductive disorders (testis, breast and uterus by settling and cause abortion and infertility) in butchery animals (cattle, sheep, goat and pig) (Silva et al., 2016). The World Health Organization (WHO) has defined Brucellosis as a neglected zoonotic disease, especially due to the economic burden it brings to low-income countries (Franc et al., 2018; WHO 2016). The disease is also known as Maltese Fever or Mediterranean Fever (Anonymous 2016, Kandemir 2015). Brucellosis is mainly a disease of animals. The frequency of brucellosis in humans are parallels the frequency in animals. It is more common especially in Mediterranean countries, Arabia, India, Mexico, Central and South America (Anonymous 2006, Irmak, 2010). Although 500,000 new cases of brucellosis are reported annually worldwide, the actual number is estimated to be 13 million since the disease is often not diagnosed and frequently not reported (Anonymous 2016, Kandemir 2015). The expansion of the livestock industry, inadequate hygiene measures in urbanization, animal husbandry and food processing are the reasons why brucellosis continues as a public health problem (Anonymous, 2006).

Brucellosis, low mortality and high morbidity is also widely seen in Turkey is a zoonosis (Long et al., 2006). The A Group Notification in the Notification System of the Ministry of Health Communicable Diseases is included in the Mandatory Diseases List. Although the disease is predominantly seen in our Eastern Anatolia, Southeastern Anatolia and Central Anatolia Regions, case reports are made from almost every part of our country (Irmak, 2010). The important factors in the occurrence of this disease in our regions where animal husbandry is carried out with traditional methods are consumption habits, socioeconomic and sociocultural structure of the people. A significant number of reported cases differ according to regions and seasons (increase in spring and summer) and are generally seen in productive age groups (Uzun et al., 2006). Although eradication has been achieved in most of the developed western countries, it is still endemic in our country. Brucellosis is a disease burden in Turkey and there is no study conducted to date. Therefore, it is not possible to express the problems caused by the disease with current health criteria (Kalkan & Malhan, 2010).

The true incidence of *Brucella* spp. in low and middle income countries is not fully known. It was reported that this was due to incomplete reporting, inadequate monitoring data, inadequate financial resources and lack of capacity (Fournier et al., 2015). According to the religious belief of a group in India, the testing and slaughtering of animals is condemned for the diagnosis of infectious diseases. In addition, small-scale enterprises prevent diagnostic tests from being carried out for the purpose of diagnosis as a single animal thinks that all animals will be slaughtered by the state if Brucellosis is positive. All these causes have been reported to cause increased brucellosis in human and animal populations (Franc et al., 2018, Grace 2015). In countries where unpasteurized milk and its products are consumed, Brucellosis is endemic (Challoner et al., 1990). Altekruze et al. (1998) reported that there were 32 cheese-borne brucellosis outbreaks in the USA from 1973 to 1992, and 58 deaths occurred. If the hygiene programs specified by the FDA in cheese making have been implemented, they reported that these outbreaks could be prevented. The application of pasteurization to milk is an effective method for killing *Brucella* species and preventing infection in humans. However, due to the lack of information about cultural practices in milk and dairy production and the dangers that raw milk consumption may cause, pasteurization is not applied in certain communities and dairy products are produced from raw milk. It has been reported that 4 billion liters of milk (80% of total milk) consumed in Egypt in one year consists of raw milk produced by small milk producers. The reason for this is explained as the decrease in the consumption of commercial dairy products due to the known mistakes about the nutritional quality of pasteurized milk. In low- and middle-income countries, the foods produced by informal firms that do not meet the required health and safety standards before the product reaches the consumer widen the problem (Grace 2015).

2. ETIOLOGY

Six species have been identified according to antigenic differences, phenotypic features and infection-causing conditions in different animal species in the *Brucella* gene (Olsen 2015). *Brucella abortus* cattle infect *B. melitensis* ovine animals, *B. suis* pigs and *B. canis* dogs, causing animal and human infections. *B. ovis* infects sheep (Olsen and Palmer 2014). In *B. neotomae*, host are desert mice (Pappas et al., 2005). *B. neotomae* and *B. ovis* are not pathogens for humans. Most human cases occur with *B. melitensis* (Pappas et al., 2005). *Brucella* spp. has been isolated from other domestic animals (eg, camel, buffalo) as well as wild ruminants (eg wild hare, reindeer, wild boar, mountain goat) and marine mammals (eg whale, dolphin). Reservoirs of these species and their prevalence in humans are shown in Table 1. There are three biotypes of *B. melitensis*, seven of *B. abortus* and five of *B. suis*. *B. pinipedialis* and *B. ceti* from other species have been detected as pathogens in marine mammals and sporadically in humans (Anonymous, 2012). A new species, *B. microti*, was isolated from the red fox and vole. *B. inopinata* was isolated from a human breast implant wound (Pappas 2010).

Table 1 *Brucella* species and animal reservoirs (Kandemir 2015)

Type	Reservoir	Other Mansions	Prevalence in humans
<i>B. melitensis</i>	Sheep, goat, camel	Cattle, antelope	70% of cases
<i>B. abortus</i>	Cattle, buffalo, jackal, hyena	Horse	20% of cases
<i>B. suis</i>	Pig, wolf, fox	Cattle, deer	5% of cases
<i>B. ovis</i>	Sheep	-	-
<i>B. canis</i>	Dog	-	Rare

3. CLINICAL SYMPTOMS

Brucellosis in infected animals; infertility, abortion, orchitis and a significant decrease in milk production are manifested by symptoms that cause major economic losses (Corbel, 2006, McDermott and Grace Zinstag 2013).

Brucellosis in humans; It affects all age groups in the community and both sexes (Anonymous 2006), with nonspecific clinical symptoms such as weakness, fatigue, arthritis and fever. Recurrent chronic fever with joint pain are the most common sequelae of the disease (Köse et al., 2014). In addition, various symptoms (headache, loss of appetite, weight loss, constipation, diarrhea, orchitis, sleep disturbance, lymphadenopathy, central nervous system abnormalities, cardiac murmur, endocarditis, pneumonia) have been reported in 500 patients with Brucellosis due to *B. melitensis* (Challoner et al., 1990, Corbel 2006, Kocazeybek et al., 2000). In addition, Brucellosis is one of the most common infections in the laboratory. For this reason, it has been accepted as a biological weapon in category B by Centers For Disease Control (CDC) (Kandemir 2015).

The clinical picture of Brucellosis in humans and cattle is unclear, and although classical serological diagnosis is often misleading, the deficiencies of current serological tests have been overcome by improving the PCR-based diagnosis (Khan and Zahoor, 2018).

4. TRANSMISSION WAYS

4.1. Transmissions in Animals

Brucella species settle in genital organs such as testicles, breast, uterus in animals such as cattle, sheep, goats, pigs and rams. Genital currents, milk, waste offspring, placenta, fetal fluid and membranes of infected animals contaminate the environment, pastures, food and water. The infection is transmitted to animals through the gastrointestinal tract, oral mucous membranes, conjunctival route, direct contact with contaminated materials or sexually (Anonymous, 2011a). It has been reported that the most important route of transmission in livestock is contact with abortion fetuses and fetal membranes containing a lot of bacteria (Poester et al., 2013). Infection of small ruminants with *B. melitensis* usually occurs through vaginal discharge

and / or contact with the placenta, fetus, fetal fluids. Most animals get infected by swallowing the agent. In addition, infection from the nasal and conjunctival mucosa has been reported. However, the active ingredient can also be transmitted through impaired skin and mating. Whether sheep or goats have or not abortion, they can carry the factor for years and pollute the environment. (Corbel 2006, Spickler ve Rovid 2018). *B. melitensis* is also transmitted by milk, urine and sperm (Corbel 2006). Breast tissue is often infected during a systemic infection. However, infection of the breast can also occur when the agent enters the nipples. It can be seen in *B. melitensis* feces when the pups suck milk from the infected breast. Small ruminants that become infected when they are young can become permanent carriers (Spickler and Rovid 2018). They cannot be detected by diagnostic tests, including serology, until birth or abortion occurs. If birth occurs, some of the offspring may be born infected. Potential sources of iatrogenic infections include contaminated syringes. There is no evidence that the joint legs play any role in the epidemiology of Brucellosis. On the other hand, *B. melitensis* was detected in ticks. However, *B. abortus* has been reported to infect rats with tick bites in a laboratory setting. In addition, ticks have been reported to be transmitted by *B. melitensis* (Spickler and Rovid 2018).

4.2. Transmissions in Humans

Although the sources of *Brucella* infections in humans are direct contact with infected animals, it has been reported that it is mainly caused by the consumption of raw milk or cheese produced from non-heat treated milk (Cavirani 2008). However, transmission to people; It can be grouped into four groups under the headings of human-to-human transmission, contaminated environmental transmission, contamination as an occupational disease and foodborne contamination (Anonymous 2011a).

Although the transmission from human to human is transplacental, breastfeeding, rarely sexual intercourse, organs and blood transfusions, this type of transmission is extremely rare. There is a risk of transmission by blood donation or organ donation (Tuon et al., 2017).

Contaminated environmental transmission; direct contact with contaminated substances can occur through inhalation of dust from contaminated areas (Anonymous 2011a). It is also possible for infected animals to contact skin lesions and conjunctival currents and to be transmitted by inhalation of infected aerosol (Kandemir 2015, Köse et al., 2014).

Contamination as an occupational disease; some occupational groups have a high risk of developing brucella infection. Those working in animal farms, veterinarians and those who are engaged in artificial insemination are high risk groups in terms of the possibility of contact with infected animals. Those who work in animal food production and preparation (eg, butchers, meat packers, those working in the preparation of milk and dairy products), and those dealing with wool and leather are groups at risk of transmission. Physicians and technicians working in bacterial isolation in laboratories are also special occupational groups in terms of transmission (Anonymous 2011 a). In occupational transmission, direct contact with infected animals and their placental and abortion fetuses is important (Corbel 2006). In addition, it is possible for infected animals to come into contact with skin lesions and conjunctival currents and to be transmitted by infected aerosol inhalation (Kandemir 2015, Köse et al., 2014).

Foodborne contamination; it occurs by consuming meat, milk and products from infected animals (Corbel 2006). Consumption of milk products made from unpasteurized milk and raw milk increases the risk (Leong et al., 2015). It has been reported that the viability of *B. melitensis* in unpasteurized cheese is influenced by factors such as fermentation type, temperature, water activity, pH and ripening time, and can survive for years in frozen meat (Spickler and Rovid 2018). Samaha (2008) reported that *B. melitensis* biovar-3 remained alive in naturally contaminated raw milk for five days at 4 ° C and nine days at -20 ° C, and 8 days in yogurt stored in the refrigerator. Samaha also reported that dairy products would be a potential source of infection for consumers when manufactured from raw milk without pre-heat treatment. In chronic cases, animals generally do not show symptoms. However, they continue to scatter the agent with their milk. It has been reported that *B. abortus* spread with milk in cattle was more in the last periods of lactation (Olsen 2019). In some studies, *B. melitensis* spread was reported to occur with breast milk (Çelebi et al. 2007). Pigs are not a

source for dairy products. However, with *B. suis* infecting cattle, the agent passes into cow's milk and causes infection in humans by consumption of unpasteurized milk (Olsen 2019). It has been reported that *B. melitensis* remains alive at prominent temperature and low water activity values during the production processes and maturation in ripe goat cheeses produced from contaminated milk without heat treatment (Méndez-González et al. 2011). The application of pasteurization to milk is an effective method for killing *Brucella* species and preventing infection in humans. However, due to the lack of information about cultural practices in milk and dairy production and the dangers of raw milk consumption, pasteurization is not applied in certain communities and milk is processed raw. Foods produced by informal firms that do not meet the required health and safety standards before the product reaches the consumer further widen the problem (Grace 2015). Stimulating the taste of exotic dairy products such as fresh cheeses that can be contaminated, the expansion of international travel and the import of such foods to areas without *Brucella* also contribute to increased interest in human brucellosis (Anonymous 2006). In *Brucella* infections occurring in high school students visiting America from Spain, it has been reported that the agent is transmitted due to cheese consumption. This indicates the value of Brucellosis risk and epidemiological examination of cases in those traveling to endemic regions. (Arnou et al. 1984). Since *Brucella* spp. can also be found in raw meats, food-borne infections can occur by consuming raw or undercooked meat and meat products. (Hassan et al., 2010). Generally, the number of agents in meats has been reported to be lower than the number in unpasteurized milk and its products (Olsen 2019) In a new study in an endemic region, *B. abortus* or *B. melitensis* from the organs of 44% of the cattle, sheep and goats coming to slaughterhouse for slaughter were isolated by the culture method. In the carcass examination performed by the polymerase chain reaction method after cutting. 8% of the carcasses were reported to be contaminated by the agents (Casaliniuvo et al., 2016). Uche and Agbo (1985) have isolated *Brucella* species as well as some bacteria (*Streptococcus faecalis*, coagulase positive *Staphylococcus*, *Clostridium perfringens*) in the samples taken from the meat sellers' hands, knives, tables and meats in Nigeria. Chan et al. (1989) show the most likely source of *Brucella* infection in the 9-year-old Inuit child by eating the raw caribou meat of the North Pole locals.

5. BRUCELLOSIS IN TURKEY, AND THE PRESENCE IN FOOD

Turkey in terms of brucellosis is endemic. In a study, antibodies were detected in 6% of people working in professions such as veterinarians and animal care in the high risk group. In the same study, it was reported that 1.8% of the normal population had antibodies (Kandemir 2015). Distribution of Brucellosis cases by years and regions in animals are reported in Table 2. In general, with the increase in the number of scans, the number of positive cases in animals also increases.

Table 2 Number of *Brucella* Screening and Positive Cases by Years (Anonymous 2011b)

Years	Number of Scans	Number of Positive Cases
2000	2674	182
2001	1554	263
2002	566	72
2003	1066	229
2004	2701	301
2005	6122	759
2006	10131	1173
2007	8824	3234
2008	32091	3840
2009	63709	4446
2010	54908	2738
2011	66475	5496

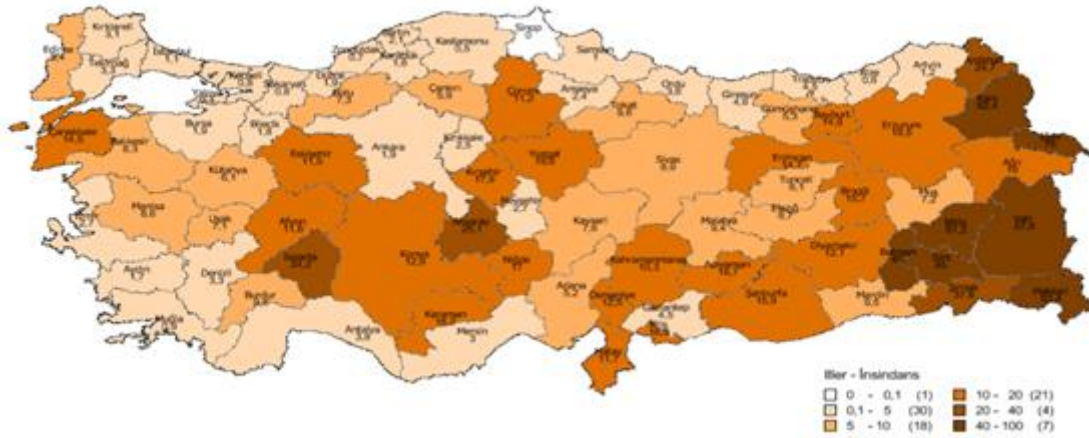
The distribution of years of human Brucellosis in Turkey shown in Figure 1 (Anonymous, 2017a). There is a serious increase in human cases between 2015 and 2017. Disease incidence is quite high in eastern provinces such as Kars, Iğdır, Hakkari, Bitlis and Van (Figure 2).

Figure 1 Distribution of Brucellosis Cases by Years (Anonymous 2017a)

Despite the implementation of the necessary vaccination programs by the relevant Ministries, brucellosis in animals could not be prevented. As a result of raw consumption or processing of milk obtained from these animals, human cases have increased. In our country, Brucellosis cases increase in spring and summer (Yamazhan 2012). Although it has a low incidence in children and the elderly, it can be seen in all age groups (especially 20-45 years) and in both genders (Kandemir 2015).

Figure 2. Incidence of Brucellosis , Turkey (Anonymous 2017b)

Demirdal and Demirtürk (2007) found the rate of Brucellosis seropositivity 11.1% with Rose-Bengal test and 4.8% with Wright agglutination test in Afyonkarahisar regions where milk and dairy products are dense. Aşkar et al. (2013) examined the blood samples taken from 214 sheep, 100 dairy cattle and 20 breeders working in these enterprises, without any clinical symptoms and vaccination knowledge in eight sheep farms and five dairy farms in and around Kırıkkale province. While *Brucella* antibodies were determined in 13.5% of the sheep, they determined *Brucella* antibodies in 43% of 100 dairy cattle and 45% of 20 animal breeders. Türütöglü et al. (2003) reported that *Brucella* species could not be isolated in the bacteriological examinations of milk samples in Burdur region, and the rate of brucellosis was determined as 1% in cows and 3.5% in sheep according to antibody titers. Özgür Korkmaz (2006) reported that there were no positivity found in 26 people of dairy workers in Düzce and its surroundings with slide agglutination test. In addition, 38 of 296 people living in livestock in the villages and 15 of 150 people in the control group who were not in the risk group found *Brucellosis* positive results. Taşkın (2007) found *Brucella* Ig G antibodies positive in 16 of 100 samples obtained from street milk sold in Ankara, and did not detect Ig G antibodies in 200 cheese samples. Ataş et al. (2007) isolated *Brucella* bacteria in eight (5.9%) of 135 fresh and pickled feta cheese sold in Sivas city center. Akcan Kale (2009), *Brucella* spp. of 7 out of 100 fresh white cheese sold in markets in Burdur. reported that it was isolated and 5 of these isolates were identified as *B. abortus* and 2 of them were identified as *B. melitensis*. Buğdaycı (2003) found *Brucella* spp. positive in 13 of 100 samples collected from feta cheese made from raw milk for sale in Kayseri, and 12 of 13 samples were *B. melitensis* and 1 was *B. abortus*. Gülbaz (2011) found *Brucella* spp. in 4 of the milk samples in a review of 315 samples, including 215 raw milk samples, 50 fresh feta cheese and 50 butter samples, which were offered for sale in Kars. Arasoğlu (2010) reported contamination with *Brucella* spp. in 317 of 334 milk samples collected from Erzurum and its surroundings. Urçar (2011) found positive in terms of *Brucella* Ig G antibody in 8 of 50 white cheese samples and 20 of 50 civil cheese samples offered for consumption in Erzurum. Mutlu (1985), 13.1% in SRT, 15% in WAT, 4% in SPT, 0.9% in WRBT positive *Brucella* in 220 samples collected from milk sold in Eskişehir and its surroundings. antibody reaction detected. Abdelkareem, A.A. (2008) reported that three of the 75 milk samples collected in the Trakya region were isolated from *Brucella* spp. by three cultural methods, one of the isolates was identified as *B. melitensis* and the other two were identified as *B. abortus*. Şanlı (2017) found positive results of 69 of 202 cow milk samples in Kırşehir. Taşçı and Kaymaz (2009) were unable to detect *Brucella* bacteria in 35 culinary butter, 35 cream and 35 cream cake paste offered for consumption in Ankara. Karadal et al. (2016) could not detect *B. melitensis* in a total of 150 samples, including 57 raw sheep milk, 43 raw goat milk and 50 sheep-goat cheese collected from various villages and markets of Niğde.

6. CONCLUSION

Brucellosis is an endemic zoonotic disease that causes serious economic losses in the livestock industry and the public health hazard continues due to the expansion of the livestock industry in many countries of the world, and the lack of hygienic measures in animal husbandry and food enterprises. Despite the implementation of vaccination programs required by the relevant ministries in Turkey it could not prevent brucellosis in animals. Human cases have also increased as a result of the production of milk / dairy products obtained from these animals without heat treatment. Transmission of the agents to the people takes place not only with direct contact with infected animals, but also raw, unpasteurized milk and its products. The causative agent can lead to public health problems by preserving its vitality for a long time in dairy products made from unpasteurized milk. Because of these zoonotic properties of *Brucella* spp., the approach to the Brusellosis from a One Health perspective is very important. Raising awareness of the society and training of risk groups is very important in terms of control of infections in the subjects of transmission of Brucellosis and prevention of this disease, which is also common in our country. Also, taking regulatory measures to prevent the sale of unpasteurized dairy products and consumption should be considered in terms of control of infection.

REFERENCES

- Abdelkareem, A.A. 2008. Trakya Yöresinde Yetiştirilen Sığırların Sütlerinden *Brucella* Türlerinin Varlığını Bakteriyolojik ve Moleküler Yöntemlerle Karşılaştırılmalı Olarak Araştırılması. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimler Enstitüsü.
- Akcan Kale, A.S. 2009. Burdur Yöresinde Tüketime Sunulan Taze Beyaz Peynirlerde *Brucella* Spp. Varlığı. Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Altekruse, S. F., Timbo, B. B., Mowbray, J. C., Bean, N. H. and Potter, M. E. 1998. Cheese-associated outbreaks of human illness in the United States, 1973 to 1992: sanitary manufacturing practices protect consumers. *Journal of Food Protection*, 1, 10, 1405-1407.
- Anonim. 2006. Brucellosis in humans and animals. WHO Library Cataloguing-in-Publication Data. ISBN 978 92 4 154713 0
- Anonim (2011). Zoonotik Hastalıklar Hizmet İçi Eğitim Modülü. Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Zoonotik Hastalıklar Daire Başkanlığı.
- Anonim 2011 b (2011). "Yıllara Göre Brusella Tarama ve Pozitif Vaka Sayıları." 2011. T.C Tarım ve Orman Bakanlığı. <https://www.tarimorman.gov.tr/Konu/1016> (May 9, 2020).
- Anonim. 2012. "Human Exposures to Marine *Brucella* Isolated from a Harbor Porpoise — Maine, 2012." Centers for Disease Control and Prevention : 461–63.
- Anonim (2016) . "WHO | Neglected Zoonotic Diseases." WHO
- Anonim (2017a). "Bruselloz Vakalarının Yıllara Göre Dağılımı." T.C Sağlık Bakanlığı. <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/zoonotikvektorel-bruselloz/istatistik>.
- Anonim (2017b). "Bruselloz İnsidansı Haritası, Türkiye." T.C Sağlık Bakanlığı. https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/zoonotik-vektorel-hastaliklar-db/zoonotik-hastaliklar/9-Bruselloz/3-istatistik/Web_Bruselloz_haritasi.pdf.
- Arnou, P. M., Smaron, M. and Ormiste, V. 1984. Brucellosis in a group of travelers to Spain. *Journal of the American Medical Association*, 251, 4, 27, 505-507.
- Arasoğlu, T. 2010. Erzurum ve Çevresindeki İnek Sütlerinde PCR Yöntemiyle *Brucella abortus*'un Belirlenmesi. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

- Aşkar, Ş., Mumcu, F., Nilgün Ünal, N. ve Yıldırım, M. (2013). Kırıkkale ve Yöresindeki Süt Sığırı ve Koyunlar ile Bunların Yetiştiricilerinde *Brucella* Antikoru Varlığının Araştırılması. YU Veteriner Fakültesi Dergisi, 24, 3, 113 – 116.
- Ataş, M., Poyraz, Ö., Alim, A., Ataş, D., Çelik, A. 2007. Sivas İl Merkezi' nde Satışa Sunulan Taze ve Salamura Beyaz Peynirlerin *Brucella* Bakterileri Yönünden İncelenmesi. Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi, 64, 2, 9-14.
- Casalinuovo, Francesco, Lucia Ciambone, Antonio Cacia, and Paola Ripa. 2016. "Contamination of Bovine, Sheep and Goat Meat with *Brucella* Spp." Italian Journal of Food Safety 5, 3,
- Cavirani, S. 2008. Cattle industry and zoonotic risk. Vet Res Commun 32 (Suppl 1): S19–S24.
- Challoner, K. R., Riley, K. B. and Larsen, R. A. 1990. *Brucella meningitis*. The American Journal of Emergency Medicine, 8, 1, 40-42
- Chan, J., Baxter, C. and Wenman, W. M. 1989. Brucellosis in an inuit child, probably related to caribou meat consumption. Scandinavian Journal of Infectious Diseases, 21, 3, 337-338
- Çelebi, Güven, Canan Külah, Selçuk Kiliç, and Gonca Üstündağ. 2007. "Asymptomatic *Brucella* Bacteraemia and Isolation of *Brucella* Melitensis Biovar 3 from Human Breast Milk." Scandinavian Journal of Infectious Diseases 39, 3, 205–8.
- Corbel, M.J. 2006. "Brucellosis in Humans and Animals." WHO Library catalogue in publication Data: 1–88.
- Demirdal, T. ve Demirtürk, N. 2007. Afyonkarahisar ilinde süt ve süt ürünleri üretiminin yoğun olduğu bölgelerde Bruselloz seroprevalansı. Genel Tıp Derg., 17, 1.
- Fournier, A. et al. 2015. "Social and Economic Aspects of the Transmission of Pathogenic Bacteria between Wildlife and Food Animals: A Thematic Analysis of Published Research Knowledge." Zoonoses and Public Health 62, 6, 417–28.
- Franc, K. A., R. C. Krecek, B. N. Häsler, and A. M. Arenas-Gamboa. 2018. "Brucellosis Remains a Neglected Disease in the Developing World: A Call for Interdisciplinary Action." BMC Public Health 18, 1, 1–9.
- Grace, Delia. 2015. "Food Safety in Low and Middle Income Countries." International Journal of Environmental Research and Public Health 12, 9, 10490–507.
- Gülbaz, G. 2011. Kars Yöresinde Satışa Sunulan Çiğ Süt, Peynir ve Tereyağında *Brucella* Türlerinin İzolasyonu, İdentifikasyonu ve Moleküler Tekniklerle Belirlenmesi. Doktora, Kafkas Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Hassan, Ali Nafisa et al. 2010. "Microbial Contamination of Raw Meat and Its Environment in Retail Shops in Karachi, Pakistan." Journal of Infection in Developing Countries 4, 6, 382–88.
- Irmak H. 2010. Brusellozun Kontrolü Amacıyla Sağlık Bakanlığınca Yapılan Çalışmalar. Dünya'da Brusellosis Eradikasyon Programları ve Ülke Modelleri. III. Türkiye Zoonotik Hastalıklar Sempozyumu. 01-02 Kasım, Ankara.
- Kalkan, A. ve Malhan, S. 2010. Bruselloz Olgularında Hastalık Yükü. III. Türkiye Zoonotik Hastalıklar Sempozyumu. 01-02 Kasım, Ankara.
- Karadal, F., Ertaş Onmaz, N., Bağcı, C., Yıldırım, Y., Al, S. ve Abay, S. 2016. Niğde İlinde Satışa Sunulan Koyun-Keçi Sütü ve Peynirlerinde *Brucella melitensis* ve Biyotiplerinin Araştırılması. Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 1, 2, 101-108.
- Kandemir, Özlem. 2015. "Bruselloz." Türkiye Klinikleri J Inf Dis-Special Topics 8, 2, 1–9.
- Khan, M.Z. and Zahoor, M. 2018. An Overview of Brucellosis in Cattle and Humans, and its Serological and Molecular Diagnosis in Control Strategies. Trop. Med. Infect. Dis., 3, 65, 1-14.
- Kocazeybek, B., Bilal, M. S., Sönmez, B., Karcier, S., Küçükoglu, S., Sener, D., Ordu, A., Cakan, H., Ayyıldız, A., Ural, E. 2000. An unusual cause of endocarditis. Clinical Microbiology and Infectious Diseases, 6, 6, 325-327, 341

- Köse, Şükran et al. 2014. "Clinical Manifestations, Complications, and Treatment of Brucellosis: Evaluation of 72 Cases." Turkish Journal of Medical Sciences 44, 2, 220–23.
- Leong, Kar Nim et al. 2015. "Case Report: Outbreak of Human Brucellosis from Consumption of Raw Goats' Milk in Penang, Malaysia." American Journal of Tropical Medicine and Hygiene 93, 3, 539–41.
- McDermott, J., D. Grace, and J. Zinsstag. 2013. "Economics of Brucellosis Impact and Control in Low-Income Countries." OIE Revue Scientifique et Technique 32, 1, 249–61.
- Méndez-González, K.Y., Hernández-Castro, R., Carrillo-Casas, E.M., Monroy, J.F., López-Merino, A., Suárez-Güemes, F. 2011. *Brucella melitensis* survival during manufacture of ripened goat cheese at two temperatures. Foodborne Pathog Dis. 8, 12, 1257-61.
- Mutlu, N. 1985. Eskişehir ve çevresinde tüketilen sütlerin brucella antikorları açısından değişik yöntemlerle incelenmesi. Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Olsen, S. C., and M. V. Palmer. 2014. "Advancement of Knowledge of Brucella Over the Past 50 Years." Veterinary Pathology 51, 6, 1076–89.
- Olsen, S.C. 2019. "Brucella: A Foodborne Pathogen." In Handbook of Foodborne Diseases, ed. Dongyou Liu. Boca Raton, FL,: CRC Press Taylor & Francis Group, 269–76.
- Özgür Korkmaz, E. 2006. Düzce Bölgesinde Hayvan ve Hayvansal Ürünlerle Uğraşan ve Uğraşmayan İki Farklı Grupta *Brucella* Seropozitifliğinin Araştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü
- Pappas, Georgios. 2010. "The Changing Brucella Ecology: Novel Reservoirs, New Threats." International Journal of Antimicrobial Agents 36 (SUPPL. 1).
- Pappas, Georgios, Nikolaos Akritidis, Mile Bosilkovski, and Epameinondas Tsianos. 2005. "Medical Progress Brucellosis." New England Journal of Medicine 352, 22, 2325–36.
- Poester, F. P., L. E. Samartino, and R. I. Santos. 2013. "Pathogenesis and Pathobiology of Brucellosis in Livestock." OIE Revue Scientifique et Technique 32, 1, 105–15.
- Samaha, H.A.M. 2008. Viability of *Brucella melitensis* Biovar 3, in Milk and Some Dairy Products. Egyptian Journal of Medical Microbiology, 17, 2, 179-185.
- Silva, J., Moraes, C.M.de, Silva C.L., Sales, G.A., Keid, L.B., Matos, P.C.M., Lara, A.P.S.S. and Moraes, C. C. G. 2016. *Brucella abortus* detected in cheese from the Amazon region: differentiation of a vaccine strain (B19) from the field strain in the states of Pará, Amapá and Rondônia, Brazil. Pesq. Vet. Bras. 36, 8,
- Spickler, and Anna Rovid. 2018. "Brucellosis: *Brucella melitensis*." Centers for Disease Control and Prevention (CDC). Brucellosis. <http://www.cdc.gov/brucellosis>: 1–11.
- Şanlı, D. 2017. Kırşehir İlinde Açıkta Satılan Sütlerin *Brucella* spp. Prevelansının Saptanması. Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Taşçı, F. ve Kaymaz, Ş. 2009. Ankara'da Tüketime Sunulan Mutfaklık Tereyağı, Krema ve Krem Şantili Pastaların *Brucella* spp. Yönünden İncelenmesi. F.Ü.Sağ.Bil.Vet.Derg., 23, 1, 05 – 08
- Taşkın, N. 2007. Ankara İlinde Tüketime Sunulan Sokak Sütlerinde ve Beyaz Peynirlerde *Brucella* Varlığının Elisa Yöntemiyle Araştırılması ve *Brucella* Baktersinin Kefirde Yaşam Süresinin Tayini. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Tuon, Felipe F., Regina B. Gondolfo, and Natacha Cerchiari. 2017. "Human-to-Human Transmission of *Brucella* – a Systematic Review." Tropical Medicine and International Health 22(5): 539–46.
- Türütüoğlu, H. Mutluer, B. ve Uysal, Y. (2003). Burdur Yöresinde Toplanan Sütlerin *Brucella* enfeksiyonu Yönünden Araştırılması. Turk J Vet Anim Sci 27, 1003-1009.
- Uche, U.E. and Agbo, J.A. 1985. Bacterial isolates from Nsukka meat market: a zoonotic appraisal. International Journal of Zoonoses. 12, 2, 105-110.

Urçar, S. 2011. Erzurum İli Piyasasında Tüketime Sunulan Bazı Peynirlerde *Brucella* spp. Varlığının Araştırılması. Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Gıda Hijyeni ve Teknolojisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı

Uzun, R. Safran, A.Buzgan, T. 2006. Türkiye’de görülen bazı zoonotik hastalıkların insanlardaki durumu. Türk Veteriner Hekimleri Birliği Dergisi, 6, 3-4, 46-54.

Yamazhan, Tansu. 2012. “Bruselloz Epidemiyolojisi.” Türkiye Klinikleri J Inf Dis-Special Topics 5(1): 11–14. <https://www.turkiyeklinikleri.com/article/tr-epidemiyoloji-63329.html> (May 9, 2020).

TIBBİ CİHAZ SEKTÖRÜNÜN ETİK SORUNLARI: ANKARA ÖRNEĞİ

THE ETHICAL PROBLEM OF THE MEDICAL DEVICE SECTOR: ANKARA EXAMPLE

Aylin ÖZTİMUR

Yüksek Lisans Öğrencisi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Uzaktan Eğitim Programı

Dilaver TENGİLİMOĞLU

Prof. Dr., Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Aykut EKİYOR

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü

Fatih ALTAN

Öğr. Gör., Erciyes Üniversitesi, Halil Bayraktar Sağlık Hizmetleri MYO, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü

ÖZET

Hem dünya genelinde hem de ülkemizde tıbbi cihaz sektöründe hızlı bir gelişim yaşanmaktadır. Yaşanan bu gelişmelere paralel olarak sağlık alanında kullanılan tıbbi cihaz çeşitliliği ve sayısı da artmaktadır. Tıbbi cihaz üreticileri piyasada varlığını sürdürmek için rekabet üstünlüğü sağlamak zorundadır. Bu rekabet ortamında tıbbi cihaz üreticileri etik dışı davranışlarda bulunabilmektedir.

Çalışmanın amacı, tıbbi cihaz sektöründe yaşanan etik sorunların belirlenmesidir. Araştırmanın evrenini Ankara'da faaliyet gösteren tıbbi cihaz firmalarında çalışan (N=2000) kişi, örneklemi ise araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden (n=365) sektör çalışanı oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formu (8) ve araştırmacılar tarafından oluşturulan etik sorunlar anketi (13) kullanılmıştır. İstatistiksel analizde ise betimleyici analizler kullanılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre, katılımcıların çoğunun etik eğitim aldığı (%63,9) ve çoğunluğunun Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerde etik dışı sorunlar yaşadığı (%68,9) tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcılar diğer birimlere kıyasla ortopedi kliniklerinde (%30,0) daha çok etik kural ihlali yaşadığı saptanmıştır. Katılımcıların çoğu (%54,0) hastanelerde etik sorunlarla sıklıkla karşılaştığını belirtmiştir. Katılımcı görüşlerine göre etik ihlallerin çoğunluğu (%75,0) klinik için değil kişisel istekleri için yaptıklarını belirtmiştir. Bunun yanı sıra katılımcıların çoğu (%67,00) etik ihlal yaptığında işten kovulacağını düşünmektedir.

Sonuç olarak tıbbi cihaz sektörü çalışanları birçok etik ihlalle karşılaşmaktadır. Hekimlerin kişisel istekleri bu etik ihlallerin başında gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tıbbi Cihaz Sektörü, Tıbbi Mümessil, Etik İhlal, Sağlık Sektörü, Ankara.

ABSTRACT

The medical device sector is rapidly developing both around the world and in our country. In parallel with these developments, the variety and number of medical devices used in the field of health are increasing. Medical device manufacturers have to provide competitive advantage in order to survive in the market. In this competitive environment, medical device manufacturers can behave unethically.

The aim of the study is to identify ethical problems in the medical device industry. The population of the study is the person working in medical device companies operating in Ankara (N=2000), and the sample is the sector employee who accepts to participate in the study voluntarily (n=365). The data collection tools used in the research are the personal information form (8) and the ethical problems questionnaire (13) created by the researchers. The data were evaluated by descriptive analysis.

According to the findings, it was determined that most of the participants received ethical training (63.9%) and the majority of them experienced unethical problems (68.9%) in hospitals affiliated to the Ministry of

Health. In addition, participants were found to experience more ethical violations in orthopedic clinics (30.00%) than other units. Most of the participants (54.00%) stated that they frequently encounter ethical problems in hospitals. According to the opinions of the participants, the majority of ethical violations (51.0%) stated that they did not for the clinic but for their personal requests. According to the opinions of the participants, the majority of ethical violations (75.00%) stated that they did not for the clinic but for their personal requests. In addition, most of the participants (67.00%) think that they will be fired when they have an ethical violation.

As a result, medical device industry employees face many ethical violations. Personal requests of physicians are at the top of these ethical violations.

Keywords: Medical Device Sector, Medical Representative, Ethical Violation, Health Sector, Ankara.

GİRİŞ

Küresel ekonominin gelişimi incelendiğinde tıbbi cihaz sektörünün çok ciddi bir büyüme gösterdiği söylenebilir. Tıbbi teknolojilerin gelişimi, teşhis ve tedavi hizmetlerinin sunum şeklini ve kalitesini önemli ölçüde etkilemekte ve tıp alanını yeniden şekillendirmektedir. Tıp biliminin çok eski tarihlere dayanmasıyla birlikte, özellikle de yirmi birinci yüzyılda görülen medikal gelişmeler paralelinde teşhis, tedavi ve rehabilitasyon amaçlı çok sayıda cihaz üretimi ve kullanımı hasta tedavisinde önemli başarıları da beraberinde getirmiştir (Kiper, 2018).

Sağlık sektörünün dünya çapında büyüyen bir pazar oluşu ve buna paralel olarak sağlık harcamalarının da artmasına neden olmuştur (WHO, 2014). Sağlık sektörünün hizmet alanı olması ve bu nedenle yüksek nitelikli ve iyi eğitilmiş insan gücüne ihtiyaç duymasının yanı sıra tıbbi cihazlarda bu hizmetin sunumunda kilit rol oynamaktadır (Kiper, 2018). Sağlık harcamalarında önemli bir paya sahip olan tıbbi cihaz sektörü de dünya çapında hızlı bir şekilde büyümektedir. Bu büyüme beraberinde tıbbi cihaz piyasasının hızlı bir şekilde genişleyeceği ve tıbbi cihazlara yapılacak olan yatırımların artmasına neden olacak ve sağlık harcamaları içindeki payında da önemli büyümelere de neden olacağı öngörülmektedir (Arık, İleri, & Kaya, 2016).

Bu denli büyüyen ve sağlık sektörünü etkileyen ya da sağlık hizmeti sunumunda kilit rol oynayan tıbbi cihaz sektöründe etik sorunlar da yaşanabileceği öngörüsüyle gerçekleştirilen bu çalışmanın amacı tıbbi cihaz sektöründeki temsilcilerin kamu veya özel kuruluşlarla işbirliği sürecinde yaşadığı etik sorunları belirlemektir. Yaşanan etik sorunların tespiti bu sorunlara yönelik çözüm önerileri ya da uygulamalarına da destek sağlayacağı düşüncesiyle literatüre ve sektöre önemli katkılarının olacağı öngörülmektedir.

TIBBİ CİHAZ SEKTÖRÜ VE ETİK LİTERATÜRÜ

Tıbbi cihaz ile ilgili tanım yapmak oldukça zordur. Bu zorluk tıbbi cihaz çeşitliliğinin fazla olması ve alt gruplarının çok olmasından kaynaklanmaktadır. Tıbbi cihaz .eşitliliği ile ilgili kesin bir tahmin yapılamamakla birlikte ana kategoriler düşünüldüğünde dünya piyasasında yaklaşık 10.000 tıbbi cihaz türünün olduğu söylenebilir. Bahsi geçen ana kategorilerin alt grupları, değişik versiyonları ve modelleri düşünüldüğünde bu rakam 90.000 ile 1,5 milyon arasında değişmektedir (WHO, 2010).

Tıbbi cihaz literatürü incelendiğinde oldukça geniş ve kapsamlı bir kavram olduğu görülmektedir. Avrupa Birliği uyum sürecinde ülkemizde tıbbi cihazlara ilişkin yasal altyapı Avrupa Birliği normlarına uygun olarak düzenlenmiş ve Sağlık Bakanlığı tarafından 2011 yılında yayımlanan 27957 sayılı Tıbbi Cihaz Yönetmeliği'nde tıbbi cihaz kavramının tanımı yapılmıştır. Bahsi geçen yönetmeliğe göre "tıbbi cihaz, insanda kullanıldıklarında aslı fonksiyonunu farmakolojik, immünolojik veya metabolik etkiler ile sağlamayan fakat fonksiyonunu yerine getirirken bu etkiler tarafından desteklenebilen ve insan üzerinde; hastalığın tanısı, önlenmesi, izlenmesi, tedavisi veya hafifletilmesi ya da yaralanma veya sakatlığın tanısı, izlenmesi, tedavisi, hafifletilmesi veya mağduriyetin giderilmesi ya da anatomik veya fizyolojik bir işlevin araştırılması, değiştirilmesi veya yerine başka bir şey konulması veyahut doğum kontrolü amacıyla kullanılmak üzere imal edilmiş, tek başına veya birlikte kullanılabilen, imalatçısı tarafından özellikle tanı ve/veya tedavi amaçlı kullanılmak üzere imal edilmiş ve tıbbi cihazın amaçlanan işlevini yerine getirebilmesi için gerekli olan yazılımlar da dâhil, her türlü araç, alet,

teçhizat, yazılım, aksesuar veya diğer malzemeleri” ifade etmektedir (T.C. Resmi Gazete, 2011). Tanımdan da anlaşılacağı tıbbi cihaz kavramının tanımı net olarak ortaya koyulamamıştır.

Tıbbi cihaz sektörünü diğer sektörlerden ayıran ve önemli kılan bazı hususlar söz konusudur. Bunlar (Kiper, 2018);

- Sağlık sektörünün vazgeçilmez bir ögesidir.
- Yüksek katma değer içermektedir.
- Yüksek büyüme hızı ile ekonomilerin dinamik sektörlerinden biridir.
- Fikri haklar kapsamında patente konu olan buluşların en fazla yapıldığı sektördür.
- Nitelikli işgücü istihdamı yaratmaktadır.
- Krizlerden etkilenmemekte ve ekonomiye dinamizm getirmektedir.

Yukarıda belirtilen hususlar da göz önüne alındığında tıbbi cihaz sektörünün sağlık sektörü açısından ne denli önemli olduğu görülmektedir.

Sağlık hizmetini diğer ürün ve hizmetlerden ayıran özellikler incelendiğinde hekimlerin sağlık hizmetinin boyutunu ve kapsamını belirleyen pozisyonda olduğu görülmektedir (Beyatlı, 2017). Sağlık hizmetlerinin bu özelliği göz önüne alındığında hekimlerin oldukça etkin bir pozisyonda olduğu söylenebilir. Bu durumda hekimlerle tıbbi temsilcileri arasında tanıtım ve pazarlama gibi hususlarda işbirliği içerisinde olduğu ve etkin rol oynadığı açıktır. Bu iş birliği ve ilişkilerde bazı etik dışı durumlarında yaşanması kaçınılmaz bir gerçektir.

Firma temsilcileri ile müşteriler arasında olan satış ilişkilerinde çok farklı etik sorunlarla karşılaşmaktadır. Firma temsilcilerinin ya da müşterilerin davranışlarının hangisinin etik ya da hangisinin etik olmadığı önemli bir tartışma konusudur. Bu nedenle etik davranışa yönelik belirlenen iyi bir sınıflandırmaya rastlanmamaktadır (Dalrymple ve Cron, 1998). Futrell (1990) firma temsilcileri ile müşteriler arasında yaşanan etik sorunları rüşvet, eksik ya da yanlış tanıtım, farklı fiyat uygulaması ve şartlı satış olmak üzere dört kategoride ele almaktadır. Stanton vd. (1995) ise etik sorunları rüşvet, hediye verme veya gezi/tatil/eğlence olanakları olmak üzere üç kategoride incelemiştir.

Ergeneli ve Sığınlı (2002) tarafından bir devlet hastanesinde görev yapmakta olan hekimler ve tıbbi mümessiller üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada hekimlerin tıbbi mümessillere göre daha etik yargılara sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Katz vd. (2010), ilaç endüstrisinde hediye vermenin etik olup olmadığını incelemişlerdir. Sonuç olarak ise hediye vermenin insanlar arasındaki iletişimi güçlendirdiğini saptamışlardır. Sağlık sektörünün önemli aktörleri olan ilaç firması temsilcilerinin hekimlere yönelik çeşitli hediyeler verebildiği, kalem ve not defteri gibi hediyelerin etik açıdan tartışmaya açık olduğunu, büyük çaplı hediyelerin ise etik anlayışla çatıştığını belirtmişlerdir.

Sağlık sektöründe faaliyet gösteren satış elemanlarının etik dışı davranışlar incelendiğinde akademik çalışmaların çoğu ilaç endüstrisinde hizmet sunan tıbbi mümessiller üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. İlaç endüstrisinin sağlık profesyoneli üzerine etkisi ile ilgili etik dışı uygulamalar incelendiğinde sağlık profesyonelinin promosyon istemesi ya da mümessilin promosyon teklif etmesi, tıbbi ürünün satışını artırmak için para teklifi, kongre veya tatile gönderme gibi taleplerle etik dışı davranışların sergilendiği bilinmektedir. Bunun yanı sıra kurumun demirbaş ihtiyacının mümessiller tarafından karşılanması ya da mümessillerin hekimleri çok sık ziyaret ederek ikna çalışmaları etik dışı davranışlara örnek olarak verilebilmektedir (Sur & Çekin, 2009; Eren, 2012; Bilgin & Küçükazar, 2018). İlaç sektöründe yaşanan bu sorunlar tıbbi cihaz sektöründe de yaşanmakta ve tıbbi cihaz üreticilerinin temsilcileri de birçok etik dışı konularla karşı karşıya kalmaktadır.

ARAŞTIRAMIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu çalışma, tıbbi cihaz sektöründe yaşanan etik sorunların belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Kesitsel tipteki bu çalışmanın evrenini Ankara’da faaliyet gösteren tıbbi cihaz firmalarının temsilcileri oluşturmaktadır ($N=2000$). Araştırmanın örneklemini ise çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden firma temsilcileri oluşturmaktadır ($n=360$). Araştırmada veri toplama aracı olarak iki bölümden ve 21 sorudan oluşan anket formu kullanılmıştır. Anketin birinci bölümünü katılımcıların cinsiyet, yaş ve sektördeki deneyim yılı gibi özelliklere yönelik sorular olan “kişisel bilgi formu” oluştururken, ikinci bölümünü ise araştırmacılar tarafından ve etik sorunları belirlemeye yönelik 13 sorudan oluşan “etik sorunlar formu” yer almaktadır. Verilerin değerlendirilmesinde bilgisayar destekli istatistik programı kullanılmıştır. İstatistiksel analizde ise frekans ve yüzde analizleri yapılmıştır.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmanın bu bölümünde araştırma kapsamında toplanan verilerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Tablo-1: Katılımcılara Ait Özellikler

Değişkenler	n	%	
Cinsiyet	Kadın	140	38,8
	Erkek	220	61,2
Yaş grubu	18-25	0	0,0
	26-32	111	30,8
	33-50	214	59,5
	50↑	35	9,7
	1↓	32	8,9
Sektördeki Deneyim Yılı	1-5	108	30
	6-10	122	33,9
	10↑	98	27,2
Toplam	360	100,0	

Tablo-1’de katılımcıların özellikleri incelendiğinde çoğunluğunun erkek (%61,2) ve 33-50 yaş grubunda (%59,5) olduğu saptanmıştır. Ayrıca katılımcıların sektördeki deneyimleri incelendiğinde %33,9’unun 6-10 yıl arası sektörde hizmet verdiği belirlenmiştir.

Tablo-2: Katılımcıların Hizmet Sunduğu Branşlar ve Etik Konusunda Eğitim Durumları

	Sayı	Yüzde(%)	
Hizmet Verilen Branşlar	Cerrahi Branşlar	306	85,0
	Dahili Branşlar	32	8,9
	Laboratuvar	22	11,1
Etik Eğitim Alma Durumu	Evet	230	63,9
	Hayır	130	36,1
Toplam	360	100,0	

Tablo-2’de katılımcıların hizmet sunduğu branşlar incelendiğinde cerrahi branşların (%85,0) diğerlerine kıyasla oldukça fazla olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra katılımcıların çoğunluğu (%63,9) etik eğitim aldığını, etik eğitim alan katılımcıların çoğunluğu (%75) ise bu eğitimi kendi kurumlarından aldıklarını belirtmiştir.

Tablo-3: Katılımcıların Etik Sorunlarla Karşılaştığı Kurumlar ve Birimler

		Sayı	Yüzde (%)
Etik Sorun Yaşanan Kurumlar	Sağlık Bakanlığı'na Bağlı Hastaneler	248	68,9
	Üniversite Hastaneleri	72	20,0
	Özel Hastaneler	40	11,1
Etik Sorunların Yaşandığı Birimler	Ortopedi	108	30,0
	Beyin Cerrahisi	54	15,0
	Genel Cerrahi	47	13,0
	KVC	25	6,9
	Tüm Cerrahi Branşlar	22	6,1
	Plastik Cerrahi	18	5,0
	Üroloji	14	3,9
	Kardiyoloji	14	3,9
	Dâhiliye	12	3,4
	Kadın Doğum	14	3,9
	Satın Alma	32	8,9
Toplam		360	100,0

Tablo-3'teki bilgiler incelendiğinde etik sorunların en çok yaşandığı kurumun Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastaneler (%68,9) olduğu saptanmıştır. Bunun yanı sıra etik sorunların yaşandığı birimler incelendiğinde diğer birimlerle kıyaslandığında ortopedi alanında (%30,0) daha çok yaşandığı belirlenmiştir.

Etik sorunlar anketi ile ilgili bulgular değerlendirildiğinde etik eğitim alan katılımcıların %64'ü hizmet verdiği kuruluşlarda etik kurallara uyulmadığını belirtmiştir. Katılımcıların %36'sı hizmet sunduğu kişi veya grupların isteklerini yerine getirmediği için iş ilişkisini kesmek zorunda olduğunu belirtmiş fakat diğer katılımcılar etik olmayan isteklerle karşılaşmalarına rağmen iş ilişkilerini devam ettirdiklerini belirtmiştir. Katılımcıların %54'ü etik sorunlarla sıklıkla karşılaştığını belirtmiştir. Katılımcıların %75'i hizmet sunduğu kişilerin etik dışı olan isteklerin kişisel istekler olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların %71'i çalıştığı şirketin etik kurallara bağlı bir kurum olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların %67'si etik kural ihlali yaptıklarında işten çıkarılacağını düşünmektedir.

Anket sonunda yer verilen etik sorunlara karşı öneriler kısmına katılımcıların %15'i araştırma ile ilgili önerilerde bulunmuştur. Katılımcıların önerileri incelendiğinde ağırlıklı olarak sağlık meslek mensuplarının etik eğitimi alması ve konuyla ilgili yetkili makamların denetimi artırması yönünde önerilerinin olduğu görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tıbbi cihaz sektöründe yapısal bir değişim yaşanmaktadır. Bu değişimlerin asıl sebebi ise sağlık sektöründe yaşanan değişim ve gelişmelerdir. Bunun yanı sıra sektörün çok geniş bir alana yayılması ve ürün çeşitliliğinin fazla olması da sektördeki hızlı değişimi tetiklemektedir. Tıbbi cihaz üreticileri piyasada varlığını sürdürmek için rekabet üstünlüğü sağlamak zorundadır. Bu rekabet ortamında tıbbi cihaz üreticileri etik dışı davranışlarda bulunabilmektedir.

Tıbbi cihaz sektöründe yaşanan etik sorunları belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmanın sonuçlarına göre; katılımcıların çoğunun etik eğitim almış (%63,9) ve etik sorunlarla genellikle Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerde (%68,9) karşılaşmaktadır. Üniversite hastanelerinin de dolaylı olarak devlete bağlı olduğunu göz önüne alındığında etik sorunların tamamına yakınının (%88,9) kamu hastanelerinde gerçekleştiği söylenebilir. Bunun yanı sıra katılımcıların çoğunluğu (%75,0) sağlık profesyonellerinin yaptığı etik ihlallerin klinik ihtiyaçlar ya da kurumun demirbaş ihtiyaçları için değil de kişisel istek ve ihtiyaçları yaptığını belirtmiştir. Ayrıca araştırmaya katılan firma temsilcilerinin çoğu (%67,0) etik dışı davranış sergilediğinde işten kovulacağını düşünmektedir. Etik dışı davranışların birim bazlı değerlendirmesinde ise ortopedi birimlerinde (%30,0) diğer birimlere kıyasla daha çok etik ihlallerin gerçekleştiği söylenebilir.

Sonuç olarak tıbbi cihaz sektörü temsilcileri birçok etik ihlalle karşılaşmaktadır. Hekimlerin kişisel istekleri bu etik ihlallerin başında gelmektedir. Sağlık meslek mensupları her ne kadar etik eğitim alsalar da hala etik dışı davranışlar sergilediği görülmektedir. Bu nedenle daha etkili etik eğitimlerin planlanması ve uygulanması, ayrıca tıbbi cihaz sektöründe yaşanan etik sorunların tespiti için denetimlerin artırılması ve yaptırımların ağırlaştırılması önerilmektedir. Çalışmanın sadece Ankara'da faaliyet gösteren tıbbi cihaz firma temsilcileri üzerinde uygulanmış olması çalışmanın kısıtlı yanını oluşturmaktadır. Bu nedenle farklı iller ya da ülke genelini temsil edecek örneklem gruplarına yönelik araştırma yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Arık, Ö., İleri, Y. Y., & Kaya, B. (2016). Sağlık Hizmetlerinde Tıbbi Cihaz Sektörü. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 19(2): 187-202.

Beyatlı, H. Z. (2017). Hastane ve Sağlık İşletmeleri Yönetimi. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Bilgin, R., & Küçükhazar, M. (2018). Türkiye'de Kamu Sağlık Kuruluşlarında Yaşanan Etik Dışı Davranışlar ve Uygulamaların Genel Görünümü. Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(13).

Dalrymple, D.J. & Cron, W.L.. (1998), Sales Management: Concept and Cases, (6 th ed.), New York: John Wiley & Sons, Inc.

Eren, M. (2012). Sağlık Biraz Da Kirlenmiş Bir Alan: Türkiye Sağlık Sektörü İçerisinde Mümessiller. Çalışma ve Toplum, 1: 187-218.

Ergeneli, A. ve Sığındı, T. (2002). Satış Elemanı Müşteri Arasındaki Etik Yargı Farklılığını ve Birbirlerinin Yargılarına İlişkin Beklentileri. H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 20(2):115-139.

Futrell, C. (1990), Fundamentals of Selling, (3 rd ed.), Boston: Irwin.

Katz, D., A. L. Caplan, ve J. F. Merz (2010). "All Gifts Large And Small: Toward An Understanding of The Ethics of Pharmaceutical Industry Gift-Giving". The American Journal of Bioethics, 10(10): 11-17.

Kiper, M. (2018). Dünyada ve Türkiye'de Tıbbi Cihaz Sektörü ve Strateji Önerisi: Kavramlar, Dünyada Durum ve Ülke Örnekleri, Türkiyede Durum, Analizler ve Strateji Önerisi (2. Baskı). Ankara: Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV).

Sur, H., & Çekin, M. (2009). Sağlık Hizmetleri ve Etik, Türkiye'de Yolsuzluğun Önlenmesi İçin Etik Projesi Akademik Araştırma Çalışması. İstanbul: T.C. Başbakanlık Kamu Görevlileri Etik Kurulu Yayını.

Stanton, W. J. & R. H. Buskirk ve R. L. Spiro (1995), Management of A Sales Force, (9th ed.), U.S.: Irwin.

T.C. Resmi Gazete. (2011, 06 07). Tıbbi Cihaz Yönetmeliği. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=15023&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> (Erişim Tarihi: 09.06.2020).

World Health Organization (WHO). (2014). WHO Global Health Expenditure Atlas. Switzerland: World Health Organization . <https://www.who.int/health-accounts/atlas2014.pdf> (E.T.: 09.06.2020).

World Health Organization (WHO). (2010). Medical Devices: Managing the Mismatch: An Outcome of The Priority Medical Devices Project. France: World Health Organization. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/44407/9789241564045_eng.pdfsequence (Erişim Tarihi:09.06.2020).

ÖZEL EĞİTİM GEREKSİNİMİ OLAN ÇOCUKLARIN RESİMLERİNİN ANALİZİ

Dr. Öğretim Üyesi Nisa Gökden KAYA

Hitit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi

ÖZET

Hemen hemen tüm çocuklar resim yapmaktan hoşlanır; çünkü resim yapmak, tıpkı oyun oynamak gibi çocuk için eğlenceli bir uğraştır. Küçük yaştaki çocuklar, sözel becerileri yeteri kadar gelişmediği için duygu ve düşüncelerini resim yoluyla ifade etmede daha beceriklidirler. Bu nedenle resimler, çocuklar hakkında bilgi toplamak amacıyla kullanılmaktadır. Çocuk resimleri, uzman kişiler tarafından analiz edilerek çocuğun zekâsı, kişilik özellikleri ve çevresini algılayış biçimi hakkında ipuçları elde edilebilir. Özellikle 1950'li yıllardan sonra psikoloji alanında çocuk resimlerine ilgi artmış ve çeşitli resim çizme testleri geliştirilerek bireyin zihinsel ve duygusal gelişimi hakkında bilgi edinmede kullanılmaya başlamıştır. Özel eğitim gereksinimi olan çocukların bir kısmı kendini sözel olarak ifade etmede zorlanabilir. Resim analizi bu çocuklarla ilgili olarak kullanılacak önemli bir bilgi kaynağıdır. Bu çalışmanın temel amacı, ilkököl dönemindeki özel eğitim gereksinimi olan çocukların resimlerinde okul algısının belirlenmesidir.

İlkoköl dönemindeki özel eğitim gereksinimi olan çocukların resimlerinde okul algısının belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasını amaçlayan nitel araştırma desenlerinden olgubilim deseni kullanılmıştır. Araştırmada olasılık dışı örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, nitel araştırmalarda sıklıkla araştırma amacına uygun örnekleme ulaşma amacı ile kullanılmaktadır. Bu amaçla, araştırmacılar Ankara'da bulunan bir resmi ilkökölde öğrenim gören bir kız, bir erkek zihinsel yetersizliği olan, bir kız, bir erkek öğrenme güçlüğü olan, bir kız, bir erkek işitme yetersizliği olan ve bir kız, bir erkek üstün yetenekli olmak üzere toplam sekiz öğrenciden oluşmaktadır. Çocuklar tarafından yapılan resimler, çocuk resimlerinin psiko-pedagojik açıdan analizi konusunda eğitim almış olan araştırmacı tarafından analiz edilmiştir. Araştırmacı, resim yaptıktan sonra, çocuklarla resim hakkında bireysel olarak görüşmüştür. Resimler, çocuk hakkında veli ve sınıf öğretmeninden alınan bilgiler ile çocuğun resmi ile ilgili anlattıkları ışığında yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: çocuk, resim analizi, okul, özel eğitim

ABSTRACT

Almost all children enjoy painting; because painting is fun for the child just like playing games. Young children are more able to express their feelings and thoughts through painting, as their verbal skills are not sufficiently developed. For this reason, pictures are used to collect information about children. Children's pictures can be analyzed by experts, and clues about the child's intelligence, personality traits and the way they perceive their environment can be obtained. Especially after the 1950s, interest in children's pictures in the field of psychology has increased and various drawing tests have been developed and started to be used to obtain information about the mental and emotional development of the individual. Some children with special educational needs may have difficulties expressing themselves verbally. Image analysis is an important source of information that can be used in relation to these children. The main purpose of this study is to determine the perception of school in the pictures of children with special education needs in primary school period.

In this study, which was carried out with the aim of determining the perception of school in the pictures of children with special education needs in primary school period, a scientific pattern, which is one of the qualitative research patterns aimed at revealing the perceptions and events in a realistic and holistic way in the natural environment, was used. Purposeful sampling method, one of the non-probability sampling

methods, was used in the research. Purposeful sampling is often used in qualitative research to reach the appropriate sample for the purpose of the research. For this purpose, the study group consists of eight students, of which a girl, a boy with mental disability, a girl, a boy with learning disability, a girl, a boy with hearing impairment, and a girl, a boy with giftedness, from a primary school in Ankara. The pictures made by the children were analyzed by the researcher who was trained in the psycho-pedagogical analysis of children's pictures. After the painting, the researcher interviewed the children individually about the painting. The pictures were interpreted in the light of the information received from the parents and the classroom teacher about the child and the statements about the child's picture.

Keywords: child, picture analysis, school, special education

GİRİŞ

Hemen hemen tüm çocuklar resim yapmaktan hoşlanırlar; çünkü resim yapmak, tıpkı oyun oynamak gibi çocuk için eğlenceli bir uğraştır. Küçük yaştaki çocuklar, sözel becerileri yeteri kadar gelişmediği için duygu ve düşüncelerini resim yoluyla ifade etmede daha beceriklidirler. Bu nedenle resimler, çocuklar hakkında bilgi toplamak amacıyla kullanılmaktadır. Çocuk resimleri, uzman kişiler tarafından analiz edilerek çocuğun zekâsı, kişilik özellikleri ve çevresini algılayış biçimi hakkında ipuçları elde edilebilir.

Çocuk resimleri, ilk olarak 1885 yılında Ebenezer Cooke tarafından yapılan araştırmada kullanılmıştır (Güven, 2009). Daha sonra 1905 yılında Kerschensteiner, Almanya'daki binlerce okul çocuğunun yaptığı resimleri inceleyerek resimlerin çocukların gelişim özelliklerini yansıtmaları açısından önemli bir veri kaynağı olabileceğini belirterek çocukların resimlerini, yaşa bağlı olarak, şematik resim, görsel şekle göre çizilen resim ve üç boyutlu mekânı gösteren resim şeklinde üç kategoriye ayırmıştır (Yavuzer, 2017). Rouma, Luquet ve Lowenfeld çocuk resimlerinde yer alan figür ve nesnelerin çocukların iç dünyalarıyla ne derecede bağlantılı olduğuyla ilgili çalışmalar yapmışlardır. (Yavuzer, 2017). 1950'li yıllardan sonra psikoloji alanında çocuk resimlerine ilgi artmış ve çeşitli resim çizme testleri geliştirilerek bireyin zihinsel ve duygusal gelişimi hakkında bilgi edinmede kullanılmaya başlamıştır (Çankırılı, 2011).

Çocuk resimleri, çocuğun yaşına ve gelişim düzeyine göre bazı aşamalardan geçmektedir (Lowenfeld ve Brittain, 1964). Bu aşamalar aşağıda sıralanmıştır:

1. Karalama Dönemi (2-4 yaş arası): Bu dönemde çizimler, farklı yönlerde çizgiler veya dairesel karalamalardan oluşur (Malchiodi, 2005). Önceleri insan çizimi sadece bir kafa ya da kafadan çıkarılan iki bacadan oluşmaktadır. Üç yaş civarında bu iri baş çizimler, daire şeklinde bir kafa ile içine yerleştirilmiş göz, ağız, burun şekline döner. Dört yaşına gelindiğinde, kafa olarak çizilen daireye iki bacak ve iki kol yaparak çizdiği daireyi gövde olarak da kullanmaktadır ya da kafanın aşağısına ekleyeceği yeni daireyle gövde çizmiş olmaktadır (Yavuzer, 2017). Bu dönemde çocuklar, renklere pek önem vermemektedir.

2. Şema Öncesi Dönem (4-7 Yaş): Çocuğun yaşı büyüdükçe, resimleri daha fazla detaylanmakta ve orantılı hale gelmektedir. Renklere önem vermekte ve parlak renklere başlayarak resimlerde kullanılmaktadır. Çocuk varlığını bildiği her şeyi resmetmekte, normalde görülmeyen ama orada olduğunu bildiği her şeyi resimde yansıtmaktadır. Resmi saydamlaştırarak çizdiği objenin içinde veya arkasında olan görünmeyen şeyleri de resme yerleştirmektedir (Yavuzer, 2017). Resim yaparken yaratıcılığını kullanır, özgürce renkleri kullanır; ancak çoğunlukla nesnelerin gerçek renklerini kullanır. Bu dönemde çizilen insan figürleri daha detaylanmıştır, el ve ayaklar çizilmeye başlanır. Çocuk günlük hayatında karşılaştığı obje ve kişilere resimlerinde yer vermektedir. Dönemin başında sayfada serbest şekilde yerleştirilen çizimler, dönem sonuna doğru yer çizgisi belirtilerek onun üzerine oturtulmaktadır (Malchiodi, 2005).

3. Şematik Dönem (7-9 Yaş): Bu dönem resimlerinde yer çizgisinin yanında gök çizgisine de rastlanmaktadır. Çocuk yer ve gök arasını hava olarak adlandırıp kendini çevrenin bir parçası kabul etmektedir. Böylece çocuğun kendini nerede ve nasıl konumlandığı anlaşılabilir. Çizim büyüklüklerine, renklere veya farklı detaylara bakılarak da çocuğun çevresinde kendisi açısından önemli görülen detaylar gözlenmektedir (Yavuzer, 2017).

4. Gerçekçilik (Gruplaşma) Dönemi (9-12 Yaş): Lowenfeld bu dönemi Ergenlik Öncesi Evre olarak adlandırmıştır. Çocuklar resimlerde gerçekçi olarak çizim yapmaya bu dönemde başlarlar ancak resimlerde hareketliliği yansıtan unsurlara yer vermezler. Bu da gördüklerini değil de akıllarında olan şemaları çizdiklerini gösterir (Kutluer, 2015). Kullanılan renkler artık gerçek yaşama uygun niteliktedir. Yapılan çalışmalarda çizgilerin detayı artmış, kadın erkek vurgusu ve içinde bulunduğu toplumun ölçütlerine uyma kaygısı gözlenmektedir (Yavuzer, 2017).

5. Görünürde Doğalcılık Dönemi (12-14 Yaş): Lowenfeld'in Mantık Çağı olarak adlandırdığı evreye karşılık gelen bu dönemde artık resimler hareketlilik özellikleri taşımaya başlar. Hareket unsurundan oluşacak çizgiler, kırışıklıklar, ışık ve gölge etkisi resimde yer alır (Kutluer, 2015). Ergenliğe karşılık gelen bu dönemde kişinin ilgileri başka yönlere kaydığı için resme olan eğilim azalmaktadır. Bu dönemde görülen çizimlerde ise perspektif detaylı ve düzgün şekilde gözlenirken konu seçimi, malzeme kullanımı gibi önemli detaylara da yer verilmektedir (Malchiodi, 2005). Cinsel kimlik gelişimi açısından önemli olan bu yaşlarda çocukların seçtiği konularda da bu cinsel özelliklere rastlanmaktadır.

Alanyazında çocuk resimlerinin psikoloji, çocuk gelişimi ve sanat ve eğitim alanlarında kullanılan bir araç olduğu görülmektedir. Resimde kullanılan renklere şekillere ve kağıttaki konumuna kadar birçok öge bir çok açıdan veri sağlayabilir. Sıcak renkler, neşe, canlılık ve hareketi; soğuk renkler ise hüznün, rahatlık ve durgunluğu ifade etmektedir (Şişman, 2006). Okul öncesi dönemdeki çocukların resimlerini değerlendiren bir çalışmada, çocukların çizimlerinde duygu, düşünce, istek ve özelemlerini ifade ettikleri (Güven, 2009); bir başka çalışmada ise 5-6 yaş grubundaki çocukların çizdikleri resimlerle saldırganlık düzeyleri arasında ilişki olduğu bulunmuştur (Yıldırım, 2018). Savaş nedeniyle göçe maruz kalmış 9-12 yaş arasındaki mülteci çocukların resimlerinin değerlendirildiği bir çalışmada, çocukların resimlerinde yaşadıkları durumun psikolojik etkileri görülmektedir (Avara, 2019). Kısacası çocukların resimlerindeki çizimler, renkler ve kompozisyon, içinde buldukları duygusal dünyalarını yansıtmaktadır.

Özel eğitim gereksinimi olan çocukların bir kısmı kendini sözel olarak ifade etmede zorlanabilir. Resim analizi tekniği, bu çocuklarla ilgili olarak kullanılabilir önemli bir bilgi kaynağıdır. Bu çalışmanın temel amacı, ilkökul dönemindeki özel eğitim gereksinimi olan çocukların resimlerinde okul algısının belirlenmesidir. Bu temel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Resimlerde çocukların özel gereksinim alanına ilişkin özellikler nelerdir?
- Resimlere göre çocukların okula ilişkin algıları nelerdir?
- Çocuk resimlerindeki özellikler cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?

Araştırma Modeli

İlkokul dönemindeki özel eğitim gereksinimi olan çocukların resimlerinde okul algısının belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasını amaçlayan nitel araştırma desenlerinden olgubilim deseni kullanılmıştır. Bu desende, belli bir olguya ilişkin bireysel algılar ya da bakış açıları ortaya çıkarılmaya ve yorumlanmaya çalışılır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Olgubilim araştırmalarında veri analizi, yaşantıları ve anlamları ortaya çıkarmaya yöneliktir. Bu amaçla yapılan analizlerde verinin kavramsallaştırılması ve olguyu tanımlayabilecek temaların ortaya çıkarılması çabası vardır. Ancak nitel araştırmacının doğasına uygun olarak kesin ve genellenebilir sonuçlar ortaya koymayabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Katılımcılar

Araştırmada olasılık dışı örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, nitel araştırmalarda sıklıkla araştırma amacına uygun örnekleme ulaşma amacı ile kullanılmaktadır. Bu amaçla, araştırmacılar Ankara'da bulunan bir resmi ilkökulda öğrenim gören bir kız, bir erkek zihinsel yetersizliği olan, bir kız, bir erkek öğrenme güçlüğü olan, bir kız, bir erkek işitme yetersizliği olan ve bir kız, bir erkek üstün yetenekli olmak üzere toplam sekiz öğrenciden oluşmaktadır.

Verilerin Toplanması

Veriler, 2019-2020 eğitim-öğretim yılının birinci döneminde toplanmıştır. Araştırmacı, araştırmanın yapıldığı dönemde, araştırmanın yürütüldüğü okulda psikolojik danışman/ rehber öğretmen olarak görev yaptığı için, katılımcı çocuklar ve aileleriyle iletişim halindedir. Çocuklara okul ile ilgili bir resim yapmak isteyip istemedikleri sorulmuş ve gönüllü olanların velilerinden izin alınmıştır. Sonra çocuklar ile ilgili detaylı bilgi almak amacıyla, Yavuzer tarafından geliştirilen Anamnez Formu araştırmacının veliler ile yapılan yüzyüze görüşme sırasında doldurulmuştur. Ayrıca çocukların sınıf öğretmenlerinden bilgi alınmıştır. Çocukların birbirinden etkilenmemesi için, bireysel olarak, araştırmacı ile baş başa resim yapmaları sağlanmıştır. Her çocuğa bir A4 kâğıdı, on iki renk kuru boya, kurşun kalem ve silgi verilmiştir. Resimlerde yer alan okul ve öğrencilerin isimleri, etik ilkeler açısından kapatılmıştır.

Verilerin Analizi

Çocuklar tarafından yapılan resimler, çocuk resimlerinin psiko-pedagojik açıdan analizi konusunda eğitim almış olan araştırmacı tarafından analiz edilmiştir. Araştırmacı, resim yaptıktan sonra, çocuklarla resim hakkında bireysel olarak görüşmüştür. Resimler, çocuk hakkında veli ve sınıf öğretmeninden alınan bilgiler ile çocuğun resmi ile ilgili anlattıkları ışığında yorumlanmıştır.

GELİŞME

Araştırmaya gönüllü olarak katılan öğrencilerin okul ile ilgili resimleri analiz edilerek yorumlanmıştır.

Resim 1

Resim 1, 9 yaş 8 aylık bir kız çocuk tarafından yapılmıştır. Hafif düzeyde zihinsel yetersizlik tanısı olup tam zamanlı kaynaştırma/ bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamaları kapsamında, 4. sınıfa devam etmektedir. Ailesi orta sosyo-ekonomik düzeydedir. Annesi ev hanımı, babası serbest meslek sahibidir. İki kardeşten

büyük olanıdır. Sessiz ve içine kapanık bir çocuktur. Sınıf arkadaşlarıyla iletişimi çok azdır. Zihinsel yetersizliğinden dolayı, akademik başarısı yaşlarının gerisinde olsa da kendi gelişim düzeyine göre başarılı olarak değerlendirilebilir. Resmin merkezinde okul binası yer almaktadır. Binanın üzerinde kırmızı kalpler ve "S" harfine benzer süsler yer almaktadır. Bunlar, çocuğun okulu sevdiği şeklinde yorumlanabilir. Çocuk kendisini okulun sol tarafına çizmiştir. Çocuk mutlu görünmektedir ancak yalnız olması, çocuğun yakın bir arkadaşı olmadığını gösteriyor olabilir. Okulun sağ tarafında bir ağaç bulunmaktadır. Ağacın meyveli olması, bolluk ve bereketi sembolize etmektedir. Resmin orta alt tarafında küçük bir gökkuşuğu bulunmaktadır. Gökyüzünde olması gerekirken, yere çizilmiş olması, çocuğun zihinsel yetersizliğinden kaynaklanmış olabilir. Çankırılı (2011) gökkuşağının çocuk için ümit ve işlerin iyi gideceğine inanmak anlamını taşıyabileceğini belirtmektedir. Yerde bulunan çiçekler de mutluluğun, güzelliğin, sevginin ve büyümenin bir sembolüdür. Resim genel olarak değerlendirildiğinde, çocuğun okulu sevdiği, okulda mutlu olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ancak çocuğun resimde kendini yalnız çizmesi, okulda yalnız olduğunun, arkadaşlarıyla yakın ilişki kuramadığının bir göstergesi olabilir.

Resim 2

Resim 2, 10 yaş 8 aylık bir erkek çocuk tarafından yapılmıştır. Hafif düzeyde zihinsel yetersizlik tanısı olup, 4. sınıf öğrencisidir ve özel eğitim sınıfına devam etmektedir. Orta sosyo-ekonomik düzeyde, beş çocuklu bir ailenin en küçük çocuğudur. Annesi ev hanımı, babası memurdur. Genel olarak uyumlu bir çocuktur. Zihinsel yetersizliğinden dolayı, akademik başarısı yaşlarının gerisindedir; ancak kendi gelişim düzeyine göre değerlendirildiğinde başarılı sayılabilir. Sınıf arkadaşlarıyla iletişimi iyi düzeydedir. Sınıfta çok iyi anlaşığı bir yakın arkadaşı bulunmaktadır.

Resmin sağ tarafında okul binası yer almaktadır. Okul binasının pencere ve kapı gibi ayrıntıları mevcuttur. Okul binası yeşil renge, çatısı ise turuncu renge boyanmıştır. Avara (2019) yeşil rengin güven ve ümit, turuncu rengin ise canlılık, hayata bağlılık ve dinamizmi ifade ettiğini belirtmektedir. Okulun sol tarafında ise kendisini ve en yakın arkadaşını resmetmiştir. Çocuk resmini anlatırken de sınıftaki en yakın arkadaşı ile kendini

resmettiğini belirtmiştir. Resimdeki bu ipuçlarından yola çıkarak, çocuğun okula ilişkin olumlu duygular beslediği, güven duyduğu, ümitli olduğu, okulun hayata bağlılık ve canlılık duygusu yarattığı söylenebilir. Ancak çöp adam şeklindeki çizimlere bakıldığında takvim yaşına göre daha basit olduğu görülmektedir. Ayrıca boyama tarzı da takvim yaşının gerisindedir. Bunların da çocuğun zihinsel yetersizliğinden kaynaklandığı söylenebilir.

Resim 3

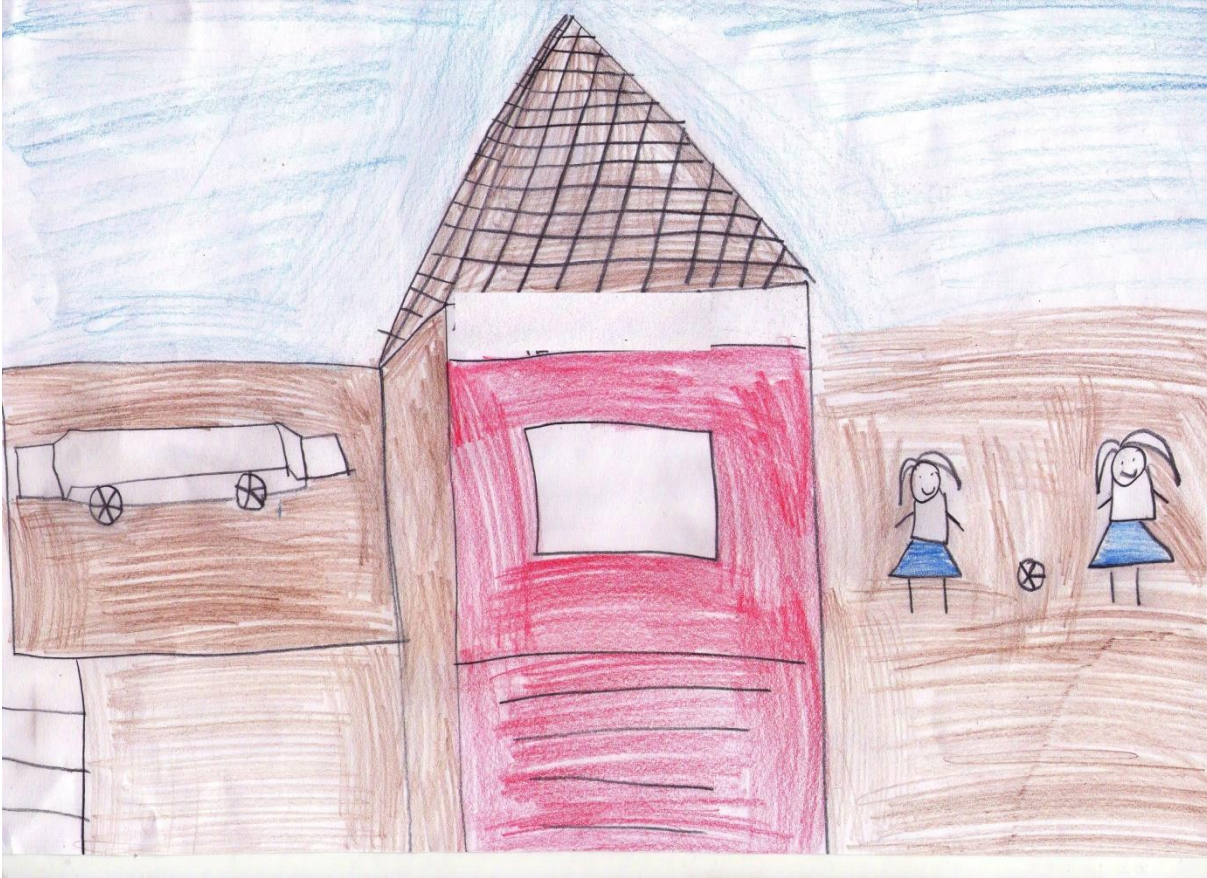
Resim 3, 9 yaş 11 aylık bir kız çocuğu tarafından yapılmıştır. Özel öğrenme güçlüğü tanısı almış olup, tam zamanlı kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamaları kapsamında, 4. sınıfa devam etmektedir. Ailesi alt sosyo-ekonomik düzeydedir. Annesi ev hanımı, babası serbest meslek sahibidir. Üç kardeşten ortanca olanıdır. Kendine güveni yüksek, arkadaşlarıyla iletişimi iyidir. Akademik başarısı iyi düzeydedir.

Resmin üst kısmında güneş ve bulutlar yer almaktadır. Bu figürler mutluluk ve neşeyi sembolize etmektedir (Paktuna Keskin, 2007). Resmin alt kısmı ise "yer çizgisi" üzerine yapılmıştır. Yer çizgisi çocuğun çevresinin bir parçası olduğundan haberdar olduğunun bir göstergesidir. Nesnelere yerleştirilmesinde çocuk belli bir plan geliştirmektedir. Okul binası sakinleştirici etkiye sahip olan pembe renge (Avara, 2019) boyanmıştır. Okul binasında pencereler ve kapı yer almaktadır. Okulun sol tarafında ise kendisini ve en yakın arkadaşını resmetmiştir. Çocuk resmini anlatırken de sınıftaki en yakın arkadaşı ile kendini resmettiğini belirtmiştir. Okulun sağ tarafına da iki çiçek resmi çizilmiştir. Çiçekler, çocuklarla hemen hemen aynı boyuttur. Figürlerin olması gerekenden daha büyük çizilmesi, çocuğun o figüre verdiği önemi göstermektedir (Çankırılı, 2011). Çiçekler de mutluluğun, güzelliğin, sevginin ve büyümenin sembolü olarak değerlendirilebilir. Resim genel olarak değerlendirildiğinde, çocuğun okulu sevdiği, okulda mutlu olduğu şeklinde yorumlanabilir.

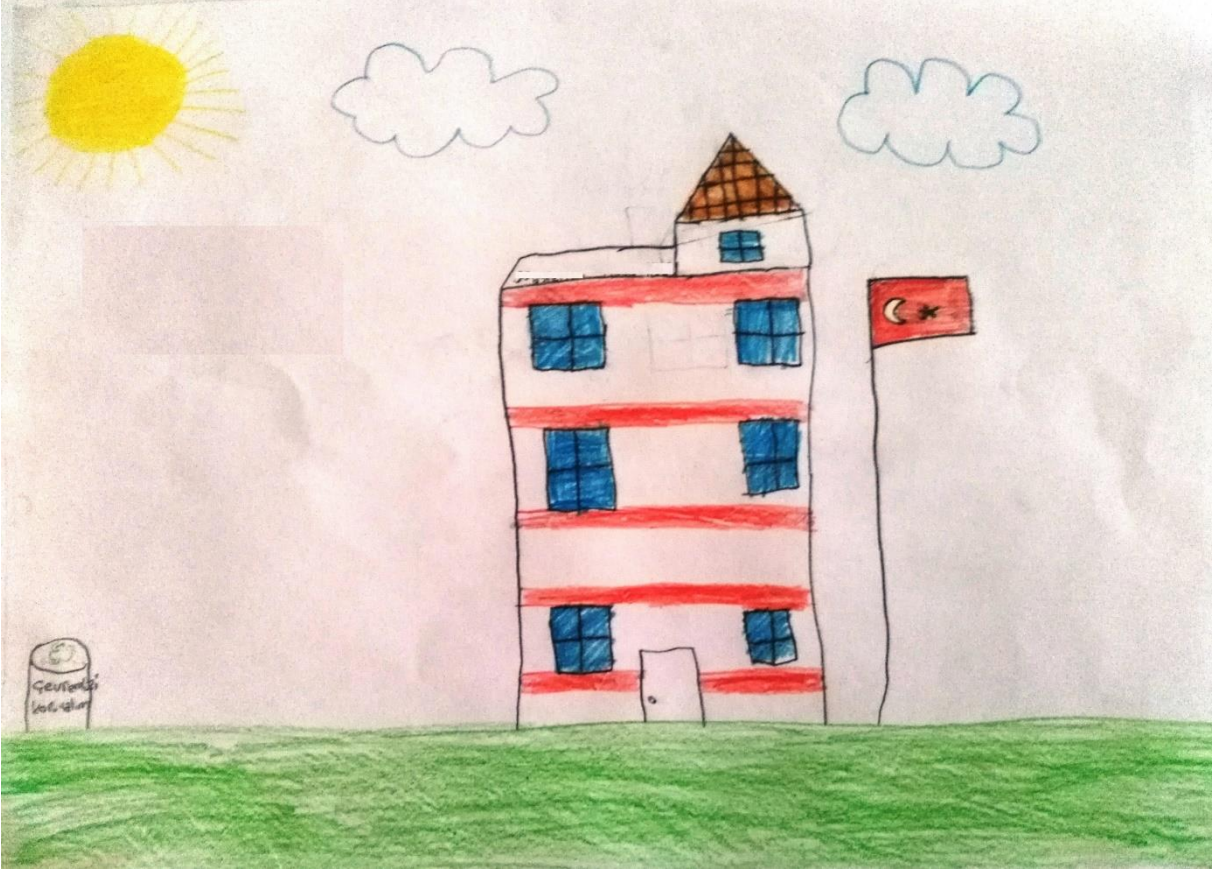
Resim 4

Resim 4 ise 9 yaşında özel öğrenme güçlüğü ile dikkat eksikliği ve hiperaktivite tanısı olan bir erkek çocuk tarafından yapılmıştır. 3. sınıf öğrencisi olan çocuğun ailesi alt sosyo-ekonomik düzeydedir. Annesi ev hanımı, babası serbest meslek sahibidir. İki kardeşten büyük olanıdır. Çok hareketli bir çocuk olup arkadaşlarıyla iletişimi iyi düzeydedir. Akademik başarısı yaştlarının gerisindedir; ancak kendi gelişim düzeyine göre değerlendirildiğinde başarılı sayılabilir. Gökyüzünde bulutlar görülmektedir. Resmin tam ortasında okul binası bulunmaktadır. Resimde okul enerji ya da gerginliği anlatır biçimde kırmızıya (Avara, 2019), merdivenler ise siyah renge boyanmıştır. Ayrıca okulun bahçesindeki demir parmaklıklar ve kapı da siyah kurşun kalemle çizilmiştir. Siyah renk ise genelde karamsarlık, ruhsal travma, yalnızlık gibi sebeplerin etkisiyle kullanılır (Çankırılı, 2011). Çocuk, yalnızlık duygusundan çok, dikkatinin dağılmasından ve öğrenme güçlüğünden dolayı, derslerinde başarılı olamama kaygısından dolayı karamsarlık duygusu hissediyor olabilir. Okulun önünde bir grup öğrenci el ele tutuşmuş ve mutlu bir yüz ifadesiyle resmedilmiştir. Ancak çocukların çöp adam şeklindeki çizilmesi, takvim yaşına göre değerlendirildiğinde gelişim düzeyinin gerisindedir. Di Leo (2013), çocukların çizdiği resimlerin yaşadıkları davranış bozukluklarının etkenlerinin belirlenmesine yardımcı olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, çocuğun dikkat eksikliği ve hiperaktivite tanısının olduğu göz önüne alınırsa, çocuğun resmi çabucak bitirme amacıyla ayrıntılara dikkat etmeden, özensizce yaptığı söylenebilir.

Resim 5

Resim 5, 7 yaş 10 aylık bir kız çocuğu tarafından yapılmıştır. İşitme yetersizliğinden dolayı, tam zamanlı kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamaları kapsamında, 2. sınıfa devam etmektedir. Orta sosyo-ekonomik düzeyde, iki çocuklu bir ailenin büyük çocuğudur. Annesi ev hanımı, babası serbest meslek sahibidir. Akademik başarısı yaşitlarının gerisindedir. Arkadaşlarıyla iletişim kurmada zorlanmaktadır. Zaman zaman sinirli ve hırçın davranışlar göstermektedir. Çocuk, resmini kâğıda kalemi bastırarak çizmiştir ve bu durum çocuğun duygusal gerilim yaşadığını göstermektedir. Resmin tam ortasında bir okul binası yer almaktadır. Ancak okul binasında bir tane büyük pencere varken kapısı bulunmamaktadır. Bu durum çocuğun dış dünya ile bağlantı kurmakta problem yaşadığının bir göstergesi olabilir. Okul bahçesinin zemini kahverengiye boyanmıştır. Çocuk resimlerinde kahverengi korunmaya ihtiyaç duyulduğunu, sevgi ve ilgi ihtiyacının olduğunu göstermektedir (Avara, 2019). Okul binasının sol tarafında okul bahçesinde bir araba yer almaktadır. Okulun sağ tarafında ise bahçede iki kız çocuğu top oynamaktadır. İki çocuğun da hem elleri hem de parmakları eksiktir. Ellerin çizilmemesi özgüven eksikliğini, utangaçlığı ve insanlarla iletişim kurmakta yaşanan zorluğu göstermektedir (Avara, 2019). Genel olarak değerlendirildiğinde, resim çocuğun gelişim dönemi özelliklerini göstermemektedir. Dönem özelliklerine uygun ayrıntılı çizim yoktur. Resim genel olarak değerlendirildiğinde, çocuğun okulu sevdiği, ancak okulda iletişim kurmakta zorlandığı şeklinde yorumlanabilir.

Resim 6

Resim 6, 9 yaş 10 aylık, işitme engelli bir erkek çocuk tarafından yapılmıştır. 4. sınıfa devam etmektedir. Çocuk işçi olarak çalışan anne ve babanın iki çocuğundan küçüğüdür. Ailesi alt sosyo-ekonomik düzeydedir. Sessiz ve içine kapanık bir çocuktur, ancak bir kaç yakın arkadaşı vardır. Akademik başarısı iyi düzeydedir.

Resme baktığımızda genel olarak sakin ve neşeli bir izlenim uyandırmaktadır. Resim için kâğıdın her alanı kullanılmıştır. Çizim ve boyamanın özenle yapılmış olduğu görülmektedir. Gökyüzünde sol tarafta bir güneş ve güneşin sağında iki tane bulut yer almaktadır. Bu figürler mutluluk ve neşeyi sembolize etmektedir (Paktuna Keskin, 2007). Yer çizgisi kullanılmış ve zemin yeşil renge boyanmıştır. Yer çizgisi çocuğun çevresinin bir parçası olduğundan haberdar olduğunun bir göstergesidir. Kullanılan renkler dönem özellikleri olan gerçekçi renklerdir. Resmin sol alt tarafında bir çöp kovası bulunmaktadır ve üzerinde 'çevremizi koruyalım' yazmaktadır. Yerdeki yeşil zemin ve bu çöp kovasının üzerindeki yazı, çocuğun doğa ve çevre konularına olan duyarlılığını ifade temektir. Resmin ortasında okul binası yer almaktadır. Binanın pencereleri ve kapısı mevcuttur. Okulun sağ tarafında bir bayrak direği ile direğin ucunda Türk bayrağı yer almaktadır. Resimde çocuk bulunmamaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, resmin çocuğun takvim yaşına göre gerçekçilik dönemine uygun olduğu söylenebilir.

Resim 7

Resim 7, üstün yetenekli bir kız çocuğu tarafından yapılmıştır. 7 yaş 9 aylık olup 2. sınıf öğrencisidir. Orta sosyo-ekonomik düzeyde, iki çocuklu bir ailenin küçük çocuğudur. Annesi ev hanımı, babası serbest meslek sahibidir. Kendine güveni yüksek, dışadönük ve arkadaşlarıyla iletişimi iyi düzeydedir. Akademik başarısı çok yüksektir. Resme bakıldığında bir okul binası görülmemektedir. Bu durum çocuğun takvim yaşına göre somut işlemler döneminde olması gerekirken soyut işlemler döneminde olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle, üstün yetenekli olmasından dolayı çocuk, yaşlarından önce soyut düşünmeye başlamış ve resminde arkadaşlık, başarı, gurur ve bilgi gibi soyut kavramları ifade etmeye çalışmıştır. Resmin sol tarafında, kendini ve arkadaşını çizmiştir. Resimdeki diğer kişilerde olmasına karşın, her ikisinin de ayaklarının olmayışı güvensiz ve yardımsız hissetmesi şeklinde yorumlanabilir. Bu durum üstün yetenekli olmasından dolayı, ebeveynlerinin ve sınıf öğretmenin çocuktan aşırı beklentileri karşısında kendini güvensiz ve yardımsız hissetmesinden kaynaklanıyor olabilir. Resmin ortasında, elinde başarı ve gurur kaynağı olan bir kâğıt tutan çocuğun tişörtü iyimserlik ve ümidi ifade eden turuncu renge boyanmıştır. Resmin sağında çizilen öğretmen figürünün üstünde, güven ve ümidi simgeleyen yeşil renkli bir kazak vardır. Genel olarak değerlendirildiğinde, resmin çocuğun üstün yetenekli olmasını yansıtacak şekilde yaşının üzerinde soyut kavramları ifade etmeye yönelik olduğu söylenebilir.

Resim 8

Resim 8, üstün yetenekli bir erkek çocuk tarafından yapılmıştır. 8 yaş 6 aylıktır ve 3. sınıfa devam etmektedir. Ev hanımı anne ile serbest meslek sahibi babanın tek çocuğudur. Ailesi orta sosyo-ekonomik düzeydedir. Kendine güveni yüksek, uyumlu bir çocuktur. Akademik başarısı çok yüksektir.

Resim için kâğıdın her alanı kullanılmıştır. Resme bakıldığında, sol üst köşede mutluluğu simgeleyen güneş görülmektedir. Okul binası kırmızı renge boyanmıştır. Halmatov (2016), kırmızı renk kullanımının aşırı duyarlılık ve çevresinden ilgi görme ihtiyacını yansıttığını belirtmektedir. Okulun kapısı mor renge boyanmıştır. Mor renk çocuğa kaldıramayacağı sorumluluklar yüklediği şeklinde yorumlanabilir. Yer çizgisi kullanılmış ve zemin yeşil renge boyanmıştır. Yer çizgisi çocuğun çevresinin bir parçası olduğundan haberdar olduğunun bir göstergesidir. Okul binasının sağ tarafında Atatürk büstü yer almaktadır. Hemen yanında ise bir bayrak direği ile direğin ucunda Türk bayrağı yer almaktadır. Resimde çocuk bulunmamaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, nesnelerin detaylı bir şekilde resmedildiği ve özenle boyanmış olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, üstün yetenekli bir çocuk tarafından yapılmış olan bu resmin çocuğun takvim yaşının ilerisindeki bir dönem olan gerçekçilik dönemine uygun olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Çocuklar hakkında birçok önemli bilgiyi sunan resimler, özel gereksinimi olan çocuklar için de kullanılabilir bir tekniktir. Bu araştırma ilkököl çağında özel gereksinimi olan çocukların okul ile ilgili algılarını belirlemeyi amaçlanmıştır. Ayrıca araştırmanın alt problemlerinde resimlerde çocukların özel gereksinim alanına ilişkin özellikler, resimlere göre çocukların okula ilişkin algıları ve çocuk resimlerindeki özelliklerin cinsiyete göre farklılıkları da analiz edilmiştir. Çocukların resimlerinde özel eğitim gereksinim alanlarına ilişkin özellikler görülmektedir. Zihinsel engelli bir çocuk tarafından yapılan Resim 1’de gökkuşağının yerde olması, zihinsel engelli bir çocuk tarafından yapılan Resim 2’deki çöp adam çizimlerinin takvim yaşının gerisinde bir gelişim dönemi özelliği göstermesi; dikkat eksikliği ve hiperaktivite tanısı olan bir çocuk tarafından yapılan Resim 4’ün çabucak bitirme amacıyla aceleyle ve özensiz yapılması örnek olarak verilebilir. Bu bulguyla paralel olarak

Çakır (2017) dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu tanılı çocukların resimlerinin, değerlendirme sürecinde muayeneyi tamamlayıcı önemli bir araç olarak faydalı olabileceğini belirtmektedir. Üstün yetenekli çocuklar tarafından yapılan resimlerde de çocukların takvim yaşının ilerisinde bir gelişim dönemine özgü özellikler göze çarpmaktadır.

Genel olarak, özel gereksinimli öğrencilerin okul ile ilgili olumlu algıya sahip olduğu söylenebilir. Çocukların okulu sevdikleri görülmektedir. Ancak çoğunluğunun okulda kendini yalnız olarak veya tek bir arkadaşıyla birlikte resmettiği görülmektedir. Çocuklar, velileri ve sınıf öğretmenleri ile yapılan görüşmelerden elde edilen veriler de benzer şekilde, özel gereksinimli çocukların çoğunluğunun okulda arkadaş edinmede güçlük çektiğini, farklılıklarından dolayı dışlandığını göstermektedir. Çocukların resimleri cinsiyete göre analiz edildiğinde, genel olarak kız çocuklarının resim yaparken daha detaycı ve özenli davrandıkları söylenebilir. Alanyazında da kız çocuklarının erkek çocuklara oranla çizimlerinde detaya daha fazla önem verdikleri belirtilmektedir (Güven, 2009).

Çocuk resimlerinde kağıdın dikey kullanılması tekdüzeliği ve katılığı, yatay kullanılması ise rahatlığı ve esnekliği göstermektedir (Avara, 2019). Bu araştırmaya katılan tüm öğrenciler kağıdı yatay olarak kullanmayı tercih etmiştir. Bu durum, rehber öğretmenle iletişimlerinin olumlu olmasından ve kendilerini o ortamda rahat hissetmelerinden kaynaklanmış olabilir. Bu araştırmanın ışığı altında, özel gereksinimi olan çocukların normal gelişim gösteren akranları tarafından sosyal kabulünün sağlanması için gerekli çalışmaların yapılması önerilebilir. Normal gelişim gösteren çocukların bireysel farklılıklara kabul edici ve saygılı bir tutum geliştirmelerine yönelik etkinlikler faydalı olabilir. Bu çalışma ile kendini sözel olarak ifade etmede zorlanabilen özel gereksinimi olan çocuklar hakkında diğer bireyi tanıma teknikleri ile birlikte veri toplama aracı olarak resim analizi tekniğinin kullanılabilmesi ortaya konmuştur. Bu bağlamda, ileride yapılacak araştırmalarda, özel gereksinimi olan çocuklarla ilgili olarak, daha geniş bir çalışma grubu ile farklı konular üzerine resim analizi tekniği kullanılarak çalışmaların yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Avara, S. (2019). *Savaş nedeniyle göçe maruz kalmış 9-12 yaş arası Suriyeli mülteci çocuk resimlerinin psikolojik ve plastik açıdan yorumlanması*. Yüksek lisans tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Çakır, B. (2017). *DEHB tanısı almış çocukların aile resmi çizimlerinin algılanan ebeveyn tutumları ve anksiyete düzeyleri ile ilişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çankırılı, A. (2011). *Çocuk resimlerinin dili*. İstanbul: Zafer.
- Di Leo, J. H. (2013). *Interpreting children's drawings*. Routledge.
- Güven, G. (2009). *Okul öncesi çocuklarının insan ve aile resmi çizimlerinin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Halmatov, S. (2016). *Çocuk resimleri analizi ve psikolojik resim testleri*. Ankara: Pegem.
- Kutluer, G. (2015). Gelişim süreçlerinde çocuk resminin yeri. *Ekev Akademi Dergisi*, 19 (63), 403-410.
- Lowenfeld, V., Brittain, W. L. (1964). *Creative and mental growth*. New York: Macmillan. Web: http://archive.org/stream/creativementalgr00/creativementalgr00_djvu.txt adresinden 6 Mart 2020 tarihinde alınmıştır.
- Malchiodi, C. A. (2005). *Çocukların Resimlerini Anlamak* (Çev. Ed. Tülin Yurtbay). İstanbul: Epsilon.
- Paktuna Keskin, S. (2007). *Çöp Çocuk*. İstanbul: Boyut.
- Şişman, A. (2006). *Sanat ve sanat kavramlarına giriş*. İstanbul: Yaz.
- Yavuzer, H. (2017). *Resimleriyle Çocuk, Resimleriyle Çocuğu Tanıma*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

Yıldırım, E. (2018). *Okul öncesi dönemde agresyonun çocuk resimlerine yansımaları*. Yüksek Lisans tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-6

18-20 May 2020/ Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

NİKOTİN BAĞIMLILIK DÜZEYİ İLE SİGARA BIRAKMA YORGUNLUĞU ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Berivan BAKAN

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sağlık Yüksekokulu, Ağrı/Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Betül AKTAŞ

SANKO Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Gaziantep/Türkiye

ÖZET

Giriş ve Amaç: Dünyadaki en yaygın bağımlılık türü sigara bağımlılığıdır ve en büyük önlenebilir ölüm sebebidir. Sigara içme üniversite öğrencileri arasında toplum genelinden daha sık görülmektedir. Sigara içenlerin yaklaşık üçte ikisi sigarayı bırakmaya çalışmaktadır. Ülkemizde yapılan bir çalışmada sigara kullanan öğrencilerin %38,2'si sigarayı bırakmak istediğini ifade etmiştir. Sigara bırakmayı deneyen insanlar profesyonel destek alsalar dahi bu girişimlerinde birçok kez başarısız olmakta ve tekrar başlamaktadırlar. Sigarayı bırakmayı deneyip başarısız olan kişilerde meydana gelen yorgunluk kişide; sigarayı bırakma motivasyon kaybına, bırakma başarısızlığındaki umut kaybına, başa çıkma becerilerinin kullanımında azalmaya, öz yeterliliği azaltmaya, öz kontrol kaynaklarının tükenmesine neden olabilmektedir. Bu çalışma sağlık eğitimi alan ve sigara kullanan öğrencilerde nikotin bağımlılık düzeyi ile sigara bırakma yorgunluğu arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla planlanmıştır.

Yöntem: Tanımlayıcı tipte tasarlanmış olan bu çalışma, Türkiye'nin doğusunda yer alan bir üniversitenin Beslenme ve Diyetetik, İlk ve Acil Yardım, Hemşirelik ve Eczacılık programlarında Aralık 2019 - Mart 2020 tarihleri arasında yürütüldü. Araştırma evrenini, belirtilen bölümlerde eğitim almakta olan ve sigara kullanıyor olup sigarayı bırakmayı denemiş olan 143 öğrenci oluşturdu. Örneklemeye yöntemine gidilmeksizin evrenin tamamına ulaşılması hedeflenmiş ancak 36 öğrenci çalışmaya katılmak istemediği için araştırma 107 öğrenciyle yürütüldü. Verilerin toplanmasında Tanıtıcı Bilgi Formu Fagerstrom Nikotin Bağımlılık Testi ve Sigara Bırakma Yorgunluğu Ölçeği kullanıldı.

Bulgular: Çalışmaya katılan öğrencilerin düzenli olarak sigara içmeye başlama yaşının 17.31 ± 2.27 yıl olduğu ve sigarayı bırakmayı deneme sayısının ortalama 5.61 ± 13.40 defa olduğu belirlendi. Öğrencilerin Sigara Bırakma Yorgunluğu Ölçeği toplam puan ortalamasının 33.75 ± 8.38 olduğu saptandı. Nikotin bağımlılık seviyesi incelendiğinde, öğrencilerin %44.9'unun bağımlılık düzeyinin "çok az" olduğu bulundu. Sigara Bırakma Yorgunluğu Ölçeği puan ortalaması kadınlarda ve nikotin bağımlılık düzeyi yüksek ve çok yüksek olanlarda istatistiksel açıdan anlamlı derecede yüksek bulundu ($p < 0.05$) Sigara bırakma yorgunluğu ile nikotin bağımlılığı arasında pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu bulundu ($p < 0.001$).

Sonuç ve öneriler: Çalışma sonuçlarına göre, Sigara bırakma yorgunluğu ile nikotin bağımlılığı, yaş, düzenli olarak sigara içmeye başlanılan yaş, ilk defa sigara içmeyi deneme yaşı ve günlük içilen sigara sayısı arasında ilişki olduğu saptandı. Benzer çalışmaların daha büyük gruplarda ve farklı yaş ortalamasına sahip gruplarda yapılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sigara, Sigara bırakma yorgunluğu, Nikotin bağımlılığı, Öğrenci.

GİRİŞ

Dünyadaki en yaygın bağımlılık türü sigara bağımlılığıdır ve en büyük önlenebilir ölüm sebebidir. Önlenebilir mortalite ve morbidite sebeplerinden birisi olan sigara bağımlılığı tüm Dünya'da olduğu gibi ülkemizde de önemli bir halk sağlığı sorunudur. Sigara ile ilişkisi kesin olarak gösterilmiş olan akciğer kanseri ve kronik bronşit gibi hastalıkların görülme sıklığının giderek artması bunun en açık göstergesidir (Boyacı ve ark. 2003; Sezer ve ark.2018).

Türkiye İstatistik Kurumu Sağlık Araştırması'nda, 15 yaş ve üzeri için tütün ürünleri kullanım oranlarını 2014 yılında %32,5, 2016 yılında % 30,6 olarak bildirmektedir.

Sigara içme üniversite öğrencileri arasında toplum genelinden daha sık görülmektedir. Kars İl Merkezinde çeşitli üniversite öğrencileri ile yapılan bir çalışmada sigara içme sıklığı %32.3 olarak belirlenmiş (Tanrıkulu ve ark. 2009). Boyacı ve arkadaşları Kocaeli Üniversitesi öğrencilerinde sigara içme oranını %36.2 olarak bildirmiştir. Üniversitede hemşirelik bölümünde öğrenim gören öğrencilerle yapılan bir çalışmaya göre de öğrencilerin %34.3'ü sigara içmektedir (Çifçi ve ark., 2018). Vatansız ve arkadaşları (2019) tıp fakültesinde okuyan öğrencilerin %11,57'sinin, iletişim Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin ise %50' sinin sigara içtiğini bildirmiştir. Üniversite öğrencileri ile yapılan başka bir çalışmaya göre erkek öğrencilerin %53,5'i, kızların ise % 29,7'si sigara kullanmaktadır (Sezer ve ark. 2018).

Sigara içenlerin yaklaşık üçte ikisi sigarayı bırakmaya çalışmaktadır (Lavinghouze et al. 2015). Ülkemizde yapılan bir çalışmada sigara kullanan öğrencilerin %38,2'si sigarayı bırakma istediğini ifade etmiştir (Tari Selçuk ve ark. 2017). Sigara bırakmayı deneyen insanlar profesyonel destek alsalar dahi bu girişimlerinde birçok kez başarısız olmakta ve tekrar başlamaktadırlar. Bireylerin sigarayı bırakma sürecindeki yorgunluğu, stres ve kaygı artışına neden olmaktadır. Sigarayı bırakmayı deneyip başarısız olan kişilerde meydana gelen yorgunluk kişide; sigarayı bırakma motivasyon kaybına, bırakma başarısızlığındaki umut kaybına, başa çıkma becerilerinin kullanımında azalmaya, öz yeterliliği azaltmaya, öz kontrol kaynaklarının tükenmesine neden olabilmektedir (Mathew 2017).

Bu araştırma, sağlık eğitimi alan ve sigara kullanan öğrencilerde nikotin bağımlılık düzeyi ile sigara bırakma yorgunluğu arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla planlanmıştır.

GELİŞME

Tanımlayıcı tipte planlanmış olan bu çalışma Türkiye'nin doğusunda yer alan bir üniversitenin Beslenme ve Diyetetik, İlk ve Acil Yardım, Hemşirelik ve Eczacılık programlarında Aralık 2019 - Mart 2020 tarihleri arasında yürütüldü. Araştırma evrenini, belirtilen bölümlerde eğitim almakta olan ve sigara kullanıyor olup sigarayı bırakmayı denemiş olan 143 öğrenci oluşturmuştur. Örneklem yönteminde gidilmeksizin evrenin tamamına ulaşılması hedeflenmiş ancak 36 öğrenci çalışmaya katılmak istemediği için araştırmanın örneklemini 107 öğrenci oluşturmuştur.

Veri Toplama Araçları

Araştırma verilerinin toplanmasında Tanıtıcı Özellikler Bilgi Formu, Fagerstrom Nikotin Bağımlılık Testi ve Sigara Bırakma Yorgunluğu Ölçeği kullanıldı. Veriler, sınıf ortamında, araştırmacılar tarafından araştırmaya katılmayı kabul eden ve öğrencilere verilen anket formlarının doldurulmasıyla toplandı. Her bir anketin doldurulması yaklaşık 10-15 dakika sürdü.

Tanıtıcı Bilgi Formu: Araştırmacılar tarafından oluşturulan ve öğrencilerin tanıtıcı özelliklerini içeren 9 sorudan oluşmaktadır.

Fagerstrom Nikotin Bağımlılık Testi: Sigaraya olan fiziksel bağımlılığın düzeyini saptamak amacıyla, Fagerstrom tarafından 1989 yılında geliştirilmiştir (Fagerstrom, & Schneider, 1989). Ülkemizde 2004 yılında Uysal ve arkadaşları tarafından Türkçe versiyonunun güvenilirliği ve faktör analizi yapılmış, Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0.56 bulunmuştur (Uysal et al., 2004). Testin her bir maddesi "0", "1", "2", "3", olarak puanlanmıştır. Testten alınabilecek puanlar 0-10 aralığında dağılım göstermektedir. Sigaraya bağımlılık arttıkça ölçekten alınan puan artmaktadır. Testten alınan toplam puana göre nikotin bağımlılığı beş grupta derecelendirilmektedir; çok az (0-2 puan), az (3-4 puan), orta (5 puan), yüksek (6-7 puan) ve çok yüksek (8-10 puan) bağımlılık (Fagerstrom & Schneider, 1989; Uysal et al., 2004). Bu çalışmada Cronbach alpha değeri 0.73 olarak bulundu.

Sigara Bırakma Yorgunluğu Ölçeği: Mathew ve ark (2017) tarafından geliştirilen ölçeğin orijinali toplam 17 maddeden oluşmaktadır. Beşli Likert tipte (1=kesinlikle katılmıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum) olan ölçek,

duygusal tükenmişlik, karamsarlık ve değersizleşme olmak üzere üç alt boyut içermektedir Cronbach alpha değeri 0.81 bulunmuştur (Mathew ve ark 2017). Ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Öztürk ve ark. tarafından yapılmış olup, 3 madde faktör yükleri 0.30'dan düşük olduğu için, bir madde ise doğrulayıcı faktör analizi sonucu uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir bir düzeye gelebilmesi için ölçekten çıkartılmış, ölçeğe 13 maddelik son hali verilmiştir. Alt boyutlar orijinali ile uyumlu kalmış ve ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0.84 bulunmuştur (Öztürk ve ark 2018). Ölçek değerlendirilirken, 7 madde (7,8,9,10,11,12,13) ters puanlanmakta ve tüm maddelerin toplanmasından elde edilen ölçek toplam puanının yüksek olması sigara bırakma yorgunluk düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir (Mathew ve ark 2017; Öztürk ve ark 2018). Bu çalışmada Cronbach alpha değeri ölçek toplamı için 0.72 olarak bulundu.

Etik İlkeler

Çalışmaya başlamadan önce, çalışmanın yürütüldüğü üniversitenin Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'nundan etik onam alındı (document number: 19/11/2019-E.25452). Araştırmaya katılmak isteyen öğrencilere çalışma hakkında bilgi verilerek sözlü ve yazılı onamları alındı.

Verilerin analizi

Veriler, SPSS paket programında, sayı, yüzde ve ortalama, Kolmogorov-Smirnov, bağımsız gruplarda t testi, ANOVA ve Spearman korelasyon analizleri ile değerlendirilmiştir. İstatistiki anlamlılık için sınır değer $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

SONUÇ

Çalışmaya katılan öğrencilerin %69.2'sinin erkek olduğu, %43.9'unun Eczacılık bölümünde eğitim aldığı ve yaş ortalamalarının 21.51 ± 2.01 yıl olduğu saptandı. Öğrencilerin sigara kullanımı ile ilgili durumları incelendiğinde, günlük içilen sigara sayısı ortalamasının 14.39 ± 8.32 adet olduğu, düzenli olarak sigara içmeye başlama yaşının 17.31 ± 2.27 yıl olduğu, ilk defa sigara içmeyi deneme yaşının 15.03 ± 3.30 yıl olduğu, sigara kullanma süresinin ortalama 4.65 ± 2.55 yıl olduğu, sigarayı bırakmayı deneme sayısının ortalama 5.61 ± 13.40 defa olduğu, en uzun bırakma süresinin 1.78 ± 5.37 ay olduğu belirlendi.

Grubun Sigara Bırakma Yorgunluğu Ölçeği toplam puan ortalamasının 33.75 ± 8.38 olduğu, ölçekten alınan en düşük puanın 17, en yüksek puanın ise 54 olduğu saptandı. Fagerstrom Nikotin Bağımlılık Testi puan ortalamasının ise 3.18 ± 2.59 olduğu, testten en düşük 0, en yüksek 9 puan alındığı belirlendi. Nikotin bağımlılık seviyesi incelendiğinde, öğrencilerin %44.9'unun bağımlılık düzeyinin "çok az" olduğu bulundu.

Öğrencilerin bazı özelliklerine göre sigara bırakma yorgunluğu incelendiğinde, Sigara Bırakma Yorgunluğu Ölçeği toplam puan ortalaması kadınlarda ve nikotin bağımlılık düzeyi yüksek ve çok yüksek olanlarda istatistiksel açıdan anlamlı derecede yüksek bulunmuştur ($p < 0.05$).

Nikotin bağımlılığı ile Sigara Bırakma Yorgunluğu arasında pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu bulundu ($p < 0.001$) Sigara bırakma yorgunluğu ile yaş, düzenli olarak sigara içmeye başlanılan yaş ve ilk defa sigara içmeyi deneme yaşı arasında negatif yönde, günlük içilen sigara sayısı ile pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu bulundu ($p < 0.05$).

Çalışma sonuçlarına göre, sigara bırakma yorgunluğu ile nikotin bağımlılığı arasında pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu bulundu. Ayrıca yaşın, düzenli olarak sigara içmeye başlanılan yaşın, ilk defa sigara içmeyi deneme yaşının ve günlük içilen sigara sayısının da sigara bırakma yorgunluğunu etkilediği saptandı. Benzer çalışmaların daha büyük gruplarda ve farklı yaş ortalamasına sahip gruplarda yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Boyacı, H., Çorapçıoğlu, A., Ilgazlı, A., Başıyigit, İ., & Yıldız, F. (2003). Kocaeli Üniversitesi öğrencilerinin sigara içme alışkanlıklarının değerlendirilmesi. *Solunum Hastalıkları*, 14(3), 169-75.
- Çifçi, S., Bayram Değer, V., Saka, G., Ceylan, A. (2018). Sağlık Yüksekokulu Hemşirelik Bölümü Öğrencilerinde Sigara İçme Sıklığı ve Etkileyen Faktörler. *Van Tıp Derg*, 25(2): 89-99. DOI: 10.5505/vtd.2018.81994
- Fagerstrom, K.O., & Schneider, N.G. (1989). Measuring nicotine dependence: a review of the fagerstrom tolerance questionnaire. *Journal of Behavioral Medicine*, 12(2), 159-182
- Lavinghouze, S. R., Malarcher, A., Jama, A., Neff, L., Debrot, K., & Whalen, L. (2015). Trends in quit attempts among adult cigarette smokers—United States, 2001–2013. *Morbidity and Mortality Weekly Report*, 64(40), 1129-1135.
- Mathew, A. R., Heckman, B. W., Meier, E., & Carpenter, M. J. (2017). Development and initial validation of a cessation fatigue scale. *Drug and alcohol dependence*, 176, 102-108.
- Öztürk, Y. E., Kırac, R., Çiftçi-Kırac, F. ve Mermerkaya, S. (2018). Sigara Bırakma Yorgunluğu Ölçeği'nin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(25), 1996-2003.
- Selçuk, K. T., Avcı, D., & Mercan, Y. (2018). Üniversite öğrencilerinde sigara bağımlılığı, sigarayı bırakmaya yönelik istek ve öz-etkililik. *Clinical and Experimental Health Sciences*, 8, 36-43.
- Sezer, R. E., Tanrıöver, Ö., Arıkan, G. D., & Kacar, M. (2018). A tobacco use survey among university students focusing on waterpipe use and relationship between first-ried tobacco product and becoming an established smoker. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 12(4), 281-287.
- Tanrikulu, A. Ç., Çarman, K. B., Palancı, Y., Çetin, D., & Karaca, M. (2009). Kars il merkezinde çeşitli üniversite öğrencileri arasında sigara kullanım sıklığı ve risk faktörleri. *Tur Toraks Der*, 11, 101-106.
- TÜİK. Türkiye Sağlık Araştırması (Turkey Health Interview Survey) (2014, 2016). http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1095 (Erişim tarihi: 07.11.2019)
- Uysal, MA., Kadakal, F., Karşıdağ, Ç., Bayram, NG., Uysal, Ö., & Yılmaz, V. (2004). Fagerstrom test for nicotine dependence: reliability in a Turkish sample and factor analysis. *Tüberküloz ve Toraks Dergisi*, 52(2), 115-121.
- Vatansev, H., Kutlu, R., Özdengül, A. G., Demırbas, N., Taşer, S., & Yılmaz, F. (2019). Tıp Ve İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Tütün Ve Tütün Ürünleri Kullanım Farklılıkları. *Ankara Medical Journal*, 19(2), 344-356.

**HIGHER-ORDER DIFFERENTIAL CROSS SECTION CALCULATIONS FOR ELECTROWEAK BOSON PLUS JETS
PRODUCTION AT 13 TeV**

Assist. Prof. Dr. Kadir ÖCALAN

Department of Aviation Management, Faculty of Aviation and Space Sciences, Necmettin Erbakan University, Konya, Turkey

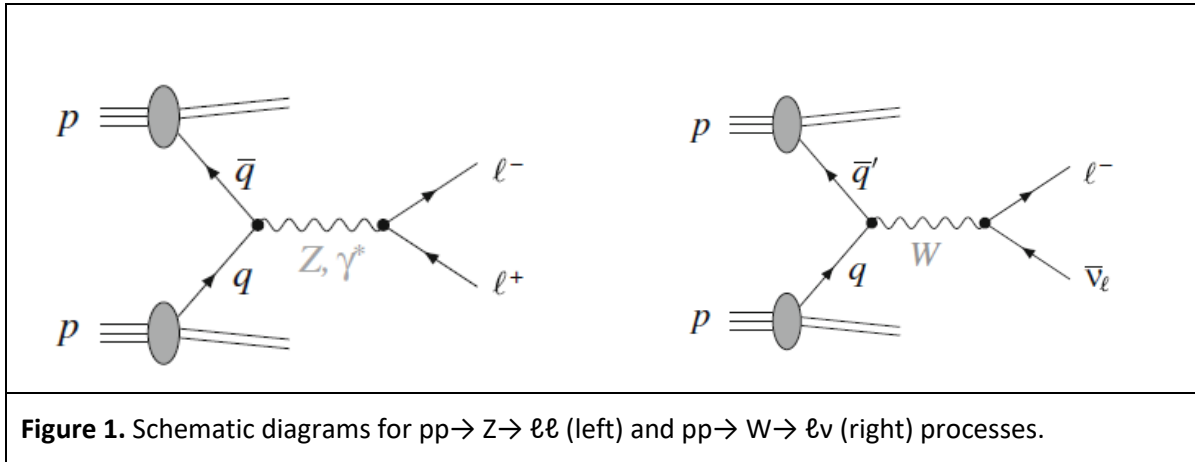
ABSTRACT

We present higher-order calculations for differential cross sections of electroweak vector boson plus jets processes in the context of the high energy physics phenomenology. The differential cross sections for the W and Z boson production in association with jets in proton-proton collisions are calculated at center-of-mass energy of 13 TeV. The calculations are performed at next-to-leading order (NLO) and next-to-NLO (NNLO) accuracies in perturbative quantum chromodynamics (QCD). The electron decay channels and the respective fiducial phase space acceptances of the bosons are used for the higher-order calculations. The predicted differential results for the Z boson production are reported as functions of the variables including the jet multiplicity, the invariant mass of the Z boson, and transverse momenta of the Z boson and of the decay products. The predicted results are also reported for the angular correlation variables for the final state decay products of the Z boson. The differential results for the W boson production are reported for the variables including the jet multiplicity, the invariant mass of the W boson, transverse momentum, the jet rapidity, and the electron pseudorapidity that are sensitive to higher-order corrections in perturbative QCD. The fiducial cross sections are also reported at NLO and NNLO accuracies in the phase space acceptance at 13 TeV. The NLO results are compared with the NNLO ones to assess inclusion of NNLO corrections in the higher-order calculations. The calculated differential and fiducial cross section results are generally improved in precision in the NNLO calculations. The results suggest that the differential cross sections for the bosons can be predicted down to a few percent theoretical uncertainties.

Key words: High Energy Physics, perturbative QCD calculations, electroweak vector bosons, higher-order differential cross sections

1. Introduction

W and Z boson production in association with jets play an important role at hadron colliders such as the CERN Large Hadron Collider (LHC). Their large production rates and clean experimental signatures in leptonic decay modes in proton-proton (pp) collisions enable precision tests of Standard Model (SM) physics including substantial inputs for parton distribution functions (PDFs). Their production decay channels can be used for tuning Monte Carlo (MC) simulations and fixed-order theoretical calculations. Moreover, their productions are important for modeling backgrounds to rarer SM processes such as top pair and Higgs productions and beyond the SM signatures such as supersymmetry and dark matter. These bosons are also referred to as standard candle as their leptonic decay modes are often used for detector calibration in terms of improving lepton, missing energy, and jet performances. These bosons are reconstructed experimentally by using their leptonic final states as $Z \rightarrow \ell\ell$ and $W \rightarrow \ell\nu$, where ℓ refers to lepton and ν refers to neutrino escaping from the detector in the form of missing energy signature. The schematic diagrams for W and Z boson decay channels are given in Figure 1.

W and Z boson production in association with jets (shortened as W+jets and Z+jets, respectively) have been characterized by the differential cross section measurements of cross sections at the LHC as functions of several kinematical and angular observables that are using the leptonic decay products of the bosons and associated hadronic jets. The differential cross sections for W+jets have been measured more recently by the CMS Collaboration at 8 TeV [1] and 13 TeV [2] center-of-mass energies, by the ATLAS Collaboration at 8 TeV [3, 4], and as well as by the LHCb Collaboration at 8 TeV [5] at the LHC. On the other hand, the differential cross sections for Z+jets have been measured in more recent studies by the ATLAS, CMS, and LHCb Collaborations at the LHC at 8 TeV [6-8] and 13 TeV [9, 10]. In all of these experimental measurements, the differential cross sections for W+jets and Z+jets processes have been measured from pp collision data and compared with several predictions from various MC based simulations and fixed-order theoretical calculations comprising next-to-leading order (NLO) and next-to-NLO (NNLO) corrections beyond the leading order (LO).

Properties of these processes including their production cross sections are required to be predicted by theoretical calculations in higher-order perturbative quantum chromodynamics (QCD). The higher-order theoretical calculations including NLO and NNLO corrections in perturbative QCD are needed to be performed for improving the accuracy in description of larger experimental data accumulated by the LHC experiments. Precise calculations of the SM processes including W/Z+jets production require the inclusion of QCD radiative corrections at NLO and NNLO accuracy in perturbative QCD. A new computational framework MATRIX [11, 12] is used in this work. MATRIX has the capability to allow application of realistic fiducial cuts on the phase-space of the respective leptonic final states to obtain fully differential cross sections up to NNLO in QCD for W/Z+jets production. The (N)NLO calculation in MATRIX was achieved by using a process independent implementation of the transverse momentum q_T -subtraction method [13, 14] to regularize infrared divergences in NNLO calculation of perturbative expansion. In this report, differential cross sections calculations for W+jet and Z+jet processes in their electron decay modes in pp collisions are presented [15, 16]. The differential calculations are performed at NLO and NNLO accuracies in perturbative QCD based on 13 TeV center-of-mass energy pp collisions.

2. Computational setup and fiducial phase space

In the (N)NLO calculations performed by the MATRIX computational framework, the so-called q_T -subtraction method is used to cancel infrared divergences that arise at the intermediate stages for the evaluation of both real emission and virtual corrections to the cross sections. The q_T -subtraction method is literally based on the q_T resummation formalism. In this q_T -subtraction method, a residual dependence parameter r_{cut} is employed, $r_{\text{cut}} = 0.15\%$ and $r_{\text{cut}} \rightarrow 0$ conditions are used to regularize infrared divergences in perturbative expansion. In the computational setup, central values of renormalization and factorization scales are set to the masses of the bosons as $\mu_R = \mu_F = m(Z) = 91.18$ GeV and $\mu_R = \mu_F = m(W) = 80.38$ GeV. The theoretical uncertainties from missing higher-order contributions are estimated in the usual way by independently varying the μ_R and μ_F by

a factor of 0.5 and 2. PDF sets NNPDF31_lo_as_0118, NNPDF31_nlo_as_0118, and NNPDF31_nnlo_as_0118 are used from the NNPDF Collaboration at appropriate order. The PDF sets are all based on a constant strong coupling $\alpha_s(m_Z) = 0.118$ assuming an electroweak scale specified by the Z boson mass.

The fiducial phase space requirements are employed in the (N)NLO computational setup to be able to be in line with the real selection cuts that have been used by the ATLAS and CMS experiments at the LHC. The fiducial selection cuts that are imposed for the differential and fiducial cross section calculations of the $pp \rightarrow W \rightarrow e\nu + X$ process at 13 TeV requires isolated electrons with transverse momentum $p_T(e) > 25$ GeV and absolute pseudorapidity $|\eta(e)| < 2.4$ as well as the W boson transverse mass as $m_T(W) > 50$ GeV. Moreover, the associated jets are required to have $p_T(j) > 30$ GeV and absolute rapidity $|y(j)| < 2.4$. In a similar manner, the fiducial selection cuts that are employed for the differential and fiducial cross section calculations for the $pp \rightarrow Z \rightarrow e^+e^- + X$ process at 13 TeV by requiring isolated electrons with $p_T(e) > 220$ GeV and absolute pseudorapidity $|\eta(e)| < 2.4$ as well as dielectron invariant mass window of $71 < m_{ee} < 111$ GeV. In Z+jet calculations, the associated hadronic jet is required to have $p_T(j) > 30$ GeV and absolute rapidity $|y(j)| < 2.4$ as well. In W/Z+jet calculations, the jets are clustered by means of the anti- k_T algorithm with a cone size of $\Delta R = 0.4$. A more detailed discussion on the computational setup and implemented fiducial acceptance cuts are given in Ref. [15, 16].

3. Phenomenological results

The differential cross sections calculated at NNLO for three different decay channels of the W and Z bosons in electron channels at 13 TeV are given as a function of jet multiplicity N_{jets} in Table 1. The estimated scale uncertainties are significantly reduced at NNLO, down to 2% level for the one associated jet production. W^+ boson has larger cross section over W^- and Z bosons in jet multiplicities. Moreover, the differential cross section distributions for the boson p_T are predicted at NLO and NNLO accuracies as shown in Figure 2. The differential cross sections for the W and Z boson p_T spectra are also calculated at NLO and NNLO accuracies at 13 TeV as shown in Figure 2. The NNLO predictions are observed to have slightly higher cross sections over the entire kinematic regions. The differential distribution shapes are quite consistent between NLO and NNLO for the boson p_T spectra. NNLO uncertainties are at least comparable to NLO ones. In addition, the differential cross section distributions for the highest energetic jet (leading jet) p_T spectra at 13 TeV are also compared at NLO and NNLO as shown in Figure 3. NNLO appears to predict noticeably higher cross sections over the entire kinematic regions of the jet p_T distributions. The shapes of the differential cross sections are quite consistent between NLO and NNLO, except for higher ranges of the leading jet p_T observable. Precision in calculations are obtained higher in NNLO predictions over NLO results. However, the scale uncertainties have an increasing trend towards higher ranges of this observable in both W and Z boson decay channels.

N_{jets}	$d\sigma_{\text{NNLO}}/dN_{\text{jets}}$ ($W^+ + X \rightarrow e^+ \nu_e + X$)	$d\sigma_{\text{NNLO}}/dN_{\text{jets}}$ ($W^- + X \rightarrow e^- \bar{\nu}_e + X$)	$d\sigma_{\text{NNLO}}/dN_{\text{jets}}$ ($Z + X \rightarrow e^+ e^- + X$)
1	$622.80^{+1.95\%}_{-2.83\%}$ pb	$497.11^{+1.99\%}_{-2.40\%}$ pb	$108.57^{+2.1\%}_{-2.4\%}$ pb
2	$194.7^{+25.45\%}_{-18.34\%}$ pb	$154.06^{+25.45\%}_{-18.34\%}$ pb	$29.86^{+24.8\%}_{-18.0\%}$ pb

Table 1. Differential cross sections predicted at NNLO as a function of jet multiplicity for the electron decay modes of the bosons at 13 TeV. The scale uncertainties are included in percent to the central results obtained.

In addition to p_T spectra for which the higher-order calculations are performed, jet rapidity $|y|$, electron p_T , Z boson invariant mass, electron pseudorapidity $|\eta|$, angular correlation variables, and other variables the differential cross sections are calculated for in these perturbative QCD calculations. In all these results, NNLO predictions are found to be more accurately describing the spectra that are sensitive to higher-order QCD corrections.

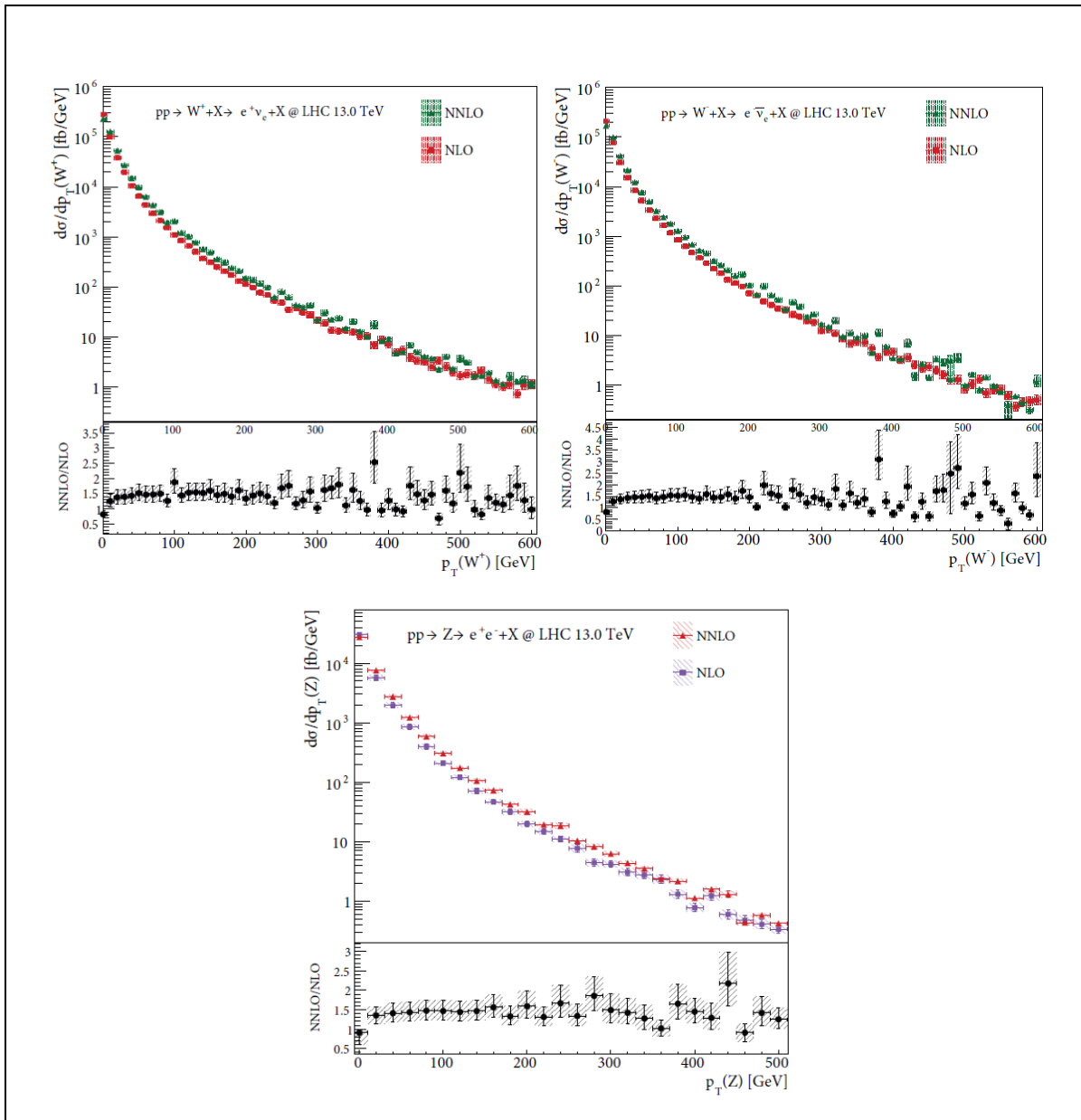

Figure 2. The differential distributions for the W (top) and Z (bottom) boson p_T spectra compared between NLO and NNLO predictions at 13 TeV. The scale uncertainties are shown as vertical error bars around central numbers.

Moreover, the fiducial cross sections are also calculated at LO, NLO, and NNLO accuracies at 13 TeV and compared among these predictions. The most precise results are obtained at NNLO, where scale uncertainties are reduced to 1% level and below in the NNLO calculations. The relative sizes of the higher order corrections in the total NLO and NNLO cross sections by means of the K-factors. The K-factors for the representation of the correction sizes at NNLO were calculated separately using $r_{cut}=0.15\%$ and $r_{cut}\rightarrow 0$ schemes. NNLO corrections are predicted higher in the extrapolated scheme up to 5.6% in W+jet production. The predicted cross sections are observed to increase from LO to NNLO depending on the size of included QCD corrections.

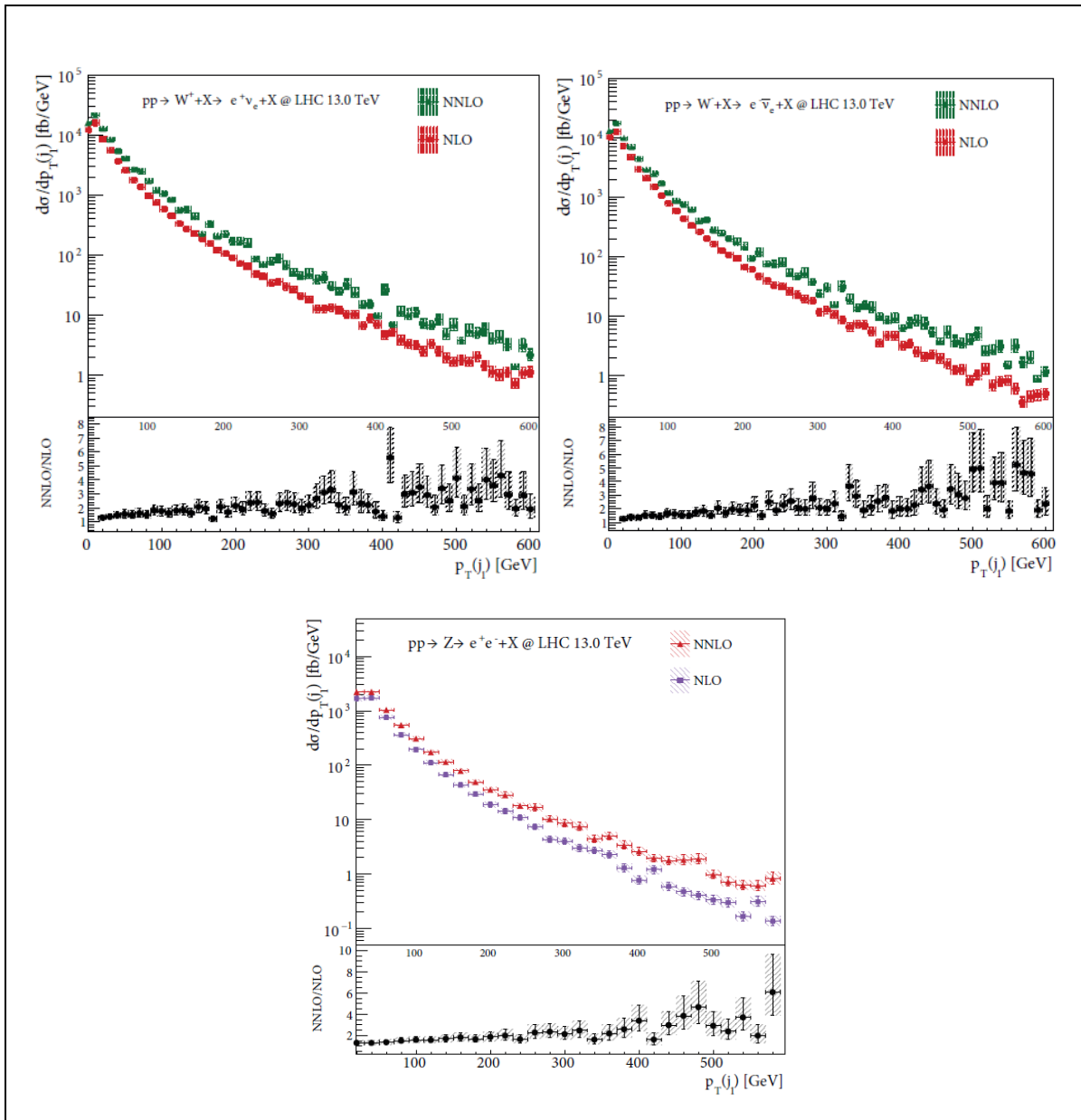

Figure 3. The differential distributions for the leading jet p_T spectra in W (top) and Z (bottom) boson decay modes compared between NLO and NNLO predictions at 13 TeV. The scale uncertainties are shown as vertical error bars around central numbers.

Overall, the most precise results are obtained in the NNLO calculations. In the extrapolated scheme, the NNLO scale uncertainties doubled over the fixed cut scheme for the Z+jet part. In Z+jet process, relative sizes of the higher order corrections in terms of K factors at NLO and NNLO are also calculated from the predicted fiducial rates. Almost up to 24% and up to 10% increases in going from LO to NLO and from NLO to NNLO cross sections, respectively. The highest K-factor is predicted in the fixed r_{cut} scheme at NLO while the highest K-factor is predicted in the $r_{cut} \rightarrow 0$ scheme at NNLO. The details of all the results for W+jet and Z+jet differential cross section fixed-order predictions are left to the original papers in Ref. [15, 16] from which this conference report was documented.

4. Summary

In this report, we have presented brief overview on the results of the papers in in Ref. [15, 16]. The differential and fiducial cross sections for the electroweak boson production in association with jets in proton-proton collisions at 13 TeV in the context of the perturbative QCD are presented. The differential distributions as functions of several important observables and fiducial cross sections are calculated through NNLO accuracy using the novel q_T -subtraction method. The calculations performed for $pp \rightarrow W^+ + X \rightarrow e^+ \nu_e + X$, $pp \rightarrow W^- + X \rightarrow e^- \bar{\nu}_e + X$, and $pp \rightarrow Z + X \rightarrow e^+ e^- + X$ decay modes at NLO and NNLO accuracies. The (N)NLO calculations accurately and consistently predicted all the differential distribution shapes. Overall, NNLO provides more accurate predictions over NLO even including higher ranges such as in p_T differential distributions. Best prediction has been obtained at NNLO and scale uncertainties are reduced to less than or slightly above percent level (1%) at NNLO using both fixed and extrapolated residual parameter schemes. The included higher order corrections in the total rates were up to 5.6% at NNLO, while the NLO corrections were as large as 23.8% for W+jet process. They are up to 10.3% at NNLO and 23.9% at NLO for Z+jet process depending also on the residual scheme chosen. The calculated total rates ensure that W boson is less produced than Z boson in pp collisions. The ratios of the production rates are also calculated to be $W/Z \approx 0.76$ regardless of the perturbative order. To this end, the results obtained from the fiducial acceptance as used experimentally, therefore the NNLO differential calculations can clearly be suggested for comparisons with unfolded experimental data of the LHC experiments in near future studies.

5. References

- [1] Khachatryan, V. et al., Phys. Rev. D 2017, 95, 052002
- [2] Sirunyan, A. M. et. al., Phys. Rev. D 2017, 96, 072005
- [3] Aaboud, M. et al., J. High Energy Phys. 2018, 05, 077
- [4] Aaboud, M. et al., Phys. Lett. B 2017, 765, 132-153
- [5] Aaij, R. et al., J. High Energy Phys. 2016, 05, 131
- [6] Khachatryan, V. et al., J. High Energy Phys. 2015, 10, 128
- [7] Khachatryan, V. et al., J. High Energy Phys. 2017, 04, 022
- [8] Aaij, R. et al., J. High Energy Phys. 2016, 05, 131
- [9] Aaboud, M. et al., Eur. Phys. J. C 2017, 77, 361
- [10] Sirunyan, A. M. et al., Eur. Phys. J. C 2017, 78, 965
- [11] Grazzini, M., Kallweit, S., Wiesemann, M., Eur. Phys. J. C 2018, 78, 537
- [12] Catani, S. et al, Phys. Rev. Lett. 2009, 103, 082001
- [13] Catani, S., Grazzini, M., Phys. Rev. Lett. 2007, 98, 222002
- [14] Catani, S. et al., Eur. Phys. J. C 2012, 72, 2195
- [15] Ocalan, K., Turk J Phys 43 2019 2 156-166
- [16] Ocalan, K., Turk J Phys 43 2019 5 431-441

NÜKLEER VE ALTERNATİF ENERJİ KAYNAKLARININ N-GRAM ANALİZİ İLE TARİHİ VE SİYASİ SEYRİNİN İNCELENMESİ

N-GRAM ANALYSIS OF NUCLEAR AND ALTERNATIVE ENERGY SOURCES AND HISTORICAL AND POLITICAL COURSE

Dr. Öğretim Üyesi M. Nuri URAL

Gümüşhane Üniversitesi, Yazılım Mühendisliği Bölümü, GÜMÜŞHANE, TÜRKİYE

Doç. Dr. Alaaddin VURAL

Gümüşhane Üniversitesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü, GÜMÜŞHANE, TÜRKİYE

Doç. Dr. Ali ÇİFTÇİ

Amasya Üniversitesi, Merzifon İİBF-Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü; AMASYA, TÜRKİYE

ÖZET

Günümüzde bilgiye ulaşmaktan çok ulaşılan ham bilginin işlenmesi ve değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Bilginin işlenmesinde kullanılabilir yöntemlerden biri de n-gram analizidir. N-gram analizi harf ya da kelimelerin geçme sıklığına dayanmaktadır. Bilindiği gibi günümüzde enerji insanlık için en önemli konulardan biridir. Ülkeler arasındaki birçok mücadelenin temelinde enerji kaynaklarına sahip olmak, bu kaynakları sürdürülebilir şekilde kontrol altında tutmak, yönetmek, hatta manipüle etmek stratejik önem arz etmektedir.

Bu çalışma ile söz konusu kavramların jeopolitik perspektifte gelişim seyri sayısal ortamdaki verilerde bu kelimelerin kullanım sıklıklarının dönemsel değişimlerinden yararlanılarak anlamlı bir seyir gösterip göstermediğinin n-gram analiz metoduyla irdelenip irdelenemeyeceği ortaya konmaya çalışılacaktır. Çalışmanın amacını sayısal ortama aktarılmış çok sayıdaki kitapta nükleer enerji ve alternatif enerji ve bu kavramlarla ilişkili anahtar kelimelerden yararlanarak yakın dünya tarihinde yaşanmış siyasal/sosyal ve ekonomik olayların jeopolitik perspektifte ele alınması ve söz konusu kavramların literatürdeki kullanım sıklığının anlamlı bir desen gösterip göstermediğinin araştırılması oluşturmaktadır. Enerji türlerini içerecek tarzda seçilen anahtar kelimeler kullanılarak yapılan n-gram analizi ile ilgili kavramların dünya sahnesindeki karşılıkları araştırılmış ve paralellik gösterip göstermediği irdelenmiştir.

N-gramda incelenen kavramların birbirleri ile bağlantılı olarak ve yakın dönemlerde kullanımlarının ortaya çıktığı görülmektedir. 1940'lardan itibaren nükleer enerji kavramına ilişkin bir yükselmenin olduğu görülmektedir. Ayrıca yenilenebilir enerji tartışmalarının 1990'lı yıllarla birlikte enerji güvenliği, çevre duyarlılığı ile paralel bir şekilde literatürde arttığı izlenebilmektedir.

Sonuç olarak, yapılan n-gram analizinin enerji türlerinin literatürdeki siyasal/sosyal olaylarla yakın ilişki gösterdiği, dolayısıyla n-gram analizinin veri madenciliğinde yardımcı bir metod olarak kullanılabilirliği görülmüştür. Yapılan bu çalışmanın konuyla ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalara alternatif olması, Konuyla ilgili yeni bilgiler üretmesi ve özgün bakış açısı ve analiz tekniği ile alana katkı sağlaması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alternatif enerji, jeopolitik, konvansiyonel enerji, nükleer enerji (silahlar), yenilenebilir enerji.

ABSTRACT

Today, it is important to process and evaluate the raw information that is reached rather than reaching the information. One of the methods that can be used in the processing of information is n-gram analysis. N-gram analysis is based on the frequency of repetition of letters or words.

As it is known, today energy is one of the most important issues for humanity. On the basis of many struggles between countries lies; having energy resources, keeping these resources under control, managing or even manipulating them sustainably. With this study, it will be tried to determine whether the development of these concepts in a geopolitical perspective can be examined with the n-gram analysis method whether the data in numerical environment shows a significant course by using the periodic changes of the frequency of use of these words. The aim of the study is to analyze the political / social and economic events experienced in recent world history in a geopolitical perspective by using nuclear energy and alternative energy and the keywords related to these concepts in a number of books that have been transferred to a digital environment and to investigate whether the frequency of use of these concepts in the literature shows a meaningful pattern.

With the n-gram analysis using keywords selected to include energy types, the responses of the related concepts on the world stage and whether they show parallelism or not have been investigated. It can be seen that the concepts examined in N-gram have been used in connection with each other and in recent times. It is seen that there has been an increase in the concept of nuclear energy since the 1940s. In addition, it can be observed that the renewable energy debates have increased in the literature in parallel with the energy security and environmental awareness since the 1990s.

As a result, it has been seen that the energy types of the n-gram analysis performed are closely related to the political / social events in the literature, so that the n-gram analysis can be used as an auxiliary method in data mining. It is hoped that this study will be an alternative to previous studies on the subject, produce new information on the subject and contribute to the field with its original perspective and analysis technique.

Keywords: Alternative energy, conventional energy, geopolitics, nuclear energy (weapons), renewable energy.

Çalışmanın Problemi

Bilginin büyük bir güç olduğu çağımızda, bilgiye ulaşmaktan çok bilginin değerlendirilmesi önem kazanmaktadır. Geçmişte bilgiye ulaşılan en önemli mekânlar kütüphanelerdi ve insanlar bu bilgi için buldukları şehrin kütüphanelerine gittikleri gibi bazen de ülkeleri içindeki merkezi kütüphanelerdeki bilgiye ulaşmak için şehirlerarası yolculuklar yaparlardı. Hatta bazı durumlarda ise ülkeler arası uzun mesafe ve süreli yolculuklar sonrasında ulaştıkları kütüphanelerde araştırmalarını gerçekleştirirlerdi.

Özellikle 1990'lardan sonra artan internet imkânları ile artık dünyanın bir ucunda üretilmiş bilgiye evimizin içinden ulaşma imkânı doğmuştur. Günümüzde bilgiye ulaşmaktan çok ulaşılan ham bilginin işlenmesi ve değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Bu konuda her geçen gün yeni gelişmeler olmakta, yeni metotlar geliştirilmektedir. Bilgi işleme veya veri madenciliği konusunda maharetli olanlar aynı alanda çalışanlardan daima önde olmaktadır. Bilindiği gibi günümüzde enerji insanlık için en önemli konulardan biridir. Ülkeler arasındaki birçok mücadelenin temelinde enerji kaynaklarına sahip olmak, bu kaynakları sürdürülebilir şekilde kontrol altında tutmak, yönetmek, hatta manipüle etmek stratejik önem arz etmektedir. Dolayısıyla enerji kaynaklarına sahip olmak, ulaşmak ve yönetebilmek uluslararası arenanın en önemli konularından biridir. Enerji kaynaklarına sahip olup da bunları yönetecek gücü ve kapasitesi olmayan ülkeler ise emperyal güçlerin mücadele alanı haline gelebilmekte ve bu güçler tarafından siyasal-ekonomik istikrarsızlığa sürüklenmektedirler. Bunun günümüzde en somut örneği Irak'tır.

Nükleer enerji, bunun yanında yenilenebilir (alternatif) enerji kaynakları gerek teknoloji geliştirme gerekse bu kaynakların hammaddesi bağlamında önem arz etmektedir. Bu çalışma ile söz konusu kavramların jeopolitik perspektifte gelişim seyri sayısal ortamdaki verilerde bu kelimelerin kullanım sıklıklarının dönemsel değişimlerinden yararlanılarak anlamlı bir seyir gösterip göstermediğinin n-gram analiz metoduyla irdelenip irdelenemeyeceği ortaya konmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacını sayısal ortama aktarılmış çok sayıdaki kitapta nükleer enerji ve alternatif enerji ve bu kavramlarla ilişkili anahtar kelimelerden yararlanarak yakın dünya tarihinde yaşanmış siyasal/sosyal ve ekonomik olayların jeopolitik perspektifte ele alınması ve söz konusu kavramların literatürdeki kullanım sıklığının anlamlı bir desen gösterip göstermediğinin araştırılması oluşturmaktadır. Bu çalışma bir yönü ile de n-gram analizinin veri madenciliğinde bir yöntem/araç olarak kullanılabilirliğini ortaya koyacaktır. Tatmin edici sonuçların elde edilmesi durumunda bu çalışma kapsamında ele alınan nükleer enerji ve/veya alternatif enerji kavramlarının araştırılmasının ve anlamlı sonuçların bulunmasının literatür araştırmasında kullanılacak yeni bir metodun ortaya konması da gerçekleşmiş olacaktır.

Yöntem

Olasılıklar, konuşma tanıma veya el yazısı tanıma gibi gürültülü, belirsiz girdilerdeki kelimeleri tanımlamamız gereken herhangi bir görevde esastır. Kelime dizilerine olasılıkların atanması makine çevirisinde de önemlidir. Fizikçi Stephen Hawking gibi fiziksel olarak konuşamayan insanlar bunun yerine sistem tarafından seslendirilen kelimelerden birini bir menüden seçmek için basit hareketleri kullanabilirler. Kelime tahmini, menü için olası kelimeleri önermek için kullanılabilir.

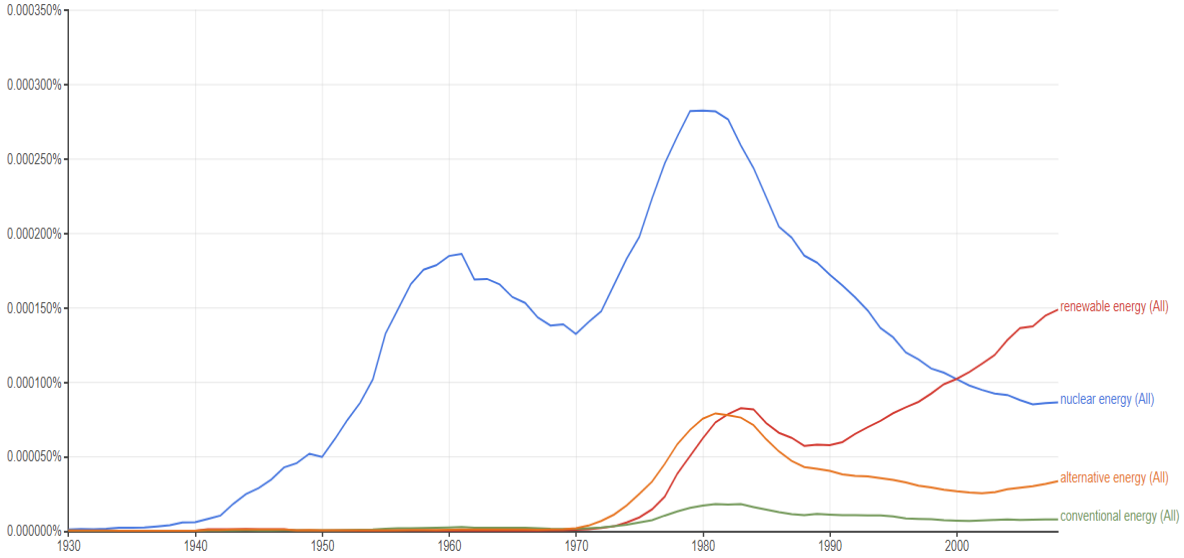
Bu çalışmada n-gram yöntemi books.google.com domaininde yer alan İngilizce kitaplarda nükleer ve alternatif enerji konusunda geçen terimleri incelemek için kullanılmıştır. Aşağıdaki çizelgede farklı diller için Google n-gram veri tabanına kayıtlı kitapların dillere göre dağılımı görülmektedir. Daha detaylı bir çalışma için bahse konu dillerin hepsi için bu çalışmanın gerçekleştirilmesinin her ne kadar daha sağlıklı sonuçlar vereceği aşikâr olsa da bu çalışma bir nevi örnek çalışma olduğu için konu detaylandırılmamış, n-gram analizinin işlerliğinin araştırılması maksadıyla sadece İngilizce kaynaklar taranmıştır.

Çalışmada grafikte araştırılan kavram ya da kavramların dikey hareketlenmeye başladığı ilk tarihler taramanın başlangıç tarihi olarak tercih edilmiştir. Taramanın bitiş tarihi olarak ise Google n-gram ara yüzünün izin verdiği son tarih olan 2008 kullanılmıştır. Yumuşatma faktörü olarak 3 tercih edilmiştir. Bu çalışmayla nükleer enerji kaynakları ve alternatif enerjinin literatürdeki kullanım süreci ortaya konulmaya ve jeopolitik bakış açısı ile değerlendirilmeye çalışılmıştır. N-gram analizinin toplumsal/siyasal olayları değerlendirmede uygun anahtar kelimeler seçilerek sıra dışı bir analiz tekniği ve sıra dışı bir bakış açısı sunacağı, veri madenciliği çalışmalarına katkı vereceği düşünülmektedir.

Bulgular ve Sonuçlar:

Özellikle 20. yüzyılın ortalarına doğru temel bilimlerin gelişimi ile de paralel olarak nükleer enerji ve nükleer silah konusu dünya gündeminde yer bulmaya başlamıştır. Fosil yakıtların rezervlerinin kısıtlı olması ve gelişen dünyanın enerji talebini karşılamakta yetersiz kalmaya başlaması insanoğlunu yeni arayışlara yöneltmiştir.

Soğuk Savaş yıllarında, 1953'te ABD Başkanı Dwight David Eisenhower, bütün Dünya ülkelerinin nükleer bilgi ve malzeme birikimlerini uluslararası bir kuruluşun gözetiminde birleştirmelerini önermişti. Bu öneri üzerine 62 ülkenin katılımıyla 1957'de Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) kurulmuştur (Ana Britannica, C. 11). Eisenhower'ın 1964'te dillendirdiği "Barış için atom" sloganı o sırada ABD müttefiki olan İran'ın nükleer enerji girişimi başlatmasını teşvik etmişti. ABD, İran'ın bu çabalarını destekliyordu. Ancak 1979'daki İran İslam Devrimi'nden sonra ABD bu konuda sürekli İran'ın üzerine gitme ve köşeye sıkıştırma politikası izlemiştir. Tartışmalar 2000'li yıllarda halen sürmektedir. ABD'nin kışkırtıcılığı olan bir ülke de Kuzey Kore'dir. Kuzey Kore, Rusya ve Çin'in desteğiyle sahip olduğu nükleer bilgi/teknoloji ve silah geliştirme amaçlı nükleer programını, 1994 Ekim ayında ABD'den gelecek olan yakıt ve gıda yardımı karşılığında dondurma kararı almıştır. Bununla birlikte adı geçen ülkenin bu konuda samimi olmadığı ve uluslararası kamuoyunu yanılttığı kısa zamanda ortaya çıkmıştır. O günden bu güne kadar da Kuzey Kore nükleer silah/teknoloji konusunda gündemden düşmemiştir. Tüm bu ön bilgiler eşliğinde çalışma kapsamında seçilen anahtar kelimelerden yararlanılarak oluşturulan n-gram analiz grafiği incelendiğinde (Şekil 1) nükleer enerji kavramının 1940'lı yıllarda gündem bulmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Şekil 1. “nuclear energy”, “renewable energy”, “conventional energy”, “alternative energy” kavramlarına ait n-gram analizine ait grafik

N-gramda incelenen kavramların birbirleri ile bağlantılı olarak ve yakın dönemlerde kullanımlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Bahse konu kavramlar için geçmişte başka kavramların (özellikle konvansiyonel enerji) kullanılmış olması kesindir. Ancak yeni kavramlarla birlikte geçmişteki kavramları da kapsayıcı kelimelerin kullanılması olağan bir durumdur. Yeni kavramın gündem olması ve bir yönüyle nirengi olması geçmişteki kavramları için de yeni isimlendirmeleri gündeme getirmektedir. Örneğin geçmişte enerji kavramı tek başına birçok olguyu karşılarken, nükleer ve alternatif enerji gibi kavramlar sonrasında geçmişteki enerji kavramı için “konvansiyonel” tanımlamasının yapılması bir yenilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çerçevede Şekil 1’deki grafik incelendiğinde 1940’lardan itibaren nükleer enerji kavramına ilişkin bir yükselmenin olduğu görülmektedir. Bu, İkinci Dünya Savaşı sonlarına doğru yapılan nükleer silah tartışmaları ve Japonya’ya karşı kullanılan atom bombası ile kolaylıkla ilişkilendirilmektedir. 1950’lerle birlikte Soğuk Savaşın başlaması literatürde nükleer-(enerji, silah) kavramı etrafındaki tartışmaların sürekli bir artış eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Şekil 1’de 1960’ların başındaki zirve noktası, 3. Dünya Savaşı’nı başlatacak ve insanlığı nükleer bir facianın eşiğine götürecek bir gerilimin karşılığı olan 1962 Küba Füze Krizine (Arı, 2011) işaretler. ABD ve SSCB’yi nükleer savaşın eşiğine getiren bu gerginlik literatüre de yansımıştır. Ancak sıcak savaş çıkmamıştır. 1960’lı yıllarda süper güçler arasında yapılan bazı görüşmelerle varılan bir dizi anlaşma gerilimi azaltmış, nükleer enerji ve buna dayalı savaş ihtimalini geriletmiştir. Örneğin 5 Ağustos 1963’te ABD, SSCB ve İngiltere, Nükleer Denemelerin Kısmi Yasaklanması Antlaşması’nı imzalamışlardır. Aynı yıl içinde ABD ile SSCB arasında birbirini yanlış anlamayı önlemek amacıyla yakın iletişim kurulması kararlaştırılmıştır. Uluslararası ilişkilerdeki yumuşama havası, 1968’de imzaya açılan Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması (NPT) ile doruğa varmıştır. 1972’de ABD ile SSCB arasında SALT-I adı verilen Anti-Balistik Füze Sistemlerini Sınırlandıran Antlaşma (Sönmezoğlu, 1989) ve diğerleri ile bu süreç devam etmiştir. Bunlar genel olarak stratejik silahların nitel ve nicel olarak sınırlandırılmasını öngören antlaşmalardır (Arı, 2011).

Bu gelişmeler grafikteki değişimlerle de paralellik göstermektedir. 1970’lerle birlikte nükleer enerji kavramının literatürde kullanma sıklığının tekrar artması, literatürde bu konuların NPT’den dolayı sürekli gündemde olmasının yanı sıra büyük bir enerji arzını sekteye uğratan Petrol Krizi ile örtüşmektedir. Petrolün uluslararası ilişkilerde bir koz ve bir anlamda silah gibi kullanılması gerginliği artırırken diğer yandan petrol yerine nükleer enerjinin bir alternatif olarak tartışılması ile birlikte nükleer enerji hep gündemde kalmıştır. Dünya’da üç büyük nükleer santral kazası olmuştur: 1957-İskoçya Windscale kazası, 1979-ABD Three Mile Kazası, 1986-Ukrayna Çernobil reaktör kazası. Şekil 1 incelendiğinde bahse konu dönemlerde gerek nükleer

enerji, gerekse alternatif ve yenilenebilir enerji kavramlarında dikkat çekici yükselişler görülmektedir ki bu da n-gram analizinin uygun anahtar kelimelerle tatmin edici sonuçlar verdiğini göstermektedir.

Şekil 1’de ayrıca yenilenebilir enerji tartışmalarının 1990’lı yıllarla birlikte enerji güvenliği, çevre duyarlılığı ile paralel bir şekilde literatürde arttığı izlenebilmektedir (Ediger vd. 2010). Bu durum 1990’larda iklim ve çevre dostu anlaşmaların gündemde çok yer tutması ile uyumluluk göstermektedir. Aynı şekilde nükleer enerji ile ilgili tartışmalar da yerini çevreyi ve güvenliği ön plana çıkaran kavramlara bırakmaya başlamıştır.

Kaynakça

Ana Britannica, Cilt 11, 1994.

Arı, T. (2011), *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, MKM Yayınları, 9. Baskı, Bursa.

Ediger vd. 2010. Geopolitics of Coal and Global Environment. 27th Annual International Pittsburgh Coal Conference Plenary Session-3; Hilton Hotel, İstanbul, 14 Oct. 2010.

Jurafsky, Daniel & James H. Martin. 2019. *Speech and Language Processing* Copyright c 2019. All rights reserved. Draft of October 2, 2019.

Sönmezoğlu, F. (1989), *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.

KÖMÜR VE İLİŞKİLİ ANAHTAR KELİMELERLE SANAYİLEŞME/SANAYİ DEVRİMİ İLİŞKİSİNİN N-GRAM ANALİZİ

N-GRAM ANALYSIS OF INDUSTRIALIZATION / INDUSTRIAL REVOLUTION RELATIONSHIP WITH COAL AND RELATED KEYWORDS

Doç. Dr. Ali ÇİFTÇİ

Amasya Üniversitesi, Merzifon İİBF-Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü; AMASYA, TÜRKİYE

Doç. Dr. Alaaddin VURAL

Gümüşhane Üniversitesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü, GÜMÜŞHANE, TÜRKİYE

Dr. Öğretim Üyesi M. Nuri URAL

Gümüşhane Üniversitesi, Yazılım Mühendisliği Bölümü, GÜMÜŞHANE, TÜRKİYE

ÖZET

Bu çalışmada enerji hammaddelerinden kömür ve kömürle ilişkili anahtar kelimeler ve sanayileşmenin geçmişten-günümüze siyasal/sosyal olaylarla ilişkisi n-gram analizi ile araştırılmıştır. Bu çalışmayla Google kitaplar dizinine kayıtlı İngilizce eserlerden yararlanarak önemli enerji kaynaklarından biri ve sanayileşmenin en önemli motor gücü olan kömür ve onunla ilişkili kavramların jeo(loji)politik ile ilişkisi ve geçmişten günümüze siyasal/sosyal olaylarla paralellığı bir çeşit veri analiz tekniği olan n-gram analizi ile irdelenmiştir. Bu süreçte ilgi alanındaki kelimelerin kullanım sıklığının belirlenmesi amacıyla grafikler oluşturulmuş ve elde edilen sonuçlar analiz edilmiştir. Sonuç olarak Sanayi Devrimi'nin başlangıcı ve dünya tarihindeki etkinliğinin artması ile ilişkili olarak 1820'lerden sonra anahtar kelimelerin kullanım sıklığında artış görülmüş ve önemli paralellikler tespit edilmiştir. Endüstrileşme kavramının ise 1920'lerden sonra dikkat çekici bir artış gösterdiği görülmektedir. 1900'lü yılların başından itibaren Sanayide seri üretimin başladığı, bunun sonucunda üretilen ürün miktarının önceki on yıllara göre kat kat arttığı bilinmektedir. Dolayısıyla kömürün sanayideki kullanımı ve buna paralel olarak literatürdeki geçme sıklığı bu dönemde artma eğilimindedir. İkinci Dünya Savaşı başlarında yatay seyreden grafik, savaş yıllarına denk gelen dönemde düşme göstermiştir. Bunu savaş yıllarında sınaî üretimin düşmesi ile açıklamak mümkündür.

Dolayısıyla n-gram analizi ile kömür ve ilişkili anahtar kelimelerin Sanayi Devrimi/sanayileşme ilişkisi rahatlıkla görülebilmektedir. Büyük bir veri kaynağı olan dijital ortamın seçilecek uygun anahtar kelimeleri kullanılarak n-gram metodu ile analiz edildiğinde, hem çok fazla kaynağa ulaşma imkânı olacağı, hem de bu kadar büyük bir külliyyatın çok amaçlı ve çok boyutlu olarak değerlendirmeye imkân sunacağı anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın enerji kaynaklarından kömür-ilişkili kavramlar ve sanayileşmenin literatürdeki kökenlerini n-gram analizi yöntemi ile ortaya koyması, ayrıca kullanılagelenin dışında bir analiz tekniğiyle sıra dışı bir bakış açısı sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fosil yakıtlar, jeopolitik, kömür, kömür madenciliği, merkantilizm, Sanayileşme, Sanayi Devrimi.

ABSTRACT

In this study, n-gram analysis was used to investigate the relationship between coal and related key words, one of the energy raw materials, and industrialization from past to present political / social events. With this study, the relationship between coal, which is one of the important energy sources and the most important motor power of industrialization, and related concepts with geo (logic) politics and the parallel to political / social events from past to present are analyzed with n-gram analysis, using the English works registered in the Google books index. By selecting the appropriate keywords for the purpose of the study, the process from the Industrial Revolution to the present has been discussed with n-gram analysis using google interface. In this process, graphs were built in order to determine the frequency of use of the words of interest and the results were analyzed. As a result, there was an increase in the frequency of use of keywords after the 1820s

in relation to the beginning of the Industrial Revolution and its increasing effectiveness in world history and significant parallelism have been identified. It is seen that the concept of industrialization has increased significantly after 1920s. It is known that mass production has started in the industry since the beginning of 1900, and as a result, the amount of product produced has increased many times over the previous decades. Therefore, the use of coal in industry and the frequency of passing in the literature in parallel with this tend to increase in this period. The chart, which remained flat in the beginning of the Second World War, declined in the period corresponding to the war years. It is possible to explain this by the decline of industrial production during the war years.

The relationship between industrial revolution and industrialization can easily be observed. When the digital media, which is a large data source, is analyzed with the n-gram method using the appropriate keywords to be selected, it is understood that there will be access to a lot of resources and that such a large corpus will provide multi-purpose and multi-dimensional evaluation. This study is expected to reveal the coal-related concepts from the energy sources and the origins of industrialization in the literature with the n-gram analysis method, as well as provide an extraordinary perspective with an unusual analysis technique.

Keywords: Fossil fuels, geopolitics, coal, coal mining, mercantilism, industrialization, industrial revolution

GİRİŞ

Bilişim teknolojilerinin geliştiği modern dönemde dijital ortam veri analizleri her geçen gün önem kazanmakta ve birçok alanda da kendine yer bulmaktadır. Özellikle internetin yaygın kullanımı ile birlikte bilgiye ulaşmak çok kolaylaşmıştır, ancak bununla birlikte araştırmacıların karşısına çıkan yeni sorun bu kadar büyük bir bilgi kaynağının nasıl verimli ve kolay kullanılabileceğidir. Bu kapsamda artık literatürde de yaygın kullanım alanı bulan “büyük veri” (big data), “veri madenciliği” neredeyse her bilimsel alan için moda kavramlar haline gelmiştir. İnternet ortamına aktarılmış bu kadar büyük bir veri topluluğu için yeni araştırma/değerlendirme metotları geliştirilmeye başlanmıştır. Araştırmacılar bu metotları ne kadar çok etkin kullanabilirlerse diğer araştırmacılara göre o kadar avantaj kazanmaktadır. Bu çalışmayla dijital ortama atılmış verilerden yararlanarak önemli enerji kaynaklarından biri ve sanayileşmenin en önemli motor gücü olan kömür ve kömürle ilişkili kavramların ekonomik ve siyasal olaylarla ilişkisi bir çeşit veri madenciliği de diyebileceğimiz n-gram analizi ile irdelenmiştir. Çalışma jeopolitik ve jeoloji bilim alanlarıyla da ilişkilidir. Jeoloji her ne kadar kısaca yerbilimleri olarak tanımlanmış olsa da alt dalları ile birlikte birçok alanı kapsamakta ve özellikle ülkeler için önemli olan yeraltı kaynakları ve pek çok konuya ışık tutmaktadır. Jeopolitik ise devletlerin coğrafi özellikleriyle siyasetleri arasındaki ilişkileri inceleyen bilim dalıdır. Kavramın isim babası İsveçli Rudolf Kjellen (1864-1922)'dir. Kavramı ilk defa 1916'da *Bir Organizma Olarak Devlet* adlı kitabında ortaya atmıştır (*Ana Britannica*, C. 17). Jeopolitik kuramcılarında C. Haushofer de jeopolitiği devletin, üzerinde yaşadığı yer ile ilişkisi olarak tanımlamaktadır (<https://www.turkcebilgi.com/jeopolitik>). İki Dünya savaşı arasında kullanımı yaygınlaşan ve 2. Dünya Savaşı sırasında çokça kullanılan jeopolitik kavramı ulaşım ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi sayesinde, ülkelerin coğrafi özelliklerine olan bağımlılıklarının azalmasıyla günümüzde nispeten önem kaybetmiştir.

Jeopolitik kavramı, doğal kaynakların dolayısıyla coğrafi konumun kalkınmadaki önemini de vurgulamaktadır. Jeopolitik kavramı ile birlikte coğrafya-jeostrateji kavramları da kullanılmıştır. Sanayi Devrimi'nin bir nevi motoru olan enerjide o dönem için ana enerji kaynağı olan fosil yakıtlardan kömür Dünya Sanayileşme tarihinde başat yer bulmuştur. Yukarıdaki tüm alt yapı açıklamaları dikkate alınarak, Sanayileşme ile enerji kaynaklarının birbirleri ile ve geçmişten günümüze siyasal/sosyal/ekonomik olaylarla ilişkisinin retrospektif analizlerle irdelenebilirliği çalışmanın araştırma sorusu olarak görülmüştür.

Bu çalışmanın amacı, Sanayi Devrimi'nin önemli bir motivasyon gücü olan özelde kömür, genelde ise doğal enerji kaynaklarının/fosil yakıtlarının ve sanayileşme/endüstrileşme sürecinin geçmişten günümüze siyasal/sosyal olaylarla ilişkilerinin kavramsal retrospektif analizini dijital ortamda yer alan Google kitaplar dizinine kayıtlı İngilizce eserlerden faydalanarak n-gram yöntemi ile yapmaktır. N-gram analizleri literatürde daha çok bilişim sektörü ile birlikte kullanılmıştır. Analizin jeoloji/jeopolitik ve ülkelerin siyasal, sosyal ve teknolojik gelişmelerinin önemli hammaddesi olan doğal kaynaklar ile kullanımı konusunda literatürde çok

çok sınırlı çalışmaya rastlanmaktadır (Vural vd., 2020, Ural vd. 2020 ve Çiftçi vd. 2020). Vural vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada özellikle sömürgecilikle değerli metallerin (altın, gümüş) ilişkisi n-gram yöntemi ile analiz edilmiş ve anlamlı bir ilişki ortaya konulmuştur. Benzer bir çalışma Çiftçi vd. (2020) tarafından yapılmış, özellikle Sanayileşmede önemli bir yeri olan Pb-Zn-Cu elementlerinin (kısaca baz metaller de denebilir) retrospektif analizi gerçekleştirilmiştir. Ural vd. (2020) yüksek teknoloji ürünlerinin önemli bir hammadde olan nadir toprak elementlerinin (NTE) tedariki, pazarı, jeopolitik ile ilişki vereceği hipotezini n-gram analizi ile test etmiş ve tatmin edici sonuçlara varmışlardır. Adı geçen yazarlar, yaptıkları çalışmalarda jeopolitik süreçlerin Sanayi Devrimi ve sonrasında hız kazanan sömürgeleştirme ve ilişkili olayların değerlendirilmesinde anlamlı ilişkilerin n-gram analizi ile tespit edilebildiğini göstermişlerdir.

Fosil yakıtlar özellikle de kömür, geçmiş dönemlerde de insanlık tarafından kısmen tanınıp bilinmekle birlikte insanlık tarihinde gerek siyasal, sosyal, ekonomik, gerekse teknolojik anlamda Sanayi Devrimi ile birlikte önem kazanmış ve günümüze kadar da bu önemini hep korumuştur. Kömürün yaklaşık 3000 yıl önce Çin'de ısınma amaçlı ve basit metalurji faaliyetlerinde (bakırın eritilmesinde) kullanıldığı bilinmektedir. M.S 4. yüzyılda Romalılar da kömürü kullanmıştır. 13. yüzyılda ise özellikle Fransa'da yüzeysel kömür madenciliği yapıldığı bilinmektedir (Ünal, 2013). 18. yüzyıla kadar kömür kullanımı küçük ölçekte olmuştur. 18.yüzyılda Avrupa'da birinci Sanayi Devrimi'nin doğmasındaki etkili en önemli enerji kaynağı kömür olmuştur. Sanayi Devrimi'nden bugüne kadar da önemini hiç kaybetmeden sürdürmüştür. Günümüzde de Dünyada bulunan en önemli ve en bol bulunan fosil enerji kaynağıdır ve rezerv olarak düşünüldüğünde de petrol ve doğal gazla göre hacmi oldukça yüksektir. Söz konusu hammaddelerin tükenmesinden sonra da kömürün hala mevcut olacağı düşünülmektedir. Dünya kömür rezervlerinin büyük bir bölümünün bulunduğu bölgeler ile Sanayiye doğduğu ve geliştiği bölgelerin farklı olduğu düşünüldüğünde (Birleşik Krallık, Avrupa, sanayileşen-Amerika, Asya, Afrika hammadde kaynağı) arz-talep dengesizliği bir yönü ile bu madenin temininde emperyal iştahı artırmıştır. Dolayısıyla bu dengesizlik tarihteki önemli sömür hareketlerinin de itici gücü olmuş, sosyal-siyasal sonuçlara yol açmıştır. Bu çalışmada, değinilen toplumların siyasal-ekonomik yaşamında önemli bir yer tutan kömür ve diğer ilişkili anahtar kelimelerin n-gram yöntemi ile analizi gerçekleştirilmiş ve yaklaşık 250 yıllık dönemi içine alan sosyal/siyasal/ekonomik olaylarla bu kelimelerin kullanım sıklığının örtüşüp örtüşmediği, dolayısıyla bahse konu dönem içindeki siyasal/sosyal/ekonomik olayların seçilen anahtar kelimelerle n-gram analizinin çalışıp çalışmadığı araştırılmıştır.

Materyal-Metot

Bu çalışmada, şimdiye kadar sosyal/siyasal alanda kullanımına çok sınırlı olarak rastlanan n-gram analiz yöntemi kullanılmıştır. N-gram, kaynak metinde bulunabilecek bitişik kelimelerin veya harflerinin n uzunluğundaki tüm kombinasyonlarıdır. N-gram analiz yönteminde her kelime bir sınıf olarak kabul edilirse dil modellemesi de bir sınıflama problemi olarak görülebilir. Bu, kelimelerin birbirini ne sıklıkta takip ettiğine ilişkin bir dizin oluşturmak için kullanılır.

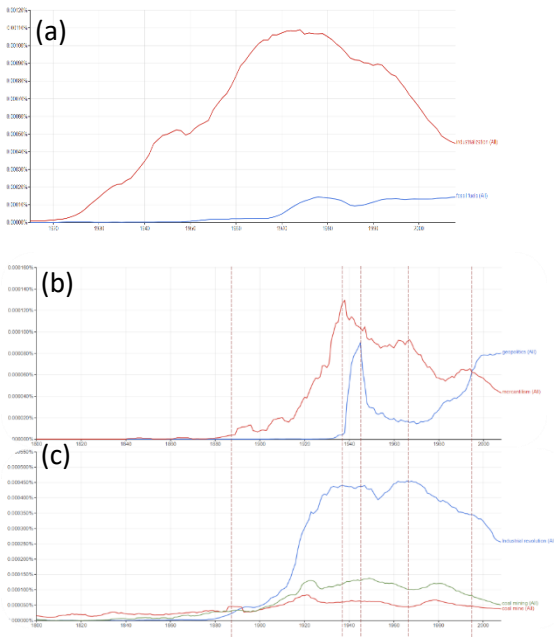
Bir kelimenin olasılığının sadece önceki kelimeye bağlı olduğu varsayımı, Markov varsayımı olarak da bilinir. Markov modelleri, geçmişe çok fazla bakmadan gelecekteki bir birimin olasılığının tahmin edilebileceğini varsayan olasılıksal modeller sınıfıdır.

Bu çalışmada n-gram analiz yöntemi kullanılmıştır. N-gram analizi için Google kitaplar veritabanına kayıtlı eserler yine Google'ın hazırladığı arayüz ile taranmıştır. Taramada yumuşatma faktörü olarak 3 ve corpus (külliyat) olarak İngilizce dili kullanılmıştır. N-gram analizinde anahtar kelimeler olarak Sanayileşme (industrialization), fosil yakıtlar (fossil fuels), Sanyı Devrimi (industrial revolution), kömür madenciliği (coal mining), kömür madeni (coal mine), jeopolitik (geopolitics) ve merkantilizm (mercantilism) kavramları tercih edilmiştir.

Bu çalışmanın enerji kaynaklarından kömür-ilişkili kavramlar ve Sanayileşmenin literatürdeki kökenlerini n-gram analizi yöntemi ile ortaya koyması, ayrıca kullanılagelenin dışında bir analiz tekniğiyle sıra dışı bir bakış açısı sunması beklenmektedir.

Sonuçlar Ve Tartışma

Kömür ve ilgilenilen siyasal/sosyal olayları karakterize eden anahtar kelimeler kullanılarak gerçekleştirilen n-gram analizine ait grafikler Şekil 1'de verilmiştir. Şekil 1-a'da industrialization kelimesi ile fosil yakıtlar bir arada kelime duyarlı olarak kullanılmıştır. Grafik ilk önce 1500'den günümüze kadar olan aralık için oluşturulmaya çalışılmış, ancak 1915-2018 arası alanlı ilişki vermiştir. Yumuşatma faktörü olarak 3, corpus için ise İngilizce kullanılmıştır. Şekil 1-a incelendiğinde fosil kavramının 1940'lardan sonra kullanım sıklığının arttığı, dolayısıyla geçmişte fosil yakıtlar yerine kömür, petrol gibi kavramların ayrı ayrı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yine Şekil 1-a incelendiğinde endüstrileşme kavramının 1920'lerden sonra dikkat çekici bir artış gösterdiği görülmektedir. Fosil yakıtlar ise 1940'lardan günümüze doğru 1970-1980 arasında 10 yıllık bir dönemde artış göstermekte, 1980'lerin ikinci yarısından sonra bir miktar düşüş gösterdikten sonra ise keskin bir yükseliş olmamakla birlikte artış trendi görülmektedir.

Şekil 1. a) Sanayileşme ve fosil yakıtlara ait n-gram analizi, b) Jeopolitik ve merkantilizm kavramına ait n-gram analizi, c) Sanayi Devrimi, kömür madeni ve kömür madenciliği kavramlarına ait n-gram analizi

Şekil 1-c'de ise kömür madeni ve kömür madenciliği anahtar kelimelerinin literatür kullanım sıklığının küçük dalgalanmalar göstermekle birlikte 1800'lerin öncesine kadar uzandığı görülmektedir. 1800'ler sonrasında kömürle çalışan motorların gündeme gelmesi (Bruere, 1922) ile kömür önem kazanmış ve buna paralel olarak da kömür ve ilişkili anahtar kelimelerde nispeten artış görülmeye başlanmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte ele alındığında ise 1820'lerde literatürdeki kullanımında sıklaşma görülmektedir. Özellikle 1870'lerden sonra artış küçük dalgalanmalarla birlikte kendisini daha çok göstermektedir.

1900'lü yılların başından itibaren Sanayide seri üretimin başladığı, bunun sonucunda üretilen ürün miktarının önceki on yıllara göre kat kat arttığı bilinmektedir. Dolayısıyla kömürün Sanayideki kullanımı ve buna paralel olarak literatürdeki geçme sıklığı bu dönemde artma eğilimindedir. Grafikte 1900'lerden 1940'lara kadar görülen yükseliş bu durumla açıklanmaktadır. 1920'lerden sonra görülen artışın sebepleri arasında Hindistan'ın özellikle kömür endüstrisine dayalı gelişimi de anmak gerekir. Bu durumla bir paralellik gözlenmektedir (Simmons, 1976). Aynı şekilde Avrupa kömür ocaklarını alarak tekelleşmeleri de bu süreç ile paralellik göstermektedir.

Merkantalizm ve kömürün literatürde kullanım sıklığının nispeten paralellik gösterdiği de Şekil 1-b ve 1-c'den görülmektedir. Jeopolitik kavramı 2. Dünya Savaşı yıllarında literatürde çok kullanılarak zirve yapmış, savaş sonrasında ise düşüşe geçmiştir.

İkinci Dünya Savaşı başlarında yatay seyreden grafik, savaş yıllarına denk gelen dönemde düşme göstermiştir. Bunu savaş yıllarında sınıf üretimini düşmesi ile açıklamak mümkündür. İktisat tarihçileri ve sosyal bilimciler, Sanayileşmiş ülkelerde görülen en hızlı büyüme ve kalkınmanın 1950'lerle 1970'ler arasında gerçekleştiğini

belirtmektedirler. 1953-1975 yılları arasında sınai üretimdeki ortalama büyüme oranı %6'dır (Kennedy, 1993). 1950-1970 arasındaki büyüme durumu grafikte 1970'lerde zirve noktasına işaretlerle izlenmektedir.

Bu çalışma ile önemli bir enerji hammaddesi olan kömür ve ilişkili anahtar kelimeler n-gram metodu ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak n-gram analizi sonucunda kömür ve ilişkili anahtar kelimelerin özellikle endüstriyel gelişim aşamaları ve bu aşamalarla ilişkili siyasal/sosyal olaylarla ilişkili bir kullanım sıklığı gösterdiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

Ana Britannica, Cilt 17, 1994.

Bruere, R. 1922. *The Coming of Coal*, Association Press, New York.

Çiftçi, Ali; Ural, M. N.; Vural, A.; (2020), "Baz Metallerin Dünya Siyasi Tarihindeki Önemli Olaylarla Bağlantısının Retrospektif Literatür Taraması Yöntemi İle Araştırılması", *International Social Sciences Studies Journal*, Cilt 6, Sayı 60, ss. 1453-1461.

Ediger V. Ş. 2010. *Geopolitics of Coal and Global Environment*, 27th Annual International.

Kennedy, P. (1993), *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, T. İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, Ankara.

Pittsburgh Coal Conference Plenary Session-3; Hilton Hotel, İstanbul, 14 Oct. 2010.

Simmons, C.P. 1976. Indigenous Enterprise in the Indian Coal Mining Industry. *Indian Economic and Social History Review*, 13(2): 189-217).c.1835-1939.

Ural, M. N.; Vural, A.; Çiftçi, A.: (2020). "Nadir Toprak Elementlerinin Sosyo/Kültürel Ekonomik ve Teknolojik Gelişmelerle İlişkisinin N-Gram Analizi İle İncelenmesi", *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, Cilt: 6, Sayı: 24, ss. 369-379.

Ünalın, G. 2013. *Kömür Jeolojisi*. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü 1. Baskı. Ankara-Türkiye.

Vural, Alaaddin; Ural, M. N.; Çiftçi, A.,; (2020), "Değerli Metallerin Sosyal/Siyasal/Ekonomik Olaylarla İlişkisinin N-gram Yöntemi İle Değerlendirilmesi", *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal, Research Article*, Cilt 6, Sayı: 29, ss. 247-257.

https://birim.ailevecalisma.gov.tr/media/9009/0046_mertdursenyeraltikomurmadenlerindemetandrenaji.pdf

<https://www.turkcebilgi.com/jeopolitik>

USING VARIOUS LEARNING ALGORITHMS IN AN AUTHOR RECOGNITION APPLICATION

Res. Asst. Savaş OKYAY

Department of Computer Engineering, Eskişehir Osmangazi University, Eskişehir, Turkey

Res. Asst. Ahmet ALKILINÇ

Department of Computer Engineering, Mersin University, Mersin, Turkey

ABSTRACT

As one of the requirements of the information age, many data sources are stored in the form of raw documents that are not handled electronically. Recently, due to the bigger size of digital data, text-based files may be stored without a specific order. Text analytics methods, which reduce manual processing work, become popular with the aim of grouping texts according to specific criteria. The characteristics of any text file are analyzed, and then corresponding features are extracted. By using those features with learning algorithms, estimations can be made for any data that belongs to an unlabeled category or an unknown author. In this study, features according to syntax rule analysis are extracted. For each text, punctuation and character analysis in the documents are performed. The effect of each feature is normalized between [0,1] before any action is taken. Seven hundred fifty text-based samples for five authors (equal number of samples for each author) are divided into two sets: ~75% training and ~25% test set (same ratio for each author). Classification tests with the “one to others” approach are performed with nine different learning algorithms (Naive Bayes, Bayes Net, J48 Decision Tree, Quadratic Discriminant Analysis, Fisher’s Linear Discriminant Analysis, Extra Tree, Random Tree, Random Committee, Multilayer Perceptron) of different types. Not only true and false positive accuracies, but also precision, recall, and F-Measure performance metrics are analyzed over macro and micro mean. Followingly, F-Measure scores between 64% and 82% are found. 82% F-Measure score is achieved with the J48 Decision Tree learning algorithm.

Keywords: Author recognition; syntax features; weka; text classification; text analytics

I. INTRODUCTION

As one of the requirements of the information age, many data sources are stored in the form of raw documents. There are lots of information systems where users have to search and analyze all documents manually to find the material they are seeking. In order to find solutions for similar cases, recognition systems are developed that automatically decompose documents into pre-determined classes [1]. Text classification determines which of the categories the unlabeled document belongs to, based on the textual characteristics of the material concerned [2]. Due to the problems arising from the increasing size of digital data, it has emerged and spread to meet the need to separate documents in other words by assigning similar ones according to the category or author of the data [3][4].

One of the essential sub-categories of text classification is author recognition. The purpose is trying to make a prediction an anonymous document is written by whom [5]. In genre classification, which is one of the other sub-categories of text classification, the type of manuscript can be easily identified with specific keywords. In this respect, author classification may be considered a little bit more challenging. The reason is comprehending the author’s writing characteristics properly. Frequently, the sentences used by the author’s daily words create the characteristics of the manuscript, and sometimes it is easier to guess the author with the word counts or sentence lengths, also paragraph forms, punctuation marks, etc.

For text classification researches in the text analytics literature, the bag of words approach is famous for feature extraction. Moreover, additional features such as word order, frequency of terms encountered in the document, sentence structures, etc. may also be preferred [6]. In detail of most studies, firstly, the suffixes in the words of the studied language are removed, and the word stem is found, and other operations

followed. Zemberek [7], which is one of the most popular applications for Turkish stem separation, is frequently encountered in the literature with the open-source library.

In this work, the counts of words, sentences, and punctuation marks are considered as syntax features. After the feature selection step, different classifier results are compared.

II. DATA SET

The data set used in this study consists of randomly selected articles of five Turkish authors who are chosen randomly from the Webrazzi website. One hundred fifty articles are belonging to each author, and seven hundred fifty items in total. Webrazzi is defined as a blog where new-generation developments are followed, and all kinds of authors express their opinions. While the data set is being preprocessed, the names of the authors are deleted, and an ID (values ranging from 0-4) that represents the author is given to each author, and the next step is followed. Seven hundred fifty Turkish articles are separated from each author as a 110-sample train set and a 40-sample test set. With a total of the 550-sample train and 200-sample test sets, the results of the classifiers in different performance metrics are measured.

III. METHODOLOGY

The first step of the text classification process is to create the feature vectors by taking the training data set as input [4]. After creating feature vectors for each author and training those vectors with learning algorithms, the label of the unknown samples is tried to be predicted. In the following subsections, the creation of feature vectors and the results obtained with various selection and learning algorithms are detailed in both theoretical and practical terms.

A. Feature Extraction

In this study, features are extracted in accordance with the syntax rules and expressed as a vector for each text-based file. For all authors, each text is taken as input to a program coded in C programming language, followingly punctuation and character analysis in the documents is performed. In order to process all output features as input in Weka (Waikato Environment for Knowledge Analysis) data mining tool in the classification step, ".arff" file extension and appropriate content are obtained. The information extracted from each sample are stored in the feature file as shown in Figure 1.

```

@RELATION AUTHOR_RECOGNITION
@ATTRIBUTE countCharacter NUMERIC
@ATTRIBUTE countLine NUMERIC
@ATTRIBUTE countSpace NUMERIC
@ATTRIBUTE countDot NUMERIC
@ATTRIBUTE countComma NUMERIC
@ATTRIBUTE countQuestionMark NUMERIC
@ATTRIBUTE countExclamationMark NUMERIC
@ATTRIBUTE countColon NUMERIC
@ATTRIBUTE countSemicolon NUMERIC
@ATTRIBUTE countQuotationMarks NUMERIC
@ATTRIBUTE countParenthesisOpening NUMERIC
@ATTRIBUTE countParenthesisClosing NUMERIC
@ATTRIBUTE countPercentageSign NUMERIC
@ATTRIBUTE countTripleDots NUMERIC
@ATTRIBUTE countWord NUMERIC
@ATTRIBUTE countSentence NUMERIC
@ATTRIBUTE countPunctuation NUMERIC
@ATTRIBUTE avgPunctuationPerSentence NUMERIC
@ATTRIBUTE avgWordPerSentence NUMERIC
@ATTRIBUTE avgSentencePerLine NUMERIC
@ATTRIBUTE countNumber NUMERIC
@ATTRIBUTE classLabel {author0, author1, ...}
@DATA
275.0,280.0,53.0,3.0,0.0,0.0,0.0,0.0,0.0,0.0,1.0,1.0,
0.0,0.0,56.0,278.0,3.0,0.011,0.201,0.993,0.0,author0
1205.0,1229.0,168.0,8.0,13.0,2.0,0.0,0.0,0.0,0.0,4.0,4.0,
0.0,0.0,191.0,1215.0,23.0,0.019,0.157,0.989,49.0,author1
...
    
```

FIG. 1. COMPUTED WHOLE SYNTAX FEATURES

B. Data Set Separation

For the training data set, the files in the first ~75% slice from the set of each author are selected; the remaining ~25% slice is left to the test set. The statistical distribution for the training set containing a total of 550 (110 texts for each author) samples from five authors and the test set with 200 (40 documents for each author) samples are presented in Figure 2.

	110 texts	40 texts
Author ₀	train ₀	test ₀
Author ₁	train ₁	test ₁
Author ₂	train ₂	test ₂
Author ₃	train ₃	test ₃
Author ₄	train ₄	test ₄

FIG. 2. TRAINING AND TEST SETS

C. Normalization

For the entire set of features obtained, the effect of each feature is normalized between [0,1] within itself before any action is taken. In another discourse, the column-based values that will be input to the learning algorithms are brought to similar levels (See Figure 3).

D. Feature Selection

The main purpose of the feature selection is to determine which of the features will be included in the final set. According to the definition of the problem, when the feature set is small enough for the solution, it is the best scenario to find the most suitable solution by trying all possible sub-attribute groups. However, when lots of features are found as input parameters, the selection of valuable features to try out all feasible

possibilities of the features via brute-force or exhausted search algorithms in the literature may require long periods of time in terms

```
...
@DATA
0.171952,0.171276,0.184932,0.109589,0.254902,0,0.125,
0.021277,0,0,0,0,0,0.182729,0.171482,0.129412,0.205882,
0.612903,0.6875,0.020134,author0
0.172957,0.173165,0.164384,0.109589,0.235294,0,0.125,
0.085106,0.384615,0,0,0,0,0.167309,0.172479,0.170588,
0.294118,0.435484,0.5625,0.026846,author1
...
```

FIG. 3. NORMALIZED WHOLE SYNTAX FEATURES

```
...
@DATA
0.184932,0,0.125,0,0,0.129412,0.6875,author0
0.164384,0,0.125,0.384615,0,0,0.170588,0.5625,author1
...
```

FIG. 4. NORMALIZED SELECTED FEATURES

of runtime. When there are n attributes, 2^n possible sub-attribute sets can be created. In this context, this process can sometimes be described as almost impossible. However, when the size of the feature set increases, various heuristic approaches are used because the time complexity will increase exponentially [9]. Heuristic feature selection methods have been developed in order to find the most suitable set of features without trying all possibilities but are most suitable. Feature selection methods are separated as wrapper and filter methods. Wrapping methods do not depend on any learning algorithm, while filter methods depend on the classifier result. In filtering methods, simply by making some statistical analysis of the features within themselves, their changes are examined. This way, irrelevant features are filtered before proceeding to the actual operations [8].

In this research, the Correlation-based Feature Selection (CFS) method with Best First Search (BFS) is applied to determine which features are more valuable.

1) *Correlation-based Feature Selection*

In this heuristic approach, the effect of each individual feature on class prediction in solving the problem is examined negatively, and the uselessness is calculated by using correlation. CFS firstly calculates the feature-class and feature-attribute correlation matrices through the training set. Then it searches for the sub-attribute set with various search algorithms [9].

2) *Best First Search*

In this heuristic approach, the algorithm starts working with a blank set of items referencing features. A value is given to each possible individual feature. According to the values found, the most appropriate subset that solves the problem is tried to be found by making additions to the feature set. It is one of the most common among the heuristic approaches that limit the number of features as it uses time at low levels when calculating the entire sub-attribute set [9].

With the implementation of the feature selection step, valuable attributes for this data set are found as countSpace, countQuestionMark, countExclamationMark, countSemicolon, countParenthesisOpening, countPercentageSign, countPunctuation, avgSentencePerLine. The contents of the column-based normalized attribute file containing the eight best features and class labels are as shown in the example in Figure 4.

E. *Learning Algorithms*

In this study, probability-based classifiers such as Naive Bayes and Bayes Net, which are mostly used in the bag of words studies, text analysis, and word analysis, are firstly preferred. Since the number of features can be variable and long, depending on the number of unique words, such classifiers may work at higher efficiency with sparse matrices. After then, it has been experienced in the pretests that such classifiers do not perform very well in the features extracted according to the fewer syntax rules. Accordingly, learning algorithms such as decision mechanisms, discriminant analysis methods, which are predicted to work better when a small number of features, are also preferred. The classification algorithms use after the feature selection approach in the testing phase of this study are theoretically detailed in the subtitles.

1) *Naive Bayes*

Considering the Bayes rule, the naïve independence assumption and the features are assumed to be independent of each other. In the classification phase, conditional probabilities for all possible classes in which the test sample can be labeled are calculated. Then the class having the maximum probability determines the label in which the sample will be included. It is an algorithm based entirely on probability. Because of all these features, it is also known as a conditional classifier. Besides, it has been emphasized in previous studies that NB is effective in many applications such as text classification, medical diagnosis, system performance management [10][11].

2) *Bayes Net*

It tries to find a graph that aims to provide all the criteria, including conditional dependencies in the data. It is known as statistical networks, and the edges that switch between nodes are selected statistically [12].

3) *J48*

It is known as a simple C4.5 decision tree used in classification processes [13]. By creating a binary tree, it enables the decision mechanism to be executed on this tree [14]. It is used as a univariate decision tree to which a property is assigned to each inner node. As tree depth increases, working time is directly negatively affected [15].

4) *QDA (Quadratic Discriminant Analysis)*

It is one of the linear discriminant analysis methods. The classifier rule consists of the class parameter that maximizes the QDA function. The decision limiting function equation is expressed by quadratic equations relative to the x-axis [16].

5) *FLDA (Fisher's Linear Discriminant Analysis)*

FLDA is based on finding the parameter that maximizes the ratio of the variance between classes to in-class variance [17]. By removing the noisy content, the data is represented in lower dimensions [18].

6) *Extra Tree*

A.k.a. Extremely Random Trees. It forms a community of decision or regression trees that have not been prepared according to the standard top-down processing procedure. The two main differences from other tree-based community methods divide nodes by randomly selecting intersecting points and use the entire learning example to grow trees [19].

7) *Random Tree*

It processes a certain number of randomly selected features on each node. There is no pruning. It finds class probabilities that can be included in the test feature vector [20].

8) *Random Committee*

It is used to create a collection of random base classifiers. Each base classifier is created using a different random number of seed, which is based on the same data. The final estimation is the average of the estimates produced by the individual base classifiers [21].

9) *Multilayer Perceptron*

MLP neural networks consist of units arranged in layers. There are nodes in each layer. The nodes are connected to the other nodes in the next layer. An input layer consists of at least three layers that contain one or more hidden layers and an output layer. Hidden unit nodes have nonlinear activation functions, and outputs have linear activation functions. By following the node equations in the network, the class of the sample is tried to be estimated [22].

IV. TESTS AND RESULTS

The tests are performed with the one to others approach, and in another discourse, the question is whether the article belonged to the author or not. The data set is reconstructed with the best features for each of the five different authors. The relevant author is labeled as “positive” and the remaining authors as “negative”. The tests are performed in the Weka v3.8 machine learning tool. According to the train set of the relevant author, the learning algorithm is first trained, and then the model of the learning method related to the test set containing 200 data is tested. Then, the performance of the learning algorithm is analyzed by comparing the predictions according to the following performance metrics.

The class name (author name) in the data set of the tested sample is referred to as the actual label. The information (likely author) produced by the algorithm as a result of the test process is a prediction. The most basic statistical data of machine learning, which is produced by comparing real and predictive information, is presented in Table I. The simple statistical results are given as different inputs to different performance metrics.

TABLE I. CLASSIFIER METRICS

		Actual	
		Pos.	Neg.
Prediction	Pos.	TP	FP
	Neg.	FN	TN

1) TP Rate: *It is expressed as the correct estimation rate in positive samples (1).*

$$\frac{TP}{TP + FN} \quad (1)$$

2) FP Rate: *It is expressed as the prediction rate of negative samples in themselves (2).*

$$\frac{FP}{FP + TN} \quad (2)$$

3) Precision: *It is the accuracy rate of all samples estimated positive (3).*

$$\frac{TP}{TP + FP} \quad (3)$$

4) Recall: *It is only the correct estimation rate in positive samples (4).*

$$\frac{TP}{TP + FN} \quad (4)$$

5) F-Measure: *It consists of blending the previous two performance metrics (5).*

$$\frac{2}{\frac{1}{precision} + \frac{1}{recall}} \quad (5)$$

By taking the average of each double test with the macro mean, the performance values of the whole experiment are found. Also, with the micro mean, the TP, TN, FP, FN values of each test are first collected.

Then the average performance results are obtained by recalculating the defined performance metrics over the summation.

Using the methods and the performance metrics stated in the previous sub-sections, the test results found are presented in Table II. Since an equal number of samples from each class are separated for train and testing, the macro and micro mean values are quite close to each other.

As mentioned in the previous sections, Naive Bayes and Bayes Net classifiers, which are experienced to work better with high dimensional sparse matrices, do not perform very well compared to other algorithms with a low number of syntax features of this study. On the other hand, in the manner of success, 82% F-Measure score is achieved with the J48 decision tree learning algorithm. Moreover, it is thought that due to the sharp decrease in the number of features (feature selection), decision trees and linear analysis methods could give better performance. By converting the number of features to an advantage, QDA and FLDA classifiers, which are frequently used in discriminant analysis, provide better results than other learning algorithms. Since the number of features is low, the set of points that can be expressed with less complexity on the plane can be solved more easily by linear methods. Along with this study, decision trees such as Extra Tree, Random Tree, Random Committee, and Multilayer Perceptron algorithm, which are experienced in text classification studies, are obtained around the average similar to each other. In order to achieve more successful results in these algorithms, wrapper feature selection methods can be preferred for future studies.

V. CONCLUSION

With the help of text classifiers, it can be predicted to whom a document with an anonymous author may belong to. In this respect, the text characteristic of the relevant document needs to be analyzed.

In this research, which is based on author recognition, input matrices have been created over feature vectors found according to the syntax rules. In order to test whether a document belongs to the author or not within the learning algorithm, data sets containing the two classes with positive and negative labels (to be a separate set for each author) is split to ~75% training set and ~25% test set. The entire data set is classified over nine different learning algorithms. The estimation results produced with actual values are analyzed and reported according to various performance metrics.

For the following researches, first of all, an open-source word library like Zemberek is planned to separate Turkish words into their stems. In this way, the words and phrases in the text can be used more effectively. Grammatical errors can be determined and the knowledge of which the author uses the language with what degree can also be added as a feature, after the common analysis of words with syntax rules. In summary, the future plans are formed by the word and sentence analysis partnership. Feature extraction methods will be elaborated with different usages in the literature. In the next steps, different methods will be tested with various feature selection and learning algorithms on high dimensional data sets, and it is hoped that improved results will be obtained.

Euroasia Summit Congress on Scientific Researches and Recent Trends-6
 18-20 May 2020/ Baku Euroasian University, Azerbaijan

TABLE II. TEST RESULTS

Classifier	Positive Class	Actual (Positive)		Actual (Negative)		Positive					Negative					Weighted Average				
		P	N	P	N	TP Rate	FP Rate	Preci.	Recall	F Meas.	TP Rate	FP Rate	Preci.	Recall	F Meas.	TP Rate	FP Rate	Preci.	Recall	F Meas.
Naive Bayes	0	18	22	25	135	0.450	0.156	0.419	0.450	0.434	0.844	0.550	0.860	0.844	0.852	0.765	0.471	0.772	0.765	0.768
	1	20	20	8	152	0.500	0.050	0.714	0.500	0.588	0.950	0.500	0.884	0.950	0.916	0.860	0.410	0.850	0.860	0.850
	2	23	17	24	136	0.575	0.150	0.489	0.575	0.529	0.850	0.425	0.889	0.850	0.869	0.795	0.370	0.809	0.795	0.801
	3	36	4	77	83	0.900	0.481	0.319	0.900	0.471	0.519	0.100	0.954	0.519	0.672	0.595	0.176	0.827	0.595	0.632
	4	37	3	81	79	0.925	0.506	0.314	0.925	0.468	0.494	0.075	0.963	0.494	0.653	0.580	0.161	0.833	0.580	0.616
	MacroAvg					0.670	0.269	0.451	0.670	0.498	0.731	0.330	0.910	0.731	0.792	0.719	0.318	0.818	0.719	0.733
MicroAvg	134	66	215	585	0.670	0.269	0.384	0.670	0.488	0.731	0.330	0.899	0.731	0.806	0.719	0.318	0.796	0.719	0.743	
Bayes Net	0	11	29	5	155	0.275	0.031	0.688	0.275	0.393	0.969	0.725	0.842	0.969	0.901	0.830	0.586	0.811	0.830	0.800
	1	22	18	9	151	0.550	0.056	0.710	0.550	0.620	0.944	0.450	0.893	0.944	0.918	0.865	0.371	0.857	0.865	0.858
	2	0	40	0	160	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	1.000	1.000	0.800	1.000	0.889	0.800	0.800	0.640	0.800	0.711
	3	0	40	0	160	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	1.000	1.000	0.800	1.000	0.889	0.800	0.800	0.640	0.800	0.711
	4	28	12	38	122	0.700	0.238	0.424	0.700	0.528	0.763	0.300	0.910	0.763	0.830	0.750	0.288	0.813	0.750	0.770
	MacroAvg					0.305	0.065	0.364	0.305	0.308	0.935	0.695	0.849	0.935	0.885	0.809	0.569	0.752	0.809	0.770
MicroAvg	61	139	52	748	0.305	0.065	0.540	0.305	0.390	0.935	0.695	0.843	0.935	0.887	0.809	0.569	0.783	0.809	0.787	
J48	0	11	29	4	156	0.275	0.025	0.733	0.275	0.400	0.975	0.725	0.843	0.975	0.904	0.835	0.585	0.821	0.835	0.803
	1	21	19	7	153	0.525	0.044	0.750	0.525	0.618	0.956	0.475	0.890	0.956	0.922	0.870	0.389	0.862	0.870	0.861
	2	19	21	12	148	0.475	0.075	0.613	0.475	0.535	0.925	0.525	0.876	0.925	0.900	0.835	0.435	0.823	0.835	0.827
	3	11	29	5	155	0.275	0.031	0.688	0.275	0.393	0.969	0.725	0.842	0.969	0.901	0.830	0.586	0.811	0.830	0.800
	4	21	19	17	143	0.525	0.106	0.553	0.525	0.538	0.894	0.475	0.883	0.894	0.888	0.820	0.401	0.817	0.820	0.818
	MacroAvg					0.415	0.056	0.667	0.415	0.497	0.944	0.585	0.867	0.944	0.903	0.838	0.479	0.827	0.838	0.822
MicroAvg	83	117	45	755	0.415	0.056	0.648	0.415	0.506	0.944	0.585	0.866	0.944	0.903	0.838	0.479	0.822	0.838	0.824	
QDA	0	19	21	41	119	0.475	0.256	0.317	0.475	0.380	0.744	0.525	0.850	0.744	0.793	0.690	0.471	0.743	0.690	0.711
	1	29	11	32	128	0.725	0.200	0.475	0.725	0.574	0.800	0.275	0.921	0.800	0.856	0.785	0.260	0.832	0.785	0.800
	2	29	11	57	103	0.725	0.356	0.337	0.725	0.460	0.644	0.275	0.904	0.644	0.752	0.660	0.291	0.790	0.660	0.694
	3	37	3	122	38	0.925	0.763	0.233	0.925	0.372	0.238	0.075	0.927	0.238	0.378	0.375	0.213	0.788	0.375	0.377
	4	35	5	78	82	0.875	0.488	0.310	0.875	0.458	0.513	0.125	0.943	0.513	0.664	0.585	0.198	0.816	0.585	0.623
	MacroAvg					0.745	0.413	0.334	0.745	0.449	0.588	0.255	0.909	0.588	0.689	0.619	0.287	0.794	0.619	0.641
MicroAvg	149	51	330	470	0.745	0.413	0.311	0.745	0.439	0.588	0.255	0.902	0.588	0.712	0.619	0.287	0.784	0.619	0.657	
FLDA	0	24	16	39	121	0.600	0.244	0.381	0.600	0.466	0.756	0.400	0.883	0.756	0.815	0.725	0.369	0.783	0.725	0.745
	1	28	12	7	153	0.700	0.044	0.800	0.700	0.747	0.956	0.300	0.927	0.956	0.942	0.905	0.249	0.902	0.905	0.903
	2	29	11	42	118	0.725	0.263	0.408	0.725	0.523	0.738	0.275	0.915	0.738	0.817	0.735	0.273	0.813	0.735	0.758
	3	32	8	37	123	0.800	0.231	0.464	0.800	0.587	0.769	0.200	0.939	0.769	0.845	0.775	0.206	0.844	0.775	0.794
	4	36	4	88	72	0.900	0.550	0.290	0.900	0.439	0.450	0.100	0.947	0.450	0.610	0.540	0.190	0.816	0.540	0.576
	MacroAvg					0.745	0.266	0.469	0.745	0.552	0.734	0.255	0.922	0.734	0.806	0.736	0.257	0.832	0.736	0.755
MicroAvg	149	51	213	587	0.745	0.266	0.412	0.745	0.530	0.734	0.255	0.920	0.734	0.816	0.736	0.257	0.818	0.736	0.759	
Extra Tree	0	19	21	21	139	0.475	0.131	0.475	0.475	0.475	0.869	0.525	0.869	0.869	0.869	0.790	0.446	0.790	0.790	0.790
	1	24	16	17	143	0.600	0.106	0.585	0.600	0.593	0.894	0.400	0.899	0.894	0.897	0.835	0.341	0.837	0.835	0.836
	2	21	19	26	134	0.525	0.163	0.447	0.525	0.483	0.838	0.475	0.876	0.838	0.856	0.775	0.413	0.790	0.775	0.782
	3	14	26	25	135	0.350	0.156	0.359	0.350	0.354	0.844	0.650	0.839	0.844	0.841	0.745	0.551	0.743	0.745	0.744
	4	14	26	23	137	0.350	0.144	0.378	0.350	0.364	0.856	0.650	0.840	0.856	0.848	0.755	0.549	0.748	0.755	0.751
	MacroAvg					0.460	0.140	0.449	0.460	0.454	0.860	0.540	0.865	0.860	0.862	0.780	0.460	0.781	0.780	0.780
MicroAvg	92	108	112	688	0.460	0.140	0.451	0.460	0.455	0.860	0.540	0.864	0.860	0.862	0.780	0.460	0.782	0.780	0.781	
Random Tree	0	20	20	26	134	0.500	0.163	0.435	0.500	0.465	0.838	0.500	0.870	0.838	0.854	0.770	0.433	0.783	0.770	0.776
	1	25	15	13	147	0.625	0.081	0.658	0.625	0.641	0.919	0.375	0.907	0.919	0.913	0.860	0.316	0.858	0.860	0.859
	2	21	19	39	121	0.525	0.244	0.350	0.525	0.420	0.756	0.475	0.864	0.756	0.807	0.710	0.429	0.761	0.710	0.729
	3	12	28	22	138	0.300	0.138	0.353	0.300	0.324	0.863	0.700	0.831	0.863	0.847	0.750	0.588	0.736	0.750	0.742
	4	15	25	26	134	0.375	0.163	0.366	0.375	0.370	0.838	0.625	0.843	0.838	0.840	0.745	0.533	0.747	0.745	0.746
	MacroAvg					0.465	0.158	0.432	0.465	0.444	0.843	0.535	0.863	0.843	0.852	0.767	0.460	0.777	0.767	0.770
MicroAvg	93	107	126	674	0.465	0.158	0.425	0.465	0.444	0.843	0.535	0.863	0.843	0.853	0.767	0.460	0.775	0.767	0.771	
Random Committee	0	20	20	21	139	0.500	0.131	0.488	0.500	0.494	0.869	0.500	0.874	0.869	0.871	0.795	0.426	0.797	0.795	0.796
	1	24	16	13	147	0.600	0.081	0.649	0.600	0.623	0.919	0.400	0.902	0.919	0.910	0.855	0.336	0.851	0.855	0.853
	2	25	15	37	123	0.625	0.231	0.403	0.625	0.490	0.769	0.375	0.891	0.769	0.826	0.740	0.346	0.794	0.740	0.758
	3	11	29	23	137	0.275	0.144	0.324	0.275											

ACKNOWLEDGMENT

This study has been done in the frame of the *Anadolu University BIL621 Text Analytics* course by the supervision of Assoc. Prof. Özgür Yılmazel, therefore we thank and serve our appreciation to the course lecturer.

REFERENCES

- [1] Z. Kaban and B. Diri, "Genre and author detection in Turkish texts using artificial immune recognition systems," in *IEEE*, 2008, pp. 1–4.
- [2] H. K. Yıldız, M. Gençtav, N. Usta, B. Diri, and M. F. Amasyalı, "A new feature extraction method for text classification," in *Sinyal İşleme, İletişim ve Uygulamaları Kurultayı 2007*, 2007, pp. 1–3.
- [3] F. Sebastiani, "Machine learning in automated text categorization," *ACM Comput. Surv.*, vol. 34, no. 1, pp. 1–47, 2002.
- [4] P. Tufekci, E. Uzun, and B. Sevinc, "Text classification of web based news articles by using Turkish grammatical features," *Signal Process. ...*, pp. 1–4, 2012.
- [5] S. Argamon and P. Juola, "Overview of the international authorship identification competition at PAN-2011," *CEUR Workshop Proc.*, vol. 1177, 2011.
- [6] A. Kürşat Uysal, S. Günal, S. Ergin, and E. Ş. Günal, "Detection of sms spam messages on mobile phones," in *IEEE*, 2012, pp. 8–11.
- [7] "Zemberek," *Google Code Archive*. [Online]. Available: <https://code.google.com/archive/p/zemberek/>.
- [8] M. Sebban and R. Nock, "A hybrid filter/wrapper approach of feature selection using information theory," *Pattern Recognit.*, vol. 35, no. 4, pp. 835–846, 2002.
- [9] M. A. Hall, "Correlation-based Feature Selection for Discrete and Numeric Class Machine Learning," *Eff. Br. mindfulness Interv. acute pain Exp. An Exam. Individ. Differ.*, vol. 1, pp. 1689–1699, 2015.
- [10] I. Rish, "An empirical study of the naive Bayes classifier," in *IJCAI 2001 workshop on empirical methods in artificial intelligence*, 2001, vol. 3, no. 22, pp. 41–46.
- [11] S. Okyay, N. Adar, K. Özkan, S. Şaylısoy, D. B. Adapınar, and B. Adapınar, "Feature selection on MR images using genetic algorithm with SVM and Naive Bayes classifiers," in *ICAT16*, 2016.
- [12] K. P. Murphy, "Active learning of causal bayes net structure," *Tech. Rep.*, 2001.
- [13] A. K. Sharma, "A Comparative Study of Classification Algorithms for Spam Email Data Analysis," *Int. J. Comput. Sci. Eng.*, vol. 3, no. May, pp. 1890–1895, 2011.
- [14] T. R. Patil, "Performance Analysis of Naive Bayes and J48 Classification Algorithm for Data Classification," *Int. J. Comput. Sci. Appl. ISSN 0974-1011*, vol. 6, no. 2, pp. 256–261, 2013.
- [15] N. Bhargava and G. Sharma, "International Journal of Advanced Research in Decision Tree Analysis on J48 Algorithm for Data Mining," vol. 3, no. 6, pp. 1114–1119, 2013.
- [16] "Quadratic Discriminant Analysis (QDA)." [Online]. Available: <https://onlinecourses.science.psu.edu/stat857/node/80>. [Accessed: 09-Jan-2020].
- [17] C. Li and B. Wang, "Fisher Linear Discriminant Analysis," pp. 1–6, 2014.
- [18] M. Welling, "Fisher Linear Discriminant Analysis," *Science (80-.)*, vol. 1, no. 2, pp. 1–3, 2009.
- [19] P. Geurts, D. Ernst, and L. Wehenkel, "Extremely randomized trees," *Mach. Learn.*, vol. 63, no. 1, pp. 3–42, 2006.
- [20] "Class RandomTree." [Online]. Available:

<http://weka.sourceforge.net/doc.dev/weka/classifiers/trees/RandomTree.html>. [Accessed: 09-Jan-2020].

- [21] "Class RandomCommittee." [Online]. Available: <http://weka.sourceforge.net/doc.dev/weka/classifiers/meta/RandomCommittee.html>. [Accessed: 09-Jan-2020].
- [22] W. H. Delashmit and L. M. Missiles, "Recent Developments in Multilayer Perceptron Neural Networks," *Proc. 7th Annu. Memphis Area Eng. Sci. Conf.*, pp. 1–15, 2005.

GENERAL OVERVIEW OF THE BLOCKCHAIN TECHNOLOGY. INVESTIGATION OF ITS SECURITY ISSUES AND ITS PRACTICAL USES

Rahman Mustafayev
Baku Engineering University

ABSTRACT

Investigating blockchain technologies and studying their application areas. Possible security flaws of this technology. Promising research directions of this technology and its academic and social benefits.

Keywords: Blockchain technology and its basic principles, security issues of the blockchain technology, types of attacks on blockchain technology, applications of the blockchain technology

What is blockchain technology?

"The blockchain is an incorruptible digital ledger of economic transactions that can be programmed to record not just financial transactions but virtually everything of value." [2]

A blockchain is, in the simplest of terms, a time-stamped series of immutable record of data that is managed by cluster of computers not owned by any single entity. Each of these blocks of data (i.e. block) are secured and bound to each other using cryptographic principles (i.e. chain).

So, what is so special about it and why are we saying that it has industry disrupting capabilities?

The blockchain network has no central authority — it is the very definition of a democratized system. Since it is a shared and immutable ledger, the information in it is open for anyone and everyone to see. Hence, anything that is built on the blockchain is by its very nature transparent and everyone involved is accountable for their actions.

The blockchain is a simple yet ingenious way of passing information from A to B in a fully automated and safe manner. One party to a transaction initiates the process by creating a block. This block is verified by thousands, perhaps millions of computers distributed around the net. The verified block is added to a chain, which is stored across the net, creating not just a unique record, but a unique record with a unique history. Falsifying a single record would mean falsifying the entire chain in millions of instances. That is virtually impossible. Bitcoin uses this model for monetary transactions, but it can be deployed in many others ways.

Blockchain technology has been studied by a wide variety of academic disciplines. For example, some researchers have studied the underlying technology of blockchain, such as distributed storage, peer-to-peer networking, cryptography, smart contracts, and consensus algorithms ([6]). Meanwhile, legal researchers are interested in the regulations and laws governing blockchain-related technology [5]

How does blockchain work?

Picture a spreadsheet that is duplicated thousands of times across a network of computers. Then imagine that this network is designed to regularly update this spreadsheet and you have a basic understanding of the blockchain.

Information held on a blockchain exists as a shared — and continually reconciled — database. This is a way of using the network that has obvious benefits. The blockchain database isn't stored in any single location, meaning the records it keeps are truly public and easily verifiable. No centralized version of this information

exists for a hacker to corrupt. Hosted by millions of computers simultaneously, its data is accessible to anyone on the internet.

Here are five basic principles underlying the technology: [1]

- **Distributed Database-** Each party on a blockchain has access to the entire database and its complete history. No single party controls the data or the information. Every party can verify the records of its transaction partners directly, without an intermediary.
- **Peer-to-Peer transmission-** Communication occurs directly between peers instead of through a central node. Each node stores and forwards information to all other nodes.
- **Transparency with pseudonymity-** Every transaction and associated value are visible to anyone with access to the system. Each node, or user, on a blockchain has a unique 30-plus-character alphanumeric address that identifies it. Users can choose to remain anonymous or provide proof of their identity to others. Transactions occur between blockchain addresses.
- **Irreversibility of records-** once a transaction is entered in the database and the accounts are updated, the records cannot be altered, because they are linked to every transaction record that came before them (hence the term “chain”). Various computational algorithms and approaches are deployed to ensure that the recording on the database is permanent, chronologically ordered, and available to all others on the network.
- **Computational logic-** The digital nature of the ledger means that blockchain transactions can be tied to computational logic and in essence programmed. So, users can set up algorithms and rules that automatically trigger transactions between nodes.

Security issues in blockchain technologies

51% Attacks

In due part to HBO’s Silicon Valley, 51% attacks are one of the most recognized blockchain security issues. In a 51% attack, one, or several, malicious entities gain majority control of a blockchain’s hash rate. With the majority hash rate, they can reverse transactions to perform double-spends and prevent other miners from confirming blocks. In 2018, several notable cryptocurrencies such as ZenCash, Verge, and Ethereum Classic fell victim to 51% attacks. Overall, attackers walked away with over \$20 million last year due to this blockchain security issue. If your blockchain utilizes a Proof-of-Work (PoW) consensus mechanism, you need to have security measures in place to prevent a 51% attack. Being vigilant of mining pools, implementing merged mining on a blockchain with a higher hash rate, or switching to a different consensus mechanism are all viable options. [4]

Social Engineering

Another blockchain security issue that you and your employees should be aware of is social engineering. Social engineering comes in many forms, but the goal is always the same: to obtain your private keys, login information, or more directly, your cryptocurrency. Phishing is one of the most common forms of social engineering. In a phishing attempt, a malicious actor sends you an email, message, or even sets up a website or social media account imitating a company brand you trust. Often, they’ll ask that you send over your credentials under the guise of a giveaway or critical issue to force a sense of urgency. If you hand over your information, there’s little you can do to stop them from clearing out your account.

Software Flaws

Most of the big-name blockchains (Bitcoin, Ethereum) have proven their resilience to all types of attacks. However, the apps built on top of them are still susceptible to bugs. Last year, software bugs in wallets and decentralized apps (dApps) led to over \$24 million in damages. It's important that any software using blockchain technology under the hood undergo rigorous testing and review. This process should include code reviews, penetration testing, and smart contract audits. Additionally, any reputable application should have redundant security measures in place. It's inevitable that a bug or two will slip through the cracks, so you want to be prepared when they do. When using any blockchain-based software, check to see that, at the very least, it's gone through a third-party security audit. Ideally, the code behind it is also open-source so that anyone can go in and review it for flaws or loopholes. Even with those precautions, you should have your own set of security practices in place as many software-level blockchain security issues go undiscovered for years.

Applications of blockchain technologies

Smart contracts

Distributed ledgers enable the coding of simple contracts that will execute when specified conditions are met. Ethereum is an open source blockchain project that was built specifically to realize this possibility. Still, in its early stages, Ethereum has the potential to leverage the usefulness of blockchains on a truly world-changing scale. At the technology's current level of development, smart contracts can be programmed to perform simple functions. For instance, a derivative could be paid out when a financial instrument meets certain benchmark, with the use of blockchain technology and Bitcoin enabling the payout to be automated.

Crowdfunding

Crowdfunding initiatives like Kickstarter and GoFundMe are doing the advance work for the emerging peer-to-peer economy. The popularity of these sites suggests people want to have a direct say in product development. Blockchains take this interest to the next level, potentially creating crowd-sourced venture capital funds. In 2016, one such experiment, the Ethereum-based DAO (Decentralized Autonomous Organization), raised an astonishing \$200 million USD in just over two months. Participants purchased "DAO tokens" allowing them to vote on smart contract venture capital investments (voting power was proportionate to the number of DAO they were holding). A subsequent hack of project funds proved that the project was launched without proper due diligence, with disastrous consequences. Regardless, the DAO experiment suggests the blockchain has the potential to usher in "a new paradigm of economic cooperation."

Governance

By making the results fully transparent and publicly accessible, distributed database technology could bring full transparency to elections or any other kind of poll taking. Ethereum-based smart contracts help to automate the process. The app, Boardroom, enables organizational decision-making to happen on the blockchain. In practice, this means company governance becomes fully transparent and verifiable when managing digital assets, equity or information.

File storage

Decentralizing file storage on the internet brings clear benefits. Distributing data throughout the network protects files from getting hacked or lost. Inter Planetary File System (IPFS) makes it easy to conceptualize how a distributed web might operate. Similar to the way a BitTorrent moves data around the internet, IPFS gets rid of the need for centralized client-server relationships (i.e., the current web). An internet made up of completely decentralized websites has the potential to speed up file transfer and streaming times. Such an

improvement is not only convenient. It's a necessary upgrade to the web's currently overloaded content-delivery systems

Name registration

Namecoin - created in 2010, Namecoin is best described as a decentralized name registration database. In decentralized protocols like Tor, Bitcoin and BitMessage, there needs to be some way of identifying accounts so that other people can interact with them, but in all existing solutions the only kind of identifier available is a pseudorandom hash like 1LW79wp5ZBqaHW1jL5TCiBCrhQYtHagUWy. Ideally, one would like to be able to have an account with a name like "George". However, the problem is that if one person can create an account named "George" then someone else can use the same process to register "George" for themselves as well and impersonate them. The only solution is a first-to-file paradigm, where the first registrant succeeds and the second fails - a problem perfectly suited for the Bitcoin consensus protocol. Namecoin is the oldest, and most successful, implementation of a name registration system using such an idea. [4]

Land title registration

As Publicly-accessible ledgers, blockchains can make all kinds of record-keeping more efficient. Property titles are a case in point. They tend to be susceptible to fraud, as well as costly and labor intensive to administer. A number of countries are undertaking blockchain-based land registry projects. Honduras was the first government to announce such an initiative in 2015, although the current status of that project is unclear. This year, the Republic of Georgia cemented a deal with the Bitfury Group to develop a blockchain system for property titles. Reportedly, Hernando de Soto, the high-profile economist and property rights advocate, will be advising on the project. Most recently, Sweden announced it was experimenting with a blockchain application for property titles.

Conclusion

As an important emerging technology, blockchain will play a role in many fields. Therefore, I believe that the issues related to commercial applications of blockchain are critical for both academic and social practice. There are several promising research directions. The first important research direction is understanding the mechanisms through which blockchain influences corporate and market efficiency. The second potential research direction is privacy protection and security issues. The third potential research direction is how to deeply integrate blockchain technology and fintech. The blockchain technology will become an increasingly important topic as time goes on.

References

1. Lansiti M, Lakhani KR the truth about Blockchain. Harvard Business Review (2017) Corporate Governance and Blockchains (Yermack 2017)
2. Don & Alex Tapscott, authors Blockchain Revolution (2016).
3. Swan M, Blockchain: Blueprint for a New Economy, O'Reilly Media, Inc. (2015)
4. Ethereum White Paper. A next generation smart contract & decentralized application platform By Vitalik Buterin.
5. Kiviat TI Beyond bitcoin: issues in regulating blockchain transactions. (2015)
6. Kraft D, Difficulty control for blockchain-based consensus systems. Peer-to-Peer Networking and Applications (2016) p: 397-413

SYSTEM THINKING IN SCIENCE AND ENGINEERING: OSMOSIS

Hüseyin YENER

Dr., Maltepe University, Turkey

ABSTRACT

Today problems getting more complex than ever before. This situation requires individuals to solve these problems in science and engineering. System thinking simplifies the solution by looking at complex problems holistically. The purpose of this paper is to evaluate the system thinking levels of the teachers about osmosis topic which is a common concept of science and engineering. The study group of the study consisted of 16 teachers (6 Ph.D., 10 Master) who are continuing their graduate program in Science Teaching in a state university in Istanbul in 2018-2019 academic year. For collecting data, questionnaire method which is one of the qualitative data collection tools was used. The questionnaire consisted of 21 open-ended questions about osmosis. In the study, teachers' answers were evaluated according to the system thinking model proposed by Ben-Zvi Assaraf and Orion (2005). As a result of the research, it was seen that majority of the teachers were at the basic stage of system thinking.

Key words: action research, content analysis, structure-behavior-function model, system thinking hierarchy model, underground education.

1. Introduction

Current studies show that the system thinking (ST) skills of students at different age levels from preschool to university are not developed sufficiently. It is stated that students encounter difficulties in holistic thinking in complex concepts such as body working mechanism, water cycle, and earth sciences (Pekel and Özey, 2005). These difficulties lead to a superficial understanding of the system itself. The complex concepts and events cause fragmented and inconsistent learning and misconceptions (Shepardson, 2012; Daniel et al., 2004; Kilinc et al., 2008). The reason for these learning difficulties are that complex events occur at different organizational levels, have multiple components, and their complexities (Daniel et al., 2004). Besides, it is not easy to establish important connections among organizational levels in several systems. Some of the studies in this area have emphasized the need to design teaching and learning materials for the development of system thinking skills (Verhoeff, 2003; Meilinda et al., 2017) (Verhoeff, 2003; Sommer and Lücken, 2010; Shepardson et al., 2012).

Today, both individual and global decision-making issues are increasing in number. Since information can be easily received by everyone, the main challenge becomes to understand and combine information correctly. Developing system thinking skills will help students make decisions about complex issues such as health, nutrition, energy, environment in their lives and provide tools to cope with these problems. System perception makes it possible to analyze from a meta-cognitive point of view, which emphasizes the integrity of the learned events, the sum of its components, and the connections and interactions in the system (Raved and Yarden, 2014; Verhoeff, 2003; Wilensky and Resnick, 1999).

System Thinking in Science Education

System thinking is described in various ways in the current literature. Verhoeff (2003) and Drack et al. (2007) described the system as "a phenomenon that maintains its existence and functions with its interaction as a whole. System thinking is working together for a specific purpose interactively with its complex and interconnected parts which make up a unified whole". In-depth understanding of a complex system requires a thorough understanding of its components. Therefore, the interaction between all system components should be considered in a holistic way. It requires high-level thinking skills and high cognitive abilities to

analyze and understand a system. The latest K-12 Science Education (NRC, 2012), emphasizes “the need to develop system thinking skills among students of different age levels”.

System Thinking in Engineering

Cross(1982) stated that “conceptual design of products and systems is a difficult process involving cognitive, social and technical challenges. To achieve this, design engineering methodologies provide predictions about theoretical, process models, and best practices”. One of the approaches to address these difficult processes at the design stage of systems is system-oriented thinking (Rittel and Webber, 1973; Checkland, 1981; Clarke, 2000). System thinking in engineering describes the interdisciplinary work of systems. Frank (2006, 2012) defines system thinking as a “high-level thinking skill and suggests various cognitive processes that can facilitate system thinking”. The system-oriented thinking method defines the system as a structure consisting of many parts, interacting with each other and greater than the sum of the parts. System-oriented thinkers are recognized as a good leader, strong communication, curious and innovative.

Developing System Thinking Skills in Science and Engineering

Several models have been introduced to improve ST. One of them is the Structure-Behavior-Function (SBF) model (Goel et al., 2009; Hmelo-Silver et al., 2007).

Structure-behavior-function model; The basis of this model is the organization of knowledge in the process of learning the complex concept or problem (Sommer & Lücken, 2010). SBF was developed in the field of engineering and later adapted to education. The model focuses on structure (system components and relationships between them), behavior (dynamic interactions between system components and existing mechanisms in the system) and function (components and functions that are the essence of the system).

Behaviors express how the complex system was created, ie the causal processes that occur within it. Functions determine the reasons in of the system (Goel et al., 2009). For example, the diaphragm is one of the structures of the human respiratory system, the contraction and relaxation mechanism being an example of the behavior of the diaphragm. The function of the diaphragm is to create an air pressure difference within the thoracic cavity; thus the air moves in and out. This shows the function of the model. The ST model in science encourages thinking of complex concepts and encouraging meaningful learning by supporting discussion. In engineering, it provides the ability to solve problems in a working system from a wide angle point of view. Another advantage is that it provides students with cognitive development. When students face complex problems, they recall their previous knowledge and solve it in the light of this information. This process develops significant connections among system components at different organizational levels. It also facilitates learning process by arranging teaching through conceptual representation and helps in-depth understanding of complex systems (Sommer & Lücken, 2010). System thinking is a promising approach that reflects the multiple interactive components of the system and their interaction with each other. It provides a holistic view of the complex concept in science and system thinking and the oil, function and function of the system in engineering (Booth & Sterman., 2001).

System Thinking Hierarchy (STH) Model; This conceptual representation model was developed by Assaraf and Orion (2005) and used to evaluate the system understanding. Assaraf & Orion (2005) is a model that examines how a system is thought and understood. This model is categorized into eight hierarchical features or abilities. The features of the model are arranged in three consecutive levels in ascending order: A. analysis (characteristic 1); B. synthesizing (2, 3, 4, 5); and C. application (6, 7, 8). Studies using this model to examine students' thinking skills have collected eight phases in three hierarchical levels: 1. System component analysis (step 1), 2. Synthesis (step 2-5), and 3. Practice steps 6-8 (Meilinda et al., 2011).

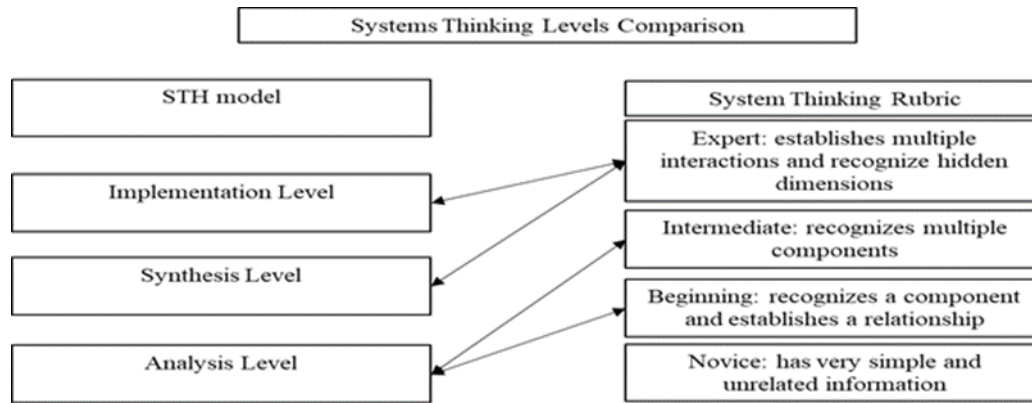

Figure 1. The comparison of System Thinking Hierarchy and System Thinking Rubric (Assaraf & Orion, 2005)

In Figure 1, the system thinking model is compared according to two different models (system thinking and system thinking hierarchy). Accordingly, the Expert category of System thinking includes the categories of application and synthesis in the system thinking hierarchy. The medium and basic category of system thinking corresponds to the level of analysis of the STH.

The purpose of the study is to determine the ST levels of the teachers about osmosis.

2. Method

Qualitative research can be described as a qualitative research that follows a qualitative process to reveal events and perceptions in a holistic and realistic way in their natural environment (Yıldırım & Şimşek, 2018). The pattern of this study was chosen as an action research to examine the ST skills of the teachers attending the graduate program of Science Teacher Education.

Study Group: The study group consisted of 16 teachers (6 Ph.D., 10 Master) who are attending the Graduate Program of Science Teaching in a state university in Istanbul in 2018-2019 academic year.

2.1. Data Collection Tools

The methods and techniques commonly used in action research are diary keeping, observation, interview, documentary screening, survey and case study. In this study, one of the qualitative data collection tools, questionnaire was used. The questionnaire consisted of 21 open-ended questions about osmosis. In the study, teachers' answers were evaluated according to the system thinking model proposed by Assaraf & Orion (2005). This model is categorized into eight hierarchical features or abilities. The features of the model are arranged in three consecutive levels in ascending order (Table 1):

- A. Analysis system components (step 1)
- B. Synthesis of system components (steps 2, 3, 4, 5)
- C. Application (steps 6, 7, 8).

Table 1. Research Questions by System Thinking

Category	Number of Questions	Sample Question
C:Expert(Application and synthesis) Level 6-8)	6	How can blood be cleaned with a dialysis machine whose kidney non-functioning?
B:Intermediate (Synthesis) Level 2-5	4	Explain the relationship between the roots of plants and the absorption of water from the soil and osmosis.
A:Beginning (Analysis) Level 1	4	How does a celled organism such as amoeba, paramecium and noon maintain their water balance in their bodies?
Prerequisite (Information, Comprehension)	7	Explain the relationship between the structure of the cell membrane and osmosis.

3. Application

Open-ended questions consisting of 21 questions were given to study group about the subject of osmosis to explain them. In order to solve the questions about system thinking about osmosis, teachers should use various sources. For this reason, they were asked to answer the questions by using the resources they wanted.

3.1. Data Analysis

Content analysis (CA) was used to analyze the data obtained. In CA, data serving the same purpose are grouped within the framework of certain concepts and themes. Each group needs to form a whole conceptually. At this stage, the data is encoded. One or more words can be used in coding. This coding is important for correct segmentation of data. In cases where the answers of the participants were not understood, the data could not be coded and evaluated in the non-codable category. The validity of the open-ended questions was also analyzed by a second instructor. Content validation index = 0.80 between two researchers. In order to evaluate the open-ended questions in the study, the system thinking rubric was developed based on Meilinda et al. (2017) in Table 2. This rubric was compared with the STH developed by Assaraf & Orrion (2005) in Figure 1.

Table 2. System Thinking Assessment Rubric on Osmosis

System Thinking Level	System Thinking Indicator
1(Novice - Prerequisite)	a Osmosis, osmotic pressure, cell membrane exchange, plasmolysis, deplasmolysis, turgor pressure
	b To be able to describe the structure and functions of osmosis and its associated components
	c Thinking of osmosis through chemical formula
2(Beginning)	a To be able to analyze the relationship between homeostasis and physiological events in humans, plants and animals
	b Ability to organize osmosis and related components, processes and interactions between them in a single system
	c To be able to define the disruptions / feedback process that occurs in the system as a result of disruptions in osmosis
3(Intermediate)	a To be able to make generalization about osmosis system
	b Ability to design an interaction pattern from osmosis system components
	c Osmosis can develop new designs by integrating all its components in a closed system that includes close and distant areas such as technology, health, living beings and economic.
4(Expert)	a Developing models in technology, health, daily life applications (dialysis machine, water purifier, food storage areas) using interactions between components in the system (all areas related to osmosis)

- b To be able to estimate and solve the problems in the system by using the designed model or pattern
- c Develop and apply a new system pattern based on the outcome of the forecast

4. Results

In this study, the analysis of the answers of Science teachers who received graduate education to the system thinking questions are given in tables and graphs below.

Table 3. Teachers' System Thinking Levels

System Components	Novice f(%)	Beginning f(%)	Intermediate f(%)	Expert f(%)
Osmosis in the cell, osmotic pressure and related events	1(6.25)	3(18.75)	5(31.25)	7(43.75)
Osmosis in plants and its functions	6(37.5)	4(25)	3(18.75)	3(18.75)
Osmosis and its functions in animals	5(31.25)	5(31.25)	4(25)	2(12.5)
Osmosis and its functions in various parts of the human body	6(37.5)	4(25)	4(25)	2(12.5)
Types of osmosis (reverse and air osmosis)	12(75)	3(18.75)	1(6.25)	0
Osmosis in health	13(81.75)	1(6.25)	1(6.25)	1(6.25)
Osmosis in engineering	12(75)	5(31.25)	1(6.25)	0
Osmosis in food industry	14(87.5)	2(12.5)	0	0
Osmosis in clean water	8(50)	4(25)	2(12.5)	2(12.5)
Economic value of osmosis	14(87.5)	2(12.5)	0	0

When Table 3 was examined, teachers were able to explain osmosis events in the cell (37.5%), animal (31.25%) and human body (37.5%) at the beginner level. Reverse osmosis, air osmosis, which are the fields of use of the osmosis in engineering, have no response at the expert level, while there is no moderate response to the use of osmosis in the food sector and in obtaining clean water. This result showed that teachers could not look at osmosis only in cell events as they could not look at it as a system and they could not give sufficient answers about other fields.

Table 4. Content Analysis of Science Teachers' Questions with Osmosis

System Thinking Levels	STH Model	Information of Osmosis System Thinking	Deficiencies in System Thinking Skills
4 (Expert)	<p>Application and synthesis</p> <p>Students can think of a whole (system) of relevant departments (subsystems)</p> <p>Identifies three or more components, Recognizes multiple interactions, establishes relationships with different sectors and looks holistically.</p>	<p>Types of osmosis (normal, reverse and air osmosis), the importance of osmosis for living organisms, health, pharmaceutical, food, industrial use</p>	<p>1. Teachers stated that reverse osmosis was used only for water purification, 15% of the teachers could explain the filtration of kidneys, intestinal absorption, and the working principle of dialysis machines.</p> <p>2. 30% of teachers establish the relationship between reverse osmosis and the working principle of dialysis machines. The use in pharmaceutical industry, cosmetics, dialysis centers, photography industry, battery industry, battery production, ice making, metal coating industry, textile and oil production industry, electronics industry has not been associated with any teachers.</p> <p>3. It is not known by teachers to use it in food industry such as fruit juice, tomato paste production and production of dried fruits.</p> <p>4. Air osmosis, another type of osmosis, is not mentioned.</p>
3 (Intermediate)	<p>Synthesis</p> <p>Students recognize two or more concepts and / or connections that form part of a whole (subsystem).</p> <p>To be able to define the relations between components, dynamic relations and cyclic thinking</p>	<p>To be able to determine the process and components of the system and to determine the unidirectional cause and effect between two components</p> <p>For example; Physiological events in the body through osmosis, the importance of osmosis for plants and animals</p>	<p>1. The relationship between osmosis, diffusion, hypertonic, hypotonic and plasmolysis deplasmolysis events was established by teachers (80%), while difficulties in establishing the relationship between turgor pressure and osmotic pressure were observed (40%).</p> <p>2. The relationship between plants' absorption of water from soil, osmotic pressure and turgor pressure could be established by 35% of teachers.</p> <p>3. The adaptation of freshwater and salt water organisms to the balance of water in their bodies, the adaptation of fish migrating from less salty water to salty waters could be explained by 30% of teachers.</p>
2 (Beginning)	<p>Analysis</p> <p>Explain the relationship between components or processes in the system.</p> <p>Defines at least two components or processes.</p> <p>Students recognize both concepts and connections, but still cannot rationalize a conceptual subsystem</p>	<p>To be able to define the processes and components of the system</p> <p>For example; Explain osmotic pressure through formula and solve related problems</p>	<p>1. Osmosis, osmotic pressure concepts and osmosis diffusion relationship is explained by 80% of teachers. Again, the blood cell images in the hypertonic and hypotonic solutions (85%) were correctly explained.</p> <p>2. The relationship between osmotic pressure and hydrostatic pressure and turgor pressure could only be established by 30% of teachers.</p> <p>2. Numerical problems (60%) given by osmotic pressure formula are solved.</p>
1 (Prerequisite)		<p>Comprehension of information process, concepts and relations</p>	<p>Concepts such as osmosis, osmotic pressure, turgor pressure, hydrostatic pressure, plasmolysis, deplasmolysis (90%) were defined without association. The importance of osmosis for the human body is explained by (95).</p> <p>It is known by 75% of teachers that osmosis occurs in a membrane environment, while 25% have misconceptions (which can occur in harmless environments such as diffusion).</p>

Table 4 shows the content analysis of teachers' responses to system thinking skills. None of the teachers were able to relate to the food, health and engineering areas of osmosis. They were not familiar with air osmosis. Most of the teachers have pre-requisite knowledge about the concepts of osmosis, osmotic pressure and plasmolysis, deplasmolysis.

5. Discussion

Osmosis is primarily an important concept of basic sciences such as biology and chemistry and concerns various production areas in engineering. Although it seems like a simple event, it is a very comprehensive

and complex concept considering the fields used in engineering. However, since the students were not accustomed to thinking about the system, it was seen that they were only looking at osmosis from one science area and not from other areas (such as engineering). Again, according to the findings, it was found that teachers developed the concept of osmosis. However, it was found that system thinking approaches were very limited compared to the growth of basic knowledge approaches.

Although ST is a valuable tool in solving complex problems, there are limited studies in science and engineering education (Meilinda et al., 2017). Studies have indicated that there are some obstacles to ST. These obstacles are; a. Identify multiple levels of interaction and relationship, b. explain the functions and behavior of the system c. The need of defining the hidden dimensions of the system (invisible parts of the system). These skills work together to develop a more comprehensive understanding of the system. For example, in order to distinguish and understand more detailed relationships within the system, one must grasp the functions and behaviors of the structural dimensions of the system and at the same time realize the impact of the hidden dimensions of the system. ST skills should be included in the curriculum to improve them (Assaraf & Orion 2010; Evagorou et al. 2009; Hmelo-Silver & Azevedo 2006; Wilensky & Reisman 2006). In Science and Engineering where holistic thinking is very important, ST offers a way to integrate purpose, process and performance. In addition, it provides to see systems as a whole, to understand complex problem situations; It helps reduce unwanted situations and uncertainties and manage risk. ST is an indispensable skill in the fields of science and engineering (Monad & Gannon, 2015).

6. Conclusion

In this study, the system thinking skills of the post-graduate teachers about osmosis were examined. In this study, system thinking skills of teachers were evaluated in 4 categories as prerequisite, basic, intermediate and expert. Only 20% of teachers could reach the expert level, where teachers were limited in system thinking although they did not use the resources they wanted and the time limit was not made. Most of the teachers (80%) remained at the level of knowledge and understanding of osmosis only. It was seen that they cannot make any connection to osmosis about technology, engineering health, food and life, living organisms and where they are seen in the living body. According to teachers, osmosis is seen only as an event in the cell. Most of the teachers stated that they had not heard the concept of reverse osmosis before.

References

- Ben-Zvi Assaraf, O., & Orion, N. (2005). Development of system thinking skill in the context of Earth System education. *Journal of Research in Science Teaching*, 42, 518–560.
- Ben-Zvi Assaraf, O., & Orion, N. (2010). System thinking skills at the elementary school level. *Journal of Research in Science Teaching*, 47(5), 540–563.
- Booth Sweeny, L. & Sterman, J. (2001). Bathtub dynamics: Initial results of a systems thinking inventory. *Systems Dynamics Review*, 16(4), 249–286.
- Clarke, S. (2000), Human Centered Methods in Information Systems - Current Research and Practice. *Idea Group Publishing*, Hershey, PA, USA.
- Daniel B, Stanisstreet M.A and Boyes E. (2004). How can we best reduce global warming? School students' ideas and misconceptions *International journal of environmental studies* 61: 2 211-22
- Drack M, Apfalter W and Pouvreau D. (2007) On the making of a system theory of life: Paul A Weiss and Ludwig von Bertalanffy's conceptual connection *The Quarterly review of biology* 82: 4 349-73
- Dominici, G. (2012). Why Does Systems Thinking Matter? *Business Systems Review*, 1(1), 1–2. <https://doi:10.7350/bsr.a02.2012>
- Frank, M. (2012), "Engineering Systems Thinking: Cognitive Competencies of Successful Systems Engineers." *Procedia Computer Science*, Vol. 8, pp. 273-278.

- Goel, A., Rugaber, S., & Vattam, S. (2009). Structure, behavior & function of complex systems: The SBF modeling language. *International Journal of AI in Engineering Design, Analysis and Manufacturing*, 23, 23–35
- Hmelo-Silver, C. E., Marathe, S., & Liu, L. (2007). Fish, swim, rocks sit, and lungs breathe: expert-novice understanding of complex systems. *The Journal of the Learning Science*, 16, 307–331.
- Hopper, M., & Stave, K. A. (2008). Assessing the Effectiveness of Systems Thinking Interventions in the Classroom. In *The 26th International Conference of the System Dynamics Society* (pp. 1–26). Athens, Greece.
- Keohane, R.O & Victor, D. G. (2011). *The regime complex for climate change Perspectives on politics* 9(1)7-23
- Laszlo, A and Krippner S 1998 Systems theories: Their origins, foundations, and development *Advances in psychology- Amsterdam* 1(126) 47-76
- Maani, K., & Maharaj, V. (2004). Links between systems thinking and complex decision making. *Systems Dynamics Review*, 20(1), 21–48.
- Meadows, D. H. (2008). *Thinking in Systems: A Primer*. White River Junction, VT: *Chelsea Green Publishing*.
- Meilinda, M., Rustaman, N.Y. and Tjasyono, B. (2017). The Perceptions of Pre-Service Science Teachers and Science Teachers about Climate Change *Jurnal Pendidikan IPA Indonesia* 6(2) 292-7
- Monat, J.P., Gannon, T.F.(2015). What is Systems Thinking? *A Review of Selected Literature Plus Recommendations*. *Am. J. Syst. Sci.* 4, 2
- National Research Council. (2012). *A framework for K-12 science education: practices, crosscutting concepts, and core ideas*. Washington, DC: The National Academies Press.
- Ossimitz, G. (2000). Teaching System Dynamics and Systems Thinking in Austria and Germany. In *The 18th International Conference of the System Dynamics Society* (pp. 1–17). Bergen, Norway.
- Özyurt Soytürk, B., Şahin, F.(2016). Ortaokul Öğrencilerinde Sistemik Düşünme Becerileri ile Akademik Başarı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *International Journal of Human Sciences*. 13(1) p. 1473-1485
- Plate, R. (2010). Assessing individuals' understanding of nonlinear causal structures in complex systems. *System Dynamics Review*, 26(1), 19– 33. doi:10.1002/sdr.432
- Pekel, F. O. and Özyay, E. (2005). Turkish high school students' perceptions of ozone layer Depletion. *Applied Environmental Education and Communication* 4 (2) 115-23
- Raved, L and Yarden, A. (2014). Developing seventh grade students' systems thinking skills in the context of the human circulatory system *Frontiers in public health* 1 (2) 260
- Richmond, B. (2001). An introduction to systems thinking. Lebanon, NH: *High Performance Systems, Inc*
- Shepardson D P, Niyogi D, Roychoudhury A and Hirsch A (2012). Conceptualizing climate change in the context of a climate system: Implications for climate and environmental education. *Environmental Education Research* 8 (3) 323-52
- Sommer, C and Lüken, M. (2010). System competence – Are elementary students able to deal with a biological system? *Nordic Studies in Science Education* 6(2) 125-43
- Squires, A., Wade, J., Dominick, P., & Gelosh, D. (2011). Building a Competency Taxonomy to Guide Experience Acceleration of Lead Program Systems Engineers. In *9th Annual Conference on Systems Engineering Research (CSER)* (pp. 1–10). Redondo beach, CA.
- Sterman, J. D. (2003). System Dynamics: Systems Thinking and Modeling for a Complex World. In *ESD International Symposium*.
- Sweeney, L. B., & Sterman, J. D. (2000). Bathtub dynamics: initial results of a systems thinking inventory. *System Dynamics Review*, 16(4), 249–286. doi:10.1002/sdr.198
- Verhoeff, R. P., Waarlo, A. J., & Boersma, K. T. (2008). Systems modeling and the development of coherent understanding of cell biology. *International Journal of Science Education*, 30, 331–351.

Wade, J. (2011). *Systems Engineering: At the Crossroads of Complexity*. In Kongsberg Systems Engineering Event.

TÜRKİYE'DE ULUSAL E-DEVLET STRATEJİSİ VE EYLEM PLANININ BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mehmet Seyda OZAN

Öğr. Gör., Erciyes Üniversitesi

S. Mustafa ÖNEN

Prof. Dr., İnönü Üniversitesi

ÖZET

Günümüzdeki teknolojik gelişmeler toplumsal hayatı ve ekonomiyi etkilediği gibi devlet-vatandaş ilişkilerini de etkilemekte ve geliştirmektedir. Bilgi ve İletişim Teknolojilerindeki (BİT) hızlı gelişim vatandaş taleplerini de farklı bir boyuta ulaştırmıştır. Bu kapsamda devletlere yüklenen önemli görevlerden biri de vatandaş merkezli olmaları ve vatandaşların bilgi ve iletişim gereksinimlerine/taleplerine yönelik gerekli BİT altyapılarını kurmaları ve hizmet sunmalarıdır. Bu doğrultuda kavramlaşan e-Devlet; vatandaşlara verilen hizmetlerin elektronik ortama taşınması ve hizmetlerin zamandan-mekândan bağımsız bir şekilde hızlı-güvenli bir şekilde işlenmesi esasına dayanan bir sistemdir. E-Devlet kullanımı, şeffaflık, hesap verebilirlik ve hızlı değişimlere ayak uydurabilme gibi birçok avantajı içermektedir. Bu durum ise kamusal hizmet ve işleyiş süreçlerinin yeniden organizasyonuna, iyileştirilmesine ve verimliliğin sağlanmasına yönelik bir yönetim anlayışını benimsemeyi gerektirmektedir. Bu kapsamda devletler, e-Devlet sistemlerinin etkin kullanımı için stratejiler ve eylem planları geliştirmektedir. Türkiye de "Ulusal e-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı" ile e-Devlet'in etkin kullanımını amaçlamıştır. Bu kapsamda çalışmanın amacı Türkiye'deki e-Devlet hizmet ve faaliyetlerinin gelişimini ilgili ulusal strateji ve eylem planı ışığında incelemek ve değerlendirmektir. Çalışmada önce e-Devlet kavramı kuramsal açıdan ortaya konulmuş; sonra Türkiye'de e-Devlet konusu Ulusal e-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı kapsamında ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: E-Devlet, Ulusal E-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı, Bilgi ve İletişim Teknolojileri,

1. Giriş

Kamu yönetiminde son yıllarda Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin (BİT) stratejik kullanımı gittikçe yaygınlaşmakta ve elektronik işleyiş hizmet ve karar alma süreçlerinde ağırlığını hissettirmektedir. OECD üye ülkelerinin büyük çoğunluğu ve artan sayıda gelişmekte olan ülkeler ulusal e-Devlet stratejileri oluşturarak bu süreci iyileştirmeyi ve geliştirmeyi hedeflemişlerdir. Bu kapsamda ülkeler kamu sektöründe etkinliği sağlama ve BİT altyapılarını geliştirmek adına önemli yatırımlar yapmaktadır. Bu doğrultuda kamu politikası ve yönetimi için yeni teknolojik ürün ve çözümler tercih edilmektedir. Ayrıca yeni teknolojileri benimseyen ve BİT altyapılarını sağlayan gelişmekte olan ülkeler iyi yönetim konusunda da başarılı olma potansiyeline sahiptirler. Bununla birlikte gelişmekte olan ülkelerde e-Devlet kullanımı ile kamusal işleyiş ve yönetsel süreçlerde çok ciddi sıçramalar beklemek gerçekçi olmasa da iyileştirilmiş idari kapasite ve demokratik yönetim açısından önemli getiriler söz konusu olabilmektedir. Ancak bu değişimin gerçekleşmesi için yeni teknolojilerin kullanımı diğer kamu reformu projelerine de dahil edilmelidir. Ayrıca ilgili süreçlere yönelik strateji/eylem planları büyük bir önem ve hassasiyet ile ele alınarak değerlendirilmelidir. Bu kapsamda çalışmanın amacı Türkiye'deki e-Devlet hizmet ve faaliyetlerinin gelişimini ilgili ulusal strateji ve eylem planı ışığında incelemek ve değerlendirmektir. Çalışmada önce e-Devlet kavramı kuramsal açıdan ortaya konulmuş; sonra Türkiye'de e-Devlet konusu Ulusal e-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı kapsamında ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

2. E-Devlet ve Elektronik İşleyiş

Kamu yönetiminde e-Devlet; kamusal işleyiş, hizmet sunumu ve karar alma hususlarında bilgi ve iletişim teknolojilerinin stratejik ve eşgüdüm temelinde kullanılması anlamına gelir. Hedeflenen faydalar; kamu kurumlarında etkinlik, kamu hizmetlerinde iyileştirme, katılım ve şeffaflıktır. Bu faydalar ise sağlam bir kurumsal temel ve BİT altyapılarının mevcudiyeti ile mümkündür. E-devlet sisteminin en önemli argümanlardan biri kamu kurumlarının hizmet üretim verimliliğini artırması ve böylece hizmet maliyetlerinde önemli tasarrufların sağlanmasıdır. Bu verimliliği sağlamanın iki yolu vardır. Birincisi idari prosedürlerin otomasyonu ve süreçlerin basitleştirilmesi yoluyla işgücü verimliliğini artırmaktır. Diğeri ise piyasaya ve satın alma prosedürlerine hakimiyet ile hizmet maliyetlerini düşürmektir. Burada şeffaflık, verimlilik ve rekabet kavramları ön plana çıkmaktadır (Alshehri ve Drew, 2011: 1-7). Bu kapsamda hükümetlerin hizmet maliyetlerini azaltma hususunda tercih ettikleri önemli araçlardan biri de elektronik ihaledir. E-ihaleye yönelik sistematik araştırmalar görece az olmasına karşın şeffaflık ve pazar rekabeti avantajlarını sağlama açısından önemli üstünlükler içerir (Jang, 2010: 224-229). Mal ve hizmet sağlayıcılarının elektronik kayıtlarının oluşturulması ve gerektiğinde bunlara erişim kamu alımlarında tasarruf sağlamanın başka bir yoludur. BİT tabanlı otomatik prosedürlere tam dönüşüm verimliliği sağlama adına önemli bir hamledir.

E-devlete yönelik güçlü BİT desteği kamu kurumlarının bilgi toplamasını ve sağlmasını kolaylaştırmaktadır. Bu kapsamda e-Devlet ve BİT altyapılarının çalışabilirliği kamu kurumları arasındaki iş birliğini de artırmaktadır. Bu çalışabilirlik veri alma, okuma ve işleme kapasiteleriyle alakalıdır. Fakat tarihsel akışa bakıldığında geçmişte kamu kurumlarının ağ oluşturma ve iş birliği kapasitelerini geliştirmekten ziyade yalnızca temel BİT altyapılarını kurmakla yetindikleri görülmektedir (Lenk ve Traunmuller, 2000: 271-275). Kamu kurumları genel bir eğilim olarak artan hizmet ve ağ oluşturma gereksinimlerine kurumsal çerçevede bir cevap vermek durumdadır. Kişisel verilerin toplanması ve işlenmesi güvenirliliği sağlama adına önemlidir. Bu kapsamda ulusal hükümetler, teknolojik yenilikler ve ilgili standartlara yönelik mevzuat düzenlenmeleri yapmak durumundadır.

Diğeryandan e-Devlet ile yönetim kavramı çoğu kez aynı paraleldedir. İdari verimlilik, kamu hizmetlerinin kalitesi ve demokratik katılım her ikisinin de temel ilkeleridir. Bununla birlikte her iki kavram da kamu reformlarının daha bütüncül anlayışla gerçekleştirilmesi açısından kilit bir rol üstlenebilmektedir. Yönetişimin; kamunun yönetimi, hesap verebilirlik, hukuk-demokrasinin üstünlüğü ve şeffaflık olmak üzere dört önemli boyutu vardır. Bu boyutlar aynı zamanda e-Devletin de temel ilkeleridir (Palvia ve Sharma, 2007: 1-12). Uluslararası aktörler de iyi yönetişimi teşvik etmenin bir yolu olarak e-Devlete yönelmişlerdir. Örneğin, Birleşmiş Milletler (BM), etkili kamu politikalarını, iyi yönetişimi ve en iyi kamu yönetimi uygulamalarını teşvik etmek amacıyla BM Çevrimiçi Kamu Yönetimi ve Finans Ağını (UNPAN) kurmuştur (United Nations, 2017). E-devletin iyi yönetişimin teşviki için bir araç olarak kullanılmasının temel nedeni her iki kavramın nihai hedeflerinin ortak olmasıdır. Bu hedefler aşağıdaki gibidir (Calista ve Melitski, 2007: 88-93):

- kamu yönetiminin etkinliğini artırmak,
- kamu hizmeti sunumunu iyileştirmek ve
- siyasi süreçlerin açıklığını ve şeffaflığını güçlendirmek

Aynı zamanda e-Devlet, yönetsel süreçlerin etkinliğini ve idari eylemlerin sonuçlarını merkezine koyan Yeni Kamu Yönetiminin (YKY) önemli bir aracıdır. Hızla artan BİT kullanımı çoğu ülkede düzenli ve genel bir başarı eğilimi oluşturmaya da kamu hizmeti sunumunda önemli iyileştirmeler sağlayabilmektedir.

3. Türkiye’de E-Devlet

Dünya genelinde gelişmelere ve hızlı değişimlere ayak uyduramayan devletlerin kamusal işleyiş ve hizmet maliyetleri hususunda bazı problemler yaşaması muhtemeldir. Buna karşın elektronik işleyiş ile hizmet sunumunu benimsemiş ve bu sistemlere adaptasyon sağlamış ülkelerin diğery ülkelere kıyasla daha güçlü oldukları bir gerçektir (Tripathi ve Parihar, 2011: 351). Bu kapsamda BİT sektöründeki hızlı gelişmeler devletleri BİT altyapıları oluşturmaya itmiştir. Bu yapılanmalarla hedeflenenler; şeffaflık, hızlı ve kesintisiz

işleyiş, katılımçılık, kurumlar arası bilgi akışının sağlanması, kamusal yarar ve bilgi merkezli karar alma süreçlerinin iyileştirilmesi olarak ifade edilir.

Türkiye’de e-Devlet hizmetlerine erişim www.turkiye.gov.tr adresinden sağlanmaktadır. E-devlet kapısına giriş e-Devlet şifresiyle, elektronik imzayla, mobil imzayla, TC kimlik kartıyla ve internet bankacılığı şifresiyle yapılabilmektedir. Türkiye’deki kamusal hizmetlere tek noktadan erişilebilmesi e-Devlet kapısı ile mümkündür. E-katılıma da imkân sağlayan e-Devlet kapısı vatandaşların kurumlara yönelik fikir, istek ve şikayetlerini çevrimiçi olarak toplayabilmektedir. Bu sayede vatandaşların karar alma süreçlerine katılımını dolaylı da olsa sağlanabilmektedir. E-devlet kapısına erişim sağlayacak şifrelerin temini TC kimlik kartıyla PTT şubelerinden alınabilmektedir. E-devlet kapısında yaklaşık 5000’in üzerindeki hizmet mevcuttur. Haziran 2020 yılı itibarıyla “e-Devlet Kapısı”nda en çok kullanılan 20 hizmet aşağıda belirtilmiştir (E-Devlet Kapısı, 2020a):

- (1) Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmet Bakanlığı’ndan Pandemi Sosyal Destek Ön Başvurusu
- (2) Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmet Bakanlığı’ndan Sosyal Yardım Bilgileri Sorgulama
- (3) Sosyal Güvenlik Kurumu’ndan 4A Hizmet Sunumu
- (4) Adalet Bakanlığı’ndan Dava Dosyası Sorgulama
- (5) Türkiye İş Kurumu’ndan İşsizlik Ödeneği/İş Kaybı Tazminatı ve Kısa Çalışma Ödeneği Sorgulama
- (6) Gelir İdaresi Başkanlığı’ndan Vergi Borcu Sorgulama
- (7) Sosyal Güvenlik Kurumu’ndan SGK Tescil ve Hizmet Dökümü
- (8) İçişleri Bakanlığı’ndan E-Başvuru
- (9) Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmet Bakanlığı’ndan Sosyal ve Ekonomik Destek Bilgileri Sorgulama
- (10) Emniyet Genel Müdürlüğü’nden Araç Plakasına Yazılan Ceza Sorgulama
- (11) Sağlık Bakanlığı’ndan HES Kodu Üretme ve Listeleme
- (12) Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü’nden Tapu Bilgileri Sorgulama
- (13) Sosyal Güvenlik Kurumu’ndan 4/B-2020 Erteleme Kapsam Listesi (COVID-19)
- (14) Adalet Bakanlığı’ndan İcra Dosyası Sorgulaması
- (15) Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı’ndan CİMER Başvuru Sorgulama
- (16) Milli Savunma Bakanlığı’ndan Askerlik Durum Belgesi Sorgulama
- (17) Sosyal Güvenlik Kurumu’ndan 4A/4B İş Göremezlik Raporu
- (18) Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmet Bakanlığı’ndan Alo 183 Sosyal Destek Başvurusu
- (19) Milli Savunma Bakanlığı’ndan Er Sınıflandırma Sonucunu Sorgulama ve Sevk Başvurusu
- (20) İçişleri Bakanlığı’ndan Açık Kapı Başvurusu ve Başvuru Takibi

Görüldüğü üzere COVID-19 pandemisi en çok kullanılan hizmetleri de etkilemiştir. Haziran 2020 tarihi itibarıyla E-Devlet kapısına kayıtlı 48 milyon kullanıcı vardır. Vatandaşlar toplamda 660 kurum sağladığı 5065 hizmetten faydalanabilmektedirler. Bu hizmetlerin 2620’si mobil cihaz kullanımına açıktır (E-Devlet Kapısı, 2020b). Bu istatistiki bilgiler sabit olmamakla birlikte günden güne hızla artmaktadır.

4. 2016-2019 Ulusal E-Devlet Stratejisi Ve Eylem Planının Değerlendirilmesi

Türkiye'nin 2016-2019 yıllarını kapsayan ulusal e-Devlet stratejisi ve eylem planına bakıldığında 4 temel stratejik amacın (S.A) olduğunu ve her amacın alt hedefleri (H) olduğunu görülmektedir. 4 temel stratejik amaç ve alt hedefleri aşağıdaki gibidir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020):

- **S. A. 1:** e-Devlet Ekosistemine Yönelik Etkinlik ve Sürdürülebilirliğin Sağlanması
 - H. 1.1. Eşgüdüm ve etkinlik artırılabilecektir.
 - H. 1.2. Kurumsal e-dönüşümün kapasitesi artırılabilecektir.
 - H. 1.3. Yenilikçi yaklaşımlar takip edilecek ve e-Devlet ekosistemine adapte edilecektir.

İlk stratejik amaçtaki "e-Devlet ekosistemi" söylemi kapsamına birçok kavramı alabilecek genel bir ifadedir. Bu anlamda ilk stratejik amaç diğer stratejik amaçları da kapsamına alabilecek genel bir çerçeve çizmektedir. Günümüzde e-Devlet kullanımının ve erişiminin hızla artması ve yeni teknolojilerle desteklenmesi bu sürecin etkinliğini ve sürdürülebilirliğini kanıtlar niteliktedir. Alt hedeflere bakıldığında 2016-2019 yıl aralığı içinde yapılan ve basına da yansıyan "e-Devlet Eşgüdüm ve Değerlendirme Toplantıları" bu alt hedefe yönelik çalışmaların yapıldığını göstermektedir (AA, 2018). Kurumsal e-dönüşüm kapasitesinin artırılmasına yönelik örneklerin başında kamusal işleyiş ve hizmetlerin Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine göre yapılan yeniden yapılandırma çalışmaları gelmektedir. İnovatif hamle ve gelişmeler ise genelde sistem güvenliğini iyileştirmeye yönelik yapılmıştır. Bu kapsamda bilgi güvenliği hususundaki tedbirler Türksat A.Ş. tarafından ele alınmaktadır. Sistemin her alt parçası 7/24 kesintisiz bir şekilde izlenmekte ve olağan dışı seyreden gelişmelere müdahale edilmektedir. Ayrıca saldırı tespit ve engelleme konularına yönelik modern teknolojilerin takip edildiği görülmektedir.

- **S.A. 2:** Altyapı Çalışmalarına ve İdari Hizmetlere Yönelik Ortak Sistemlerin Kurulması
 - H. 2.1. Ortak bilgi ve teknoloji altyapıları geliştirilecektir.
 - H. 2.2. e-Devlet sistemlerine yönelik ortak çözümler geliştirilecektir.
 - H. 2.3 İdari hizmetlerde bilgi ve işlem sistemlerine yönelik bütünlük ve süreklilik sağlanacaktır.

İkinci stratejik amaç BİT altyapısı geliştirmeye ve idari işleyiş bütünlüğünü sağlamaya yöneliktir. Alt hedeflere bakıldığında kurumların ortak BİT altyapısı kullanmalarının sağlanması ve bilgi işlem sistemlerinde süreklilik vurgusu görülmektedir. Bu kapsamda e-Devlet kapısı incelendiğinde kurum, belediye, firma, üniversite gibi pek çok kuruma ait portalların olduğu görülmektedir. Bu portalların BİT altyapıları ortaktır. Ayrıca işleyiş ve hizmet sağlayan kurum sayısı da gün geçtikçe artmaktadır. Bu kapsamda bu stratejik amaç ve alt hedeflerine yönelik çalışmaların yapıldığı anlaşılabilmektedir.

- **S.A. 3:** Kamu Hizmetlerinde e-Dönüşümün Sağlanması
 - H. 3.1. Kurumsal bilgi akışının öncelikle elektronik ortamdan sunulması sağlanacaktır.
 - H. 3.2. Bilişim sistemlerinin öncelikli sektörlerle entegrasyonu iyileştirilecektir.
 - H. 3.3. e-Devlet hizmetlerinin olgunluk düzeyi artırılabilecektir.
 - H. 3.4. Hizmet sunum kanallarının çeşitliliği artırılacak ve ilgili iyileştirmeler yapılacaktır.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi Başkanlığı e-Devlet kapısının kurulmasından ve yönetilmesinden sorumludur. Sistemin işleyişi ve geliştirilmesi ise Türksat A.Ş. tarafından sağlanmaktadır (E-Devlet Kapısı, 2020b). Bu durum Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi bağlamında düşünüldüğünde kurumsal e-dönüşümün önce idari anlamda sağlandığı görülmektedir. Bu kapsamda e-dönüşümün idari anlamda sağlanmasının ardından hizmetlere uyarlanması hususunun da ayrı bir stratejik amaç olarak belirtilmesi oldukça isabetlidir. Günümüzde kamu kurumlarının büyük çoğunluğunda elektronik belge sistemlerinin ve elektronik imzanın kullanılması kurumsal bilgi akışının elektronik ortamlara taşınması hedefinin belirli bir ölçüde gerçekleştirildiğini göstermektedir. Mobil hizmet sayısının gün geçtikçe artması ve çeşitlendirilmesi de hizmet sunum kanallarına yönelik çalışmalar yapıldığını göstermektedir. Ayrıca teknik olarak bakıldığında e-Devlet kapısının kullanıcıların sahip olduğu cihazlardan ve yazılımlardan kaynaklanabilecek kısıtlamaları minimize etme adına en geniş kullanıcı kitlesine ulaşmayı hedeflediği görülmektedir. Bu pozitif değerlendirmelere karşın alt hedef cümlesinde yer alan “olgunluk düzeyi” ifadesi ile hangi unsurların kastedildiği anlaşılabilir. Bu kapsamda ilgili ifade muğlak-belirsiz olarak değerlendirilebilir.

- S.A. 4: Kullanımın, Katılımın ve Şeffaflığın Artırılması
 - H. 4.1. Kullanım artırılacaktır.
 - H. 4.2. Açık veri kullanımı yaygınlaştırılacaktır.
 - H. 4.3. Elektronik katılım güçlendirilecektir.

Kullanım ve katılımın artırılması hususlarını vurgulayan son stratejik amacın başarı düzeyi somut verilerle ölçülebilmektedir. E-devlet kapısına kayıtlı kullanıcı sayısına anlık olarak www.turkiye.gov.tr sitesi üzerinden ulaşmak mümkün olsa da geçmiş yılların verilerine yönelik açık bir erişimin olmadığı görülmektedir. Bu kapsamda kullanıcı sayısındaki artışa yönelik değerlendirmelerde geçmiş haber kaynakları ve çalışmalar baz alınabilir. Bu doğrultuda 2018 yılında e-Devlet kapısı kayıtlı kullanıcı sayısının 37 milyon ve hizmet sayısının da yaklaşık 3500 olduğu görülmektedir (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, 2018). 2020 yılında ise bu sayı 48 milyonu geçmiştir. Aynı şekilde hizmet sayısında da 3500’den 5000’e çıkan bir artış söz konusudur (E-Devlet Kapısı, 2020b).

5. Sonuç

E-Devlet sistemlerinin kullanımı ile şeffaflık, hesap verebilirlik ve hızlı değişimlere ayak uydurabilme gibi birçok avantaj sağlanabilmektedir. Bu durum ise kamusal hizmet ve işleyiş süreçlerinin yeniden organizasyonuna, iyileştirilmesine ve verimliliğin sağlanmasına yönelik bir yönetim anlayışını benimsemeyi gerektirmektedir. Bu kapsamda devletler, e-Devlet sistemlerinin etkin kullanımı için stratejiler ve eylem planları geliştirmektedir. Türkiye de “Ulusal e-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı” ile e-Devlet’in etkin kullanımı amaçlamıştır. Türkiye’nin ulusal e-Devlet stratejisi ve eylem planının 2016 yılında yani içinde bulunduğumuz salgın sürecinden (Haziran 2020) çok daha önce hazırlanmış olması bu anlamda önemlidir. E-devlet kavramının önemini daha net anladığımız bu günlerde 2016 yılında hazırlanmış bir ulusal planın bu denli isabetli amaçlar içermesi ve bu amaçların birçoğunun başarılmış olması bu planı daha anlamlı kılmaktadır. Ayrıca planda e-dönüşümün temel stratejik amaçlar arasında sıkça tekrar edilmesi ulusal ve küresel çaptaki hızlı değişimlere karşı duyarlı olduğunun bir göstergesi olarak dikkat çekmektedir. Bu olumlu değerlendirmelerin yanında ilgili strateji ve eylem planına yönelik öneri ise stratejik amaç sayısının artırılması, mevcut stratejik amaçlara ne ölçüde ulaşılabildiğine yönelik raporların yayınlanması, strateji ve eylem planındaki bazı muğlak ifadelerden kaçınılması veya detaylandırılması şeklinde olabilir.

Kaynakça

AA-Anadolu Ajansı (2018), e-Devlet Değerlendirme toplantısı Oktay başkanlığında yapıldı, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/e-devlet-degerlendirme-toplantisi-oktay-baskanliginda-yapildi/1240273>, Erişim Tarihi: 05.06.2020.

Alshehri, M., & Drew, S. (2011). E-government principles: implementation, advantages and challenges. *International Journal of Electronic Business*, 9(3), 255-270.

Calista, D. J., & Melitski, J. (2007). E-government and e-governance: Converging constructs of public sector information and communications technologies. *Public Administration Quarterly*, 87-120.

E-Devlet Kapısı (2020a), Çok Kullanılanlar, <https://www.turkiye.gov.tr/cok-kullanilan-hizmetler>, Erişim Tarihi: 05.06.2020.

E-Devlet Kapısı (2020b), E-Hizmet Sayfası, <https://www.turkiye.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 05.06.2020.

Jang, C. L. (2010). Measuring electronic government procurement success and testing for the moderating effect of computer self-efficacy. *International Journal of Digital Content Technology and its Applications*, 4(3), 224-232.

Lenk, K., & Traummuller, R. (2000, September). A framework for electronic government. In *Proceedings 11th International Workshop on Database and Expert Systems Applications* (pp. 271-277). IEEE.

Palvia, S. C. J., & Sharma, S. S. (2007, December). E-government and e-governance: definitions/domain framework and status around the world. In *International Conference on E-governance* (No. 5, pp. 1-12).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı - Ulusal e-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı 2016-2019 (2020), http://www.sp.gov.tr/tr/temel-belge/s/136/Ulusal+e-Devlet+Stratejisi+ve+Eylem+Plani+_2016-2019, Erişim Tarihi: 05.06.2020.

Tripathi, Aprna & Parihar, Bhawana (2011), "E-Governance Challenges and Cloud Benefits", Proceedings of the IEEE International Conference on Computer Science and Automation Engineering (CSAE), Shanghai, 10-12 June 2011, ss. 351-354.

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (2018), e-Devlet kullanıcı sayısı 37 milyonu geçti, <https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/e-devlet-kullanici-sayisi-37-milyonu-gecti-358761.html>, Erişim Tarihi: 05.06.2020.

United Nations – UN (2017), The United Nations Public Administration Network (UNPAN) Online Training, <https://www.un.org/development/desa/capacity-development/tools/tool/the-unpan-online-training/>, Erişim Tarihi: 05.06.2020.

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-6

18-20 May 2020/ Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

KAMU YÖNETİMİNİN SALGIN HASTALIKLARLA MÜCADELESİNDE E-DEVLETİN ROLÜ VE ÖNEMİ

Mehmet Seyda OZAN

Öğr. Gör., Erciyes Üniversitesi

S. Mustafa ÖNEN

Prof. Dr., İnönü Üniversitesi

ÖZET

Günümüzde nicelik ve nitelik yönünden gelişen teknolojiler ile devlet-vatandaş ilişkileri farklı bir boyut kazanarak dinamik bir hal almaktadır. Bu kapsamda devletler hizmet ve işleyişlerini elektronik ortama taşımakta ve bilgi üretimini kamusal faydaya dönüştürmektedir. Bu anlayışın bir ürünü olan ve devletlerin ağ temelli bir teknoloji olarak benimsediği e-Devlet; kamusal işleyişin bütüncül bir şekilde ele alınmasını ve vatandaş ihtiyaçlarına etkin bir şekilde cevap verilmesini amaçlamaktadır. Bu kapsamda kamusal hizmetler e-Devlet ile zamandan-mekândan bağımsız ve gerektiğinde alternatif yollarla vatandaşların ihtiyacı doğrultusunda sunulabilmektedir. e-Devlet'in bir diğer ve önemli misyonu ise ulusal veya küresel çaptaki gelişmelere ayak uydurabilmesi ve ortaya çıkan yeni ihtiyaçları karşılayarak kamusal işleyiş ve hizmetleri kesintisiz bir şekilde devam ettirebilmesidir. Bu değişim gerektiren gelişmelerden biri olan ve ulusal-küresel çapta ortaya çıkabilen salgın hastalıklar ise kamusal işleyiş ve hizmetleri baltalayan çarpıcı bir örnektir. Ayrıca ilgili dönemlerde salgın hastalıkların kontrol altına alınabilmesi için gerekli önlemlerden biri de kamusal işleyiş ve hizmetlerin elektronik ortama taşınarak insan etkileşiminin sınırlandırılmasıdır. Bu doğrultuda e-Devlet'in zamandan ve mekândan tasarruf gibi üstün özellikleri özellikle salgın hastalık dönemlerinde ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın amacı e-Devlet'in genel ve özellikle salgın hastalık dönemlerindeki önemini ortaya koymaktır. Çalışmada önce e-Devlet kavramı kuramsal açıdan irdelemiş olup; sonra salgın hastalık dönemlerindeki önemi ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: E-Devlet, Salgın Hastalıklar, Kamusal İşleyiş ve Hizmet

1. Giriş

Günümüzdeki teknolojik gelişmeler devlet-vatandaş ilişkilerini farklı boyutlara ulaştırarak dinamik bir sürece dönüştürmektedir. Bu dinamik süreç ise devletlerin bilgi tabanlı e-Devlet sistemlerine geçişini zorunlu kılmaktadır. Kamu yönetiminde e-Devlet; kamusal işleyiş, hizmet sunumu ve karar alma hususlarında Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin (BİT) stratejik ve eşgüdümlü kullanımı anlamına gelmektedir. Bu kapsamda devletler hizmet ve işleyişlerini elektronik ortama taşımakta ve bilgi üretimini kamusal faydaya dönüştürmektedir. Kamu kurumlarında e-Devlet ile hedeflenen faydalar; etkinlik, kamu hizmetlerinde iyileştirme, katılım ve şeffaflıktır. Bu faydalar ise sağlam bir kurumsal temel ve ilgili BİT altyapılarının mevcudiyeti ile mümkündür. e-Devlet yeni teknoloji faydalarının ötesinde değişime ayak uydurma ve köklü reform politikalarının da anahtarıdır.

E-Devlet ile zamandan-mekândan bağımsız ve gerektiğinde alternatif yollarla vatandaşların ihtiyacı doğrultusunda sunulabilmektedir. E-Devlet'in bir diğer ve önemli misyonu ulusal veya küresel çaptaki gelişmelere ayak uydurabilmesi ve ortaya çıkan yeni ihtiyaçları karşılayarak kamusal işleyiş ve hizmetleri kesintisiz bir şekilde devam ettirebilmesidir. Bu değişim gerektiren gelişmelerden biri olan ve ulusal-küresel çapta ortaya çıkabilen salgın hastalıklar ise kamusal işleyiş ve hizmetleri baltalayan çarpıcı bir örnektir. Ayrıca ilgili dönemlerde salgın hastalıkların kontrol altına alınabilmesi için gerekli önlemlerden biri de kamusal işleyiş ve hizmetlerin elektronik ortama taşınarak insan etkileşiminin sınırlandırılmasıdır. Bu doğrultuda e-Devlet'in zamandan ve mekândan tasarruf gibi üstün özellikleri özellikle salgın hastalık dönemlerinde ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın amacı e-Devlet'in genel ve özellikle salgın hastalık dönemlerindeki

önemini ortaya koymaktadır. Çalışmada önce e-Devlet kavramı kuramsal açıdan irdelemiş olup; sonra salgın hastalık dönemlerindeki önemi ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

2. E-Devlet Kavramı

Günümüzde teknolojik gelişmelerin çarpıcı tesirleri devletleri de etkilemektedir. Bu kapsamda devletler adına dünyada yaşanan hızlı değişim ve gelişmelere karşı duyarlı olmak asli bir görev haline gelmiştir. Devletlerin bu gelişmelere ayak uydurabilmesi ise değişime direnmelerini gerektirmektedir. Bu doğrultuda günümüz kamu kurumları “from administration to management” yani “kuralcı yönetimden yönetim esaslı yönetim” anlayışına doğru bir eğilim göstermektedir (Hiller ve Belanger, 2005: 16-20). Burada Geleneksel Kamu Yönetiminden (GKY) Yeni Kamu Yönetimine (YKY) doğru bir geçiş söz konusudur. Bu geçişin ve YKY'nin ürünlerinden biri olan e-Devlet; vatandaşlara elektronik ortamlarda sunulan hizmetlerin etkinlik, kalite, hız, kesintisizlik ve güvenlik odağında sağlanması anlamına gelmektedir. E-Devletin kapsamı sadece teknik bir alanla sınırlı kalmamaktadır. Bu kapsama siyasi, iktisadi, hukuki ve toplumsal etkileşim de dâhil olmaktadır (Sobacı ve Yıldız, 2012: 649). Bu kapsamda sürekli bilgi akışı ve artan internet kullanımı günlük yaşantıyı etkileyerek devletleri çağa uygun yapılanmalara itmiştir. Böylece yakın geçmişte genellikle bankacılık ve sanal ticaret alanlarında benimsenen elektronik işleyiş kamuya da yansımıştır. Bu yansıma ile hükümetler web siteleri ve web tabanlı bilgi-işlem sistemleri ile hizmet sunumunu elektronik ortama taşımışlardır (Layne ve Lee, 2001: 123-126). Elektronik devlet en genel tanımı ile bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) yoluyla gerçekleştirilen hükümet faaliyetlerini ifade etmektedir. E-devletin kamu yönetimine ilişkin sağladığı temel faydalar; vatandaş merkezli hizmet, bilginin kamu kaynağı olarak efektif kullanımı, hesap verebilirlik ve yönetsel süreçlerin iyileştirilmesidir. Bilgi tabanlı elektronik devletin ilk alanı idari işleyiş ve hizmet süreçleri ile ilgilidir. Bu anlamda e-Devlet kurumsal dönüşümü kolaylaştıran bir faktördür. e-Devletin ikinci alanı e-demokrasi ve e-yönetimdir. (Ebrahim ve Irani, 2005: 591-598). Bir dizi konu, hükümet kararları ve eylemlerine halkın katılımının elektronik oylama ve elektronik kanallar yoluyla sağlanması e-demokrasi ve e-yönetim ile ilişkilendirilmektedir. Ayrıca e-Devlet vatandaşların konumunu güçlendirmekte ve öz belirtilim (self determinasyon) hakkı da tanımaktadır. Karşılıklılık esasına dayanan bu çevrimiçi etkileşim devlet-vatandaş ilişkisini güçlendirmektedir.

Bilgi temini ve dağıtımını e-Devletin ilk unsuru olarak görülebilir. Kamusal hizmet-işleyiş ve kamu kararlarının temel argümanı bilginin toplanması ve işlenmesidir. Farklı kaynaklar üzerinden verilerin toplanması ve bu verilerin işlenmesi ise devletlerin bilgi ve teknoloji ağlarına yatırım yapmasını gerekli kılmaktadır. E-devlet ile gerçekleştirilen ilgili süreçlerle bilgi bir güç aracı olarak kullanılmaktadır. Bu kapsamda birçok merkezi hükümet çeşitli dijital portallarla spesifik bilgidan genel bilgiye uzanan birçok unsuru kullanmaktadır. E-devletin ikinci unsuru etkileşimdir. Yenilikçi BİT altyapıları ile devlet, vatandaş ve özel sektör arasında yüksek etkileşim sağlanmaktadır. Bununla birlikte ülke nüfuslarının sınırlı bir kesimi internet erişimine sahiptir. Devletler bu doğrultuda internet erişimini sağlama adına çalışmalar yapmalıdır. E-devletin üçüncü unsuru elektronik ortamdır. Elektronik ortamın işlevselliği ve işlerliği ise BİT altyapılarının kapasitesiyle ilişkilidir. E-devlet anlayışının en önemli unsuru ise vatandaş odaklılıktır. Vatandaş odaklılık kamusal işleyiş ve hizmetlerin vatandaş talep, istek ve şikayetleri doğrultusunda şekillendirilmesini ifade etmektedir (Von Haldenwang, 2004: 417-422). Bu kapsamda vatandaş odağına yönelik iyileştirmeler veya yeniden yapılanma hamleleri için iyi bir geri bildirim/besleme (feedback) mekanizmasının mevcudiyeti önemlidir. Ayrıca e-Devlet hantallıktan ve bürokratik prosedürlerden hız ve etkinliğe geçişin önemli bir aracıdır. Herhangi bir kuruluşun veya vatandaşın/hizmet yararlanıcısının zaman ve mekândan bağımsız bir şekilde işlem gerçekleştirebilmeleri birçok kolaylığı ve avantajı içinde barındırmaktadır.

3. Salgın Hastalıklar ve Kamusal İşleyişle İlişkisi

Salgın hastalık belirli bir lokasyonla sınırlı kalmaksızın kişiden kişiye geçen, kolay taşınabilen ve bu kapsamda kişileri, kitleleri ve toplumları derinden etkileyebilme kapasitesine sahip hastalık türüdür (WHO, 2020). Bu kapsamda salgın hastalıklar tarih boyunca kitle ölümlerine sebebiyet vermiştir. Salgın hastalıkları çarpıcı

özelliklerinden biri hızlı yayılımdır. Bu özellik salgın hastalıkların nükleer bir felaketten dahi daha yıkıcı etkileri olabileceğini göstermektedir.

Tablo1. Nükleer Felaket ve Salgın Hastalık Arasındaki Ayrımlar

	Nükleer Felaket	Salgın Hastalık
Sonuçlanma hızı	Hızlı ve felaketten birkaç dakika sonra	Günler veya haftalar sonra fakat çok daha yıkıcı
Etkilenen dağılımı	Serbest bırakma noktası ve yakınları ile rüzgâr alanı	Kentsel, bölgesel, ülkesel veya en olumsuz tabloda uluslararası salgın
Tıbbi tedbir ve müdahale	Kimyasal antidotlar	Varsa aşılarda ve/veya antibiyotikler
Karantina	Dekontaminasyondan sonra gerekli değil	Gerekli ve önemli

Kaynak: Henderson, 1999: 1280.

Bu hastalıkların kontrol altına alınabilmesindeki en temel engel sessiz kuluçka süreleridir. Ulusal bir salgının küresel boyutlara ulaşmasındaki baş aktör olan sessiz kuluçka süreleri tespit ve tedbir önlemlerini zorlaştırmaktadır (Heymann, 2003: 192-193). Bu kapsamda bulaşıcı hastalık patojenleri havaalanları gibi yüksek etkileşim noktaları tespit edilemeden taşınabilmekte ve eş zamanlı olarak dünyanın iki ayrı ucunda ortaya çıkabilmektedir.

Görünmez ordular diye adlandırılacak hastalık patojenlerinin sebep olduğu salgınların yıkıcı etkileri ulusal ve küresel düzeyde çarpıcı bir şekilde kendini göstermektedir. Bunun yanında salgın hastalıkların bir millete ve devlete etkisi yalnızca hayat kayıplarıyla sınırlı kalmamaktadır. Salgın hastalıklar ulusların günlük ve sosyo-ekonomik yaşantısını derinden etkileyebilme kapasitesine sahiptir (Heymann ve Rodier, 2001: 348-351). Bu kapsamda günlük yaşantımızın önemli bir parçası da kamusal işleyiş ve hizmet süreçleridir. Salgın hastalıklar kamusal işleyiş ve hizmeti aksatarak günlük yaşantıyı derinden etkilemektedir. Bunun yanında salgın hastalıklarla mücadelede kamusal işleyiş ve hizmet metodlarının payı büyüktür. Bu anlamıyla birbirine zıt iki kavramdan bahsedilebilir. Bir metafor olarak bu iki kavramın birbirine savaş açtığını düşünülürse bu savaştan bahsedebilmek ve savaştaki rekabet edebilirliği anlamlı kılmak adına kamusal işleyiş ve hizmete bir zırh giydirmek gerekir. Bu zırh ise insanlar arasındaki yüksek etkileşimi sınırlayan elektronik işleyiş ve hizmettir. Bu kapsamda kamusal işleyiş elektronik ortama taşındığı sürece zırh giymiş olur ve salgın hastalıklarla mücadelede önemli bir aktör olabilir.

4. E-Devletin Salgın Hastalıklarla Mücadelede Fayda Sağlayabileceği Potansiyel Üstünlükleri

E-devlete ve elektronik işleyişe salgın hastalıklarla mücadelede bir zırh benzetmesinin akabinde bu zırhın salgın hastalıklarla mücadeledeki önemli özellikleri; zamandan ve mekândan tasarruf, erişim kolaylığı, hızlı işlem, kesintisiz hizmet ve takip kolaylığıdır. Bu özelliklerden en önemlisi zamandan ve mekândan tasarruftur (Fang, 2002: 1-8). 7/24 kesintisiz ve her yerden işlem yapabilme olanağı ile belirli saat aralıklarında yalnızca fiziki ortamda gerçekleştirilen ve yüksek insan etkileşimine dayalı işlemler sınırlandırılabilir ve nihai olarak salgın hastalıklarla mücadele edilebilmektedir. E-devlet sistemlerine bilgisayar, cep telefonu, tabletler ve diğer mobil cihazlar aracılığıyla ulaşılabilmesi de erişim kolaylığı açısından önemli bir avantajdır. Bunun yanında hızlı işlem özelliği yine cezbedici bir üstünlük olarak insan etkileşimini sınırlandıracak bir unsur olarak dikkat çekmektedir. Fiziki ortamda gerçekleştirilen hizmetler kesintiye uğrayabilmekte bu kapsamda e-Devletin kesintisiz hizmet sunma avantajı ön plana çıkmaktadır. Sorgulama ekranları vasıtasıyla çok kısa sürede yapılan işlem ve hizmet takibinin yine fiziki ortamlardakinden çok daha efektif olduğu bir gerçektir. Ayrıca memnuniyet anketleri ve geri bildirimlerin elektronik ortamda basit bir şekilde yapılabilmesi vatandaşlar için e-Devleti tercih etme sebeplerinden olabilir. Bu kapsamda nihai olarak ilgili süreçler geliştirilebilir ve kamusal işleyiş/hizmet elektronik ortama taşınarak insan etkileşimi minimum seviyede tutulabilir.

Pandemi süreçlerinden önce ve geçmişte e-Devlet ile hizmet maliyetlerinin düşürülmesi bu avantajların en dikkat çekici olanı olarak ifade edilebilirdi. Ancak salgın hastalık dönemlerinde bu avantajların en önemlisini “insanlar arası yüksek etkileşimi sınırlama” olarak ifade edilebilir. Bu fayda ve üstünlükler bölüm başlığında da ifade edildiği üzere potansiyel bir anlam taşımaktadır. Bu kapsamda yalnızca başarılı BİT altyapısına sahip e-Devlet sistemlerinin bu üstünlükleri salgın hastalıklara karşı kullanması mümkündür.

5. Sonuç

Devlet-vatandaş ilişkilerinin gelişen teknolojiler ile farklı bir boyut kazandığı günümüzde kamusal işleyiş ve hizmetlerin de değişimi kaçınılmazdır. Bu kapsamda elektronik ortama taşınan kamusal işleyiş bilgi akışını dijital ortamlarda sağlamakta ve toplumsal faydaya dönüştürmektedir. Bu anlayışın en genel ve evrensel ifadesi olan e-Devlet; güncel, kesintisiz ve zaman-mekândan bağımsız bir elektronik işleyişi ön görmektedir. Bu yönleriyle e-Devlet ulusal ve küresel çaptaki değişimlere/gelişmelere ayak uydurmanın önemli bir aracıdır. Bu değişim gerektiren gelişmelerden biri de salgın hastalık dönemleridir. Salgın hastalıklar ulusal-küresel çapta ortaya çıkabilen ve kamusal işleyişi-hizmetleri baltalayan çarpıcı bir örnektir. Buna karşın ilgili dönemlerde salgın hastalıkların kontrol altına alınabilmesi için gerekli önlemlerden biri kamusal işleyiş ve hizmetlerin elektronik ortama taşınarak insan etkileşiminin sınırlandırılmasıdır. Sonuç olarak buraya kadar anlatılanlar doğrultusunda anlaşılmaktadır ki; salgın hastalıklar kamusal işleyiş ve hizmeti olumsuz anlamda etkilemesine karşın bu etkiyi tersine çevirmek ve ilgili durumu salgın hastalıklarla mücadelede güçlü bir araç haline getirmek kamusal işleyişin ve hizmetlerin elektronik ortama taşınmasıyla mümkündür.

Kaynakça

- Ebrahim, Z., & Irani, Z. (2005). E-Government Adoption: Architecture and Barriers. *Business Process Management Journal*, 11(5), 589-611.
- Fang, Z. (2002). E-Government in Digital Era: Concept, Practice and Development, *International Journal of the Computer the Internet and Management*, 10(2), 1-22.
- Henderson, Donald (1999). “The Looming Threat of Bioterrorism”. *Science*, 283(5406): 1279-1282.
- Heymann, David (2003). “The Evolving Infectious Disease Threat: Implications for National and Global Security”. *Journal of Human Development*, 4(2): 191-207
- Heymann, David ve Rodier, Guenael (2001). “Hot Spots in A Wired World: WHO Surveillance of Emerging And Re-emerging Infectious Diseases”. *The Lancet Infectious Diseases*, 1(5): 345- 353.
- Hiller, J. S., & Bélanger, F. (2001), Privacy Strategies for Electronic Government. *E-Government*, 200(2001), 162-198.
- Layne, K., & Lee, J. (2001). Developing Fully Functional E-Government: A Four Stage Model. *Government Information Quarterly*, 18(2), 122-136.
- Sobacı, Mehmet Zahid & Yıldız, Mete (2012), E-Devlet Kamu Yönetimi ve Teknoloji İlişkisinde Güncel Gelişmeler, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Von Haldenwang, C. (2004). Electronic Government (E-Government) and Development. *The European Journal of Development Research*, 16(2), 417-432.
- WHO - World Health Organization (2020), Definitions, <https://www.who.int/hac/about/definitions/en/>, Erişim Tarihi: 05.06.2020.

AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE 'DE GÜRÜLTÜ KİRLİLİĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Kemal YAMAN

*Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bil. Fak, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, KARABÜK-TÜRKİYE,
ORCID NO: 0000-0001-9844-4264*

ÖZET

Sanayileşme ve teknolojinin hızla gelişmesi ile birlikte farklı çevre sorunları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan biri de gürültü kirliliği sorunudur. Teknolojinin insanların hayatına katmış olduğu araçlar, istenmeyen düzeyde gürültüye yol açmaktadır. Gürültü kirliliği insan sağlığını tehdit eder boyuta gelmiş bulunmaktadır. Gürültü kirliliği gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya olduğu çevre sorunları arasındadır. Gürültü kirliliği ile mücadele edebilmek için AB'de ve Türkiye'de gerekli yasal düzenlemeler yapılmaktadır. Bu düzenlemeler, hem temiz bir çevre oluşturma hem de insan sağlığını korunmayı amaçlamaktadır.

Türkiye'de, gürültüye ilişkin değerlendirmeler AB müktesabatına uyum programına entegre bir şekilde yürütülmekte ve gürültü ile ilgili politikalar gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de 2010 yılında Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği gürültüyle etkin bir mücadelenin yapılması için yol haritası niteliğindedir. Buna göre; kişilerin huzur ve beden ruh sağlığını gürültü ile bozmayacak bir çevrenin geliştirilmesi gürültü kontrolünü ve sınırların belirlenmesine dayanan uygulamaların yürütülmesi kamuoyunun bilgilendirilmesini de esas alan, gürültüyü önleme ve azaltmaya yönelik eylem planlarının hazırlanması amaçlanmaktadır.

Avrupa'da ise yaklaşık 22 milyon kişi demiryolu, 4 milyon kişi hava taşıtı gürültüsü ve 1 milyon kişi ise endüstriyel gürültüye maruz kalmaktadır. Bu gürültü düzeyleri yüksek seviyedeki gürültüdür. Bu gürültü ile mücadele edebilmek için 2002 yılında Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği(2002/49/EC) yürürlüğe konulmuştur.

Bu çalışmada, genel olarak gürültü kaynakları, gürültünün insan ve hayvanlar üzerindeki etkileri incelenecek ve AB ve Türkiye'de gürültü kirliliği ile mücadele konusunda yürürlüğe konulan mevzuat ve diğer politikalar incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Gürültü kirliliği, Çevre kirliliği, AB

1. GİRİŞ

Gürültü kavramı, "insan sağlığını tehdit ederek işitilmesi istenmeyen sesler" olarak tanımlanabilir (TDK, 2020). Uluslararası çalışma örgütü (ILO) 63. Konferansında imzalanan sözleşmenin 3.maddesinde ise gürültü "bir işitme kaybına neden olan veya sağlığa zararlı olan veya başka tehlikeleri ortaya çıkaran bütün sesler" şeklinde tanımlanmıştır. (Özdemir, 2020).

Gürültü kirliliği sanayileşme ve teknolojinin hızla gelişmesi ile birlikte ortaya çıkmış olup günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çevre kirliliğine neden olan etmenler arasındadır (Toprak ve Aktürk, 2004:56). Kentlerde yaşanan gürültü kirliliğinin hem insan sağlığı hem de ekolojik denge üzerinde olumsuz etkilere yol açtığı da bilinmektedir. Bu kapsamda Avrupa Birliği (AB) gürültü ile mücadele için bir takım projeler geliştirmekte ve gürültüyü minimum düzeye indirecek çalışmalar yapmaktadır. Aday ülkeler de gürültü konusunda üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmekle mükelleftir. Türkiye'de de gürültü kirliliği konusunda AB müktesabatına uyum amacıyla politikalar gerçekleştirilmekte ve ilgili yönetmelikleri yürürlüğe koymaktadır.

Temel gürültü kaynakları arasında endüstri, ulaşım, yol ve yapım çalışmaları en başta gelmektedir. Kişisel ve toplumsal açıdan farklılıklar görülmekte birlikte eşdeğer gürültü seviyesi 55 dBA'yı aştığında rahatsızlıkların başladığı ve 65 dBA ve üzerinde olduğunda, uyuma eyleminin ciddi biçimde zedelendiği bilinmektedir (Kocaer ve ark, 2007:677).

Avrupa Çevre Ajansı (AÇA) tarafından 2014 yılında yayımlanan rapora göre en baskın çevresel gürültü kaynağı olarak kara yolu trafiği belirlenmiştir. Avrupa'da yaklaşık 125 milyon kişi karayolu trafiğinden kaynaklanan gürültüye maruz kalmaktadır (Çoban ve Doğan, 2017). Sağlıksız kentleşme ve nüfus artış hızına paralel olarak çevresel gürültü düzeylerinde artış gözlenmektedir. Bireyler ev yaşantılarında ve çalıştığı mekanlarda gürültüyle çok sık karşılaşmaktadırlar. Sanayi alanları ve oto yollarının şehir alanlarına yaklaşması gürültü düzeylerinin artmasında etkisi büyüktür. İnşaat ve yol yapımında gerçekleştirilen çalışmaların da gürültünün konutlarda, caddelerde, ayrıca iş yerlerinde, sağlık ve spor alanlarında faaliyet gösteren kişileri etkilediği görülmektedir.

2. GÜRÜLTÜNÜN YOL AÇTIĞI SORUNLAR

Gürültünün yol açtığı sorunlar sadece insanları değil, hayvanlar ve tüm ekosistemi de olumsuz etkilemektedir.

2.1. Gürültünün insanlar üzerindeki etkisi

Uzun süre gürültüye maruz kalan kişilerde farklı sağlık sorunları ortaya çıkmaktadır. Bunların başında ulaşımından kaynaklanan gürültüler gelmektedir. (Genç ve ark, 2002:7)'nin bildirdiğine göre; havaalanı çevresinde gürültü sebebiyle insanların uykuya dalma sürelerinde sorun yaşamakta ve uyku kalitesi de bozulmaktadır. Gürültü kirliliğine maruz kalan kişilerde işitme alt eşliğinin yükselmesi, geçici veya kalıcı işitme bozuklukları, dikkatin dağılması, verimin düşmesi ve uyku bozuklukları gibi sorunlara yol açtığı bilinmektedir (Kocaer ve ark, 2007:677). Ayrıca uzun süreli gürültüye maruz kalma insanlar üzerinde kan basıncının artması, solunumda hızlanma, kalp atışlarında değişme, ani refleks, bazı davranış bozuklukları, aşırı sinirlilik ve stres, hareketlerin yavaşlaması gibi olumsuz etkileri olmaktadır (Serin vd., 2013:2). Toprak ve Aktürk (2004:51) ise gürültü kirliliğinin farklı gürültü düzeylerine bağlı olarak insanlarda öfke, kızgınlık, beyin sıvısındaki basıncın azalması, baş ağrıları, iç kulakta hasar ve ciddi beyin tahribatı gibi sorunlara yol açabileceğini bildirmektedirler.

2.2. Gürültünün Hayvanlar ve Ekosistem Üzerindeki Etkileri

Gürültü kirliliğinde sadece insanların değil hayvanların ve ekosisteminde olumsuz etkilendiği bilinmektedir. Fransa'da yapılan bir araştırma trafik gürültüsünün kurbağalarda strese yol açtığı, metabolizmalarını ve bağışıklık sistemini bozduğunu göstermiştir (Troianowski et al., 2017). Kuşlar üzerinde yapılan bir araştırma sonuçları ise aşırı gürültünün kuşlarda kronik stres belirtilerinin ortaya çıktığını (Kleist et al., 2018), balıklar ve omurgasız deniz canlılarında büyümenin ve üreme süreçlerinin bozulmasına, stres, kalpte artış hızında değişim, artan hareketlilik ve göç gibi ekolojik bozukluklara yol açtığı tespit edilmiştir (Weilgart, 2018). Diğer bazı araştırma sonuçları ise aşırı gürültünün memeli hayvanlarda iletişim ve yem arama davranışındaki değişikliklere, üreme başarısında azalma, sürüngenlerde eş bulmada güçlük çekme vb. gibi sorunlar yaşandığı tespit edilmiştir (Francis ve Barber (2013); Shannon et al. (2016); EEA (2020:61)). Kovalcik ve Sottnik (1971) süt inekleri üzerinde yaptıkları araştırma sonucunda 105 dB seviyesinde gürültüye maruz kalmaları durumunda yem tüketimi, süt verimi ve süt salımının düştüğünü belirlemişlerdir.

3. GÜRÜLTÜ KİRLİLİĞİNİN TARİHÇESİ

Kentsel alanlarda gürültü ve gürültü kaynaklı sorunların farkına varılıp bu konuda yetkili otoriteler tarafından düzenleme yapıldığına ilişkin veriler milattan önce 6. yüzyılda kadar uzanmaktadır. Bunların başında zamanın Yunan kentlerinden olan Sybaris'de (Güney İtalya'da bir şehir) çömlekçiler, kalaycılar ve horozların aşırı gürültü yapmaları nedeniyle şehir dışına çıkarıldıkları bilinmektedir. Daha sonraki dönemde, MÖ 44 yılında

Antik Roma'da Jül Sezar geceleri iki tekerlekli arabaların yollara çıkmasını yasaklamıştır. Gürültü kontrolü konusundaki ilk önemli yasal düzenleme ise 1595 Londra Tüzüğü'dür. Buna göre geceleri komşuları rahatsız edecek türde hizmetçisini, eşini dövmeyi ve şarkı söylemeyi yasaklanmıştır. 1831'de gürültü kaynaklı sağlık sorununu ilk rapor eden kişi ise Dr. John Fosbroke olmuştur. Kendisi demircilerin sağırılık sorunu yaşamalarının sebebinin gürültü olduğunu ortaya koymuştur. 1864'de Charles Babbage, Charles Dickens ve Michael Bass'ın yürüttükleri kampanya neticesinde, Londra'da "Sokak Müziğinin Daha İyi Düzenlenmesi Yasası" yürürlüğe girmiş ve bu yasa ile gürültü önemli bir sağlık sorunu olarak kabul edilmiştir. Mary Walton 1879'da rayların üzerine asfalt kaplı pamuk ve kum dolu kutular kurarak New York'ta demiryolunu kaynaklı gürültüyü azaltmayı başarmıştır. Lord Rayleigh ise 1880'de ilk gürültü ölçme aletini icat etmiştir. Duyma kaybını araştıran ilk sayısal çalışma 1886 yılında Dr. Thomas Barr tarafından kazan üretim atölyesinde çalışanlar üzerinde yapılmış, sonuçta işçiler normal vatandaşın duyabildiği seslerin ancak onda birini duyabiliyor olduğu ortaya çıkmıştır. 1890'larda Londra'da kurulan Gürültüyle Mücadele Derneği kornanın icadından sonra gürültü ile mücadele eden ilk sivil toplum örgütü olarak bilinmektedir.

Gürültü ile mücadele konusunda 20. yüzyıl ve sonrasındaki gelişmeler ise şu şekilde sıralanabilir.

1907'de Julia Barnett Rice ABD limanlarında gereksiz siren çalmayı yasaklayan BARNETT Yasasını çıkartmıştır. 1957'de ise dünyada bilinen ilk gürültü yönetmeliği "The Chicago Zoning Ordinance" yürürlüğe girmiştir. 1960'da İngiltere'de "Gürültü Azaltma Derneği"nin etkisi ile Gürültü Azaltma Yasası yürürlüğe girmiş, 1969'da UNESCO Uluslararası Müzik Konseyi özel ve halka açık yerlerde, yüksek düzeyde müzik yayının engellenmesini istemiş, 1972'de ABD'de gürültü kirliliği ile mücadele yasa "The Noise Pollution and Abatement Act" yürürlüğe konulmuştur (Morgan,2020). 2000'li yıllardan itibaren de AB başta olmak üzere çok sayıda ülkede gürültü ile mücadele için yönetmelik ve kanunların yürürlüğe girdiği bilinmektedir.

4. TÜRKİYE'NİN GÜRÜLTÜ POLİTİKASI

Türkiye'de bağımsız bir gürültü yönetmeliğinin yürürlüğe girmesinden önce farklı kanun ve yönetmeliklerde gürültü ile mücadele konusunda maddeler olduğu bilinmektedir. 1983'de yılında yürürlüğe giren 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 14. Maddesinde gürültü başlığı altında "Kişilerin huzur ve sükununu, beden ve ruh sağlığını bozacak şekilde ilgili yönetmeliklerle belirlenen standartlar üzerinde gürültü ve titreşim oluşturulması yasaktır." ifadesine yer verilmiştir. Ayrıca 3194 sayılı İmar Kanunu, 4857 sayılı İş Kanunu, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 5326 Sayılı Kabahatler Kanunu, 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu ve 5393 sayılı Belediye Kanunu, 2803 Sayılı Jandarma Teşkilat Görev ve Yetkileri Kanunu, 559 Sayılı Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu ve 2634 Sayılı Turizm Teşvik Kanunu'nda gürültü kirliliği konusunda farklı düzenlemeler bulunmaktadır. Gürültü kirliliğini doğrudan konu alan yönetmelik olan "Gürültü Kontrol Yönetmeliği" ise 1986 yılında yürürlüğe girmiştir. Daha sonra 2005 yılında bu yönetmelik yürürlükten kaldırılarak "Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği" adı altında yeni bir yönetmelik yayınlanmıştır. Bu yönetmelik AB uyum sürecinde çevre faslının uyumlaştırılması çalışmalarının bir aşamasını teşkil etmektedir. Aynı yönetmelik 2008 ve 2010 yıllarında yenilenmiş bulunmaktadır. Bu yönetmeliğin amir hükümlerine istinaden illerin nüfus ve yıllık araç sayısına göre değişmek üzere Çevresel Gürültü Eylem Planı ve Stratejik Gürültü Haritalarının hazırlanması ve için takvim belirlenmiştir. Buna göre nüfusu 100.000'den ve nüfus yoğunluğu 1000kişi/km²'den fazla olan şehirlerden 25'inde gürültü haritaları 2017 yılı itibarıyla tamamlanmış, 41 ilde ise çalışmalar devam etmektedir (ÇŞB, 2020).

5. AB'NİN GÜRÜLTÜ POLİTİKASI

AB üyesi ülkelerinde gürültü kirliliği önemli bir çevre sorunu olarak kabul edilmektedir. AB'de yaşayan yaklaşık 22 milyon kişi demiryolu, 4 milyon kişi hava taşıtı gürültüsü ve 1 milyon kişi ise endüstriyel gürültüye maruz kalmaktadır. Bu kişilerin karşılaştıkları en ciddi sorun uykusuzluktur. AB'de çevresel gürültüye uzun süreli maruz kalanlarda yılda 12.000 erken ölüm ve 48.000 yeni kalp hastalığı vakasına rastlanmıştır. 20 milyon Avrupalı gece trafik gürültüsünden kaynaklı sağlık sorunu ile karşı karşıyadır. Ayrıca 22 milyon insan kronik yüksek rahatsızlık ve 6.5 milyon insan kronik yüksek uyku bozukluğu çekmektedir. Her gün kasaba ve şehirlerde yaklaşık 70 milyon Avrupalı, trafikten 55 desibeli aşan gürültü seviyelerine maruz kalmaktadır.

Buna ilave olarak özellikle uçak gürültüsüne maruz kalan her yıl 12500 çocuk okullarda öğrenme güçlüğü çekmekte ve kentsel alanlarda yaklaşık 50 milyon insan geceleri aşırı yüksek trafik gürültüsünden rahatsız olmaktadır (AB, 2020; AÇA, 2020).

AB bu sorunlarla mücadele edebilmek için 1970'lerin ortalarından bu yana gürültüyü ciddi bir çevresel sorun olarak tanımlamıştır. Motorlu taşıtlar, ev aletleri ve dış mekan aletleri için maksimum gürültü sınırlarını belirlemiştir. 1996'da Avrupa Komisyonu "Gürültüye Karşı Hareket: Yeşil Kitap" isimli raporunu yayınlamıştır. 2002 yılında ise AB gürültü kirliliği konusundaki ilk ciddi adımı atmış ve 'Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği (2002/49/EC)'ni yürürlüğe koymuştur. Bu yönetmelik hükümlerine göre üye ülkeler ulusal mevzuatını bu yönetmelik hükümlerine uyarlamak zorundadırlar. İlgili yönetmelik 5 yıllık periyodlar halinde yıllık 3 milyondan fazla araç trafiği olan karayolları, 30.000'den fazla yolcusu olan demiryolları, 50.000'den fazla uçuşa sahip havaalanları ve 100.000'den fazla nüfusu olan kentsel alanlar için gürültü haritalarının çıkarmasını zorunlu kılmaktadır. Ayrıca kentsel ve kent dışı alanlarda gürültüye maruz kalan insan sayılarının hesaplanmasını, gürültü eylem planlarının hazırlanmasını ve sakin alanların belirlenmesi gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda üye ülkelerin yaklaşık %70'i yerleşim alanları için gürültü haritalarını ve %49'u ise eylem planlarını direktifte belirtilen tarihte tamamlayabilmişlerdir.

AB'nin gürültü önleme konusundaki başka bir uygulamasına Yedinci Çevresel Eylem Programı (2014-2020)'nda yer verilmiştir. Bu planda büyük kentsel alanlarda yaşayan Avrupalıların çoğunluğunun yüksek seviyelerde gürültüye nedeniyle farklı sağlık sorunlarına maruz kaldığı bildirilerek 2020 yılına kadar AB'deki gürültü kirliliğinin önemli ölçüde azalması ve DSÖ'nün tavsiye ettiği seviyelere yaklaşması hedefine yer verilmiştir. Bu hedefe ulaşmak için, AB gürültü politikasının güncellenmesi, en son bilimsel bilgiler ışığında şehir tasarımındaki iyileştirmeler de dahil olmak üzere gürültü kaynağını azaltmak için önlemler alınması benimsenmiştir.

AB'nin gürültü kirliliğini önleme konusunda uyguladığı farklı projeler de bulunmaktadır. Bunlardan biri "Gürültüyü Azaltmak İçin Akıllı Ürünler" Projesi olup 15 Milyon €'luk bütçeye sahiptir. Ayrıca "Temiz Gökyüzü" Projesi 1,6 Milyar €, Gürültü Kirliliğinin, Sağlık Üzerindeki Olumsuz Etkilerinin Azaltılması Projesi için 400.000 € ayrılmış bulunmaktadır (Ahi, 2010).

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

21.Yüzyıl'da dünya ülkelerinin geldiği noktada bakıldığında milyonlarla ifade edilen yoğunlukta kentlerin varlığı kentsel alanlarda yaşayan insanların aşırı gürültü kirliliği ile karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Bu sorunla mücadele için ilgili yasa ve yönetmelikler yürürlüğe girmiş bulunmaktadır. Bu yönetmelikler gereği yönetmelikte tanımlanan sınırlar çerçevesinde gürültü haritaları hazırlanarak şehirlerdeki gürültü kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır. Ayrıca bu yönetmeliklerde farklı kentsel alanlarda izin verilen maksimum gürültü limitleri tanımlanmış bulunmaktadır.

İnsanlar yoğun iş temposundan sonra dinlenebilmek için yeşil ve sakin alanlara ihtiyaç duymaktadırlar. Çarpık ve plansız kentleşme hareketi de şehirlerde gürültü düzeylerinin artmasında etkili olmuşlardır. Gürültü kirliliği ile mücadelenin başarılı olabilmesi için sıkı denetim mekanizmalarına da ihtiyaç vardır. Bu konuda genel olarak tavsiye edilen uygulamalar şu şekilde sıralanabilir.

- Yoğun kara ve demiryolu hatları ve havaalanlarına yakınında konut alanları açılmamalı,
- Gürültünün kaynağında önlenmesini sağlayacak teknolojiler geliştirilmeli,
- Yasal limitleri aşan gürültü kaynağı anında tespit edilerek cezai işlem uygulanacak otonom sistemler geliştirilmeli,
- Yoğun ve dikey kentleşme politikasından vazgeçilmeli.

KAYNAKLAR

- AB (2020), Avrupa Birliği, https://ec.europa.eu/environment/basics/health-wellbeing/noise/index_en.htm
- AA (2020), Avrupa evre Ajansı, <https://www.eea.europa.eu/themes/human/noise>
- Ahi, G. (2010), AB Uyum Sürecinde Gürültü Kirliliği, http://www.bugday.org/portal/haber_detay.php?hid=4299
- oban, N. A. ve Doğan, G. (2017), “evresel Gürültü Yönetimine İlişkin Politikaların Değerlendirilmesi: Antalya İli rneği”, 12. Ulusal Akustik Kongresi Ve Sergisi İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Urla, İzmir
- şB (2020), <https://www.csb.gov.tr/cevre-ve-sehircilik-bakanligi-25-ilin-gurultu-haritasini-hazirladi-bakanlik-faaliyetleri-22094>
- EEA (2020) European Environment Agency, Environmental noise in Europe — 2020
- Francis, C. D. and Barber, J. R., (2013), A framework for understanding noise impacts on wildlife: an urgent conservation priority, *Frontiers in Ecology and the Environment* 11(6), pp. 305-313
- Gen, A., Tekin, ., şahin, A. ve Belgin, E. (2002) Havaalanı Grltsnn Yarattığı Stres Faktrnn Değerlendirilmesi , *Otoskop Dergisi* C:3 S:3, s:91-99, Ankara, 2002
- Kleist, N. J. Guralnick, R. P., CruzA., Christopher A., Lowry, C. A. and Francis, C. D. (2018), “Chronic anthropogenic noise disrupts glucocorticoid signaling and has multiple effects on fitness in an avian community”, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 115(4), pp. E648-E657
- Kocaer, N., Uslu, G., Işık, H. S. Ve Hanay, . (2007). "Elazığ İlindeki Gürültü Kirliliğine Karayolu Trafikiğinin Etkisi", 7. Ulusal evre Mhendisliği Kongresi, İzmir, ss. 676-684.
- Kovalcik, K., and J. Sottnik. (1971). The effect of noise on the milk efficiency of cows. *Zivocisna Vyroba* 16:795-804.
- McKenna, M. F., Angeloni, L. M., Crooks, K. R., Fristrup, K. M., Brown, E., Warner, K. A., Nelson, M. D., Cecilia White, C., Briggs, J., McFarland, S. and Wittemyer, G. (2016), A synthesis of two decades of research documenting the effects of noise on wildlife, *Biological Reviews* 91(4), pp. 982-1005.
- Morgan, S. (2020), The history of Noise and Noise Control, <https://mikegoldsmith.weebly.com/history-of-noise.html>
- zdemir, S, (2020), Gürültü İle Oluşan İşitme Kayıpları ve Alınacak nlemler, <http://www.bilgin.net/GurultuSelcukOzdmr.htm>, (Erişim Tarihi:03.03.2020).
- Serin, H., şahin, Y. Ve Durgun, M (2013), Küçük lekli Mobilya İşletmelerinde Gürültü Analizi, *Ormancılık Dergisi* 9(2), ss. 1-8
- TDK (2020), Türk Dil Kurumu, . <http://www.tdk.gov.tr/> (Erişim Tarihi:03.03.2020)
- Toprak, R. ve Aktürk, N. (2004), Gürültünün İnsan Sağlığı zerindeki Olumsuz Etkileri, *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, Cilt 61, no 1,2,3 S: 49-58,
- Troianowski, M., Dumet, A., Arcanjo, C. and Lengagne, T. (2017), Effects of traffic noise on tree frog stress levels, immunity, and color signaling, *Conservation Biology* 31(5), pp. 1132-1140.
- Weilgart, L., (2018), The impact of ocean noise pollution on fish and invertebrates, *OceanCare and Dalhousie University*, https://www.oceancare.org/wp-content/uploads/2017/10/OceanNoise_FishInvertebrates_May2018.pdf, (Erişim: 8.08. 2019).

REGIONUN TARAZLAŞDIRILMIŞ İNKİŞAFINA TƏSİR EDƏN AMİL VƏ ŞƏRTLƏR

FACTORS AND CONDITIONS AFFECTING THE BALANCED DEVELOPMENT OF THE REGION

Doç. Dr. CEYHUN MAHMUDOV

Azərbaycan Respublikası, Naxçıvan Muxtar Respublikası, Naxçıvan Dövlət Universiteti

ÖZƏT

Dünya bazarında neftin qiymətinin ötən illərlə müqayisədə aşağı düşməsi şəraitində regionun tarazlaşdırılmış inkişafının təmin edilməsi məsələsi mühüm aktualıq kəsb edir və bu fakt tarazlaşdırılmış inkişafı ilə bağlı bir çox məsələlərin həm elmi-nəzəri, həm də təcrübi baxımdan həllini ön plana çəkir. Qeyd edək ki, regionun tarazlaşdırılmış inkişafının nəzəri əsaslarının öyrənilməsinə yaranan zərurət, eyni zamanda, respublikamızda 2004-2018-ci illər ərzində həyata keçirilən uğurlu regional iqtisadi islahatlar nəticəsində əldə edilən müsbət sosial-iqtisadi inkişafa baxmayaraq ölkə regionlarının inkişafında həm səviyyə, həm də sürət baxımından disproporsiyaların (fərqlərin) meydana gəlməsindən qaynaqlanır.

Regionun iqtisadi inkişafındakı disproporsiyaların vaxtında aşkar edilməsi və bu disproporsiyaların tarazlaşdırılmasına təsir edən amillər barəsində məlumatlar toplanaraq istifadə edilməsi davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsinin başlıca şərtidir. Başqa sözlə desək, regionun tarazlaşdırılmış inkişafı məsələsinin təmini və uğurlu həlli bu inkişafa təsir göstərən amil və şərtlərin tədqiqindən asılıdır. Məhz bu baxımdan məqalədə əsas məqsədimiz regionun müsbət və mənfi inkişaf meyillərini aşkara çıxarmağa kömək edən amil və şərtlərin regionun tarazlı inkişafına təsirini araşdırmaqdır.

Məqalədə regionun tarazlaşdırılmış inkişafına təsir edən amillər daxili və xarici amillər qrupuna ayrılmış, Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə çoxlu sayda müxtəlif amillərin təsir etməsi baxımından regionların sosial-iqtisadi inkişafına tarazlılıq nəzəriyyəsi nöqtəyi-nəzərindən baxılmış, regionların tarazlaşdırılmış inkişafının təmin edilməsində resurs təminatı, sosial sabitlik, regionda tətbiq olunan texnologiyalar, iqtisadi fəaliyyət sferası və parametrləri və s. kimi amillərin rolu tədqiq edilmişdir.

Elmi məqalədə regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyələrinin tarazlaşdırılması üçün həyata keçiriləcək siyasi gedişlər axtarılmış, ölkəmizdə bu istiqamətdə atılan addımlar və gedilən yol nəzərdən keçirilmiş, aparılan araşdırma əsasında regionun sosial-iqtisadi inkişafının bir çox amillərinin regionun tarazlaşdırılmış inkişaf səviyyəsinə müxtəlif formada təsir göstərdiyi, eyni zamanda, onların qarşılıqlı əlaqəsinin regionun tarazlıq vəziyyətini əks etdirdiyi nəticəsinə gəlinmişdir.

Açar sözlər: davamlılıq, tarazlı inkişaf, tarazlaşdırılmış inkişaf, region, region iqtisadiyyatı, regionun sosial-iqtisadi inkişaf amilləri.

SUMMARY

Ensuring balanced development of the region is of great relevance in the context of falling oil prices on world markets and this fact highlights the solution of many issues related to balanced development, both scientifically and practically. It should be noted that though the positive socio-economic development achieved in the country as a result of successful regional economic reforms in 2004-2018 the need to study the theoretical bases of balanced development of the region stems from the emergence of disproportions in the development of the regions, both in terms of level and speed.

Timely detection of disparities in the economic development of the region and the collection and use of information on the factors that affect the balance of these disparities is a key condition for sustainable economic growth. In other word, the provision and successful solution of the problem of balanced development of the region depends on the study of the factors and conditions that affect this development.

From this point of view, the main purpose of the article is to study the impact of factors and conditions on the balanced development of the region, which help to identify the positive and negative development trends in the region.

In the article the factors influencing the balanced development of the region were divided into a group of internal and external factors, the level of socio-economic development of the regions of the Republic of Azerbaijan is considered from the point of view of the theory of equilibrium for the socio-economic development of the regions in terms of the influence of many different factor and the role of factors such as social stability, technologies applied in the region, sphere and parameters of economic activity, etc were investigated.

The scientific article explores the political steps to be taken to balance the levels of socio-economic development of the regions, the steps taken in this direction and the path taken in the country, according to the research, many factors of socio-economic development of the region affect the balanced level of development of the region in different ways and their interaction reflects the state of equilibrium in the region.

Key words: sustainability, balanced development, region, regional economy, factors of socio-economic development of the region.

Giriş

Tarazlaşdırılmış regional inkişaf və ya regionların tarazlı inkişafı anlayışı (məfhumu) ölkənin davamlı inkişaf probleminin daxili tərkib hissəsi və həll edilməsi vasitəsi kimi ötən əsrin 60-cı illərində meydana gəlmişdir. Belə ki, sənayeləşmə hərəkəti vasitəsilə iqtisadi inkişaf mərhələsinə qədəm qoyan ölkələr investisiyaların hansı sektorlara, hansı ərazilərə yönəldiləcəyi məsələsini bazar güclərinin öhdəsinə buraxırdılar. Nəticə etibarilə ölkə regionlarının sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsində yaranan disproporsiya və bu disproporsiyanın yaratdığı sosial-iqtisadi problemlər iqtisadiyyatın yalnız bazar mexanizmi vasitəsilə tənzimlənməsinin təhlükəli olduğunu meydana çıxartdı. İntestisiyaların iqtisadiyyatın hansı sektoruna və sahəsinə yönəldilməsi məsələsinin bazar güclərinin öhdəsinə buraxılması investisiya qoyuluşlarının sosial faydasının ikinci planda dayanmasına, şəxsi mənafehin ön planda olmasına, məhsuldar qüvvələrin böyük şəhərlərdə təmərküzləşməsinə, kiçik və orta şəhərlərdən böyük şəhərlərə işçi qüvvəsi axınının baş verməsinə, son nəticədə, ölkədə davamlı inkişafın regionların tarazlı inkişafından asılı vəziyyətə düşməsinə səbəb olmuşdur.

Qeyd edək ki, regionların inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsi, onların inkişaf səviyyəsində olan disproporsiyanın aradan qaldırılması və inkişaf səviyyəsində müəyyən dərəcədə tarazlığın yaradılması ölkənin davamlı inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məhz bu baxımdan, fikrimizcə, iqtisadi fəaliyyətlərin regionlar üzrə yerləşməsinə müdaxilə edərək yalnız bazar güclərinin üzərinə buraxmamaqla və investisiya qoyuluşlarında ölkə mənafeyi nəzərə alınmaqla regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyələrinin tarazlaşdırılmasına cəhd göstərilməlidir.

Məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşməsi, regionların əmək, maddi və maliyyə ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunması, istehsalın inkişafı və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin ümumi istiqaməti kimi regionların tarazlaşdırılmış inkişafı məsələsi müasir inkişaf mərhələsində respublikamızda regional siyasətin ədalətliliyini və səmərəliliyini təmin edən çox mühüm amilə çevrilmişdir. Bu da tarazlaşdırılmış inkişafı bağlı bir çox məsələlərin həm elmi-nəzəri, həm də təcrübi baxımdan həllini ön plana çəkmişdir. Məhz bu baxımdan regional tarazlı inkişafın mahiyyəti açılmalı, regionun tarazlı inkişafına təsir edən amillər müəyyənləşdirilməlidir.

Tarazlaşdırılmış regional inkişaf və ya regionların tarazlı inkişafı dedikdə, nə başa düşülür?

Milli sosial-iqtisadi sistemlərin və ya hər hansı bir alt sistemin, yəni regionun tarazlaşdırılmış inkişafının nəzəri əsaslarının öyrənilməsi iqtisadi kateqoriya kimi tarazlaşdırmanı fərqli nöqtəyi-nəzərdən göstərməyə imkan verir. Qeyd edək ki, bu anlayış və onunla bağlı terminlər birmənalı şəkildə izah edilməmiş, məhz bu baxımdan

iqtisad elminin müasir yanaşmalarına əsaslanaraq xüsusilə region timsalında tədqiq edilməsinə zərurət yaranmışdır.

Bu zərurət respublikamızda ötən dövr ərzində (2004-2018-ci illər ərzində) həyata keçirilən uğurlu iqtisadi islahatlar nəticəsində əldə edilən müsbət sosial-iqtisadi inkişafa baxmayaraq ölkə regionlarının inkişafında həm səviyyə, həm də sürət baxımından fərqlərin, disproporsiyaların olmasından qaynaqlanır və biz məqaləmizdə müasir elmi araşdırmalara əsaslanaraq bu anlayışın mahiyyətini şərh etməyə və müxtəlif nöqtəyi-nəzərdən izah etməyə çalışacağıq. Başqa sözlə desək, tarazlı və ya tarazlaşdırılmış inkişaf anlayışının mahiyyətini dərinlən öyrənməklə ona təsir edən amil və şərtləri müəyyənləşdirməyə çalışacağıq.

Tarazlı inkişaf – inkişaf səviyyəsinə görə nisbətən geri qalmış iqtisadi rayonların inkişafına sürət baxımından üstünlük verilməsi, real sektorun və xidmət sahələrinin inkişafında mümkün optimal nisbətlərin gözlənilməsi, regional siyasətdə ədalətlik və səmərəlilik prinsiplərinin düzgün əlaqələndirilməsi, başqa sözlə, regional siyasətdə hər ikisinin nəzərə alınmasıdır [1, səh.34].

Digər bir nöqtəyi-nəzərdən regionun tarazlaşdırılmış inkişafı dedikdə, milli sosial-iqtisadi sistemin dayanıqlılığının yüksəldilməsinə səbəb olan insan və cəmiyyət mənafələrinin uzlaşdırılması əsasında uzunmüddətli perspektivdə indiki və gələcək nəsillərin tələbatlarının ödənilməsi üçün regionun iqtisadi, sosial və ekoloji altsistemlərinin tarazlı inkişafı başa düşülür [14, səh. 109].

Tarazlaşdırılmış inkişafı regionun iqtisadi resurslarının və onlara olan tələbatların qarşılıqlı uyğunluğu kimi də müəyyənləşdirmək olar. İqtisadi kateqoriya kimi tarazlaşdırılmış inkişafa iqtisadi uçot və statistik balans nöqtəyi-nəzərindən yanaşmanı əks etdirən bu cür tərifin verilməsi məqsədlərin və konkret araşdırma obyektlərinin seçilməsindən asılı olaraq bu anlayışa fərqli şərhin və ya izahın verilməsini istisna etmir [16].

Qeyd edək ki, müxtəlif səviyyəli iqtisadi sistemlərin tarazlaşdırılması haqqında müasir iqtisadi araşdırmalarda əsasən aşağıdakı terminlərdən – tarazlılıq, tarazlaşdırma, proporsionallıq, balanslaşdırma və s. kimi anlayışlardan istifadə olunur [3].

Müasir iqtisadi araşdırmalara nəzər yetirdikdə, tarazlıq halının başlıca meyarı kimi iqtisadi sistemin və ya hər hansı bir alt sistemin müəyyən bir vəziyyətinin davamlılığının müzakirə edilməsinin təklif olunduğunu müşahidə edirik. Davamlı tarazlı inkişaf xarici qüvvələrin təsiri nəticəsində bu və ya digər dəyişikliklərə səbəb olan iqtisadi sistemin bu sistemin amillərinin köməyi ilə ilkin vəziyyətinə, başqa sözlə desək, “tarazlıq nöqtəsi”nə qayıtması kimi xarakterizə olunur [6].

Tarazlılıq anlayışının məzmununun bu aspektdən başa düşülməsi tarazlılığın resurs və tələbatların uyğunluğu kimi şərhindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Tarazlaşdırılmış inkişaf anlayışına yuxarıda verdiyimiz təriflərdən fərqli olaraq tarazlılıq nəzəriyyəsində tarazlı inkişafa hər hansı bir resursun qıtlığının daima təkrarlanması şəraitində vəziyyətin tarazlılığı halı kimi baxılması təklif olunur. Məsələn, tarazlılıq nəzəriyyəsi baxımından dövlət büdcəsinin defisitliyinə kəsirin daima təkrarlanması faktı kimi baxılırsa, balans nəzəriyyəsinə görə bu vəziyyət tarazlılığın pozulması halı kimi nəzərdən keçirilməlidir. “Tarazlıq əyrisi” nöqtəyi-nəzərindən məlum sistemin tarazlıq vəziyyətində olması sisteminin vəziyyətinin nə mənfi, nə də müsbət qiymətləndirilməsini bildirmir. Əgər məlum “tarazlıq əyrisi”nin sosial-iqtisadi nəticələri cəmiyyət tərəfindən mənfi olaraq qiymətləndirilərsə, onda bu əyrini onu yaradan amillərə təsir edərək dəyişdirilməsi tələb olunur [5].

İqtisadi ədəbiyyatlarda “tarazlaşdırma” anlayışı ilə yanaşı “proporsionallıq” anlayışından istifadə olunur ki, “tarazlaşdırma” anlayışı ilə qarşılıqlı bağlı olan “proporsionallıq” anlayışının iqtisadi məzmununun təhlili onlar arasında əhəmiyyətli dərəcədə fərqin olmasını göstərir. Qeyd edək ki, elmi əsərlərin böyük əksəriyyətində proporsionallıq anlayışı hələ də tarazlaşdırma anlayışının sinonimi kimi nəzərdən keçirilir ki, fikrimizcə, bununla razılaşmaq olmaz. Məsələn; E.B. Alaev hesab edir ki, proporsionallıq tarazlaşdırma deyil. Belə ki, “tarazlılıq” iqtisadi sistemin keyfiyyət xüsusiyyətlərinin qorunmasını müəyyən edən elementlər arasındakı kəmiyyət münasibətləridir [2].

M.Z. Bor isə “proporsionallıq” anlayışına aşağıdakı kimi tərif verir: “Proporsiya – kəmiyyət baxımından dəqiq ölçülən, bəzi elementlərinin bir-birinə uyğun olduğu istehsal sahələrinin obyektiv asılılığıdır. Proporsiyanın pozulması disproporsionallığın meydana gəlməsinə, başqa sözlə desək, uyğunsuzluğa səbəb olur” [4]. Qeyd

edək ki, iqtisadçılar M.Z. Borun “qeyri-tarazlıq”la bağlı fikirləri ilə razıdırlar. Belə ki, M.Z. Bora görə qeyri-tarazlıq – istehsal sahələrinin bir-biri ilə bağlı olan elementləri arasında müəyyən şəraitdə uyğun gəlməyən daha az və ya daha çox davamlı nisbətdir. Məhz bu baxımdan A.Q. Stolbova əsaslanaraq söyləyə bilər ki, müxtəlif növ disproporsiyaların meydana gəlməsinin obyektiv əsasını hər hansı bir milli iqtisadiyyatın xarakterik xüsusiyyətlərindən biri olan sosial-iqtisadi inkişafın qeyri-bərabərliyi təşkil edir [12].

N.V. Zubareviçin qeyd etdiyi kimi, sahə inkişafı həmişə qeyri-bərabər olub bu onun obyektiv xüsusiyyətidir. Sahə qeyri-bərabərliyi rəqabət üstünlüyünün bir regionda toplanmasının (təmərküzləşməsi) və digər regionda olmaması və ya az olmasının obyektiv nəticəsi kimi meydana gəlir [7].

Nəzərə almaq lazımdır ki, xarakteri və şiddətindən asılı olaraq disproporsiyalar ya mənfəətə səbəb ola bilər, ya da sistemin inkişaf istiqamətlərinin dəyişdirilməsi və yeni qərarların qəbul edilməsi üçün stimulaşdırıcı ola bilər [11]. Disproporsiyalar gələcək inkişafında iqtisadi sistemin parçalanmasına səbəb ola biləcək kəskin uyğunsuzluğa çevrilə bilər. Məhz bu baxımdan tarazlığın bərpa edilməsi üzrə tədbirlərin işlənilməsi zəruridir.

Qeyd edək ki, regionun iqtisadi inkişafındakı disproporsiyaların vaxtında aşkar edilməsi və bu disproporsiyaların tarazlaşdırılmasına təsir edən amillər barəsində məlumatların regional idarəetmə orqanları tərəfindən istifadə edilməsi davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsinin başlıca şərtidir.

Tarazlaşdırılmış regional inkişafa təsir edən amil və şərtlər

Regionun sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə təsir edən bir çox amillər mövcuddur və bu amilləri iki böyük qrupa – daxili və xarici amillər qrupuna ayırmaq olar.

Regionun sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə təsir edən daxili amillərin regionun idarəetmə orqanları tərəfindən tənzimlənməsi mümkündür və regionun idarəetmə orqanlarının təsir göstərə biləcəyi daxili amillərə aşağıdakıları aid etmək olar:

1. regional hakimiyyət orqanlarının həyata keçirdikləri sosial-iqtisadi siyasət;
2. mövcud sosial-iqtisadi resurslar;
3. bölgənin (ərazinin) sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi göstəriciləri;
4. region iqtisadiyyatının mövcud strukturu;
5. ərazinin istifadə səviyyəsi;
6. əhəlinin məşğulluğu və gəlirlərinə təsir göstərən demoqrafik vəziyyət;
7. əhəlinin sosial-mədəni xüsusiyyətləri.

Regionun sosial-iqtisadi inkişafına təsir edən xarici amillər qrupuna aid etmək olar:

1. regionun coğrafi mövqeyi və inzibati-ərazi mövqeyi;
2. regionun təbii-iqlim şəraiti;
3. istehsal güclərinin regionda nizamsız yerləşməsi;
4. qloballaşma prosesinin regionun inkişafına və dünya bazarına daxil olmasına təsiri;
5. bazar münasibətləri şəraitində yeni bir geosiyasi məkanın formalaşması;
6. mərkəzi hökumətin sosial-iqtisadi siyasəti [13].

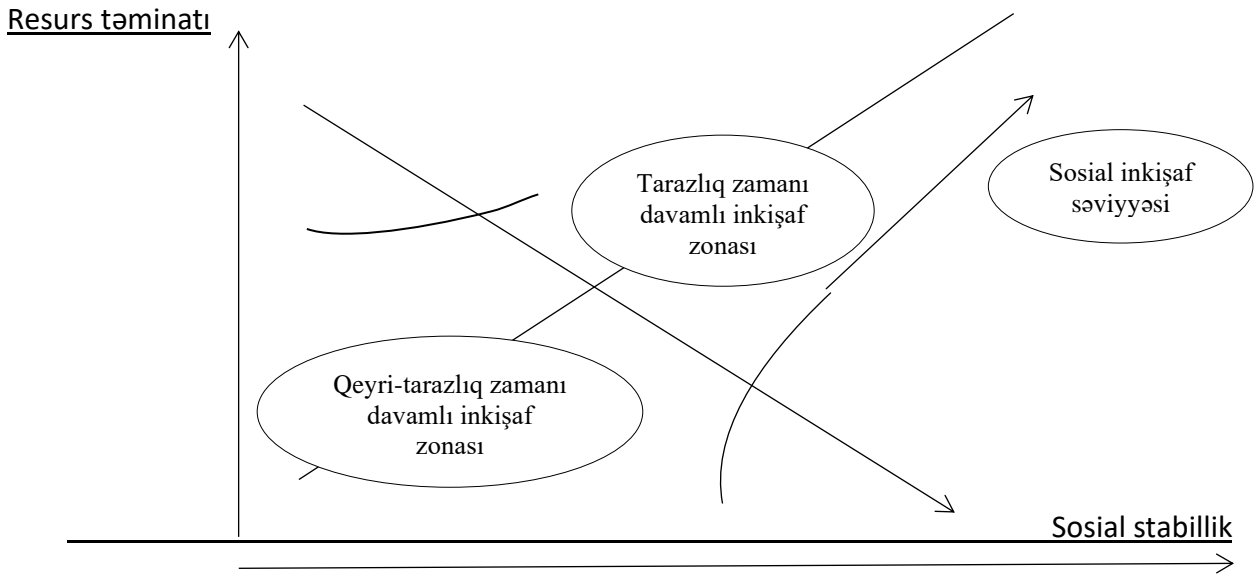
Regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə çoxlu sayda müxtəlif amillərin təsir etməsi səbəbindən Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişaf səviyyəsi olduqca fərqlidir. Məhz bu baxımdan regionların sosial-iqtisadi inkişafına tarazlılıq nəzəriyyəsi nöqtəyi-nəzərindən baxmaq lazımdır.

Regionların tarazlaşdırılmış inkişafının təmin edilməsində resurs təminatı mühüm rol oynayır. Resurs təminatı obyektiv olaraq regionun təbii resurs potensialı ilə, subyektiv olaraq isə mövcud texnoloji inkişaf göstəricisi, cəmiyyət tərəfindən istifadə edilən, eyni zamanda, resurs hesab edilən texnologiya ilə müəyyən edilən meyardır.

Regionun tarazlaşdırılmış inkişafının təmin edilməsində mühüm rol oynayan sosial sabitlik səviyyəsi göstəricisi obyektiv olaraq müəyyən bir ərazidə ictimai quruluşun təbii mühitin fəaliyyət spesifikasına uyğunluğu, subyektiv olaraq cəmiyyətin hakimiyyət orqanlarına etimad səviyyəsi ilə müəyyən olunur.

Regionun tarazlaşdırılmış inkişafının və region əhalisinin inkişaf maraqlarının təmin edilməsi üçün yuxarıda göstərilən amillər bir-birindən birbaşa asılıdır. Belə ki, regionun resurs təminatı nə qədər yüksəkdirsə, onun sosial davamlılığı və ya dayanıqlılığı bir o qədər yüksəkdir. Regionun resurs potensialının istifadə edilməsi üsulu ilə müəyyən edilən texnoloji inkişaf və cəmiyyətin inkişaf ehtiyacları üçün resurs potensialından istifadənin effektivliyi ilə müəyyən olunan sosial inkişaf səviyyələri regional inkişaf ssenariləri zonasını azaldır.

Şəkil 1-də resurs təminatı və sosial davamlılıq arasındakı tarazlıq və qeyri-tarazlıq zamanı regional inkişafın mümkün ssenariləri göstərilmişdir. İstehsal kriteriyaları üçün də tamamilə eyni asılılıq (iqtisadi artım və ekoloji təhlükəsizliyin təmininin məhdudlaşdırılması ssenarilərinin təhlili) mövcuddur. Qeyd edək ki, aşağıda təqdim etdiyimiz qrafik hər bir region üçün onun resurs təminatından asılı olaraq və bu əsasda müəyyənləşdirilə bilər.

Şəkil 1. Regionun başlıca meyarlarının fərqli nisbətləri zamanı inkişafın mümkün ssenariləri

Regionun tarazlı inkişafı regionda tətbiq olunan texnologiyalarla və iqtisadi fəaliyyət parametrləri ilə bağlıdır. Region sənayesinin optimal idarə edilməsi zamanı regionda mövcud olan iqtisadi resursların kəmiyyəti aşkara çıxarılır. Regionun tarazlaşdırılmış inkişafı üçün elə iqtisadi və idarəetmə mexanizmləri yaradılmalıdır ki, regionun mövcud sənaye və texnoloji strukturu təbii resurs potensialının dəqiq bir şəkildə qiymətləndirilməsi əsasında iqtisadi inkişafın sosial sabitliyini təmin edə bilsin [8, səh. 111].

İqtisadi sistemin yenidən qurulması zamanı, fikrimizcə, inkişafın aşağıdakı əsas ssenariləri ehtimal edilə bilər:

1. iqtisadiyyatın texniki-texnoloji və təşkilati əsaslarında kiçik dəyişikliklər zamanı təbii potensialın geniş tətbiq edilməsi;
2. yenidən qurulan strukturların iqtisadi səmərəliliyinin artırılmasına imkan verən xarici texnologiyaların və investisiyaların cəlb olunması;
3. texnoloji və sosial-iqtisadi daxili resurs və ehtiyatların istifadəsinə üstünlük verilməsi.

İstənilən variantda iqtisadi, sosial və təbii resurs potensialları yenidən qurulan strukturların forma və sürətini müəyyən edən əsas amillərdir. Bu zaman mühüm metodoloji vəzifə regional sosial-iqtisadi sistemin tarazlaşdırılmış inkişaf trayektoriyası üzrə hərəkətini təmin edən amillərin müəyyənləşdirilməsidir.

Qeyd edək ki, "tarazlaşdırılmış inkişaf" anlayışının bir çox tərfi, o cümlədən davamlılıq amillərinin əsaslandırılmasına bir çox yanaşmalar mövcuddur. Belə ki, bir sıra tədqiqatçılar tarazlı inkişafa iqtisadi və sosial-demoqrafik sahələrin kompleks qarşılıqlı əlaqəsi, həmçinin ətraf mühitin təsiri kimi tərif verirlər. Verilən bu təriflərdən irəli gələrək onlar tarazlaşdırılmış inkişafın aşağıdakı amillərini fərqləndirirlər: iqtisadi, sosial, ekoloji və texnoloji.

İqtisadi amillərə iş qüvvəsinin təkrar istehsalını, ekoloji amillərə ətraf təbii mühitin mühafizəsi və bərpasını, texnoloji amillərə inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasındakı texnoloji fərqin aradan qaldırılmasını və resursa qənaətedici texnologiyaların istifadəsinin genişləndirilməsini, sosial amillərə sosial sferanın inkişaf etdirilməsi və sosial gərginliyin azaldılması məqsədilə sosial fərqliliyin tarazlaşdırılmasına istiqamətlənmiş tədbirləri aid etmək olar.

Qeyd etdiyimiz yanaşmanın tərəfdarı olan V.S.Selin iddia edir ki, regionun tarazlaşdırılmış inkişafının başlıca amilləri əhalinin həyat səviyyəsi, iqtisadiyyatın durumu və ekologiyanın vəziyyətidir.

Tədqiqatçı E.A.Kuklinanın mülahizələrinə görə regionun tarazlaşdırılmış inkişafına təsir edən amilləri iki qrupa – obyektiv və subyektiv amillərə ayırmaq olar. Bu amillərə texnoloji, sosial-iqtisadi, ekoloji, hüquqi, mənəvi inkişaf və təhlükəsizlik amilləri daxildir. [9, səh. 40-50].

Regional sosial-iqtisadi sistemlərin tarazlı inkişafının müxtəlif amillərinin qarşılıqlı əlaqəsi maliyyə, maddi və əmək göstəricilərinin balans meyarlarına uyğun olaraq, dövlət, tərəfdaşlar və əhali qarşısındakı öhdəliklərin yerinə yetirilməsi meyarlarına uyğun olaraq, həmçinin xarici mühitlə qarşılıqlı əlaqəni nəzərə almaqla uzunmüddətli fəaliyyətin və geniş təkrar istehsalın həyata keçirilməsi mümkünlüyünə uyğun olaraq regionun tarazlaşdırılmış vəziyyətini əks etdirir. Bu metod davamlı inkişaf amillərinin qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanır və sistemli konstruktiv xarakter daşıyır. Bu metod obyektə nəinki xarici təhlükələrlə və davamlılığın daxili riskləri ilə mübarizə aparmaq imkanı, eyni zamanda, mənfi istiqamətə doğru dəyişən xarici və daxili şərtlərə dərhal uyğunlaşma qabiliyyəti verir. Yuxarıda söylənilərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bütün funksional sahələrin və potensialın tənzimlənməsinin kompleks metodlarının məcmusundan meydana gələn regional sosial-iqtisadi sistemlərin tarazlı inkişaf amillərinə nəzarət strateji perspektivdə regionun yaşaması üçün zəruri olan göstəricilərlə təmin edilməsinə imkan yaradır.

Tarazlı inkişaf proseslərinin idarə edilməsinin əsas məqsədi bütün riskləri və itkiləri minimuma endirməklə yanaşı, xarici mühitin meyllərini və qanunauyğunluqlarını nəzərə alaraq inkişaf amillərinin düzgün tətbiq edilməsidir [15].

Regional sosial-iqtisadi sistemlərin tarazlaşdırılmış inkişaf səviyyəsi regionun təsərrüfat fəaliyyətinə mənfi və ya müsbət təsir göstərən və onun rəqabət qabiliyyətliliyini müəyyən edən xarici və daxili mühit amillərinin əlaqələrinin nəticəsini əks etdirir. Xarici mühit amilləri sırasına regionun fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən və xarici sistemə aid edilən siyasi, sosial, təsərrüfat, texnoloji, hüquqi və digər bir sıra amilləri aid etmək lazımdır.

Regional sosial-iqtisadi sistemlərin tarazlaşdırılmış inkişafının daxili amilləri sırasına təşkilati-idarəetmə, ictimai-siyasi, təbii resurs, institusional, elmi-texniki inkişaf və digər amilləri aid etmək lazımdır. Regional sosial-iqtisadi sistemlərin tarazlaşdırılmış inkişafına təsir edən daxili mühit amillərini bütövlükdə iki qrupa ayırmaq olar:

1. regionun əsas potensialını təşkil edən resurs qrupu;
2. regionun inkişaf prosesinə idarəetmə təsirinə mümkünlüyünü müəyyən edən tənzimləmə qrupu.

Təhlil zamanı regionun tarazlaşdırılmış inkişafına mənfi təsir göstərən amillərə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Belə amillərə təhlükə amillərini və gözlənilməyən amilləri aid etmək olar. Bu amillərin regional sosial-iqtisadi sistemlərin tarazlı inkişafına təsiri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. mənfi amillər regionun sosial-iqtisadi sisteminin elementlərinin, alt sistemlərinin əlaqələrinin əsas hissəsinə təsir edərək təşkilatın məqbul olmasını pozur;

2. regionda tarazlıq vəziyyətinin pozulması səbəbindən iqtisadi potensialın strukturunun əhəmiyyətli dərəcədə pisləşməsi mənfi amillərin aradan qaldırılması üçün əlavə olaraq əhəmiyyətli miqdarda resursların cəlb olunmasına və istifadə edilməsinə səbəb olur;
3. sosial-iqtisadi inkişaf tempinin aşağı düşməsi tarazlıq vəziyyətini əks etdirən göstəricilərin daha yüksək səviyyədə fərqlənməsinə (qeyri-tarazlığa) aparıb çıxarır.

Əhəmiyyətli amillərin və vacib şərtlərin seçilərək tətbiq edilməsi regionun tarazlı inkişaf məsələsinin uğurlu həllinin mühüm elementidir. Bu amillər regionun sosial-iqtisadi inkişaf potensialını, əmək resursu amilinin mövcudluğu və konyunkturasını, istehsal resursları amilləri qrupunu, təbii resurs potensialı amilləri qrupunu müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Fəaliyyət nəticələrində aparıcı amillərdən istifadə aşağıdakı mövcud şərait və şərtlərdən asılı olaraq müəyyən edilir:

1. qanunvericilik və normativ-hüquqi sistem;
2. maliyyə sisteminin sabitliyi;
3. sahibkarlıq sahəsində bürokratik və inzibati maneələrin dərəcəsi;
4. siyasi sabitlik;
5. məhsulun rəqabət qabiliyyətliliyi;
6. vergi və kredit sistemi;
7. kriminoloji vəziyyət.

Regional sosial-iqtisadi sistemlərin tarazlı inkişafının təmin edilməsi regionun iqtisadi potensialından istifadənin səmərəliliyinin artırılması ilə qarşılıqlı əlaqəlidir. Resursların istifadəsi səmərəliliyinin artırılması amilləri onların kəmiyyət və keyfiyyətində dəyişikliklərə səbəb olur. Elmi-istehsal amillərindən istifadə təbii resurslardan istifadənin səmərəliliyinin artırılmasına imkan verir. İstehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi əmək amillərini təmin etməyə imkan verir. Beləliklə, maliyyə amilləri əmək potensialının fəallaşdırılması hesabına təbii resurs potensialının tətbiqi səmərəliliyini artırmağa imkan yaradır.

Fikrimizcə, regionun tarazlı inkişafına bilavasitə təsir göstərən aşağıdakı bir sıra amilləri qeyd etmək lazımdır:

1. təbii-ekoloji amillər qrupu;
2. ictimai-siyasi amillər qrupu;
3. iqtisadi amillər qrupu;
4. sosial amillər qrupu (cədvəl 1) [10].

Qeyd etdiyimiz bu amillərin regionun tarazlı inkişafına təsirini nəzərdən keçirək.

Birinci qrup – təbii-ekoloji amillər qrupu regionun sahəvi ixtisaslaşmasını, resursların məkan bölgüsünü, həmçinin regionun sosial-iqtisadi inkişafı üçün zəruri olan xərclər səviyyəsini göstərir. Bu amillər iqtisadi inkişafın ekoloji məhdudluqlarını müəyyən edir.

İkinci qrup – ictimai-siyasi amillər regionun tarazlaşdırılmış inkişafı üçün səmərəli qərarların qəbul edilməsini təmin etmək məqsədilə sahibkarlar, işçilər və cəmiyyət arasındakı əlaqəni tələb edir. Bu amillər qrupu regional inkişaf imkanlarını müəyyənləşdirməyə və regionun tarazlaşdırılmış inkişafını büdcə vəsaitləri ilə təmin etməyə təsir göstərir.

Regionun davamlı tarazlaşdırılmış inkişafına bilavasitə təsir göstərən amillər

Davamlı tarazlaşdırılmış inkişafa təsir göstərən amillər			
Təbii-ekoloji amillər qrupu	İctimai-siyasi amillər qrupu	İqtisadi amillər qrupu	Sosial amillər qrupu
<ul style="list-style-type: none"> ▪ təbii iqlim şəraiti; ▪ təbii mühitin vəziyyəti, durumu; ▪ antropogen təsirin səviyyəsi. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ictimai-siyasi vəziyyət; ▪ dövlətin regional siyasəti; ▪ milli iqtisadiyyatın sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətləri 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ investisiya mühiti; ▪ regionun ixtisaslaşması; ▪ region iqtisadiyyatının formalaşmış strukturu və potensialı 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ demoqrafik və sosial-mədəni vəziyyət; ▪ əhalinin həyat səviyyəsi; ▪ əmək resurslarının vəziyyəti; ▪ əhalinin sağlamlıq səviyyəsi; ▪ sosial infrastrukturun inkişafı.

İqtisadi amillər üçün regionlararası qarşılıqlı əlaqəyə, innovasiyaların tətbiqi imkanlarına və investisiyaların cəlb olunmasına təsir göstərən regionun sahə ixtisaslaşmasının müəyyənləşdirilməsi xasdır. Həmçinin iqtisadi amillər qrupu müəssisələrin, təşkilatların və bütövlükdə regionun inkişafının maliyyə təminatı imkanlarına təsir göstərir.

Regionun tarazlaşdırılmış inkişafının dördüncü qrupu sosial amillər qrupunu müəyyənləşdirir. Bu amillər qrupu əhalinin məşğulluq formaları və gəlirlərinə, əmək məhsuldarlığına və əmək resurslarının bərpası imkanlarına təsir göstərir.

Yekunlaşdıraraq qeyd edək ki, yuxarıda göstərilən amillər qrupunun regionun sosial siyasətinin formalaşmasına təsir göstərməsi regionun tarazlaşdırılmış inkişafında insan amilinin böyük rol oynaması nəticəsinə gəlməyə imkan verir.

Nəticə

Tarazlaşdırılmış inkişaf nəzəriyyəsinin əsaslarını nəzərdən keçirərkən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, tarazlı inkişaf anlayışına çoxlu müxtəlif yanaşmalar mövcud olsa da, əksər hallarda bu anlayışa iki nöqtəyi-nəzərdən baxılır. Birinci yanaşmaya əsasən tarazlaşdırılmış inkişaf anlayışı öyrənilərkən ancaq onun ekoloji komponentlərinə diqqət ayrılır. İkinci yanaşmaya əsasən tarazlaşdırılmış inkişaf anlayışı hal-hazırkı və gələcək nəsillərin tələbatlarının ödənilməsi məqsədilə iqtisadi, sosial və ekoloji alt sistemlərin inkişafını nəzərdə tutur.

Apardığımız araşdırmalar nəticəsindən qeyd etmək olar ki, tarazlaşdırılmış inkişafa iqtisadi, sosial və ekoloji dayanıqlılığın təmin edilməsi, ictimai əlaqələrin inkişaf etdirilməsi, mənəvi inkişaf üçün ilkin şərtlərin yaradılması, insanların maddi rifahının və sosial özünü realizəsinin təmin edilməsi, eləcə də gələcək nəsillərin maraqlarına zərər vermədən ətraf mühitin qorunması yolu ilə nail olunur.

Son olaraq belə bir müddəə irəli sürmək olar ki, bütövlükdə ölkənin davamlı inkişafının təmin edilməsi yalnız regionların tarazlı sosial-iqtisadi inkişafı şəraitində mümkündür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Nuriyev Ə.X. Davamlı və tarazlı regional inkişaf. Bakı, Avropa, 2017, 242 səh.
2. Алаев Э.Б. Региональное планирование в развивающихся странах. М.: Прогресс, 1980, 176 с.
3. Белкин В.Д. Плановая сбалансированность: установление, поддержание, эффективность. М.: Экономика, 1983. 224 с.
4. Бор М.З. Основы экономических исследований. Логика. Методология. Организация. Методика. М.: ДИС, 1998. 140 с.

5. Гершун А.М., Горский М. Технология сбалансированного управления. М.: Олимп-бизнес, 2009. 416 с.
6. Гудкова Е.В. Предпринимательский климат: региональный аспект. Владивосток: Дальнаука, 2005. 267 с.
7. Зубаревич Н.В. Регионы России: неравенство, кризис, модернизация. М.: Независимый институт социальной политики, 2010. 160 с.
8. Костяновская Е.Б. Развитие российских регионов: новые теоретические и методологические подходы. Спб., 2006.
9. Куклина Е.А. Устойчивость экономической системы: методологические подходы к определению понятия, виды устойчивости, типы устойчивого развития. Спб., 2007.
10. Кузнецова М.Н. Обеспечение устойчивого сбалансированного развития региона на основе повышения качества человеческого капитала. Спб., 2014.
11. Свирина А.А. Сбалансированное управление предприятием. Казань: ТИСБИ, 2009. 147 с.
12. Столбов А.Г. Организация рационального использования морских природных ресурсов // Вестник Мурманского государственного технического университета. 2011. Т. 14. № 1. С. 97–100.
13. Ускова Т.В. Управление устойчивым развитием региона. Вологда, 2009.
14. Факторы устойчивого развития регионов России: монография. Бакирова А.М., Буланов А.Ю., Гервасьев М.А. и др. // Новосибирск, 2010.
15. Цомартова Л.В. Факторы устойчивого развития региональных социально-экономических систем. М., 2011.
16. Anderson R.E. Just get Out of the Way: How government can Help Business in Poor countries. Washington: Cato Institute, 2004. 274 p.

**WEİBULL PARAMETRELERİNİN BERLİRLENEREK YILLIK ÜRETİM MİKTARLARININ BELİRLENMESİ: BALIKESİR
SUSURLUK ÖRNEĞİ**

Dr. Öğr. Üyesi Ersin AKYÜZ
Balıkesir Üniversitesi Balıkesir MYO

ÖZET

Bu çalışmada, saatlik rüzgâr hızı verileri ve rüzgâr yönü 2009-2010 yılında Balıkesir Susurlukta bulunan bir rüzgar türbinine ait veriler kullanılarak gerçek rüzgâr sahası için analiz yapılmıştır. Olasılık yoğunluğu fonksiyonlarını ve Weibull parametreleri farklı yöntemler kullanılarak hesaplanmıştır. MATLAB programı kullanılarak yapılan analizlerde, maksimum olasılık metodu, en küçük kareler metodu ve grafik metot olmak üzere üç farklı metot kullanılmıştır. En iyi Weibull şekil ve ölçek parametreleri sırasıyla 7.278 ve 2.152 m/s maksimum benzerlik ile elde edilirken bu değerler sırasıyla 7.289 ve 2.129 m/s olarak en küçük kareler yöntemiyle elde edilmiştir. Rüzgar yönü bakımından en yüksek frekansta esen rüzgarlar 22.5 sektöründe Kuzey-doğu yönündedir. En yüksek ortalama hızlar (7m/s) 0-292 ve 0-22.5 sektöründe kuzey hakim rüzgar yönleridir. En düşük ortalama rüzgarı 2.8m/s Güney doğu hakim yönünde oluşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji, Rüzgâr Enerjisi, Weibull Dağılımları.

1. GİRİŞ

Ülkemizde, rüzgar ve güneş enerjisi güç sistemleri kurulu güç bakımından hızla büyüyerek rüzgarda 2019 sonu itibariyle 198 santralle 8056 MW kurulu güç değerine ulaşırken fotovoltaik PV güç santralleri 5800 MW seviyelerine ulaşmıştır. Balıkesir'in içinde bulunduğu Güney Marmara bölgesi rüzgar açısından oldukça yüksek bir kurulu güç seviyesinde 36 tesisle ve 1486 MW kurulu güç seviyesinde olup Türkiye'de işletmelerdeki toplam kurulu gücün yaklaşık % 20'sini oluşturmaktadır [1].

Kurulu güçteki bu artışla beraber yenilenebilir enerji sistemlerin tasarımı, işletilmesi ve güvenilirliği konuları büyük önem kazanmıştır. Rüzgar hızı, yönü ve güneş ışınım şiddeti gibi meteorolojik verilerinin doğru bir şekilde modellenmesi, tahmini ve analizi doğru bir ekonomik değerlendirme yapmaya olanak sağlar. Literatürde rüzgar hızlarının genel istatistiklerini modellemeye ve tahmine yönelik istatistiksel dağılımlar ve stokastik modeller kullanılmaktadır. Makarov zinciri yaklaşımını kullanarak tahmin modelleri ve sentetik rüzgar hızı üreten çalışmalar gerek rüzgar hızı gerek rüzgar yönü açısından farklı bölgeleri içine alacak şekilde geliştirilmiştir [2-3].

Literatürde istatistiksel hesaplamalarda rüzgâr hızı frekans dağılımı Gamma, log normal, Rayleigh gibi farklı dağılım modelleri kullanılmaktadır. Son yıllarda iki parametrelili Weibull dağılımı dünyanın birçok bölgesinde rüzgâr hızı dağılımını temsil etmek için kullanılan en yaygın yöntemdir. Bu yöntemin yaygın olarak tercih nedeni, dağılımına iyi uyması, dağılımın esnek bir yapıya sahip olması, parametrelerinin belirlenmesindeki kolaylık ve parametre sayısının az olmasıdır [4-12].

Rüzgâr hızı verileri kullanılarak enerji yoğunluklarının hesaplanması ve olasılık dağılımlarının hesaplanmasında Weibull gibi istatistiksel dağılımlardan yararlanılması birçok çalışmada uygulanmıştır [4-9-13-16]. Bu çalışmalarda rüzgar hızı verileri saatlik ortalama veya aylık ortalamalar halinde zaman serisi olarak Weibull dağılımı gösterdiği, ister aylık, istenirse saatlik verilerde ortalama rüzgar hızını hesaplamak için Weibull modelinin kullanılabilmesi ispatlanmıştır. Weibull dağılımı gösterdiği bilinen rüzgâr hızı verilerinin hesaplamalarda kullanılması için öncelikle dağılımı parametrelerinin tahmin edilmesi gerekmektedir. Birçok çalışmada Weibull olasılık yoğunluk fonksiyonu hesaplamalarında dağılım parametrelerinin doğru tahmin edilebilmesi için farklı regresyon modelleri kullanılmış ve en iyi sonucu veren yöntem araştırılarak ortaya konmuştur [10-11].

Bu çalışmada Balıkesir Susurlukta bulunan gerçek bir rüzgar enerji sahasına ait veriler kullanılarak rüzgar enerji karakteristikleri ve potansiyeli incelenmiştir. Bu çalışmada, Balıkesir Susurlukta bulunan bir rüzgar tarlasına ait ölçüm istasyonunun verileri kullanılmıştır. Kaydedilen ölçüm verileri 10 dakikalık aralıklarla ölçülen veriler rüzgar hız ve yön dışında hava sıcaklığı, basıncı ve nemdir. Verilerin saatlik bazda ortamları kullanılarak hesaplanarak aylık bazda sınıflandırılması yapılmıştır.

2. YÖNTEM

2.1 WEIBULL DAĞILIM PARAMETRELERİ

Weibull şekil parametresi k , dağılımın (eğrinin) biçimini karakterize eder. Bu yüzden şekil parametresi olarak adlandırılır. Rüzgar hızının uniformluğunu belirlemede temel faktördür. k değeri büyüdükçe incelenen bölgede rüzgar hızı daha uniform bir hal alır. k 'nın 2.5, 3 gibi yüksek değerleri, saatlik ortalama hız değerlerinin yıllık ortalama rüzgar hızı değeri etrafında değişiminin küçük olduğunu göstermektedir. 1.2 ve 1.5 gibi küçük değerleri ise ortalama hız etrafında daha büyük değişimleri gösterir. Weibull ölçek parametresi c , ortalama rüzgar hızıyla orantılıdır. c 'nin büyük değerleri yüksek hız sayısının çokluğunu gösterir

Weibull dağılımının olasılık yoğunluk fonksiyonu Denklem-1 verilmektedir.

$$f(v) = \frac{k}{c} \left(\frac{v}{c}\right)^{k-1} \cdot e^{-\left(\frac{v}{c}\right)^k} \quad (1)$$

Bura da $f(v)$, v rüzgâr hızının olasılık değerini, k ve c parametreleri ise sırasıyla boyutsuz şekil ve rüzgâr hızı ile aynı birime sahip ölçek parametreleridir. Literatürde iyi rüzgar rejimine sahip bölgeler için şekil parametresinin 1.2-2.75 arasında değiştiği bilinmektedir [12]. Weibull dağılımının birikimli (kümülatif) olasılık yoğunluk fonksiyonu ise aşağıdaki denklem-2 ile ifade edilebilir.

$$F(v) = 1 - e^{-\left(\frac{v}{c}\right)^k} \quad (2)$$

Weibull ölçek parametresi c , ortalama rüzgar hızıyla orantılıdır. c 'nin büyük değerleri yüksek hız sayısının çokluğunu gösterir

Weibull dağılımına dayanarak, en yüksek sıklığa sahip rüzgâr hızı denklem-3 ile hesaplanır.

$$v_{\text{mod}} = c \cdot \left(1 - \frac{1}{k}\right)^{1/k} \quad (3)$$

Ortalama rüzgâr gücü yoğunluğu en genel halde aşağıdaki formülden hesaplanabilir:

$$P_m = \int_0^{\infty} P(v) \cdot f(v) \cdot dv \quad (4)$$

Weibull dağılımı için ortalama güç yoğunluğu Γ gamma fonksiyonu yardımıyla denklem-5 ile elde edilir.

$$P_w = \frac{1}{2} \rho \cdot c^3 \cdot \Gamma\left(1 + \frac{3}{k}\right) \quad (5)$$

Grafik Metodu

Weibull dağılımının şekil ve ölçek parametrelerinin belirlenmesinde kullanılan bir yöntem de grafik yöntemidir. Weibull birikimli olasılık yoğunluk fonksiyonuyla türetilir ve fonksiyonun iki tarafının iki kez doğal logaritması alınarak denklem elde edilir [13].

$$\ln[-\ln[1 - F(v)]] = k \ln v - k \ln c \quad (6)$$

$\ln[-\ln[1-F(v)]]$ Uzayda $y=ax+b$ formunda doğru gösterir ve k parametresi bu doğrunun eğimidir. Hesaplanan bu değerler ile oluşan en küçük kareler problemi çözülerek bu doğrunun a ve p parametreleri bulunur. k ve c parametreleri ise

$$k=a \quad (7)$$

$$c=\exp(-b/a) \quad (8)$$

1.1 En Yüksek Olabilirlik Metodu

Stevens ve Smulders tarafından önerilen bu yöntem oldukça fazla sayısal analiz işlemine ihtiyaç duyar. Şekil ve ölçek parametrelerinin hesaplanması iki eşitlikler yapılı [14].

$$k = \left(\frac{\sum_{i=1}^n v^k \ln(v_i)}{\sum_{i=1}^n v^k} - \frac{\sum_{i=1}^n \ln(v_i)}{n} \right)^{-1} \quad (9)$$

Şekil parametresi aşağıdaki denklem' deki gibi hesaplanabilir v_i rüzgar hızı ve n sıfır olmayan esme sayılarını göstermektedir. EYOM'un iteratif yapıda olması denklemin çözümünü zorlaştırmaktadır. Bu nedenle bilgisayar teknolojisindeki gelişiminden önce fazla kullanılan bir yöntem değildi [15].

$$C = \left(\frac{\sum_{i=1}^n (v_i)^k}{n} \right)^{\frac{1}{k}} \quad (10)$$

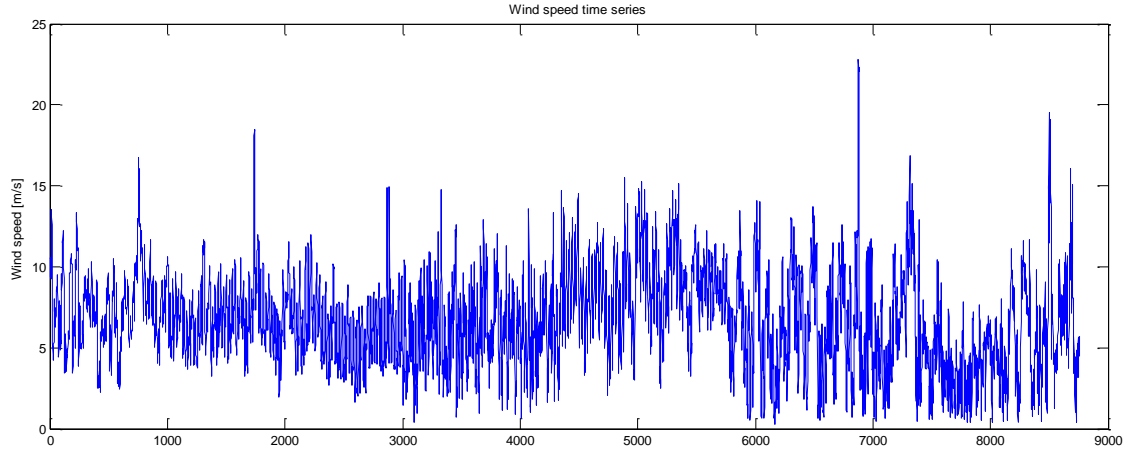
3. SONUÇLAR ve TARTIŞMA

Ölçümlerin alındığı 2009-2010 tarihleri arasında ortalama saatlik rüzgar hızı, yönü, sıcaklık, bağıl nem verileri 10 dk, saatlik olmak üzere işlenerek aylık ortalama ve yıllık ortalama veriler elde edilmiştir. 50 m yükseklikte kaydedilen veriler aylık bazda Tablo-1 verilmiştir. Buna göre Hava basıncı 959.2-987 hPa aralığında değişirken ölçülen en yüksek basınç haziran ayında olmuş, en düşük değer ise kasım ayında kayıt edilmiştir. Hava sıcaklığı ise 8-27 C aralığında en yüksek değer olarak ağustos ayında kayıt edilirken en düşük sıcaklık ocak ayında olmuştur.

Tablo 1. Aylık bazda ölçülen meteorolojik veriler.

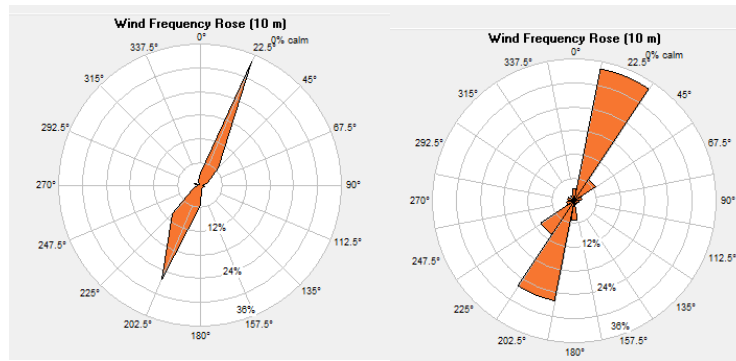
	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
Basınç	969.0	966.2	963.0	977.0	979.0	987.0	967.0	964.0	967.4	968.0	959.2	965.0
Sıcaklık	8.0	9.8	11.9	18.0	21.0	26.5	27.0	26.1	22.0	20.7	14.1	11.7
Bağ.Nem	%92.3	%91.9	%91.0	%90.0	%89.0	%91.1	%92.8	%92.9	%81.0	%85.7	%97.6	%92.0

Bu tarihler arasında ölçülen en yüksek rüzgar hızı 22.4 m/s ile 22 ekim tarihinde kayıt edilmiştir. Aylık ortalama rüzgar hızları bakımından en yüksek ortalama hız temmuz ve ağustos ayları iken en düşük aylara nisan ve kasım ayları olmuştur (Şekil 1).

Şekil 1. Yıllık bazda saatlik ortalama rüzgar hızları

Rüzgar yönü bakımından en yüksek frekansta esen rüzgarlar 22.5 sektöründe Kuzey-doğu yönündedir. En yüksek ortalama hızlar (7m/s) 0-292 ve 0-22.5 sektöründe kuzey hakim rüzgar yönleridir. En düşük ortalama rüzgarı 2.8m/s Güney doğu hakim yönünde oluşmuştur (Şekil 2).

Şekil 2. Rüzgar yönlerine göre frekans dağılımı

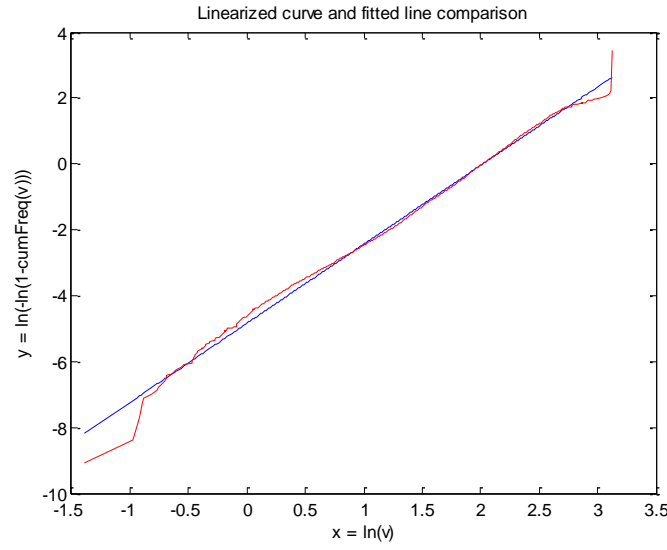
Rüzgar hızı verilerinin Weibull parametrelerinin tahmini için en sık kullanılan 3 farklı yöntemden yararlanılmıştır. Weibull şekil ve ölçek parametreleri için en küçük kareler yöntemi ve Maximum likelihood methodu oldukça yakın sonuç vermiş olup R^2 dikkate alındığında grafik yöntem diğer iki yönteme kıyasla daha kötü bir tahmin vermiştir.

R^2 ler dikkate alındığında Maximum likelihood ve Least Squares yöntemi oldukça iyi bir korelasyon gösterirken Grafik metodu diğer iki yönteme kıyasla daha kötü bir sonuç vermiştir. Ortalama rüzgar hızı ise 6.44 ve 6.45 m/s ile oldukça yakın verirken grafik metot da 6.69 hesaplanmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Weibull şekil ve ölçek parametrelerinin 3 farklı yöntemle hesaplanması

	k	c	Güç Yoğunluğu	R^2	Ortalama rüzgar hızı
Maximum likelihood	2,152	7,278	292,2	0.99101	6.44
Least Squares	2,129	7,289	296,4	0.99103	6.45
Graphical Method	2.394	7.563	290,5	0,96403	6,69

Grafik yöntem için çizilen kümülatif Weibull olasılık yoğunluk fonksiyonu ve grafik tahmin için kullanılan doğru denklemi şekil 3 ile verilmiştir. Tablo 2 ile 3 farklı yöntemle elde edilen Weibull parametreleri, ortalama rüzgar hızları ve enerji yoğunlukları hesaplanmıştır.

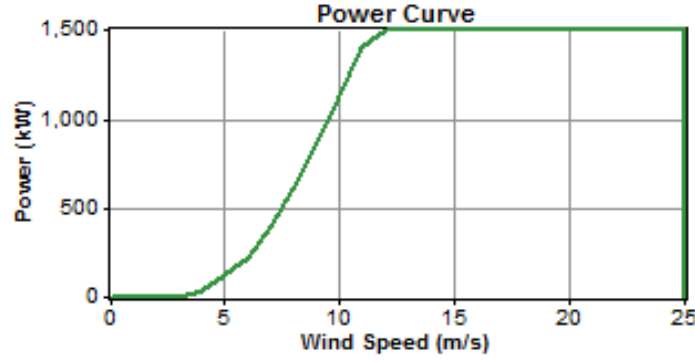

Şekil 3. Grafik yöntemler parametre hesaplanması

Month	Valid	Hub Height	Time At	Time At	Mean Net	Mean Net	Net Capacity
	Data	Wind Speed	Zero Output	Rated Output	Power Output	Energy Output	Factor
	Points	(m/s)	(%)	(%)	(kW)	(kWh/yr)	(%)
Jan	744	7.13	3.90	0.81	498.7	371,001	33.2
Feb	672	7.44	0.00	3.13	527.3	354,343	35.2
Mar	744	6.99	0.81	0.40	445.8	331,657	29.7
Apr	720	5.93	5.14	0.14	286.4	206,209	19.1
May	744	5.88	8.74	0.40	302.7	225,235	20.2
Jun	720	6.10	9.72	0.42	343.6	247,373	22.9
Jul	744	8.80	1.34	10.22	806.0	599,640	53.7
Aug	744	8.66	2.02	5.91	792.3	589,495	52.8
Sep	720	6.52	19.44	2.92	486.8	350,476	32.5
Oct	744	6.23	19.76	1.75	389.7	289,943	26.0
Nov	720	4.68	30.14	3.75	207.0	149,035	13.8
Dec	744	5.92	18.01	3.63	354.6	263,842	23.6
Overall	8,760	6.69	9.93	2.80	454.1	3,978,251	30.3

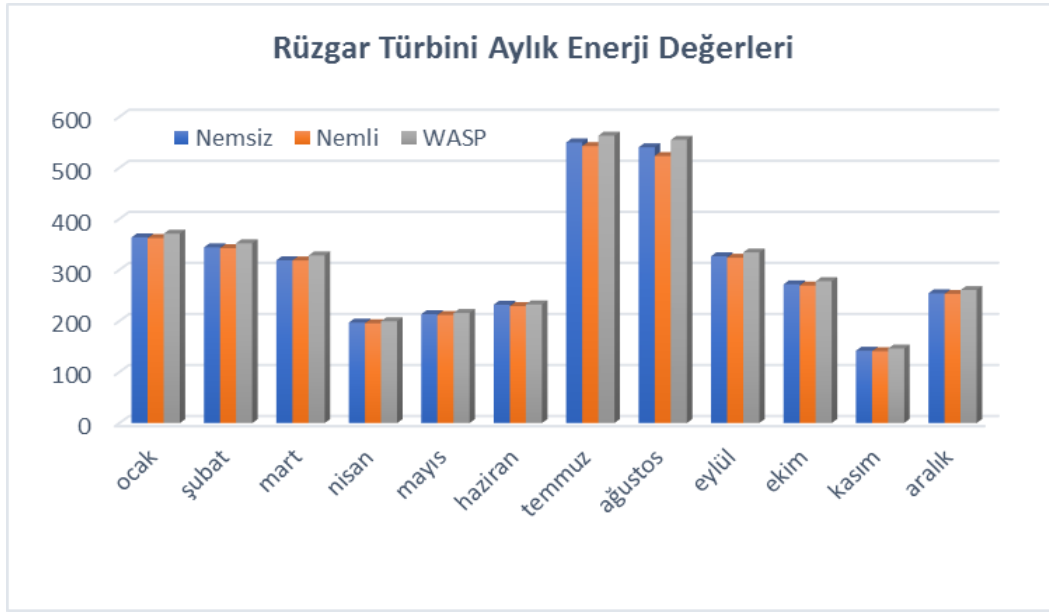
Şekil 4. Yıllık ve aylara göre üretilen türbin çıkış güçleri ve kapasite değerleri

Saha da GE 1.5Sle türbini kullanılarak enerji yıllık enerji çıkış değeri ve türbin kapasite faktörü aylık bazda hesaplanmıştır (Şekil 4). GE 1.5sle 82.5 m kanat çapına sahip ve 12 m/s rüzgar hızında 1500kW maksimum çıkış gücüne sahip ve pitch kontrollü çalışan bir rüzgar türbidir. Rüzgar hızına bağlı olarak elde edilen çıkış güç değeri için güç eğrisi Şekil 5 ile verilmiştir.

Şekil 5. Kullanılan rüzgar türbininin güç eğrisi (GE.1.5)

Hava yoğunluğunun sabit olarak alındığı hesaplamada yıllık toplam enerji üretimi 3978.25 kWh/yıl olarak hesaplanırken kapasite faktörü ise yıllık bazda %30.3 olmuştur. Kasım ayı en düşük enerji çıkış değerine 149.03Kwh ve %13.8 kapasite faktörüne sahip ay iken ağustos ayı 599.6kWh ile %53.7 kapasite faktörüne sahip aydır. Aylık bazda hava yoğunlukları değişimi dikkate alındığında her üç yöntemle elde edilen enerji miktarlar Şekil 6 ile verilmiştir.

Şekil 6. Farlı yöntemlerle elde edilen aylık bazda rüzgar türbini çıkış güç değerleri

KAYNAKLAR

1. https://www.tureb.com.tr/files/bilgi_bankasi/turkiye_res_durumu/istatistik_raporu_ocak_2020.pdf
2. Şahin, A.D., Şen, Z., (2001), "First order Markov chain approach to wind speed modeling," *J. of Wind Eng. and Ind. Aero.*, 89, 263-269.
3. Tore, MC., Poggi, P., ve Louche, A., (2001), "Markovian model for studying wind speed time series in Corsica," *Int. J. of Ren. Energy Eng.*, 3, 311-319.
4. Youcef Ettoumi, F., Sauvageot, H., Adane, A.H.E., (2003), "Statistical bivariate modeling of wind using first order Markov chain and Weibull distribution," *Renewable Energy*, 28, 1787-1802

5. Garcia, A., Torres, J.L., Prieto, E., Defrancisco, A., 1998. Fitting Wind Speed Distributions : A Case Study. *Solar Energy*. 62 (2): 139-144.
6. Ülger, K., Hepbasli, A., 2002. Determination of Weibull Parameters for Wind Energy Analysis of Izmir, Turkey. *International Journal of Energy Research*. 26: 495-506
7. B. Ozerdem, H.M. Turkeli, 2005, Wind energy potential estimation and micro sitting on Izmir Institute of Technology Campus, Turkey, *Renewable Energy* 30,p. 1623–1633
8. Karslı, V. M., Geçit, C., 2003. An Investigation on Wind Power Potential of Nurdağı- Gaziantep, Turkey. *Renewable Energy*. 28(5):823-830.
9. Çelik A. N., 2003, Energy output estimation for small-scale wind power generators using Weibull-representative wind data, *Journal of Wind Engineering and Industrial Aerodynamics* 91, p. 693-707
10. Weisser, D., (2003), "A wind energy analysis of Grenada: an estimation using the 'Weibull' density function," *Renewable Energy*, 28, 1803-1812.
11. Ross, R, 1999. Comparing Linear Regression and Maximum Likelihood Methods to Estimate Weibull Distribution on Limited Data Sets: Systematic and Random Errors. *IEEE Conference on Electrical Insulation and Dielectric Phenomena*.
12. Seyit A. Akdag, Ali Dinler, 2009, A new method to estimate Weibull parameters for wind energy applications, *Energy Conversion and Management*, 50, p.1761–1766
13. Kurban Yeliz Mert Kantar, Fatih Onur Hoccoğlu, 2006, *SAÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 10-1 p.14-21.
14. Mehmet Nuri Almalı Tahsin Ete, 2009, Ortalama Rüzgar Hızı Ve Güç Yoğunluğunun Hesaplanması, V. Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu Diyarbakır 97-99
15. M. Bilgili , B. Sahin, A. Kahraman, 2004 , Wind energy potential in Antakya and Iskenderun regions, Turkey, *Renewable Energy* 29,p. 1733–1745, Technical note
16. Kose R., 2004, The analysis of wind data and wind energy potential in Kutahya, Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews* (8), p. 277-288

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-6

18-20 May 2020/ Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

ANGİNA PEKTORİS RAHATSIZLIĞINDAKİ RİSK FAKTÖRLERİNİN LOJİSTİK REGRESYON ANALİZİ İLE MODELLENMESİ

MODELLING OF RISK FACTORS IN ANGINA PECTORIS BY LOGISTIC REGRESSION ANALYSIS

Öğr. Gör. Dinçer ATASOY

Iğdır Üniversitesi, Iğdır Meslek Yüksekokulu

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, kesikli değişkenlerin çokça rastlandığı anket türü verilerde diskriminant analizine alternatif olarak verilen lojistik regresyon analizini uygulamaktır. Anket sonucu alınan değişkenlerin hangisinin modele dahil edilip edilmeyeceği yani, değişkenlerin modele katkısının olup olmadığı araştırılmıştır.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; iki değişkenli ve çok değişkenli lojistik regresyon analizi, tahmin yöntemleri, lojistik regresyon analizinde katsayıların yorumu ilgili bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise lojistik regresyon analizinin uygulamasını göstermek için kardiyolojik veriler alınmıştır. Lojistik modele dahil edilecek bağımsız değişkenler, tek değişkenli lojistik regresyon analizi ile belirlendikten sonra, çok değişkenli modele dahil edilen her bir değişkenin önemliliği gösterilmiştir. Tek değişkenli modelde önemsiz olup ta çok değişkenli modelde önemsiz bulunan değişkenler model dışı bırakılmıştır.

Lojistik regresyon analizi somut verilere dayanan ölçümlerde iyi sonuç verdiği ve somut olmayan verilerde ise iyi sonuç vermediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Lojistik Regresyon Analizi, Tıpta Regresyon Analizi, Regresyon Modelleme

ABSTRACT

The aim of this study is to apply logistic regression analysis as an alternative to discriminant analysis in survey type data where discrete variables are commonly encountered. It was investigated whether or not the variables taken as a result of the survey should be included in the model, that is, whether the variables contribute to the model.

Our work consists of two parts. In the first section, information about bivariate and multivariate logistic regression analysis, estimation methods, interpretation of coefficients in logistic regression analysis is given. In the second section, Cardiological data were taken to show the application of logistic regression analysis. After the independent variables to be included in the logistics model are determined by single variable logistic regression analysis, the materiality of each variable included in the multivariate model is shown. The variables that are trivial in the univariate model and which are trivial in the multivariate model are excluded from the model.

Logistic regression analysis has been shown to yield good results in measurements based on concrete data and not good results in intangible data.

Keywords: Logistic Regression Analysis, Medical Regression Analysis, Regression Modeling

GİRİŞ

Regresyon bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkinin matematiksel olarak ifade edilmesidir. Regresyonda tek değişkenli, iki değişkenli ve çok değişkenli denklemler kullanılmaktadır.

Lojistik modelin biyolojik deneyler(biossay) analizi için kullanımı özet gelişmeler olarak ilk olarak Anderson (197, 1983) tarafından verilmiştir. Ayrıca verilerin lojistik modele uyumu ile ilgili birçok çalışmalar da yapılmıştır. Bunlar arasında Aranda- Ordaz (1981) ve Johnson (1985) tarafından yapılan çalışmalar en önemli olanlardır. Pregibon (1981) iki grup lojistik modelde etkin (inflential), aykırı (outlier) gözlemleri ve belirleme ölçütlerini (diagnostic), Lesaffre(1986), Lesaffre ve Albert(1989) ise çoklu grup lojistik modellerde etkin ve aykırı gözlemlerle belirleme ölçütlerini kullanmışlardır.

Çoklu lojistik fonksiyon ilk olarak 1967'li yıllarda Walker tarafından bağımsız değişkenlerin bileşik dağılımı hem kontrol grubu hem hasta grubu için aynı varyans-kovaryans matrisi ile çok değişkenli normal dağılıma uyduğunda risk kestirici olarak kullanılmıştır.

Regresyon doğru denklemi analizinde bağımlı değişken değeri tahmin edilirken, lojistik regresyon analizinde bağımlı değişkenin alacağı değerlerden birinin gerçekleşme olasılığı tahmin edilir. Bu olasılık değeri

$$\pi(x) = \frac{e^{\varepsilon+\beta x}}{1+e^{\varepsilon+\beta x}}$$
 modeli kullanılarak elde edilir. Lojistik regresyon analizi daha etkin ve güçlü tahminler vermektedir. En çok olabilirlik metodu, gözlenen veri kümesini elde etmenin olasılığını maksimum yapan bilinmeyen parametrelerin değerini verir.

Lojistik regresyondaki bağımsız değişkenlere ait katsayılar tahmin edildikten sonra, olabilirlik fonksiyonları kullanılarak gözlenen değerle tahmin edilen değerler

$$D = -Ln\left(\frac{\text{Su andaki Modelin Olabilirliği}}{\text{Doymuş Modelin Olabilirliği}}\right)$$
 ifadesi ile karşılaştırılır.

Modeldeki herhangi bir bağımsız değişkenin önemine karar vermek için denklemde o bağımsız değişkenin bulunduğu ve bulunmadığı durumdaki D(deviance) değerleri G istatistiği kullanılarak karşılaştırılır. G istatistiği p serbestlik derecesiyle Ki-kare dağılımı gösterecektir.

$$D = -2Ln\left(\frac{\text{Değişkensiz Modelin Olabilirliği}}{\text{Değişkenli Modelin Olabilirliği}}\right)$$
 Katsayıların önem kontrolü yapıldıktan sonra katsayıların yorumlanması odss oranları kullanılarak yapılmaktadır.

1.1. Tekli Lojistik Regresyon Analizi

1.1.1. Lojistik Regresyon Modeli

Lojistik regresyon problemlerinde bir bağımsız ve birde buna bağlı olan bağımlı değişken vardır. Genel olarak doğrusal regresyon modeli

$$Y = \beta\chi + \varepsilon \quad \text{veya} \quad E(Y / x) = \beta\chi + \varepsilon^* \quad \dots\dots\dots(1.1)$$

Şekindedir. Burada:

n, gözlem sayısı

p, açıklayıcı değişken sayısı

Y, 1xn boyutlu bağımlı değişken vektörü

X, nx(p+1) boyutlu sabit açıklayıcı değişkenler matrisi

β , (p+1)x1 boyutlu bilinmeyen parametreler vektörü

ε , ise 1xn boyutlu hata vektörüdür.

(1.1) denkleminde x'in değişim aralığı $-\infty$ ile $+\infty$ arasında olduğundan Y mümkün olan her değeri alır. Bağımlı değişken ikili olduğunda koşullu ortalama 0 ile 1 arasında değişir.

Çapraz çizelgelerle ile incelenen kesikli değişkenlerin düzey sayıları artıkça değişken kesikliden sürekli hale gelmekte ve bu durumda elde edilen çözüm iyi olmaktadır. Ayrıca örnekleme genişliği sabit tutulurken

* E(Y/x) ifadesi x değeri verildiğinde, Y'nin beklenen değeri diye okunur.

değişkenin düzey sayısının artması halinde çapraz tabloların bazı kısımlarında(göze) hiçbir değer gözlenmeyebilmekte veya bir tek gözlem bulunmaktadır. (Başarır,1990)

Lojistik Regresyon Analizinde gösterimi kolaylaştırmak için, x bilindiğinde Y'nin koşullu ortalamasını göstermek için $\pi(x) = E(Y/x)$ ifadesi kullanılmaktadır. (Elhan 1997:6)

$$\pi(x) = \frac{e^{\varepsilon + \beta\chi}}{1 + e^{\varepsilon + \beta\chi}} \dots\dots\dots(1.2)$$

İfadesi Lojistik regresyon modelinin açık şeklidir.

1.1.2. Doğrusal Olasılık Modeli

$Y = \beta\chi + \varepsilon$ Formülü ile verilen genel doğrusal regresyon modeli her gözlem için $i = 1,2,\dots,3$ olmak üzere

$$E(Y_i / x_i) = \sum_{k=0}^p \beta_k x_{ik} \dots\dots\dots(1.3)$$

şeklinde koşullu beklenen değer olarak tanımlanabilir. Bu modelde açıklayıcı değişkenler üzerinde sınır yok iken Y cevap değişkeninin süreklilik koşulu vardır.

$Y = \beta\chi + \varepsilon$ Modeli her i gözlemi için,

$$Y_i = \sum_{k=0}^p \beta_k x_{ik} + u_i \dots\dots\dots(1.4)$$

Olarak ifade edilebilir. Modelde açıklayıcı değişkenlerde sınır olmadığından Y_i cevap değerleri $-\infty$ ile $+\infty$ arasındadır.

Cevap değişkeninin ikili değerler (0,1) aldığı durumda bu yaklaşım bozulacak ve $P(Y_i=1)$, i.gözlemin 1 değerini alma olasılığı olmak üzere beklenen değer,

$$E(Y_i / x_i) = P(Y_i = 1) = \sum_{k=0}^p \beta_k x_{ik} \dots\dots\dots(1.5)$$

1.2. İkili Lojistik Regresyon Analizi

1.2.1.İki Grup Lojistik Modeller

(1.5) eşitliği ile verilen doğrusal olasılık modelinde denklemin sol tarafı 0-1 arasında sınırlı olasılık değerleri olup bu değerler, aralık dışında sonsuz değerler alabilen açıklayıcı değişkenlerle ilişkilendirildiği için eşitlik her zaman sağlanmaktadır. Bu durumda cevap değişkeni olarak verilen olasılık değerleri üzerinde çeşitli dönüşümlerle $(-\infty, +\infty)$ arasında tanımlı hale getirilmelidir. Lojistik ve probit dönüşümler bunlardan iki tanesidir ve genelde birbirilerine yakın sonuçlar vermektedir. (Aldrich and Nelson,1986)

$E(Y_i / x_i) = P(Y_i = 1) = \sum_{k=0}^p \beta_k x_{ik}$ ile verilen olasılık modelde, olasılık değerleri üzerinde yapılan

$P/(1-P)$ dönüşümü CEVAP değişkeninin sınırlarını $(0, \infty)$ yapacaktır. Sınırları $(-\infty, +\infty)$ yapmak için bu oranın doğal logaritması alınır. Yeni cevap değişkeni x'lerin doğrusal bir fonksiyonu olarak yazılabilir. Böylece $P_i = (Y_i = 1)$ ve $i = 1,2,\dots,n$ için,

$$E(Y_i / x_i) = P(Y_i = 1) = L_i = \text{Ln}\left(\frac{P_i}{1-P_i}\right) = \sum_{k=0}^p \beta_k x_{ik} \dots\dots\dots(1.6)$$

yazılabilir. Bu modele “Lojistik Model” denmektedir.

Burada P_i olasılık değeri,

$$P_i = \frac{\exp\left(\sum_{k=0}^p \beta_k x_{ik}\right)}{1 + \exp\left(\sum_{k=0}^p \beta_k x_{ik}\right)} \dots\dots\dots(1.7)$$

şeklinde tanımlanmakta olup Lojistik fonksiyon adını alır.(Başarır 1990:10)

Lojistik modelin yanıt değişkenini oluşturan lojit dönüşümün* özellikleri şöyledir:

1. P artıkça lojit(p) de artar.
2. P,0 ile 1 arasında iken Lojit(P), tüm reel sayılarda değer alabilir.
3. Eğer $P < 0,5$ ise Lojit(P) < 0 ve $P > 0,5$ ise Lojit(P) > 0 dir.(Aldrich and Nelson, 1986)

Lojistik regresyon modelinde; değişkenlerin hepsinin sürekli, hepsinin kesikli ya da kesikli sürekli karışık olduğu durumlarda model Bishop tarafından ayrı ayrı aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

1. Açıklayıcı değişkenlerin hepsi kesikli ise Lojistik model (2.6) eşitliğinde tanımlandığı gibidir.
2. Açıklayıcı değişkenlerin hepsi sürekli ise, $P(X_1, X_2, \dots, X_p)$ P açıklayıcı değişken üzerinde koşullu başarı olasılığı olduğunda lojistik model,

$$\text{Ln}\left(\frac{P(X_1, \dots, X_p)}{1 - P(X_1, \dots, X_p)}\right) = \beta_0 + \sum_{k=1}^p \beta_k X_{ik} \dots\dots\dots(1.8)$$

olarak tanımlanmaktadır.

3. Açıklayıcı değişkenlerin bazılarının sürekli bazılarının kesikli olduğu durumlarda çok değişkenli frekans dağılımı, başarı durumu için $f_0(X_1, \dots, X_p)$ şeklinde tanımlanıp lojistik model,

$$\text{Ln}\left(\frac{P f_1(X_1, \dots, X_p)}{(1-P) \cdot f_0(X_1, \dots, X_p)}\right) = \beta_0 + \sum_{k=1}^p \beta_k X_{ik} \dots\dots\dots(1.9)$$

olarak verilmektedir. Burada β katsayıları diskriminant fonksiyonun katsayılarıdır ve gözlemleri f_0 ve f_1 fonksiyonlarına karşılık gelerek ayırır. P ise cevap değişkenininin 1 değerini almasının ön olasılığıdır.

Prentice 1976 lojistik modeli,

$$P(x) = \int_0^{R(x)} z^{m_1-1} (1-z)^{m_2-1} cZ/B(m_1, m_2) \dots\dots\dots(1.10)$$

* lojit(P) = $\text{Ln}\left(\frac{P}{1-P}\right)$

Şeklinde tanımlanan genel para metrik ailenin özel bir türü olarak incelenmiştir. Burada $m_1, m_2 > 0$, $B(m_1, m_2)$ beta fonksiyonu ve $\beta = (\beta_0, \dots, \beta_p)$ olmak üzere $R(x)$ (1.7)

Eşitliğindeki gibi ancak matris formunda

$$R(x) = \exp(\beta'x) / (1 + \exp(\beta'x)) \quad (1.11)$$

Şeklinde tanımlanmaktadır. $m_1 = m_2 = 1$ durumu lojistik modelle karşılık gelmektedir.

Bu şekilde tanımlanabilen çeşitli modellerin genellemesi “Genelleştirilmiş Lineer Modeller” adını almaktadır. Modellerde cevap değişkeni açıklayıcı değişkenlere doğrusal bir yapı ile bağlıdır. Genelleştirilmiş lineer modeller üç bölümden oluşur:

İlk bölümde cevap değişkeni bilinen sayıdaki denemelerde başarı sayısının bilinen binom sayılarından oluşur. İkinci bölümde başarı olasılığı, açıklayıcı değişkenlere sadece bir doğrusal yapı ile bağlıdır. Üçüncü bölümde açıklayıcı değişkenlerin doğrusal yapısını binom sayımlarının beklenen değerine bağlayan bir fonksiyon vardır ve bu fonksiyon lojistik model için lojit dönüşüm olup bağ fonksiyonu (link function) adını alır. Diğer bir deyişle bağ fonksiyonu, cevap değişkeninin hangi fonksiyonunun açıklayıcı değişkenlerin doğrusal bir fonksiyonunu verdiğini belirler. Gözlemlerin varyansı ortalama ile fonksiyonel olarak ilişkilidir. (McCullagh and Nelder 1983:261)

1.2.2. Lojistik Regresyon Katsayılarının Önem Testini Yapılması

Uygulamada veri kümesinin modellenmesi, uyum ve test işlemleri daha karmaşık bir işlemdir. Katsayılar tespit edildikten sonra, ilk olarak yapılması gereken, kurulan modeldeki değişkenlerin önemliliklerinin araştırılmasıdır. Bu işlem genelde, modelde bulunan bağımsız değişkenlerin “önemli” bir şekilde sonuç değişkeni ile ilişki içinde olup olmadığına karar verecek istatistiksel hipotezi test etmeyi gerektirir. Hipotez testinde genelde şu soru sorulur; “Üzerinde çalışılan değişkeni kapsayan model, sonuç değişkeni hakkında o değişkeni kapsamayan modelden daha çok bilgi içeriyor mu?”. Bu soru sonuç değişkeninin tahmin edilen değerlerini, her iki modelden elde edilen değerlerle karşılaştırılarak elde edilir. Eğer değişkenli modelin kestirilen değerleri değişkeni kapsamayan modelden daha iyi ya da daha açık ise o zaman sorgulama altındaki değişkenin önemli olduğu sonucuna varılır. (Atasoy, 2001)

Doğrusal regresyonda eğim katsayısının önemine karar verme işlemi varyans analizi tablosunun ne olduğunu açıklamakla mümkün olur. Bu tablonun bölümleri gözlemlerin ortalamalarından ayrılışlarının kareler toplamını ikiye böler. Bunlar (Elhan 1997: 11):

1. Regresyondan ayrılış hata kareler toplamı (RAHKT)
2. Regresyon kareler toplamı (RKT)

$$\sum_{i=1}^n (Y_i - \bar{Y})^2 = \sum_{i=1}^n (\hat{Y}_i - \bar{Y}_i)^2 + \sum_{i=1}^n (Y_i - \hat{Y}_i)^2 \quad \dots\dots\dots(1.12)$$

RKT + RAHKT

(1.12) denkleminde

$$RKT = \left[\sum_{i=1}^n (Y_i - \bar{Y})^2 \right] - \left[\sum_{i=1}^n (Y_i - \hat{Y}_i)^2 \right] \text{ şeklinde bulunabilir.}$$

Doğrusal regresyonda ilgi RKT'nın büyüklüğü üzerinedir. RKT değerinin büyük olması bağımsız değişkenin önemli olduğunu, küçük olması ise bağımsız değişkenin önemsiz olduğunu belirtir.

Y bağımlı değişkeni 0 ve 1 olarak kodlandıysa $\pi(x)$ ifadesi x verildiğinde Y'nin 1'e eşit olma olasılığını verecektir. (X_i, Y_i) çiftinin olabilirlik fonksiyonu,

$$\delta(x_i) = \pi(x_i)^{y_i} [1 - \pi(x_i)]^{1-y_i} \dots\dots\dots(1.13)$$

şeklindedir.

Gözlemlerin birbirinden farklı olduğu varsayıldığı için olabilirlik fonksiyonu denklem (1.11) deki terimlerin çarpılması ile elde edilir.

$$\tau(\beta) = \prod_{i=1}^n \delta(x_i) \dots\dots\dots(1.14)$$

(1.14) deki denklemin doğal logaritması alındığında denklem,

$$L(\beta) = \ln[\tau(\beta)] = \sum_{i=1}^n \{Y_i \cdot \ln[\pi(x_i)] + (1 - Y_i) \cdot \ln[1 - \pi(x_i)]\} \dots\dots\dots(1.15)$$

şeklinde elde edilir.

$L(\beta)$ 'yi maksimum yapan β değerini bulabilmek için, $L(\beta)$ nin ε ve β ya göre türevi alındıktan sonra elde edilen denklem 0 (sıfıra) eşittir. Sonuçta elde edilen eşitliklere "olabilirlik eşitlikleri" denir. Bu eşitlikler,

$$\sum_{i=1}^n [Y_i - \pi(x_i)] = 0 \dots\dots\dots(1.16)$$

ve

$$\sum_{i=1}^n x_i \cdot [Y_i - \pi(x_i)] = 0 \dots\dots\dots(1.17) \text{ biçimindedir.}$$

Gözlenen ve tahmin edilen değerlerin karşılaştırılması Log-olabilirlik fonksiyonu ile yapılır. Bunun için şu ifade kullanılır;

$$D = \left[\frac{\text{Şu andaki modelin olabilirliği}}{\text{Doymuş modelin olabilirliği}} \right]^* \dots\dots\dots(1.18)$$

Bağımsız bir değişkenin önemine karar vermek amacıyla, denklemde bağımsız değişkenin olduğu ve olmadığı durumlardaki D(deviance) değerleri karşılaştırılır. D(deviance) değerleri aşağıdaki gibi kullanılır.

$$G = D(\text{Değişkensiz model için}) - D(\text{Değişkenli model için}) \dots\dots\dots(1.19)$$

Bu istatistik doğrusal regresyonda kullanılan F testinin pay kısmı ile aynı sonucu verir. D değerlerine bağlı olarak hesaplanan G istatistiği aşağıdaki gibidir.

$$G = -2 \ln \left[\frac{\text{Değişkensiz Modelin olabilirliği}}{\text{Değişkenli modelin olabilirliği}} \right] \dots\dots\dots(1.20)$$

Log-olabilirlik ve olabilirlik oran testinin hesaplamaları, gelişmiş lojistik paket programların standart özellikleri arasında vardır. Bu özellik rutin bir şekilde modele giren yeni terimlerin önem kontrollerini yapmayı mümkün kılar. Benzer şekilde Wald ve Score testleri vardır. Wald testi, eğitim parametresinin en çok olabilirlik tahmini ile onun standart hatasının tahmin edilmesinin karşılaştırılması ile elde edilir (Elhan 1997: 13).

* Doymuş Model:Veri noktası kadar parametre içeren modeldir.

Wald testi; $(\beta) = 0$ hipotezi altında standart normal dağılım gösterir.

$$W = \frac{\hat{\beta}}{\hat{SE}(\hat{\beta})}$$

Score testi, Log-olabilirliğin türevinin dağılım teorisine bağlıdır. Score testi matris hesapları gerektiren çok değişkenli bir testtir.

$$ST = \frac{\sum_{i=1}^n x_i \cdot (Y_i - \bar{Y})}{\sqrt{\bar{Y}(1-\bar{Y}) \cdot \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}}$$
 Score testi normal dağılım gösterir.

1.3. Çoklu Lojistik Regresyon Modeli

Cevap değişkeni ikiden çok düzey içeren kesikli değişken olduğu zaman; bu değişkenin açıklayıcı değişken üzerindeki regresyon modeli "Çoklu lojistik Regresyon Modeli" adını alır. Burada genelde yapılması gereken modeldeki katsayıların tahmini ve önem testidir. Kesikli ve nominal ölçekli bağımsız değişkenleri modele dahil etmek için dizayn değişkenlerinin nasıl kullanıldığı anlatılacaktır;

$X = (X_1, \dots, X_p)$ P boyutlu bağımsız(açıklayıcı) değişkenler vektörü olarak kabul edilsin. Sonuç değişkeninin var olduğu ($Y = 1$) andaki koşullu olasılık $P(Y = 1/x) = \pi(x)$ 'e eşittir. Çoklu lojistik regresyon modelinin lojiti aşağıdaki gibi olur.

$$g(x) = \varepsilon + \beta_1 \chi_1 + \dots + \beta_p \chi_p \dots \dots \dots (1.21)$$

bu durumda

$$\pi(x) = \frac{e^{g(x)}}{1 + e^{g(x)}} \dots \dots \dots (1.22) \text{ olarak bulunmuştur.}$$

1.3.1. Tekrarlı Veriler İçin Çoklu Lojistik Regresyon Model

Üzerinde çalışılan değişken; r .nci(x_r)

Dizayn değişkeni ; $P_r - 1$ tane D_{rn}

Katsayılar; β_{rn} , $n = 1, 2, \dots, P_r - 1$ olarak belirtilmiş olsun.

Yani r 'inci değişkeni kesikli olan p değişkenli model için lojit aşağıdaki gibi olur:

$$g(x) = \varepsilon + \beta_1 \chi_1 + \dots + \sum_{n=1}^{P_r-1} \beta_{rn} D_{rn} + \beta_p \chi_p \dots \dots \dots (1.23)$$

1.3.2. Çoklu Lojistik Regresyon Modelinin Kurulması

$(X_i, Y_i), i = 1, 2, \dots, n$ n tane bağımsız gözlem eşi olsun. Modelin kurulması için tahmin vektörü olarak $\beta' = (\varepsilon, \beta_1, \beta_2, \dots, \beta_p)$ olarak alınsın. Burada da tek değişkenli olduğu gibi tahmin metodu en çok olabilirlik olacaktır.

$\pi(x) = \frac{e^{g(x)}}{1 + e^{g(x)}}$ denkleminde log- olabilirlik fonksiyonun $(p+1)$ katsayıya göre türevi alınarak, $(p+1)$ tane olabilirlik denklemi elde edilir.

$$\sum_{i=1}^n [Y_i - \pi(x)] = 0 \dots\dots(1.24)$$

$$\sum_{i=1}^n x_{ij} [Y_i - \pi(x)] = 0 \dots\dots(1.25)$$

$\hat{\beta}$ bu denklemin çözümünü gösterebilir. Çoklu regresyon modeli için tahmin edilen değerler $\hat{\pi}(x_i)$ dir. Denklem (1.22) deki ifadenin değeri $\hat{\beta}$ ve X_i 'yi kullanarak hesaplanmıştır. Tahmin edilen katsayıların varyans ve kovaryanslarını tahmin etme metodu, iyi geliştirilmiş en çok olabilirlik metodu ile tahmin teorisinden çıkmaktadır.

TIPTA BİR UYGULAMA

Lojistik Regresyon Analizinin kalp hastalıkları üzerine uygulanması ilk olarak Lesaffre (1986) tarafından gerçekleştirilmiştir. Lesaffre, EKG(Elektrokardiogram) ve VKG (Vektör kardiogram) ölçümlerine ilişkin açıklayıcı değişkenlerden oluşan iki model kurmuş ve bunların ayrımsama güçlerini karşılaştırmıştır. Modeller arasında önemli bir fark olmadığını görmüştür.

Çalışmada şu değişkenler alınmıştır. Bu değişkenler sol göğüs ağrısı şikâyeti ile kardiyoloji bölümüne gelen her hastadan genelde alınır ve buna göre hastanın hastalık grubu tahmin edilir. Budeğişkenler; Diabets mellitus, hipertansiyon, Aile öyküsü, Cinsiyet, Yaş, Sigara(içme/içmeme), Ürik asit, hemoglobin, HDL-kolesterol, Trigliserit, Total bilirubin, Direkt bilirubin, LDL-kolesterol vb. dir. Bu değişkenlerin hastanın hastalığını doğru tahmin etmede ne derece etkili olduğu üzerinde duruldu.

Bu çalışmada kardiyologların hastalara koydukları tanılarının doğruluğunu istatistiksel olarak ölçülmeye çalışıldı. Çünkü bazen aynı hastaya farklı tanımlar konulabilmektedir.

Lojistik regresyon modeli kurulurken mümkün olduğunca az değişken alınmaya çalışıldı. Az test/tahlil ile hastanın hastalığına etki eden faktörler belirlenmeye çalışıldı. Çalışmadaki veriler Tıp Fakültesi Kardiyoloji Bölümünde yatan ve tedavisi biten hasta dosyalarından alınmıştır. Bu bilgiler rasgele seçilmiştir.*

2.1. Angina Pektoris

Kalp kasının ihtiyacı olan oksijenin sağlanamamasına bağlı olarak ortaya çıkan, tekrarlayıcı iskemik ve (miyokart nekrozu gelişmeden oluşan) miyokart disfonksiyonu nedeniyle olan, dinlenmekle veya nitratlar gibi anti iskemik ajanlarla geçen rahatsızlık duygusu veya ağrılara angina pectoris denir. Tipik angina psikolojik veya bedensel streslerde oluşan kısa süreli (30 saniye ile 15 dakika arasında süren) substernal bir rahatsızlık

* Yani, hastalar belli yaş ve cinsiyette seçilmemiştir. 100 hastaya ait veriler alınmıştır.

hissi, baskı veya ağırlık varmış gibi bir duygu ya da göğsün içinde sıkışma şeklinde bir ağrı gibi yakınmalarla görülen ve göğüse, sol kola (ulnar kenara), omuzlara, çeneye ve boyuna, ayrıca epigastrik bölgeye yayılımı olabilen yakınmalardır. Sıklıkla beraberinde nefes darlığı, göz kararması veya bulantı gibi yakınmalar da olur. Angina visseral bir ağrı olduğu için hastaların anginayı net bir şekilde tanımlamaları ve tam olarak lokalize etmeleri beklenemez. (Örneğin parmaklarıyla işte tam şu nokta diyemezler). (Heper, 2001)

Bu çalışmada Tıp Fakültesi Kardiyoloji servisinde yatan ve tedavisi biten 100 hastaya ait veriler alınmıştır.

Çalışmada SPSS paket programı kullanılmıştır.

Tablo 2.1: Hastaların cinsiyetlerine göre dağılımları

Hasta	Sayı	Yüzde (%)
Erkek	70	70
Kadın	30	30

Angina pektorisli hastaların cinsiyetlerine göre dağılımı Tablo2. 1'deki gibidir.

Tablo 2.2: Hastaların sigara içme durumlarına göre dağılımları

Hasta	Sayı	Yüzde (%)
İçiyor	64	64
İçmiyor	36	36

Hastaların %64'ünün sigara içtiği ve %36'sının ise sigara içmediği belirlenmiştir.

Tablo 2.3: Hastaların cinsiyetlerine göre YAS ortalama ve standart sapması ($\bar{X} \pm \sigma$)

Hasta	Erkek	Kadın
YAS	67,64 \pm 10,46	62,23 \pm 9,33

Tablo 2.4: Hastaların DM (diabetes mellitus) durumlarına göre dağılımları

Değişken	Var		Yok	
	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)
DM	62	62	38	38

Hastaların %62'sinde şeker hastalığına (DM) rastlanmıştır ve %38'inde ise şeker hastalığı görülmemiştir.

Tablo 2.5: Hastaların HT durumlarına göre dağılımı

Değişken	Var		Yok	
	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)
HT	59	59	41	41

Hastaların %59'u yüksek tansiyonlu, %41'i ise normal tansiyonlu olarak belirlenmiştir.

Tablo 2.6: Hastaların AO (aile öyküsü) durumlarına göre dağılımı

Değişken	Var		Yok	
	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)
AO	26	26	74	74

Hastaların birinci dereceden akrabalarında ani ölüm %26 var, %74 yok olarak görülmüştür.

Tablo 2.7: Hastaların sigara içme durumlarına göre YAS ortalama ve standart sapması ($\bar{X} \pm \sigma$)

Hasta	İçmeyen	İçen
YAS	68 \pm 11	66 \pm 11

Sigara içen hastaların yaş ortalaması 66 ve sigara içmeyen hastaların yaş ortalaması 68 olarak bulunmuştur.

Tablo 2.8: Hastaların cinsiyetlerine göre DM dağılımları

	DM (dibetes mellitus=şeker hastalığı)			
	Var		Yok	
Cinsiyet	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)
Kadın	13	43,33	17	56,6
Erkek	49	70	21	30

İnceleme sonucunda Kadınların %43,33'ünde DM var, %56,6'sında ise yok olarak belirlenmiştir. Erkeklerin ise %70'inde DM var, %30'unda yok olarak belirlenmiştir.

Tablo 2.9: Hastaların cinsiyetlerine göre HT (Hipertansiyon=Yüksek tansiyon) dağılımları

	HT			
	Var		Yok	
Cinsiyet	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)
Kadın	19	63,33	11	36,6
Erkek	40	57,14	30	42,85

Erkeklerde HT görülme yüzdesi 47,14, görülme yüzdesi ise 42,85 olarak; Kadınlarda ise HT görülme yüzdesi 63,33 görülme sıklığı ise 36,6 olarak bulunmuştur.

Tablo 2.10: Hastaların cinsiyetlerine göre SIG dağılımları

	Sigara İçme Durumu (SIG)			
	İçiyor		İçmiyor	
Cinsiyet	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)
Kadın	23	76,66	7	23,33
Erkek	41	58,57	29	41,14

Erkeklerin %58,57'sinin, Kadınların ise %76,66'sının sigara içtiği ve Erkeklerin %41,14'ünün, Kadınların ise %23,33'ünün sigara içmediği belirlenmiştir.

Tablo 2.11: Hastaların sigara içmeleri ile yüksek tansiyonlu olma durumu

	Hipertansiyon (HT)			
	Var		Yok	
SIG	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)
İçiyor	45	70,31	19	29,68
İçmiyor	14	38,88	22	61,11

Sigara içenlerin %70,33'ünde HT varlığı, sigara içmeyenlerin %38,88'inde ise HT bulunmadığı görülmüştür.

Tablo 2.12: Hastaların konulan tanıya göre angina pectoris durumları(var/yok)

	Angina pectoris	
	Sayı	Yüzde (%)
Var	45	45
Yok	55	55

Hastaların cinsiyetlerine göre angina pektoris görülme sıklığı tablo 2.13'te görüldüğü gibidir. Tüm hastaların %45'i anginalı, %55'i anginasızdır. Kadınların %30'unda angina pektoris var %70'inde angina pektoris yok; Erkeklerin ise %51,14'ünde angina pektoris var, %48,57'inde angina pektoris yok olarak görülmüştür. Oranlar %5'ten büyük olduğundan ($P>0.05$) angina pektoris ile cinsiyet arasında önemli bir ilişki görülmemiştir.

Tablo 2.13: Angina pektorisli hastaların cinsiyetlerine göre dağılımı

	Angina Pektoris			
	Var		Yok	
CINS	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)
Erkek	36	51,14	34	48,57
Kadın	9	30	21	70
Toplam	45	45	55	55

Uygulamadaki Erkeklerin %51,14'ünün ve Kadınların ise %30'unun angina pektorisli olduğu görülmüştür.

Tablo 2.14: Sigara içen ve içmeyen hastaların angina pektorisli olma/olmama durumu

	Angina Pektoris			
	Var		Yok	
Değişken	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)
Sigara içiyor	30	46,87	34	53,12
Sigara içmiyor	16	44,44	20	55,55

Tablo 2.14'te görüldüğü gibi anginalı hastaların %46,37'si sigara içmekte, %44,44'u sigara içmemektedir. Buna göre; anginalı hastalar ile anginasız hastalar arasında önemli bir fark yoktur. ($P>0.05$)

Tablo 2.15: Angina pektorisle ilgisi olabileceği düşünülen değişkenlerin olabilirlik oran test sonuçları

Değişkenler	-2 Log –olabilirlik 112,125	%95 güven sınırları		B	Exp(B)
CINS	100,427			1,757	
YAS	103,195	,905	1,006	-4,661E-02	,954
DM	104,908	,107	,875	-1,187	,305
HT	100,197	,232	2,235	-,329	,720
AO	103,121	8,107E-02	1,183	-1,172	,310
SIG	101,036	,573	6,686	,672	1,957
UA	100,099	,998	1,004	7,645E-04	1,001
HB	103,852	1,000	1,005	2,629E-03	1,003
HDL	99,989	,984	1,023	3,444E-03	1,003
TRG	100,602	,977	1,010	-6,877E-03	,993
TB	100,560	,996	1,009	2,769E-03	1,003
DB	99,874	,987	1,013	-2,572E-04	1,000
LDL	100,673	,989	1,030	9,179E-03	1,009

Tablo 2.15'te her bir değişkenin log-olabilirlik sonuçları verilmiştir. Log-olabilirlik değerleri G istatistik değerinin bulunmasında kullanılacaktır.

Tablo 2.15'te verilen değişkenlerin tahmini eğim katsayıları ($\hat{\beta}$), tahmin edilen eğim katsayısının standart hatası ($SE \hat{\beta}$), tahmin edilen odds oranı ($\hat{\delta}$), tahmin edilen odds oranı için %95 güven aralığı sınırları, model için -2 log-olabilirlik değeri, eğim katsayısının sıfıra eşit olup olmadığını test eden olabilirlik test istatistiği verilmiştir(G). Örneğin YAS değişkeni için olabilirlik oran test istatistiği şöyle hesaplanır;

$$G = 112,125 - 100,427 = 11,698$$

Olabilirlik oran test sonucunda hesaplanan ve Tablo 2.17 de görülen değişkenlerden iki tanesini aday değişken olarak alalım. Aday değişken seçilirken yanılma payı 0,25 ten küçükler alınır. Biz örneğimizde AO ve UA değişkenlerini seçelim. Buna göre aday değişkenlerle kurulan çok değişkenli model aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2.16: Tek değişkenli modelde aday değişken olarak alınan değişkenleri kapsayan çok değişkenli model sonuçları

Değişkenler	B	Std. Error	Wald	df	Sig.	Exp(B)	95% Confidence Interval for Exp(B)	
							Lower Bound	Upper Bound
CINS	1,757	2,398	,537	1	,464			
YAS	-4,661E-02	,027	2,989	1	,084	,954	,905	1,006
DM	-1,187	,537	4,880	1	,027	,305	,107	,875
HT	-,329	,578	,324	1	,569	,720	,232	2,235
AO	-1,172	,684	2,937	1	,087	,310	8,107E-02	1,183
SIG	,672	,627	1,148	1	,284	1,957	,573	6,686
UA	7,645E-04	,002	,236	1	,627	1,001	,998	1,004
HB	2,629E-03	,001	3,337	1	,068	1,003	1,000	1,005
HDL	3,444E-03	,010	,117	1	,732	1,003	,984	1,023
TRG	-6,877E-03	,009	,650	1	,420	,993	,977	1,010
TB	2,769E-03	,003	,689	1	,406	1,003	,996	1,009
DB	-2,572E-04	,007	,002	1	,969	1,000	,987	1,013
LDL	9,179E-03	,010	,783	1	,376	1,009	,989	1,030

-2 log-olabilirlik = 123,820

Şimdi AO değişkenini kapsayan ve kapsamayan modellerdeki olabilirlik oran testleri karşılaştırılacaktır. Tablo 2.18'de AO değişkeni model dışı bırakılmıştır.

Tablo 2.17 ve tablo 2.18'deki log olabilirlik değerleri birbirinden çıkarılırsa;

$$G = 123,880 - 123,820 = 0,06$$

olarak olabilirlik oran istatistiği bulunur. Bu değer 1 serbestlik derecesi ile ki-kare dağılımıyla karşılaştırılır. Hesaplanan (G) istatistiği 1 serbestlik derecesindeki ki-kare dağılımından küçük olduğu için ($G = 0,06 < \chi^2(1) = 3,841$) AO değişkeninin modelde kalmasına gerek kalmadığına karar verilir.

Tablo 2.17: AO değişkeninin çok değişkenli modelde model dışı bırakılma sonuçları

değişkenler	B	Std. Error	Wald	df	Sig.	Exp(B)	95% Confidence Interval for Exp(B)	
							Lower Bound	Upper Bound
CINS	1,557	2,322	,450	1	,502			
YAS	-4,331E-02	,026	2,789	1	,095	,958	,910	1,008
DM	-1,273	,533	5,708	1	,017	,280	9,857E-02	,796
HT	-,105	,558	,036	1	,850	,900	,301	2,688
SIG	,455	,609	,557	1	,456	1,576	,477	5,202
HB	2,364E-03	,001	3,115	1	,078	1,002	1,000	1,005
HDL	-6,403E-04	,010	,004	1	,947	,999	,981	1,018
TRG	-6,058E-03	,009	,487	1	,485	,994	,977	1,011
TB	3,726E-03	,003	1,288	1	,256	1,004	,997	1,010
DB	1,597E-04	,007	,001	1	,981	1,000	,987	1,013
LDL	7,921E-03	,010	,616	1	,433	1,008	,988	1,028
UA	6,745E-04	,002	,176	1	,675	1,001	,998	1,004

-2 log-olabilirlik = 123,880

Şimdi UA değişkenini kapsayan ve kapsamayan tablolara göre UA'nın bir modele katkısının olup olmadığını araştıralım. Tablo 2.18'de UA değişkeni bulunuyor. Tablo 2.18'e ise UA değişkeni alınmamıştır.

Tablo 2.18: UA değişkeninin model dışı bırakılmasından sonra geriye kalan değişkenlerin çok değişkenli model sonuçları

Değişkenler	B	Std. Error	Wald	df	Sig.	Exp(B)	95% Confidence Interval for Exp(B)	
							Lower Bound	Upper Bound
CINS	1,554	2,321	,448	1	,503			
DM	-1,278	,531	5,791	1	,016	,279	9,846E-02	,789
HT	-7,081E-02	,554	,016	1	,898	,932	,315	2,759
YAS	-4,319E-02	,026	2,761	1	,097	,958	,910	1,008
SIG	,450	,610	,544	1	,461	1,568	,474	5,186
HB	2,345E-03	,001	3,072	1	,080	1,002	1,000	1,005
HDL	-8,170E-04	,010	,007	1	,932	,999	,981	1,018
TRG	-6,025E-03	,009	,486	1	,486	,994	,977	1,011
TB	3,832E-03	,003	1,375	1	,241	1,004	,997	1,010
DB	3,855E-04	,007	,003	1	,953	1,000	,988	1,013
LDL	8,262E-03	,010	,678	1	,410	1,008	,989	1,028

2 log-olabilirlik = 124,870

UA değişkenini kapsayan ve kapsamayan modellerin karşılaştırılması ile olabilirlik oran istatistiği (G),

$G = 124,870 - 123,880 = 0,99$ olarak bulunur. Bu değer 1 serbestlik derecesi ile Ki-kare dağılımı ile karşılaştırılır, hesaplanan (G) istatistiği, 1 serbestlik derecesindeki ki-kare dağılımından küçük olduğu için ($G = 0,99 < \chi^2(1) = 3,841$) UA değişkeninin modele katkısı yoktur denilir.

Etkileşim terimlerine karar vermek için, sürekli değişkenlerin modele doğru bir ölçme ile girip girmediğini test etmek gerekir. Değişkenlerimizin içinde UA, HDL, TRG, LDL vb. değişkenleri sürekli değişkenler olduklarından lojit denklemle doğrusallığı test edilecektir. Önce UA değişkeninden başlayalım. UA değişkenini 4 ayrı parçaya ayırdıktan sonra, üç dizayn değişkeni ile modele dahil edilecektir. Tablo 2.19'da UA değişkenine kurtıl analizi uygulanmıştır.

Tablo 2.19: UA Değişkeni İçin Kuartil Analiz Sonuçları

Veriler	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
YAS	6,949	386,952	,000	1	,986	1041,663
DM	153,783	8241,252	,000	1	,985	6,127633640450560E+66
HT	63,545	5125,715	,000	1	,990	3957097776996550000000000000,000
SIG	-21,495	5185,085	,000	1	,997	,000
UA			,000	38	1,000	
UA(1)	466,740	54489,573	,000	1	,993	5,043965668989100+202
UA(2)	96,389	46970,358	,000	1	,998	7,263141703545140E+41
UA(3)	223,255	48112,367	,000	1	,996	9,088965439109580E+96
HB	,019	15,955	,000	1	,999	1,019
HDL	-2,098	171,863	,000	1	,990	,123
TRG	,094	65,409	,000	1	,999	1,098
TB	-1,647	86,674	,000	1	,985	,193
DB	,038	64,129	,000	1	1,000	1,039
LDL	-,317	46,860	,000	1	,995	,729
Constant	-536,534	49208,967	,000	1	,991	,000

Eğer lojit UA değişkeni ile doğrusal ise, ya tahmin edilen katsayılar da doğrusal artan yada azalan bir eğim beklenir. Örneğimizde UA değişkeni için kuartil analiz sonucunda artan veya azalan bir durum söz konusu değildir. O halde UA değişkenini bir önemi yoktur denilebilir. UA değişkeni modele dizayn değişkeni kullanılarak dahil edilecektir.

UA değişkeni UA1 olarak gösterilecektir.

Tablo 2.20: UA değişkeninin kesikli değişken olarak kodlanması

Kesim noktaları	Kod	UA1(1)	UA1(2)
$UA < 2,1$	0	0	0
$2,1 \leq UA \leq 10,4$	1	1	0
$UA \geq 10,4$	2	0	1

TRG için yapılan analiz sonucunda doğrusal bir artış veya azalış olmadığı için modelden çıkarılması gerekir.

TRG değişkeni için dizayn değişken tablosu aşağıdaki gibi olur.

Tablo 2.21: TRG değişkenini kesikli değişken olarak kodlanması

Kesim noktaları	Kod	TRG (1)	TRG (2)
$TRG < 54$	0	0	0
$54 \leq TRG \leq 145$	1	1	0
$TRG > 145$	2	0	1

TRG değişkeninin ikinci grubunun değeri üçüncü grup değerinden daha büyük ve üçüncü grup değeri dördüncü grup değerinden daha büyük olduğu görülmüştür. Bu durumda gruplar arasında doğrusal artma veya azalma olmadığından TRG değişkeninin modelden çıkarılması gerekmektedir. Aynı yöntem diğer değişkenlere uygulandığında bazılarının modelde kalması ve bazılarının ise modelden çıkarılması gerektiği görülmüştür. Angina pektoris risk faktörü olarak gösterilen bazı değişkenlerin aslında risk faktörü olmadığı istatistiki olarak görülmüştür.

SONUÇ

Anket türü verilerde kesikli yanıt olması ve açıklayıcı değişkenlere sıkça rastlanması, amaç regresyon analizi olduğunda regresyon modelini kurmayı, ayımsama olduğunda da diskriminant fonksiyonu oluşturmayı yetersiz kılmaktadır. Böyle durumlarda alternatif olarak Lojistik Regresyon Analizi kullanılmaktadır.

Angina pektorisli risk faktörü olarak görülen değişkenler Kuartil analizi uygulandığında bazılarının modelden çıkarılması ve bazılarının da modele dâhil edilmesi gerektiği görülecektir. Angina pektoris hastalığında risk faktörü olan değişkenler (AO, SIG, UA, LDL, HDL vb.) paket program yardımı ile incelenmiştir. Bu değişkenlerin bazıları arasında etkileşim olduğu için yorum ona göre yapılmıştır.

Angina pektoris hastalığında risk faktörü olan sigara içme ile Hipertansiyon durumunu örnek olarak aldığımızda şöyle bir yüzde ile karşılaşırız. Sigara içen hastaların hipertansiyonlu olma durumu %70,33 olarak, sigara içmeyenlerin hipertansiyonlu olma durumu %38,88 olarak bulunmuştur. Birbirine oranı yaklaşık 2 olarak bulunur. Ayrıca sigara içen kadınların hipertansiyonlu olması %63,33, erkeklerin ise %57,14 olarak bulunmuştur. Bu bulguların büyük bir kısmı Angina pektoris ilişkili tıpsal değerlendirmeleri de doğrulamaktadır. Ancak Angina pektoris çok etmenli olduğundan ikili karşılaştırmalarda sonuçlara varmak istatistiksel açıdan çok sakıncalı sonuçlar verebilecektir.

Angina pektoris teşhisi konulan ve Angina Pektorisli olmayan iki hastanın verilerini multiple regresyon ile karşılaştıralım. Multiple regresyonda bağımlı bir Y değişkeninin diğerine göre alacağı değer doğrudan doğruya

ölçümsel olarak tahmin edilebilir. Biz örneğimizde hastaları Anginalı ve Anginasız olarak sınıflandırdık (Tablo 2.13). Burada hastaların %45'i Anginalı, %55'i anginasız olarak tespit edilmiştir. Angina Pektoriste risk faktörü olarak görülen değişkenler bağımsız (yani X) değerleridir. Y değeri ise bağımlı değişkendir. Angina var veya yok olarak alınmıştır.

Eğer olasılık sonucu $p = 0,05$ 'ten küçük olursa anginasız, $p = 0,05$ 'ten büyük veya eşit olursa Anginalı kabul edilecektir. Angina Pektoriste risk faktörü olan değişkenler için Lojistik Regresyon denklemi;

$$Y = -8.096 + 0.011965 * UA + 0.009 * YAS + 0.2736 * DM - 0.0321 * HT + 0.1523 * AO - 0.139 * SIG - 0.001 * HB - 0.0018 * HDL - 0.000767 * TB + 0.000625 * DB - 0.0013 * LDL$$

Biçiminde bulunmuştur.

Bu denklem ile hastalardan elde edilen gerçek verileri kullanarak Angina Pektoris tanısında eğilim olasılığını görelim.

3 numaralı hastanın gerçek değerlerine göre denklem sonucu aşağıdaki gibi olur.

Cinsiyet erkek (değerlendirmede erkek=1, kadın = 0), yaşı = 60, DM (var=1, Yok =0) = 0, HT (var=1, Yok =0) = 0, AO = 0, SIG (içiyor =1, içmiyor = 1, UA = 7.4, HB = 14, HDL = 23, TRG = 134, TB = 7.4, DB = 0.03, LDL = 147, ANG (var =1, Yok = 0) =1 değerlerini denklemde yerine koyduğumuzda;

$$Y = -8.096 + 0.011965 * (7.4) + 0.009 * (60) + 0.2736 * (0) - 0.0321 * (0) + 0.1523 * (0) - 0.139 * (1) - 0.001 * (14) - 0.0018 * (23) - 0.000767 * (7.4) + 0.000625 * (0.03) - 0.0013 * (147) = -7.476$$

$\pi(x) = [\exp(-7.476)/(1+\exp(-7.476))] = 0.849$ olarak bulunur. Bu değerde $0.849 > 0.05$ olduğundan bu kişinin angina pektorisli olduğu söylenir. Hastaya konulan teşhis doğrulanmıştır.

92 numaralı hastanın gerçek değerlerine göre denklem sonucu aşağıdaki gibi olur.

Cinsiyet kadın (değerlendirmede erkek =1, kadın = 0), yaşı = 64, DM (Var=1 Yok =0) = 0, HT (Var=1, Yok =0) = 0, AO = 0, SIG (içiyor =1, içmiyor = 0) = 1, UA = 8.4, HB = 13.2, HDL = 62, TRG = 149, TB = 1.21, DB = 1.03, LDL = 99, ANG (var =1, Yok = 0)=0 değerlerini denklemde yerine koyduğumuzda;

$$Y = -8.096 + 0.011965 * (8.4) + 0.009 * (64) + 0.2736 * (0) - 0.0321 * (0) + 0.1523 * (0) - 0.139 * (1) - 0.001 * (13.2) - 0.0018 * (62) - 0.000767 * (8.4) + 0.000625 * (1.03) - 0.0013 * (99) = -7.539$$

$$Y = -7.539$$

$\pi(x) = [\exp(-7.539)/(1+\exp(-7.539))] = 0.667$ olarak bulunur. Bu değerde $0.667 > 0.05$ olduğundan bu hastanın anginalı olduğuna karar verilir. Örneğinzde hastanın anginasız olduğu belirlenmişti. Konulan teşhis ile istatistiki sonuç birbirine uymuyor. O halde istatistiki sonuca göre hasta angina pektorisli değildir.

73 numaralı hastanın gerçek değerlerine göre denklem sonucu aşağıdaki gibi olur.

Cinsiyet kadın (değerlendirmede erkek =1, kadın = 0), yaşı = 42, DM (var=1, Yok =0) = 0, HT(var=1, Yok =0) = 1, AO = 0, SIG(içiyor =1, içmiyor = 0) = 1, UA = 4.18, HB = 6.1, HDL = 28, TRG = 135, TB 0.83. DB = 0.24, LDL = 129, ANG(var =1, Yok = 0)=1 değerlerini denklemde yerine koyduğumuzda;

$$Y = -8.096 + 0.011965 * (4.8) + 0.009 * (42) + 0.2736 * (0) - 0.0321 * (1) + 0.1523 * (0) - 0.139 * (1) - 0.001 * (13.2) - 0.0018 * (62) - 0.000767 * (8.4) + 0.000625 * (1.03) - 0.0013 * (99) = -8.056$$

$Y = -8.056$ $\pi(x) = [\exp(-8.056)/(1+\exp(-8.056))] = 0.675$ olarak bulunmuştur. $0.675 > 0.05$ olduğundan bu kişinin angina pektorisli olduğu söylenir. Hastaya konulan teşhis doğrudur. Yukarıda verilen üç örneğe bakıldığında doğru olarak kurulan bir model ve doğru olarak seçilen değişkenler yardımı ile hastaya konulacak teşhis doğru olarak konulabilir.

KAYNAKÇA

- Aldrich, H. J. ve Nelson, D. F. (1986). Linear Probability Logit and Probit Models. Sage Publications, London, pp. 95.
- Anderson, J. A. (1983). Robust inference using logistic models. Bulletin of International Statistical Institute, 48, pp. 35-53.
- Aranda – Ordaz, F. J. (1981). On Two Families Of Transformations To Additivity For Binary Response Data. Biometrika, 68, pp. 357 – 363.
- Atasoy, D. (2001) Lojistik Regresyon Analizinin İncelenmesi ve Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, pp. 1-57.
- Başarır, G. (1990). Çok Değişkenli Verilerde Ayrımsama Sorunu ve Lojistik Regresyon Analizi. Uygulamalı İstatistik doktora tezi. H.Ü.Ankara, pp. 1-36.
- Elhan, A.H. (1997). Lojistik Regresyon Analizinin İncelenmesi ve Tıpta Bir Uygulaması.
- Heper, C. (2001). Kalp Hastalıkları Risk Faktörleri. www.kardiyo.net/Kitaponline.
- Johnson, W. (1985). Influence Measures For Logistic Regression. Another Point Of View. Biometrika, 72, 1, pp. 59–65.
- Lesaffre, E. (1986). Logistic Discriminant Analysis With Applications In Electrocardiography: PhD thesis, Katholieke Universiteit Leuven, Belgium, pp.354 p.
- Lesaffre, E and Albert, A. (1989) A Multiple Group Logistic Regression Diagnostics: Applied Statistics, 38, 3, pp. 425-440.
- McCullagh, P. and Nelder, J. A. (1983). Generalized linear models: Chapman and Hall, London, pp. 261.
- Pregibon, D. (1981). Logistic regression diagnostics: The Annals of Statistics, 9, pp. 705 – 724.
- Prentice, R. L. (1976). A generalization of the probit and logit methods for doseresponse curves: Biometrics 32, pp. 761-768.

EK 1: Kardiyoloji servisinde yatan / Tedavisi Biten Hastalar İçin Veri Tablosu

VERİ TABLOSU		
HASTANIN ADI SOYADI:		
AnginaPectoris	ANG	Var(1) Yok(0)
Cinsiyet	CINS	Erkek(1) Kadın(0)
Yaş	YAS	Yıl cinsinden:
Diabetes Mellitus	DM	Var(1) Yok(0)
Hipertansiyon	HT	Var(1) Yok(0)
Aile Öyküsü	AO(Birinci dereceden akrabalarında ani ölüm)	Var(1) Yok(0)
Sigara	SIG	İçiyor(1) İçmiyor(0)
Ürik asit	UAmg/dl
Hemoglobin	HBgr/dl
HDL-Kolesterol	HDLmg/dl

CƏNUBİ AZƏRBAYCAN POEZİYASI PUBLİSİSTİKADA (1944-1945-ci İLLƏR)

SOUTH AZERBAIJANI POETRY IN JOURNALISM (1944-1945)

ЮЖНО-АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ ПОЭЗИЯ В ЖУРНАЛИСТИКЕ (1944-1945)

Sakibə İsmayıl qızı Ələsgərova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, ADPU -nun dosent, əməkdar müəllim

XÜLASƏ

Məqalədə Böyük Vətən müharibəsi illərində Cənubi və Şimali Azərbaycan ədəbi əlaqələri təhlilə cəlb olunmuşdur. Bu hərəkata qoşulan vətənpərvər şairlər idi. Onları bir amal, bir məqsəd birləşdirirdi. Əsərlərində azadlıq, istiqlal motivləri üstünlük təşkil edirdi. Ürək sözlərini ana dilində qələmə alan bu şairlər xöşbəxt görünürdü. İlk dəfə cənublu bacı, qardaşlarımızın dili, qələmi azad idi. Bəşəri ideyalar onları ağuşuna almışdı. Əsərlərini Sovet Azərbaycanında nəşr olunan mətbu orqanlara göndərirdilər. Şər qüvvələr üzərində qələbənin poetik təənnümü onlara yaradıcılıq gücü verirdi. Bu hisslərini cənublu qardaşları ilə bölüşən yazarlar bir növ mənəvi sakitlik tapırdı.

Açar sözlər: Cənub, poeziya, Böyük Vətən müharibəsi, Şimali Azərbaycan mətbuatı.

SUMMARY

The article analyzes the literary relations between South and North Azerbaijan during the Great Patriotic War. They were patriotic poets who joined this movement. They were united one goal, one purpose. The motives of freedom and independence prevailed in his works. These poets, who wrote the words of their hearts in their native language, looked happy. For the first time, our southern sister and brothers' language and pen were free. Human ideas embraced them. His works were sent to the press published in Soviet Azerbaijan. The poetic hymn of victory over the forces of evil gave them creative power. The writers who shared these feelings with their southern brethren found a spiritual peace.

Keywords: South, poetry, Great Patriotic War, North Azerbaijan press.

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются литературные связи между Южным и Северным Азербайджаном в годы Великой Отечественной войны. Это были поэты-патриоты, присоединившиеся к этому движению. Они были объединены одной целью, одной целью. Мотивы свободы и независимости преобладали в его произведениях. Эти поэты, написавшие слова своих сердец на родном языке, выглядели счастливыми. Впервые язык и ручка нашей южной сестры и братьев были бесплатными. Человеческие идеи охватили их. Его работы были направлены в прессу, опубликованную в Советском Азербайджане. Поэтический гимн победы над силами зла дал им творческую силу. Писатели, которые поделились этими чувствами со своими южными братьями, обрели духовный мир.

Ключевые слова: Юг, поэзия, Великая Отечественная война, Северная Азербайджанская пресса.

XX əsrin 40-cı illərinin ortalarında Cənubi Azərbaycanda güclü ədəbi hərəkət başlanmışdı. Bu hərəkəti irəli aparan əsasən vətənpərvər şairləridi. Başqa janrlarda da yazıb-yaradırdılar. Ancaq poeziya nümunələrindəki məzmun gözəlliyi, hisslərin, duyğuların səmimiyyəti, fikirlərin yeniliyi və dərinliyi onu göstərirdi ki, həqiqətən, gözəl əməl və azad fikir tarixində yaşayırsan. Həmin dövrün şairləri ədəbi təcrübələri və yaradıcılıq pafosu ilə

fərqlənsələr də, onları bir məqsəd, bir amal birləşdirirdi. Özlərini “azadlıqsevər Azəri oğul və qızları” adlandıran bu yaradıcı şəxslər tutduqları mövqeyə görə iftixar hiss edir və qürur duyurdular. Sovet Azərbaycanından gəlmiş ordu faşistlərin fitnəkarlığına son qoymuşdu və onlar ürək sözlərini doğma ana dilində qələmə alırdılar. Vahid bir ədəbi üslub ətrafında birləşən qələm sahiblərinin yaradıcılığında əks olunan vətənpərvərlik, istiqlal kimi bəşəri ideyalar aparıcı rol oynayırdı. Həmin poeziya nümunələrində Sovet Azərbaycanına, əlbəttə, dövrün tələbi kimi onun, eyni zamanda digər sovet xalqlarının rəhbərinə rəğbət hissi də əks olunurdu. Onların yazdığı ədəbi nümunələr “Vətən yolunda”, “Ədəbiyyat” qəzetlərində, “Azərbaycan” jurnalında və s. ədəbi orqanlarda nəşr olunaraq xalqa çatdırılırdı. Arzular, dualar, düşmən qoşununun zavala gəlməsi, Cənubi Azərbaycan fədailərinin əzmkarlığı, Sovet rəhbərinin bütün ölkələri faşizm işğalından azad etməsi, qalibyyət nişanının təntənəsi kimi mövzular həmin dövr poeziya nümunələrinin aparıcı mövzusunə çevrilmişdi. Poeziyada sanki 2 mövzu üz-üzə dayanmışdı-bir tərəfdə qaraguruhçu və vəhşilər-hansı ki, onlar xalqları fəlakətə sürükləyir, digər tərəfdə tərəqqipərvər bəşəriyyət və onların şər qüvvələr üzərində qələbə əzminin poetik tərənnümü. Həmin dövrdə nəşr olunan mətbu orqanların əksəriyyətində eyni mövzu və məzmun , qələbə ideyasının təntənəsi səf-səf durmuş “ordu” kimi nəzəri cəlb edir. “Ədəbiyyat” qəzetinin 1945-ci il, 5 may, 12-ci sayında Məhəmməd Biriya, M. Etimad, Əli Tudə, Əli Nişani, Əbülfəz Məməgani, Azər oğlu, Səməd Afum, Mir Mehdi Çavuşı kimi məşhur Cənubi Azərbaycan şairlərinin şeirləri nəşr olunub. Vətənin gözəlliyini, vüqarını, Şimali Azərbaycanın “azadlığı”nı tərənnüm edən bir poeziya çələngi. Əli Tudə “Sovet Azərbaycanı” şeirində yazır:

Azərbaycan, at oynatdı
Hər yerindən qalxan səndə.
Şahlıq üstə bir-birinə
Çəkdi qılınc, qalxan səndə.
Qırdı əlsiz-ayaqsız,
Axıtdı çox al-qan səndə.
Nə ərsə, nə şikayətə
Baxmadı bəy, soltan səndə. (1,6)

Ancaq bu, indiyə qədər olanlardır. Şair Şimali Azərbaycan xalqının “azad” yaşayışını zülmün günəşlə boğulması ilə müqayisə edir. Sinəsində azadlıq nişanı olan “can” Azərbaycan bəxtiyardır, aşiq sazla, şair sözlə öz xalqına xidmət edir. Harda ki, uçan xəyal, coşan könül, yazan qələm, danışan dil azaddır, o yerdə xoşbəxtlik hökm sürür. Əli Nişaninin qələmində (“Azərbaycan, Azərbaycan”) Azərbaycanın tarixi şan-şöhrəti, bənzərsiz təbiət gözəlliyi, təbii sərvətləri öz gözəlliyi ilə əksini tapır. O yazır:

Böyük ana qucağın var.
Günəş rəngli bayrağın var.
Azad ellər məskənisən!
Azərbaycan, Azərbaycan! (1,6)

Yer üzündə cənnət kimi gülzarı olan yurdumuzun dünyanın gözəli, qoca Şərqi gəlini adlandırılması bütün tarixi dövrlərdə təsdiqlənib. Qucağında “Nizami”lər, “Füzuli”lər bəsləyən Azərbaycan bütün zaman kəsiklərinə öz vüqarı ilə şafəq salıb. Dünya mədəniyyəti Şimalın söz mülkinin memarı olan Xaqani poeziyasından, əsərləri ilə “saray” tikmiş Məhsəti şeirlərindən, Xətayi, Qazi kimi sərdar şairlərin qürurverici yaradıcılığından, Vaqif gözəlləmələrində, qaranlığı işıqlandıran Sabir qələmindən mənəvi qida alır. Bizim bu

ədəbiyyat nəhənglərinin yaradıcılığından Cənubi Azərbaycanın bir çox şair və yazıçıları da bəhrələndi və dünya səviyyəli ədəbi nümunələr yaratdı. Kəsər sözü olan Tərad, Əfşar, söz mülkünü bəzəyən Bahar, XX əsrin ortalarında “Heydərbabaya Salam” poeması ilə fars şovinizminə ana dilində meydan oxuyan “bizim Şəhriyar” və s. kimi söz nəhəngləri uzun illər öz əsərləri ilə saysız-hesabsız insanları cəhalət yuxusundan oyatdı. Qaçaq Nəbinin, Koroğlunun adı indi də düşməyə psixoloji təsir edir. Koroğlunun qəhrəmanlığı, xalqın mənafeyini müdafiə etməsi, Azəri oğlunun mərdliyi namərd düşmənlərimizin də onun şəninə qəhrəmanlıq dastanı qoşmasına səbəb olmuşdu. Düz həmişə “kəsir”. Odur ki, XX əsrin 40-50-ci illərində yaranan bədii nümunələrdə fədailərin qəhrəmanlığı, faşizmi məğlub etməyin qururu öz əksini tapırdı. M.M. Çavuşu “Yurdum” şeirində yazırdı:

İndi bütün gülümsəyir qızıl gül tək al gülür,
Hər gün yeni bir zəfəri, şüarı var yurdumun.
Yer üzünə nicat verən böyük “Sovet” xalqının
Polad adlı rəhbərinə ilqarı var yurdumun. (1,6)

Bir millət olaraq fikirləşəndə SSRİ bizdən çox şey aldı. Ancaq o zamankı birlik vahid düşmənin üzərində əzmlə qələbə çaldı. Eyni zamanda 40-cı illərdə SSRİ Cənubi Azərbaycanı yenidən özündə birləşdirmək fikrinə düşdü. Ancaq sonra məlum oldu ki, şəxsi mənafeələr dostluq və qardaşlıqdan üstün imiş. Adları çəkilən və çəkilməyən Cənubi Azərbaycan şairlərinin hamısı xalq içərisindən çıxmışdı. Yazılan bədii nümunələr də Azəri xalqının ucalan səsi, onların diləkləri və ürək çırpıntılarıdır. Onlar vətəninə, onun kədərini duyan, hiss edən insanlardır. Şeirlərin məzmun gözəlliyinə diqqət yetirən hər kəs onu da bilməlidir ki, burada təsvir olunan hər şey həyat həqiqətlərinə əsaslanıb. Xalqı birliyə, sədaqətə, azadlığa çağıran bu şəxslər cəmiyyətin taleyini uzaqgörənliklə dərk edirdilər. Cənubi Azərbaycan xalqının fədakarlığı, çalışqanlığı, daxili və mənəvi zənginliyi, zərəkliliyi onlarda azadlıq və istiqlaliyyətə olan inamı artırırdı. 1945-ci ildə Azəroğlu bu tendensiyasını ilk hiss və tərənnüm edən şairlərdən idi:

İnsan gərək əyilməsin qarşısında zalimlərin,
O gərəkdir öz həqqini, hüququnu yüksək bilə.
Qalsa, adı azad ola, ölsə, düşə dildən-dilə,
İnsan gərək bolan gündən mənliliyini düşünməli..... (1,5)

Xalqın ürək çırpıntılarını, arzu və əməllərini tərənnüm edən bu şairlər çox gözəl anlayırdılar ki, vətənsiz yaşanmaz. Tapdanmış torpaqda şəhidlərin, uluların ruhu didərgindir. Vətən qədrini bilən insanların varlığı torpağın və xalqın bəxtiyarlığının mövcudluğu deməkdir. Vətənpərvər şair Əli Fitrət “Azərbaycan” adlı şeirində yazır:

Daim şərəfli aşıyanım yaşa!
Yaşa, yaşa, Azərbaycanım, yaşa! (1,5)

Cənubi Azərbaycan şairlərinin əsərlərində təsvir olunan SSRİ, Stalin, sovet xalqı kimi müraciətlər əslində Sovet Azərbaycanına olan coşqun məhəbbət və ehtiramdan irəli gəlirdi. Əli Fitrət və Əli Tudə eyni adlı “Sovet Azərbaycanı” şeirlərində öz vətənpərvərlik hisslərini əks etdirirdilər. Əli Tudə Sovet Azərbaycanı vətəndaşlarını ona görə xoşbəxt hesab edir ki, orada oba, el xəyal, könül, müzrab, tel, hətta dil belə azaddır. Faşizmin məhvi bu azadlığı daha da gücləndirib. Cənubdan Bakıda nəşr olunan qəzet və jurnallara göndərilən

poeziya nümunələrinin əksəriyyətini də coşqun bir ədəbi intibah özünü göstərirdi. Antifaşist mövqedə dayanan və əsərlərini Bakıya göndərən istiqlalçılıq şairlərinin sayı 30-u keçmişdi. Yuxarıda əsərlərindən nümunə gətirdiyimiz yazarlardan başqa M. Biriya, M. Etimad, Yəhya Şeyda, Əmir Abi, Aşıq Hüseyn, Yusif Şadi, Mehtəb, Məhəmməd Bağır Kərgər, R. Növbəri, Kaşifi, Sabir, Nemət oğlu, Şah Əli Səlimi, Quluxan Borçalı, Talib Zadə, F. Teyzəb kimi şairlər gənc və güclü qələm sahibləri idi. Onların yaradıcılığı sayəsində Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı çiçəklənmə dövrünü yaşayırdı. Bu poeziyada həm Sovet Azərbaycanına və rəhbərlərinə inam və ümid, həm də Cənubi Azərbaycan xalqının yüksək amal və arzuları tərənnüm olunurdu. Şair xəyalı cilovsuz olur, deyirlər. Çiçəkdən çiçəyə qonulması bu xəyal cilovu o dövrlərdə ancaq vətən və azadlıq eşqi ilə uçurdu. Özü də yüngül kəpənək kimi deyil, ağır-ağır, bir də atəşin. Səməd Afum yazırdı:

Səndəndir xəmirim, ey ana yurdum.

Sinə simlərimlə mizrabı vurdum.

Analıq haqqına, o süd haqqına,

Fikrimlə, sözümlə bu şeiri qurdum. (1,5)

Sovet qoşunlarının Cənubdan çıxarılması xalqı da, onun əli qələm tutanlarını da məyus etmişdi. Bu "Qızıl Ordu" özünün "min bir dolabı" ilə özünü xalqa sevdirmişdi. Odu ki, həmin dövrdə onun gücünə, sədaqətinə minlərlə əsər ithaf olunurdu. Həm dövrün tələbi, həm güclü ideologiya bunu xalqa və onun yazan əlinə güclü şəkildə təlqin etmişdi. Əvəz Sadiq 1945-ci il, "Ədəbiyyat" qəzetinin 15-ci sayında "Coşqun məhəbbət ifadəsi" adlı məqaləsində yazır: "Qızıl Ordu çıxan gün şəhərlər bəzənir, zəfər tağları qurulur, xitabət kürsüləri dikəlir, qızıl əsgərlərin başlarına səpmək üçün gül və çiçəklər dərilir, şəhər əhli şüar və bayraqlarla küçəyə çıxıb qızıl əsgər dəstələrinin və motorlu hissələrin keçəcəyi yolların iki ərəfində səf çəkib onları müşaiyət edirdilər". (2,3). O vaxt təkcə Təbrizdə deyil, Marağada, Urmuda, Səlmasda, Ərdəbildə də eyni mənzərə yaranmışdı. Elə bil ki, qəlbədən bağlanmış dostdan ayrılıq mərasimi keçirilirdi. Səyis bədii əsərlərin yaranması üçün əvvəlcədən hər cür ideoloji baza yaradılmış və xalqın təfəkkürünə yeridilmişdi. Hicran, fəraq, ayrılıq məzmunlu ibarələr, hərəratlı sözlər və qəlb çırpıntılarının hədəfinə çevrilən həmin Qızıl Ordu 1990-cı ilin qara Yanvarında Azərbaycan xalqının şanlı tarixinə qanlı bir səhifə yazdı. Əlbəttə, bu hələ sonralar olacaqdı...

Ancaq həmin vaxt Cənubun görkəmli şairlərindən Hilal Nasiri Qızıl Ordunun gedişini faciə kimi qəbul etmişdi:

Həbibim, indi nə halətdəyəm, özüm bilirəm,

Gözün görür ki. bədəndən çıxıbdı can gediri.

Gözüm axır, ürəyim titrəyir, yanır canım,

Ola bu cismim üçün taqətü-təlan gediri. (2.2)

Hətta Qızıl Ordunun Cənubi Azərbaycandan çıxarılmasını istəməyən Təbriz şairləri birlikdə orduya nəzmlə məktub yazır. Müəlliflər Təbriz şairləri adından M. Biriya, Ə. Fitrət, M. Etimad Əbülqasım Kamil, B. Azəroğlu və Hüseyn Səhhaf idi. "Ədəbiyyat" qəzetinin 1946-cı il, 31 may tarixli sayında bu məktub dərc olunub. "Təbi-rəvan" adlandırılan "obyektdən" onları hicran oduna yandırmaması üçün kömək rica olunur. Həyat həqiqəti bu idi ki, uzun əsrlər "qanlı sitəmkarlardan" -Çingiz xan, Osmanlı, ərəb, əfqan qoşunlarından zülm, işgəncə görə Cənub qardaşlarımız rus qoşunlarından zərər görməmişdi. Rus hökumətinin Cənubun təbii sərvətlərinə şərik çıxmasından xalqın xəbəri yox idi. Üzbəüz xoş rəftar, qəlbi təmiz olan Şərqlinin məntiqlə düşünməsinə imkan vermirdi. Onlar düşünürdü ki, Sovet dövləti onlara həmişəlik sahib çıxar. Məktubda xalqın tarixi yaddaşı təzələnilir, uzun illər tökülən qanlar, Sezar ordusundan üzü bəri edilən sitəmlər yada salınır. Ancaq xalq bu axırıncı ordunun fərağına dözə bilməyəcək. Məktubda oxuyuruq:

Nə tək öz xalqını azad elədi,
Hamı məzlumlara imdad elədi.
Ruh verib şanlı gözəl ölkəmizə,
Qələbə dərslərini öyrətdi bizə. (2,3)

Qızıl Orduya inamı gücləndirən əsas səbəblər ona qədər edilən zülm, fars şovinizminin Azəri övladlarına qarşı törətdiyi vəhşiliklər, xalqın ağır yaşayış tərzi, dili belə əlindən alınan, məktəbsiz, təhsilsiz qalan insanların düşdüyü çətin vəziyyət idi. Ölkədə uzun illər tökülən qanlar, bunu təsdiq edən tarixi faktlar, zülm, işgəncə və talandan başqa bir şey görməyən cənublu qardaş və bacılarımız və onların görən gözü və qələm tutan əli ilk dəfə kömək görmüşdü. Biri min bilən xalqımız adından yazılan bu məktubda onun ürək sözləri, təşəkkür dolu baxışları öz əksini tapırdı. Farslara göz dağının verilməsi onları ürəkləndirmişdi.

Kəsdilər zülmü sitəm rüşəsinə.
Elə bir əmnü-əman oldu vətən.
Bir gözəl milli hökumət yaranıb,
Millət öz qismətini indi qanıb. (2, 3)

Ədəbiyyat

1. "Ədəbiyyat" qəzeti. 1945-ci il, 5 may, №2
2. Ədəbiyyat" qəzeti. 1946-cı il, 31 may, №15
3. Ədəbiyyat" qəzeti. 1946-cı il, 9 may, №13
4. Ədəbiyyat" qəzeti. 1946-cı il, 1 may, №4

ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ FƏNDAXİLİ VƏ FƏNLƏRARASI İNTEQRASIYA

INTERDISCIPLINARY AND INTERDISCIPLINARY INTEGRATION IN LITERATURE CLASSES

Elmira MƏHƏRRƏMOVA

ADPU ETM-in əməkdaşı, Bakı, Azərbaycan

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycan pedaqoji fikrində fəndaxili və fənlərarası inteqrasiyada "inteqrativ təhsil", yaxud "təhsilin inteqrasiyası", eləcə də "inteqrativ təlim", "inteqrativ dərslər" və s. anlayışlardan bəhs edilir. Müasir dövrdə humanitar fənlərin təbii-elmi fənlərlə inteqrasiyası daha çox vurğulanır. Bu ideya özü-özlüyündə son dərəcə durumludur. Bir tərəfdən elmi-tərəqqi şəraitində məktəb sadəcə olaraq humanitar fənlərin ekstensivləşdirilməsi yolu ilə inkişaf edə bilməz. Digər tərəfdən, fənlərin inteqrasiyasını dövrün sərt məntiqi "təhsil gündəminə" çıxarıb. Ölkəmizdə aparılan təhsil islahatları dövründə prioritet fəaliyyət istiqamətlərindən biri inteqrativ təhsilin formalaşdırılması sahəsində aparılan işlər olmuşdur. Bu işləri də iki istiqamətdə qruplaşdırmaq mümkündür ki, bütün hallarda ümumtəhsil, eləcə də digər pillələrdə əldə olunmuş fənlərarası, fəndaxili əlaqələr sahəsində nailiyyətlər öyrənilərək ümumiləşdirilmiş, yeni təcrübənin yaradılmasında onlardan istifadə olunmuşdur. Eyni zamanda inteqrasiya məfhumuna aid mülahizələr nəzərə alınmış, yeni təhsil konsepsiyasının yaradılmasında onlardan istifadə edilmişdir. Belə qənaətə gəlinmişdir ki, "inteqrasiya müəyyən təhsil sistemi çərçivəsində şagirdlərin təfəkküründə dünyanın bütöv və bölünməz obrazını formalaşdırmaq, onları inkişafa və özünüinkişafa istiqamətləndirmək məqsədi ilə təlimin bütün məzmun komponentləri arasında struktur əlaqələri qurmaqla onları sistemləşdirməkdir. Məlum olduğu kimi, 1995-ci ildə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbul olunması ilə müstəqillik yolunda ilk addımlarını atan Azərbaycan bütün sahələrdə, o cümlədən təhsil sahəsində ümumi siyasətin zəruri prioritet istiqamətlərini müəyyənləşdirdi. Ölkənin təhsil sahəsində milli siyasətin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı öz töhfələrini verdi. Fənn təhsildə nəzərdə tutulmuş məqsədlərin və nəticələrin həyata keçirilməsində mühüm əhəmiyyəti olan məzmun elementidir. Onlar elm sahələrinə əsaslınsalar da, zəruri elmi anlayışlardan ibarət müəyyən sistemi təqdim etsələr də, məzmun və struktur elementlərinə görə fərqlidirlər. Fənlər pedaqoji, psixoloji, fizioloji elementləri ilə daha çox öyrədici xarakterə malik olduğundan praktik əhəmiyyət daşıyır. Şagirdlərin müəyyən yaş səviyyəsində inkişafını başlıca məqsəd kimi qarşıya qoyur. Ona görə fənlərə məzmun sahəsində pedaqoji araşdırmaların nəticəsi kimi yanaşılır. Onun həm adlandırılmasında, həm də məzmununun müəyyənləşdirilməsində inteqrativliyin nəzərə alınması vacib tələblərdən hesab edilir. Təhsil islahatlarının aparıldığı dövrdə bu cəhət xüsusilə nəzərə alınmış, məzmun islahatlarının aparılmasında inteqrativliyin gözlənilməsinə önəm verilmişdir. Fənlərarası inteqrasiyanın şagird təfəkküründə və yaradıcı təbiiqətmə sahəsində əhəmiyyəti çox vacibdir. Bununla o, şagirdlərdə digər fənlərə də olan marağı artırır, yeni biliklərin əldə edilməsinə zəmin yaradır, dərslər daha yaradıcı yanaşmanı və tədqiqatçılıq xüsusiyyətlərini formalaşdırır.

Açar sözlər: pedaqoji, fəndaxili, inteqrasiya, təhsil, kurikulum, islahat

ABSTRACT

The article deals with "integrative education" or "integration of education" in interdisciplinary and interdisciplinary integration in Azerbaijani pedagogical thought, as well as "integrative training", "integrative lesson" and so on. concepts are discussed. In modern times, the integration of the humanities with the natural sciences is more emphasized. This idea is extremely situational in itself. On the one hand, in the conditions of scientific progress, the school cannot develop simply by expanding the humanities. On the other hand, the integration of subjects has been brought to the "educational agenda" by the strict logic of the time. One of the priority activities during the educational reforms in our country was the work on the formation of

integrative education. This work can be grouped in two directions, in all cases, the achievements in the field of general education, as well as interdisciplinary, interdisciplinary relations obtained at other levels were studied and generalized, and they were used in the creation of new practices. At the same time, considerations related to the concept of integration were taken into account and used in the creation of a new concept of education. It is concluded that "integration is the systematization of students within a certain education system by forming structural links between all content components of learning in order to form a holistic and indivisible image of the world in their minds, to guide them to development and self-development. As it is known, with the adoption of the Constitution of the Republic of Azerbaijan in 1995, Azerbaijan, which took its first steps on the path to independence, identified the necessary priorities of general policy in all areas, including education. He contributed to the definition of national policy in the field of education. The subject is an element of content that is important in the implementation of the goals and results of education. Although they are based on fields of science and provide a certain system of necessary scientific concepts, they differ in content and structural elements. Subjects are of practical importance because they are more educational in nature with their pedagogical, psychological and physiological elements. The main goal is the development of students at a certain age. Therefore, subjects are approached as a result of pedagogical research in the field of content. One of the important requirements is to take into account integration in both its naming and content definition. During the period of educational reforms, this aspect was especially taken into account, and emphasis was placed on the expectation of integration in the implementation of content reforms. The importance of interdisciplinary integration in the field of student thinking and creative application is very important. In this way, it increases students' interest in other subjects, creates a basis for the acquisition of new knowledge, forms a more creative approach to the lesson and research features.

Key words: pedagogical, interdisciplinary, integration, educational, curriculum, reform

Azərbaycan pedaqoji fikrində fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya "inteqrativ təhsil", yaxud "təhsilin inteqrasiyası", eləcə də "inteqrativ təlim", "inteqrativ dərslər" və s. anlayışlar artıq özünə yer tutmaqla istifadə olunmaqdadır. Müasir təhsil quruculuğunda onlardan yaradıcı şəkildə istifadə edilməkdədir. Azərbaycan təhsilinin elmi-nəzəri, psixopedaqoji problemləri ilə bağlı geniş tədqiqatları olan görkəmli psixoloq professor Əbdül Əlizadə islahatın ilk dövrlərində yazırdı ki, "Müasir dövrdə humanitar fənlərin təbii-elmi fənlərlə inteqrasiyası daha çox vurğulanır. Bu ideya özü-özlüyündə son dərəcə durumludur. Bir tərəfdən elmi-tərəqqi şəraitində məktəb sadəcə olaraq humanitar fənlərin ekstensivləşdirilməsi yolu ilə inkişaf edə bilməz. Digər tərəfdən, fənlərin inteqrasiyasını dövrün sərt məntiqi "təhsil gündəminə" çıxarıb".

Ölkəmizdə aparılan təhsil islahatları dövründə prioritet fəaliyyət istiqamətlərindən biri inteqrativ təhsilin formalaşdırılması sahəsində aparılan işlər olmuşdur. Bu işləri də iki istiqamətdə qruplaşdırmaq mümkündür ki, bütün hallarda ümumtəhsil, eləcə də digər pillələrdə əldə olunmuş fənlərarası, fəndaxili əlaqələr sahəsində nailiyyətlər öyrənilərək ümumiləşdirilmiş, yeni təcrübənin yaradılmasında onlardan istifadə olunmuşdur. Eyni zamanda inteqrasiya məfhumuna aid mülahizələr nəzərə alınmış, yeni təhsil konsepsiyasının yaradılmasında onlardan istifadə edilmişdir. Belə qənaətə gəlinmişdir ki, "inteqrasiya müəyyən təhsil sistemi çərçivəsində şagirdlərin təfəkküründə dünyanın bütöv və bölünməz obrazını formalaşdırmaq, onları inkişafa və özünüinkişafa istiqamətləndirmək məqsədi ilə təlimin bütün məzmun komponentləri arasında struktur əlaqələri qurmaqla onları sistemləşdirməkdir. Məlum olduğu kimi, 1995-ci ildə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbul olunması ilə müstəqillik yolunda ilk addımlarını atan Azərbaycan bütün sahələrdə, o cümlədən təhsil sahəsində ümumi siyasətin zəruri prioritet istiqamətlərini müəyyənləşdirdi. ölkənin təhsil sahəsində milli siyasətin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı öz töhfələrini verdi.

Həmin dövrdə qəbul olunmuş İslahat Proqramında bu fikir prioritet istiqamət kimi əsas götürülməklə fəaliyyətlərin əsasına gətirildi. Artıq ilk dəfə olaraq dövlətin islahatçılıq fəaliyyətinin didaktik əsasını təşkil edən prinsiplər qəbul edildi. "Demokratikləşdirmə, humanistləşdirmə, inteqrasiya, diferensiallaşdırma, fərdiləşdirmə, humanitarlaşdırma prinsiplərinə əsaslanmaqla yeni təhsil sisteminin yaradılması" mühüm vəzifələrdən biri kimi İslahat Proqramına daxil edildi və islahatların aparıldığı dövrdə praktik olaraq həmin

prinsiplərin reallaşdırılması istiqamətində işlər görüldü. Bu ideya aparıcı bir xətt kimi davam etdirilməklə 2009-cu ildə "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda bir daha təsbit olundu.

İslahat dövründə quruculuq işlərinin inteqrasiya prinsipi əsasında aparılmasında başlıca istiqamətlərdən biri məzmunun müasir müstəvidə formalaşdırılması olmuşdur. Təhsilin məzmunu anlayışından danışarkən həmişə onun bilik, bacarıq və vərdislər sistemindən ibarət olması və proqramlarda, dərslərdə əks edilməsi göstərilir. Təbii ki, bu özlüyündə yaddaş məktəbinin göstəricilərindən biri olmaqla zamanında əhəmiyyətli rol oynasa da, informasiyaların sürətlə artdığı elmi-texniki dövrün tələblərinə cavab vermir. Artıq müasir dövrdə insanların həyatı bacarıqlara nail olmaları, idraki vərdislər qazanmaları üçün təfəkkür məktəbini keçməli, məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkür qabiliyyətlərinə yiyələnmələri əsas tələb kimi meydana çıxır. Bu isə öz növbəsində məktəb təhsilinin məzmununun inteqrasiya müstəvisində qurulmasını zəruri tələb kimi qarşıya qoyur. Ona görə də ümumi təhsilin yeni məzmununun qurulması zamanı cəmiyyətin ehtiyac və tələbatları nəzərə alınmaqla ölkə miqyasında ümumi təhsilin müxtəlif səviyyələri üçün ümumi nəticələr hazırlandı. Bu nəticələr hər təhsil səviyyəsinin sonu üçün müəyyənləşdirilməklə daha çox insanın idraki, hissi və fiziki inkişafına aid edildi. Milli səviyyədə qəbul olunmuş bu nəticələri mahiyyət etibararı ilə kompetensiyalar kimi də adlandırmaq mümkündür.

Milli səviyyədə qəbul olunmuş nəticələrin reallaşdırılması üçün fənlər müəyyənləşdirildi. Bu fənlərin inteqrativ xarakterdə olması, onların şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılmasına yönəldilməsi başlıca cəhət idi.

Ümumiyyətlə, fənn təhsildə nəzərdə tutulmuş məqsədlərin və nəticələrin həyata keçirilməsində mühüm əhəmiyyəti olan məzmun elementidir. Onlar elm sahələrinə əsaslanırsa da, zəruri elmi anlayışlardan ibarət müəyyən sistemi təqdim etsələr də, məzmun və struktur elementlərinə görə fərqlidirlər. Fənlər pedaqoji, psixoloji, fizioloji elementləri ilə daha çox öyrədici xarakterə malik olduğundan praktik əhəmiyyət daşıyır. Şagirdlərin müəyyən yaş səviyyəsində inkişafını başlıca məqsəd kimi qarşıya qoyur. Ona görə fənlərə məzmun sahəsində pedaqoji araşdırmaların nəticəsi kimi yanaşılır. Onun həm adlandırılmasında, həm də məzmununun müəyyənləşdirilməsində inteqrativliyin nəzərə alınması vacib tələblərdən hesab edilir. Təhsil islahatlarının aparıldığı dövrdə bu cəhət xüsusilə nəzərə alınmış, məzmun islahatlarının aparılmasında inteqrativliyin gözlənilməsinə önəm verilmişdir.

İnteqrativliyin nəzərə alınmasında iki cəhət əsas götürülmüşdür. Birinci, fənlərin inteqrativ xarakterdə olmasına diqqət yetirilmişdir. Fənlərin nəzəri və praktik funksiyalarının artırılması üçün onların imkan daxilində, daha çox elm sahələrinə aid anlayışları əhatə etməsinə, sinkretik xarakterdə olmasına diqqət yetirilmişdir. Əldə olunmuş təcrübələr də onu göstərir ki, uyğun elm sahələrinin müəyyən müstəvidə əlaqələndirilməsi, bütövləşdirilməsi və vahid formada təqdim olunması təlim marağını yaradan başlıca vasitələrdən hesab edilir. Uşaqlar müxtəlif elm sahələrinin qovşağında, əlaqəli anlayışların sintezində daha məhsuldar çalışmaq üçün təlim nailiyyətləri qazana bilirlər.

Təhsil islahatının gedişi dövründə bu cəhət nəzərə alınmaqla ümumtəhsil fənlərinin tərkibi ölkə səviyyəli ümumi təlim nəticələri (standartlar) baxımından müzakirə olunaraq yeniləşdirilmişdir. Hər fənnin ümumtəhsil sistemindəki yeri və rolu əsaslandırılmış, ondan gözlənilən nəticələr müəyyən olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1999-cu ildə qəbul etdiyi "Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin dövlət standartları" ilə müqayisədə 2010-cu ildə təsdiq etdiyi "Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları)" sənədində fənlərin sayı azaldılmışdır. Belə ki, "İnsan və cəmiyyət", "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası", "İqtisadiyyatın əsasları", "Təbiətşünaslıq", "Həyat bilgisi", "Rəsmxət", "Əmək hazırlığı", "Texnologiya", "Astronomiya", "Fizika"ya inteqrasiya olunmaqla fənlərin sayı 26-dan 18-ə endirilmişdir. Bütün fənlərin praktik istiqamətdə gücləndirilməsi, onların şəxsiyyətdə dəyərləri formalaşdırılmasına yönəldilməsi prioritet hesab edilmişdir. Ən başlıcası onların koqnitiv (idraki) istiqamətdə funksiyalarının artmasına üstünlük verilmişdir.

İnteqrativ fənlərin yaradılması məntiqi olaraq inteqrativ proqram və dərslərin, eləcə də dərslərin vəsaitlərinin yaradılması zərurətini doğurur. Təhsil siyasətindən irəli gələn vəzifə kimi yeni fənlər üzrə təhsil proqramlarının (kurikulumların) inteqrativ xarakterə malik olması onların şəxsiyyətin formalaşması baxımından konseptual xarakter daşması, istiqamətverici mənbəyə çevrilməsi mühüm şərt hesab edilir. Yeni təhsil proqramlarında (kurikulumlarda) bu məsələyə xüsusi olaraq diqqət yetirilmiş, şagirdlərin siniflər, səviyyələr üzrə inkişafına qoyulan standart tələblər hazırlanmışdır. Ölkə miqyasında ilk dəfə hazırlanan bu

standartlar özlərinin integrativ xarakterinə görə təlim əhəmiyyəti daşıyır. Əvvəla, onlar hər mərhələdə şagirdlərin inkişaf səviyyələrinə qoyulan dövlət tələbi hesab edilməklə həm təlim, həm də inkişafın idarə olunması baxımından maraqlıdır. Təhsildə maraqlı olan hər kəsin fəaliyyətinin nizamlanmasına imkan yaradır.

İkinci isə fənlər arasında və fəndaxili integrasiyanın nəzərə alınmasıdır. İnsanlar özlərini inkişaf etdirmək üçün bu təhsil yanaşmasına həmişə istinad etmişlər. Ona görə də ənənəvi və klassik pedaqogikada bu məsələyə yer ayrılmış, fənlərarası əlaqə və fəndaxili əlaqələrin əhəmiyyətindən bir prinsip, yaxud metod kimi danışılmışdır. Fənlərin tədrisi metodikasında həmin məsələ praktik əhəmiyyəti olan bir problem kimi özünə yer tutmuş, ötən əsrin sonlarında ayrı-ayrı fənlərin proqramlarına gətirilmiş, orada xüsusi qeydlərin verilməsi məqsədəuyğun hesab edilmişdir. Bu qeydlər ümumi epizodik xarakter daşısa da, müəllimlərin marağına səbəb olmuş, tədris fəaliyyətlərinin səmərəli qurulmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Müasir dünyada informasiyaların çoxalması əlaqələrin sıxlaşması, ardıcıl və sistemli qurulması zərurətini yaratmışdır. Xüsusilə təhsildə onun didaktik əsasda qurulması mühüm pedaqoji problem kimi meydana çıxmışdır. Fənlərarası və fəndaxili əlaqələrin integrasiya müstəvisinə gətirilməsi, onun mühüm təhsil prinsiplərindən birinin tərkib hissəsi kimi nəzərə alınmaqla tətbiq olunması məqsədəmüvafiq hesab edilmişdir. Elə bu səbəbdən də təhsilin bütün səviyyələri üzrə təlimin məzmunu, təşkili və idarə olunması parametrlərində onun ciddi nəzərə alınması barədə nəticələrə gəlinmişdir.

Araşdırmalar göstərir ki, fənlərarası və fəndaxili münasibətlərin sadəcə əlaqə deyil, integrasiya xarakteri daşması bu münasibətlərin daha sıx və möhkəm olmasına, onun bütöv bir prosesə çevrilməsinə şərait yaradır. Müəllimlər pedaqoji prosesdə ondan daha səmərəli qaydada istifadə etmək imkanı qazanırlar. Bundan əlavə, fənlərarası və fəndaxili integrasiya interaktiv öyrənməyə geniş yol açır. Şagirdlərin təbiət, cəmiyyət və insanlar haqqında qarşılıqlı əlaqələr şəraitində qurulmuş biliklərə yiyələnməsini stimullaşdırır.

Fənlər üzrə təhsil proqramlarında (kurikulumlarda) integrasiya, fənnin təlimi məzmununun komponentlərindən biri kimi hazırlanmışdır. Xüsusi cədvəllər formasında verilən həmin materiallarda fənlər üzrə uyğun gələn nəticələrin əlaqəliliyi ifadə edilmişdir. Nəticələrin kodları göstərilməklə əlaqəlilik koordinasiya olunmuşdur. Hər bir fənnə aid nəticələrin məntiqi bağlılığı, ardıcıl inkişafa xidmət göstərməsi mühüm tələb kimi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

Təhsil proqramlarının (kurikulumların) məzmununda fənlərarası və fəndaxili integrasiyanın nəzərə alınması, təhsil standartlarının əlaqəliliyi baxımından onların konkret olaraq göstərilməsi və təsdiq olunaraq istifadəyə verilməsi, ilk növbədə, bu integrasiyanın ciddiliyinə dəlalət edir və onun yerinə yetirilməsini şərtləndirir. Hər hansı dərslük komplektinin yazılmasında ona minimum tələb kimi dəyər verilir. Ona görə də dərslükləri və dərs vəsaitlərini yazanlar, birinci növbədə, təhsil proqramlarının (kurikulumların) bu baxımdan xüsusiyyətlərini yaxından öyrənməli və fəaliyyətlərinin əsasına gətirməlidirlər.

İntegrativlik ilk növbədə, təlimin integrativ məzmununun məntiqi davamıdır. Onun növbəti addımda reallaşdırılmasıdır. İkinci isə müəllimin bir dərs saatında fəaliyyətini istiqamətləndirən plandır. Bu planda integrasiya elementinin olması, onun mövzu, məqsəd, üsul və təchizatlar sisteminin daxil edilməsi müasir pedaqoji tələblərdən hesab edilir. Belə ki, müəllim özünün gündəlik dərs planında təlim məqsədinə uyğun olaraq reallaşdırdığı strategiyalara integrasiya məsələlərini daxil edir. Fəaliyyətinin inkişafyönümlü olmasında ona mühüm amil kimi yanaşır. Müəllim həm də planının ümumi müddəalarında dərsin gedişinə aid apardığı qeydlərdə integrasiyadan necə istifadə etdiyini nəzərə çatdırır.

Azərbaycan Prezidenti tərəfindən təsdiq olunmuş "Azərbaycan - 2020: gələcəyə baxış" inkişaf konsepsiyasında ölkəmizdə aparılan təhsil islahatlarına, onun məzmununda gedən dəyişikliklərə xüsusi qiymət verilir. Göstərilir ki, "Təhsilin məzmunca yeniləşməsinə istiqamətlənmiş islahat tədbirləri görülmüş, Azərbaycan təhsilinin Avropa təhsil məkanına integrasiya istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır".

Hazırda aparılan islahatyönümlü işlərə və onların sürətinə gələcəyin prizmasında daha yüksək tələblər qoyulur. "Azərbaycan-2020: gələcəyə baxış" inkişaf konsepsiyasında qeyd olunur ki, Azərbaycan təhsilinin dünya və Avropa təhsil məkanına integrasiyası güclənəcəkdir. Dünya və Avropa təhsilinə integrasiya olunma, hər şeydən əvvəl, təhsilin bu sahələrində global təhsil tendensiyalarını davam və inkişaf etdirmək zərurətini doğurur. Bu tendensiyalardan biri təhsildə integrasiyadır. Təhsilin integrasiyası ilə bağlı fəaliyyətləri qurmaq

üçün artıq normativ-hüquqi baza vardır. Azərbaycanda həyata keçirilən təhsil siyasətində inteqrasiya mühüm prinsip kimi qəbul olunaraq təhsil sahəsindəki fəaliyyətlərin əsasına gətirilmişdir.

Məlum olduğu kimi, ümumi orta təhsil icbaridir. "Təhsil haqqında" Qanunda onun məqsədi belə göstərilmişdir: "Ümumi orta təhsilin məqsədi təhsil alanların şifahi nitq və yazı mədəniyyətinin, ünsiyyət bacarığının, idrak fəallığının və məntiqi təfəkkürünün inkişafını, təhsil proqramına daxil olan fənlər üzrə və eləcə də dünya sivilizasiyasının inkişafı haqqında müvafiq bilik və təsəvvürlərinin formalaşdırılmasını, müasir informasiya-kommunikasiya vasitələrindən istifadə etmək qabiliyyətini, hadisələri qiymətləndirmək və öz gələcək fəaliyyət istiqamətlərini müəyyənləşdirmək bacarığını təmin etməkdən ibarətdir".

Göründüyü kimi, ümumi təhsilin bu səviyyəsində şagirdlərin inkişafı ilə bağlı müəyyən olunmuş məqsədlər daha çox həyati xarakterdə olub praktik əhəmiyyət daşıyır. Onları reallaşdırmaq üçün şagirdlərə ən zəruri biliklər əsasında daha çox praktik faydası olan bacarıqlar, qabiliyyətlər aşılamaq lazımdır. Bu təhsil səviyyəsi üçün Milli Kurikulumda müəyyən olunmuş ümumi nəticələr də bilavasitə idraki, hissi və psixomotor bacarıqlardan ibarət dəyərlərin formalaşmasına yönəldilmişdir. O səviyyəyə aid fənlər də məhz həmin tələblər əsasında bir daha nəzərdən keçirilməli və müvafiq fənlərin birləşməsindən ibarət inteqrativ fənlər yaradılmalıdır. Ümumi orta təhsil səviyyəsində şagirdlərdə ictimai şüurun formalaşdırılması onlarda müəyyən təsəvvürlərin yaradılması heç də ictimai elmlərin diferensiasiya olunaraq geniş planda tədrisini tələb etmir. Əksinə, ictimai fənlərin bir müstəvidə inteqrasiya olunması şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılması baxımından əhəmiyyətli sayılır.

Məlum olduğu kimi, "Azərbaycan dili" və "Ədəbiyyat" fənlərinin təlimi sahəsində ölkəmizdə böyük ənənə yaranmış və geniş təcrübə toplanmışdır. Son dövrlərdə bu fənlər üzrə yeni təhsil proqramları (kurikulumları) hazırlanarkən bu baxımdan həm Azərbaycanda, həm də dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində mövcud vəziyyət öyrənilərək təhlil olunmuş, yeni fənn standartlarının yaradılmasında onlara istinad edilmişdir. Azərbaycan dilinin müxtəlif üslublu mətnlər üzərində öyrədilməsi texnologiyası praktik əhəmiyyəti olan təcrübə kimi genişləndirilmiş, onun icbari təhsil səviyyəsində ədəbiyyatla birləşdirilərək inteqrasiya olunması imkanları reallaşdırılmışdır. Əslində bu realıq hər iki fənnin məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq hazırlanmış sinif standartlarındakı oxşarlıqdan irəli gəlmişdir. Eyni zamanda hər iki fənnin nitq mədəniyyəti formalaşdırmaq istiqamətində müəyyənləşdirilmiş vəzifələrinin məntiqi davamı kimi meydana çıxmışdır. Ona görə də bu fənlərin icbari təhsil səviyyələrində bir adda inteqrasiya olunması gələcəkdə həyata keçirilən islahatyönümlü tədbirlərdən biri ola bilər.

Ümumtəhsildə inteqrasiyanın aparılması bu sahədə ciddi elmi, pedaqoji, metodik araşdırmaların təşkilini istisna etmir. İnteqrasiya sahəsində praktik fəaliyyətimizin nəzəri-pedaqoji əsaslarının öyrənilməsi, bütövlükdə islahatçılıq fəaliyyətimizin əsasına gətirilməsi bu günümüzün təxirəsalınmaz vəzifələrindən biri kimi öz həllini gözləyir.

"İnteqrasiya" termini XX əsrin sonundan daha fəal istifadə olunmağa başlasa da, onun ifadə etdiyi mahiyyət və məzmun həyat yarandığı gündən mövcud olmuş, onun varlığını təşkil etmişdir. Zaman-zaman diferensial yanaşmalar hissələrə bölünməni, ayrılımları tənzimlədiyi kimi, inteqrasiya prosesləri də bütövləşmələrin, tamamlanmaların nəticəsi kimi meydana çıxmışdır. Bütün elm sahələrində, o cümlədən sosiologiyada və pedaqogikada inteqrasiya önəmli yer tutmuşdur. Ona görə də pedaqogikada "inteqrasiya", "inteqrativlik", eləcə də "təhsildə inteqrasiya" və sair anlayışlardan daha çox istifadə olunmağa başlanmışdır. Müasir dünyada sürətlə gedən sosial, mədəni və texnoloji dəyişikliklər global düşünmə tərzinin əhəmiyyətini xeyli artırır. Belə olan halda şagirdlər təlim prosesində ayrı-ayrı fənlər üzrə verilən bilik və bacarıqların passiv iştirakçısı olurlar. İnteqrativlik şagirdlərə ətraf aləmin dərk edilməsinə yaradıcı idraki münasibət bəsləyən subyektlər kimi yanaşılmasına imkan yaradır. Bu, o zaman mümkün olur ki, təhsil pillələrində öyrənilən fənlər və onların əhatə etdiyi mövzular ayrı-ayrı deyil, əlaqəli, inteqrativ şəkildə tədris olunur. Digər bir tərəfdən inteqrativ kurikulum şagirdlərin dərsləklərdə verilən materiallara yaradıcı yanaşmasına kömək edir. Təcrübə göstərir ki, tədris prosesində fəndaxili və fənlərarası inteqrasiyanın təmin edilməsi bilik və bacarıqların şagirdlər tərəfindən daha asan mənimsənilməsi, dərslərin maraqlı və məzmunlu qurulması, uşaqlarda tədqiqatçılıq meyillərinin yaranması üçün vacib şərtədir. Fəndaxili inteqrasiya müəyyən bir fənnin aşladığı anlayış, bilik və bacarıqların əlaqələndirilməsi, fənn daxilində səpələnmiş faktların sistemləşdirilməsidir. Bu mənada inteqrasiya olunmuş məzmun informativ cəhətdən daha tutumlu olur, şagirdlərin daha əhatəli

kateqoriyalarla düşünmə bacarığı formalaşdırmalarına kömək edir. İbtidai təhsil pilləsi fənlərinin tədrisində geniş şəkildə istifadə olunan fəndaxili inteqrasiya üçün konsentrik prinsipə əsaslanan spiralvari quruluş daha xarakterikdir. Fənlərarası inteqrasiya bir neçə fənnin əhatə etdiyi ortaqlıq və bacarıqların sintezi olmaqla, bir fənnə aid anlayışların və metodların digər bir fənnin tədrisində istifadəsini nəzərdə tutur. Belə inteqrasiya müxtəlif fənlər arasında məntiqi əlaqələrin qurulmasına xidmət edir. Bu proses eyni bir bacarığın ayrı-ayrı fənlər vasitəsilə daha da təkmilləşdirilməsini təmin etməklə təlim prosesinin səmərəliliyinin artırılmasına şərait yaradır. Fənlərarası və fəndaxili münasibətlərin, sadəcə, əlaqə deyil, inteqrasiya xarakteri daşması bu münasibətlərin daha sıx və möhkəm olmasına, onun bütöv bir prosesə çevrilməsinə şərait yaradır. Müəllimlər pedaqoji prosesdə ondan daha səmərəli qaydada istifadə etmək imkanı qazanırlar. Bundan əlavə, fənlərarası və fəndaxili inteqrasiya interaktiv öyrənməyə geniş yol açır, şagirdlərin təbiət, cəmiyyət və insanlar haqqında qarşılıqlı əlaqələr şəraitində qurulmuş biliklərə yiyələnməsini stimullaşdırır. İnteqrasiya nəticəsində tədris materialının yığcamlılığı təmin edilir, təkrara yer verilmir, şagirdlər artıq yüklənmir və tədris vaxtına qənaət edilir. Onlar az vaxt içərisində çox, həm də bir-biri ilə üzvi əlaqədə formalaşmış biliklər əldə edirlər. Bu məqsədlə uşaqları inteqrativ biliklər əldə etməyə hazırlayan fənlərarası əlaqəyə geniş yer verilməlidir. Bunun təmin edilməsi üçün müəllim bütün fənlər üzrə proqram materiallarına yaxşı bələd olmalı, fənlərarası əlaqədən istifadə etməyin yollarını, onun metodikasını dərinlən bilməlidir. Fənlərarası əlaqə prosesində tədris fənni şagirdlər tərəfindən yaxşı mənimsənilir, bir neçə fənn üzrə bilik, bacarıq və vərdişlər təkrarlanır, nəticədə, biliyin şagirdlər tərəfindən sistemli mənimsənilməsi təmin edilir. Belə qənaətə gəlmək olar ki, fənlərarası əlaqədən ardıcıl şəkildə istifadə etmək tədrisin səviyyəsini yüksəldir, şagirdlərin tərəkürünü inkişaf etdirir, dünyagörüşünü genişləndirir. Buna görə də məktəblərdə təhsilə ayrı-ayrı fənlərin öyrədilməsi kimi deyil, XXI əsrin tələb etdiyi həyatı bacarıqların inkişaf etdirilməsi prosesi kimi baxılmalı, şagirdlər həyat boyu öyrənməyə hazırlanmalıdır.

Müasir həyatımızda hər şey inkişaf və təkamülə doğru getdiyi bir zamanda təhsildə də fənlərin bir-birinə inteqrasiyasına yaranan ehtiyac özünü aydın göstərir. Məlumdur ki, qədim zamanlardan fənlər və elmlər bir-biri ilə sıx əlaqədə olmuşdur və onlar arasındakı əlaqə bu gün üçün də aktuallığını saxlamaqdadır. Bəşər tarixi elm və texnikanın məhz elmlərin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində çox uğurlar əldə etdiyinə şahidi olmuşdur və bu uğurlar elmlərin bir-birinə daha da yaxınlaşmasına zəmin yaratmışdır. Bu əlaqə bu gün təhsildə daha vacibdir, çünki kurikulumda əsas prinsip kimi verilən fənlərarası inteqrasiyanın təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsində çox böyük rol vardır. İnteqrativlik şagirdlərdə maraq oyadır, axtarış və yaradıcılıq bacarıqlarına yiyələnməyə sövq edir, onların müxtəlif fənlər əsasında hər hansı mövzuya dair ətraflı, mükəmməl bilik və bacarıqlar əldə etməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Bütün bunlara əlavə etmək yerinə düşərdi ki, günümüzdə təlim prosesində inteqrasiyadan istifadə etmədən hər hansı bir fənnin tədrisində uğur əldə etmək çox çətinidir.

Fənlərarası inteqrasiya ədəbiyyat fənni üçün də vacib və əhəmiyyətlidir. Hər şeydən əvvəl, ədəbiyyat həyatı bədii sözlə əks etdirən söz sənəti olduğu üçün bütün elm sahələri ilə ya birbaşa, ya da qismən əlaqəsi vardır. Belə ki, ədəbiyyat bəşər və mədəniyyət tarixinin mühüm qolu olmaqla tarixə, elmə, mədəniyyətə dair bədii, elmi və fəlsəfi əsərləri özündə əks etdirir.

Ədəbiyyat özündə tarixi yaşadır və eyni zamanda, özü tarixdə yaşayır. Tarix fənni ilə inteqrasiyasını (keçilən əsərlərin mövzusunda asılı olaraq Azərbaycan tarixi və ümumi tarix) bu prinsip əsasında qurmaq olar. Ədəbiyyat fənninin coğrafiya fənni üzrə inteqrasiyasını əsərlərdə adı göstərilən, hadisələrin baş verdiyi məkanlarla əlaqədar vermək olar. Ədəbiyyat fənni milli-mənəvi və bəşəri dəyərlərin aşılacağı əsərləri tədris etdiyinə görə həyat bilgisi fənni ilə əlaqəsini qurmaq olar. Biologiya fənni üzrə əlaqəsini də təbiət, bitki və heyvanlardan bəhs edən əsərlərlə əlaqədar vermək olar. Xarici dil fənni üzrə əsərlərdə işlənən xarici sözlərin istifadəsi zamanı qurmaq olar. Təsviri incəsənət fənni üzrə təsviri xarakter daşıyan əsərlərin rəng və boyalarla ifadə edilməsi bu inteqrasiyanı da yaratmağa yaxşı vasitədir. İnformatika fənni ilə əlaqəsini mövzuya görə bütün məlumatların, informasiyaların araşdırılması, ötürülməsi, təqdimatların, məlumatların hazırlanması zamanı istifadə etmək olar.

Təqdirəlayiq haldır ki, ədəbiyyat dərslərində mövzularla bağlı fənlərarası inteqrasiya göstərilib. Bu, bir tərəfdən müəllim üçün bir nümunədirsə, digər tərəfdən müəllim özü də fənlərarası inteqrasiyanı yarada bilər. Çünki mövzuların tədrisi zamanı şagirdlərdə yaranan suallar əlaqədar verilən əlavə məlumatlar digər fənlərdə keçilən mövzularla qarşılaşdırılır. Təcrübəli müəllim şagirdlərinin əsərlərdə daha çox hansı

məqamlara diqqət yetirdiyini və bu məqamların hansı fənn ilə onların bilik və bacarıqlarının yüksəldilməsində daha yaxşı təsir göstərəcəyini bildiyi üçün inteqrasiyanı da özü təyin edir.

Fikirlərimi ədəbiyyat dərslərində mövzularla bağlı müxtəlif fənlərlə inteqrasiyasını yarada biləcək bir neçə nümunə əsasında ifadə etmək istədim:

“Qazan bəyin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy” əsərinin inteqrasiyasını belə təşkil etmək olar. Adı çəkilən ərazilərin göstərilməsi və bu gün dünyanın siyasi xəritəsindəki yerini təyin etməklə (Cızıqlar, Ağlağan, Göyçə dağı, Dərbənd, Ağca qala Sürməli) coğrafiya, dastandakı hadisələrin Məhəmməd peyğəmbərə (s) yaxın zamanda, Bükdüz Əmənin varıb Peyğəmbərin (s) üzünü görməsi məqamını dinin meydana gəlməsi ilə əlaqələndirib həyat bilgisi, həmin dövrdə böyük imperiyalar yaratmış türk xalqlarının tarixi ilə əlaqələndirib ümumi tarix fənləri ilə inteqrasiyasını təşkil etmək olar .

Şah İsmayıl Xətəinin “Bahariyyə” əsərinin tədrisində şeirə o dövr üçün səciyyəvi, lakin bu gün çətin anlaşılan sözlərin işlənməsinə görə Azərbaycan dili, Şah İsmayılın görkəmli dövlət xadimi və tarixi şəxsiyyət olaraq Azərbaycan tarixindəki mövqeyi və roluna görə Azərbaycan tarixi, bahar fəslində bitki və heyvanların oyanışı ilə təbiətdə baş verən hadisələrin təsvirinə görə biologiya və bu təsvirlərin şagirdlərin rəsmlərdə əks etdirmələrinə görə təsviri incəsənət ilə fənlərarası inteqrasiyasını təşkil etmək olar.

Cəlil Məmmədquluzadənin “Qurbanəli bəy” hekayəsinin tədrisində də bir neçə fənnin qarşılıqlı əlaqəsini vermək olar. Azərbaycan tarixinin Rusiya imperiyasından asılılığını göstərən məqamların bolluğu (kəndin adının Qapazlı olması, kəndlilərin rus mülkədarlarının qulluğunda müti durması, əsərdə o dövrdə işlənən rus sözləri (qlava, pristav, naçalnik və s.), əsərdə kəndlilərin yallı getmələri üçün məcbur edilməsi) Azərbaycan tarixi, Qurbanəli bəyin “Uzundərə” rəqsini oynamaq istəməsi gözəl rəqsimiz haqda daha dolğun məlumat vermək üçün musiqi, Qurbanəli bəy obrazı haqqında əlavə məlumat vermək üçün internetdən istifadə etmək informatika fənləri ilə əlaqəni yaratmaq olar .

Səməd Vurğunun “Ananın öyüdü” əsərinin tədrisində də inteqrasiyanı bir neçə fənn ilə yaratmaq mümkündür. Şeirin yazılma tarixinə nəzər salınır. Əsər 23 iyun 1941-ci ildə - Böyük Vətən müharibəsinin başladığı gündən bir gün sonra yazılıb. Dünya tarixində ən ağır müharibə kimi qiymətləndirilən bu müharibə haqqında ümumi tarix, bəşəri dəyərlərin təbliğinə görə həyat bilgisi, müharibənin əhatə etdiyi dünya ölkələrinə görə coğrafiya fənləri ilə əlaqəsini qurmaq olar

Belə nümunələr çoxdur. Qeyd etdiyimiz kimi, ədəbiyyat fənni özündə həyati hadisələri ehtiva etdiyinə görə, digər fənlər ilə asanlıqla qarşılıqlı əlaqəsini vermək olur. Ancaq o da qeyd edilməlidir ki, fənlərarası inteqrasiya müəllimin özündən də dərin bilik, zəngin dünyagörüş, güclü bədii təxəyyül, tədris etdiyi fənnə sonsuz sevgi və daim öz üzərində işləmək məsuliyyəti tələb edir. Düşünürəm ki, bu keyfiyyətlərə sahib olmadan fənlərarası inteqrasiya və fənlərin qarşılıqlı əlaqəsini qurmaq mükün deyil.

Göründüyü kimi, fənlərarası inteqrasiyanın şagird təfəkküründə və yaradıcı tətbiqetmə sahəsində əhəmiyyəti çox vacibdir. Bununla o, şagirdlərdə digər fənlərə də olan marağı artırır, yeni biliklərin əldə edilməsinə zəmin yaradır, dərslə daha yaradıcı yanaşmanı və tədqiqatçılıq xüsusiyyətlərini formalaşdırır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı. Bakı, 1999 cu il.
2. Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı, "Təhsil", 2008
3. "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Kurikulum jurnalı, 2009, № 4.).
4. (Azərbaycanın təhsil siyasəti (1998-2004). Bakı, "Çaşıoğlu", 2005.).

MƏMMƏD ARAZ YARADICILIĞINDA VƏTƏNDAŞLIQ TƏRBIYƏSİ VƏ ONUN MAHIYYƏTİNƏ NƏZƏRİ BAXIŞ

Mehparə ƏHMƏDOVA

Naçıvan Dövlət Universiteti, Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

XÜLASƏ

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra şagirdlərin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyəsi, onların milli ruhlu şəxsiyyət kimi formalaşdırılması, imkanları artırılmışdır. Belə ki, təhsilin, təlimin, eyni zamanda tərbiyə işinin məzmunu yenilənmiş, innovativ forma və metodların tətbiqi üçün əlverişli şərait yaranmışdır.

Azərbaycan dövlətinin təhsillə bağlı proqram sənədlərində də şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılması ilə əlaqədar bütün pedaqoji kollektivlər qarşısında mühüm vəzifələr qoyulur. Bu vəzifələrin müvəffəqiyyətli həlli üçün hər bir müəllimin, tərbiyəçinin, dərstdən və məktəbdənkənar tədbirlərə rəhbərlik edənlərin təhsilalanlara şəxsiyyətyönümlü yanaşma kontekstində fəaliyyət göstərmələri zəruridir. Bu zərurət Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 oktyabr 2013-cü il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycanda təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nda 5 əsas istiqamətdə də öz əksini tapmışdır. Həmin istiqamətlərdən biri də şəxsiyyətyönümlü təhsilin məzmununun yaradılmasıdır.

Təhsilalanlara şəxsiyyətyönümlü yanaşma üzrə təsir göstərilməsi onların sağlam ruhlu vətəndaş kimi yetişdirilməsini təmin etmiş olur. Məhz müasir təlim-tərbiyə işinin əsas istiqamətlərindən birini böyüyən nəslin vətəndaşlıq mövqeyinin formalaşdırılması təşkil edir.

Təcrübədən məlumdur ki, Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərinin, o cümlədən şair və yazıçıların həyat və yaradıcılığının şagirdlərə öyrədilməsi onların vətəndaşlıq tərbiyəsinə, şəxsiyyət kimi formalaşması və inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu baxımdan görkəmli şair Məmməd Araz irsinin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasında müstəqil dövlətçilik funksiyalarının reallaşması "Azərbaycan vətəndaşı" anlayışına tam yeni məzmun verir. Azərbaycan vətəndaşı milli və ümumbəşəri, sosial-iqtisadi və dini-mənəvi dəyərlərdən qidalanan humanizm və demokratiya prinsipləri ilə yaşayan müasir baxışlı insandır. O, yeni iqtisadi münasibətlərə girməyi bacarmalı, təkcə ümumini deyil, xüsusi olanı da yaratmalı və qormalıdır.

Qeyd etdiyimiz bu kimi fikirlər, Azərbaycanın ölməz xalq şairi Məmməd Araz yaradıcılığında önəmli məsələlərdəndir. Məmməd Arazın son dərəcə ustalıqla, nüfuzedic, təsirli poetik dillə vətənpərvərlik, vətəndaşlıq duyğularını, hisslərini əks etdirdiyi vətənlə bağlı şeirlərinə xüsusi diqqət yetirmişik.

Məmməd Araz yaradıcılığında "Vətəndaşlıq tərbiyəsinin ideyaları" anlayışı düzlük, doğruluq, nikbinlik, mərdlik, mübarizlik, əzmkarlıq, habelə paxıla, lovğaya, xudbinə, satqına, xüsusən də dövlətinə, xalqına, torpağına bəd nəzərlərlə baxanlara qarşı nifrət hissi ilə yaşamaq və mübarizə aparmaq kimi xüsusiyyətləri özündə ehtiva edir.

Böyük şair Vətəndaş olmağın səciyyəvi xüsusiyyətlərini obrazlı ifadələrlə nəzmə çəkmiş, vətəndaşlığın mahiyyətini, fəlsəfi xarakteristikasını tamamilə yeni, orjinal üslubda oxuyucuya çatdırıb bilmişdir. Bu üslub Məmməd Araz yaradıcılığı üçün səciyyəvidir. "Vətən daşı olmayandan, olmaz ölkə vətəndaşı" deməklə şair vətəndaşlığın adi anlayış olmadığını, onun mənə yükünün dərinliyini göstərə bilmişdir. Yaxud "Vətən mənə oğul desə, nə dərdim, mamır olub qayasında bitərdim" – deməklə şair vətən qarşısında məsuliyyətini, borcunu, üzərinə düşən öhdəliklərini, vəzifələrini dərinlən dərk etdiyini anladır. Sadəcə, Vətənin ona oğul deməsini özü üçün ən böyük xoşbəxtlik sayır, vətən qayalarında adi bir mamır kimi bitməsi də ona kifayətdir. Bu, fikrimizcə, vətəndaşlığın ən uca zirvəsinə çatmağın konkret yolu, müəyyən mənada düsturdur.

Məmməd Arazın yaradıcılığı başdan-başa pedaqoji ideyalarla zəngindir. Onun əsərlərində şəxsiyyət tərbiyəsinin bütün aspektləri əksini tapmış, bu da müasir dövrdə ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin, eyni zamanda təhsilin sonrakı pillələrində oxuyan tələbələrin, gənclərin tərbiyəsində böyük təsir gücünə malikdir.

Açar sözlər: Vətən, vətəndaşlıq tərbiyəsi, şəxsiyyət, təhsilalanlar, təlim

Key words: Homeland, civic education, personality, students, training

Ключевые слова: Родина, гражданское воспитание, личность, студенты, обучение

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra şagirdlərin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyəsi, onların milli ruhlu şəxsiyyət kimi formalaşdırılması imkanları artmışdır. Belə ki, təhsilin, təlimin, eyni zamanda tərbiyə işinin məzmunu yenilənmiş, innovativ forma və metodların tətbiqi üçün əlverişli şərait yaranmışdır.

Azərbaycan dövlətinin təhsillə bağlı proqram sənədlərində də şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılması ilə əlaqədar bütün pedaqoji kollektivlər qarşısında mühüm vəzifələr qoyulur. Bu vəzifələrin müvəffəqiyyətli həlli üçün hər bir müəllimin, tərbiyəçinin, dərstdən və məktəbdənkənar tədbirlərə rəhbərlik edənlərin təhsilalanlara şəxsiyyətyönümlü yanaşma kontekstində fəaliyyət göstərmələri zəruridir. Bu zərurət Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 oktyabr 2013-cü il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycanda təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nda 5 əsas istiqamətdə də öz əksini tapmışdır. Həmin istiqamətlərdən biri də şəxsiyyətyönümlü təhsilin məzmununun yaradılmasıdır.

Hazırda orta ümumtəhsil məktəblərində şəxsiyyətyönümlü təhsilin məzmununun yaradılması, təhsilalanların şəxsiyyətyönümlü yanaşma əsasında hərtərəfli inkişafının təmin olunması tələb kimi irəli sürülür. Təhsilalanlara şəxsiyyətyönümlü yanaşma üzrə təsir göstərilməsi isə, onların sağlam ruhlu vətəndaş kimi yetişdirilməsini təmin etmiş olur. Məhz müasir təlim-tərbiyə işinin əsas istiqamətlərindən birini böyüyən nəslin vətəndaşlıq mövqeyinin formalaşdırılması təşkil edir.

Təcrübədən məlumdur ki, Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərinin, o cümlədən şair və yazıçıların həyat və yaradıcılığının şagirdlərə öyrədilməsi onların vətəndaşlıq tərbiyəsinə, şəxsiyyət kimi formalaşması və inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu baxımdan görkəmli şair Məmməd Araz irsinin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasında müstəqil dövlətçilik funksiyalarının reallaşması "Azərbaycan vətəndaşı" anlayışına tam yeni məzmun verir. Azərbaycan vətəndaşı milli və ümumbəşəri, sosial-iqtisadi və dini-mənəvi dəyərlərdən qidalanan humanizm və demokratiya prinsipləri ilə yaşayan müasir baxışlı insandır. O, yeni iqtisadi münasibətlərə girməyi bacarmalı, təkcə ümumini deyil, xüsusi olanı da yaratmalı və qorunmalıdır.

Qeyd etdiyimiz bu kimi fikirlər, Azərbaycanın ölməz xalq şairi Məmməd Araz yaradıcılığında önəmli məsələlərdəndir. Məmməd Arazın son dərəcə ustalıqla, nüfuzedicilik, təsirli poetik dillə vətənpərvərlik, vətəndaşlıq duyğularını, hisslərini əks etdirdiyi "Vətən mənə oğul desə", "Bizi vətən çağırır", "Vətən desin", "Ayağa dur, Azərbaycan", "Sənə inanıram", "Məndən ötdü, qardaşıma dəydi", "Güzəşt", "Yerlər", "Nəğmə" kimi şeirlərinə xüsusi diqqət yetirmişik.

Məmməd Araz yaradıcılığında "Vətəndaşlıq tərbiyəsinin ideyaları" anlayışı düzlük, doğruluq, nikbinlik, mərdlik, mübarizlik, əzmkarlıq, təhsildə ən yüksək uğurlara çatmaq və bütün bunlarla bərabər, sadəlik, təvazökarlıq nümunəsi olmaq, habelə paxıla, lovğaya, xudbinə, satqına, xüsusən də dövlətinə, xalqına, torpağına bəd nəzərlərlə baxanlara qarşı nifrət hissi ilə yaşamaq və mübarizə aparmaq kimi xüsusiyyətləri özündə ehtiva edir. Məmməd Araz poetik dildə qeyd edir ki, cəmiyyətimizi azad vətəndaş cəmiyyəti etmək üçün yetişən nəslin vətəndaş hazırlığı həm məktəb, həm də ailə tərbiyəsinin ali məqsəd və vəzifəsi olmalıdır.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, 25-30 il bundan qabaqkı Azərbaycan ailələrində aparılan tərbiyə işində əsas yeri millilik, özünüdərk, milli vətənpərvərlik deyil, beynəlmillətçilik təşkil edirdi. Çünki uzun illər boyu totalitar rejim şəraitində SSRİ – bu ərazidə yaşayan bütün xalqlar və millətlər üçün yeganə vətən kimi təbliğ olunmuşdur. Hər bir millətin özünəməxsus xüsusiyyətləri tam nəzərə alınmır, əsasən sosializm dəyərlərinə üstünlük verilir. Belə ağır şəraitdə xalqımız əsl vətənpərvərliyin formalaşması üçün ümdə şərtlər olan milli qürur hissi və ləyaqətini, tarixi yaddaşını, milli adət və ənənələrini qoruyub saxlaya bilmək naminə güclü müqaviməti dəf

etməli olurdu. Məhz milli ləyaqət, torpağa bağlılıq, vətəndaşlıq dəyanəti Məmməd Araz şeirlərindən güc alır və bu şeirlər yeni nəsli azadlığa, müstəqilliyə çağırırdı:

Nə yatmısın, qoca vulkan, sən inləyəm!
Ayağa dur, Azərbaycan, sən inləyəm!
Səndən qeyri
biz hər şeyi bölə billik!
Səndən qeyri
biz hamımız ölə billik!
Bu, Şəhriyar haraydı,
Bu, Bəxtiyar haraydı!
Hanı sən in tufan yıxan,
Gürşad boğan yurda oğul
oğulların!
Qara Çoban, Dəli Domrul oğulların [3, s.261].

“Ayağa dur” – deyən şair Vətənin müdafiəsinə, onun dar günündə ayağa qalxmasını hamıdan qabaq Azərbaycanın özünü var gücü ilə haraya və köməyə çağırır. Şair yetişən nəsle bu fikri təbliğ edir ki, Vətəndən başqa hər şey bölünə bilər. Vətəndən başqa hər kəs, hər şey ölə bilər. Amma Azərbaycan ölə bilməz, Azərbaycanı bölmək olmaz. Şair eyni zamanda Azərbaycanın “vulkan” kimi yatmış vətən oğullarına müraciət edir və onları “vulkan” kimi püskürərək Vətənin müdafiəsinə qalxmağa, işğal altında qalmış torpaqlarımızı azad etməyə çağırır.

Yaxud da “Məndən ötdü qardaşıma dəydi” şeiri xalqımızın tarixinə qanla yazılmış və onun taleyində mühüm rol oynamış hadisələr və şəxsiyyətlər şairin sərt prizmasından keçmiş və millətin qan yaddaşını qamçılıyib oyadan milli marş kimi səslənir:

Qədim tarix dərəsindən
Səs ver mənim səsimə sən:
Sənə gələn, səndən ötən
nəydi belə? –
Səndən ötüb qardaşıma dəydi belə? [2, s.13].
...Səndən ötən mənə dəydi,
Məndən ötən sənə dəydi.
Səndən, məndən ötən zərbə
Vətən, vətən, sənə dəydi... [2, s.16].

Göründüyü kimi, rus imperiyasının xalqın bir qisminə aşıladığı bu üzdənirəq vətəndaşlıq hissənin bir şəkli idi ki, hər kəs ona gələn qəzadan başını yana əyib zərbənin vətənə, millətə, xalqa dəyəcəyinin fərqi belə varmırdılar. Şair bu şeirində böyük cəsarətlə Azərbaycanın başına gətirilən bəlalardan danışır, zaman-zaman onun üzərində gedən “cahan çarpışmalar”ına diqqəti çəkir, xanlıqlar dövu Azərbaycanın bir dövlət kimi keçirdiyi sarsıntılardan söz açır.

Azərbaycan pedaqoji fikir tarixinə nəzər saldıqda görürük ki, tarix boyu xalqımız azadlıq, müstəqillik və bütöv Azərbaycan dövləti qurmaq uğrunda mübarizə aparmışdır. Bu mübarizənin ədəbiyyatlarda da öz əksini tapdığını görürük. Tərəddüd etmədən demək olar ki, ötən əsrin səksəninci illərinin sonlarından başlanan milli azadlıq hərəkatını illərdən bəri hazırlayan, formalaşdıran şairlərin cərgəsində Məmməd Araz ön sıralarda durdu:

Bu gün gərək
Hər anımız Vətən! – desin.
Qılıncımız, qalxanımız
Vətən! – desin!
Təxminimiz, gümanımız,
Vətən! – desin.
Ölənlərin əvəzinə

Qalanımız Vətən! – desin! [6, s.55]

Şair haqlı olaraq qeyd edir ki, vətənin dar günündə, ağır günündə hamı bir nəfər kimi ayağa qalxaraq Vətən deməlidir. Hamı Vətəni sevməli, onu sevməklə yanaşı düşmənlərdən qorunmalı və lazım gələrsə onun uğrunda canını fəda etməlidir. Xalqımızın mütəfəkkir oğlu Mirzə Fətəli Axundzadə əsl vətənpərvər vətəndaşın hansı keyfiyyətlərə malik olması haqqında belə yazırdı: “Patriot (vətənpərvər)– ibarətdir o kimsədən ki, vətən təəssübü üçün və millətin məhəbbəti üçün can və malına müzayiqə etməyə və öz vətəninin və millətinin mənfəəti və azadiyyəti üçün cəfəkeş ola. Bu halət və xasiyyət həmişə qeyrətmənd şəxslərdə bürüz edər. O cümlədən peyğəmbərdir ki, öz vətəni Ərəbistanı və bilxüsus Məkkənin ki, öz əşirəsi Qureyş onda sakin idi, səadəti üçün ümuri-əziməyə və şaqqiyyə iqdam etdi” [1, s.28].

XX əsrin doxsanıncı illərində yenicə dövlət müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan, sanki körpə uşaq kimi Məmməd Arazın şeirlərində boy atmışdır. Bu illərdə qələmini süngüyə çevirən şairlərdən, o cümlədən Məmməd Araz irsindən bəhs edən ümummilli lider Heydər Əliyev şairin yaradıcılığına qiymət verərək demişdir: “Məmməd Arazın şerini nə üçün bu qədər sevir insanlar? Axı şeri insanlara zorla sevdirmək olmaz. Nə üçün sevirlər? Mən keçmişdə də bunu hiss edirdim. Uzun müddət Azərbaycanda olmadıqdan sonra, 90-cı ildə Azərbaycana qayıtdıqdan sonra hara gedirəm, Məmməd Arazın şeirləridir. O vaxt bizdə çox coşqun ictimai-siyasi vəziyyət yaranmışdı. İnsanlar 20 Yanvar hadisələrindən sonra çox coşmuşdular. Çox inciklik var idi cəmiyyətdə. Eyni zamanda milli azadlıq ruhunda fikirlər daha açıq deyilirdi. Hər yerdə Məmməd Arazın, Bəxtiyar Vahabzadənin şeirləri oxunurdu”. Yüksək vətəndaşlıq ruhunda yazılmış vətən, millət, ana torpaq, milli müstəqillik və yurd sevgisinə həsr olunmuş bu şeirlərlə şair xalqı ədalətə, haqqa, milli qürurə, sarsılmazlığa çağırırdı:

Səninləyəm, haqq-ədalət, səninləyəm,
Milli qürur, milli qeyrət, səninləyəm!
Səpil quma, göyər yerdə, bit qayada,
Gizli nifrət, açıq nifrət, səninləyəm! [3, s.263].

Bu çağırış vətənin hər bir övladına ünvanlanırdı. Şair haqlı olaraq qeyd edirdi ki, milli qüruru, milli qeyrəti olan hər bir insan vətənin dar günündə ayağa qalxmalıdır. Bu gün hər bir Azərbaycan övladını itirilmiş torpaqlarımızın düşməndən azad edilməsi, ərazi bütövlüyümüzün bərpası, Azərbaycanın qüdrətli dövlət kimi möhkəmləndirilməsi və inkişafı məsələləri düşündürməlidir.

“Sənə inanıram” adlı şeirində şair yetişən nəslə üz tutaraq Vətən torpağının müdafiəsində durmaq, ərazi bütövlüyünü qorumaq, düşmən tapdağı altında olan torpaqlarımızı azad etmək üçün həmişə ayıq-sayıq olmağı, əlinin tətikdə, gözünün üfüqdə olduğunu xatırladaraq yazırdı:

Qeyrətdən güc alar gücü az ölkə,
Ölkə yox, ölgədir qorunmaz ölkə.
Bu, mənim vəzifəm: əli qələmdə,
Bu, mənim vəzifəm: sözü kürsüdə...
Bu, sənin vəzifən: əli tətikdə,
Bu, sənin vəzifən: gözü üfüqdə... [3, s.320].

Şair Vətəni sevməyin zəruriliyini qeyd etməklə yanaşı, onun düşmənlərdən qorunmasını və azad edilməsini dönə-dönə xatırladır. “Bizi vətən çağırır” şeirində şair Vətənin müdafiəsinə qalxmağa, fədailik və fədakarlıq göstərməyə, onun uğrunda hər şeydən keçməyə və hətta ölməyə belə hər bir vətən övladı hər an hazır olmalıdır deyir:

İndi bizim ölümlə,
Çarpışan çağımızdı.
Ölümün boğazından,
Yapışan çağımızdı.
Ölümlə tərcümansız
Danışan çağımızdı.
Qılınc qap, Vətən oğlu,
Bizi Vətən çağırır! [4, s.128].

Yaxud da şair “Yerlər” şeirində Vətən torpağının hər şeydən müqəddəs olduğunu, onun qanımıza, canımıza hopduğunu, lazım gələrsə onun yolunda canını belə əsirgəməməyi dilə gətirən şair yazırdı:

Vətən sevgisində birinci ada
Birinci çatmağa pay yetər mənə.
Burda birincilik: Vətən yolunda
Birinci ölməyi öyrədən mənə! [2, s.115].

Görkəmli pedaqoq, vətəndaş-alim Vasili Aleksandroviç Suxomlinski yazırdı ki, uşaq dünyanı Vətən qarşısındakı borcunu görür, onun üçün ən əziz, müqəddəs şey vətənin şərəfi, şöhrəti, qüdrəti və istiqlaliyyəti olur [7, s.183].

“Nəğmə” şeirində də şair Vətən torpağını qorumağın müqəddəs bir borc olması ideyasını önə çəkir və bu Vətəni, torpağı yaşadan ayıq başlar olacaq deyir:

Xoş sabah soracağında,
Keşikdə durmalıyıq.
Qandan, qandaldan uzaq
Bir dünya qurmalıyıq.

Oyan, qalx, Azərbaycan!
Taleyinə yaxşı bax.
Bu torpağı yaşadan
Ayıq başlar olacaq [4, s.106].

Göründüyü kimi, böyük şair Vətəndaş olmağın səciyyəvi xüsusiyyətlərini obrazlı ifadələrlə nəzmə çəkmiş, vətəndaşlığın mahiyyətini, fəlsəfi xarakteristikasını tamamilə yeni, orjinal üslubda oxuyucuya çatdırıb bilmişdir. Bu üslub Məmməd Araz yaradıcılığı üçün səciyyəvidir. “Vətən daşı olmayandan, olmaz ölkə vətəndaşı” [3, s.109] deyən şair vətəndaşlığın adi anlayış olmadığını, onun mənə yükünün dərinliyini göstərə bilmişdir. Yaxud “Vətən mənə oğul desə, nə dərdim, mamır olub qayasında bitərdim” [3, s.133]. – deməklə şair vətən qarşısında məsuliyyətini, borcunu, üzünə düşən öhdəliklərini, vəzifələrini dərinlən dərk etdiyini anladır. Sadəcə, Vətənin ona oğul deməsini özü üçün ən böyük xoşbəxtlik sayır, vətən qayalarında adi bir mamır kimi bitməsi də ona kifayətdir. Bu, fikrimizcə, vətəndaşlığın ən uca zirvəsinə çatmağın konkret yolu, müəyyən mənada düsturudur.

“Araz ordan, Kür də burdan aşib-daşdı”, “Son sözü də ya Vətən, ya vətəndaşdı” – deyən şairin yaradıcılığı başdan-başa pedaqoji ideyalarla zəngindir. Onun əsərlərində şəxsiyyət tərbiyəsinin bütün aspektləri əksini tapmış, bu da müasir dövrdə ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin, eyni zamanda təhsilin sonrakı pillələrində oxuyan tələbələrin, gənclərin tərbiyəsində böyük təsir gücünə malikdir. Bu mənada şair Məmməd Araz öz söz yükü, mənə dərinliyi və mövzu əhatəsi ilə Azərbaycan pedaqoji fikir tarixinə liman salan bir gəmidir. Şübhəsiz ki, müasirlərimiz kimi yeni nəsillər də görkəmli xalq şairinin əsərlərini sevə-sevə oxuyacaq, onun vətəndaşlıq qayəsi ilə zəngin olan yaradıcılıq irsindən mənəvi qida, estetik zövq və tərbiyə alacaqlar.

Ədəbiyyat

1. Ağayev Ə.Ə. Məktəblilərdə vətəndaşlıq borcunun tərbiyəsi // Azərbaycan məktəbi, 1985, № 5, s.32-36
2. Araz M.İ. Seçilmiş əsərləri. Dörd cildə, II cild, Bakı, “Ozan”, 2003, 332 s.
3. Araz M.İ. Seçilmiş əsərləri. Dörd cildə, III cild, Bakı, “Ozan”, 2003, 368 s.
4. Araz M.İ. Seçilmiş əsərləri. İki cildə, I cild, Bakı, Lider nəşriyyatı, 2004, 224 s.
5. Araz M.İ. Seçilmiş əsərləri. İki cildə, II cild, Bakı, Lider nəşriyyatı, 2004, 232 s.
6. Araz M.İ. Vətən desin. Bakı. Adiloğlu, 2003, 150 s.
7. Suxomlinski V.A. Vətəndaşın doğulması. Bakı: Maarif, 1973, 189 s.

ÇƏTİN TƏRBİYƏ OLUNAN UŞAQLARLA SOSIAL-PEDAQOJİ VƏ PSIXOLOJİ İŞİN TƏŞKİLİ

THE ORGANIZATION OF SOCIO-PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL WORK WITH CHILDREN WITH CHALLENGING BEHAVIOUR

Abdiyeva Şəms Vəli qızı

Gəncə Dövlət Universitetinin magistrantı, e-mail: vasif.abdiyev97@gmail.com

XÜLASƏ

Psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatda tez-tez “çətin uşaqlar” sözünə rast gəlmək olar. Müəllimlər çox vaxt bəzi uşaqların çətinliyindən şikayətlənirlər. Bu cür uşaqların pedaqoji baxımsızlıqdan irəli gəldiyini xüsusilə qeyd edirlər.

Adətən “çətin uşaqlar”ın xüsusiyyətləri ən çox yeniyetməlik dövründə özünü göstərir. Bu dövr uşaqlarda çətinliyin yaranmasına təkan verir.

Çətin uşaq və yeniyetmələri səciyyələndirən xüsusiyyətlərdən biri də onların dərəcə, təlimə mənfi münasibətidir. Başqa uşaqlardan fərqli olaraq, onlarda idrak motivi, elmi bilik qazanmaq motivi çox zəifdir. Onlarda məcburiyyət motivi üstünlük təşkil edir.

Çətin uşaqlarla iş aparmaq və onlarda özünü göstərən qüsurları aradan qaldırmaq üçün psixoprofilaktika və psixokorreksiya vasitələrindən sistemli şəkildə istifadə etmək lazım gəlir. Bu sahədə psixoloqların üzərinə xüsusi iş düşür.

Açar sözlər: Çətin uşaqlar, deviant davranış, yeniyetməlik, sosial-pedaqoji iş, psixoloji iş

ABSTRACT

The term “difficult children” can often be found in the psychological and pedagogical literature. Teachers often complain that this type of children are tough to deal with. It is particularly underlined that this category of children is a “product” of pedagogical neglect.

As a rule, the traits of difficult children are revealed in adolescence. This period causes various troubles and stresses in children.

The negative attitude of difficult children and teenagers towards the education and training is one of their common distinctive features. Unlike other children, the cognitive motivation, the motivation to acquire scientific knowledge in difficult children is very weak. As usual, compulsive motivation prevails in such children.

It becomes a necessity to use, in a systematic manner, psycho-prophylactical and psycho-correctional methods in order to work with the difficult children and eliminate available defects occurring in their behaviours. The psychologists possess an important role in dealing with this task.

Keywords: Difficult children, deviant behaviours, adolescence, socio-pedagogical work, psychological work.

GİRİŞ

Psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatda tez-tez “çətin uşaqlar” sözünə rast gəlmək olar. Müəllimlər çox vaxt bəzi uşaqların çətinliyindən şikayətlənirlər. Bu cür uşaqların pedaqoji baxımsızlıqdan irəli gəldiyini xüsusilə qeyd edirlər.

Adətən “çətin uşaqlar”ın xüsusiyyətləri ən çox yeniyetməlik dövründə özünü göstərir. Bu dövr uşaqlarda çətinliyin yaranmasına təkan verir.

Çox vaxt “çətin uşaqlar”ın meydana gəlməsi ailə tərbiyəsində yol verilən noqsanlarla bağlı olur. Ailədə valideynlər arasında uşaqların tərbiyəsində vahid tələbin olmaması, uşağın tərbiyəsi və onun şəxsiyyətinin inkişafı üçün müvafiq şəraitin yaradılmaması, valideynlər arasında ciddi konfliktin olması, valideynlərin davranışında uşağa mənfi təsir edəcək qüsurların mövcudluğu, ailədə əxlaq, ictimai münasibət normalarına uyğun olmayan sərvət və normalar sisteminin formalasması və s. “çətin uşaqlar” probleminin yaranmasının başlıca səbəbidir.

“Çətin” uşaqlarla iş aparmaq və onlarda özünü göstərən qüsurları aradan qaldırmaq üçün psixoprofilaktika və psixokorreksiya vasitələrindən sistemli şəkildə istifadə etmək lazım gəlir.

Çətin tərbiyə olunan uşaqlar problemi və səbəbləri: “Çətin” uşağa və yeniyetməyə xas olan əlamətlərin formalaşmasına mənfi ailə şəraiti də qüvvətli təsir göstərir. Heç də təsadüfi deyildir ki, “çətin” uşaqların, o cümlədən qanun pozuntularına yol verən yeniyetmələrin çoxu çətin ailələrdə, yəni tərbiyəsi naqis olan, əxlaq normalarını gözləməyən, əməllərində cinayətə yol verən ailələrdə böyüyən uşaqlardır. Bu cəhətdən aşağıdakı misal çox səciyyəvidir: Ailə iki nəfərdən: 14 yaşlı oğuldan və ərindən ayrılmış anadan ibarətdir. Ana restoranda ofisiyent işləyir. Bəzən, hətta gecələri evdə olmur, oğluna lazımı nəzarət yetirə bilmir. O, hər gün oğluna yetərindən artıq miqdarda cibxərcliyi verir. Evdə başsız, nəzarətsiz qalan oğul verilən pula özünə yeniyetmə qızlardan bir “köməkçi” və oğlanlardan isə “xüsusi mühafizəçi” tutur. Tez-tez evdə eys-ışrət, spirtli içkilərlə qonaqlıq, şənlik düzəldir, getdikcə şənləşmələrin, dostların sayı artır, daha çox pul tələb olunur. Oğlan və yoldaşları cinayət yolu ilə külli miqdarda pul əldə etmək fikrinə düşürlər. Beləliklə, tədricən, cinayətə qoşulurlar, oğurluq edirlər, bəzən soyğunçuluğa əl atırlar. Deməli, “çətin” yeniyetmələrin şəxsiyyətinin formalaşmasına ailə şəraiti güclü təsir göstərir.

Müşahidələr göstərir ki, əksər hallarda “çətin” uşaqların ailələrində normal əxlaqi və düzgün tərbiyəvi təsir və nəzarət olmur, nəticədə onlara mənfi keyfiyyətlər aşılır. Belə mühitdə böyüyən uşaqlar eqoist tərbiyə olunur, yalnız öz xeyirlərini güdürlər. Valideynlərindən birinin olmaması, ya da ailə başçılarının pozğun həyat sürməsi, mədəni və mənəvi tələblərə riayət etməməsi ailədə böyüyən uşaqların tərbiyəsini pozur.

Çətin uşaq və yeniyetmələri səciyyələndirən xüsusiyyətlərdən biri də onların dərəcə, təlimə mənfi münasibətidir. Başqa uşaqlardan fərqli olaraq, onlarda idrak motivi, elmi bilik qazanmaq motivi çox zəifdir. Onlarda məcburiyyət motivi üstünlük təşkil edir.

Çətin uşaqlar sözə baxmayan, şıltaq, tərs, intizamsız, kobud, tənbel, yalançı, asosial olurlar. Onların böyük əksəriyyəti ünsiyyət tələbatı nəinki ailədə, həm də məktəbdə təmin olunmayan yeniyetmələrdir. Əgər uşaq özünü pis aparırsa, deməli onunla qarşı tərəf arasında anlaşılmazlıq var. Bu anlaşılmazlığın fərqi varmaq, çətin hesab olunan uşaqla maraqlanmaq, söhbət etmək, onları dinləyib anlamağa çalışmaq, keçirdikləri yaşantıları başa düşmək, onların problemlərinə şərik olduğunu hiss etdirmək vacibdir. Xüsusən də yeniyetməlik yaşı dövründə. Çünki görkəmli psixoloqların fikrincə, bu dövr hər hansı xoşagəlməz halın yaranması üçün nə qədər gərgin, təhlükəli olması ilə yanaşı profilaktik tədbirlərin təsir göstərməsi, şəxsiyyətin inkişafının korreksiyası və xoşagəlməz davranışın qarşısını almaq üçün bir o qədər əlverişli dövrüdür (3).

Qanunpozan “çətin” uşaqlar özlərini məktəbə, kollektivə qarşı qoyurlar. Onların maraqları qeyri-sağlam, məqsədləri cəmiyyət üçün təhlükəlidir.

Bəzi hallarda ayrı-ayrı uşaqlarda cəmiyyətə zidd davranış formaları sinir sisteminin üzvi qüsurlarından irəli gəlir. Bu qüsurlar özünü uşağın kəməgilliyində, ona xas olan psixopatik əlamətlərdə büruzə verir. Sinir sistemi qüsurlu olan belə uşaqlar tez təsir altına düşürlər, ağılın zəifliyindən düşdükləri mürəkkəb şəraiti və ya məqsədlərinə nail olmaq üçün seçdikləri vasitələri düzgün qiymətləndirə, öz hərəkətlərinə kifayət qədər tənqidi münasibət bəsləyə, başqasının və özünün hərəkətinin əxlaqi mənasını dərinlən dərk edə, hadisələrin gözlə görünməyən, bilavasitə əks olunmayan əlaqə və münasibətlərini başa düşə bilmirlər. Ləngimənin zəifliyi, hövsələsizlik, səbirsizlik, impulsivlik həmin uşaqları son nəticədə cinayətə gətirib çıxarır. Belə qüsurlu

uşaqların istəkləri də patoloji səciyyə daşıyır. Onlarda sadizm, aqressivlik kimi xüsusiyyətlər müşahidə olunur. Qüsurlu uşaqların və yeniyetmələrin emosional sahələrində də anormallıq olur.

“Çətin” uşaqların psixoloji təhlilini verərkən müxtəlif səbəblərə toxunurlar. Yəni, belə uşaqların yaranma səbəbi müxtəlifdir. Bunlardan ən başlıcası və birincisi ailə tərbiyəsində yol verilən nöqsanlarla bağlıdır.

Buna səbəb yarımçıq ailənin olması, ailədə valideynlərin əxlaq tərbiyəsinin normal səviyyədə olmaması, ailədə uşağın inkişaf üçün normal şəraitin olmaması, valideynlər arasında yaranan söz-söhbət. Ailədə olan hər bir hərəkət və deyilən hər bir söz uşaq psixologiyasına təsir edir. Bu, uşağın sonrakı inkişafında, onun məktəb həyatında, sinif yoldaşları ilə münasibətində özünü göstərir. Amma bütöv ailədə, uşağın rəyi nəzərə alınan və onunla yaxşı münasibətdə olan ailələrdə uşaqlarda təcavüzkarlıq az olur. Buna görə də ailələr uşaqlarla münasibəti düzgün qurmalıdır ki, onlarda belə hallar olmasın **(2)**.

Yetkinlik yaşına çatmayan qanunpozanların bir neçə təsnifatı məlumdur. Törətdiyi cinayətə münasibətinə görə onları 4 qrupa bölürlər:

1. Birinci qrupa qanunpozan yeniyetmələrin təxminən, 25-35%-i aiddir. Bu qrupa aid qanunpozanların cinayəti bir növ təsadüfi xarakter daşıyır. Çünki cinayəti törədən yeniyetmənin şəxsiyyəti ilə əlaqədar deyildir. Hətta törədilmiş cinayət yetkinlik yaşına çatmayan yeniyetmənin şəxsiyyətinin istiqamətinə ziddir və bu baxımdan təsadüfi səciyyə daşıyır.
2. İkinci qrupa qanunpozan yeniyetmələrin 25-30 %-i aid edilir. Bu qrupa aid olan qanunpozanların şəxsiyyəti özünün qeyri-sabitliyi ilə səciyyələnir. Belə yeniyetmələr müvafiq şərait yarandıqda cinayətə meyl edirlər. Yəni onların cinayətkar davranışına konkret şəraitin, situasiyanın böyük təsiri vardır.
3. Üçüncü qrupa qanunpozan yeniyetmələrin, təxminən, 30-40%-i aiddir. Bu qrupdan olan yeniyetmələrin cinayətkar davranışı onların şəxsiyyətinin ümumi mənfi istiqaməti ilə sıx surətdə bağlıdır. Burada kənar mənfi təsirlərin də rolu vardır.
4. Dördüncü qrupa qanunpozan yeniyetmələrin 10-15 %-i aid edilir. Bu qrupa aid edilənlərdə cinayətkar yönəliş formalaşmışdır. Onlarda davamlı antisosial davranış tərzini və münasibətlər yaranmışdır. Ona görə də belə qanunpozan yeniyetmələr cinayi fəaliyyət göstərmək, cinayət törətmək üçün bəhanə və şərait axtarırlar.

Çətin tərbiyə olunan uşaqlarla iş: Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası sahəsində qanunvericilik, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, “Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunundan, digər normativ hüquqi aktlardan və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir. **(6, maddə 2)**

Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikasının əsas vəzifələri aşağıdakılardır: **(6, maddə 3)**

- yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının, kimsəsizliyinin və hüquq pozuntularının qarşısını almaq. Bunların yaranmasına imkan verən səbəb və halları aradan qaldırmaq;
- yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarını və qanuni mənafelərini qorumaq;
- sosial təhlükəli vəziyyətdə olan yetkinlik yaşına çatmayanların sosial-pedaqoji reabilitasiyasını təmin etmək;
- yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkar fəaliyyətə cəlb edilməsi hallarını aşkar etmək və aradan qaldırmaq;
- yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən alkoqollu içkilərin, yaxud Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydaları pozmaqla tibbi göstəriş və ya həkimin təyinatı olmadan narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qəbul edilməsi hallarını aşkar etmək və aradan qaldırmaq.

Çətin uşaqlarla iş aparmaq və onlarda özünü göstərən qüsurları aradan qaldırmaq üçün psixoprofilaktika və psixokorreksiya vasitələrindən sistemli şəkildə istifadə etmək lazım gəlir. Bu sahədə psixoloqların üzərinə xüsusi iş düşür.

Burada birinci növbədə diqqətə xas olan, şəxsiyyəti sosial cəhətdən deformasiyaya uğrayan, uşaqların vaxtında diaqnostikasını verməyə yönəldilmişdir. Bu zaman uşaqda çətinlik yaranması səbəblərinin aşkara çıxarılmasına da xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bütün bunların əsasında və uşağın fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, onunla aparılacaq iş sistemi müəyyənləşdirilməlidir. Bu cür vəziyyətdən çıxmaq üçün psixoloq və müəllimlər müasir psixologiyanın nailiyyətlərini məktəb həyatına tətbiqi nəticələrinə istinadən etməlidirlər.

Şagirdlərin davranışında və şəxsiyyətinin inkişafında özünü göstərə bilən qüsurların qarşısını almaq və onları aradan qaldırmaq sahəsindəki işin aşağıdakı istiqamətlərini müəyyənləşdirmək mümkündür: **(1)**

1. Məktəbə yeni daxil olan şagirdlə, onun valideynləri ilə, uşağa aid bütün sənədlərlə tanış olmaq və bu zaman həmin şagirdin tərbiyəsindəki çətin cəhətləri aşkara çıxarmağa çalışmaq;

2. Çətin şagirdin kollektivə alışmasına köməklik göstərmək, sinif rəhbəri ilə birlikdə şagirdin davranışında mövcud olan qüsurları aradan qaldırmağın planını hazırlamaq;

3. Davranışda və şəxsiyyətin inkişafında qüsurlar olan şagirdləri dərinədən öyrənmək, bu zaman peşə etikası normalarına əməl etmək, imkan daxilində şagirdə yoxlanmasının həqiqi məqsədini bildirməmək. Lazım gələrsə psixoloq həmin şagirdin əqli səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün müvafiq mütəxəssislərlə (məs, psixator, həkim və b.) əlaqə saxlamalıdır. Əgər uşağın inkişafında qüsurlar, psixi normalara uyğun gəlməmək halları müəyyənləşdirilərsə, məktəb psixoloqu ona fərdi yanaşmaqla əlaqədar müəllimlərə və valideynlərə məsləhət verə bilər.

Çətin tərbiyə olunan uşaqlarla, xüsusilə yeniyetmələrlə psixoloqun işi onun əsas vəzifələrindən birini təşkil edir. Ona görə də burada psixoloqun və başqa müəllimlərin aparacaqları işlərin xarakteri qabaqcadan müəyyənləşdirilməli və buna müvafiq iş aparılmalıdır.

Uşaq Hüquqları üzrə QHT alyansının verdiyi məlumata görə, 2013-cü ildə ölkədə “çətin” yeniyetmələrlə iş üzrə qanun qəbul olunsay da, hələlik hər hansı konkret tədbirlərdən danışmaq çətinlikdir. Bununla yanaşı, Sabunçu rayonunda alyansın dəstəyilə Gənclər Təşkilatı fəaliyyət göstərir və orada maarifləndirici və bərpa işləri aparılır. “Çətin yeniyetmə” anlayışının müəyyən mənada kriminaldan ayrı olmadığı üçün dövlət strukturları problemə məhz bu rəhbərlikdən baxmağa meyillidir. Nəticədə təşkilatın tədbirlərinə polis əməkdaşları, hüquqşünaslar və yerli icra hakimiyyəti orqanının təmsilçiləri də cəlb olunurlar.

Azərbaycan Uşaqlar Birliyi Təhsil Nazirliyinə imkanları məhdud olan (həm fizioloji, həm də sosial baxımdan) uşaqlar üçün xüsusi inklüziv təhsilə dair layihə təqdim edib **(4)**.

Qəbul oluna biləcək nümunələr. Hətta ən marginal insanın belə, onu destruktiv həyatdan ayıracaq məşğuliyyətə ehtiyacı var. Peterburqda “çətin” yeniyetmələrin yaradıcılıq işlərinə cəlb olunması kimi müsbət təcrübə “Upsala” adı altında özünəməxsus qeyri-formal küçə sirkə halını alıb. O, həvəskar səviyyədə sirkə təcrübəsi olan sosial pedaqoqla təsadüfi görüş nəticəsində yaradılıb. Hər şey birtəkərli velosiped kimi primitiv rekvizitdən başlasay da, sonradan, gərgin əmək sayəsində qastrol səviyyəli sirkə ustalığına keçib. Gərgin məşqlər nəticəsində bir qrup “çətin yeniyetmə” böyük uğurlar əldə edib. Təəssüf ki, bu cür təcrübələri reallaşdırmaq asan deyil - dövlət və ya bələdiyyə dəstəyinin olmaması bu imkanları çətinləşdirir. Əlbəttə ki, Avropada müxtəlif submədəniyyət, qeyri-formallar və küçə sənətinin olması da müəyyən rol oynayır. Çünki bütün bunlar elə həmin “çətin yeniyetmələrin” yığılıqları küçələrdə baş verir. Bununla da küçələr onlar üçün qurucu və yaradıcı mühitə çevrilir.

Yetkinlik yaşına çatmayan və fərdi iş aparılması vacib olan uşaqlar arasında baxımsız və çətin tərbiyə olunan qruplar da yer alır: **(6, maddə 5)**

- baxımsızlar və kimsəsizlər;

- çətin tərbiyə olunanlar, avarlıqla, dilənçiliklə məşğul olanlar, əxlaqsız həyat tərzi sürənlər, müxtəlif hüquqpozmalara görə daxili işlər orqanları tərəfindən qeydiyyata alınmış, lakin islah olunması mümkün olmayanlar və ümumi orta təhsildən qərəzli şəkildə yayınanlar;

- alkoqollu içkilər, yaxud Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydaları pozmaqla tibbi göstəriş və ya həkimin təyinatı olmadan narkotik vasitələr və psixotrop maddələr qəbul edənlər və s.

Yetkinlik yaşına çatmayanların tərbiyəsi, təhsili və ya saxlanması üzrə öz vəzifələrini yerinə yetirmədikdə və ya onların davranışına mənfi təsir göstərdikdə, yaxud onlarla qəddar rəftar etdikdə valideynlər və ya digər qanuni nümayəndələr barəsində də yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikasını həyata keçirən orqan və müəssisələr fərdi profilaktik iş aparır.

Nəticə: Ölkədə yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının, o cümlədən, yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin qarşısının alınması üçün hüquq mühafizə və digər müvafiq dövlət orqanlarının, həmçinin, məktəblərin, ictimai təşkilatların birgə məqsədyönlü fəaliyyəti zəruridir. Yalnız bu şərt daxilində qeyd edilən problemlə mübarizənin səmərəliliyindən söhbət gedə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Çətin uşaqlar və onlarla aparılan işin xüsusiyyətləri. <http://psixomer.blogspot.com/2013/01/ctin-usaqlar-v-onlarla-aparlan-isin.html>
2. Çətin uşaqlar və onlarla aparılan işin əsasları. <https://aztehsil.com/news/4622-tin-uaqlar-v-onlarla-aparlan-iin-saslar-.html>
3. Çətin uşaqların psixologiyası. <http://boladimektebi.blogspot.com/2013/03/ctin-usaqlarn-psixologiyas-kmal-sfrova.html>
4. Çətinlərlə heç də çətin olmur. <http://regionplus.az/az/articles/view/2660>
5. "Sosial xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 2011.
6. "Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2005.

TƏNHƏ AHILLƏRƏ SOSİƏL XİDMƏTİN TƏŞKİLİ

THE ORGANIZATION OF SOCIAL WORK WITH LONELY ELDERLY PEOPLE

Kazimov Renat Azar oğlu

Gəncə Dövlət Universitetinin magistranı. E-mail: renat8651@mail.ru

SUMMARY

As a field of working? Social Service focuses on various stratum and groups of the population in need of social support. One of the above-mentioned social groups is the elderly population whose demographic importance is increasing every year.

The legal and normative framework of the Republic of Azerbaijan on social services for elderly people consists of the Constitution of the Republic of Azerbaijan, the Law on Social Services of the Republic of Azerbaijan, other legal and regulatory instruments, and international legal acts adhered to by the Republic of Azerbaijan.

There is a gradual, annual increase in the share of older persons within the population of each country. This has become possible thanks to certain fundamental factors, which include increased life expectancy, population growth, and improvement of medicines. Consequently, the total amount of allowances available for the elderly people is also in increase within the state budget.

The types of social care services and their quality are revised and reconstructed in accordance with the modern scientific and practical requirements. Currently, social care services available for the elderly people are based upon the notion of "on-site provision", which means that all elderly persons receive all necessary social care services at their place of residence, without being separated from their natural surroundings.

This paper investigates the modern approaches to the arrangement of social services for the elderly.

Key words: social service, social work, inpatient social service.

Giriş

Hazırda dünyada yaşlı və ahıl insanların sayı durmadan artır. Bu ortalama insan ömrünün artması ilə bağlıdır. Dünya miqyasında ahılların sayı 2050-ci ilə qədər 21 faizə çıxacağı proqnozlaşdırılır. Bu isə uşaqların sayının demografik struktur içində 1\3 həcmində aşağı düşəcəyi mənasına gəlir.

Bu tendensiya dövlətlərin qarşısında daha böyük vəzifələr qoyur. Ahıllar göstərilən sosial xidmət sisteminin durmadan mütərəqqi meyllərə istiqamətləndirilməsi dövlətin qarşısında duran əsas vəzifələrin başında gəlir, beləliklə, onlara göstərilən sosial qayğının keyfiyyəti yüksəldilməli və iqtisadi resurslardan onların sosial-rifah səviyyələrini yüksəldəcək şəkildə daha səmərəli istifadə edilməlidir. Yaşlı adamın özünü necə hiss etməsi əhəmiyyətli dərəcədə cəmiyyətdə bərqərar olmuş sosial iqlimdən asılıdır.

Azərbaycanda keçid dövrünün sosial-iqtisadi problemləri ilə bağlı kənd yerlərindən şəhərlərə və ölkədən kənara miqrasiya da respublikada əhalinin qocalma prosesinə böyük təsir göstərmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyev hakimiyyətə yenidən qayıtdıqdan sonra, cəmiyyətin bütün sahələrində olduğu kimi, sosial xidmət sahəsində də böyük dönüş yaranmışdır.

Ölkəmizdə ahıllara sosial qayğının təşkilinin mütərəqqi üsullarla həyata keçirilməsi üçün hər şeydən əvvəl bu sahənin normativ-hüquqi və iqtisadi bazasının yenidən tənzimlənməsi və təkmilləşdirilməsi son dərəcə vacibdir. Belə bir ehtiyacı yaxşı dərk edən H.Əliyev bu istiqamətdə praktik addımların atılacağını göstərən bir sıra qanun layihələrinin hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün fəaliyyətə başlamışdır. Bunun nəticəsində ahıllarla bağlı qanunlar və dövlət proqramları hazırlanmış və qüvvəyə minmişdir.

Ulu öndər H.Əliyevin layiqli davamçısı olan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi 2003-cü ildən etibarən, ahıllara sosial xidmətin təşkilinin daha da gücləndirilməsi istiqamətində yeni işlər görüldü. Dövlət proqramlarına bu məsələ ilə bağlı müvafiq maddələr əlavə edildi. Ahıllara sosial xidmətin təşkilini daha da inkişaf etdirilməsi üçün yeni mərkəzlər yaradıldı. Bu gün də ahılların daha layiqli həyat yaşaya bilməsi üçün dövlətimiz bütün gücü ilə bu istiqamətdə işlərini davam etdirir.

Dünyada və Azərbaycanda ahıllar problemi

Sosial xidmət insan hüquqları və sosial ədalət prinsiplərini əsas alaraq sosial inkişafı dəstəkləyən, insanların rifah səviyyəsinin artırılması üçün insan münasibətlərindəki problemləri həll etməyi, gücləndirməyi və asılılığı aradan qaldırmağı məqsəd halına gətirən və bunun üçün insan davranışına, sosio-ekoloji sistemlərə aid konsepsiyalardan istifadə edərək insanların ətraf mühitləri ilə münasibətlərini yenidən tənzimləməyə kömək edən peşə sahəsidir.

Sosial xidmət, bir həmrəylik və yardımlaşma peşəsidir. Bir peşə sahəsi olaraq sosial xidmət əhalinin sosial köməyə ehtiyacı olan müxtəlif təbəqələrini, qruplarını öz əhatə dairəsinə alır. Belə sosial qruplardan biri də demoqrafik göstəricilər baxımından çəkisi hər keçən il artan ahıllardır.

Ahıllara göstərilən sosial xidmətlər dedikdə, dünyada və ölkəmizdə də pensiya və müxtəlif müavinətlər, əlillər və ahılların saxlanması və onlara xidmət göstərilməsi üçün xüsusi müəssisələr, xüsusi güzəştlər, evsizlərə yardım və ümumilikdə ahılların sosial müdafiəsi nəzərdə tutulur. Ahılların sosial təminatı birbaşa aidiyyəti hökumət dairələri, müəssisələr, ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən həyata keçirilir.

Son illərdə demoqrafik yaşlanmağa qarşı diqqət çox artmışdır. Hazırda dünyanın bir çox ölkəsində yaşlı və ahıl insanların sayı durmadan artır. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının verdiyi rəqəmlərə görə dünyada 60-dan yuxarı yaşı olanların sayı dünya əhalisinin təqribən 10%-ni təşkil edir. Qlobal səviyyədə isə 2000-2050-ci illər ərzində əhali arasında 60 yaşdan yuxarı olanların sayının 10 faizdən 21 faizə yüksələcəyi, son 50 ildə yaşlıların sayının 4 dəfə artacağı gözlənilir. Bu cəhətdən ölkəmizdə mövcud vəziyyət nisbətən yaxşıdır. Belə ki, 2016-cı ildə 65-69 yaş qrupu üzrə əhalinin sayı 222,3 min nəfər, 70 yaşından yuxarı isə 375,2 min nəfər təşkil edib. 2010-cu illə müqayisədə Azərbaycanda 2016-cı ildə 65 yaşdan yuxarı olan əhalinin sayında 62,5 min nəfərlik artım müşahidə olunub. **(5)** Bu da ölkə əhalisinin təqribən 4%-ini təşkil edir. Ancaq, istənilən halda yaşlı əhalinin sayının artması tendensiyası bütün dünyada açıq hiss edilir. Məhz bu səbəbdən əhalinin bu təbəqəsinin problemləri, xüsusilə, ictimai sosial vəziyyəti, onların evdə rolu və yeri, tibbi-sosial reabilitasiyası, sosial xidməti və təminatı, ahılların sosial himayəsi həm nəzəri, həm də praktik cəhətdən son dərəcə əhəmiyyətli məsələdir.

Tənha ahıllar və onlara sosial qayğının təşkili üsulları

Azərbaycan Respublikasında vətəndaşların sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, sosial müdafiə sisteminin, o cümlədən ahılların sosial müdafiəsinin təkmilləşdirilməsi, bu sahədə mövcud olan qanunvericiliyin beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılması istiqamətində bir sıra işlər görülmüşdür. Hər şeydən əvvəl onu qeyd etmək lazımdır ki, ahıl vətəndaşların hüquqları Azərbaycan Respublikasının ən ali hüquqi sənədi olan Konsultasiya ilə qorunur. Dünyanın ən mütərəqqi və demokratik konstitusiyalarından biri olan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının müddələrinin 1/3 hissəsinin insan hüquq və azadlıqlarının tənzimlənməsinə və qorunmasına hərs edilməsi, ölkə əhalisinin bütün təqəbə və qrupları kimi, ahılların da hüquqlarının ən yüksək səviyyədə qorunmasına təminat verir. **(1)**

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından başqa, ahıllara sosial xidmətin təşkilinin qanunvericilik bazasını, "Sosial xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu və s. hüquqi sənədlər, həmçinin Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq konvensiyalar və müqavilələr təşkil edir.

Ölkəmizdə ahıl vətəndaşlara sosial xidmətlərin göstərilməsi istiqamətində atılan əsas addımlardan biri də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə "Ahıl vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi üzrə" Dövlət Proqramının 2006-cı il 17 aprel tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilməsidir. **(3)** Ahıllara aid bütün

məsələləri özündə cəmləşdirən dövlət proqramının əsas məqsədi ahıl vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsinə nail olmaqdır.

Bu proqramdan əlavə, ulu öndər H.Əliyevin sərəncamı ilə 22 iyun 2001 tarixdə “Ahillara sosial xidmət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir ki, bu qanunda sosial xidmət müəssisələrinə aid bir çox məsələlər yer alır. Ahılların sosial xidmətə olan tələbatının ödənilməsinə yönəldilən, onlara mülkiyyət növündən və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq sosial xidmət müəssisələrində və evdə məişət-tibbi, tibbi, stasionar, yarım stasionar və palliativ xidmətlərin məcmusundan ibarət olan fəaliyyətlər tənzimlənmişdir. **(2)** Bu qanunda ahillara sosial xidmət göstərilməsinin əsas prinsipləri də öz əksini tapmışdır ki, bu prinsiplər bu məsələ ilə bağlı qəbul edilmiş beynəlxalq prinsiplərlə tam üst-üstə düşür. Həmin prinsiplər bunlardır: 1.dövlət təminatı; 2. qanunçuluq; 3. humanistlik; 4. insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına əməl edilməsi.

Qanunda ahılların sosial xidmət sahəsindəki hüquqları da dəqiq surətdə tənzimlənmişdir. Belə ki, ahillara müvafiq icra hakimiyyəti orqanı, dövlət, bələdiyyə və özəl sosial xidmət müəssisələri, habelə sosial xidmət sahəsində peşəkar fəaliyyətlə məşğul olan şəxslər tərəfindən həyata keçirilən sosial xidmətlərdən istifadə etmək hüququ verilmişdir. Sosial xidmət müvafiq icra hakimiyyəti orqanı və ya dövlət sosial xidmət müəssisəsi tərəfindən ahılların razılığı və müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qərarı ilə həyata keçirilir. Bələdiyyə və ya özəl sosial xidmət müəssisələri, habelə sosial xidmət sahəsində peşəkar fəaliyyətlə məşğul olan şəxslər tərəfindən sosial xidmət onlarla ahıllar arasında bağlanmış müqavilə əsasında göstərilir.

Hazırkı dövrdə internat evlərinə hərəkət etmək qabiliyyətini tamamilə itirmiş və daimi qulluq tələb edən adamlar daha çox qəbul olunur. Sosioloji tədqiqatların nəticələrinə görə, ahıl adamların belə müəssisələrə düşməsinin ən geniş yayılmış səbəbləri bunlardır: **(6, səh.34)**

- tənhalıq (48,8%);
- sağlamlıq vəziyyətinin qeyri-qənaətbəxş olması (30%);
- ailədə münaqişəli şərait və qohumların təşəbbüsü (19%).

İnternat evlərindəki ahıllar ilə iş aparan sosial işçilərin ən əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- internat evlərinə yerləşdirilən ahıllarda özünəinam hissini gücləndirmək;
- lider xüsusiyyətlərinə malik insanları bir otaqda yerləşdirməkdən çəkinmək;
- daha sağlam şəxslərlə daha xəstələri bir otaqda cəm etmək.

Ölkəmizdə ahılların internat evlərinə yerləşməsi kütləvi hal almamışdır. Burada ilk növbədə xalqın milli, mənəvi dəyərləri öz rolunu oynayır. Beləki, ataya, anaya, qaynataya, qaynanaya hörmət bizim xalqın hər bir övladının qanındadır. Bundan əlavə əhalinin yaşam tərzinin normal olması bu kimi halların genişlənməsinin qarşısını alır. Ancaq, qərbdə vəziyyət bizdən xeyli fərqlidir. Qərb cəmiyyətləri bu gün tənhalıq problemlərini necə həll etmək barədə düşünür. 1950-ci illərdə Amerikan sosioloqu Devid Rismen tərəfindən irəli sürülmüş “tənha kütlə” termini, eləcə də ingilis yazıçısı və aktyoru Robert Morlinin müasir ingilis ailələrini təsvir üsulu və münasibəti bu məsələni daha da aktuallaşdır. **(4, səh.106)**

“Sosial xidmət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda, ahillara göstəriləcək xidmətlər öz əksini tapmışdır. Ümimiyyətlə, ahıllar üçün nəzərdə tutulan sosial xidmətlərin aşağıdakı formaları var: **(8)**

- evdə sosial xidmət;
- yarımstasionar sosial xidmət;
- stasionar sosial xidmət;
- sosial-məsləhət yardımı.

Ahıllarla sosial iş zamanı onların sosial vəziyyətini, psixi xüsusiyyətlərini, tələbatlarını sosial, sosial-psixoloji, sosial-iqtisadi və s. elmi araşdırmalar və əsaslara söykənərək çıxış etmək lazımdır. Hazırda cəmiyyətdə ahıllar ilə işləyən belə sosial xidmət işçilərində belə bir fikir hakimdir ki, qocalıq real fiziki və psixoloji xəstəlikləri ilə

doludur. Ancaq, bütün bunlarla yanaşı ahıllar, xüsusi ilə tənha ahıllar ilə işləyən sosial işçilər tənhalığın xüsusiyyətlərini bilməlidirlər.

“Ahıllara xidmət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda tənha ahıllara göstərilən sosial xidmət sisteminin formaları haqda məlumat verilmişdir. Bunlar dövlət, bələdiyyə və özəl xidmət müəssisələridir.

Sosial xidmət müəssisələri qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada yaradılır, fəaliyyət göstərir, yenidən təşkil edilir və ləğv olunur. Ödənişsiz şərtlərlə xidmət göstərən sosial xidmət müəssisələri üçün qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada güzəştlər müəyyən edilə bilər. Təbii ki buda ilk növbədə bu xidmət sahəsinə marağı artırmağa istiqamətlənmişdir.

Azərbaycanda sosial xidmət müəssisələri dövlət və yerli büdcələrin vəsaiti, hüquqi və fiziki şəxslərin ianələri, qrantlar və qanunvericilikdə qadağan edilməyən digər mənbələr hesabına maliyyələşdirilir. Sosial xidmət göstərilməsi ilə əlaqədar sosial işçilərin vəzifələri aşağıdakılardır:

- professional etika normalarını rəhbər tutmaq, ahılların ləyaqətinə və hüquqlarına hörmətlə yanaşmaq;
- sosial xidmət göstərəkən ahıllara münasibətdə ayrı-seçkiliyə və qeyri-humanistliyə yol verməmək;
- qulluq etdikləri ahıllara sosial xidmətin növləri barədə məlumat vermək;
- öz vəzifələrini yerinə yetirəkən əldə etdikləri məlumatların konfidensiallığını təmin etmək.

Stasionar sosial xidmət özündə internat evi tipli pansionatları və qocalar evlərini cəmləşdirir. Hazırda Azərbaycanda ahıllar və əlillər üçün bir neçə internat evi fəaliyyət göstərir. Ümumiyyətlə aparılan araşdırmalar zamanı məlum olmuşdur ki, ölkədə sırf yaş kateqoryasına görə ahıllara istiqamətlənmiş xüsusi müəssisə fəaliyyət göstərmir.

Demək olar ki, bütün yaşlılar öz zövqlərinə uyğun nahar və yeməklər; həmişinin bəziləri də istədikləri zaman çay, qəhvə, içki, biskvit kimi istəklərini qarşılaya biləcəkləri bufet xəyal etmişlər. Yaşlıların xəyallarındakı ahıllar evində özlərini anlayacaq, hörmətli, şəfqətli, söhbət edən idarəçilər və personal istəyirlər. **(7)**

Sosial xidmət göstərilməsi (ahıl yaşlı vətəndaşlar və əlillər üçün) mərkəzində işin məzmununu nəzərdən keçirək. Adətən buraya bir neçə şöbə daxildir. Gün ərzində qalma şöbəsində qidalanma, tibbi və mədəni xidmət təşkil edilir. Xüsusi emalatxanalarda, yaxud yardımçı təsərrüfatlarda gücü çatan əmək fəaliyyətində iştirak nəzərdə tutulmuşdur.

Sosial xidmət göstərilməsi mərkəzinin təcili sosial yardım xidməti geniş xidmətlər sırasını nəzərdə tutur: ən çox ehtiyacı olanların bir dəfə isti yemək, yaxud ərzaq komplekti ilə təmin edilməsi; qeyim, ayaqqabı və ən zəruri olan predmetlərlə təmin edilməsi; birdəfəlik maddi yardım; müvəqqəti yaşayış yerinin alınmasına kömək edilməsi; çox təcili psixoloji yardımın, o cümlədən “etimad telefonu” vasitəsilə yardımın göstərilməsi; regional və digər xüsusiyyətlərlə şərtlənmiş başqa növ və formalarda yardım göstərilməsi.

Ahıl adamlara sosial xidmət və təminat sosial işçiyə böyük fəaliyyət imkanı verir. Onlar bilik və təcrübəyə, müvafiq mənəvi keyfiyyətlərə malik olmaqla ahıl adamların həyat tərzinin yaxşılaşmasına, onların müstəqilliyinin, ləyaqətinin təmin olunmasına əhəmiyyətli dərəcədə yardım edə bilər, onlara cəmiyyətdə münasib yer tutmaqda köməklik göstərə bilərlər. Sosial işçilərin belə imkanlar ehtiyatı genişdir.

Nəticə

Dünyada ahıllar ilə sosial iş praktikası göstərir ki, bu sahədə hələ də kifayət qədər problemlər var. Düzdür, inkişaf etmiş ölkələrdə ahıllara göstərilən xidmətin səviyyəsi həddən artıq yüksəkdir, ancaq, bu o demək deyil ki, o ölkələrdə ahılların problemləri yoxdur.

Ölkəmizdə gedən sürətli iqtisadi inkişaf əlillərin sosial problemlərinin həll edilməsi və onlara lazımı sosial xidmətin göstərilməsi, habelə daha yüksək standartlara malik stasionar mərkəzlərin yaradılmasına imkan verir. Belə mərkəzlərin təşkili kimsəsiz və əlil ahıllara daha yaxşı sosial qayğının göstərilməsinə imkan verəcək.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995.
2. "Sosial xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 22 iyun 2011
3. "Ahıl vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi üzrə" Dövlət Proqramı. Bakı, 17 aprel 2006.
4. Audit Commission Older People – Independence and Well-Being: The Challenge for Public Services. London: Audit Commission. 2004, 532p.
5. <http://xeberler.az>
6. Richards S. Bridging the Divide: Elders and the Assessment Process, British Journal of Social Work. Vol: 30/1, 2000, 37p.
7. Sidenvall B., Fjellstrom C. Managing food shopping and cooking: the experiences of older swedish women, Ageing and Society, Vol:21/2, 2001, 151p.
8. Sosial işin əsasları. Müntəxəbat. I hissə. Bakı, Bakı Universiteti, 2006, 359s.

ƏLİ BƏY HÜSEYNZADƏNİN PUBLİSİSTİKASI

ALI BEY HUSEYNZADE'NİN YAYINLARI

ALI BEY HUSEYNZADE'S PUBLICISTICS

Səba Namazova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Gəncə Dövlət Universiteti

ÖZƏT

Əli bəy Hüseynzadənin çoxşaxəli və məhsuldar fəaliyyətinin təməlinə turançılıq məfkurəsi dayanırdı. O, türk xalqlarının milli birlik və dövlətçilik ideyasını ilk dəfə irəli sürmüş, onun elmi-nəzəri əsaslarını işləyib-hazırlamışdır. Əli bəy Hüseynzadə 1905-ci il inqilabından sonra türkcülük məramnaməsini "Həyat" qəzetində, "Füyuzat" jurnalında dərc etdiyi "Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir?", "Yazımız, dilimiz", "Türk dilinin vəzifəyi-mədəniyyəti" və s. məqalələrində hərtərəfli şəkildə şərh etmişdir.

Eylər dili Çin səddinədək hökmünü icra,

Bir ucudur Altay bu yerin, bir ucu səhra.

- misralarında isə Əli bəy türk dilinin yayıldığı geniş ərazilərdən bəhs etmişdir..

Bu xüsusda Əli bəy Hüseynzadənin redaktorluğu ilə nəşr olunan (1906-cı il noyabın 1-dən) "Füyuzat" ("gerçəyi dərk etmək" mənasını verir) dərgisinin ictimai-siyasi və ədəbi fikir tariximizdə müstəsna rolunu da qeyd etmək gərəkdir. Hacı Zeynalabdin Tağıyevin maliyyə yardımı ilə nəşr olunan dərgidə Məhəmməd Hadi, Mirzə Ələkbər Sabir, Hüseyn Cavid və başqa qabaqcıl fikirli ziyalılar, qələm xadimləri silsilə yazılarla çıxış etmişlər. 1907-ci ildə "Füyuzat" bağlandıqdan sonra Əli bəy Hüseynzadə pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuş, Bakıda "Səadət" məktəbinin müdiri vəzifəsində işləmiş, "Tərəqqi" və "Həqiqət" qəzetlərində çalışmış, məşhur "Siyasəti-fürusət" əsərini hissə-hissə nəşr etdirmişdir.

Əli bəy Hüseynzadə türk xalqlarının problemlərini publisistik sözün vasitəsilə həll etməyə yorulmadan çalışırdı. Qeyd edək ki, türkcülüğün böyük ideoloqu, ümumən türk dünyasında ilk dəfə olaraq "Türkləşmək, İslamlaşmaq və Müasirləşmək" ideyasının əsasını qoymuş Əli bəyin naşiri olduğu "Füyuzat" dərgisi XX əsrin başlanğıcında mətbuat aləminə yeni nəfəs, milli oyanış ideyalarını gətirmişdir.

Əli bəy Hüseynzadə publisistik fəaliyyəti boyunca, xüsusən də "Füyuzat" jurnalındakı yazıları ilə Azərbaycanda türkcülük ideyalarının yaranıb inkişaf etməsinə və bütün türk dünyasında o deyələrin yayılmasına xidmət göstərmiş, bu yolla mənsub olduğu xalqın hüquqlarını müdafiə etmişdir. Əli bəyin ensiklopedik fikirlərinin cəm olduğu "Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir?" adlı əsərində türk xalqları haqqında irəli sürülən etimoloji yanaşmalar, məsələlərə dilçi, tarixçi, coğrafiyaşünas kimi hərtərəfli münasibət heyranlıq doğurur. "Türkün türkü anlamaması onun faciəsidir" söyləyən Əli bəy Hüseynzadə türklərin bir-birini başa düşməsi yönündə mətbuatın rolunu məxsusi vurğulayırdı.

Əli bəy Hüseynzadənin Azərbaycanda "Həyat" və "Füyuzat" da fəaliyyəti, Türkiyədə "Türk yurdu" jurnalında, "Türk ocağı" dərnəyində, "Xalqa doğru", "Məlumat", "Yeni məcmuə" kimi çoxsaylı mətbu orqanlarda iştirakı, "Turan" heyətinin tərkibində Qərbi Avropa ölkələrində çıxışları, Berlində "Türk qövmləri konqresi"ndə irəli sürdüyü fikirlər türklər və onların dili ilə bağlı problemlərin həllinə doğru istiqamətlənmişdi.

Açar sözlər: Əli bəy Hüseynzadə, publisistika, məqalə, "Füyuzat" dərgisi, naşir

ÖZET

Turanizm ideolojisi, Ali bey Huseynzadeh'in çok yönlü ve üretken faaliyetinin temeliydi. Önce Türk halklarının ulusal birliği ve devletliği fikrini ortaya koydu, bilimsel ve teorik temellerini geliştirdi. 1905 devriminden sonra Ali bey Huseynzadeh, Türkizm programını "Hayat" gazetesi, "Füyuzat" dergisi, "Türkler kimler ve onlar?", "Yazımız, dilimiz" "Türk dilinin görev ve kültürü" ve diğerlerinde yayımladı. makalelerinde ayrıntılı olarak yorumladı.

Çin Seddi'ne kadar kararın infazı,

Altay bu toprakların bir ucu, bir ucu çöl.

- Ali Bey, şiirlerinde Türk dilinin yayıldığı geniş alanlardan bahsetti.

Bu bağlamda, Ali bey Huseynzadeh (1 Kasım 1906'dan beri) tarafından sosyo-politik ve edebi düşünce tarihinde düzenlenen "Füyuzat" dergisinin ("gerçeği anlamak" anlamına gelen) olağanüstü rolünü not etmek gerekir. Mohammad Hadi, Mirza Alakbar Sabir, Huseyin Javid ve diğer önde gelen aydın ve yazarlar dergide Hacı Zeynalabdin Tagiyev'in mali desteğiyle yayınlanan bir dizi makale yazdı. 1907'de "Füyuzat"'ın kapanmasından sonra Ali bey Huseynzadeh pedagojik faaliyetlerde bulundu, Bakü'de "Saadat" okulunun müdürü olarak çalıştı, "Taraggi" ve "Haqiqat" gazetelerinde çalıştı ve ünlü "Siyaset-Fırsat" eserini yayınladı.

Ali bey Huseynzadeh, halk halkının sorunlarını halkçı konuşarak çözmek için yorulmadan çalıştı. Türkizmin büyük ideoloğu ve Türk dünyasında ilk kez "Türkleştirme, İslamlaştırma ve Modernleşme" fikrinin kurucusu Ali bey tarafından yayınlanan "Füyuzat" dergisinin yirminci yüzyılın başlarında basına yeni bir nefes ve ulusal uyanış fikirleri getirdiğine dikkat edilmelidir.

Gazetecilik faaliyeti boyunca, Ali bey Huseynzadeh, özellikle "Füyuzat" dergisindeki makaleleriyle Azerbaycan'da Türkçülüğün fikirlerinin ortaya çıkmasına ve gelişmesine ve bu sözlerin Türk dünyasına yayılmasına hizmet etti ve böylece ait olduğu insanların haklarını savundu. Ali bey'in ansiklopedik düşünceleri "Türk kimdir ve kimdir?" Türk halklarına etimolojik yaklaşımlar ve dilbilimci, tarihci ve coğrafyacı olarak konulara kapsamlı yaklaşım hayret vericidir. Türklerin birbirlerini anlamalarına yardımcı olmada basının rolünün altını çizen Ali bey Hüseyinzadeh, "Türklerin Türkleri anlamadığı bir trajedi" diyordu.

Ali bey Huseynzadeh'in Azerbaycan'daki "Hayat" ve "Füyuzat"daki faaliyeti, "Türk Yurdu" dergisi, "Türk Ocağı" adlı daireye katılımı, "Halka Doğru", "Bilgi", "Yeni Majmue", "Turan" personeli gibi birçok basın kuruluşunda Batı Avrupa ülkelerindeki konuşmaları ve Berlin'deki "Türk Halkları Kongresi" nde ortaya koyduğu fikirler, Türklerin ve dillerinin sorunlarını çözmeyi amaçlıyordu.

Keywords: Ali bey Huseynzade, journalism, article, "Fuyuzat" magazine, publisher

Anahtar Kelimeler: Ali bey Hüseyinzade, gazetecilik, makale, "Füyuzat" dergisi, yayıncı

INTRODUCTION

Ali bey Huseynzadeh's services in the history of the Turkic world are immeasurable. It is commendable that Ali bey, who worked tirelessly for the awakening of the Turkish nation and the rise of culture, left behind a rich scientific, artistic and journalistic heritage.

Modernity is the basis of all works of Ali bey Huseynzadeh, regardless of the subject. It is as if he painted his works in red, a symbol of modernity.

Ali bey Huseynzadeh's article "Kuhi-Qaf and Simurg" spoke about the peoples of the Caucasus. In this work, the author skillfully uses classical prose and takes Simurg as a symbol.

In the artistic and philosophical thoughts "Majnun and Leylayi-Islam", the writer used the power of the pen to share his thoughts. Ali bey Huseynzadeh mainly used mysticism, allegory and symbol in this article.

Ali Bey's mastery was not only in expressing his views on the Turkic world, but also in illuminating the attitude of writers in world literature towards the Turks. In his article "Turks in the Two Epics of the West", the dual attitude towards Turks formed in world literature is reflected in art. To do this, the author cites the works of

two authors who lived at the same time, standing at different poles. Before talking about Torkvado Tasson's "Salvation of Jerusalem" and Camoens' "Lucia", Ali bey Huseynzadeh makes notes about them. The author emphasized the similarities between the two at the time, and the fact that they were fierce opponents of Islam.

Ali bey Huseynzadeh "Who are the Turks and who are they?" With his work, he fully revealed his ideas of Turkism. Adib "How many Turkish engines do we have that do not know who the Turks are and who they are, while they are proud of their Turkishness!" - He skillfully researched the Turkic peoples according to their history, ethnography, culture, the origin of their names and religion, and put forward his views on them.

Ali bey Huseynzadeh's first printed article was published in "Ramadan Baghchasi" published by A.Jovdat under the signature of A.H.-zadeh when he was a student of "Omar Khayyam" darulfu, and his first verse works were published in "Malumat" and "Irtika" newspapers under the signature of Salyani.

Apparently, during his career, Ali bey Huseynzadeh tried to spread his ideas through the media. "What is Young Turkism?" He published in "Kaspi" newspaper. The article deals with the Turkish regulatory movement. The launch of Hayat newspaper with the financial support of millionaire Haji Zeynalabdin Tagiyev together with Ahmad bey Agaoglu helped him to move forward in the promotion of Turkic ideas. Ali bey never spared the support of his colleague Agaoglu in this way. It is no coincidence that in 1919, at a time when the Turkic peoples were being persecuted, both intellectuals were arrested together in Istanbul. Despite this, Ali bey did not change his mind, and the chairman of the court asked him, "You are a Shiite, aren't you?" "No, I am an Azerbaijani Turk," he shouted.

The publication of "Fuyuzat" magazine stimulated Ali bey Huseynzadeh to realize his ideas more widely. To be more precise, Ali bey tried to spread the power of Turkism, the truth of Islamism and the development of modernity with "Fuyuzat". In a short period of time, he founded the "Fuyuzat" creative school, and its students were directly involved in the establishment of the Republic of Azerbaijan.

Ali bey Huseynzadeh continued the idea of the unity of modern Islamism and Turkism in his articles in the newspaper Hayat (1905-1906), and then in the magazine "Fuyuzat" (1906-1907) In other words, he laid the foundation of the idea of "Turkification, Islamization and modernization", which has become a common ideology of the Turkic peoples in general.

Ali bey Huseynzadeh wrote in the main article "Our newspaper's profession" published in the 1st issue of "Hayat" newspaper:

"As a Muslim, if our brothers and sisters in the world, for whom we are benevolent, make progress, we will applaud that progress," he said. Turkuz, building against Turkuz. We wish the Turks to be happy with progress and evolution everywhere" [3].

This idea was preserved by Ali bey Huseynz as the main line in his other writings, as stated in the article "Prisoners of Baku region":

"We are Turks: be zealous for the demolition and removal of all kinds of barriers and walls that hinder the progress of our language and language" [4].

It is not for nothing that "Ali bey's greatest historical service was to put forward a new ideological system for the salvation of the Turkish nation - the triad of Turkification, Islamization, Europeanization" [1, 23].

"Who are the Turks and who do they consist of?" the work occupies a special place. This publicist work was published by the author in 1905, starting from the 4th issue of "Hayat" newspaper. The work looks at the path of this people from the Turkish term to the stage of history.

Ali bey Huseynzadeh's "Who are the Turks and who are they?" (1905) is a conceptual introduction to Turanism, Turkish-Turanian culture. In this work, the author tried to shed light on "the common origin of our ancestors Turan", as well as explored the place and role of the Turkic peoples in the Turan culture, in the Turan language family.

Ali bey Huseynzadeh, who returned to Azerbaijan after the persecution in Turkey, began to cooperate with the "Kaspi" newspaper, published articles in its pages and asked "What is Young Turkism?" explains the

essence of the Turkish regulatory movement with his article. At that time, A.Huseynzadeh was also known as a man of reformist ideas. The "Hayat" newspaper, co-published with Ahmad bey Agaoglu, a well-known theologian, public figure and publicist of his time, recognizes Ali bey Huseynzadeh as a "heavy-headed" philosopher, a "thinker who heals" (words that nourish the mind). By publishing his works in his pages, he brings a new spirit to the socio-cultural environment, and efforts are made to enrich the logical foundations of the national worldview with new principles.

The philosophical judgments of Ali bey Huseynzadeh are very interesting in this regard. He used to say:

- Truth also has a taste and flavor.
- Freedom! .. What a force that pushes the minds, thoughts, dreams, all the spirit and spirituality of mankind!
- To win is for the people who look at life with open eyes, understand the spirit and responsibility of the time ...
- Turks either die or emigrate, but they are not slaves.
- Anyone who is not given politeness and upbringing in childhood will not be saved in adulthood. Wet wood can be bent in any way you want, but dry wood can only be made with fire ...

In the early twentieth century, the national press played an important role in the organization and regulation of socio-political thought, the formation of the information environment. The transformation of journalism into a tribune of public opinion is also the result of that historical stage. The services of "Fuyuzat" magazine and its editorial staff were especially noteworthy in this regard. Thus, their activity was not limited to publishing only one sample magazine, but also aimed at creating the "Fuyuzat" movement, the "Fuyuzat" school of journalism.

This creative work was later further improved by the Fuyuzatist media, and included "Fresh Life", "Irshad", "New Fuyuzat", "Truth", "Progress", "Iqbal", "Sadayi-haqq", "Waterfall", "Open word", "Insight", "Salvation", "Life", "Azerbaijan", "Ovragi-nafisa" and so on. Thanks to this, it was formulated and propagated in the form of "Turkification, Islamization, modernization".

The ideological and moral values of Azerbaijan, which were symbolized in three colors (blue, red, green) on the state flag during the Azerbaijan Democratic Republic, are directly related to the well-known thesis of Ali bey Huseynzadeh and the historical services of physicists.

Ali bey Huseynzadeh always talks about "pan-Islamism" and the "Armenian issue" in the same place, and the title of his article on the problem is as follows:

"The issue of Pan-Islamism and Armenians" [5].

As Professor Yashar Garayev noted:

"Ali bey really lived such a life with his personal biography, which became the memory of Islam as a whole, the history of Turkism, and at the end of this life he himself was "laughing"(satisfied), the whole world and the whole world was sad and miserable..." [2, 21]

CONCLUSION

Ali bey Huseynzadeh's work "Politics-Opportunity" was published in parts in "Irshad", "Taraggi", "Haqiqat" newspapers published in Baku in 1908-1909. The first part of this work, consisting of 30 essays, is dedicated to the glorification of freedom. This is considered to be the largest work of A.Huseynzade. There are two important lines in the work: exposing oppression and glorifying freedom.

As we have mentioned, "Politics-Opportunity" consists of two parts. In the first part, against the background of the description of the Sattarkhan movement in Iran, the liberation struggle of the Muslim and Turkish peoples against the occupiers is considered, and essays on Teymurlang, Khatai, Nadir Shah are given. In the second part, entitled "Gajars", the oppression of the East and the oppression of tsarism are exposed.

The great thinker, publicist, poet, doctor, artist, creator of the doctrine of Turkification, Islamization and Europeanization, which is of exceptional importance for the Turkic world in the twentieth century ... The works of Ali bey Huseynzadeh are one of the important sources for studying the history of science, literature and national ideology.

LITERATURE

1. Huseynzade A. Selected works. Baku, "East-West", 2007, 480 pages.
2. Garayev Y. Ali bey's heritage and heirs. A. Huseynzade. Selected works. Baku, "East-West", 2007, pp.4-21
3. "Life" newspaper, 1905, № 1
4. "Life" newspaper, 1906, № 119
5. "Fresh life" newspaper, 1907, № 20-22